

Moterų istorijos eskizai

XIX A. ANTRA PUSĖ - XX A. PIRMA PUSĖ

Moterų istorijos eskizai

XIX A. ANTRA PUSĖ – XX A. PIRMA PUSĖ

Sudarė Birutė Avižinienė ir Ramunė Bleizgienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Vilnius, 2024

Knygos leidybą pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir skaidos 2016–2024 metų programą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-24-21)

Recenzentės

dr. Reda Griškaitė

prof. dr. Reda Pabarčienė

Kalbos redaktorė Erika Valčiukienė

Asmenvardžių rodyklę sudarė Audronė Stasiukaitytė

Santraukas į anglų kalbą išvertė dr. Dalia Cidzikaitė

Dailininkas Rokas Gelažius

Knygoje panaudoti Severijos Inčirauskaitės-Kriaunevičienės kūriniai: „Gyvenimas yra gražus“ (2005, metaliniai puodų dangčiai, medvilnė; grėžimas, siuvinėjimas kryželiu). Fotografijos autorius Modestas Ežerskis; „Rudens kolekcija“ (kūrinio fragmentas) (2005, metalinis surūdijęs kibiras, medvilnė; grėžimas, siuvinėjimas kryželiu). Fotografijos autorė Severija Inčirauskaitė-Kriaunevičienė.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

©Birutė Avižinienė, Ramunė Bleizgienė, sudarymas, 2024

© Birutė Avižinienė, Gabija Bankauskaitė, Ramunė Bleizgienė, Valda Budreckaitė, Dalia Cidzikaitė, Nida Gaidauskienė, Jūratė Jasaitytė, Eglė Kačkutė, Žydronė Kolevinskienė, Dalia Leinartė, Olga Mastianica, Juozapas Paškauskas, Dalia Pauliukevičiūtė, Jūratė Petronienė, Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Eglė Viskantaitė, tekstai, 2024

© Rokas Gelažius, apipavidalinimas, 2024

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024

ISBN 978-609-425-393-5

Turinys

IVADAS

Birutė Avižiniienė, Ramunė Bleizgienė.

Moterų istorijos tyrimai nuo 1990-ųjų iki dabar 7

Moterų socialinės grupės kaita 45

Dalia Leinartė. Lietuviškojo feminizmo transformacijos
Rytų ir Vidurio Europos kontekste 47

Juozapas Paškauskas. Gyvenimas tarp atminties ir faktų:
modernybės patirtys moterų autobiografijose 61

Olga Mastianica. Inteligento vaizdinys XIX a. pabaigos – XX a. pradžios
lietuviškajame viešajame diskurse: moterų balsas 81

Žydrone Kolevinskienė. Nuo Amerikos iki Lietuvos: moterų savivokos
klausimai XX a. pirmos pusės lietuvių spaudoje 108

Lijana Štavičiūtė-Natalevičienė. Rankdarbystė tarpukario Lietuvoje:
pomėgis, verslas, tapatybės įtvirtinimas 124

Nuo istorinių moterų iki moterų istorijoje 149

Valda Budreckaitė. Aristokratė, prancūzams pasakojusi
apie du lenkių moterų tipus: Vilniuje gimusios paryžietės Alix de
Choiseul-Gouffier (1832–1915) pėdsakais 151

Gabija Bankauskaitė. Stefania Jabłońska: tarp kasdienybės rūpesčių
ir savirealizacijos 166

Jūratė Jasaitytė. Lou Andreas-Salomé moteriškosios savivokos
labirintuose 187

Dalia Cidzikaitė. Unės Babickaitės-Graičiūnienės-Bayė dienoraštis –
moteriškosios savivokos formavimo liudijimas 197

Moterų istorija iš moterų literatūros perspektyvos	221
<i>Jūratė Petronienė. Istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų rašytojų kūryboje (Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufė, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė)</i>	223
<i>Eglė Viskantaitė, Eglė Kačkutė. Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės apysakoje <i>Vilkiene</i></i>	240
<i>Ramunė Bleizgienė. Šatrijos Raganos <i>Viktutė</i> – moteriška bildungsromano variacija</i>	258
<i>Nida Gaidauskienė. Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenksčiai</i>	283
<i>Dalia Pauliukevičiūtė. Atpildo ir atgailos paieškos: derybos dėl Salomėjos Nėries</i>	317
Šaltinio publikacija	331
<i>Birutė Avižinienė. Aldonos Didžiulytės mokslo metai Mintaujoje</i>	333
<i>A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje. Parengė Birutė Avižinienė</i>	344
Santrumpos	387
Asmenų rodyklė	388
Autoriai	400
Summaries	403

ĮVADAS

BIRUTĖ AVIŽINIENĖ, RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Moterų istorijos tyrimai nuo 1990-ųjų iki dabar

ANOTACIJA: Įvade apžvelgiami svarbiausi nuo 1990 m. vykdyti moterų istorijos tyrimai, jų kryptys, keliamos idėjos, siūlomas naujas požiūris į moteris istorijoje ar moterų istoriją, orientuojantis į pastarųjų trijų dešimtmečių istorinius ir literatūrologinius darbus. Rinkinyje skelbiamų tyrimų konteksto išsami apžvalga leidžia pamatyti šio leidinio publikacijų novatoriškumą, indėlį į XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės moterų istorijos tyrimus. Čia spausdinamų darbų lokalizavimas istorinėje perspektyvoje taip pat atskleidžia „nepadengtas vietas“ ir trūkstamų tyrimų poreikį.

RAKTAŽODŽIAI: moterų istorija, feminizmas, emancipacija, literatūra, moterų kūryba, ego-dokumentai.

Literatūrologų, istorikų ir menotyrininkės straipsniai, sutelkti rinkinyje *Moterų istorijos eskizai: XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę* pristato įvairiomis metodologinėmis prieigomis besiremiančius tyrimus, vienijamus bendro tikslo – įvairiais rakursais, aspektais ir potėmėmis pildyti ir revizuoti XIX a. ir XX a. pirmos pusės moterų istorijos naratyvą. Antrosios feminisčių bangos nukaldintas terminas *herstory*, Robin Morgan pirmą kartą pavartotas 1970 m.¹, kelia du uždavinius: „atrasti“ moteris istorijos pasakojime ir tradicinę istoriją perskaityti iš moters perspektyvos. Nors moterų indėlis kuriant modernią Lietuvą nebeginčijamas, vis dar lieka daugybė pildytinų spragų. Norėdamos suteikti kontekstą rinkinyje skelbiamiems straipsniams, įvade apžvelgiame tris dešimtmečius laisvoje Lietuvoje vykdytus svarbiausius tyrimus, priskirtinus moterų studijoms. Ėmėmės punktyru nužymėti nepriklausomoje Lietuvoje atliktų tyrimų, kūrusių XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės moterų istoriją, žemėlapi. Aprašydamos šių tyrimų atrastas teritorijas, įvardydamos generalines jų kryptis, laikėmės chronologijos

¹ Robin Morgan, „Introduction“, in: *Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement*, edited by Robin Morgan, New York: Random House, 1970, p. xxxvi.

principo, kad pasimatytų ir šio straipsnių rinkinio tyrimų raidos kontūrai. Pirmiausia aptarėme moterų istorijos pradžią – pirmaisiais dešimto dešimtmečio metais skelbtus darbus, davusius impulsą tolesnėms moterų studijoms. Kita dalis skirta XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės moterų istoriografiniams tyrimams, jų pagrindinėms kryptims atskleisti. Trečioje dalyje apžvelgiami literatūrologiniai darbai, kuriuose analizuojama šio laikotarpio moterų literatūra. Šio straipsnio išvados pristato jau atliktų darbų ir šioje knygoje skelbiamų straipsnių sąsajas, taip pat nužymi tas tyrimų kryptis, kurios dar laukia specialaus dėmesio.

Pradžia: moterų studijų proveržis XX a. dešimtame dešimtmetyje

*Šiandien Lietuvos istoriografiją turi apgyvendinti,
atgaivinti, atkurti Lietuvos moterys. Atstatyti „Klėtį“!²*

Į moteris orientuotų mokslinių tyrimų išeities pozicija paremta nuostata, kad tradicinis mokslas neatspindi specifinės moterų patirties, stokoja teorinių prielaidų ir sąvokų, kurios padėtų suprasti kitonišką moterų patirtį, ir per menkai atsižvelgia į istorines aplinkybes, konkrečias socialines sąlygas, apibrėžusias moterų savivoką ir gyvenimą³. Siekis rašyti moterų istoriją pagrįstas šiuo požiūriu: 1) moterų patirtis skiriasi nuo vyrų, o jai atskleisti reikia savitos žiūros ir naujų sąvokų; 2) negalime suprasti, ką, kaip ir kodėl patyrė moterys, neskirdami specialaus dėmesio istoriniam, visuomeniniam, kultūriniam kontekstui. XIX a. – XX a. pirma pusė yra itin palankus istorinis periodas moterų istorijos pradžiai „atrasti“, nes, kaip pažymi Rachel G. Fuchs ir Victoria E. Thompson, tuo metu visose Europos šalyse visų socialinių klasių moterys patyrė didžiulius, ilgalaikius pokyčius šeimos, darbo ir politinėje sferose⁴.

Dar 2001 m. aptardama moterų istorijos galimybes Rasa Čepaitienė pastebėjo, kad lietuviškoji istoriografija tik pradeda vaduotis iš politinės istorijos rėmų, o moterų studijos niekaip negali išsilaivinti iš akademinio pasaulio

² Biurokratė, „Klėties' mozaika“, *Šiaurės Atėnai*, 1992 12 25, Nr. 50, p. 8.

³ Johanna Matero, „Pažinimas“, in: Anu Koivunen, Marianne Liljeström, *Sprendžiamieji žodžiai: 10 žingsnių feminizmo link*, iš suomių k. vertė Aida Krilavičienė, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 215.

⁴ Rachel G. Fuchs, Victoria E. Thompson, *Women in Nineteen-Century Europe*, Palgrave Macmillan, 2005, p. 1.

pakraščio ir įveikti subkultūros statuso keliamų ribojimų⁵. Tiltu, sujungusiu vakarietiškus istorinius tyrimus su lietuviškąja istoriografija, mokslininkė laiko Vytauto Kavolio darbus. Verta atkreipti dėmesį, kad dešimto dešimtmečio pradžioje Lietuvoje pasirodė moterų tyrimams stiprų impulsą suteikusios knygos, parengtos Vilniaus universitete skaitytų paskaitų pagrindu⁶. Tai Kavolio *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* (1992), Viktorijos Daujotytės *Moteriškoji literatūros epistema: Speckurso paskaitos* (1991)⁷, *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema* (1992), Karlos Gruodis sudaryta feminizmo istorijai ir teorijai skirta verstinių tekstų rinktinė *Feminizmo ekskursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*⁸ (1995). Daugirdaitė greta šių mini ir feminizmui skirtą 1991 m. *Krantų* žurnalą⁹, kuriame spausdintos Simone de Beauvoir veikalo *Antroji lytis*, Julios Kristevos *Stabat Mater* vertimų ištraukos su Gruodis įvadais. Iš lietuviškų tyrinėjimų daugiausia dėmesio skirta muzikos, dailės, teatro reiškinių moteriškam aspektui atskleisti, akivaizdus feministinės literatūros kritikos stygius. Visa tai neabejotinai laikytina domėjimosi moterimis nepriklausomoje Lietuvoje pradžia.

Kavolio kultūros analizė, kuria rekonstruojami istoriškai apibrėžti „galvojimai“ apie moteris ir vyrus, išreiškė pažiūrą, kad tiek socioekonominė, tiek politinė moterų nelygybė grįsta kultūroje egzistuojančiomis simboliškomis struktūromis. Kavolis neabejojo, kad jo rekonstruojamos reikšmės turi įtakos visuomenės gyvenimui ir veikia individų patirtį¹⁰. Dar svarbiau, kad atskleisdamas moterims ir vyrams priskiriamų reikšmių istorinį kismą,

⁵ Rasa Čepaitienė, „Moterų istorijos transformacijos: praeities patirtis, ateities perspektyvos“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 7.

⁶ Solveiga Daugirdaitė nurodo, kad 1991 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete pirmą kartą buvo dėstomas kanadietės Karlos Gruodis feminizmo istorijos ir teorijos kursas, panašiu metu Vilniaus universitete moterų literatūrai skirtas paskaitas skaitė Viktorija Daujotytė, o 1992 m. pavasarį ten pat buvo perskaitytas Vytauto Kavolio paskaitų kursas, skirtas moterų ir vyrų reprezentacijoms kultūroje atskleisti (Solveiga Daugirdaitė, „Feministinė literatūros kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 182).

⁷ Viktorija Daujotytė 1987 m. Vilniaus universitete pradėjo skaityti spec. kursą studentams lituanistams, jo pagrindu ir buvo parengtas paskaitų konspektas. Kaip nurodo profesorė, kursas skaitytas trejus metus iš eilės, pasirodžius paskaitų medžiagai toliau nebebuvo tęsiamas. (Iš asmeninio Ramunės Bleizgienės susirašinėjimo su Viktorija Daujyte-Pakeriene.)

⁸ Daugiau informacijos apie Karlos Gruodis vestą seminarą Vilniaus universitete, prasidėjusį 1991 m., galima rasti interviu su Gruodis ir jos dienoraščio ištraukose (Karla Gruodis, „Noriu tikėti ateitimi“, parengė Birutė Avižinienė, Ramunė Bleizgienė, *Šiaurės Atėnai*, 2024 05 03, Nr. 9 (1433), p. 3–4; Eadem, „Iš dienoraščio“, iš anglų k. vertė Birutė Avižinienė, Ramunė Bleizgienė, *Šiaurės Atėnai*, 2024 05 03, Nr. 9 (1433), p. 1, 6).

⁹ Solveiga Daugirdaitė, „Vytautas Kavolis ir feminizmas“, *Colloquia*, t. 15, 2005, p. 119.

¹⁰ Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 15.

jų priklausymą nuo istorinių aplinkybių ir kultūrų, jis įrodė, kad šios kategorijos yra sociokultūrinis konstruktas. Kaip pažymi Gruodis antologijos įvade, „istorinė perspektyva leidžia mums pamatyti, kaip drastiškai keičiasi mūsų elgesys, moraliniai įsitikinimai, tapatumas ir socialiniai vaidmenys pereinant iš vieno istorinio ar kultūrinio laikotarpio į kitą“¹¹. Istorinis požiūris į moters reprezentacijas kultūroje atskleidžia, kad sampratos, kas yra moteris ir vyras, koks elgesys laikomas jiems būdingu, negali būti vertinamos kaip universalios, tai nėra „natūralu“ ir nekintama. Liberalizmo atstovo, mokslininko požiūrio taškas, iš kurio vertinami istoriniai reiškiniai, – moters ir vyro lygiavertiškumas. Šis Kavolio pamatinis nusistatymas atitinka ir liberaliojo feminizmo ideologinius tikslus. Būtent taip žvelgiant į kultūros istoriją buvo galima atrasti diskriminacinį požiūrį į moteris (kai joms priskirta vieta kultūroje „arba pagonybė, arba erezija, kažkas šešėliška, nesubstancialu, apgaulinga“) ir pirmą nepriklausomą moterį – davatką, ir lygiaverčių asmenybių vyro ir moters vaizdinį, rekonstruojamą kiek idealizuotai vertinant Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškuose aprašytą jų kūrybinį bendradarbiavimą¹². Moterų emancipacija Kavolio darbuose pristatoma kaip glaudžiai susijusi su visos visuomenės modernėjimu¹³. Svarbi jo tyrimų dalis skirta XIX a. ir XX a. pirmos pusės literatūros, kultūros reiškiniams tirti. Atlikta šio laikotarpio visuomenės vaizduotės analizė pagrindė požiūrį, kad negalima kalbėti apie lietuviškos visuomenės modernizaciją apeinant moterų klausimą. Moterys čia pasirodo ir kaip „mąstymo objektas“ (įvairių ideologinių diskursų dalis), ir kaip veikiantis ir mąstantis subjektas, galintis rinktis tarp kultūros, kaip reikšmių sistemos, jai priskirtų vaidmenų, savivokos krypčių ir sykiu

¹¹ Karla Gruodis, „Įvadas“, in: *Feminizmo ekskursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*, sudarė Karla Gruodis, Vilnius: Pradai, 1995, p. 9.

¹² Verta atkreipti dėmesį, kad interpretuodamas moterų bajorių atėjimą į kultūros pasaulį Kavolis ėjo jau pramintu taku, teigdamas: „Višinskis rašyti paskatino ir Šatrijos Ragana, ir Gabrielę Petkevičaitę-Bitę. Visoms šioms bajorėms reikėjo kultūringo vyro impulso, įvedančio jas į kultūrinį gyvenimą. Vyrams to nereikėjo. Basanavičiui į galvą nebūtų atėję, kad kas nors kitas jį turėtų paskatinti. Basanavičius pats žinojo, kas jis yra ir ko siekia. Panašiai ir Jonas Šliūpas“ (Vytautas Kavolis, *op. cit.*, p. 61). Kavolis pernelyg sureikšmina vyro įtaką moterims, gana mažai dėmesio skiria moterų tarpusavio pagalbai ir įtakai, taip pat nepastebi, kad šio laikotarpio vyrų pasakojimuose taip pat aprašyta kitų žmonių įtaka jų savimonės pokyčiui.

¹³ Kavolio tyrimo ir idėjų novatoriškumą lietuviškos istoriografijos kontekste įrodo faktas, kad Lituanistikos instituto Čikagoje užsakytoje ir Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko 1991 m. parašytoje XIX a. Lietuvos istorijoje moterų emancipacijos klausimas iš viso neiškylo. Čia kaip didžioji amžiaus problema pasirodo dviejų socialinių grupių – bajorijos ir valstietijos – įtaka visuomenės procesams, jų modernizacija, santykiai su moderniu lietuvių nacionalinio sąjūdžio projektu (Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996).

plėsti šios vaizdinijos ribas. Kavolis laikytinas vienu pirmųjų mokslininkų, atkreipusių dėmesį į moterų nedalyvavimą itin reikšminguose tautos gyvenimą radikaliai keičiančiuose ir jį kuriančiuose įvykiuose, pvz., jis pastebi, kad neprireikė nė vienos moters 1918 m. pasirašant Nepriklausomybės deklaraciją¹⁴. Ši pastaba liudija, kad tyrimo objektu gali būti ne tik tai, kas yra, kartais ne mažiau iškalbinga ir tai, ko nėra. Daugirdaitė Kavolio darbus laiko visų pirma moterų įvaizdžių kritika¹⁵. Iš esmės daugelis iki šių dienų moterims skirtų tyrimų tęsia, plėtoja būtent šią ir feministinę laikytiną literatūros kūrinių, kultūros ir socialinių reiškinių analizės kryptį.

Viktorijos Daujotytės knygoje dėliojama lietuviškos kultūros istorija, siekiant rekonstruoti moteriškumą kaip specifinę žmoniškumo formą, t. y. savitą pasaulio ir savęs pasaulyje patyrimo būdą, pasirodantį savita kalba. Išsikeltu tikslu ir jo formuluote Daujotytė artima radikaliojo feminizmo atstovėms, kurių požiūriu, moteris iš prigimties yra kitokia. Tokių tyrimų tikslas – atrasti būdus, kaip šią kitonišką patirtį atskleisti. Kūrinio savitumas, nulemtas kūrėjos lyties, mokslininkės, pasitelkusios su tradiciškai tik moterims būdinga veikla susijusią metaforą, pavadintas „kitokiu audimu“. Daujotytės nuomone, be visos kultūros istorijos rekonstrukcijos, iškeliant tiek vyrų, tiek moterų kūrinuose ir publicistiniuose tekstuose glūdinčias moteriškumo reikšmes, šio kitoniškumo negalima atskleisti. Daujotytės knyga *Moters dalis ir dalia* kol kas bene vienintelis ir nuosekliausias mūsų kultūros istorijos pasakojimas, išryškinantis ir į gana vieningą visumą susiejantis tai, kas galėtų būti laikoma moteriškuoju mūsų kultūros pradū. Daujotytė atvirai nekritikuoja tradicinio mokslo, tačiau teigdama, kad specifinei moterų patirčiai parodyti reikia savitos mokslinės kalbos, netiesiogiai išsako feministinių tyrimų pamatinę nuostatą – kad tradicinis mokslas yra grįstas vyrų patirtimi ir tinkamiausias jai tirti. Ieškodama adekvačios kalbos kitokiam moterų santykiui su „su giliosiomis kultūros struktūromis“ atskleisti, mokslininkė neišvengiamai apibrėžia, kokios reikšmės moterų pasauliui būdingos. Mokslinė laikysena, kad egzistuoja tam tikra nekintanti moteriškumo esmė („Moteriškumas ir pastovus, ir kintantis. Kinta visa, kas gyva, bet visa, kas tikra, išlieka pastovu savo esme“¹⁶), Daujotytė pavojingai priartėja prie esencialistinio požiūrio į moteris ir šia pažiūra radikaliai skiriasi nuo Kavolio.

¹⁴ Vytautas Kavolis, *op. cit.*, p. 84.

¹⁵ Gruodis vartoja sąvoką *reprezentacija*, nusakydama pirmųjų feminizmo tyrimų kryptį, kurios darbuose analizuota, kaip moteris buvo konceptualizuojama istorijoje arba kokie buvo kultūriniai ir simboliniai, daugiausia vyrų kurti, moters vaizdiniai (Karla Gruodis, *op. cit.*, p. 33).

¹⁶ Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 13.

Daujotytė bene pirmą kartą lietuviškoje literatūrologijoje atkreipia dėmesį, kad viešasis gyvenimas, kurio svarbiausias bruožas – kova, tradiciškai priklauso vyrams. O moterų pasauliui, kuris dažniausiai ribojasi privačia namų erdve, priskiriami tokie bruožai: „[S]ąžiningas darbas, tyli santarvė su savim ir tarp savęs, su žeme, su vaiku, su artimiausiais, su sąžine.“¹⁷ Žvelgiant iš laiko perspektyvos, Daujotytės darbuose akivaizdi moteriškumo idealizacija ir jo sąsajos su konkrečiomis vertybėmis. Moteriškasis pradas laikomas harmonizuojančia kultūros tendencija, kuri pasireiškia meile žmogui ir pasauliui, moters gebėjimu išlikti bet kokiomis nepalankiomis sąlygomis. Už taip apibūdinto moteriškumo ribų atsiduria kitokios moterų patirtys. Pavyzdžiui, nuokrypiu laikoma Jurgos Ivanauskaitės, Jolitos Skablauskaitės kūryba ar Broniaus Radzevičiaus veikėja iš apsakymo „Nuoširdumas“. Visa, kas moterį supriešina su pasauliu, šalia esančiais žmonėmis (tai gali būti ir kovingumas, ir akiplėšiškai demonstruojamas seksualumas, ir neviltis), vertinama kaip moteriškumo drama, stokojanti gelmės ir patraukianti tik „paviršinėmis formomis“.

Atkreipdama dėmesį į tai, kas kiekvienai rašančiai moteriai būdinga, Daujotytė pateikia visiškai naują požiūrį į XIX a. pabaigos – XX a. pradžios moteris rašytojas: Žemaitę, Gabrielę Petkevičaitę-Bitę, Šatrijos Raganą, seseris Sofiją ir Mariją Ivanauskaites, pasirašinęsias Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu. Greta jau pažįstamų vardų pasirodo ir Ona Pleirytė-Puidienė, lakoniškai aptariama jos gyvenimo drama, nenusisėkusios vedybos. Pirmą sykį rašant apie šias kultūros moteris taip nebesureikšminamas Povilo Višinskio vaidmuo, pavyzdžiui, Žemaitės atėjimas į lietuvių kultūrą grindžiamas jos prigimties vitališkumu, daug labiau pabrėžiamas moterų solidarumas, tarpusavio parama. Knygoje pateiktos ir naujos klasika tapusių Žemaitės apsakymų „Martė“, „Sutkai“, Šatrijos Raganos apysakos *Sename dvare* interpretacijos, ryškinant juose aprašytus moterų likimus. Galima teigti, kad ši ir po devynerių metų išėjusi daug didesnės aprėpties moterų literatūros istorija *Parašyta moterų* (2001) pateikė savitą XIX a. antros pusės – XX a. moterų literatūros istorijos pasakojimą, kuris nebegali būti apeinamas rašančiųjų apie šį laikotarpį. Vėlesniuose pavienėms moterims – Šatrijos Raganai (1997), Sofijai Kymantaitei-Čiurlionienei (2016), Žemaitėi (2019) – skirtuose darbuose Daujotytė plėtoja pirmose moterų literatūrai skirtose knygose kurtas rašytojų biografijas ir toliau gilina jų kūrybos analizę.

Tad paskutinio XX a. dešimtmečio pradžioje paskelbta Kavolio knyga ir ja

¹⁷ *Ibid.*, p. 10–11. Daujotytė daro svarbią išlygą – kad jos apibrėžta reikšmių santaka kaip „moteriškas kultūros prad“ gali pasirodyti ir vyrų kūriniuose.

pradėta moterų studijų kryptis gali būti gretinama su humanistinio feminizmo idėjomis, kurių svarbiausia – moterų ir vyrų lygybė. Daujotytės tyrimai atitiktų ginocentrinę feminizmo kryptį, kuriai atstovaujantys tyrėjai ieško ypatingų moters pažinimo ir veiklos būdų¹⁸. Tiek Kavolio, tiek Daujotytės tyrimai davė pradžią moterų įvesdinimui į istoriografinį diskursą. Tačiau nė vienas iš šių mokslininkų nesiėmė iš esmės ardyti iki tol kurto mokslinio diskurso objektyvumo iliuzijos. Kavolio tyrimai, atskleidę istorijoje susiformavusius stereotipinius moterų vaizdinius, iš dalies parodė ir tradicinį mokslą palaikančias mąstymo klišes, pareinančias iš vieno tyrimo į kitą. Iš tiesų Nepriklausomybės metais į moteris orientuotų darbų, kuriuose būtų ryški pastanga iškelti aikštėn ir kritiškai įvertinti, ką ir kaip vyrai rašo apie moteris, seksualumą ar lyčių tarpusavio santykius, yra labai mažai (iš retų bandymų minėtinas Bleizgienės straipsnis „Kokia moteris gali būti rašytoja?“¹⁹). Tradicinio mokslo „natūralios“ orientacijos į vyrus kritika galbūt dėl itin mažos humanitarų bendruomenės nebuvo labai ryški, retai ji atvirai išsakoma ir dabar (išsiskiria Eglės Kačkutės, kai kurie Daugirdaitės tekstai).

XIX a. – XX a. pirmos pusės moterys lietuviškoje istoriografijoje

Moterų istorija kaip nacionalinės ideologijos kritika

Kavolio darbai padėjo lietuviškai istoriografijai perkelti dėmesį nuo „didžiojo pasakojimo“ (karų, didelių istorinių pervartų, kuriuos nagrinėjant iškyla istoriją kūrusių vyrų vardai) į moterims priklausančią privačią sferą (šeimos gyvenimą, vaikų auginimą)²⁰. Jis įrodė, kad toks mokslinis objektas yra pakankamas ir legitimus. Moterų istorijai skirtus tyrimus, kurie įrodo moterų savarankiškumą, veiksnumą, jų indėlį į istorinius, kultūrinius procesus, feministinė kritika vadina „feministiniu empirizmu“. Iš esmės šios analizės nekvestionuoja tradicinio mokslo metodų, kalbos. Jų tikslas – į mokslinį diskursą įtraukti tas sritis ar objektus, kuriuos tradicinis mokslas

¹⁸ Čia remiamasi Johannos Matero įvardyta skirtimi tarp humanistinio ir ginocentrinio feminizmo (žr.: Johanna Matero, *op. cit.*, p. 221–222).

¹⁹ Ramunė Bleizgienė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pab.–XX a. pr. moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose“, *Colloquia*, t. 25, 2011, p. 57–77.

²⁰ Kavolio nuopelnus lietuviškiems etnografiniams tyrimams pabrėžia ir Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, atkreipdama dėmesį į mokslininko aprašytas moterims ir vyrams suteikiamas reikšmes archajinėje lietuvių kultūroje (Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Lyties tyrinėjimai lietuvių etninėje kultūroje“, *Inter-studia humanitatis*, t. 5, 2008, p. 129).

apeidavo. Atskleidžiant naujus faktus apie moterų situaciją, jų reikšmę ir svarbą įvairiuose istoriniuose procesuose, netiesiogiai iš naujo įvertinami anksčiau atlikti darbai.

Vienas didžiausių istorinių darbų, į kurį buvo įtraukta moteriška problematika, yra Dalios Leinartės (Marcinkevičienės) monografija *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir sklyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje* (1999). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad mokslininkė eina tradicinės istorijos pramintu keliu, t. y. remiasi demografiniais šeimos tyrimų metodais, analizuoja šeimos dydį ir struktūrą, siekia atskleisti, kiek tai įmanoma, šeimos tarpusavio santykius. Išvardyti medžiagos analizės keliai, paremti tiek Vakarų istoriografiniais šeimos tyrimais, tiek daugiausia Lietuvos etnologų darbais, negalėjo atrodyti labai pavojingi tradiciniame lietuviškos istoriografijos kontekste. Didžiausias šios monografijos novatoriškumas – rekonstruotas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios nacionalinio sąjūdžio dalyvių vyrų požiūris į moteris, pirmiausia – motinas. Analizuodama teoriškai modeliuotus ir kai kurių mėgintus praktiškai įgyvendinti modernios lietuviškos šeimos modelius, Leinartė kritiškai vertino modernią nacionalinio sąjūdžio ideologiją, parodydama dažnu atveju menkinantį vyrų požiūrį į moteris kaip nesavarankiškus, vyrų vadovavimo reikalingus asmenis. Ši Leinartės monografija laikytina feministiniu istoriniu darbu dėl kelių priežasčių: visų pirma, dėmesys perkeliamas į privatų šeimos gyvenimą, atliekama plačios aprėpties konteksto rekonstrukcija, atskleidžiama šeimos, vienos svarbiausių to laiko moterų situaciją visuomenėje lėmusių institucijų, raida. Mokslininkė išklėlė aiškų faktus, kaip dominuojantis nacionalinis diskursas siekė formuoti moterų savivoką, jų elgseną. Tokia mokslinė pozicija leido pamatyti, kiek moterų situacija sociume tuo metu galėjo priklausyti nuo vyrų joms priskirtų vaidmenų, bet sykiu atskleidė, kad moterų padėtis nebūtinai turėjo sutapti su vyrų kurtais vaizdiniais. Ideologijos kritika parodė ir jos veikimo ribas.

2009 m. Jurgos Miknytės apginta daktaro disertacija *Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame diskurse XIX a. vidurio – XX a. pradžios Lietuvoje*, kurioje taip pat siekta atskleisti skirtingų ideologinių srovių atstovų požiūrį į moteris, rekonstruotą iš viešajame gyvenime cirkuliavusių tekstų, matytina kaip Leinartės darbo tęsinys. Disertacijoje remiamasi ir Kavolio teiginiu, kad požiūris į moteris svarbus atkleidžiant socialinio gyvenimo

dinamiką²¹. Miknytės tyrimas parodė, kaip apskritai moteris „atrاندama“ istorijoje, kaip nuo „tradicinių“ moters vaidmenų (žmonos, motinos, namų šeimininkės) judama prie pripažinimo, kad moteris yra lygiavertė vyrui ir jos gyvenimas negali apsiriboti šeima, kad ji, kaip ir vyras, privalo gauti išsilavinimą, įsitraukti į darbo rinką ir tapti visaverte visuomenės nare. Šia modernizacijos, kaip moterų emancipacijos, iš pradžių vykstančios tik tekstų lygmeny, traktuote Miknytės mokslinė pozicija artima liberaliai Kavolio laikysenai.

Leinartės lietuviškos nacionalinės ideologijos kritika, panašu, inspiravo Tomą Balkelį „moterų projektą“ traktuoti kaip reikšmingą modernios Lietuvos kūrimo projekto dalį²². Moterų klausimas šio mokslininko pristatomas kaip kultūrinės kovos laukas. Skirtingai suvokti moterų vaidmenys besikuriančioje modernioje visuomenėje Balkelio monografijoje vertinami kaip reikšminga ano meto socialinės tikrovės dalis, atspindinti svarbius mentaliteto pokyčius. Tokia XIX a. vidurio konservatyviosios Lietuvos bajorijos dalies kritika pasižymi ir Zitos Medišauskienės straipsnis, kuriame analizuojama šios visuomenės grupės reakcija į moterų emancipacijos apraiškas ir konservatyviųjų palaikomą idealios moters vaizdinį²³. Leinartės, Miknytės, Balkelio darbai sudarė prielaidas atrasti sąsają tarp daugiausia vyrų kurtų visuomenės modernizacijos projektų, kuriuose taip pat nusakyta, kokių būdu žadinti moterų sąmoningumą, kaip jas įtraukti į tautokūros procesus, ir realios amžių sandūroje vykusios moterų savivokos kaitos, vis didesnio jų aktyvumo, įsitraukimo į visuomeninį gyvenimą.

Moterų istorijos tyrimams priskirtini Meilės Lukšienės²⁴ ir Olgos Mastianicos²⁵ darbai, kuriuose gilinamasi į švietimo sistemos prieinamumą moterims. Nebaigtoje studijoje *Keliai keleliai į inteligentes*, rašytoje 1987 m., publikuotoje tik 2000-aisiais, Lukšienė, remdamasi savo ankstesnėmis Lietuvos

²¹ Jurga Miknytė, *Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame diskurse XIX a. vidurio–XX a. pradžios Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2009, p. 5; Eadem, „Moters socialinio vaidmens konstravimas XIX–XX a. sandūros Lietuvos viešajame diskurse – ideologijų sklaidos ir kovos arena“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, sudarė Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 105–119.

²² Tomas Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, vertė Žilvinas Beliauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012. Konkrečiai žr. skyrių „Tautinių nuotakų paieškos: inteligentija ir moterys“, p. 149–177.

²³ Zita Medišauskienė, „Moters idealas Lietuvos konservatorių akimis (XIX a. vidurys)“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 118–127.

²⁴ Meilė Lukšienė, „Kelai keleliai į inteligentes: iš projektuotos studijos apie lietuvių inteligentijos formavimąsi“, in: Eadem, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 400–456.

²⁵ Olga Mastianica, *Pravėrus namų duris: Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 344.

švietimo sistemos analizėmis, lakoniškai, bet nuosekliai atskleidžia XIX a. – XX a. pradžios įvairios kilmės moterų lavinimosi galimybes. Išsilavinimas laikomas pagrindiniu moters savivoką ir jos tapimą inteligente lėmusiu faktoriumi. Mokslininkė imasi aptarti svarbiausias visuomeniškai aktyvias šio laikotarpio moteris, trumpai nužymėdama jų biografijų trajektoriją, kurioje ypatingas dėmesys skiriamas išsilavinimui, pristatyti jų veiklos kryptis. Mastianicos monografija *Pravėrus namų duris: Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, parodanti institucinio moterų švietimo nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. pradžios raidą, yra klasikinės istoriografijos darbas. Knygoje išsamiai pristatomas vienas iš svarbiausių moterų situaciją apibrėžusių kontekstų – švietimo sistemos susiformavimas ir raida per ilgąjį XIX a., aptariant kitusias moterų lavinimosi galimybes; tuo monografija yra didžiulis indėlis į Lietuvos moterų istoriją. Dalis Mastianicos knygos skirta aptarti, kaip visuomenė mąstė apie moterų švietimą, kokias jam suteikė reikšmes, kaip reagavo į valdžios vykdytą švietimo pertvarką. Šis monografijos aspektas paremtas viešų pasisakymų analize ir laikytinas ideologijos kritika. Mastianicos darbas suteikia pamatą tolesniam aiškinimuisi, kaip institucinis išsilavinimas veikė moterų savivoką, sociokultūrinės veiklos formas.

Nuo moteriškų asmenybių iki moterų indėlio istorijos

Rasa Čepaitienė humanistinės istoriografijos darbus vadina klasikine istoriografija ir jai priskiria „moteriškų asmenybių istoriją“. Tokio pobūdžio darbuose „atrandamos“ iškilios moterys, padariusios didžiulę įtaką politiniams, kultūros procesams, aprašomi jų gyvenimai, išryškinami nuopelnai. Naujų iškilių moterų vardų Lietuvos kultūros istorijai yra atradusi Reda Griškaitė²⁶. Šios mokslininkės darbai, dažnu atveju paremti visiškai naujų šaltinių analize, pasižymi aprašymo tirštumu – moters gyvenimo linija at-

²⁶ Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio duaro literatė Aleksandra Volfgangaitė (Aleksandra Tekla Sofia Wolfgang, 1805–1861)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016; Eadem, „Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dieno-raščiai (1850-08-05–1886-09)“, *Archivum Lithuanicum*, t. 14, 2012, p. 227–308; Eadem, „Teodoro duk-tė, Liudviko sesuo“, *Metai*, 1993, Nr. 6, p. 96–98; Eadem, „.....noriu būti Tavo Knygoje...“ XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai)“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 327–400; Eadem, „Atminimų sodai = The Garden of Remembrances“, in: *Atminimų sodai. Albumistikos etiudai. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos „album amicorum“ katalogas*, parengė Rima Cicėnienė, Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2016, p. 21–82.

kuriama kartu su visos giminės istorija, kultūrinių visuomeninių ryšių tinklu, detalio sociokultūrinio gyvenimo rekonstrukcija. Perkeldama dėmesį į kitus šaltinius, ši mokslininkė atranda net septyniasdešimt moterų, iki tol nepastebėtų kitų tyrėjų, įvairiomis formomis dalyvavusių Vilniaus senienų muziejaus veikloje; šių moterų aukos, anot mokslininkės, nenusileidžia vyrų dovanotoms senienoms²⁷. Griškaitė deda visas pastangas įvardyti ir atkurti biografijas kiek įmanoma daugiau moterų, ir kaip lankytojų, ir kaip donatorių prisidėjusių prie Vilniaus senienų muziejaus. Jos dėka į aktyvią istorijos apyvertą įtrauktas ne vienas reikšmingas XIX a. moters vardas. Šie darbai parodo, kad tradiciniai istorijos šaltiniai negali atskleisti realios moterų padėties, jų gauto „neakivaizdinio“ išsilavinimo (kaip rodo Griškaitės tyrimas, įgyto laužant taisykles) bei poveikio kultūrai, visuomeninio ar net politinio gyvenimo raidai.

Iškilių moterų istorijos darbais galima laikyti Ingridos Jakubavičienės publikacijas apie Jadvygą Chodakauskaitę-Tūbelienę ir Sofiją Chodakauskaitę-Smetonienę²⁸. Šios mokslininkės monografijose atskleidžiama žymių moterų kilmės istorija, ryšiai su bajoriškąja tradicija, įvairi visuomeninė veikla, politinė įtaka ir t. t. Mėginant apibūdinti tyrinėjamų asmenybių politinę ir visuomeninę veiklą, atsižvelgiama ir į moterų emancipacijos istoriją, kurios pradžia laikoma XIX a. pabaiga. Nors tyrimo tikslas – pildyti kitų darbų paliktą spragą, nes juose „žmonos vaidmeniui skiriamas per menkas dėmesys“, bene svarbiausia šių moterų gyvenimo dalis – svarbius vaidmenis Lietuvos istorijoje atlikę vyrai. Todėl reikšmingiausios šios mokslininkės knygos skirtos istorinių porų – Tūbelių, Smetonų – santykiams, gyvenimo pasakojimams (at)kurti²⁹. Jakubavičienės monografijos, kurių tikslas – atskleisti žymių moterų įtakos mastą, paremtos kiek abejotinos kilmės nuostatomis apie skirtingus moterų ir vyrų bendravimo, suvokimo, elgsenos būdus (pvz., Sofijos Smetonienės gebėjimas įsitraukti į visuomenių, politi-

²⁷ Reda Griškaitė, „Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos „neakivaizdininkės“: „gender aspektas“ Vilniaus senienų muziejaus istorijoje (1856–1865)“, in: *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, sudarė Reda Griškaitė, Žygyntas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, p. 291.

²⁸ Ingrida Jakubavičienė, „Jadvygos Chodakauskaitės-Tūbelienės visuomeninės ir politinės veiklos epizodai“, *Istorija*, Nr. 4, 2013, p. 32–43; Eadem, „Jadvyga Tūbelienė visuomeniniame Kauno gyvenime XX a. 3–4 dešimtmečiais“, *Kauno istorijos metraštis*, t. 14, 2014, p. 107–124; Eadem, *Seserys: Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*, Vilnius: Versus aureus, 2014; Eadem, „Sofijos Smetonienės visuomeninė veikla emigracijoje JAV (1941–1968 m.)“, *Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2017, Nr. 1/2 (23/24), p. 83–100.

²⁹ Ingrida Jakubavičienė, *Duetas: Antanas ir Sofija Smetonos*, Vilnius: Versus aureus, 2016; Eadem, *Portretas: Juozas ir Jadvyga Tūbeliai*, Vilnius: Tyto alba, 2020.

nių įvykių sukūrį aiškinamas jos įvaldytu „vyrišku bendravimo stiliumi“). Prie šios krypties darbų priskirtina ir Žydronės Kolevinskienės atlikta Mortos Zauniūtės ir Petro Mikolainio tarpusavio santykių rekonstrukcija, paremta ir Leinartės nacionalinės ideologijos formuotų vyro ir moters santykių kritika³⁰. Mokslininkė, remdamasi išlikusia šių dviejų asmenų korespondencija, atskleidžia nutylėtus poros santykių aspektus ir parodo tradicinės istoriografijos apeitą Zauniūtės indėlį į knygnešystės istoriją. Felicijai Bortkevičienei skirtoje Liudo Subačiaus monografijoje³¹ apžvelgiamas visas jos gyvenimo kelias, fokusuojantis į visuomeninę veiklą, pabrėžiant Bortkevičienės dalyvavimą nacionaliniame sąjūdyje, svarbiausiuose politiniuose įvykiuose, įvairiose visuomeninėse organizacijose, indėlį leidžiant lietuvišką spaudą ir t. t. Šios moters „socialinio elgesio modelis“ aiškinamas ir kaip visuomenės raidos, ir kaip moterų emancipacijos rezultatas.

Kita Čepaitienės išskiriama klasikinės istoriografijos pakraipa – „moterų įnašo istorija“. Jos tikslas – atskleisti nutylėtą moterų vaidmenį praeities visuomenių gyvenimuose³². Tokio tipo darbuose, analizuojant įvairius visuomeninius, kultūrinius procesus, dėmesys perkeliamas nuo vyrų prie moterų, kaip atskiros socialinės grupės, įvairiakryptės veiklos. Siekis užpildyti istorinio pasakojimo spragas įgyvendinamas parodant moterų indėlį į įvairiausius istorinius procesus ir čia dažniausiai pasinaudojama atrastais naujais šaltiniais – jais tampa moterų dienoraščiai, atsiminimai, laišakai. Moterų įtakos istoriografijai priskirtini tyrimai, kuriuose dėmesys sutelkiamas į moterų organizuoto veikimo būdus. Šios krypties darbais laikytini Virginijos Jurėnienės³³,

³⁰ Žydronė Kolevinskienė, „Moteriškoji knygnešystės linija: Petro Mikolainio laišakai Mortai Zauniūtei“, *Žmogus ir žodis*, t. 14, 2012, Nr. 2, p. 55–64.

³¹ Liudas Subačius, *Aplenkusi laiką: Felicija Bortkevičienė (1873–1945)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

³² Rasa Čepaitienė, „Moterų istorijos transformacijos: praeities patirtis, ateities perspektyvos“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 9–10.

³³ Virginija Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006; Eadem, „Moterys 1920–1922 metų Steigiamajame Seime“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 128–133; Eadem, „F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje“, in: *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*, sudarė S. Statkevičienė, Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2003, p. 23–26; Eadem, „I-asis ir II-asis moterų suvažiavimai: Lietuvos moterų judėjimo siekiai ir išdavos“, *Kauno istorijos metraštis*, t. 6, 2005, p. 113–135; Eadem, „Lietuvos moters įvaizdis XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje visuomenėje ir istoriniuose šaltiniuose“, in: *Gender Studies in Baltic States Region*, Kaunas: Lithuanian Energy Institute, 2007, p. 265–275; Eadem, „Lietuvos moterų judėjimo etapai ir bruožai“, *Inter-studia humanitatis*, t. 5, 2008, p. 53–71; Eadem, „Lietuvos moterų taryba ir jos veikla valstybėje XX a. 3–4 dešimtmečiuose“, *Parlamento studijos*, t. 4, 2005, p. 9–42; Eadem, „Lietuvos moterų visuomeninis judėjimas ir kova už politinį lygiateisiškumą XX amžiaus pradžioje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 12, 2003, p. 23–25; Eadem, „Liudos Vienožinskaitės-Purėnienės politinė ir profesinė veikla“, *Par-*

Indrės Karčiauskaitės³⁴, Eglės Paškevičiūtės-Kundrotienės³⁵, Rasos Račiūnaitės-Paužuolienės³⁶, Dovilės Sagatienės³⁷, Olgos Mastianicos³⁸ tekstai. Jūrėnienės monografija ir straipsniai daugiausia skirti moterų dalyvavimui įvairiuose politiniuose įvykiuose, kuriant nepriklausomą valstybę. Ši mokslinė nuodugniai atskleidžia ilgą ir nuoseklią kovą dėl politinių ir pilietinių teisių, parodo moterų dalyvavimą parlamentarizmo veikloje. Olgos Mastianicos straipsnis apie moterų dalyvavimą 1863–1864 m. sukilime visiškai naujai atskleidžia moterų vaidmenį šiame istoriniame įvykyje. Remdamasi naujais šaltiniais, ji pristato istoriografijoje beveik nepastebėtas moterų atrastas savitas pasipriešinimo formas³⁹. Indrės Karčiauskaitės

.....
lamento studijos, t. 26, 2019, p. 146–168; Eadem, „Moterys 1920–1922 metų Steigiamajame Seime“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 128–133; Eadem, „Moteris ir demokratija kuriamoje valstybėje“, *Parlamento studijos*, t. 3, 2005, p. 77–105; Eadem, „Moterų judėjimas šiaurės vakarų krašte: lietuvių ir lenkių veikla bei siekiai“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 16, 2008, p. 113–121; Eadem, „Moterų judėjimo taktika IV Seimo rinkimuose“, *Parlamento studijos*, t. 27, 2019, p. 15–30; Eadem, „Steigiamojo Seimo išrinkimas: lygių politinių teisių įsiteisėjimas valstybėje“, *Parlamento studijos*, t. 29, 2020, p. 82–97; Eadem, „Steigiamojo Seimo narės ir jų veikla įteisinant lyčių lygiatėsiškumą 1922 m. Konstitucijoje“, in: *Mūsų konstitucionalizmo raida*, sudarė Andrius Vaišnys, Vilnius: Valstybės žinios, 2003, p. 96–109; Eadem, „Valstybės prezidento postas nesveikimas moterų siekiam“, *Respectus philologicus*, t. 15 (20), 2009, p. 34–43; Eadem, „War Activities and Citizenship Rights in and Outside the Occupied Zone: Lithuanian Women during the First World War“, in: *Gender and the First World War*, edited by Christa Hämmerle, Oswald Überegger, Birgitta Bader Zaar, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2014, p. 214–230; Eadem, „Gabrielės Petkevičiūtės-Bitės iškeltos ir realizuotos idėjos“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 35–51.

- ³⁴ Indrė Karčiauskaitė, *Katalikiškojo moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907–1940)*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2007; Eadem, „Katalikių veikla socialinės globos srityje XX a. 4 dešimtmčio Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, t. 14, 2014, p. 125–143; Eadem, „Kitiems ir sau: moterų draugijų veikla Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, t. 6, 2005, p. 137–148; Eadem, „Prie katalikiško feminizmo ištakų Lietuvoje“, *Darbai ir dienos*, t. 47, 2007, p. 45–59.
- ³⁵ Eglė Paškevičiūtė-Kundrotienė, „Lietuvos baigusios aukštąjį mokslą moterų sąjunga (1928–1940): moterų skatinimas intelektualiniam darbui, kultūrinės-šviečiamosios veiklos organizavimas“, *Socijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, t. 6, 2018, Nr. 2, p. 66–83; Eadem, „Moterys ir Lietuvių mokslo draugija“, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2018, 2013/2014, p. 111–124.
- ³⁶ Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Moteris inteligentė tarpukario Kaune“, in: *Socialinė tikrovė ir subjektas: Socialinio žinojimo problemos globalioje žinių rinkoje*: konferencijos pranešimų medžiaga, Vilnius, 2000, p. 34–37.
- ³⁷ Dovilė Sagatienė, „Neiširta Lietuvos moterų istorija: jų kelias teisininko profesijos link XIX ir XX a. sandūroje“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, t. 13, 2015, p. 10–24.
- ³⁸ Olga Mastianica, „„Tikėjęs universitete rasianti raktą gyvenimo slėpiniui..“ Nerealizuota Gabrielės Petkevičiūtės-Bitės svajonė ir Lietuvos moterų aukštojo išsilavinimo galimybės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (keletas refleksijų)“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 90–105.
- ³⁹ Olga Mastianica, „1863–1864 metų sukilimas Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte moterų atsiminimuose“, in: *Women and War: Roles and Experiences in Lithuanian History = Moterys ir karas: vaidmenys ir patirtys Lietuvos istorijoje* [ser. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, Vol. XLII], edited by Vytautas Jokubauskas, Klaipėda: Klaipėda University Press, 2021, p. 61–98.

darbuose nuosekliai aptariama katalikių moterų judėjimo organizuota forma – Lietuvių katalikių moterų draugija, atkuriamas šio judėjimo aktualus ideologinis kontekstas – lietuviška nacionalinė ideologija, Katalikų bažnyčios socialinė doktrina. Paškevičiūtė-Kundortienė, Dovilė Sagatienė, Olga Mastianica ir Nida Gaidauskienė⁴⁰ įvairiais rakursais aptaria moterų lavinimosi galimybes, pristatydamos ir Vakarų Europos švietimo kontekstą, atvėrusį moterims duris į aukštojo mokslo įstaigas XIX a. pabaigoje. Švietimas, tam tikrų profesijų prieinamumo moterims galimybės, studijos Rusijos, Lenkijos ar Vakarų Europos universitetuose, išsilavinusių moterų dalyvavimas įvairiose mokslo draugijose tampa svarbiais moterų istorijos faktais. Tiek Jurėnienės, tiek Karčiauskaitės plačiai aptarta lietuvių moterų organizuota veikla pristatoma vakarietiško feministinio judėjimo kontekste. Šiuose darbuose moterys iškyla kaip reikšminga socialinė jėga, padariusi didžiulę įtaką lietuviškos visuomenės modernizacijai, kurios vystymosi kulminacija – politiškai įtvirtintos lygios moterų ir vyrų teisės.

XIX a. – XX a. pirmos pusės Lietuvos moterų literatūros kritika

Pirmasis dar sovietiniu laikotarpiu apžvelgęs moterų prozoje kurtus moterų personažus literatūrologas Albertas Zalatorius priėjo prie išvados, kad ši tema gana perspektyvi – verta jei ne disertacijos, tai bent jau pakenčiamos studijos⁴¹. Nuo straipsnio pasirodymo praėjus daugiau nei keturiems dešimtmečiams galima konstatuoti, kad atsargus autoriaus teiginys pasitvirtino su kaupu. Šiame poskyryje pristatomi po 1990 m. pasirodę reikšmingiausi tyrimai, skirti XIX a. – XX a. pirmos pusės Lietuvos moterų literatūrai, yra gausūs ir įvairūs metodologiniu požiūriu. Skaitytojo ar skaitytojos patogumui jie pristatomi chronologiniu principu: pirmiausia apžvelgiami tyrimai, skirti XIX a. kūrėjoms, tada – XIX–XX a. sandūros rašytojoms, galiausiai tarpukariu (iki Antrojo pasaulinio karo) kūrusioms dramaturgėms, prozininkėms, poetėms. Šioje apžvalgoje siekiama pažymėti bendriausias tendencijas, tad neįtraukti darbai, skirti žanro ar poetikos raidai (tokie kaip, pavyzdžiui, Jūratės Sprindytės *Lietuvių apysaka*), dažnai tik užsimenama apie svarbiausius tyrimus, detaliau jų neanalizuojant.

⁴⁰ Nida Gaidauskienė, „Merginų lavinimosi galimybės XX a. pradžios Krokuvoje: Sofijos Kymantaitės modernumo pamokos“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 119–154.

⁴¹ Albertas Zalatorius, „Moteris moterų prozoje“, in: Idem, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 74.

Daugirdaitė straipsnyje „Ko moteris nori? – spėlionės po dvidešimties metų“ (2011), apžvelgiančiame pirmų dviejų Nepriklausomybės dešimtmečių moterų literatūros tendencijas bei jos recepcijos ypatumus, nurodo akivaizdžią lietuvių literatūrologijos pastangą pirmiausia feministiškai perskaityti moterų tekstus („kiek plačiau analizuota moterų kūryba ir kiek menčiau – moterų vaizdavimas vyrų kūryboje; literatūroje gyvuojantys vyrai lieka tarsi ‚savaime suprantami‘“)⁴². Kita vertus, išskiriant tyrimo objektą – moterų literatūrą – visas literatūros diskursas neišvengiamai plečiamas ir tikslinamas. Konkretus tradicinės recepcijos persvarstymas yra Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės kūrybinio dueto interpretacija Nidos Gaidauskienės monografijoje⁴³. Brėždama Kymantaitės-Čiurlionienės modernėjančios savimonės kontūrus, mokslininkė pristato šią rašytoją kaip lygiavertę kūrybinės bendrystės partnerę, taip patraukdama iš genialaus vyro šešėlio bei koreguodama įsitvirtinusį Čiurlionio įvaizdį mūsų kultūroje.

Į reikšmingiausius pastarųjų trijų dešimtmečių moterų literatūros tyrimus pažvelgus kaip į visumą, tampa akivaizdi jos tyrėjų laikysenos kaita. Laikotarpio pradžioje mokslininkai dar inertiškai laikosi tradicinio „istorinio lyginamojo metodo“, kaip Kymantaitėi-Čiurlionienei skirtoje monografijoje (1992) įvardija ir Ramutis Karmalavičius: „Monografijoje iš esmės vyrauja kultūrinis istorinis vertinimo aspektas, kaip geriausiai atitinkąs Čiurlionienės kūrybos palikimo ir veiklos specifiką.“⁴⁴ Pristatydamas XX ir XXI a. sandūros lituanistinius tyrimus, jų metodologines pozicijas yra apibūdinęs Nerijus Brazauskas: renkamas nagrinėti gyvenimo ir kūrybos diskursus, nei teorija, nei metodas preciziškai neapibrėžiami, o pagrindu laikomi meniniai tekstai bei autorių gyvenimo kontekstai⁴⁵. Tokiems tradiciniams darbams priskirtume monografiją apie Birutę Pūkelevičiūtę⁴⁶, Oną

.....
⁴² Solveiga Daugirdaitė, „Ko moteris nori? – spėlionės po dvidešimties metų“, *Colloquia*, t. 25, 2011, p. 27.

⁴³ Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: Modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.

⁴⁴ Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha. Idealai. Kūryba*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 11.

⁴⁵ Nerijus Brazauskas, „Pastarųjų dešimtmečių lituanistiniai literatūrologiniai tyrimai: autoriai, teorijos, idėjos“, *Žmogus ir žodis*, t. 13, 2011, Nr. 2, p. 68.

⁴⁶ Vytautas Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

Pleirytę-Puidienę ir Kazį Puidą⁴⁷, studiją apie Žemaitę⁴⁸.

Padėtis ėmė keistis į Lietuvą plūstelėjus metodologinių įrankių įvairovei. Šio teksto apimtis neleidžia aptarti visų jų poveikio moterų literatūros tyrimams, tačiau akivaizdu, kad labiausiai tyrėjas (daugumos aptariamų tyrimų autorės – moterys) veikė feminizmo idėjos. Nors aptariamų darbų metodologinė pozicija įvairuoja, didžiąją dalį čia trumpai pristatomų monografijų, studijų, straipsnių autorių vienija feminizmo įkvėptas išipareigojimas savo tyrimo objektui. Atvirai angažuotą laikyseną objekto atžvilgiu nusako ir viena šio straipsnių rinkinio autorė Eglė Kačkutė. Pokalbyje paklausta, kodėl reikia analizuoti moterų literatūrą, mokslininkė atsako, kad be intelektualinės ir estetinės priežasties – siekio įminti kūrinio mįslę, suvokti, kaip „padarytas“ tam tikrą meninę informaciją perteikiantis kūrinys, šie tyrimai atlieka ir socialinę funkciją – nurodo į realią visuomenės grupės, šiuo atveju, moterų, patirtį⁴⁹. Todėl, tariant Daugirdaitės žodžiais, feministinė analizė – visuomet „įtari“, iš kritinio atstumo žvelgianti į egzistuojančius lyčių santykius ar jų kultūrinę reprezentaciją⁵⁰. Tokia laikysena leidžia iš moters perspektyvos peržvelgti literatūros tradiciją, į tyrėjų akiratį iškelti nežinotą kūrėjas ar aktualizuoja kultūros paraštėse likusias rašytojas, pabrėžia biografinių, egodokumentikos tekstų vertę.

Lietuviškos feministinės kritikos raidą nuosekliausiai yra aptarusi Daugirdaitė, kurios knyga *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai* (2000) yra ir pirmoji feministinę laikyseną ir metodą deklaravusi literatūrologinė monografija nepriklausomoje Lietuvoje⁵¹. Feministinės kritikos užuomazgas Daugirdaitė aptinka tarpukariu (Bronės Buivydaitės, Antaninos Šalčiuvienės-Gustaitytės straipsniai periodikoje), teigia, kad grynesniu pavidalu kritikos kryptis pasireiškė išeivijos literatūroje (Violetos Kelertienės, Birutės Cipliauskaitės, Ilonos Gražytės-Maziliauskienės publikacijos)⁵². Regis, būtent išeivijos

⁴⁷ Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sąpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

⁴⁸ Janina Žekaitė, *Žemaitės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1991.

⁴⁹ „Moters tapatumo ir vietos pasaulyje ieškoma literatūroje“, Miglės Valaitienės pokalbis su dr. Egle Kačkute-Hagan, 2014 03 08, prieiga internetu: <https://naujienos.vu.lt/moters-tapatumo-ir-vietos-pasaulyje-ieskoma-literaturoje/> [žiūrėta: 2023 03 31].

⁵⁰ Solveiga Daugirdaitė, „Feministinė literatūros kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, p. 168.

⁵¹ Solveiga Daugirdaitė, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: Moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

⁵² Daugiau žr.: Solveiga Daugirdaitė, „Lietuviškosios feministinės kritikos pradžia“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, t. 5, 2008, p. 91–96; Eadem, „Feministinė literatūros kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, p. 181–182; Eadem, „Moterų literatūra ir požiūris į ją Lietuvoje po 1990 metų“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 4, 2002, p. 106–115.

kritinė mintis, lietuvių tyrėjams pasidariusi prieinama po 1990 m., veikė labiau nei iki šiol kaip visuma kritiškai neapmąstyti tarpukario feministinės minties daigai. Didelę įtaką šiame poskyryje aptariamiems tyrimams neabejotinai darė Daujotytės darbai. Moteriškąją problematiką atradusi nuo Žemaitės, pirmą kartą moterų literatūrą kaip atskirą objektą ji svarstė jau devinto dešimtmečio pabaigoje publikuotame straipsnyje „Moteris moterų poezijoje“⁵³. Mokslininkės domėjimosi moterų literatūra raida išskleista pokalbyje, publikuotame studijų rinktinėje *Sambalsiai*⁵⁴. Be šio įvado pradžioje aptartos jos knygos *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema*, svarbiausias šios srities Daujotytės darbas yra lietuvių moterų literatūros istorija *Parašyta moterų* (2001). Iki šiol tai vienintelė moterų literatūrai skirta istorija, kurioje postmoderniai interpretuojamas ir pats literatūros istorijos žanras. Daujotytės analizė atvirai įtraukia rašančiosios subjektyvumą (knygos skyriai dalijami perskyromis, perteikiančiomis asmeninę patirtį), atveria įvairiopus moterų problematikos aspektus (ne tik savitą kūrybos raišką, bet ir moters buvimo, veikimo pasaulyje galimybes). *Parašyta moterų* įteisino moterų literatūrą kaip savitą tyrinėjimo sritį, kurią toliau plečia ir gilina kiti mokslininkai ir mokslininkės.

XIX a.: naujų vardų paieška

Į XIX a. Lietuvos kitakalbės literatūros kūrėjas dėmesys atkreiptas drauge su siekiu rekonstruoti istorinės Lietuvos elito kultūrą ir yra įgalintas atveriamų naujų šaltinių. XIX a. rašytojų moterų kūriniai į lietuvių kultūrą įvesdinami per vertimus į lietuvių kalbą. Paskutiniu metu akivaizdžiai aktualizuota Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, kurios kūrybos vertimai publikuojami nuo 2004 m.⁵⁵, o ji pati yra tapusi populiariosios literatūros personaže⁵⁶. Lituanistų akiratyje jau kurį laiką figūruoja ir Gabrielės Giunterytės-Puzinienės atsiminimai⁵⁷. Nepaisant vis didėjančio susidomėjimo XIX a. rašytojomis, išsamių šio šimtmečio literatėms skirtų monografinių

⁵³ Viktorija Daujotytė, „Moteris moterų poezijoje“, *Kultūros barai*, 1987, Nr. 3, p. 7–10, 39.

⁵⁴ *Sambalsiai: Studijos, esė, pokalbis. Skiriama profesorės Viktorijos Daujotytės 60-mečiui*, sudarė Aistė Birgerė, Dalia Čiočytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 487–497.

⁵⁵ 2022 m. išleisti du Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė *Raštų* tomai, apimantys atsiminimų knygą *Reminiscencijos apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną*, taip pat istorinius romanus *Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje*, *Barbora Radvilaitė, Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija*, *Gertrūda. Grafitė Komorowska – grafo Felikso Potockio žmona*.

⁵⁶ Gina Viliūnė, *Imperatoriaus meilužė*, Vilnius: Alma littera, 2016.

⁵⁷ Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2005.

tyrimų – vos vienas kitas⁵⁸, tad čia apžvelgiami vos keli straipsniai.

XIX šimtmetyje savo kūrybinį polėkį realizuoti galėjo tik retos aristokratės, tad dėsninga, kad XIX a. pirmos pusės Lietuvos literatūros panoramą atveriančiame rinkinyje *Lietuvos literatūros antologija* (2016) moterų kūryba laikoma parašiniu, nuošalės reiškiniu. Tačiau minėtinas antologijos sudarytojos Brigitos Speičytės pasirinkimas, paaiškintas knygos „Pratarmėje“: be moterų literatūros pristatomos epochos vaizdas nebūtų išsamus⁵⁹. Į Lietuvos literatūros tradiciją antologijoje įtraukiama Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė, Onos Radvilaitės-Mostovskienės ir Teklės Božimovskytės-Vrublevskienės kūryba, trumpai pristatomos jų biografijos.

Svarbus šioms rašytojoms skirtų straipsnių pažintinis pobūdis, įvesdinimas į XIX šimtmečio kultūrinį kontekstą. Ryški tendencija analizuojant moterų kūrybą įtraukti ir lyčių problematiką – jos neaptarus, kūrėjų raiškos galimybės bei gebėjimo veikti ribos vyrų dominuojamoje kultūroje nebūtų suprantamos. Speičytės straipsniuose demonstruojama, kaip, įžengdamos į savo gyvenamojo meto kultūros lauką, XIX a. rašytojos pasiūlo literatūros alternatyvas bei inovacijas. Radvilaitę-Mostovskienę mokslininkė pristato kaip pirmo Lietuvoje populiariosios prozos serijos projekto sumanytoją ir vykdytoją, įvedusią į Lietuvos ir Lenkijos literatūrą gotikinės ir istorinės prozos žanrus, kūryboje formulavusią ir prefeministines nuostatas⁶⁰. Moteriškoji rašančiosios tapatybė mokslininkei svarbi ir analizuojant Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istorinius romanus: Speičytė pabrėžia romanistės dėmesį moterims herojėms, kurių paveiksluose ryškėja autobiografinės identifikacijos bei tam tikras naujas sąmoningumo elementas – jausmo vertė: „Jausmai, išstobulinti kartu su aukštuomenės vertybėmis, [...] traktuojami kaip savarankiška istoriją varanti jėga, civilizacijos įrankis.“⁶¹

Naujus savivokos elementus atverianti moters perspektyva suproblemina ir tradicinį istorijos naratyvo suvokimą. Tai akivaizdu peržvelgus Bleizgienės straipsnį, skirtą Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė atsiminimams. Straipsnyje „Rašanti moteris istoriniame maskarade“ mokslininkė, viena

⁵⁸ Minėtina, kad reta išimtis yra rengiant šį straipsnių rinkinį pasirodžiusi Redos Griškaitės monografija, skirta Kamilei Narbutaitei: Reda Griškaitė, *Moteris ir istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.

⁵⁹ Brigita Speičytė, „Pratarmė“, in: *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831*, t. 1: *Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 13.

⁶⁰ Brigita Speičytė, „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė Mostovska“, *Colloquia*, t. 25, 2011, p. 29–56.

⁶¹ Brigita Speičytė, „Istorija aristokratės akiratyje: Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istoriniai romanai“, *Colloquia*, t. 45, 2021, p. 144.

vertus, atskleidžia moterims tradiciškai priskiriamą privačią, intymią sferą, antra vertus, rodo, kaip jos „išviešinimas“ keičia istorijos suvokimą: šalia vyrų dominuojamos politinės istorijos (mūšių, perversmų, karų) atsiranda ir privati istorija (aristokratės kasdienybė ir šventės, pažintys, kultūriniai salonai ir t. t.)⁶². Panašiai stereotipinį santykį tarp dviejų kūrėjų – Antano Baranausko ir Karolinos Praniauskaitės – peržiūri ir Reda Griškaitė bei Tomas Andriukonis⁶³. Tradiciškai mūsų kultūroje vyras suvokiamas kaip moters kūrybinio talento atradėjas, globotojas, skatintojas (bene ryškiausiai įsitvirtinęs šio santykio pavyzdys – Višinskis ir jo globotos Žemaitė, Šatrijos Ragana). Straipsnyje tyrėjai pristato dingusiu laikytą Praniauskaitės eilėraščių „Jaunajam poetui“, detalai rekonstruoja jo sukūrimo aplinkybes, atskleidžia inertišką moters ir vyro kūrėjų santykio vertinimą: į Praniauskaitę iki šiol vis dar žvelgiama per Baranauską, tarsi jos biografija būtų įterpta į lietuvių klasiko gyvenimo pasakojimą kaip puošni inkrustacija, o intensyvus poetinis dialogas tebutų nelaimingos meilės atspindys. Iš tiesų pažintis su Praniauskaite lemtingai pakeitė Baranausko biografiją – padedant jos broliui kunigui Otonui Praniauskui, Baranauskui atsirado galimybė studijuoti Varnių seminarijoje. Publikacijoje Praniauskaitė parodoma kaip pažinties su Baranausku iniciatorė, palaikiusi jo talentą, skatinusi būsimąjį poetą (ir ne tik jį, minimas ir panašus Praniauskaitės santykis su poetu baronu Eugenijumi Rönne⁶⁴).

XIX šimtmečio literatėms skirti tyrimai moteris rašytojas į šiuolaikinę kultūrą įvesdina įveikdami ne tik istorinį nuotolį, bet ir kalbinį jų kitoniškumą; šio laikotarpio literatūrinis kontekstas iš moters perspektyvos vis dar nesutankintas, stokoja išsamesnio ir platesnio socialinės, kultūrinės aplinkos pristatymo.

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia: rašytojos iš moterų perspektyvos

Regis, kad toks kontekstas jau sukurtas tyrinėjant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių literatūrą – reta mūsų literatūros epocha sulaukė daugiau dėmesio nei ši amžių sąvarta. Didžioji dalis šiame poskyryje aptariamų darbų skirta tuo laikotarpiu debiutavusioms rašytojoms, padėjusioms pama-

⁶² Ramunė Bleizgienė, „Rašanti moteris istoriniame maskarade“, *Metai*, 2007, Nr. 6, p. 100–109.

⁶³ Reda Griškaitė, Tomas Andriukonis, „Karolina Praniauskaitė: „Do młodego Poety“ („Jaunajam Poetui“). Eilėraščių istorija“, *Archivum Lithuanicum*, t. 15, 2013, p. 141–190.

⁶⁴ Daugiau žr.: Regina Mikšytė, „Eugenijus Rönne – žemaičių poetas“, in: *Renavas. Žemaičių praeitis*, sudarė A. Butrimas, A. Miltenytė, P. Šverbas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 122–132.

tus lietuvių grožinei prozai. Suprantama – būtent tada ir įvyksta lietuvių moterų istorijos lūžis: jos tampa literatūros subjektais, nebe tik objektais⁶⁵. Vienų kūrėjų (Žemaitės, Šatrijos Raganos, Petkevičaitės-Bitės) kūryba yra lietuvių literatūros klasika, jų vardai įsitvirtinę kultūros istorijoje, kitų – Pleirytės-Puidienės, Lazdynų Pelėdos – kūrybą dabarties tyrėjai atranda iš naujo, trečių – Eglės Malinauskaitės-Šliūpienės, Liudvikos Nitaitės-Didžiulienės-Žmonos⁶⁶, Jadvygos Juškytės – palikimas dar laukia savo tyrėjų.

Svarbų kontekstą atskirų rašytojų veiklos ir kūrybos analizėms sudaro tyrimai, pristatę bendrąsias moterų atėjimo į kultūrą tendencijas, moteriškąją specifiką. Ryškia feministinę poziciją ir požiūrį į XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kūrėjas viena pirmųjų išsakė Violeta Kelertienė, pasak Daugirdaitės, viena rimčiausių feministinės kritikos skiepytojų Lietuvoje⁶⁷. Kelertienė peržvelgė lietuvių prozos pradininkų kūrybą sistemiškai pritaikydama feministinio požiūrio sąvokas (moteriškos tapatybės raiška, diskriminacija, įvesdinimas į kultūros lauką), įvertino kūrėjas pasaulinės literatūros kontekste ir konstatavo tokio požiūrio ribas – rašymo metu (1980) visiškai rekonstruoti to laikotarpio moters paveikslo dėl trūkstančių tyrimų dar nebuvo įmanoma⁶⁸. Toliau pristatomi tekstai šią spragą bent iš dalies užpildo.

Moteris rašytojas kaip atskirą visuomenės grupę ir jos atėjimą į sparčiai besiplėtojančią modernią lietuvių kultūrą tyrinėja Ramunė Bleizgienė monografijoje *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje* (2012)⁶⁹. Joje analizuojamos moters tapatybės transformacijos intensyviu tautinės bendrijos kūrimosi laikotarpiu. Rekonstruojant lietuviškos spaudos puslapiuose kuriamus moterų vaizdinius, pristatoma, kaip moterys tampa viešojo diskurso objektu: imamos svarstyti įvairios su privačia moterų sfera siejamos temos (moters paskirtis ir tikslai, vaidmenys, vaikų auklėjimas ir t. t.). Į šias diskusijas iškart įsilieja ir moterų balsai, o šalia diskurso objekto tapus ir kalbančiu subjektu, „visuomenės

⁶⁵ Solveiga Daugirdaitė, „Moterų aukos prasmė XIX–XX a. sąvartoje“, in: *Raidžių draudimo metai*, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 223.

⁶⁶ Minėtina, kad 1996–1998 m. išleisti du šios rašytojos *Raštų* tomai (Liudvika Didžiulienė-Žmona, *Raštai*, t. 1, 2, parengė Milda Telksnytė, Vygandas Račkaitis, Vilnius: Pradai, 1996–1998) nepaskatino jos kūrybos tyrinėjimų.

⁶⁷ Solveiga Daugirdaitė, „Lietuviškosios feministinės kritikos pradžia“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, t. 5, 2008, p. 92.

⁶⁸ Violeta Kelertienė, „Moteris moterų prozoje: II“, in: Eadem, *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 15–38.

⁶⁹ Daugiau apie monografiją žr. Ilonos Čiužauskaitės recenziją: „[literatūros moterų tapatybę nauju žvilgsniu“, *Colloquia*, t. 33, 2014, p. 145–151.

kuriami bendrabūvio principai imami grįsti ir moterų patirties (savi)refleksija⁷⁰. Šis abipusis ryšys monografijoje demonstruojamas analizuojant sociokultūrinį kontekstą, atskleidžiamą per sudėtingą socialinių santykių tinklą, viešų asmenų laikysenas, veiklos modelius bei jų refleksijas spaudoje, grožiniuose tekstuose, egodokumentikoje. Daugiabalsiame tekstų audinyje autorė išskiria ryškėjančias savitas moterų tapatumo konfigūracijas, ryškėjančias analizuojant Maironio, Žemaitės, Petkevičaitės-Bitės, Šatrijos Raganos, Pleirytės-Puidienės – Vaidilutės, Kymantaitės-Čiurlionienės kūrybą bei biografijas.

Prie XIX ir XX a. sąvartos moterų rašytojų situacijos vis grįžta Daugirdaitė, atskiruose straipsniuose aptardama moterų atėjimą į literatūrą, atverdamą bendrąsias jų debiuto tendencijas bei ribotas galimybes reikštis to meto kultūroje⁷¹. Minėtina ir 2017 m. Birutės Avižinienės apginta daktaro disertacija, skirta to laikotarpio moterų dramaturgijai⁷². Avižinienė moterų dramaturgiją analizuoja atverdamą lietuvių dramaturgijos susiformavimo ir raidos bei moterų kūrybos motyvacijos bei savitumo problematiką. Moters kultūrininkės modelį, veikimo galimybių ir būdų įvairovę XX a. pradžios Vilniuje atskleidžia šiai temai skirtas 2003 m. vykusios mokslinės konferencijos pranešimų rinkinys⁷³.

Ko gero, daugiausia tyrėjų dėmesio per paskutinius tris dešimtmečius sulaukė Žemaitė. Jos vardas įsitvirtino ir šiuolaikinėje populiariojoje kultūroje, tačiau čia labiausiai akcentuota išskirtinė rašytojos asmenybė, o jos kūrybai neteikta reikšmės. Šitai patvirtina Vandos Zaborskaitės žodžius, esą Žemaitė yra viena iš simbolinių mūsų kultūros asmenybių⁷⁴. Donato Saukos įvardytas Žemaitės stebuklas⁷⁵ dabar jau tapęs sustabarėjusiu Žemaitės atvaizdu su amžinu atributu skarele ar papirosu, o ji iškart atpažįstama

⁷⁰ Ramunė Bleizgienė, *Privati tyła, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 331.

⁷¹ Solveiga Daugirdaitė, „Moterų aukos prasmė XIX–XX a. sąvartoje“, in: *Raidžių draudimo metai*, p. 223–234; Eadem, „Išmokytos galvoti – XIX amžiaus rašytojos“, in: *Žodžio laisvė: Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmečiui paminėti*, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 150–161, 375.

⁷² Birutė Avižinienė, *Dialogo raida lietuvių moterų dramaturgijoje XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.

⁷³ *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: Moterų indėlis. 1900–1945*: mokslinės konferencijos, vykusios 2003 m. balandžio 24 d., papildyti pranešimai, sudarė Alma Lapinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

⁷⁴ Vanda Zaborskaitė, *Tekančio laiko ženklai: Publicistika, literatūra, amžininkai*, Vilnius: Margi raštai, 2017, p. 258.

⁷⁵ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988.

kaip „skarele pasipuošusi rašytoja, pradėjusi rašyti beveik penkiasdešimties“⁷⁶. Žemaitė patraukli subkultūroms, o jos gyvenimo istorija skaitoma kaip įkvėpimas veikti bet kokiomis aplinkybėmis (kaip suformulavo Elena Gasiulytė, „kai būsite bėdoje, pagalvokite apie Žemaitę. Įsivaizduokite, kaip ši moteris prisidėga papirosą, nusišypso ir taria: „Kas šaukia, tešaukie, o mudu, boba, važiuokim“⁷⁷).

Pirmoji monografija, skirta Žemaitėi čia aptariamam laikotarpiui, yra 1994 m. Čikagoje pasirodžiusi Dalios Noreikaitės-Kučėnas knyga *Žemaitė Amerikoje*. Joje išsamiai nušviečiama Žemaitės veikla JAV, kur 1915–1917 m. drauge su Andriumi ir Aleksandra Bulotomis ji rinko aukas nukentėjusiems nuo karo šelpti. Bulotoms grįžus į Lietuvą, Žemaitė iki 1919 m. aktyviai dalyvavo amerikiečių lietuvių moterų veikloje. Knygoje apžvelgiamos jos skaitytos viešos paskaitos, ryšiai su *Moterų dirvos* redaktore Uršule Jokubauskaite-Daukantiene, politinė laikysena. Aptarusi Žemaitės veiklą Amerikoje, Noreikaitė-Kučėnas imasi vėlyvosios rašytojos kūrybos analizės ir nustato, kad vėlyviausių Žemaitės prozos personažų laikysena kinta – jos savarankiškesnės, „emancipuotos“. Šį pokytį autorė sieja su Amerikos patirtimi⁷⁸.

Gana ryškus feministinės kritikos tyrėjų angažuotumas šiai rašytojai⁷⁹, svarstomi jos kanonizavimo bei recepcijos klausimai⁸⁰, atskiros dėmesio sulaukia jausmų, patyrimo aspektas jos kūryboje ir gyvenime, kurį tyrinė-

⁷⁶ Viktorija Aprimaitė, Viktorija Urbonaitė, *Vakaro istorijos Lietuvos mergaitėms: 100 istorijų apie išskirtines Lietuvos moteris*, Vilnius: Dvi tylos, 2020, p. 124.

⁷⁷ Elena Gasiulytė, Miglė Anušauskaitė, *Lietuvos vizionierės: 10 įspūdžiografijų*, Vilnius: Tyto alba, 2019, p. 73.

⁷⁸ Dalia Noreikaitė-Kučėnas, *Žemaitė Amerikoje*, Chicago: Lietuvių fondas, 1994, p. 116.

⁷⁹ Milda Danytė, „[vairios Žemaitės apsakymo ‚Tinginė‘ interpretacijos], *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 2, 2000, p. 159–164; Eadem, „Representing the Self in Public: Transgressions of Dress Codes by Pauline Johnson and Žemaitė“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 167–178; Rasa Lužytė, „Mergelė Marija: Žemaitės galingasis kūrybinės dvasios autoritetas ir vyriškoji smurto litanija“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, t. 7, 2009, p. 125–130; Dalia Čiočytė, „Žemaitės feminizmas“, *Literatūra*, t. 51 (1), 2009, p. 49–56.

⁸⁰ Ramunė Bleizgienė, „Žemaitės kanonizavimas: kritika, švietimas ir Raštų leidyba (1895–1918)“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės (XIX a. pabaiga–XX a. I pusė): kolektyvinė monografija*, sudarė Viktorija Šeina, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 205–300; Eadem, „Cultivation of New Readers in the Early Criticism of Žemaitės's Works (1895–1915)“, in: *Literary Canon Formation as Nation-Building in Central Europe and the Baltics: 19th to Early 20th Century*, ser.: *National Cultivation of Culture*, vol. 24, edited by Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Brigita Speičytė, 2021, p. 273–294; Eadem, „Liaudies rašytoja valstiečiams skaitytojams: Žemaitės anksstyvoji recepcija (1895–1915)“, *Literatūra*, t. 61 (1), 2019, p. 25–50; Eadem, „Žemaitės kūrybos sklaida 1905–1914 metų švietimo sistemoje“, *Literatūra*, t. 62 (1), 2020, p. 45–73.

ti dažnu atveju įgalina fenomenologinę prieigą⁸¹. Naujausias šiai rašytojai skirtas tyrimas – Daujotytės monografija *Žemaitė: Gyvenimo gramatika* (2019). Jau monografijos pavadinimas nurodo, kad vis daugiau svarbos suteikiama Žemaitės biografijai. Bendriausiu metodologiniu požiūriu monografijoje laikomasi fenomenologinių principų, derinamų su atidaus skaitymo ir paties teksto iškalbumo nuostatomis⁸². Taikliai savitą Daujotytės mąstymo ir rašymo būdą recenzijoje yra apibūdinusi Bleizgienė: „[Mąstymas] šioje monografijoje juda koncentriniais ratais, sutelkiant dėmesį tai į vieną, tai į kitą pačios autorės pastebėtą Žemaitės biografijos momentą ar kūrinio detalę, apsistoiant ties pakeliui išskylančiais teoriniais klausimais, išsakant, plėtojant savas mintis, teiginius ir vėl grįžtant prie jų.“⁸³

Per tris dešimtmečius iš naujo aktualizuotas Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės kūrybinis palikimas ir veikla. Paskutiniaisiais sovietmečio metais išėję Ramučio Karmalavičiaus sudaryti keturi pirmieji Kymantaitės-Čiurlionienės *Raštų* tomai 2011–2013 m. palydėti dar keturių, o be 1992 m. pasirodžiusios Karmalavičiaus monografijos, pirmą kartą atvėrusios išsamią kūrybinę šios rašytojos biografiją, turime dar du monografinius tyrimus⁸⁴. 2016 m. pasirodė šiai rašytojai skirta Daujotytės knyga⁸⁵, ją esmingai papildė 2018 m. išleista Gaidauskienės monografija, skirta Kymantaitės-Čiurlionienės savimonės raidai rekonstruoti⁸⁶. Su retu kruopštumu ištyrinėjusi archyvinis duomenis, monografijoje mokslininkė atveria naujus kontekstus. Be ankstyviausių rašytojos gyvenimo metų, aptariami Kymantaitės mokslo metai Krokuvoje bei galimai jai darytos įtakos, didžiausias dėmesys skiriamas pačiam aktyviausiam Kymantaitės savimonės formavimosi periodui – pirmam XX a. dešimtmečiui. Gaidauskienė išsamiai apta-

⁸¹ Aistė Birgerė, „Ilgesio tūris: Žemaitės meilės laišakai (Literatūros nuošalės klausimai), in: *Sambalsiai: Studijos, esė, pokalbis*, p. 285–303; Ramunė Bleizgienė, „Jausmai Žemaitės apsakymuose“, *Lituanistica*, t. 54, 2008, Nr. 4 (76), p. 44–60; Eadem, „Pasaulio ir asmens jausminiai ryšiai Žemaitės kūryboje“, *Tautosakos darbai*, t. 51, 2016, p. 88–110.

⁸² Viktorija Daujotytė, *Žemaitė: Gyvenimo gramatika*, Vilnius: Odilė, 2019, p. 7.

⁸³ Ramunė Bleizgienė, „Prie Žemaitės grįžti vėl“, *Colloquia*, t. 46, 2021, p. 168.

⁸⁴ Atskirai verta paminėti Eglės Kačkutės straipsnius, pristatančius rašytojos diplomatinę veiklą, žr.: Eglė Kačkutė, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: progreso ir aukštesnės gyvenimo kokybės beiėskant“, in: *Lietuvių rašytojų takais Šveicarijoje: Sugrįžimų apybraižos*, sudarė Jūratė Caspersen, Kaunas: Naujasis lankas, 2009; Eadem, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė – lietuvių visuomenės veikėja tarptautinėje erdvėje“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, t. 10, 2012, p. 8–16.

⁸⁵ Viktorija Daujotytė, *Sofija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.

⁸⁶ Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: Modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018. Daugiau apie šią monografiją žr.: Viktorija Šeina-Vasiliauskienė, „Nauja Lietuvos estetinio modernėjimo istorijos fragmento rekonstrukcija“, *Colloquia*, t. 43, 2019, p. 184–190.

ria sutuoktinių Čiurlionių kūrybinę bendrystę. Kymantaitė-Čiurlionienė „reabilituojama“, tyrėja įtikinamai parodo šio kūrybinio dialogo svarbą abiem jo nariams, taip koreguodama tradicinį šios poros vertinimą. Čiurlionių kūrybinio bendradarbiavimo siekis bei gyvenimiškos jo komplikacijos – lygiavertės kūrybinės partnerystės tema – Gaidauskienės tyrinėta ir atskirais straipsniais⁸⁷. Įtraukdama dar vieną XX a. pradžios kultūrininkų porą – Kazį Puidą bei Oną Pleirytę-Puidienę – ją svarsto ir Daugirdaitė⁸⁸.

Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos kūrybai skirti darbai stebina įvairove. Ši rašytoja aptariamam laikotarpiui sulaukė pakartotinio *Raštų* leidimo (nuo 2006 m. išėjo 5 tomai; rengėjas Gediminas Mikelaitis) ir įvairiapusio mokslininkų dėmesio. Pirmiausia minėtini tyrimai, atvėrę tas šios rašytojos kūrybos prasmes, kurias aptarti sovietmečiu buvo neįmanoma. Daujotytė monografijoje *Šatrijos Raganos pasaulyje* (1997) pirmiausia iškelia rašytojos biografijos naratyvą ir per jį artinasi prie kūrybos: ryškina bajoriškąją tradiciją, moters galimybes veikti to laikotarpio visuomenėje⁸⁹. Šatrijos Raganos kūryba taip pat suvokiama kaip idealiai reprezentuojanti katalikiškąją pasaulėjautą – rašytoja vertinama kaip viena religingiausių XX a. pradžios lietuvių kūrėjų. Pečkauskaitės tekstai literatūros teologijos požiūriu analizuojami Gedimino Mikelaičio monografijoje *Kilti ir kelti: Šatrijos Raganos literatūros teologija* (2012)⁹⁰. Literatūros teologija autoriaus suvokiama kaip religinio patyrimo literatūrinė meditacija ir kritinė refleksija; Šatrijos Raganos kūrinius jis nagrinėja kaip krikščioniškųjų idėjų įvaizdinimą, siejamą su auklėjamaisiais ir saviugdų tikslais. Savitai šios rašytojos santykį su

⁸⁷ Nida Gaidauskienė, „Čiurlionių sąjunga – lygiavertės kūrybinės partnerystės siekinys: operos ‚Jūratė‘ projektas čekų ir lenkų kultūros realių kontekste“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, t. 10, 2012, p. 17–33; Eadem, „Čiurlionių ‚Nebaigtoji‘: meno ir gyvenimo sintezės grimasos“, in: *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911): Jo laikas ir mūsų laikas*, sudarė Gražina Daunoravičienė, Rima Povilionienė, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2013, p. 544–579.

⁸⁸ Solveiga Daugirdaitė, „Who Could We Refer to as Lithuanian Aspazija and Rainis?“, in: *Aspazija un mūsdienas: Dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*, sudarė Ausma Cimdiņa, Rīga: Zinātne, 2016, p. 287–296.

⁸⁹ Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje: Gyvenimo ir kūrinių skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997.

⁹⁰ Gediminas Mikelaitis, *Kilti ir kelti: Šatrijos Raganos literatūros teologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

krikščioniškąją kultūrą yra išskleidusi Dalia Čiočytė⁹¹. Minėtini rašytojos kūrybos vertinimus atnaujinantys ir papildantys straipsniai: Roma Bončkutė aptaria Šatrijos Raganos kūrybos daukantiškuosius šaltinius⁹², Inesa Szulska, Brigita Speičytė tyrinėja rašytojos kūrybos sąsajas su lenkų literatūra⁹³, įdomiais rakursais jos proza atsiskleidžia sugretinus su Marcelio Prousto⁹⁴, Virginios Woolf⁹⁵, Maironio⁹⁶ kūryba.

Po Juozo Jasaičio monografijos, skirtos Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei (1972)⁹⁷, per paskutinius tris dešimtmečius nepasirodė nė viena monografija, kuri galėtų apimti šios asmenybės kūrybinio palikimo bei įvairiapusės veiklos visumą. Petkevičaitė-Bitė mūsų laikų tyrimuose atsiskleidžia ne vien kaip rašytoja, bet ir kaip politinė veikėja⁹⁸, socialinių aktualijų pradininkė⁹⁹, mo-

⁹¹ Dalia Čiočytė, „Dosnūs literatūros ir teologijos paribiai“, in: *Sambalsiai: Studijos, esė, pokalbis*, p. 396–420; Eadem, „Teologinių prasmų motyvacija Šatrijos Raganos kūryboje“, *Literatūra ir menas*, 2002 03 15; Eadem, „Santykio kaip erdvėlaikio transcendavimo galimybė Šatrijos Raganos novelėse“, in: *Trečiasis Šatrijos Raganos laikas*: straipsnių rinkinys, sudarė Brigita Speičytė, Gediminas Mikeļaitis, Vilnius: Šatrijos Raganos bendrija, 2008, p. 93–103. Minėtinas ir Vytauto Vaidilos straipsnis „Teologinės žmogaus gyvenimo prasmės paieška rašytojos Marijos Pečkauskaitės Šatrijos Raganos gyvenime ir kūryboje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 26, 2005, p. 79–124.

⁹² Roma Bončkutė, „Istorinių Šatrijos Raganos pasakojimų Lietuvos senovės septyni paveikslai daukantiškiesiems šaltiniams“, *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 48, 2019, p. 122–148; Eadem, „Simono Daukanto pėdsakas Šatrijos Raganos kūryboje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 42, 2019, p. 239–265.

⁹³ Inesa Szulska, „Šatrijos Raganos ir lenkų rašytojų kūrybos paralelės“, in: *Hermeneutinė literatūrologija*, sudarė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 224–233; Eadem, „Od czytelniczki po polemistkę: literatura polska XIX i początku XX wieku w ocenie Mariji Pečkauskaitės-Šatrijos Ragany“, in: *Literatūrų ir kalbų funkcionavimas Lietuvoje: Lietuvių-lenkų moksliniai ir kultūriniai ryšiai*, sudarė ir redagavo Miroslav Davlevič, Irena Fedorovič, Algis Kalėda, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 191–206; Brigita Speičytė, „Girių civilizacija: moteriškasis Šatrijos Raganos ir Elizos Ožėškovos pozityvizmas“, in: *Trečiasis Šatrijos Raganos laikas*, p. 53–92.

⁹⁴ Eugenijus Žmuida, „Šatrijos Ragana ir Marcelis Proustas: asmeninio laiko įamžinimas“, *Colloquia*, t. 22, 2009, p. 38–50.

⁹⁵ Eglė Keturakienė, „Modernaus pasakojimo simbolistinė raida: Šatrijos Ragana ir Virginija Woolf“, *Acta litteraria comparativa*, Vol. 6, 2013, p. 162–183.

⁹⁶ Brigita Speičytė, „Maironis ir Šatrijos Ragana – literatūros modernėjimo žingsnis“, *Colloquia*, t. 18, 2007, p. 11–26.

⁹⁷ Juozas Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius: Vaga, 1972.

⁹⁸ Leonas Kaziukonis, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir Lietuvos Steigiamasis Seimas“, in: *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: Laikmetis, žmonės, aplinka*: mokslinės konferencijos pranešimai, sudarė Genovaitė Astrauskienė, Panevėžys: UAB „Nevežio sp.“, 2002, p. 33–41; Virginija Jurėnienė, „Moterys 1920–1922 metų Steigiamajame Seime“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, t. 3, 2001, p. 128–133; Rimantas Miknys, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos visuomeninio-politinio diskurso šaltiniuose“, in: *Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinių palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose*, sudarė Audronė Palionienė, Panevėžys: Amalkeros leidyba, 2009, p. 8–23.

⁹⁹ Juozas Vytautas Uzdila, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė – socialinių aktualijų pradininkė“, in: *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*, kn. 3, sudarė Anelė Vosyliūtė, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2000, p. 166–180.

terų judėjimo dalyvė¹⁰⁰ ar savo gyvenamojo laiko idėjų kontekstą galinti atverti figūra¹⁰¹. Apžvelgus Petkevičaitės-Bitės kūrybos vertinimus, ryškėja kelios kryptys. 2008–2011 m. iš naujo išleisti jos *Karo meto dienoraščiai*¹⁰², ir nors leidinys nėra akademinis, jis leidžia susipažinti su autentiškesniu, nekupiūruotu šio savito egodokumento variantu. Atvertas šaltinis paskatino memuaristikos tyrinėtojų dėmesį – Petkevičaitės-Bitės dienoraštis yra viena žinomiausių Pirmojo pasaulinio karo memuarų knygų¹⁰³. Atnaujinančiais Petkevičaitės-Bitės kūrybos vertinimus laikytini Aistės Birgerės ir Ramunės Bleizgienės tyrimai – jos vienos pirmųjų ėmė analizuoti negalios patirtis, neišvengiamai veikusias Petkevičaitės-Bitės viešą tapatybę ir kūrybinę raišką¹⁰⁴. Dar vienas tyrimų pluoštas plėtoja feministinį Petkevičaitės veiklos aspektą (moterų rašytojų bendradarbiavimo, bendravimo): Avižininė aptaria Dviejų Moterų draminę kūrybą¹⁰⁵, Daugirdaitė pristato dviejų kartų, sufražistės Petkevičaitės-Bitės ir jos iškovotomis raiškos visuomenėje galimybėmis galėjusių naudotis Liūnės Janušytės ir Salomėjos Nėries, laikysenas ir tarpusavio santykius¹⁰⁶.

Pristatydama rašytoją Oną Pleirytę-Puidienę, Gaidauskienė yra taikliai

¹⁰⁰ Virginija Jurėnienė, „Gabrielės Petkevičaitės iškeltos ir realizuotos idėjos“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 35–50.

¹⁰¹ Skaistė Barkutė, „Gabrielės Petkevičaitės moralinė laikysena XIX–XX amžių sandūros Lietuvos politiniame kontekste“, *Darbai ir dienos*, t. 65, 2016, p. 9–30; Eadem, „Objektyvumo ir subjektyvumo santykis Gabrielės Petkevičaitės moraliniuose svarstymuose Pirmojo pasaulinio karo metu“, *Respectus philologicus*, 2017, Nr. 32 (37), p. 41–50.

¹⁰² 2008–2011 m. išleisti 3 tomai: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, t. 1–3, sudarė Jerutė Vaičekauskienė, Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2008–2011.

¹⁰³ Andrea Griffante tyrinėja moters patirtį karo metu: „Irgendetwas ist in mir verhärtet oder abgestorben. Ich bin nicht mehr die, die ich war“. Gabrielė Petkevičaitė und ihr Kriegstagebuch“, *Nordost-Archiv*, 2014, Nr. 23, p. 192–208; Eadem, „Between Pain and Care: Once More on Gabrielė Petkevičaitė War Experience“, in: *Intellectuals and World War I: A Central European Perspective*, edited by Tomasz Pudłocki, Kamil Ruszała, Kraków: Jagiellonian University Press, 2018, p. 201–211; minėtinas ir Sigitos Barniškienės straipsnis „Karo meto dienoraštis“ (Das Tagebuch der Kriegszeit) von Gabrielė Petkevičaitė-Bitė“, *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2012, Nr. 20, p. 65–75; Eugenijus Žmuida, „Didysis karas (1914–1918) lietuvių memuarinėje literatūroje: atminties diskursų spektras, nepriklausomybės, byla' ir užmaršties kontekstas“, *Žmogus ir žodis*, 2018, Nr. 2, p. 30–50.

¹⁰⁴ Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, *Literatūra*, t. 37 (1), 1999, p. 5–15; Eadem, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalios kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, *Literatūra*, t. 48 (6), 2006, p. 42–58; Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, nervai – moters tapatybės komplikacijos“, *Colloquia*, t. 23, 2010, p. 32–52; Eadem, „Traumos atminties vietas: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Spauda leista“ ir Jono Biliūno „Liūdna pasaka“, *Žmogus ir žodis*, 2011, Nr. 2, p. 30–38.

¹⁰⁵ Birutė Avižininė, „Modernėjanti lietuvių dramaturgija: Dviejų Moterų kūryba“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 51–74.

¹⁰⁶ Solveiga Daugirdaitė, „Bitės marčios“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 154–169.

įvardijusi: „Atspindžių portretas“¹⁰⁷. Iš tiesų šios rašytojos kūryba, o dar labiau gyvenimas bei dienoraštis – jos visą amžių rašyta „Gyvenimo knyga“ – paprastai naudojami kitų mūsų kultūros asmenybių, pirmiausia Čiurlionio, biografijai atskleisti¹⁰⁸, tarsi rašytojos palikimas būtų tik mirguliuojantys atspindžiai kitų mūsų kultūros veikėjų tekstuose. Iki šiol daugiausia dėmesio Pleirytei-Puidienei skyręs Vytautas Kubilius monografijoje pasirinko rašytoją pristatyti drauge su sutuoktiniu Kaziu Puida¹⁰⁹. Viena, atskira, sau pakankama rašytoja pristatoma straipsniuose, analizuojančiuose įvairius jos veiklos aspektus. Šarūnė Trinkūnaitė aptaria teatrinę Pleirytės-Puidienės veiklą ir kūrybą¹¹⁰, Bleizgienė svarsto moteriškosios tapatybės apraiškas jos laikysenoje ir kūryboje¹¹¹. Minėtinas ir Jono Šlekio straipsnis, užpildantis kai kurias Pleirytės-Puidienės biografijos spragas¹¹². Paskata aktyvesnei rašytojos recepcijai, tikėtina, bus šiuo metu Lietuvių literatūros ir tautosakos institute spaudai rengiamas jos dienoraštis.

Labiausiai ignoruojama šiuolaikinėje literatūrologijoje atrodo seserų Marijos ir Sofijos Ivanauskaičių kūryba. Panašu, kad daugiau peno tyrimams teikia seserų asmenybės, taigi, ne kūryba, o biografija¹¹³. Kaip tik šią nepopuliarumo situaciją savo straipsniuose svarsto Indrė Žakevičiūtė. Pasirem-dama recepcijos teorijos ir skaitytojo atsako teiginiais tyrėja nagrinėja Lazdynų Pelėdos kūrybos vertinimo problemas¹¹⁴. Sėkmingiausias bandymas įtraukti Lazdynų Pelėdos kūrybą iš kultūros paraščių į aktyvią kultūros apykaitą yra 2019 m. apginta Dalios Pauliukevičiūtės disertacija *Lazdynų*

¹⁰⁷ Nida Gaidauskienė, „Atspindžių portretas“, *Metai*, 2002, Nr. 11, p. 88–99.

¹⁰⁸ Tokį nekorektišką Pleirytės egodokumentikos panaudojimą savo monografijoje atskleidžia Ramunė Bleizgienė: Eadem, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, p. 294.

¹⁰⁹ Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sąpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

¹¹⁰ Šarūnė Trinkūnaitė, „Teatrinė Onos Pleirytės Puidienės-Vaidilutės zona: moteris XX a. pradžios lietuvių teatre“, *Krantai*, 2017, Nr. 3, p. 66–69.

¹¹¹ Ramunė Bleizgienė, „Moteriškoji tapatybė Onos Pleirytės-Puidienės-Vaidilutės kultūrinėje laikysenoje ir kūryboje“, *Literatūra*, t. 48 (6), 2006, p. 81–104.

¹¹² Jonas Šlekys, „Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje: O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė-Dobilas“, in: *Mokslinės konferencijos „Literatūros esmių ir laisvių architektas“, skirtos Julijono Lindės-Dobilos 130-osioms gimimo metinėms, medžiaga*, sudarė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 163–218.

¹¹³ Gitana Vanagaitė, „Neišsipildžiusio gyvenimo vaizdas Lazdynų Pelėdos autobiografijoje“, *Žmogus ir žodis*, 2011, Nr. 2, p. 39–45; Roma Bončkutė, „Meškikė ir jos vyrai“, *Metai*, 2012, Nr. 12, p. 90–103.

¹¹⁴ Indrė Žakevičiūtė, „Literatūros nuošalės vardai: provokuojančio populiarumo vilkdubės“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis: Vardas kultūroje*, sudarė Džiuljeta Maskuliūnienė, 2009, t. 8, p. 62–69; Eadem, „Kas populiari ir kas išliekama?: išmonės impulsai Marijos Lastauskienės prozoje“, *Darbai ir dienos*, t. 35, 2003, p. 239–245.

*Pelėdos kūryba: Melodraminio režimo problemos ir kontekstai*¹¹⁵. Joje melodraminiu aspektu peržvelgiama Lazdynų Pelėdos tekstų visuma, reabilituojant ir melodramos sąvoką, ir Lazdynų Pelėdos kūrybą. Pasitelkusi sociokultūrinę melodramos studijų prieigą, Pauliukevičiūtė remiasi Peterio Brookso *melodraminio režimo* sąvoka ir, analizuodama Lazdynų Pelėdos kūrybą modernėjančios kultūros kontekste, atranda vidinę nevienalytės literatūrinės raiškos logiką – siekį šventumą praradusiame pasaulyje atkurti moralinę tvarką.

Tariama tarpukario tyla

Amžių sandūroje iškilo visa moterų rašytojų plejada, o štai tarpukariu stojo tyla – šitai skatina drauge su Daugirdaite klausti: kas nutiko, kad lietuvės šiuo periodu nebesugebėjo rašyti prozos?¹¹⁶ Tik dviem to laikotarpio rašytojoms pavyko įsiveržti į lietuvių literatūros kanoną – jame tarpukario laikotarpį reprezentuoja Ieva Simonaitytė ir Salomėja Nėris, sulaukusios ir daugiausia tyrėjų dėmesio. Nėries kūrybos recepcija išsamiai nušviesta Elenos Baliutytės straipsnyje, kuriame poetė pristatoma kaip viena labiausiai kritikos tyrinėtų lietuvių literatūros autorių¹¹⁷, tačiau netylančiose pastarųjų metų diskusijose poetės vardas vis dažniau minimas politinėje plotmėje – diskutuojama apie jos politines pažiūras ir bendradarbiavimą su okupantais 1940 m. Nėris lietuvių kultūrai yra, kaip pabrėžia Daugirdaitė straipsnyje „Salomėja Nėris, įžymiausia lietuvis“, daugiau nei poetė: svarstydama jos įvaizdį, mokslininkė pristato su Nėries kūrybos ir gyvenimo pasirinkimų vertinimais susijusias klišes. Kūrėjos biografija prisimenama, kai prireikia kolaborantės pavyzdžio, tačiau sykiu Nėris tradiciškai laikoma ir vyrų vadovaujamos nesavarankiškos, dailios, bet neprotingos moters pavyzdžiu; viena vertus, jos kūryba laikoma savotišku „amžinojo moteriškumo“ rezervuaru, kita vertus, kultūroje įsitvirtinęs paklydusios ir atgailos ieškančios poetės vaizdinys¹¹⁸.

¹¹⁵ Dalia Pauliukevičiūtė, *Lazdynų Pelėdos kūryba: Melodraminio režimo problemos ir kontekstai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019. Taip pat žr.: Eadem, „Pasivaikščiojimas po melodraminę vaizduotę: Lazdynų Pelėdos apsakymas „Mano draugė“, in: *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, p. 188–205.

¹¹⁶ Solveiga Daugirdaitė, „Moterų aukos prasmė XIX–XX a. sąvartoje“, in: *Raidžių draudimo metai*, p. 226.

¹¹⁷ Elena Baliutytė, „Perimti lyrikos ugnį: Salomėjos Nėries recepcijos ypatumai“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 7–18.

¹¹⁸ Solveiga Daugirdaitė, „Salomėja Nėris, įžymiausia lietuvis“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, p. 241–256.

Regis, Simonaitytės kūryba bei biografija tokių diskusinių klausimų nekelia, nors jos kūrybinis palikimas bei biografinis naratyvas paskutiniais dešimtmečiais pildomi tais aspektais, kuriuos aptarinėti sovietmečiu būtų buvę neįmanoma. Rašytojos asmenybės vaizdą padeda susikurti Domo Kauno 2017 m. išleisti amžininkų atsiminimai¹¹⁹, naujausiose publikacijose Simonaitytė iškyla kaip Prūsų Lietuvos regiono kūrėja, kurios kūryboje atsispindi krašto gyventojų lietuvininkų etnografiniai bruožai¹²⁰ ar santykiai su vokiečiais¹²¹. Simonaitytės biografija ir kūryba pateikia duomenų ir negalios diskursui kūryboje atskleisti¹²². Kaip tarpukariu veikė literatūrinė konjunktūra, iškėlus Simonaitytę į kanono autorius, nušviečiama Viktorijos Šeinos straipsnyje, pristatančiame Valstybinės premijos suteikimo rašytojai aplinkybes¹²³.

Kad tarpukariu moterų rašytojų balsas pritrilo, pastebėjo ir amžininkai. Juozas Tumas-Vaižgantas, Lietuvos universitete 1932 m. pavasario semestre skaitytos paskaitos konspekte „Moterys lietuvių literatūroje“ nurodė: „[I]tariama, jog lietuvis per mažai tedalyvaujančios mūsų literatūroje, o jei ir dalyvaujančios, tai labai sekliai; jos pačios nebesprendžiančios nei bendrųjų, nei savo lyties problemų, kaip senėliau kad sprendė feministės, emancipantės.“¹²⁴ Tiesa, vėliau Vaižgantas nurodo didelį rašančių moterų būrį, išvardija beveik 40 ryškiausių moterų kūrėjų (prie jų priskirdamas ir publicistes), be to, „kiek buvo ir yra tik pamirkusių savo plunksną rašale, retkarčiais tepadėjusių savo slapyvardę ar tik kriptonomą! Lengvai sumetant, jų bus ant 300, jei ne iki 500“¹²⁵. Vaižganto pateikti duomenys, kiek moterų kūrėjų tuo metu veikė literatūros lauke, labai stipriai skiriasi nuo to, kiek jų pateko į mūsų literatūros istoriją. 1936 m. *Naujosios Romuvos* numeryje, skirtame mo-

¹¹⁹ *Aš esu Etmės Evė: Ieva Simonaitytė amžininkų liudijimuose*: simonaitistikos šaltinių publikacija, parengė Domas Kaunas, Vilnius: Akademinė leidyba, 2017.

¹²⁰ Aušra Kavaliauskienė, „Lietuvininkų tradicinės aprangos ir nešiosenos atspindžiai levos Simonaitytės kūryboje“, *Tautosakos darbai*, t. 45, 2013, p. 30–51; Eadem, „Levos Simonaitytės romano ‚Vilius Karalius‘ etnografiškumas XIX–XX a. pirmosios pusės lietuvininkų vestuvinių papročių ir apeigų kontekste“, *Tautosakos darbai*, t. 57, 2019, p. 100–126.

¹²¹ Irma Antanaitytė, „Tarp lietuvininko ir vokiečio: imagologinis romano ‚Vilius Karalius‘ perskaitymas“, *Res humanitariae*, t. 19, 2016, p. 11–23; Eadem, „Kito‘ reprezentacijos levos Simonaitytės ir Vydūno tekstuose“, *Darbai ir dienos*, t. 63, 2015, p. 29–45; Eadem, „Das Bild der Deutschen in den Werken von Ieva Simonaitytė“, *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2017, Nr. 25, p. 84–95.

¹²² Aistė Birgerė, „Kūno negalios įsmejinimas levos Simonaitytės kūryboje“, *Colloquia*, t. 18, 2007, p. 27–56; Eadem, „Rašytoja, kuri sunkiai vaikščiojo“, *Metai*, 2007, Nr. 1, p. 84–92.

¹²³ Viktorija Šeina, „Premija kaip kanonizavimo institucija: Aukštųjų Šimonių likimo sėkmės istorija“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės (XIX a. pabaiga–XX a. I pusė)*, p. 509–616.

¹²⁴ Priv.-doc. J. Tumas, „Moterys lietuvių literatūroje (iš įvado paskaitų)“, *VUB RS*, sign.: F1-F471, l. 8.

¹²⁵ *Ibid.*, l. 15.

terų kultūrai, aptartos ne tik istorinės moterys, vyresnės kartos rašytojos, debiutavusios XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, ne tik svarstomas moters paveikslas lietuvių literatūroje, bet minimos ir jaunesnės kartos kūrėjos (Tyrų Duktė – Bronė Buivydaitė, Juzė Liuda Augustaitytė-Vaičiūnienė, Alė Sidabraitė – Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė, Salomėja Nėris, Petronėlė Orintaitė, H. Lukauskaitė – Ona Lukauskaitė-Poškienė, Ieva Simonaitytė, Antanina Gustaitytė-Šalčiuvienė, Petronėlė Rūtelionienė, Karolė Pažėraitė, Liūnė Janušytė ir kitos)¹²⁶. Kas lemia šį neatitikimą tarp realių kūrėjų gausos ir visiško jų nebuvimo mūsų literatūros istorijoje? Daujotytė svarsto, kad pradingus išpareigojimams nacionalinei kultūrai ir atsiradus įvairesnėms veiklos galimybėms, kūrybinė moterų energija išsisklaidė kitais būdais ir formomis¹²⁷. Tačiau šalia įvairėjančių veiklos galimybių buvo ir kitos, svarbesnės, priežastys: didėjo konkurencija tarp kūrėjų, be to, nors oficialiai sąlygos vyrams ir moterims reikštis buvo sulygintos, realus gyvenimas atrodė kitaip. Tai patvirtintų ir moters galimybes veikti tyrusi Šarūnė Trinkūnaitė. Tarpukario moterų tylą teatro srityje tyrėja sieja su šios veiklos profesionalizavimu ir institucionalizavimu; profesionalusis lietuvių teatras pripažino *ribotą* moterų dalyvavimą (iš esmės tik atlikėjos vaidmenį; iš dramaturgių profesionaliam teatrui rašė vienintelė Kymantaitė-Čiurlionienė)¹²⁸. Panašiai ir Agnė Cesiulė straipsnyje, pristatančiame XX a. ketvirtą dešimtmetį vykusius moterų literatūros vakarus, konstatuojama, kad moterų dalyvavimas literatūros lauke nebuvo savaime suprantamas ir reikalavo tam tikrų strategijų¹²⁹.

Apžvelgdama lietuvių feministinės kritikos raidą, Daugirdaitė mini tarpukariu jau matomus feminizmo kritikos daigus, tad galime numanyti ketvirtą dešimtmetį formuojantis specifinę moterų perspektyvą. Kaip tik šio dešimtmečio pabaigoje pasirodo feministinis romanas, minėtina kultūrą iš moterų perspektyvos analizuojanti Petronėlės Orintaitės knyga *Kviečiai ir raugės: Moterų kultūros problemos* (1938). Akivaizdu, kad tolesnę šios perspektyvos plėtotę nutraukus Antrajam pasauliniam karui ir jį lydėjusiai sovietinei okupacijai, tolimesnė feministinės mintis raida klostėsi išeivių literatūroje.

Peržvelgus paskutinių dešimtmečių literatūrologų tyrimus, aiškėja, kad tarpukario moterų literatūros kaip atskiro objekto tyrimas iš feministinių

¹²⁶ Gražina Tulauskaitė, „Lietuvių moterų literatūra“, *Naujoji Romuva*, Nr. 39, 1936, p. 724–730.

¹²⁷ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 253.

¹²⁸ Šarūnė Trinkūnaitė, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvių moterų teatro sąjūdis: moters reprezentacijos autentika ir stereotipai“, *Menotyra*, t. 22, 2015, Nr. 2, p. 134–136.

¹²⁹ Agnė Cesiulė, „(Ne)įšventintųjų solidarizacija. Moterų literatūros vakarai 1930 m., 1935 m. ir 1938 m.“, *Colloquia*, t. 52, 2023, p. 93–113.

perspektyvų mokslininkų ar mokslininkių dar nesudomino. Tiesa, minėtini paskutiniai dešimtmečiai pasirodę straipsniai, kuriuose tarpukario rašytojos pristatomos ieškant feministinių jų kūrybos tyrimo argumentų: Laima Arnatkevičiūtė bene pirmą kartą kiek išsamiau pristato Bronę Buivydaite¹³⁰, Žydronė Kolevinskienė analizuoja feministinį Liūnės Janušytės romaną¹³¹, Kristina Mekšraitytė – feministines mintis Petronėlės Orintaitės tekstuose¹³².

Apibendrinimas: naujų tyrimų laukas

Moterų istorijos tyrimų, vykdytų nuo 1990-ųjų iki dabar, apžvalga atskleidė, kad vienos tyrimų kryptys plėtojamos labiau, kitos – dar laukia dėmesio. Rinkinyje skelbiami tekstai toliau tęsia, plėtoja, gilina nepriklausomoje Lietuvoje pradėtą rašyti moterų istoriją. Pirmieji rinkinyje skelbiami tekstai priskirtini moterų įnašo istorijai. Moterų kaip socialinės grupės raida, tapatybės savitumai, įtaka bendriesiems visuomenės procesams pristatomi Dalios Leinartės, Juozapo Paškausko, Olgos Mastianicos, Žydronės Kolevinskienės ir Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės straipsniuose. Liberaliojo feminizmo idėjomis grįstas Leinartės tyrimas skirtas moterų savivokos kaitos istorijai skirtingais Lietuvos istorijos laikotarpiais: nuo XIX a. pabaigos iki nepriklausomos Lietuvos. Mokslininkė aiškina, kuo ypatinga buvo mūsų regiono moterų judėjimo antroji banga, ar sociokultūriškai apibrėžta jos specifika lėmė ir dabartinę lyčių lygybės ir feminizmo situaciją Lietuvoje. Šis tyrimas paremtas kavoliška prielaida, kad mūsų visuomenės raidos negalima matyti atsietai nuo moterų emancipacijos istorijos. Arba atvirkščiai – moterų išsilaisvinimo judėjimas, kurio viena iš krypčių – moterų kaip mokslininkių ir moterų tyrimų įsitvirtinimas akademiniam pasaulyje, yra svarbi Lietuvos visuomenės modernėjimo dalis.

Moterų kaip atskiros socialinės grupės tyrimus plėtoja Juozapas Paškauskas. Jo straipsnis paremtas feministiniams darbams būdinga prielaida apie skirtingą vyrų ir moterų patirtį, o šios šaltiniu tampa moterų darbininkių arba kairiojo sparno atstovių autobiografijos. Egodokumentai analizuojami aiškinantis, kaip skirtingos socialinės ir kultūrinės lyties apibrėžtys formavo kitokią moterų patirtį ir 1905–1907 revoliucijos metų atmintį. Pristatydamas specifinius moterų darbininkių patirties ir tapatybės aspek-

¹³⁰ Laima Arnatkevičiūtė, „Septyniskart pirmoji: Bronė Buivydaite“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 25, 2017, p. 224–236.

¹³¹ Žydronė Kolevinskienė, „Lyčių stereotipų paneigimas Liūnės Janušytės romane „Korektūros klaidos“, *Žmogus ir žodis*, 2006, Nr. 2, p. 62–68.

¹³² Kristina Mekšraitytė, „Moters akiratyje – moterys: Petronėlės Orintaitės feminizmas“, *Darbai ir dienos*, t. 36, 2003, p. 151–170.

tus, autorius rekonstruoja moterų patirčių naratyvus, papildančius XIX a. antros pusės – XX a. pradžios moters darbininkės, revoliucionierės ar skurdžiau gyvenančiosios, kultūrinį, socialinį ar politinį portretą, sykiu sukuria prielaidas kompleksčiau vertinti Lietuvos darbininkų socialinės klasės istoriją.

Olgos Mastianicos straipsnis toliau plėtoja Lukšienės pradėtus moterų inteligenčių tapatybės formavimosi istorijos tyrimus, jame daugiausiai analizuojamas viešasis diskursas siekiant atskleisti, kokios reikšmės amžių sandūroje buvo suteikiamos inteligentijos, kaip organizuotos, savita savi-voka pasižyminčios grupės, socialiniam vaizdinui, kokios numatytos jos funkcijos visuomenėje. Straipsnyje ypatingas dėmesys skiriamas moterų įsitraukimui į viešas diskusijas. Čia moterys pasirodo ir kaip lygiavertės viešojo diskurso formuotojos, ir kaip spaudoje vykusių diskusijų objek-tas. Tokiu būdu tampa įmanoma aiškintis, kaip vieši vaizdiniai veikė pa-čių moterų savivoką ir veiksenos formas. Mastianicos moterų inteligenčių istorija yra netiesioginė nacionalinės ideologijos, paremtos vien tik vyrų patirtimi, kritika.

Žydronės Kolevinskienės publikacija, kurioje rekonstruojama moterų draugijų istorija XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, aptaria Progresyvių moterų susivienijimo ir Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjun-gos veiklą bei jų leistus laikraščius *Moterų balsas* ir *Moterų dirva*, palygina juos su tarpukario Lietuvos moterų veikla bei tuo metu leistu žurnalu *Naujoji vaidilutė*. Straipsnyje, remiantis Amerikos lietuvių archyvuose rasta medžia-ga, viešojo diskurso analize, rekonstruojamos moterų savarankiškėjimo užuomazgos, aptariamoms viešojo kalbėjimo formos, išskylantys nauji mote-rų vaizdiniai. Autorė įvardija šiuos moterų organizuotos veiklos bruožus: laisvesnę raišką, dalyvavimą bendroje veikloje, moterišką solidarumą, įsipa-reigojimą „seserims“ ir „draugystei“. Jie aiškinami kaip pamatas tolesniam moterų savarankiškėjimui ir laisvėjimui. Straipsnyje dėmesys sutelktas į moterų organizacijas, parodoma draugijų įtaka lietuvių moterų feministi-niam judėjimui Amerikoje, jos siejamos su feministinio mąstymo pradžia, dariusia įtaką lietuvių moterų emancipacijai.

Moterų rankdarbystės skatinimas ir mokymas tarpukario Lietuvoje Li-janos Šatavičiūtės-Natalevičienės straipsnyje aiškinamas siekiu per valsty-binę ir privačią švietimo sistemą ugdyti tautinę moterų savivoką. Publika-cijoje rankdarbiai analizuojami kaip valstybės nacionalinės politikos dalis formuojant šalies tautinį tapatumą ir sykiu sprendžiant moterų socializa-cijos ir profesinio užimtumo klausimus. Remdamasi archyvine medžiaga,

mokslininkė pristato tarpukario ugdymo įstaigas, siūlytas mokymo programas, taip pat atskleidžia jų indėlį tęsiant liaudišką amatų tradiciją, dėtas pastangas vengti kitų kultūrų įtakos. Tyrimas parodo, kad į savą tradiciją orientuota rankdarbystė, estetinis lavinimas buvo ir moterų nacionalinės savipratos ugdymo priemonė.

Įvade punktyru nužymėta moterų istorija tęsiama atrandant naujus vardus, atskleidžiant pristatomų asmenybių ir jų kūrinų reikšmę kultūros, literatūros istorijai. Antroje rinkinio dalyje skelbiamuose Valdos Budreckaitės, Gabijos Bankauskaitės, Jūratės Jasaitytės ir Dalios Cidzikaitės straipsniuose bene svarbiausias moters reprezentacijos kultūroje, literatūros kūriniuose klausimas. Juose analizuojami jau žinomų autorių menkai pažįstami kitakalbiai kūriniai, tęsiamos, pildomos XIX a. moterų kūrybos analizės kryptys. Publikacijos, skirtos konkrečioms istorinėms figūroms: Alix de Choiseul-Gouffier, Stefaniai Jabłońskai, Unei Babickaitei-Graičiūnienei-Baye ir Lou Andreas-Salomé – išplečia tyrinėjamo istorinio laikotarpio ir kultūrinės erdvės ribas. Analizuojant konkrečius atvejus atsiskleidžia XIX a. premoderni moteriška savivoka, lietuviškos moterų emancipacijos vakarietiškas kontekstas.

Budreckaitės straipsnis į Lietuvos kultūros kontekstą turėtų įvesti Vilniuje gimusią XIX a. antros pusės – XX a. pradžios prancūzakalbę rašytoją Alix de Choiseul-Gouffier. Mokslininkė bendrais bruožais pristato šios autorės biografiją, Paryžiuje veikusį kultūrinį saloną, įvairenybių kolekciją, aprašo jos savitą kultūrinę laikyseną. Straipsnyje taip pat aptariama poetui Alfredui de Musset skirtos Choiseul-Gouffier studijos ištrauka, atskleidžiant stereotipinius moterų vaizdinius – du lenkių tipus, primenančius dorybingą šventąją ir grėsmingą *femme fatale*.

Jasaitytės tyrimas, skirtas Lou Andreas-Salomé, parodo, kaip dominuojantys moterų vaizdiniai veikia žymių moterų biografinius pasakojimus. Dar sykį peržvelgiant Andreas-Salomé gyvenimo pasakojimą, straipsnyje dekonstruojamas jos kaip *femme fatale* vaizdinys. Čia moteris iškyla kaip moralinis autoritetas, naujai apsvarstomas jos santykis su žymiais to meto vyrais: Friedrichu Wilhelmu Nietzsche, Raineriu Maria Rilke, Sigmundu Freudu. Šitai tampa svarbiu kontekstu vertinant ir mūsų kultūros žymių porų tarpusavio santykius, abipusę įtaką, o tai puikiai iliustruoja Gaidauskienės straipsnyje atrandamos sąsajos tarp Andreas-Salomé ir Kymantaitės-Čiurlionienės.

Dar vieną XIX a. gimusią kūrėją primena Gabijos Bankauskaitės tyrimas, skirtas „Lietuvos mylėtojai“ Stefaniai Jabłońskai. Straipsnis papildo Ban-

kauskaitės monografinį tyrimą (2020)¹³³, atidžiai skaitant istorinius dokumentus, šios moters korespondenciją, pristatomi nauji Jablonskos gyvenimo įvykiai, patikslinami kai kurie monografijoje skelbti faktai. Kaip ir kituose nepriklausomoje Lietuvoje publikuotuose tyrimuose, orientuojamasi ne tik į viešą, bet ir į privatų gyvenimą, atskleidžiami to meto moters kasdienybės rūpesčiai. Todėl tokios pat svarbos yra Jablonskos kaip dukters, sesers ir motinos vaidmenys ir jos vykdyta visuomeninė, edukacinė veikla, vertimai iš lietuvių į lenkų kalbą.

Dalia Cidzikaitė analizuoja menko tyrėjų dėmesio sulaukusį 1928–1932 m. Paryžiuje rašytą Unės Babickaitės-Graičiūnienės-Baye dienoraštį. Šis egodokumentas, papildytas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugoma archyvine medžiaga, straipsnyje tampa svarbiu šaltiniu, padedančiu atskleisti jį rašiusiosios santykį su knyga ir literatūra, požiūrį į save, artimiausią aplinką, moters vaidmenį ir vietą to meto visuomenėje. Sykiu dienoraštyje Babickaitė-Graičiūnienė aprašė gyvenimo etapą, kai siekė įsitvirtinti Paryžiaus teatro scenoje, parodydama ir to meto Paryžiaus meno ir aukštuomenės pasaulio fasadą bei užkulisius. Dienoraščio analizė perteikia Babickaitės-Graičiūnienės savivokos formavimąsi iš jos pačios perspektyvos, leidžia įvardyti nevienareikšmius jos patirties aspektus ir kurti kompleksiską šios moters tapatybės vaizdinį.

Trečioje rinkinio dalyje skelbiamuose straipsniuose pristatomos XIX a. – XX a. pradžioje rašiusių moterų kūrinių analizės, biografijos tyrimai, paremti naujai aktualizuotomis metodologinėmis prieigomis: feministinės sąveikos studijomis, bildungsromano teorija, kūno fenomenologija ir kt. Šie darbai reikšmingai prisideda prie XIX a. antros pusės – XX a. pradžios lietuvių literatūros tyrimų: naujai peržvelgiamos motinystės, moterų brenimo, ligos ir negalios reprezentacijos moterų kūriniuose, tiriami vaizdinijos, žanro perrašymai moterų kūryboje. Šiuos darbus galima laikyti feministinės analizės pavyzdžiais, kai kritiškai vertinami lyčių santykiai ir tradicinė jų reprezentacija kultūroje.

Istorinių moterų vaizdavimas dviejų XIX a. moterų rašytojų Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė ir Gabrielės Giunterytės-Puzinienės istoriniuose kūriniuose yra Jūratės Petronienės straipsnio tema. Tyrėja aptaria šių XIX a. rašiusiųjų kūryboje sukurtas Lenkijos karalienės Jadvygos ir Barboros Radvilaitės veikėjas, jų vaizdavimui įtaką dariusį sociokultūrinį

¹³³ Gabija Bankauskaitė, Nijolė Bankauskienė, *Stefania Jabłońska: Moteris dviejų amžių sandūroje: gyvenimo ir kūrybos apžvalga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

kontekstą. Šiuo tyrimu aktualizuojami dar labai mažai dėmesio sulaukę lenkakalbiai istoriniai moterų romanai, atskleidžiami šių autorių giminystės ryšiai bei dėmesys viena kitos kūrybai. Taip ne tik pildomos Lietuvos literatūros „tuščios“ vietos, bet ir aptariama savita to meto moterų rašytojų autorinė savivoka.

Naujam – feministiniam – žvilgsniui Petkevičaitės-Bitės apysaką *Vilkiene* atveria ir Eglės Viskantaitės bei Eglės Kačkutės straipsnis. Šiame tyrime, atsiremiant į anksčiau atliktas Bitės biografijos ir kūrybos analizės, pasitelkiant feministinę sąveikos teorijos prieigą, aprašoma minėtoje apysakoje pasireiškianti dviejų socialinių kategorijų – lyties ir negalios – sąveika. Viskantaitės ir Kačkutės darbas liudija, kaip panaudojant dvi metodologijas, feministinę ir negalios studijų, atsiranda galimybė giliau perskaityti kūrinį.

2020 m. į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyną patekęs dingusiu laikytas Šatrijos Raganos apysakos *Viktutė* (1903) autografas paskatino Ramunę Bleizgienę iš naujo peržiūrėti nusistovėjusį šio kūrinio žanro įvardijimą ir svarstyti *Viktutės* artimumą bildungsromanui. Mokslininkė aptaria bildungsromano teoriją, jos mizoginiškas prielaidas, naujausius šio žanro tyrinėjimus Vakarų literatūrologijoje, kelia klausimą, ar įmanomas moteriškas bildungsromanas, ir jei taip, kas tokio žanro kūriniai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje būdinga. Šis tyrimas leidžia paankstinti pirmo lietuviškojo bildungsromano datą, juo iki šiol sutartinai buvo laikomas Vinco Mykoliaičio-Putino romanas *Altorių šešėly* (1933).

Nida Gaidauskienė, apžvelgusi moterų judėjimo organizacines peripetijas XX a. pradžioje, ieško Sofijos Kymantaitės, brendusios greičiau nei liberalėjanti visuomenė, „mąstymo pėdsakų“. Jie užčiuopiami įdomiai interpretuojamuose rašytojos egodokumentuose, publicistikoje bei tuo metu rašytuose autobiografinių bruožų turinčiuose kūriniuose: dramos dialoge „Ateities moteris“ bei didesnės apimties prozos kūrinyje „Joana Vaidilaitė“. Šios žymios moters savivokos kaita tirama aiškinantis, kaip modernėjančioje Lietuvos visuomenėje kito buvimo moterimi supratimas. Autorė, remdamasi kultūros sociologijos, psichoanalizės metodologinėmis prieigomis, aiškinasi, kaip kurianti moteris fiksuoja kintantį savojo kūno, lytiškumo, moterystės, motinystės suvokimą. Šis straipsnis bene pirmasis per visą nepriklausomos Lietuvos istoriją į moters savivokos tyrimą įtraukia ir seksualumo klausimą.

Salomėjai Nėriai skirtame Dalios Pauliukevičiūtės straipsnyje persvarstomas jos kaip paklydusios ir atgailos ieškančios figūros vertinimas lite-

ratūros istorikų darbuose. Tyrėja permąsto nusistovėjusį kalbėjimo apie Nėries poetiką ir jos biografinio naratyvo konstravimo būdą ir siūlo kelis dešimtmečius trunkančias diskusijas papildyti tema, kuri lietuvių kultūroje dėl istorinių aplinkybių vėluoja, – tai atpildo poreikis ir jam oponuojanti krikščioniškoji paradigma.

Rinkinio pabaigoje skelbiami Aldonos Didžiulytės atsiminimų fragmentai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje pristato moterų brendimo ypatumus šeimoje, to laikotarpio lavinimosi galimybes. Šis egodokumentas leidžia atkurti Didžiulių šeimos kasdienybę, atveria joje formuotas vertybines nuostatas būti naudingam visuomenei, leidžia geriau suprasti, kokiomis aplinkybėmis buvo rašomos Liudvikos Didžiulienės-Žmonos dramos. Egodokumento publikacija daugelį straipsniuose išsakomų teiginių apie moterų savivokos kaitą lėmusius veiksnius leidžia pastaruosius pamatyti iš aptariamam laikotarpiu gyvenusios moters perspektyvos.

Leidinys apibendrina pastarojo meto tarpdisciplininius tyrimus, atnaujiną ir papildoma per pastaruosius dešimtmečius nusistovėjusį moterų istorijos naratyvą. Skelbiami tyrimai parodo, kad ilgajame XIX amžiuje ir XX a. pirmoje pusėje moters figūra iškilo kaip svarbus modernių socialinių, politinių, filosofinių vizijų, atsinaujinančių pedagogikos, psichologijos mokslų srities objektas. Išsamūs istorikų, literatūrologų ir menotyrininkės darbai atskleidžia, kaip ano meto meno kūrinuose, publicistikoje, egodokumentikoje aptinkami vyrų ir moterų kurti vaizdiniai apie moteris (jų kūno, seksualumo reprezentacijos), aktyvi jų refleksija veikė pačių moterų savivoką, koks buvo jų atsakas, pasirinkimai, atrastos įvairios galimybės (iš)gyventi, veikti bei keisti gyvenimą apibrėžusias aplinkybes.

Straipsniuose pristatomi platūs kontekstiniai tyrimai, atskleidžiantys svarbų moterų indėlį, leidžia naujai permąstyti daugelį amžių sandūros istorinių, visuomeninių procesų. Dalyje darbų analizuojama moterų identifikacijos amžių sandūroje linkmės lėmusios vaizdinijos dinamika ir taip sukuriamos prielaidos kritiškai persvarstyti tradicinius istorijos ir literatūros mokslo naratyvus. Rinkinyje vienas svarbiausių moterų istorijos šaltinių yra egodokumentinis palikimas, įgalinantis analizuojamus reiškinius matyti iš pačių moterų perspektyvos. Konkrečioms istorinėms asmenybėms skirti darbai mokslo bendruomenei pristato naujus reikšmingų XIX ir XX šimtmečių moterų biografinius pasakojimus, suteikiančius progą ne tik papildyti moterų istoriją naujais vardais arba iki šiol mažai žinotais faktais, bet ir per konkrečias istorijas atkurti modernios moterų tapatybės priešis-

torę, mūsų moterų savivokos raidą pamatyti Vakarų Europos visuomenės, kultūros istorijos kontekste. Skelbiamų tyrimų visuma pildo, tikslina moterų emancipacijos istoriją, rekonstruoja daugialypį moterų savivokos kaitos procesą, jo savitą motyvaciją ir tąsą.

Pavienių darbų publikavimas viename leidinyje suteikia unikalią galimybę pamatyti dabartinių moterų istorijos tyrimų būklę. Straipsnių rinkinys parodo dar neišnaudotas moterų istorijos, kūrybos analizės nišas ir leidžia formuluoti tolesnių moterų istorijos tyrimų perspektyvas. Akivaizdu, kad vis dar trūksta teorinių darbų, kuriuose būtų persvarstomos tradicinio mokslo teorinių prielaidų ribos ir pasiūlomos tokios metodologinės priemonės ir sąvokos, kurios padėtų atskleisti savitą moterų patirtį analizuojant jų biografijas ir kūrybą. Vis dar lieka menkai tyrinėtose vyrų reprezentacijos tiek moterų, tiek vyrų kūryboje. Iš tiesų, keičiantis moters vaizdinijai, neišvengiamai keičiasi ir vyrų vaizdavimas, ir atvirkščiai, tad tokie darbai leistų susidaryti išsamesnį lietuviškos visuomenės modernizacijos vaizdą. Vyrų ir moterų seksualumo istoriniai ir literatūrologiniai tyrimai taip pat galėtų būti visiškai nauja ir labai aktuali tema, jie papildytų punktyriškai nužymėtą ne tik moterų, bet ir visos visuomenės emancipacijos istoriją.

Baigiant šį tekstą, norėtusi grįžti prie esminės, dar dešimto dešimtmečio pradžioje suformuluotos problemos, taigi paklausti, ar tris dešimtmečius pavieniui rašoma moterų istorija ir šios knygos tekstai leidžia teigti, kad moterų studijos vaduojasi iš akademinio gyvenimo periferijos? Ar vis dar reikia įrodinėti moterų istorijos savaiminę vertę, jos reikšmę bendrųjų istorijos ir literatūrologijos tyrimų kontekste? Rinkinio straipsniai rodo, kad pribrendo laikas įvairių sričių mokslininkes ir mokslininkus suburti bendram ilgamečiam kolektyviniam darbui, neabejotinai leisiančiam į šį klausimą atsakyti teigiamai.

Moterų socialinės grupės kaita

DALIA LEINARTĖ

Lietuviškojo feminizmo transformacijos Rytų ir Vidurio Europos kontekste

ANOTACIJA: Lietuvos moterų judėjimo ištakos XIX a. pabaigoje sutapo su visuotine sufražistine kova už teisę balsuoti ir su moterų siekiu dalyvauti visuomeniniame gyvenime bei užsiimti profesine veikla. Tačiau nors moterų aktyvizmas Lietuvoje skaičiuoja daugiau nei šimtmetį, iki šiol neturime kritinės feminizmo istorijos, atskleidžiančios politines ir ideologines judėjimo kryptis bei atspindinčios lietuviškojo feminizmo vietą Vakarų, Rytų ir Vidurio Europos kontekstuose. Šiame straipsnyje pirmą kartą istoriografijoje siūloma istorinė Lietuvos moterų savivokos XIX a. pabaigoje, tarpukariu, sovietmečiu ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę apžvalga. Straipsnyje klausiama, kokia buvo lietuviškoji (sovietinė) antroji moterų judėjimo banga, kokie veiksniai lėmė moterų (lyčių) studijų formavimąsi regione, kas šiandien daro įtaką lyčių lygybei ir feminizmui Rytų ir Vidurio Europoje?

RAKTAŽODŽIAI: sufražizmas, feminizmas, sovietinė lyčių lygybė, akademinės moterų (lyčių) studijos, liberalusis feminizmas, moterų (lyčių) studijų institucionalizavimas, Rytų ir Vidurio Europa, Rytai ir Vakarai.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pasigirsta aiškūs iki tol istorijos užribiams priklausę Lietuvos moterų balsai. Ir ne tik pavieniai. Kaip rašė Žemaitė, 1907 m. Kaune įvykusiame Pirmajame Lietuvos moterų suvažiavime tie balsai susiliejo į „skarelių jūrą“. Moterį kaip aktyvią ir savarankišką asmenybę palaikė visos tautinio atgimimo ideologinės srovės, pasauliečiai ir dvasininkai. Dauguma jų buvo iš Rusijos universitetų grįžę pasiturinčių ūkininkų sūnūs, kuriems sufražistinės pažiūros buvo žinomos ir nesvetimos. Iškalbinga, kad Pirmąją Lietuvos moterų suvažiavimą inicijavo ir 1910 m. pirmąją joms skirtą laikraštį *Lietuvaitė* įsteigė Romos katalikų dvasinę akademiją Sankt Peterburge baigęs kunigas profesorius Povilas Januševičius. Emancipacinės pirmosios moterų judėjimo bangos idėjos buvo sutiktos be pasipriešinimo ir rado palankią nišą tautinės modernios lietuvių visuomenės kūrimo projektuose.

Pripažindami, kad lietuviškai kalbančios moterys nėra aktyvi visuomenės dalis nei visaverčiai istorijos subjektai, tautinio atgimimo veikėjai ateities

Lietuvą siejo su moterų pilietinėmis ir politinėmis balsavimo teisėmis. Jie reikalavo keisti patriarchalinę lyčių sistemą ir tuos tradicinės lietuvių kultūros elementus, kurie palaikė mizogininius stereotipus. Jonas Šliūpas kalbėjo be užuolankų: „[K]uomet lietuvius išauga į dailų išsilavinusį jaunikaitį, lietuvė mergaitė lieka žąsele.“¹ Nepakankamą žmonių išsilavinimą tautinio atgimimo veikėjai traktavo kaip savo pačių atsakomybę. Socialdemokratas Stasys Matulaitis žmonos išprusimo spragas mėgino užpildyti pats. Laiške jis rašė: „Nieko, kad ji mažo mokslo, jauną lengva bus išlavinti. Jeigu ir nepavyks pakelti jos apšvietimo lygį iki mano, tai bent daug aukščiau anų pakelti.“² Žmonos ugdymo programą Matulaitis apgalvojo kruopščiai ir nuosekliai: „Tam reikalui aš ėmiausi kasdien prieš einant miegoti skaityti jai ką nors iš mokslo srities.“³ Nėra abejonių, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių inteligentų kritika išjudino tradicinės patriarchalinės šeimos pagrindus ir pasiūlė naują lietuvių moters ir motinos dvasinių savybių, pagrindo vedyboms, vyro ir žmonos santykių, vaikų auklėjimo ir jų buities sąlygų, tėvų ir vaikų santykių vertinimą. Pasak Stasio Ylos, atviri tuometinės inteligentijos pasisakymai bei nuostatos diskreditavo tradicinę ūkininko šeimą kaip siektiną kiekvieno lietuvių tikslą. Jo vietoje atgimimo veikėjai populiariojo naujos tautinės lietuvių šeimos modelio projektus, kuriems būdingi kitokie nei patriarchalinėje šeimoje santuokos sudarymo motyvai ir kitos tarpasmeninių santykių vertybės. Tradicinę lietuvių šeimą kritikavo visų to meto ideologinių srovių atstovai: liberalai, socialdemokratai ir katalikų kunigai. Tačiau to meto inteligentai ateities šeimoje matė skirtingą moters idealą: liberalai – tautiškai sąmoningą, katalikų kunigai – religingą, socialdemokratai – visateisį, politiškai aktyvų žmogų. Tautinio atgimimo vyrui verta dėmesio galėjo būti tik lygiavertė partnerė, bičiulė, bendrakūrėja. Poetas Jonas Mačys-Kėkštas aprašė patirtą jaudulį ir egzaltaciją susitikimo su mylimąja metu, kai pokalbis tarp lygiaverčių pašnekovų naikina laiko ribas. Laiške Juozui Andziulaičiui-Kalnėnui jis rašė: „Paskui kalbėjom apie [...] linkimą prie maskolių ir t. t., ir t. t. – ką bedarant išmušė 2 adyna nakties.“⁴

Tautinio atgimimo veikėjų nuostatos žymėjo sparčiai besikeičiantį Lietuvos politinio ir profesinio-kūrybinio elito požiūrį į moterį ir naujų modernių idėjų formavimąsi lietuvių visuomenėje. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ryškėjo naujas požiūris į romantinę meilę, šeimos laimę ir vedybų motyvus,

.....
¹ Jonas Šliūpas, *Keli žodžiai apie auginimą*, New York: Liet. balsas, 1886, p. 18.

² Stasys Matulaitis, „Atsiminimai“, 1950 m., VUB RS, f. 91-317, p. 185.

³ *Ibid.*, p. 192.

⁴ Jonas Mačys-Kėkštas, Laiškas Andziulaičiui-Kalnėnui, 1886 05 26, LNMMB RS, f. 1-143, p. 6.

egalitarinius vyrų ir moterų santykius, vaikų auklėjimą. Lietuvos valstybės kūrėjams imponavo egalitarinės visuomenės modelis. Nepaisant to, kad ideologiškai skirtingų srovių atstovai moterų emancipaciją suvokė nevienodai, be abejonės, tai buvo liberalaus vakarietiškojo feminizmo projektas⁵.

Tautinio atgimimo paskatinta moterų emancipacija ir patriarchalinių lyčių stereotipų transformacija galėjo tapti kertine modernios tarpukario Lietuvos strategija. Visgi ilgainiui vyrų ir moterų lygybės idėja neteko buvusio politinio palaikymo. Jau Lietuvos nepriklausomybės pradžioje 1918 m. platesnėje visuomenėje pradėjo dominuoti tradicinis moters kaip motinos įvaizdis ir romantizuoti patriarchaliniai lyčių vaidmenys. O emancipuotai tarpukario moteriai vis dažniau buvo priešinama idealizuota XIX a. lietuvių valstietė, kurios dėka neva ir padėti nepriklausomos valstybės pagrindai. Juozas Avižonis (gimęs vėliau ir tiesiogiai nedalyvavęs tautinio atgimimo diskusijose moterų klausimu) 1929 m. spaudoje parengtame straipsnyje „Moterys seniau ir dabar“ rašė: „[M]ūsų liaudis nežuvo ir nežus todėl, kad ji buvo prižiūrima, sergstima lietuviškos-moters, prastuolės-kaimietės [...]. Tenka tik stebėtis, kokių nepaprastu būdu tos prastos kaimietės motinos, bemokslės, berašės, vienu tik savo nujautimu, viena tik savo motiniška meile sugebėjo išauklėti tokią tėvynės mylėtojų galybę.“⁶ Ironiška, kad tekste Avižonis minėjo Joną Basanavičių, Vincą Kudirką, kurie, priešingai, neglorifikavo valstietės vaidmens ir reikšmės puoselėjant tautinį sąmoningumą⁷. Panašus ir kitas tarpukario tekstas – 1939 m. Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugijos iniciatyva spaudoje rengtame biografijų rinkinyje *Įžymios Lietuvos moterys* (aštuntas skyrius „Už lietuviybę“) XIX a. lietuvių valstietė istorijos panteone atsiduria išskirtinai dėl tautybės⁸. Kaip tik šias nepriklausomos Lietuvos visuomenėje skleidžiamas idėjas vos prieš keletą dešimtmečių kritikavo ir siekė transformuoti tautinio atgimimo veikėjai, teigdami, kad neišsilavinusi valstietė nėra sąmoningos lietuviybės ir patriotizmo skleidėja. Nepriklausomoje Lietuvoje nepavyko įgyvendinti ir civilinės metrikacijos projekto kaip lyčių lygybės užuomazgos privačiame gyvenime. Tokiu būdu Lietuva liko vienu iš nedaugelio Europos kraštų, kuriuose katalikų santuokos, sudarytos laikantis kanonų, galiojo iki vieno iš sutuoktinių mirties. Negalėdami teisiškai nutraukti santuokos ir sudaryti naujos, sutuoktiniai

⁵ Plačiau žr. Dalia Marcinkevičienė [Leinartė], *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Vaga, 1999.

⁶ Juozas Avižonis, „Moterys seniau ir dabar“, 1929, *LNMMB RS*, f. 114–381, p. 17.

⁷ *Ibid.*, p. 7.

⁸ *Įžymios Lietuvos moterys: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*, parengė Dalia Marcinkevičienė [Leinartė], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 222.

buvo priversti ieškoti būdų įteisinti savo pačių vaikus, gimusius faktinėje (naujoje), bet Bažnyčios nepalaimintoje santuokoje ir šeimoje. Neretai nesantuokinės šeimos tėvas juos įsivaikindavo po daugelio metų, vaikams užaugus. 1921 m. Skuodo valsčiaus Linkimų parapijos gyventojas įsivaiškino savo 16-metį sūnų. Prašyme Žemaičių vyskupijos kurijai jis aiškino: „[P]rašau 1905 m. birželio 26 d. gimusį Joną Rauką, Onos Raukaitės sūnų, pripažinti teisėtu mano sūnumi, nes iš tikrųjų taip ir yra: 1911 m. vasario 20 d. aš priėmiau šliubą su Raukaite ir norėjau tuojau legalizuoti savo sūnų, bet užėjus karui, lig šiol to padaryti negalėjau.“⁹

Nors tautinio atgimimo metu buvo padėti liberalaus feminizmo pamatai, tačiau nepriklausomoje Lietuvoje egalitarinis visuomenės modelis ir lyčių lygybė redukuoti iki ryškių, bet pavienių individualių pavyzdžių. Tarpukario Lietuvoje veikė gana gyvybingos moterų organizacijos, kuomet moterys būrėsi arba buvo suburtos aplink vieną ar kitą politinę ideologinę grupę, tačiau liberalus feminizmas kaip moterų aktyvizmo ir judėjimo sparnas nebuvo ryškus. Moterų teisių apsauga viešojoje sferoje ir privačiame gyvenime vangiai rado atgarsį konservatyvioje tarpukario ūkininkų ir darbininkų aplinkoje. Kita vertus, vakarietiška feministinė mintis ir egalitariniai tarpasmeniniai santykiai toliau skleidėsi dalies tarnautojų, inteligentijos ir ypač kūrybinės inteligentijos bendruomenėse.

Po Antrojo pasaulinio karo liberaliose Vakarų demokratijose prasidėjęs moterų aktyvizmas skatino keisti diskriminacinius įstatymus ir patriarchalines normas. Pirmą kartą pasaulio istorijoje masiškai kvestionuoti tradiciniai vyrų ir moterų vaidmenys ir sąmoningai inicijuotas lyčių konfliktas siekiant transformuoti lyčių stereotipus. Vakaruose moterims atsivėrė iki tol uždaros prestižinių universitetų durys, galimybė dalyvauti politiniame, visuomeniniame gyvenime ir daryti įtaką priimant sprendimus. Antroji liberalaus vakarietiško feminizmo banga skatino gilintis į lyties kategoriją, jos istorinę raidą ir kritiškai vertinti patriarchalines lyčių normas kaip sistemine moterų diskriminaciją. Natūralu, kad Vakarų šalyse universitetiniai moterų studijų centrai tapo pagrindine feministinės minties, tyrimų ir sklaidos platforma. 1960–2000 m. vien JAV moterų studijų centruose ir katedrose veikė virš 600 akademinių visų lygių programų su tūkstančiais ten dirbančių lyčių studijų specialistų ir lyčių studijų kursų. Tuo pat metu anapus geležinės uždangos sovietinio tipo lyčių lygybė išvedė moteris į viešąjį gyvenimą ir mokamą darbą už šeimos ribų, tačiau skirtingai nei Vakaruose

⁹ „Dėl Jono Bieliausko sūnaus pripažinimo jo teisėtu sūnumi“, 1921, LVIA, f. 696, ap. 3, b. 236, p. 2.

eliminavo galimybę realiai keisti patriarchalinius lyčių vaidmenis ir kurti egalitarinę visuomenę.

Sovietinėje Lietuvoje moterims teko susitaikyti su itin drastiška ir staigia tapatybės ir įprasto gyvenimo būdo kaita. Vos prieš keletą metų nepriklausomoje Lietuvoje reta vaikus auginusi motina dirbo visą darbo dieną už šeimos ribų, o po 1945-ųjų sovietinė valdžia ėmė siekti įtraukti moteris į darbo rinką ir, kaip buvo rašoma spaudoje, paversti jas visuomenininkėmis. Realiam gyvenime tai reiškė, kad pirmą kartą Lietuvos istorijoje visos moterys, nepriklausomai nuo socialinės padėties, polinkių ir galimybių daryti šeimos ir darbo išpareigojimus, privalėjo dirbti visą darbo dieną valstybiniame darbe ir turėjo stengtis atitikti socialiai aktyvios moters įvaizdį¹⁰. Sovietmetis formavo naujo tipo lyčių lygybę: moterų diskriminacija laikyta ne skirtinga jų ir vyrų padėtis įvairiose gyvenimo srityse, ne patiriamas smurtas šeimose, o negalėjimas būti socialiai aktyvioms ir dirbti už namų ribų. Įgyvendinant sovietinės lyčių lygybės idėjas vyrams nebuvo numatytas vaidmuo. Todėl susirinkimų metu moterys buvo perspėjamos, kad sovietinėje šalyje privalu laikytis tam tikros lyčių lygybės sampratos, kuri neturi nieko bendra su moterų ir vyrų konfliktu ir priešprieša kapitalistinėse šalyse. Nesusidūrusios nei su sovietine, nei su vakarietiška liberalaus feminizmo samprata, pokario lietuvės negalėjo suprasti skirtumo tarp vakarietiškojo feminizmo ir sovietinės vyrų ir moterų lygybės. Viešai įpareigotos kalbėti apie moterų teises ir padėtį sovietinėje Lietuvoje, jos neretai nesugebėdavo ideologiškai tinkamai išdėstyti sovietinės lyčių lygybės principų, nes supriešindavo moterų ir vyrų atliktus darbus. Tuomet sovietiniai ideologai tvirtindavo, kad toks požiūris į vyrus yra klaidingas iš esmės ir jį dera keisti, nes sovietinėje Lietuvoje moterys nekovoja prieš vyrus¹¹.

Sovietinė lyčių lygybė lėmė, kad Lietuvos moterys atliko pačias įvairiausias užduotis ir darbus. Jos grupėmis vykdavo į kaimus ir padėdavo nuimti derlių daugiavaikėms ir žuvusių sovietinės armijos karių šeimoms. Kai kurios aktyvistės vykdavo į kaimus 28 dienoms. Jos ne tik dirbo lauko darbus, bet ir organizuodavo vadinamąsias raudonąsias gurguoles, t. y. prievartinę rinkliavą. Prasidėjus sovietinei kolektyvizacijai, moterys delegatės ir ypač Pirmojo kolūkiečių moterų suvažiavimo dalyvės padėjo organizuoti pirmuosius kolūkius, atiduodamos savo ūkių karves, avis, kiaules ir paukščius. Būtent asmeninėmis aukomis 1949 m. Kavarsko valsčiuje moterys įkūrė

¹⁰ Dalia Leinartė, *Neplanuotas gyvenimas: Šeima sovietmečio Lietuvoje*: mokslo studija, Vilnius: Aukso žuvys, 2022 p. 16.

¹¹ *Ibid.*, p. 24.

25 gyvulių fermas. Pokario Lietuvoje lyčių lygybė taip pat reiškė vadina-
mają stachanovietišką iniciatyvą¹², kai moterys dirbdavo 350 proc. mėnesio
normos, pabrėždamos, kad „dabar“ viena darbininkė atlieka „dviejų vyrų
darbą“. 1948 m. fabrike „Sparta“ registruotos 39 moterys stachanovietės¹³.
Šešto dešimtmečio vidurys žymėjo naują sovietinės lyčių lygybės etapą
Lietuvoje, kai ji pradėta vertinti išimtinai skaičiais ir statistika. Šalia dekla-
ruojamos moterų teisių apsaugos ir kvotų Aukščiausioje Taryboje iki pat
režimo žlugimo moterų atlyginimai buvo 30 ir daugiau procentų mažesni
nei vyrų. Sisteminė moterų diskriminacija ir lyčių nelygybė nebuvo įvardi-
jama, o jos priežastys neanalizuotos.

Socialistinio bloko šalyse feminizmas ir moterų diskriminavimo klausi-
mai užėmė tarpinę poziciją tarp vakarietiško siekio transformuoti patriar-
chalinę visuomenę ir komunistinės propagandos apie neva užtikrinamas
moterų teises, nežiūrint, kad lyčių nelygybė buvo būdinga visoms gyveni-
mo sritims. Socialistinėje Vengrijoje, kaip ir Sovietų Sąjungoje, moterys už-
dirbo apie 70 proc. vyrų gaunamo atlyginimo. 1980 m. Vengrijoje 75 proc.
moterų ir 35 proc. vyrų algos buvo žemesnės už šalyje gaunamą minimalų
atlyginimą¹⁴. Tačiau akivaizdi ir dešimtmečius trukusi lyčių diskriminacija
darbo rinkoje nesulaukė bent kiek daugiau dėmesio. Sociologinės apklausos
metu paaiškėjo, kad darbą ir šeimą suderinti ir profesinių aukštumų pasiek-
ti Vengrijoje galimybę turėjo tik tos puikų išsilavinimą turinčios moterys ir
savo sričių profesionalės, kurių „moteriškus darbus“ namuose nudirbdavo
kitos moterys, t. y. giminaitės arba samdomos tarnaitės¹⁵. Vengrijoje, kaip ir
kitose socialistinio bloko šalyse bei Sovietų Sąjungoje, vyrų pagalba namų
ūkio darbuose buvo minimali ir ši padėtis nesikeitė dešimtmečius. 1977 m.
18–69-erių metų amžiaus vengrų grupėje 74 proc. visų buitinių darbų buvo
nudirbami moterų. Dar po dešimties metų, 1985-aisiais, šis skaičius pasiekė
75 proc.¹⁶ Tačiau ikimokyklinių įstaigų tinklas buvo nepalyginamai labiau
išvystytas Vengrijoje nei Sovietų Sąjungoje: 1960 m. apie 36 proc. vaikų Ven-
grijoje lankė darželius. Kita vertus, valstybė, kuri skatino vaikų gimstamu-

¹² Stachanovinis judėjimas – masinis propagandinis sovietinio režimo organizuotas judėjimas sie-
kiant daug kartų viršyti nustatytas gamybos normas. Stachanovinis judėjimas tęsėsi iki XX a. šeš-
to dešimtmečio pabaigos, vėliau jo pagrindu susiformavo kitos darbuotojų socialistinio lenktynia-
vimo formos.

¹³ Dalia Leinartė, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴ Susan Zimmermann, „Gender Regime and Gender Struggle in Hungarian State Socialism“, *Aspa-
sia*, Vol. 4, 2010, p. 4.

¹⁵ *Ibid.*, p. 14.

¹⁶ *Ibid.*, p. 6.

mą, nesudarė beveik jokių galimybių išleisti vaikus į darželį iki trejų metų amžiaus, jei to reikalavo menkos šeimos pajamos arba moters poreikiai. Iki pat 1980 m. Vengrijoje vos 1 proc. vaikų iki trejų metų amžiaus lankė ikimokyklinę įstaigą¹⁷. Vidutiniškai vengrė motina likdavo namuose dešimt metų ir vaikus prižiūrėjo pati.

Nepripažinta ir neįvardijama lyčių nelygybė buvo būdinga ir kitoms sovietinio bloko šalims. Socialistinėje Albanijoje moterys turėjo teisę į darbą ir išsilavinimą, tačiau valstybė kontroliavo romantinius vyrų ir moterų santykius, kontracepcija ir abortai buvo nelegalūs (išimtis – grėsmė moters gyvybei)¹⁸. Lenkų feministė Agnieszka Graff taip pat tvirtina, kad nors lenkų sociologai 1970-aisiais ir 1980-aisiais retkarčiais vartojo tokius feministinius terminus kaip „moterų ir vyrų vaidmenys“, „patriarchalinė šeimos struktūra“, tačiau „lyties“ teorinė kategorija, aiškinanti sisteminės moterų diskriminacijos priežastis, Lenkijoje atsirado tik XX a. dešimtame dešimtmetyje griuvus komunistiniam režimui¹⁹.

Kaip ir Sovietų Sąjungoje, sovietinio bloko šalyse moterų teises ir lyčių lygybę formaliai garantavo komunistinės konstitucijos. Tačiau be atitinkamų norminių teisės aktų pagrindinis valstybės įstatymas neskaitino egzistuojančios lyčių hierarchijos transformacijos. Tikslai, kuriuos formulavo antroji moterų judėjimo banga ir kurie sudarė vakarietiško moterų (lyčių) studijų centrų ir jų akademinį programų esmę, Rytų ir Vidurio Europos taip pat beveik nepasiekė. Sovietinio bloko šalyse trumpalaikė išimtis buvo Jugoslavija, liberalios feministinės grupės ten kūrėsi tuo pat metu kaip ir Vakaruose. 1970 m. moterų savimonės ugdymo grupelės jau veikė Liublianoje, Zagrebe, Belgrade²⁰, feministė Lydia Sklewicky organizavo lyčių studijas Zagrebo universiteto Filosofijos fakultete, tarptautinę konferenciją – Inter-University centre Dubrovnik. Aštuntame dešimtmetyje atviras feministines diskusijas ir vakarietiško tipo „lyčių konfliktą“ inicijavo Slavenka Drakulić ir kitos 1950-ųjų kartos kroatų intelektualės, siekdamos paneigti ir keisti nusistovėjusią patriarchalinę lyčių tvarką²¹. Tačiau 1992 m. kilę Balkanų karai ir ultranacionalizmas Serbijoje ir Kroatijoje nutraukė viltingai prasidėjusią

.....
¹⁷ *Ibid.*, p. 5.

¹⁸ Enriketa Papa-Pandelejmoni, „Living and Surviving Communism in Albania“, *Aspasia*, Vol. 16, 2022, p. 202.

¹⁹ Agnieszka Graff, „Gender Studies in Poland. A View from Within“, *Aspasia*, Vol. 4, 2010, p. 167.

²⁰ Chiara Bonfiglioli, „Women's Political and Social Activism in the Early Cold War Era: The Case of Yugoslavia“, *Aspasia*, Vol. 8, 2014, p. 3.

²¹ *Rewriting Academia: The Development of the Anglicist Women's and Gender Studies of Continental Europe*, edited by Renate Haas, Frankfurt, Bern: Peter Lang, 2015, p. 221.

feministinių antrosios moterų judėjimo bangos idėjų sklaidą. Drakulić ir kelios kitos feministės viešai apkaltintos „ragonavimu“, „tėvynės Kroatijos prievartavimu“ ir priverstos emigruoti.

Kai kurių mokslininkų nuomone, XX a. septintame dešimtmetyje buvusioje Jugoslavijoje, skirtingai nei Sovietų Sąjungoje ir kitose komunistinio bloko šalyse, vyko liberalus moterų judėjimas, identiškas vakarietiškam²². Visgi išsamesnė istorinė analizė nepatvirtina šio teiginio. Ir nors po Antrojo pasaulinio karo buvusioje Jugoslavijoje buvo galima stebėti žymiai daugiau liberalių moterų teisių apraiškų, komunistinis režimas neskatino feministinių idėjų sklaidos. Patriarchaliniai lyčių vaidmenys šalyje išlaikė galias istorines tradicijas nepaisant 1948 m. įvykusio tuometinio Jugoslavijos prezidento Josipo Broz-Tito ir Stalino konflikto Jugoslavijai deklaruojant drąsų posūkį į Vakarus. Ironiška: nors abiejų šalių, Jugoslavijos ir SSRS, konstitucijose buvo formaliai deklaruojama moterų ir vyrų lygybė, tuo pat metu neopatriarchalinė sistema tvirtinta ir palaikyta masinės propagandos priemonėmis²³. Istorikės Maria Bucur ir Krassimira Daskalova taip pat tvirtina, kad nors 1970-aisiais lyčių lygybės daigus galima matyti vienur ar kitur Vidurio Europos šalyse, tačiau bent kiek platesnė ir nuoseklesnė feminizmo sklaida regione prasidėjo tik griuvus komunistiniams režimams. Šių istorikų nuomone, Balkanų šalyse pokomunistinis feministinis judėjimas 1990-aisiais neturėjo istorinės tąsos, nes nebuvo inicijuotas vakarietiško liberalaus moterų judėjimo, kuris po Antrojo pasaulinio karo šioje pasaulio dalyje tiesiog neegzistavo²⁴.

Tad kas davė postūmį feministiniam aktyvizmui Rytų ir Vidurio Europoje praėjusio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje ir kokie veiksniai trukdė institucionalizuoti lyčių lygybę akademinio lygmeniu?

Ukrainiečių mokslininkė Tatjana Žurženko taip pat pabrėžia, kad Rytų Europoje po SSRS griūties atsiradę moterų (lyčių) studijų centrai neturėjo istorinio tęstinumo kaip vakarietiško liberalaus feminizmo platformos. Žurženko teigia, kad universitetiniai feministiniai centrai kūrėsi ekonominiame *perestroikos* chaose ir akademiniam vakuume, atsiradusiame aukštųjų mokyklų ir mokslo tyrimų institutų tuštėjimo metais, kai vyrai mokslininkai buvo priversti ar patys norėjo išbandyti kitas profesines sritis ir ap-

²² Marina Blagojević, „Feminist Knowledge and the Women's Movement in Serbia: A Strategic Alliance“, *Aspasia*, Vol. 4, 2010, p. 194.

²³ Iva Jelušić, „Jovanka Broz and the Yugoslav Popular Press during Tito's Reign: At the Crossroads of Tradition and Emancipation (1952–1980)“, *Aspasia*, Vol. 16, 2022, p. 172.

²⁴ Maria Bucur, Krassimira Daskalova, „The History of East European Feminisms Revisited“, *Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics*, Vol. 4 (2), 2020, p. 172.

leido akademinį gyvenimą. Pasak Žurženko, tuomet atsirado menkai mokamo mokslinio darbo perspektyva, kuria ir pasinaudojo grupelė ukrainiečių feminisčių. Kita vertus, nors XX a. dešimtame dešimtmetyje beveik visos buvusios sovietinės imperijos respublikos patyrė socioekonominės ir (arba) kardinalias politines pertvarkas, moterų aktyvizmas ir lyčių lygybės institucionalizavimas Rytų Europoje turėjo įvairias ir dažnai skirtingas priežastis. Vilniaus universiteto Moterų studijų centro įkūrimo aplinkybės buvo kiek kitokios nei Ukrainoje. 1992 m. Moterų studijų centrą inicijavo nedidelė akademikių grupelė, pasinaudojusi labai palankia liberalaus ir pažangaus universiteto rektoriaus Rolando Pavilionio kadencija. Įkurto Vilniaus universiteto Moterų studijų centro branduolį sudarė jo vadovė Marija Aušrinė Pavilionienė, Giedrė Purvaneckienė, Lilija Henrika Vasiliauskienė ir kitos feministės. Lietuvoje, o vėliau Latvijoje, Ukrainoje moterų (lyčių) studijas inicijavo užsienio kalbą, dažniausiai anglų, mokančios mokslininkės²⁵. Atrodo, kad Vilniaus universiteto Moterų studijų centras (nuo 2000 m. Lyčių studijų centras) buvo pirmasis ir kurį laiką vienintelis visame Rytų ir Vidurio Europos regione turintis išskirtinį statusą. T. y. šis centras registruotas pagrindinėje šalies aukštojoje mokykloje ir buvo traktuojamas kaip neatsiejama universiteto dalis, nors formaliai ir nebuvo akademinis padalinys. Kitas reikšmingas žingsnis žengtas, kai Vilniaus universiteto Senatas suteikė Lyčių studijų centrui savarankiško akademinio padalinio su atskira biudžeto eilute statusą²⁶. Daug kitų moterų (lyčių) studijų centrų ir laisvai pasirenkamų kursų Rytų ir Vidurio Europoje tokios prabangos neturėjo. 1991 m. žinomos feministės Marina Blagojević, Zarana Papić įkūrė Moterų studijų centrą Belgrade kaip nevyriausybinių organizaciją (NVO), taigi už akademinės bendruomenės ribų. O metais vėliau, 1992–1993-aisiais, Serbijoje lyčių studijos atsirado kaip įvadinis moterų studijų kursas Filosofijos fakultete Belgrado universitete, bet neišsivystė į formalų akademinį darinį²⁷. Po kelerių metų, 1997-aisiais, Serbijos mieste Novi Sade kaip nevyriausybinių organizacija įkurtas dar vienas Moterų studijų centras, taip pat siekęs organizuoti kursus išlaikant glaudų ryšį su moterimis visuomenininkėmis ir kitomis moterų NVO²⁸. Serbų feministės abu centrus vertino kaip moterų

²⁵ Tatiana Zhurzenko, „Gender Studies in Ukraine: Gender Studies Between Post-Communist Transition and Nation Building“, *Aspasia*, Vol. 4, 2010, p. 176–177.

²⁶ Tuo metu centrui vadovavo Dalia Leinartė (nuo 2000 iki 2017).

²⁷ Marina Blagojević, *op. cit.*, p. 183.

²⁸ Aleksandra Izgarjan, Dubravka Djurić, „South-Eastern and Eastern Europe. The Role of Anglicist Women in the Development of Gender Studies in Serbia: From NGO to Academia“, in: *Rewriting Academia: The Development of the Anglicist Women's and Gender Studies of Continental Europe*, p. 312.

aktyvizmo ir tarpdisciplininės edukacijos projektus. Tačiau aktyvizmo ir akademinio darbo samplaika nebuvo ir negalėjo likti produktyvi ilgesnėje perspektyvoje. Po kelių dešimtmečių akademinų lyčių studijų ir visuomeninio aktyvizmo sampyną serbų feministės įvardijo kaip anuomet sąmoningą procesą, vykusį norint išplėsti moterų studijų horizontą ir išgelbėti jas iš „dramblio kaulo bokšto“ bei „nuobodžių ir nuo gyvenimo atsilikusių moterų studijų kursų“.

XX a. dešimtame dešimtmetyje lyčių studijų atsiradimą po komunistinio režimo griūties serbų feministės traktavo kaip politinį projektą ir „alternatyvią erdvę“²⁹. Tačiau tolesnė feminizmo eiga regione patvirtino, kad pernelyg glaudi lyčių studijų ir nevyriausybinų moterų organizacijų sąsaja, abiejų sektorių veiklos tapatinimas buvo neigiamas veiksnys, trukdęs lyčių studijas akademiškai institucionalizuoti ir visavertiškai įtvirtinti švietimo sistemose. Logiška, kad apie 1998 m. hibridiniai lyčių (moterų) studijų centrai Serbijoje, veikę kaip nevyriausybinių organizacijos ir tuo pat metu kaip akademinės lyčių studijos, buvo atskirti. 2006 m. įsteigtas Lyčių studijų ir politikos mokslų centras Novi Sado universitete, kuriame buvo prieinamos magistrantūros ir doktorantūros programos, taip pat laisvai pasirenkami kursai bakalaurentams³⁰.

XX a. dešimtame dešimtmetyje lyčių studijų centrai įvairiomis formomis pradėti plėtoti Bulgarijoje. Vienas jų, serbų pavyzdžiu įsteigtas kaip moterų NVO Sofijos universitete, siūlė lyčių studijų kursus bei programas su lyties aspekto komponentais. Tačiau nors Bulgarijoje NVO pagrindu veikia ilgamečiai Jungtinių Tautų Diskriminacijos prieš moteris panaikinimo komiteto (CEDAW) kursai, šiandien šalyje, kaip ir kitur regione, lyčių studijos nėra institucionalizuotos jokių akademinio lygmeniu. Nė viena aukštoji mokykla Bulgarijoje nesuteikia lyčių studijų bakalauro, magistro ar daktaro diplomo³¹. Lenkijoje moterų studijų centrai taip pat pradėti steigti XX a. dešimtame dešimtmetyje. Jų vadovės buvo gerai žinomos mokslininkės, kaip antai Lodzės universiteto Moterų studijų centro vadovė Elżbieta Oleksy, Varšuvos universitete nuo 1996 m. dirbusios Małgorzata Fuszara ir Bożena Chołuj. 1999 m. įkurtas centras Vroclavo universitete, vėliau Torunėje ir Ščecine³², siūlė kursus ir doktorantūros programas lyčių tematika, bet ne

²⁹ Marina Blagojević, *op. cit.*, p. 191–192; Aleksandra Izgarjan, Dubravka Djurić, *op. cit.*, p. 311.

³⁰ *Ibid.*, p. 319.

³¹ Milena Katsarska, „The Other Frontier: Anglicist Gender Studies“, in: *Rewriting Academia: The Development of the Anglicist Women's and Gender Studies of Continental Europe*, p. 369.

³² Agnieszka Graff, *op. cit.*, p. 171.

lyčių studijų programas kvalifikaciniam laipsniui gauti. Tad Lenkijoje lyčių studijos taip pat nebuvo institucionalizuotos, o Švietimo ministerija nepatvirtinto magistrantūros ar doktorantūros lyčių studijų programų³³. Kurį laiką formalią lyčių studijų magistrantūros programą siūlęs Opolės universitetas taip pat jos neteko³⁴.

Kaip minėta aukščiau, 1992 m. Vilniaus universitete įkurtame Moterų studijų centre buvo siūlomi laisvai pasirenkami kursai, sėkmingai organizuojamos tarptautinės konferencijos, inicijuotas solidus pirmasis šalyje lyčių studijoms skirtas mokslo žurnalas. 2000 m. Lyčių studijų centrui suteiktas savarankiško akademinio padalinio statusas, kurį centras išlaikė 15 metų. Vėliau jis inkorporuotas į kitus universiteto padalinius ir neteko institucinio savarankiškumo. Šiuo metu Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras neturi galimybių pasiūlyti programos akademinę kvalifikaciją gauti.

Pirmasis moterų studijų centras Ukrainoje įkurtas 1994 m. Skirtingai nei Serbijoje, Ukrainoje, kaip ir Lietuvoje, moterų (lyčių) studijų centrai buvo kuriami kaip akademinės institucijos (ne NVO). 2010 m. Ukrainoje veikė keturi akademiniai lyčių studijų centrai: Kyjive, Lvive, Charkive ir Odesoje. Tačiau nors jie priklausė universitetams, nė viename iš jų nebuvo Švietimo ministerijos patvirtintos lyčių studijų programos, suteikiančios kvalifikacinę akademinę laipsnį. Tad lyčių studijų centrai Ukrainoje, kaip ir Vilniaus universitete, apsiribojo pasirenkamųjų kursų organizavimu³⁵. XX a. dešimto dešimtmečio pabaigoje lyčių studijos mezgėsi kitoje buvusioje sovietinėje respublikoje, Armėnijoje. 2010 m. organizuota keletas įvairių lyčių studijų kursų mažesnėse Armėnijos aukštosiose mokyklose³⁶.

Kone visame Rytų ir Vidurio Europos regione lyčių studijos ir feminizmas buvo ir yra traktuojami kaip marginaliniai akademiniai priedai, neturintys vietos klasikiniame mokslo panteone. Dauguma atvejų lyčių studijas palaikė entuziastai, kurie, kalbant Joanos W. Scott terminais, tikėjo, kad „lytis yra naudinga kategorija“, svarbi įvairioms disciplinoms ir visai visuomenei.

Kita vertus, Vidurio Europoje įvyko keletas sėkmės istorijų. Tai universitetiniai lyčių studijų centrai ar katedros, kurie XX a. dešimtame dešimtme-

³³ *Ibid.*, p. 168.

³⁴ Tai šio straipsnio autorė sužinojo 2022 m. Vilniaus universiteto Lyčių studijų centro organizuotos konferencijos „Lyčių studijos ir aktyvizmas 2022: institucionalizacija kintančiose realybėse“ metu.

³⁵ Tatiana Zhurzhenko, *op. cit.*, p. 179.

³⁶ Seda Gasparian, Gayane Muradian, „Armenia: Ancient Traditions, Upheavals, and the Beginnings of Anglicist Women's and Gender Studies“, in: *Rewriting Academia: The Development of the Anglicist Women's and Gender Studies of Continental Europe*, p. 391.

tyje pakartojo vakarietišku lyčių studijų padalinių kelią. Tokie universitetiniai centrai buvo įsteigti ir aprūpinti pakankamu biudžetu, pedagoginiais ir moksliniais etatais, o lyčių studijų programos siūlė visų lygių akademinę kvalifikaciją. Visų pirma, tai Vidurio Europos universiteto Lyčių studijų fakultetas Budapešte (dabar Vienoje), Europos universitetas Sankt Peterburge, Europos humanitarinis universitetas Minske (dabar Vilniuje). Be šių žinomų lyčių studijų tarptautiniuose regiono universitetuose, išsiskiria kelios programos nacionalinėse aukštosiose mokyklose. Čekijoje Humanitarinio Prahos universiteto Lyčių studijų centre magistrantūros studijų programa siūloma nuo 2003 m., o Brno universiteto Sociologijos fakultete lyčių studijų bakalauro programa veikia nuo 2004 m., Lyčių studijų centras taip pat veikia Prahos Karolio universitete³⁷. Sėkminga lyčių studijų ir feministinio judėjimo akademinė institucionalizacija vyko Rumunijoje. 1998 m. šalyje patvirtinta lyčių studijų magistrantūros programa Nacionalinėje politikos mokslų ir viešojo administravimo mokykloje Bukarešte, 2000 m. dvimetė lyčių studijų magistrantūros programa patvirtinta Babes-Bolyai universitete Kluže-Napokoje, o 2004 m. lyčių studijų magistrantūros programa patvirtinta Timišoaros Politechnikos universitete, viename didžiausių technikos universitetų Vidurio ir Rytų Europoje³⁸. Šiandien beveik visos Rumunijos aukštosios mokyklos siūlo studentams įvairaus lygio lyčių studijų kursus.

Griuvus komunistiniams režimams, feministinės idėjos konstruktyviai įsitvirtino tose regiono šalyse, kuriose buvo prieinama ir priimta esminė Vakarų finansinė ir akademinė parama, daugeliu atvejų gauta iš JAV. Tai patvirtina čekų, vengrų, rumunų patirtis. Čekų feministės pabrėžia, kad sėkmingos lyčių studijų programos ir Lyčių studijų centras Humanitariniame Prahos universitete buvo įkurti vakariečių dėka, ypač „Rytų–Vakarų moterų tinklo“ („Network of East–West Women“) ir jo įkūrėjos Ann Snitow pastangomis, pasinaudojus Heinrich Böll Stiftung fondo parama ir kt.³⁹ „Rytų–Vakarų moterų tinklas“ taip pat rėmė lyčių studijas Vengrijoje, teikdamas finansinę ir metodologinę paramą⁴⁰. Tolesnių tyrimų laukia klausimas, kodėl

³⁷ Vera Eliášová, Simona Fojtová, Martina Horáková, „Anglicist Women's and Gender Studies in the Czech Republic: An Uncertain Discipline“, in: *Rewriting Academia: The Development of the Anglicist Women's and Gender Studies of Continental Europe*, p. 213.

³⁸ Ana-Karina Schneider, Corina Selezjan, „Anglicist Women's and Gender Studies in Romania: Between Persistence and Resistance“, in: *Rewriting Academia: The Development of the Anglicist Women's and Gender Studies of Continental Europe*, p. 327–356.

³⁹ Vera Eliášová, Simona Fojtová, Martina Horáková, *op. cit.*, p. 203.

⁴⁰ Judit Acsády, „Gender Studies in Hungary“, [„The Birth of a Field Women's and Gender Studies in Central, Eastern and Southeastern Europe“], *Aspasia*, Vol. 4, 2010, p. 197.

Vakarų parama feministiniam judėjimui buvo ryški vienose Rytų ir Vidurio Europos regiono šalyse ir nežymi arba visai neegzistuojanti kitose? Kas tai lėmė: selektyvi pačių donorų atranka pasirenkant šalį ar vietinių feminisčių apsisprendimas nepriimti užsienio paramos kaip vakarietiško intelektualinio „importo“? Vakarų paramos klausimas buvo aktualus ir diskutuojamas vietinėse regiono bendruomenėse. Agnieszka Graff mini, kad lyčių studijos Lenkijoje buvo inicijuotos „pačių lenkų mokslininkų, ne užsieniečių“, ir pabrėžia, kad feministinės idėjos čia buvo ne „atvežtinės“, priešingai nei kitose regiono šalyse. Graff teigia, kad tuo metu feminisčių tikslas buvo perimti Vakaruose „nukaltas“ lyčių kategorijas, bet kartu kritiškai vertinti jų taikymą Lenkijos kontekste⁴¹.

Atrodo, kad XX a. dešimtame dešimtmetyje „Rytų–Vakarų moterų tinklas“ ar kuri kita Vakarų organizacija neturėjo bent kiek didesnės įtakos lyčių studijoms atsirasti ar tuo labiau jas akademiškai institucionalizuoti Lietuvoje. Skirtingi požiūriai į finansinę ir metodologinę Vakarų paramą feministiniams judėjimams Rytų ir Vidurio Europoje byloja buvus teorinę ir mentalinę schizmą tarp Rytų ir Vakarų. Ioana Cîrstocea (2020) „Rytų–Vakarų moterų tinklo“ pastangas regione XX a. dešimtame dešimtmetyje vertina kaip paternalistines ir todėl vietinėms feministėms nepriimtinas⁴². Šios abejonės išlieka ir dabar. Čekų kilmės JAV feministė Iveta Jusová klausia, ar daugialypė diskriminacija teikiant pirmenybę rasei, klasei ir lyčiai yra tinkama teoriniam Rytų Europos kontekstui, kur pagrindiniai klausimai yra valstybės vaidmuo, tautybė ir komunizmo pasekmės⁴³. Tolesni tyrimai galėtų atsakyti į klausimą, kokią įtaką Vakarų paramos nebuvimas ir (arba) jos atsisakymas turėjo feministiniam judėjimui regione ir daugumai moterų (lyčių) studijų centrų Rytų ir Vidurio Europoje likimui bei vėlesnei stagnacijai arba (ir) uždarymui? Situacija, kuri neaplenkė ir Vilniaus universiteto Lyčių studijų centro.

Lyčių lygybės principai netapo strateginiu tikslu ir visuomenės vertybe *de facto* daugumoje Rytų ir Vidurio Europos valstybių. Egalitarinė retorika čia sustiprėdavo reikšmingų politinių įvykių išvakarėse ir nuslopėdavo politinėms partijoms įgyvendinus einamuosius tikslus. Panašiai lyčių lygybė buvo deklaruojama ir aktyviausiai įgyvendinama kaip horizontalus Lie-

⁴¹ Agnieszka Graff, *op. cit.*, p. 167, 169.

⁴² Ioana Cîrstocea, „Challenges and Pitfalls of Feminist Sisterhood in the Aftermath of the Cold War: The Case of the Network of East-West Women“, *Aspasia*, Vol. 14, 2020, p. 11.

⁴³ Žr. Gabriela Dudeková Kováčová, „The East Side Story of Gender and Feminism. The Hungarian and Czech Cases“, *Aspasia*, Vol. 13, 2019, p. 11.

tuvos valstybės prioritetas rengiantis narystei Europos Sąjungoje 2004 m. Visame regione moterų judėjimas ir jo istorija neretai išnaudojami populistinei socialinei politikai pagrįsti. Lenkijoje, ypač iki 2023 m. Parlamento rinkimų, populistai buvo linkę falsifikuoti moterų istoriją, siekdami pateisinti patriarchalinius vyrų ir moterų vaidmenis šeimoje, priskirdami moterims išskirtinai reprodukcinį vaidmenį, siaurindami moterų reprodukcinės teisės ir kriminalizuodami abortus⁴⁴. Lietuvoje taip pat vis dažniau romantizuojama ir primityvinama šeimos istorija norint įteisinti „tradicinę šeimą“ ir pasisakant prieš liberalią demokratiją, vakarietiškas vertybes, lyčių lygybės principus ir feminizmą. Lietuvoje ir regione liberalus feminizmas neturi realaus ir esminio palaikymo nei reikšmingesnėje politinio spektro dešinėje, nei kairėje. Išimtis sudaro atskiri skirtingų ideologijų ir politinių partijų atstovai ir kai kurie visuomenės lyderiai bei viešieji kritikai.

⁴⁴ Pavyzdžiu gali būti 2020 m. sukurtas dokumentinis filmas apie moterų dalyvavimą išsilaisvinimo kovose „Podwójnie wolne. Prawa polityczne kobiet, 1918“; lenkų istorikės Dobrochnos Kalwos paskaita Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute 2022 m. gegužės 19 d. „Moterų istorija feministinėse diskusijose Lenkijoje“, vaizdo įrašo nuoroda internete: <https://www.facebook.com/TSPMI/videos/372230334948408/> [žiūrėta: 2022 11 13].

Gyvenimas tarp atminties ir faktų: modernybės patirtys moterų autobiografijose

ANOTACIJA: Ilgą laiką istorikai daugiausia dėmesio skyrė didiesiems naratyvams, viešiesiems įvykiams, politikos transformacijoms ir visai nepastebėjo moterų istorijos. Pastarųjų gyvenimas daugiausia buvo susijęs su namų ūkiu, šeimos, santuokos ar motinystės sferomis, todėl mokslininkų dėmesio sulaukdavo tik iškilios istorijos moterys, o vykdomi tyrimai papildydavo romantizuotą praeities vaizdinį. Šiame straipsnyje siekiama parodyti, kad lytis ir ją lydintys socialinės ir kultūrinės organizacijos skirtumai formavo skirtingas vyrų ir moterų patirtis ir skirtingas atminties strategijas net ir gana kompleksiniuose procesuose, kuriems svarbu bendrumas. Tiriama moterų veikla 1905–1907 revoliucijos metais, siekiant išryškinti jų patirčių naratyvus, papildančius iki šiol istoriografijoje gana blankų XIX a. antros pusės – XX a. pradžios moters, net nebūtinai darbininkės, revoliucionierės ar skurdžiau gyvenančios, kultūrinį, socialinį ar politinį portretą. Pagrindiniai šio straipsnio šaltiniai yra darbininkių ir kairiųjų aktyvisčių 18 autobiografijų ir atsiminimų tekstų, kurie buvo parašyti, surinkti ir sukaupiti sovietmečiu, dauguma 1950–1965 m., jie saugomi Lietuvos ypatingajame archyve.

RAKTAŽODŽIAI: moterų istorija, darbininkės, autobiografija, atsiminimai.

Įvadas

XIX a. moterų istorija Rusijos imperijoje gali būti apibūdinama kaip nuolatinė tradicijos ir transformacijos sankirta¹. Žinoma, žiūrint iš mikro- ar kasdienybės istorijų, juolab etnografijos disciplinų perspektyvos tokią sankirtą ar tradicijos transformacijos pavyzdžių galima aptikti kasdienėse moterų praktikose: tai, ką moterys išmoko iš savo motinų ir tėvų, giminaičių, kultūros, jos savaip perdirbo, pritaikė ir perdavė kitoms kartoms. Toks moterų palikimas dažniausiai atsispindi įvairiuose rankdarbiuose, išsiuvinėtose drobėse, sektose pasakose, dainose – ne veltui vieni pirmųjų moterų,

.....
¹ Tokiu pavadinimu įvadinį straipsnį vienam iš Rusijos moterims skirtų veikalų parašė ir Barbara Alpern Engel, „Transformation versus Tradition“, in: *Russia's Women. Accommodation, Resistance, Transformation*, edited by Barbara Evans Clements, Barbara Alpern Engel, Christine D. Worobec, Berkeley: University of California Press, 1991, p. 135–147.

juolab valstiečių, istoriją Lietuvoje pradėjo tyrinėti būtent etnografai². Istorikai, daugiausia dėmesio skyrę didiesiems naratyvams, viešiesiems įvykiams ar politikos transformacijoms, moterų istorijos ilgai nepastebėjo, nes jos gyveno namų ūkio, šeimos, santuokos ar motinystės sferose, – dėmesio sulaukdavo tik iškilios istorijos moterys, o tyrimai papildydavo romantizuotą praeities vaizdinį³. Sovietmečiu moterų istoriografija neplėtota, tik paliesta kalbant apie socialiai aktyvias istorines figūras (pavyzdžiui, Gabrielę Petkevičaitę-Bitę⁴), institucijas, tačiau apskritai apie procesus buvo įprasta kalbėti apibendrinant ir nesvarstant, pavyzdžiui, kaip konkrečioje vietoje ir konkrečiu laiku buvimas vyru ar moterimi formavo darbininkų savimonę ir elgesį. Lietuvos istoriografijoje Vytautas Kavolis bemaž pirmasis parodė, kaip nuo XIX a. antros pusės keitėsi požiūris į moteris, o studijoje apie tautinį judėjimą atskleidė, kokį svarbų vaidmenį atliko į tautinę politiką įsitraukusios bajoraitės⁵. Pastaruosius du dešimtmečius Lietuvos moterų istoriografija įvairiose humanitarinėse disciplinose reikšmingai praplėsta, o XIX a. studijose moterų vaizdinys ryškėjo ir atskirose biografijose, ir analizuojant sociokultūrinius reiškinius⁶.

Šiame tekste parodysiu, kad lytis ir ją lydintys socialinės ir kultūrinės organizacijos skirtumai formavo skirtingas vyrų ir moterų patirtis ir skirtingas atminties strategijas net ir gana kompleksiniuose procesuose, kuriems svarbu bendrumas, būtent susijusiuose su veikla 1905–1907 revoliucijos me-

² Lietuvos XIX a. antros pusės etnografijos istoriografijos apžvalgoje Vacys Milius, pavyzdžiui, išskiria bendruosius, vyrų ir moterų su vaikais darbui ir kasdienybei skirtus veikalus, o vieni pirmųjų būtent moterų darbui skirti veikalai pasirodė tarpukariu: K[onradas] J[uozas] Aleksa, *Lietuvos moteris sodietė (vienos ankietos daviniai)*, Kaunas: K. J. Aleksa, 1932; plg. Vacys Milius, „Kasdienybės darbų pasiskirstymas Lietuvos kaime XIX antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje“, in: *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, t. 5 (14), p. 27–34.

³ Tarpukario ir išeivijos istorikai istorines moteris tyrė stipriai romantizuodami Lietuvos istoriją, juos domino tik iškilios praeities moterys (pvz., Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, „Mūsų praeities moterų siluetai“, *Naujoji Romuva*, Nr. 39 (specialus lietuviškos moters numeris), 1936, p. 709–714), plačiau žr. Jolanta Karpavičienė, *Moterys Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmoje pusėje: Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 9–13. Vėlesni Raimondos Ragauskienės, Jolantos Karpavičienės, Jolitos Sarcevičienės moterų tyrimai praplėtė ne tik metodų ir šaltinių bazę, bet ir galimybes rašyti ir mąstyti apie Lietuvos moterų istoriją.

⁴ Juozas Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius: Vaga, 1972.

⁵ Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992.

⁶ Plg. Virginija Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006; Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012; Olga Mastianica, *Pravėrus namų duris: Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012; Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio duaro literatė Aleksandra Volfgangaitė (Aleksandra Tekla Sofia Wolfgang, 1805–1861)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.

tais. Tekste išryškinti moterų patirčių naratyvai, mano manymu, papildo iki šiol istoriografijoje gana blankų XIX a. antros pusės – XX a. pradžios moters, net nebūtinai darbininkės, revoliucionierės ar skurdžiau gyvenančios, kultūrinį, socialinį ar politinį portretą.

Šaltiniai

Pagrindiniai šio straipsnio šaltiniai yra darbininkių ir kairiųjų aktyvisčių 18 autobiografių ir atsiminimų tekstų, kurie buvo parašyti, surinkti ir sukaupiti sovietmečiu, dauguma 1950–1965 m., ir šiuo metu yra saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Šios autobiografijos – maža Lietuvos komunistų partijos istorijos instituto iniciatyva kurto šaltinių rinkinio dalis (iš viso LYA 3377 fonde saugomos 9123 panašaus pobūdžio bylos, iš kurių chronologiškai tyrimui tinka 209 bylos, o konkrečiai šiam darbui panaudota kiek mažiau nei 40 proc. bylų). Šiuose tekstuose darbininkai atsigręžia į nagrinėjamą laikotarpį, kalbasi apie jį su tyrėjais (mokslininkai tekstą užrašo pirmuoju asmeniu) arba patys užrašo savo liudijimus. Dauguma moterų, kurių autobiografijas nagrinėju, yra gimusios XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, dauguma jų priklausė nepasiturinčių valstiečių ar, poros žydžių atveju, varganų miestiečių sluoksniui. Kelios moterys (iš jų seserys Didžiulytės, viena kurių, Vanda, ištekojo už Vinco Kapsuko) priklausė bajorų sluoksniui. Jos, kaip ir pasiturinčių ūkininkų šeimoje gimusi Filomena Grincevičiūtė, vaikystėje ar paauglystėje turėjo prabangą ilgai mokytis ir įgijo šias specialybes: pedagogės, odontologės, akušerės. Ketvirta buvo namų šeimininkė ir visą gyvenimą dalyvavo labdaringoje ir politinėje veikloje. Likusios moterys gimė neturtingoje aplinkoje (viena mergaitė augo tik su motina, tėvas buvo dingęs, kitoje autobiografijoje, priešingai, kalbama tik apie tėvą) ir beveik visais atvejais vaikystėje nelankė mokyklos, mokėsi savarankiškai. Visos šios darbininkės nuo mažumės dirbo sunkius fizinius darbus (tiek kaime, tiek vėliau miestuose), dauguma jų (9 moterys) galiausiai dirbo siuvėjomis: kelios buvo baigusios audimo kursus, viena dirbo tarnaitė (vėliau – siuvėja), o viena iš moterų prieš Pirmąjį pasaulinį karą emigravo į JAV, kur taip pat dirbo siuvėja.

Tyrimo šaltiniais laikau įvairias sovietmečio autobiografijas, jas, vadovaudamasis Karlo J. Weintraubo apibrėžimu, suprantu gana plačiai: tai rašymas ar kalbėjimas apie gyvenimą, tad jos apima memuarų, atsiminimų, žodinio interviu, asmeninės dosjė, laiškų redaktoriui ir kitus žanrus⁷. Taip plačiai

⁷ Karl J. Weintraub, „Autobiography and Historical Consciousness“, *Critical Inquiry*, Vol. 1, 1975, No. 4, p. 821–848.

suvokti autobiografijos žanrą ir tyrimo šaltinius leido kelios aplinkybės: pirma, pats LYA šaltinių korpusas, kuriame vientisai kaptos ir įvairaus žanro bei pobūdžio autobiografijos, ir kiti nugyventą gyvenimą liudijantys šaltiniai; antra, nors dalis šaltinių ypač komplikuoti (pavyzdžiui, beveik propagandiniai ar ideologiniai tekstai), tačiau jie prisideda prie bendrų modernybės patirčių ir naratyvų rekonstrukcijos. Šaltinių įvairovė ir jų papildymas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios dokumentais – vienas iš būdų išvengti perdėm selektyvaus ir ideologinio praeities vaizdinio dominavimo. Trečia, daugumai jau sovietmečiu užrašiusiųjų savo autobiografijas tai buvo vienas iš būdų kalbėti apie savo gyvenimą, turėtus politinius, socialinius ir kultūrinius interesus – sukurti tokius tekstus XIX ir XX a. sandūroje dauguma neturėjo nei įgūdžių, nei kvalifikacijos, nei žinių, juolab laiko, erdvės ir kitų aplinkybių, galinčių padėti apmąstyti savo laikmetį. Todėl šalia LYA saugomų bylų įtraukiau ir kelias publikuotas autobiografijas: tarpukariu JAV išleistą *Moters kovotojos del komunizmo* (parengtą Katrės Matulaitytės-Poželienės ir Ksaveros Karosienės-Aldėniūtės, 1932) bei Marijos Ivanauskaitės-Lastauskienės, Marijos Mašiotaitės-Urbšienės (1895–1959) *Prie žibalinės lempos* (1982). Nors pastarosios paskelbtos sovietmečiu ir reikalauja atskiros išsamesnės aptarimo (tekstai turėjo pereiti keliapakopį redagavimo ir cenzūravimo kelią), visgi renkant medžiagą apie pasikartojančias moterų modernybės patirtis šie tekstai tiko ir papildė aptiktus naratyvus nepublikuotuose šaltiniuose.

Skaitant LYA autobiografijas stipriai jaučiami sovietinės ideologijos rėmai, kurie apsunkina darbą su šiais pirminiais šaltiniais. Pirma, jų struktūra gana tradicinė ir nuspėjama: kur, kada gimė autoriai, kas jų tėvai, kaip jie įsitraukė į kairiųjų veiklą, su kuo dirbo, kokiose gamylose ir pan. Šiose autobiografijose taip pat yra ne viena „tuščia vieta“, pavyzdžiui, susijusi su kasdieniu gyvenimu, šeimos nariais, jų politinėmis pažiūromis. Netgi pačių darbininkų parašytose autobiografijose praleidžiamos tokios ir panašios temos, dažnai stinga šeimos ir pažįstamų platesnio aprašymo. Vienas to paaiškinimų galėtų būti tekstų rinkimo aplinkybės: sovietmečiu žinota arba jausta, kokias temas verta nutylėti, taip pat – kokių temų tikimasi, o kokios gali būti nesvarbios. Kitas paaiškinimas galėtų būti siejamas su užmarštimi: neretai tokiose autobiografijose tiesiai prisipažįstama, kurių asmenų ar dalykų nebeatsimenama, geriausia atveju pateikiamos nuorodos, kas galėtų išsamiau papasakoti vieną ar kitą epizodą.

Sovietinio režimo metais surinktų darbininkų autobiografijų korpusas nėra toks paprastas šaltinis, kaip gali pasirodyti, dėl kitų priežasčių. Iš pirmo žvilgsnio darbininkų klasės istorijos tyrimai sovietmečio Lietuvos

istoriografijoje buvo gana populiarūs. Tačiau, nepaisant ideologinio patogumo, darbininkų judėjimo XX a. pradžioje tyrimus stipriai veikė oficialus diskursas ir istorinės aplinkybės, gerokai apsunkinusios minėtos temos ideologinį pritaikymą. Viena iš tokių aplinkybių, kad darbininkų judėjimas sutapo su tautinės savimonės intensyvėjimu. Kita priežastis, dėl kurios šis laikotarpis kėlė problemų sovietiniams tyrėjams ir ideologams, kad dauguma temų, susijusių su XIX a. pabaiga (taip pat ir su darbininkų klase), buvo tiesiogiai susijusios su kitais socialiniais, ekonominiais ir politiniais pokyčiais, vykusiais Rusijos imperijoje, o tai neleido tam tikrų aspektų aiškinti tiesiog „klasių kovos požiūriu“. Sovietinė istoriografija, skirta darbininkų klasei XX a. pradžioje, ir su ja susijusių šaltinių rinkimas problemiški dar vienu aspektu, t. y. šios temos tyrimai turėjo parodyti tik komunistinių asmenybių ir bolševikų partijos indėlį, kartu sumenkinant socialdemokratų ir kitų veikėjų nuopelnus. Pastarasis požiūris lėmė ano laiko istoriografiją ir net sukaupė istorijos šaltinių struktūrą, kurioje vyrauja politinių įvykių, chronologijos, proletarinių socialinių ištakų, įvairių socialistinių organizacijų įkūrimo, jų suaktyvėjusios veiklos ir panašūs tyrimai. Čia taip pat nebandoma atskleisti individualių darbininkų bruožų, tirti darbininkus lyties aspektu (dažniausiai jis būdavo visiškai ignoruojamas ir likdavo klasės sąvokos ribose), nors pastarąsias temas paprastai galima aptikti Vakarų istoriografijoje ir naujosios darbo istorijos tyrimuose.

Skaitant autobiografijas suprantama, kad šios pozicijos priklauso išmoktai „sovietinei kalbai“ ir „sovietiniam kalbėjimui“, išryškinančiam geriausius įmanomus anuometinio piliečio bruožus. Šių įgūdžių naudojimas aiškiai pasimato ir tose autobiografijose, kurias surinko ir užrašė sovietiniai mokslininkai, jų formuluotose klausimynuose, rinktuose interviu, tekstų redakcijose, ir pačių žmonių užrašytuose pasakojimuose.

Svarba istorijai

Tipiška LYA autobiografija priklauso veikiau liudijimų apie matytus įvykius žanrui, nukreipta į viešumą, o ne skirta kalbėti apie asmeninius (iš)gyvenimus. Dažnai šių pasakojimų autoriams svarbu atskleisti santykį su reikšmingu asmeniu ar įvykiu. Moterų autobiografijose (nors ir su išimtimis) sava istorija pristatoma per santykį su vyrais (politiniu lyderiu, broliu ar partneriu); kartais, pavyzdžiui, Kristinos ir Felicijos Požėlaičių atveju, panašu, kad autobiografiniai liudijimai rinkti tik dėl jų garsaus brolio. Aišku, kadangi autobiografijos rinktos ir sovietmečiu, reikšmingiausias *Kitas*

dažnu atveju tampa valstybė, režimas ar ideologija, kurių svarba galiausiai pranoksta vyrų ar brolių. Nors šiuose tekstuose matome stiprias asmenybes su aiškia vertybių sistema, nepalaužiamas negandų, visgi dažnai apie savo gyvenimą kalbama iš aukos ar silpnojo pozicijų. Šitai būdinga ne tik moterims, bet ir vyrams – pristatyti save kaip įvairių nepalankių aplinkybių, pobaudžiavinės ir kapitalistinės sistemų, apskritai Istorijos aukas.

Tiriamuosiuose tekstuose aiškiau ar ne taip aiškiai artikuliuojama mintis, kad liudijama praeitis, žmonės ir įvykiai yra svarbūs; neretai apgailestaujama ir išpėjama, kad koks nors faktas ar aplinkybės nėra tiksliai prisimenamos. Autobiografinis naratyvas konstruojamas sekant didžiaisiais XIX ir XX a. įvykiais (sukilimais, baudžiavos panaikinimu, streikais, revoliucijomis, karais, represijomis, persekiojimais ir pan.), kurie nustelbia tokius asmeninio gyvenimo faktus kaip gimtadieniai, santuoka ar skyrybos, asmeniniai konfliktai, šventės ar vaikų gimimas.

Artariamame korpuse iškyla kelios gyvenimus per pusę dalinančios binarinės schemos. Pirmosios riboženkliai (kurie gali skirtis priklausomai nuo konkrečių biografijų) atskiria „senuosius“ ir „naujuosius“ laikus, paprastai tai yra 1917 m. Spalio revoliucija, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas ar pirmoji ir antroji sovietinė Lietuvos okupacija. Dėl pasirinktų chronologinių rėmų ir tikslo atskleisti, kaip šiose autobiografijose vaizduojama XIX ir XX a. sandūra, šiame tyrime pirmasis lūžio taškas dažniausiai yra galutinis, o tolimesni įvykiai paliekami ateities tyrimams. Tiesa, LYA autobiografijose XIX a. vidurį siekiantys įvykiai (sukilimas, baudžiavos panaikinimas, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas, nelegalios spaudos platinimas, 1905 m. revoliucija ir masinis judėjimas, areštai, trėmimai, konspiracija ir t. t.) yra reikšmingi apie juos kalbantiems asmenims; atsiminimuose per šiuos įvykius atsiskleidžia žmonių ryžtingumas ir tvirtybė, noras pasiaukoti. Revoliucijos įvykiai dažnai būdavo pavojingi ar smurtingi, tačiau atsiminimuose neretai pabrėžiama, kad tai buvo ir pirmieji masiniai įvykiai, kuriuos atsimena teksto autorius. Marija Peledžiūtė-Norvidienė liudija:

[Šiaulių] miesto gatvėmis ėjo darbininkų demonstracija su raudonomis vėliavomis, prie kurios prisijungėme ir mes – moksleiviai. Aš mačiau, kaip žandurai, gorodovikai ir kazokai mušė darbininkus, atėmė raudonas vėliavas. Ryškiai įsiminė, kaip vienas jaunas darbininkas nenorėjo atiduoti kazokui vėliavos, o kazokas, jausdamas, kad nesusidoro su juo, išsitraukė kardą ir užkapojo jaunąją vėliavnešį. Tas baisus epizodas giliai sukrėtė mano vaikišką psichiką.⁸

⁸ Marija Peledžiūtė-Norvidienė, Šiaulių m. „Varpo“ klubo visuomeninis darbas 1910 m., atsiminimai-autobiografija, užrašyta 1956 ir 1966 m., LYA, f. 3377, ap. 46, b. 647, l. 3.

Visgi bendrame sovietinės ideologijos kontekste XIX a. pabaigos – XX a. pradžios laikotarpis, net 1905-ųjų revoliucija laikyti veikiau paruošiamaisiais, o ne lemiamais istoriniais įvykiais.

Patirtys

Šaltiniai diktavo teksto struktūrą, tad jais vadovaujantis bus paliesti ir išskirti keli dažniausiai šiose moterų autobiografijose pasikartojantys patirčių motyvai, susiję su išvykimu iš namų, lytimi ir įgalinimu bei išitraukimu į viešąją sferą sparčiai modernėjančioje visuomenėje. Šios nuo ekonominių ir kultūrinių (ir politinių) patyrimų neatskiriamos naratyvinės struktūros nėra vientisos ir išskirtinai būdingos tik moterims darbininkėms, tačiau leidžia išryškinti kylančius iššūkius ir moterų darbininkių pastangas susidoroti su šiais sunkumais, sykiu dalyvaujant viešojoje darbo sferoje.

Išvykimas

Istoriografijoje paprastai teigiama, kad XIX a. pabaigoje vykęs išitraukimas į pramonės ekonomiką leido moterims išsivaduoti iš tradicinių ryšių: gaudamos nepriklausomas pajamas moterys įgijo dvasios nepriklausomybę ir politinę sąmonę. Aptariamam laikotarpiu vis daugiau valstiečių moterų pradėjo siekti darbo svetur, nes užsidirbti papildomai kaime tapo dar sudėtingiau. Neištekęsios moterys ir našlės, t. y. tos, kurių santykis su kaimo bendruomene buvo silpniausias, pačios pirmosios pretendavo išvykti į miestą. Jų pėdomis sekė ir netekėjusios merginos, galiausiai – susituokusios moterys. Tiesa, dauguma keliavo dirbti sezoninį, prastai mokamą ir sveikatą atimantį darbą. Pasilikusios mieste dažniausiai įsidarbindavo tarnaitėmis, taip pat fabrikų darbininkėmis ar manufaktūrose⁹.

Miestuose moterų (kaip ir vyrų) darbininkių gyvenimo ir darbo sąlygos buvo ne ką geresnės nei kaime: tarnai miegodavo koridoriuose, virtuvėje ar kokioje kitoje pakampėje, neturėjo fiksuotų darbo valandų, nuolatos laukdavo šeimininkų nurodymų. Didesniuose fabrikuose darbininkai gyvendavo bendrose perpildytose patalpose ar nuomodavosi kampą ar miegų tin-

⁹ Rose L. Glickman, *Russian Factory Women: Workplace and Society, 1880–1914*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984, p. 27–40.

kamą suolą: paprastai tokių subnuomininkų patalpoje būdavo ne vienas¹⁰. Fabriką darbininkės dirbo pagal fiksuotą grafiką, tačiau darbo pamaina neretai trukdavo 14–16 valandų 6 dienas per savaitę. Tik 1897 m. įsigaliojo 11,5 valandų trunkanti darbo diena moterims, tačiau įstatyme numatyta daug išlygų. Moterys darbininkės, nesvarbu, kokioje industrijos šakoje dirbtų, XIX ir XX a. sandūroje Vilniuje gaudavo nuo 6 iki 12 rublių, t. y. maždaug dvigubai mažiau nei vyrai¹¹.

Nepaisant to, kad po darbų laisvo laiko ir jėgų likdavo nedaug, kad daugelis moterų su kaimu ir ten likusiais artimaisiais likdavo susaistytos psichologiniais ar teisiniais saitais (siųsdavo dalį uždarbio, kai galėdavo, applankydavo ar susitaupiusios pakankamai pinigų planuodavo ten grįžti), palikusios kaimą moterys vertėsi savarankiškai ir – bent šia prasme – išsilaisvino iš tiesioginės patriarchalinės kontrolės. Būtent XIX a. pabaigoje mieste moteris galėjo patirti naujos rūšies nepriklausomybę ir daug laisviau nei kaime likusios seserys rinktis, kaip dirbti ir gyventi.

Tai atsispindi ir analizuojamuose tekstuose, tačiau labai dažnai šis „žingsnis į nepriklausomybę“ autobiografijose įgauna asmeninės dramos, kartais šeimyninio konflikto formą. Pavyzdžiui, Marija Ivanauskaitė, nusprendusi palikti darbą pas gimines ir savarankiškai ieškoti darbo Sankt Peterburge, rašo:

[Suprantu, kad] Varšuva – ne vienintelis miestas pasaulyje... Nusprendžiau išvažiuoti kitur, pradėti dirbti savarankiškai, įsidarbinti parduotuvėje ir uždirbti daug daugiau [...].

Jaučiausi stipri, kupina energijos. Visi šeimoje, ypač mama, buvo prieš mano projektą, iš pradžių net mano sesuo.¹²

Vėliau rašytoje esė apie moterų padėtį XX a. pradžios Lietuvoje Ivanauskaitė pridurs, kad net išsilavinimas moterims nepadės, jei jos vis dar bus suvaržytos šeimos erdvėje¹³.

¹⁰ Juozapas Paškauskas, „Частное пространство как индикатор социально-экономических изменений в конце XIX века“, in: *Социальные группы и их влияние на развитие общества в XVI–XIX веках = Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*, сост. Т. Байрашаускайте, Вильнюс: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 343–362.

¹¹ *Отчет за 1885 г. фабричного инспектора Виленского округа, д-ра Г. И. Городкова. Виленский фабричный округ*, Санкт Петербург: Тип. В. Киршбаума, 1886, p. 37, cit. iš Витаутас Меркис, *Развитие промышленности и формирование пролетариата в Литве в XIX в.*, Вильнюс: Минтис, 1969, p. 390.

¹² M[arija] Lastauskienė, „Iš praeities“ [užrašyta 1954 m. Kaune], in: Lazdynų Pelėda, *Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 72.

¹³ Lazdynų Pelėda, „Mūsų merginos“, in: Eadem, *Raštai*, t. 7, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 439.

Kita vertus, Ivanauskaitė, kaip ir kelios kitos moterys iš sąlygiškai turtin- gesnių šeimų, išvykimą ieškoti darbo, juolab studijuoti, pristato kaip asme- ninį įvykį. Visos kitos moterys, kurių atsiminimai analizuojami, gimusios ekonomiškai skurdesnėje aplinkoje, darbo paieškas, darbovietės keitimą ir apskritai ekonominę migraciją pateikia kur kas paprasčiau, kaip asmeninės istorijos faktus. Štai taip savo išvykimo iš namų patirtį prisimena žydė Ge- nia Garb:

Sulaukusi 12 metų buvau atiduota į siuvyklą. Anais laikais tai trukdavo tre- jus ar ketverius metus be užmokesčio. Šeimininkui reikėdavo nudirbti visus buities darbus. Nešti vandenį, kūrenti krosnį, supti vaikus, aptarnauti kelis darbininkus, kurie tikėjosi greitu metu patys tapti meistras. Po [...] patekau į kitą siuvyklą. Ten [...] su jaunesniais buvo elgiamasi geriau. Manimi buvo pa- tenkinti, nes gerai supratau užduotis. Savo darbu pagelbėjau sergančiam tėvui, kuris labai mažai uždirbdavo.¹⁴

Arba 1894 m. Ukmergėje gimusi žydė Chana Rakovskaja, teigusi, kad po motinos mirties ją rūpinosi senelė, tik metus pasimokiusi triklasėje mokyklo- je buvo išsiųsta pas motinos jaunesnę seserį į Vilnių, kur iškart įdarbinta neį- vardytoje dirbtuvėje už 5 rublių mėnesinį atlyginimą (tėvas po motinos mir- ties vedė antrą sykį ir, Rakovskajos teigimu, niekaip materialiai nepadėjo)¹⁵.

Išvykimo iš namų patirčių naratyvas autobiografijose paprastai užbai- giamas pasakojimu apie įsitvirtinimą fabrikų darbu grįštoje kapitalistinėje ekonomikoje. Iš dalies tai atspindi paradigmą proletarizacijos tendenciją, kai, fokusuojant dėmesį į darbininkus vyrus, aptariami industrializacijos procesai, jų kaita ir įtaka darbo vietai ir darbininkams¹⁶. Moterų perspekty- va papildoma šią industrializacijos procesų temą ir iš dalies veda paraleles tarp vyrų ir moterų patirčių. Jau cituotos Akimovos žodžiais, sunkios darbo są- lygos, žemas atlyginimas, dažnai keičiami darbai ar net profesijos iš dalies buvo kompensuojami būtent įsitraukimo į kolektyvą patirtimis ir jaučiama asmenine sąsaja su kitais fabriko darbininkais:

¹⁴ Гарб Мендель и Гарб Геня, „Рабочие кружки в Вильнюсе в 1891–1894 гг...“, Воспоминания- автобиографии, запосанные в 30 годах XX века, LYA, f. 3377, ap. 16, b. 31, l. 1. Iš jidiš k. vertė Akvilė Grigoravičiūtė.

¹⁵ Rakovskaja Chana, „Revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvio autobiografija-atsiminimai (užrašy- ta 1967 m.)“, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 710, l. 1.

¹⁶ Gay L. Gullickson, „From the Perspective of a Womens' Historian“, in: *Rethinking Labour History. Essays on Discourse and Class Analysis*, edited by Lenard R. Berlanstein, Urbana and Chicago: Uni- versity of Illinois Press, 1993, p. 202.

Chana Rokovskaja (viduryje) su draugėmis Vilniuje 1914 m., LYA, f. 3377, ap. 46, b. 710

Iki 1901 m. aš dirbau pas „ponus“ už tarnaitę. 1901 m. pastojau į klijaus dirbtuvę. Bet ir čia nelinksma buvo. Darbas sunkus, dienos be galo ilgos, užmokestis mažas – skatikai. Vienintelis malonus apsireiškimas fabriko buvo jaunuomenė – gyva, nerami, nuolatos protestuojanti prieš darbdavio tvarką. Su nekuariais iš tų jaunuolių aš susipažinau ir šį tą sužinojau iš jų apie revoliucinę kovą. Šioj dirbtuvėj ilgai dirbti neteko. Šeimnininkui neparanku buvo laikyti tokią jaunuomenę ir jis liuosavo vieną paskui kitą. Su jais prisiėjo išeiti ir man.¹⁷

Naujoje aplinkoje darbininkai ir darbininkės kaupia socialinį kapitalą, mezga ryšius, draugystes, kurios padeda įveikti sunkumus: draugai paguodžia, supranta, pataria, patiria panašias skriaudas, drauge svajojama, kartu formuojama tam tikra bendra tapatybė, suvokiama, kad nesame vieni, neretai solidarizuojamasi („su jais prisiėjo išeiti ir man“). Byloje ar autobiografiniame pasakojime niekaip plačiau neaprašyta, tik reverse pažymėta, kad 1914 m. Vilniaus Brudnerio fotoateljė įamžinta Chana Rokovskaja su draugėmis – ši nuotrauka galbūt būtent tai ir liudija.

¹⁷ „Draugės Akimovos atsiminimai“, in: K[atrė] Matulaitytė-Poželienė, K[savera] B. Karosienė-Aldėniūtė, *Moters kovotojos del komunizmo*, Brooklyn, N. Y.: Lietuvių darbininkų susivienijimas Amerikoje, 1932, p. 55.

Matoma ir nematoma

Moteryų padėties visuomenėje keitimasis amžininkų buvo matomas kaip neatsiejamas nuo besikeičiančios, modernėjančios, vis labiau kapitalistiniais santykiais saistomos visuomenės. Vincas Kapsukas, vienas aktyviausių XX a. pradžios lietuvių kairiųjų aktyvistų, taip pat vėliau konstatuos, kad moterų ekonominė migracija į miestus buvo kapitalistinės visuomenės pasekmė:

Bet gyvenimas savo daro. Jis trauko senovės moteries pančius ir veda ją iš virtuvės ir vaikų kambario į platų gyvenimą. Duonos kėsnio ieškojimas verčia ją eiti iš sodžiaus į miestą ir į svetimus kraštus, už jūrų-marių sau laimės ieškoti. Ten jos ne kartą turi dirbti greta vyrų. Tai naujosios gadinės ūkio – kapitalizmo vaisius.¹⁸

Dar labiau moterų įsitraukimą į darbo rinką suaktyvino Pirmasis pasaulinis karas, kurio metu ne tik Rusijos imperijoje, bet ir Vakaruose moterys pradėtos įdarbinti ten, kur anksčiau dirbo į karą išvykę vyrai (be to, jos pradėjo dirbti ir karo pramonėje, kur įvairių produktų paklausa stipriai išaugo). Būtent tokios tendencijos atsimenamos ir propagandiniame komunizmo ir moterų indėlių į šį režimą šlovinančiame veikalė: „[P]rasidėjo imperialistinis karas. Darbininkus paėmė frontan. Jų vietas dirbtuvėse ir fabrikuose užėmė moterys ir paaugėliai. Reikėjo ypatingos ištvermės darbui tarp neorganizuotų ir pirmą kartą į dirbtuvę atėjusių moterų.“¹⁹

Išvykimas iš namų sferos, atsidūrimas naujame mieste bendroje XX a. pradžios moters darbininkės autobiografijoje labai dažnai prisimenamas kaip galimybė apmąstyti kitus ir savo santykį su aplinkiniais, apskritai pajauti kitokį – didmiesčio – mastelį. „Nors naktis griovėsi, siūlydama poilsį, mieste, lyg šiltinėmis sergančio ligonio organizme, gyvenimas virte virė: bildesys, triukšmas, žmonių kalbos, keikimai, muzikos tonai, dainos, – visa maišėsi į baisų chaosą“²⁰, – taip rašytoja Marija Lastauskienė aprašo savo patirtį XX a. pradžios Sankt Peterburge, kur atvyko ieškoti siuvėjos darbo. Minioje žmogus apmąsto ne tik įvairius minios narius, jų elgesį ir išvaizdą, bet ir savo elgesį bei išvaizdą: „[P]irmą kartą pamatė save nuo galvos iki pėdų ir nustebo, pasidarė jai baisiai nesmagu: dabar tik sužinojo, kaip ji keistai atrodo su savo kostiumu, kaip skiriasi nuo visų.“²¹

¹⁸ V[incas] Kapsukas, *Lietuvos darbininkės ir poniulės*, New York: LDSA, 1928, p. 6.

¹⁹ „Draugės Akimovos atsiminimai“, p. 55.

²⁰ Lazdynų Pelėda, „Naujasis takas. Mūsų laikų apysaka“, in: Eadem, *Raštai*, t. 2, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 391.

²¹ *Ibid.*, p. 392.

Dalyvavimas darbo rinkoje, pasirodymas viešosiose miesto erdvėse atskleidžia būdingą XX a. pradžios moterų autobiografinių rašinių (taip pat juos lydinčių publicistinių tekstų) patirtį – buvimo negirdimai ir nematomi. Tai ypač galioja ant žemesnio ekonominio laiptelio stovinčioms moterims. Antai polemikoje viename didžiausių lietuviškų laikraščių *Vilniaus žinios* jau cituota darbininkė Marija Ivanauskaitė taip atsako į vyro Šepoko teiginį, jog jis nematęs daug dirbančių moterų: jų daug, jos dirba „po tris grivenas imdamos ant dienos, nuo aštuntos iki devintos vakare klabiną mašinas“ ir vis tiek tokio atlyginimo neužtenka net sočiai prasimaitinti²².

Šitoks moterų darbininkių nematomumas neatsiejamas nuo visuomenėje vyravusio įsitikinimo, kad jos yra tamsios ir ignoruojančios savo lyties klausimus. Net ir kairieji aktyvistai darbininkams skirtuose agitaciniuose tekstuose labai retai kreipdavosi į vyrus ir moteris kartu. Kita vertus, reikia pažymėti, kad neretai kairieji aktyvistai, juolab kito politinio spektro veikėjai, didžiąją dalį darbininkų laikė tamsiais, neišsilavinusiais, girtuokliauti, smurtauti linkusiais žmonėmis. Pagrįstas darbininkių jautimasis nepastebėtomis neatsiejamas ir nuo XIX a. pabaigoje vyravusios nuostatos, kad moters vieta – privačioje namų ir šeimos sferoje. Ir XIX a. moterų ryšiai su valstybe ir platesne visuomene buvo tarpininkaujami vyrų, kuriuos teisė ir papročiai įgalino kalbėti ir moterų vardu²³. Žinoma, išimčių pasitaiko, atidesni tyrimai parodo, kad viešas ir privatus pasauliai ne tokie ir atskirti, kad jie sąveikauja daugybėje plotmių. Visgi visuose Rusijos imperijos visuomenės sluoksniuose dominavo autoritariniai, hierarchiniai šeimos ryšiai: jaunesni buvo pavaldūs vyresniems, moterys – vyrams. Šiuos santykius įtvirtino autoritarinė politinė ir socialinė tvarka. Disciplina ir pagarba autoritetui privačioje sferoje ir patriarchalinėje šeimoje ruošė žmones socialinei disciplinai ir valdžios autoriteto gerbimui viešumoje²⁴. Šia prasme subordinacija šeimoje, t. y. moterų antraeiliskumas, suvokta kaip visuotinio stabilumo ir politinės tvarkos ramstis. Todėl daugelis Rusijos imperijos reformų architektų ir revoliucionierių suprato, kad šaliai tapti vakarietiškai ir moderniai nepakanka valdžios ar kariuomenės institucijų reformų – būtinas pokytis šeimos ir namų aplinkoje²⁵.

.....
²² Lazdynų Pelėda, „Mūsų merginos“, in: Eadem, *Raštai*, t. 7, p. 439.

²³ Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 1: *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 457–462.

²⁴ Barbara Alpern Engel, *op. cit.*, p. 136.

²⁵ William Wagner, „The Trojan Mare: Women's Rights and Civil Rights in Late Imperial Russia“, in: *Civil Rights in Imperial Russia*, edited by Olga Crisp, Linda Edmondson, Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 79.

darbas vs Darbas

Analizuojamuose moterų tekstuose išsiskiria ne moterims darbininkėms atsiveriančios naujos pramonės šakos ar apskritai išaugusios darbo galimybės, bet tai, ką jos vadina „Darbu“ didžiąja D, „gyvu darbu“ ar „karštu darbu“²⁶ ir kitais epitetais, žyminčiais aktyvų įsitraukimą į politinę veiklą. Užsiimant šia veikla, rodos, moterys ne tik suvokia save kaip visavertes visuomenės nares, bet ir atsiduria tiek kairiųjų aktyvistų, tiek darbdavių, tiek valdžios akiratyje.

„Iš pradžios mane pavedė rinkti pinigus del ištremtų politinių, paskui – platinti proklamacijas. Pirmas proklamacijų pundelis man pasirodė dinamitu, kuriuo galima sunaikinti visą, kas buvo pikto, neteisingo mūsų dirbtuvės sienose. Aš supratau, kad prasideda tikras darbas“, – svarbią patirtį aprašo Belozerova²⁷.

Naujoji veikla autobiografiniuose tekstuose dažnai neatskiriama nuo socialinės emancipacijos ir asmenybės orumo temų; pirmieji žingsniai politinėje veikloje prisimenami kaip asmenybės ugdymo dalis, savotiškas įvadas į modernų gyvenimą.

Aš – skalbėjos duktė. Nuo 13 metų amžiaus dirbu fabrike. Tuomet jis priklausė Malcevui, o dabar mūsų – Spalio. Ten praėjo mano geriausi jaunystės metai. Sunku buvo gyventi – iki šiol prisimena priespaudos, pajuokų, pasityčiojimo metai. Aš tankiai tuomet galvojau: Nejaugi visą gyvenimą prisieis kankintis? Nejaugi nėra išėjimo? Mūsų fabriko darbininkės buvo tamsios, neišsilavinusios, daugumoj beraštės. Nuo jų aš nieko negalėjau dažinot, nieko gero, revoliucinio išmokyti. Taip praėjo keli metai. Pamažu prasidėjo palėpės darbas ir Lesnerio dirbtuvė, kur aš perėjau dirbti iš Malcevo fabriko. Kaip tai nejučiomis aš pradėjau dalintis savo mintimis su vienu darbininku. Per kiek laiko sužinojau, kad jis partietis. Jis pradėjo pamažu įtraukti mane palėpės darban. Nuo to laiko dėl manęs visas pasaulis pasikeitė. Aš į viską pradėjau žiūrėti kitokiomis akimis.²⁸

Daugelis XX a. pradžios jaunų moterų, kurių autobiografijas nagrinėju, būtent išvykusios į didesnę ar mažesnę miestą, besimokydamos amato ar tiesiog dirbdamos, pradeda domėtis mokslu, skaityti ir vaikščioti į įvairius

²⁶ Plg. „Draugės Akimovos atsiminimai“, p. 55.

²⁷ „Draugės Belozerovos atsiminimai“, in: *Moters kovotojos dėl komunizmo*, p. 52.

²⁸ *Ibid.*, p. 51–52.

susibūrimus. Šiauliuose dirbusios Antaninos Sličytės-Želvienės liudijimu, tai nebūtinai buvo kairiųjų aktyvistų būreliai: ji lankydavosi, pavyzdžiui, *Lietuvos žinių* korespondento Prano Jucevičiaus organizuotame ratelyje²⁹.

Chronologiškai įsitraukimo į politinę veiklą lužis daugeliu atvejų įvyksta 1905–1907 m. revoliucijos metu. Būtent tada atsiminimų autorės kone pirmą kartą apskritai galėjo veikti politiškai ir viešai. Visos moterys (tuomet jų amžiaus vidurkis buvo 18 metų) puikiai prisimena šį laikotarpį, bet kokį darbą ar menkiausią indėlį, pavyzdžiui, budėjimą prie policijos ar kalėjimų, proklamacijų mėtyimą, nelegalios literatūros slėpimą ir platinimą ar tiesiog dalyvavimą protesto akcijoje ar masiniame streike. 1905 m. keturiolikmetė buvusi Ona Skeirytė prisimena, kad jai atrodė svarbu įvykiuose dalyvauti „sistemingai“ ir „pagal savo jėgas“, kartais tai reiškę tiesiog garsiai skanduoti atėjus į miestelio centre vykstantį mitingą³⁰.

Moters kūnas ir kančia

Daugeliu atvejų darbininkų atsiminimuose apskritai neužsimenama apie lytį, o tik apie pastangas dirbti politinį ar socialinį darbą. Atrodo, kad lyties samprata ir moterų dalyvavimo viešojoje sferoje problema galėjo būti pernelyg sudėtinga, ypač tarp darbininkų, turinčių menką išsilavinimą arba jo neturinčių. Pavyzdžiui, viena darbininkė prisimena revoliucionierių vakarą, kuriame, be kita ko, buvo aptariamas ir moterų klausimas. „Pamatęs mane, stovinčią prie durų, jis pasakė susirinkusiems: „štai prieš jus moteris; sudarykite jai sąlygas, padėkite ir iš jos išaugs gera kovotoja“. Šių Z. Aleksos žodžių aš susigėdau, nes man tada buvo tik 16 metų, o jis jau pavadino moterimi. Bet paskui man draugai paaiškino, kad Z. Aleksa pavadino mane moterimi turėdamas galvoje iš viso moterišką prigimimą.“³¹

Kita vertus, kitos moters liudijimas komplikuoja ankstesnį teiginį (ir rodo, kad net socialiai panašių moterų autobiografijos nėra vienalytės): Elena Tamašauskienė (Juknaitė), 1888 m. gimusi vidutinių ūkininkų šeimoje, prisimena, kaip vaikystėje motina jai sakydavo, jog gimti moterimi yra kančia. Tamašauskienės žodžiais, „mergaitė dar nebuvo žmogus, o tik gyvulė-

²⁹ Antanina Sličytė-Želvienė, Visuomeninė veikla Šiauliuose 1913–1915 m., atsiminimai, užrašė R. Šarmaitis 1954 m. rugpjūčio 15 d., LYA, f. 3377, ap. 2, b. 129, l. 1.

³⁰ Ona Skeirytė-Laukutienė, Revoliuciniai įvykiai Šiaulių apskr. Gruzdžių valsč., atsiminimai, užrašė M. Tamošiūnas 1956 m. gruodžio 26 d., LYA, f. 3377, ap. 10, b. 402, l. 1.

³¹ Agota Sinkevičiūtė-Šneiderienė, Lietuvos socialdemokratų partijos veikla Vilkauskio apskr. 1905–1909 m., LYA, f. 3377, ap. 16, b. 411, l. 9.

lis, žmogaus nelaimė (taip mums sakydavo mama)³². Nuomonė, kad moters dalia sunkesnė, buvo bemaž visuotinė tarpukario Lietuvoje: Konrado Juozo Aleksos surinktose etnografinėse anketose vienintelė išlyga, kodėl motinos norėdavo, kad gimtų mergaitė, tai pagalba ūkyje, nors drauge ir žinodavo, kad „daug rūpesčių turės joms suaugus“³³.

Ericas Hobsbawmas, kalbėdamas apie besikeičiančius darbininkų įvaizdžius XIX a. ikonografijoje, pažymėjo, kad, palyginti su XIX a. pirma puse, kai nuogas moters kūnas dažnai simbolizavo demokratines revoliucijas, amžiaus pabaigoje jis buvo paslėptas po skurdo draperijomis ir deseksualizuotas³⁴. Tokios priemonės ir atspindi pasikeitusią ekonominę tikrovę (proletarė moteris tikrai uždirbdavo mažiau nei jos kolegos vyrai), ir sukuria naują simbolinę prasmę: moteris tampa kančios, nepritekliaus, bet ir ištvėrmės simboliu. Visgi analizuojamose autobiografijose tokio simbolizmo nėra: moterys be jokių papildomų reiškinių kalba apie skurdą, sunkią buitį, sergančių artimųjų priežiūrą ir pan.

Autobiografijose paliečiamą skaudžios dalios vaizdinį galima nesunkiai papildyti ir to meto amžininkų ir amžininkų tekstais. Pavyzdžiui, Vandos Didžiulytės-Mickevičienės kančios ir vargo motyvas asmeninėje korespondencijoje padažnėja 1909–1911 m.: anuomet 30-metė moteris savo kailiu pajunta tik revoliucijos atoslūgį ir valdžios represijas (jos vyras areštuojamas ir nuteisiamas, pačios veikla socialdemokratinėje spaudoje taip pat stipriai apribojama), vienu metu tenka rūpintis lėšomis ir vyro teisinei gynybai samdyti, ir dukrai gydyti. Vėliau Didžiulytė-Mickevičienė slapstydamsi nuo policijos baiginėja Sankt Peterburgo dailės ir odontologijos kursus, bando prasimanyti lėšų toliau dirbdama kairiųjų spaudoje ir daugiausia jėgų skiria planavimui, kaip su antrus metus plaučių uždegimu sunkiai sergančia mažamete dukra išvykti į Šveicariją ir Italiją (šių valstybių kalnus gydytojai rekomendavo dėl mergaitės sveikatos): „[U]žversta darbais mokslo ir amato skubinau tik[,] kad kuo veikiau pabaigos, kad paskiau saviškiems naudingesnė būčiau, kad mažulytei sąlygas reikalingas duočiau[,] ir vos dabar jau arti pabaigos.“³⁵ Vyrą ištrėmus, gaunant iš jo vieną laišką per tris mėnesius, Didžiulytė-Mickevičienė atsisako savo dailės ir visuomenės

³² Elena Tamašauskienė, Pirmasis sąlytis su pažangia visuomenine kova 1905–1907 m., atsiminimai, užrašė autorė JAV 1964 m. gruodžio mėn., LYA, f. 3377, ap. 36, b. 236, l. 2.

³³ K[onradas] J[uozas] Aleksa, *op. cit.*, p. 7.

³⁴ Eric Hobsbawm, „Man and Woman: Images on the Left“, in: Idem, *Workers: Worlds of Labor*, New York: Pantheon Books, 1984, p. 85–87.

³⁵ Vandos Didžiulytės-Kapsukienės laiškas Jurgiui Šauliui, 1911 02 18, LLTI BR, f. 115–140, 39 laiškas, nenumuotas lapas.

mokslių studijų (parduoda fotoaparata, nebaigia darbų dailės parodai Sankt Peterburge, užmeta pradėtus rašinius ir straipsnius³⁶):

[M]ano pareigos: mažytę augint, revoliucijos darbą padėti varyti, lavinties, mokinties; saviškiems jauniems broliams padėti! Moterų darbų pradėtų dirbti – užsidarbinti. Rašyt. Tai pareigos, kurias turiu atlikti – o ką atlieku ir ką atliksiu iš tikrųjų kaip priguli? Drauge, drauge! – Ką man daryti, kad iš galvos neišeičiau... man jau per daug sunku pasidarė... bijau pati savęs...³⁷

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje į viešąją erdvę prasimušusios intensyvios darbininkių patirtys neretai likdavo be atsako, o intelektualai tiesiog sutrikdavo nežinodami, kaip į jas reaguoti. Vieną išpūdingiausių tokių konfliktiškų susikirtimų fiksuoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, prisimindama 1907 m. vykusį Pirmąjį Lietuvos moterų suvažiavimą, kuriame atsiskleidė inteligenčių ir darbininkių nesusikalbėjimas. Renginyje po inteligenčių kalbų žodį gavo darbininkės, kurių patirtys ir šauksmas dėl nepavydėtinos padėties, rašytojos teigimu, privalėjo priversti „atsikvošėti“, „akis atidaryti“ ir „pradėti savo ir seserų išsiliuosavimu karščiau rūpinties“³⁸:

„Gelbėkite, poniulės!“ – pasigirdo balsas iš darbininkės lūpų, o jos išblyškęs, be laiko pageltęs ir susiraukšlėjęs veidas šaukte šaukė į susirinkusius apie nepakeliamą vargą ir kasdien į lydinčią neapsakomą širdgėlą. – „Meldžiu gelbėkite! Mirštu badu su kūdykiais! Vyras viską prageria! Negana pinigų kiek uždirbu, bet ir geresnius skurlius! Pagalves išneša karčemon! Prageria! Viena pati tiek uždirbti negaliu, kad prasimaitinčiau! Vaikai maži, o vyras negana[,] ką prageria viską, dar girtas parėjęs mušasi, sveikatą atima... šuns vietoje laiko... Esu pikčiau gyvulio stumdoma, nei kur pasiskųsti, nei kur apgynimo rasti...“ Tos moters darbininkės kalbą nutraukė pasikukždžiojimas, ir jos paveikslas susmenga minioje.³⁹

Petkevičaitė-Bitė, bemaž daugiausiai XX a. pradžios Lietuvos viešojoje erdvėje rašiusi moterų klausimu, kitame tekste papildė, kad kiekvieno luomo moteris neteisybę kenčia skirtingai; pasiturinčios moterys pasigenda teisiinių galių (negali valdyti savo turto, palikimo klausimais yra priklausomos nuo tėvo ar brolių). Mažiau pasiturinčios moterys, miestietės, anot Petkevi-

³⁶ Vandos Didžiulytės-Kapsukienės laiškas Jurgiui Šauliui, 1912 02 19, *LLTI BR*, f. 115–140, 43 laiškas, nenumuotas lapas.

³⁷ Vandos Didžiulytės-Kapsukienės laiškas Jurgiui Šauliui, [laiškas be pradžios, nedatuotas], *LLTI BR*, f. 115–140, 53 laiškas, nenumuotas lapas.

³⁸ Gabrielė Petkevičaitė, *Apie moterų klausimą*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1910, p. 3–4.

³⁹ *Ibid.*, p. 4.

čaitės-Bitės, labiau suinteresuotos baigti mokslus ar įgyti amatą, kurie leistų užsitikrinti finansinę nepriklausomybę. Galiausiai moterys darbininkės, Bitės žodžiais, „neturinčios nė mokslo-amato, nė turtų, o tik vienintelį kapitalą: savo sveikatą, savo darbo pajėgas, – didžiausiai rūpinsis algos padidinimu, darbo dienos sutrumpinimu, gimdančių moterų nuo per sunkaus darbo apgynimu ir tam panašiais, prie jų vargų pritaikytais, dalykais“⁴⁰. Pri-
duriama, kad proletariato moterys galbūt net geriausiai supranta, kad

jų likimas jų pačių rankose. Jų vyrų jau pakeltos kovos, kuriose ir jos pačios dalyvavo, pamokė jas, įtikrino jau, jog žmogus, neturįs teisės įstatymuose pats apie save spręsti, yra visuomet kitų skaudžiamas.

Aišku, jog ir *moterų nuoskaudų didžiausia, svarbiausia priežastis tame, kad joms niekur nėra leidžiama pačioms apie save spręsti*.⁴¹

Smurtautojas

Petkevičaitės-Bitės priminti darbininkių skundai dėl smurtaujančių vyrų rodo skaudžią ir, deja, dažną XIX a. Rusijos imperijos moterų patirtį. To meto darbininkių ir valstiečių šeimose smurtas prieš moterį (ir vaikus) buvo paplitęs, fiksuotas daugelio amžininkų, pradedant teisininkais, baigiant etnogra-
fais. Dažnai šis smurtas aiškintas, viena vertus, žema valstiečių ir darbininkų morale, kita vertus, įsitikinimu, kad vyras turi įgimtą (ir bažnyčios ir (ar) valstybės įtvirtintą) teisę bausti moterį⁴². XIX a. antros pusės žemiausiame savivaldos lygmenyje – valsčiuose – smurto bylos prieš moteris taip pat buvo dažnos. Tačiau imperinėje praktikoje neretai baustos abi pusės: smurtautojas dėl blogo elgesio (rus. *дурное обращение*), žmona už tai, kad kreipėsi į valsčiaus teis-
mą, nebuvo pakankamai kantri. Už tai pastaroji turėjo prašyti atleidimo, o atsisakius jai paprastai būdavo skiriama dešimties kirčių bausmė⁴³.

⁴⁰ [Gabrielė Petkevičaitė–]Bitė, „Moterų klausimas“, *Vilniaus žinios*, 1908 05 24, p. 1.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Šiuo atveju istoriografijoje dažniausiai pradedama cituoti XIX a. antros pusės Rusijos statistiką ir publicistą Jakovą Ludmerą, plg. Яков Людмер, „Бабы стоны (Из заметок мирового судьи)“, *Юридический вестник*, 1884, Ноябрь, p. 446–447; Idem, „Бабы стоны (Из заметок мирового судьи)“, *Юридический вестник*, 1884, Декабрь, p. 658–679. Šie straipsniai įskėlė diskusiją ir polemiką minėtame leidinyje: Д. Бобров, „По поводу бабьих стонов“, *Юридический вестник*, No. 10, p. 318–322; Г. Джаншиев, „Бабы стоны“ и новое уложение“, *Журнал гражданского и уголовного права*, 1885, кн. 3, p. 52–66.

⁴³ „Суд по обычному праву“, *Русский курьер*, 1879, No. 51, p. 4; Marianna G. Muravyeva, „Between Law and Morality: Violence against Women in Nineteenth-Century Russia“, in: *Women in Nineteenth-Century Russia: Lives and Culture*, edited by Wendy Rosslyn, Alessandra Tosi, Cambridge: Open Book Publishers, 2012, p. 209–238.

Atidesni istorikų tyrimai parodo, kad aptariamo laikotarpio moterys nebuvo linkusios susitaikyti su smurtu, ypač jei nesitaikydavo su visuomenėje (ir šeimoje) tradicija tapusiu nuolankiosios ir paklusniosios vaidmeniu⁴⁴. Sykiu konstatuojama, kad sunku įvertinti, kaip dauguma smurtą patyrusių moterų jautė ir vertino tokias situacijas. Barbara Alpern Engel pripažįsta, kad savo vyrus teisėsaugai apskųsdavusios moterys nebuvo tipiškos⁴⁵. Šį klausimą tyrusi Christine Worobec priduria, kad dauguma valstiečių moterų buvo linkusios susitaikyti, nors išpėja: sekti prielaida, kad tokią poziciją lėmė faktas, jog visuomenėje apskritai buvo išgalėjusios kūno bausmės, – klaidinga ir pavojinga⁴⁶.

Dėl pasirinktų chronologinių ribų daugumą tyrinėtų atsiminimų tekstų apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios įvykius rašė gana jauni žmonės, neturėję (daug) vedybinio gyvenimo patirties, tad skaudžių smurto šeimoje patirčių šiuose šaltiniuose nėra daug. Visgi jei šį korpusą papildytume kitais tekstais, atvejų atsirastų ne vienas. Pavyzdžiui, Juozo Baltušio autobiografiname pasakojime *Su kuo valgyta druska* motinos portretas itin ryškus, gero-kai nublankstantis prieš tėvo (net ir pavardę rašytojas pasikeitė pagal motinos mergautinę). Jo tėvai prieš Pirmąją pasaulinę karą dirbo Rygos stambiosios pramonės industrijoje: tėvas chemijos fabrike, motina – tekstilės. Tai reiškia, kad vaikui teko maždaug vienodai laiko, kurį tėvai galėjo skirti po darbo, visgi Baltušiu i atmintį įstrigo ne tik žemesnis tėvo ūgis:

Mano tėvas, Karolis Juozėnas, buvo dešimčia metų vyresnis už motiną, o ūgiu – mažesnis. Vėliau aš pastebėjau, kad ne tik tai ūgiu. Kai motina namie, tėvo tarytum ir nėra, nors jis čia pat: skaldo malkas, neša vandenį, taisinėja plytą, kala vinį į sieną. Nepraėina nė minutės, kad negirdėtum jo: šlama, trinksi, bilda. Ir vis tiek tarytum jo nėra. Motina ir motina. Ir tik šeštadienių vakarais mes pamatydavom, kad tėvas vis dėlto yra. Tokį vakarą jis pareidavo namo vėliau už motiną. Daug vėliau. Galima sakyti, prieš pat atogulį, o kartais ir sugulus. Ir visada su iškaistėjusiais skruostais.⁴⁷

⁴⁴ Beatrice Farnsworth, „The Litigious Daughter-in-Law: Family Relations in Rural Russia in the Second Half of the Nineteenth Century“, *Slavic Review*, 1986, Vol. 45, p. 49–64; Marianna G. Muravyeva, *op. cit.*, p. 209–238.

⁴⁵ Barbara Alpern Engel, *Between the Fields and the City: Women, Work, and Family in Russia, 1861–1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 25–26.

⁴⁶ Christine Worobec, *Peasant Russia: Family and Community in the Post-Emancipation Period*, Princeton: Princeton University Press, 1991, p. 188–194.

⁴⁷ Juozas Baltušis, *Su kuo valgyta druska*, d. 1: *Saulėta vaikystė*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 10.

Tai, kas nestebina suaugusio Baltušio, neabejotinai įsirežė į vaiko atmintį:

[M]es, visi vaikai, glaustėmės pakraštėliais, leisgyviai iš baimės, ir, sulaikydami kvapą, šnabždėjom paskui motiną:

– Taip... taip... taip...⁴⁸

Tokiais žodžiais ir emocijomis Baltušis pradeda jo šeimai įprastą savaitgalio sceną, kuomet girtas po savaitės darbų, paprastai šeštadienio pavakarę, grįžęs namo tėvas ima kabinėtis prie motinos ir vaikų dėl neva prastai vedamo namų ūkio ir kad – tėvo žodžiais – pamirštama, jog jis yra „šeimos galva“. Rašytojas Baltušis gana komiškoje scenoje subtiliai girtu ir pikto vyro žodžiais pašiepia ir patriarchalinės šeimos sampratą („jis, visų mūsų maitintojas taip pat jis, ir kad, *jedriona želiona*, visada taip buvo, taip yra dabar ir bus visada tikrai taip, o ne kitaip“⁴⁹), o motiną pavaizduoja taip, kad tik girtas ir visiškai situacijos nesuvokiantis žmogus gali ją matyti kaip tylinčią ir nuolankiai gerbiančią savo vyrą.

Išvados

Gera žinoma, kad paskutiniaisiais imperinės Rusijos dešimtmečiais darbininkai pasižymėjo polinkiu į kolektyvinius veiksmus, itin aktyviai veikė ekonomikos ir politikos srityse, todėl jų vaidmuo šalies ateičiai buvo lemiamas. Tačiau mažai žinoma apie kasdienį darbininkų (tiek vyrų, tiek moterų) gyvenimą, jų patirtį darbo vietoje ir už jos ribų, jų socialinius santykius ir siekius. Ši dvejopa istoriografinė situacija gana paradoksali, net jei atsižvelgsime į pačių darbininkų parašytus tekstus.

Moterų darbininkų autobiografijose (kurios parašytos ir siekiant konkrečių politinių tikslų) dažniausiai pristatomos pastangos dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Daugelyje autobiografijų būtent šis dalyvavimo politikoje momentas užgožia lyties ar asmeninio gyvenimo aspektus. Tačiau šiuo požiūriu analizuojamos autobiografijos taip pat leidžia išsiaiškinti modernizacijos panoramą, apsvarstyti socialinės ir ekonominės stratifikacijos skirtumus ir tapatybės formavimosi principus. Nors XIX a. pabaigoje į darbo rinką įsitraukusios ir save išlaikančios moterys tapo naujos eko-

⁴⁸ *Ibid.*, p. 11.

⁴⁹ *Ibid.*

nominės tikrovės dalimi, tačiau net ir tada, remiantis jų autobiografiniais pasakojimais, jos dažnai buvo laikomos „tamsiomis“, „neišsilavinusiomis“, „su kuriomis negalima skaitytis“, privačiuose tekstuose ir juos lydinčiuose dokumentuose neretai iškyla ir dar skaudesnės – fizinio smurto ir kančios – patirtys. Skaitant XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios darbininkių moterų autobiografijas matyti įsitikinimas, kad situaciją pakeisti galima tik neleidžiant kitiems (net ir kairiesiems aktyvistams) spręsti tavo reikalų, bet būtina pačioms įsitraukti į viešąjį gyvenimą.

OLGA MASTIANICA

Inteligento vaizdinys XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviškajame viešajame diskurse: moterų balsas

ANOTACIJA: Straipsnyje nagrinėjami moterų tekstai bendrajame inteligentijos problemų viešajame diskurse XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, siekiant išsiaiškinti, kokias reikšmes sąvokai „inteligentas“ teikė visuomeninėse diskusijose dalyvavusios moterys, ar galima kalbėti apie atskirą moters inteligentės vaizdinį, kada moterys pačios ima save suvokti kaip inteligentes, atkandamos tik moterims inteligentėms būdingas veiklas. Atsižvelgiant į inteligentijos sąvokos konceptualizavimo sudėtingumą, straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas inteligentijos sąvokos reikšminiam turiniui viešajame diskurse, už tyrimo ribų paliekant inteligentijos socialinės ir profesinės struktūros, politinio, tautinio ir sociokultūrinio aktyvumo klausimus, asmeninės patirties atvejus.

RAKTAŽODŽIAI: inteligentija, viešasis diskursas, tapatybė, moterų socialinis vaidmuo.

Įvadas

Kaip šiandien atsimenu miglotą, pilką rudens dieną, kuomet nedrąsia širdimi ėjau iš viešbučio pro Gediminkalnį į Antakalnio gatvę – į „Vilniaus žinių“ redakciją. Kažin kodėl vaizdavausi, kad tuoj, tuoj turėsiu susitikti su nepaprastais žmonėmis – rimtais proto ir mokslo žmonėmis, tautos idėjos vadais. Ir ką aš jiems pasakysiu?.. Aš niekas.

O[na] Pleirytė-Puidienė, „Atminimų pluoštas“, Krivulė, 1924, Nr. 4, p. 11

Šią citatą parinkau neatsitiktinai. Iš karto gali kilti pagrįstas klausimas, kodėl nutarta išskirti moterų balsą inteligentijos problemų viešajame diskurse XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, laikotarpiu, kai lietuviškai rašanti moteris pradeda reikšti literatūros, istorijos srityse. Antras ne mažiau svarbus klausimas, ar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių inteligentijai apskritai buvo aktualūs kolektyvinės tapatybės konstravimo ir gryninimo rūpesčiai, kai inteligentija gyveno socialinio mesianizmo idėjomis, tikėjo, kad propaguoja modernios visuomenės vertybes, yra atsakinga už modernizacijos, tautiškumo plėtrą ir sklaidą, o svarbiausia, lietuviškos visuomenės ateis-

tį. Trečias klausimas, kodėl kalbant apie lietuvių inteligentijos problemas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tyrimui pasirinktas viešasis diskursas? Pradėsiu nuo atsakymo į paskutinį klausimą.

Pagrindinis šio tyrimo šaltinis yra viešosios komunikacijos priemonės – lietuvių periodinė spauda, publikuoti grožinės literatūros kūriniai, kurie geriau nei laiškai ar dienoraščiai atspindi inteligentijos kolektyvinį mąstymą, o svarbiausia, rodo idėjų refleksiją, sklaidos kontekstą, leidžia bent iš dalies įvertinti idėjų poveikumą. Šiam tyrimui svarbi viešojo diskurso analizės metodologija, derinanti kritinės diskurso analizės (*critical discourse analysis*) ir Ernesto Laclau bei Chantal Mouffe sukurtos diskurso teorijos analitines prieitis, kurios atskleidžia sąsajas tarp grupių formavimosi ir diskurso. Anot politikos teoretikų Laclau ir Mouffe, vienas svarbesnių grupės susiformavimo veiksnių yra atstovavimas jai viešajame disкурсе¹ – grupė neegzistuoja tol, kol jos jame nėra. Būtent viešajame disкурсе ryškiausiai kalbama apie grupę *grupės vardu*. Diskursas yra vienas efektyviausių grupių savivokos veikimo laukų. Diskursas kaip socialinės praktikos erdvė kuria reikšmes². Tačiau diskursas ne tik formuoja, bet ir yra formuojamas. Reikėtų įvertinti, ypač kalbant apie inteligentiją, kad tekstinės išraiškos – tai konjunktūrinis reikšmių aktualizavimas, geriausiu atveju supažindinantis su situacine grupės savivokos raiška. Nereikėtų užmiršti, kad *pati inteligentija* kuria pasakojimą *apie save*, galimai atlikdama savicenzūrą.

Kitas klausimas, ar kalbant apie XIX a. pabaigą – XX a. pradžią galima kalbėti apie atskirą lietuviškos inteligentijos problemų diskursą, kiek inteligentijai svarbūs kolektyvinės tapatybės formavimosi procesai, ar anuomet inteligentija pasiryždavo išsakyti savo vidinius išgyvenimus ir nerimą? Manau, kad ieškant atsakymų į šį klausimą pirmiausia susiduriama su problema, *kaip perskaityti* inteligentijos problemų diskursą? Inteligentijos viešasis diskursas nėra toks amorfiškas ir neaiškus, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Kaip taikliai pastebėjo literatūros istorikas Michailas Lotmanas, atskirai nagrinėjęs inteligentijos viešąjį diskursą, inteligentijos viešasis kalbėjimas apie save turi savo semantinę struktūrą, kuri išlieka kone tapati, tik atsiranda arba išnyksta vienas ar kitas struktūros komponentas³. Inte-

¹ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London, New York: Verso, 2001, p. 58–60.

² *Ibid.*, p. 62; Marianne W. Jørgenson, Louise Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2002, p. 74–76.

³ Юрий Лотман, „Интеллигенция и свобода (к анализу интеллигентского дискурса)“, in: *Русская интеллигенция и западный интеллектуализм история и типология. Материалы международной конференции: материалы международной конференции (Неаполь, май 1997)*, составитель Б. А. Успенский, новая серия под ред. Н. Г. Охотина, Москва: О.Г.И., 1999.

ligentijos viešasis diskursas turi savo vidinę chronologiją, kuri atspindi socialinius, politinius pokyčius. Kitaip tariant, inteligentijos viešasis diskursas – tai ne vien žodžiai ir tekstai, bet ir tikrovė, kuri įsiremina ir keičiasi žodžiuose.

Ir paskutinis klausimas: kodėl nutarta išskirti moterų balsą inteligentijos problemų viešajame diskurse? Moterų tekstai visada buvo šalia pradedant ir tęsiant inteligentijos viešojo diskurso tyrimo problemas, nesvarbu, ar kalbėtume apie „prarastąją inteligentiją“, ar apie inteligentijos kolektyvinės tapatybės konstravimo procesus jaunimo spaudoje, ar nagrinėtume lietuvių inteligentijos socialinės ir profesinės savikūros procesus⁴. Tačiau moterų tekstai visada buvo tarp *kity tekstų* ir (bent man) likdavo atviras klausimas, kada, kaip ir kodėl moterys įsitraukė į inteligentijos problemų viešąjį diskursą, kas lėmė vertinimų pobūdį, požiūrio kaitą. Tad šio tyrimo metu nutariau sutelkti dėmesį į moterų dalyvavimą inteligentijos problemų viešajame diskurse, atskirai aptarti moterų vertinimus, šių vertinimų turinį, sudedamąsias dalis, o kai kuriais atvejais paaiškinti jų genealogiją. Suprantu, kad kiekvienas moters balsas išskirtinis, unikalus, paremtas individualia patirtimi, apie kurią daugiausia būtų asmeninių šaltinių analizė (dienoraščiai, korespondencija). Be to, neatmestina prielaida, kad tiriant nepublikuotus šaltinius atsivertų nauja, nepastebėta mintijimo apie inteligentiją perspektyva. Tačiau šio tyrimo metu dėmesys sutelktas į viešąjį diskursą,

⁴ Olga Mastianica-Stankevič, „Prarastosios inteligentijos‘ problema ir jos sprendimo būdai lietuviškoje spaudoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)“, *Lituanistica*, t. 67, 2021, Nr. 1 (123), p. 48–63; Ольга Мастяница-Станкевич, „В Литве: критический взгляд на литовскую интеллигенцию‘ (1910 г.): как источник смены женской идентичности“, in: „Долгий XIX век“ в истории Беларуси и Восточной Европы: Исследования по Новой и Новейшей истории: сборник научных трудов, вып. 3, редакционная коллегия: И. А. Марзалюк (пред.)... [et al.], Минск: РИВШ, 2019, p. 146–153; Olga Mastianica, „Mečislovo Davainio-Silvestraičio dienoraštis: lietuvių inteligento saviraiškos Vilniuje liudininkas (1904–1912)“, *Archivum Lithuanicum*, t. 19, 2017, p. 171–194; Olga Mastianica-Stankevič, „Profesinės inteligentijos gimimas: Jono Bobrovskio (1777–1823) gyvenimo ir kūrybos atvejis“, in: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Luomas, pašaukimas, užsiėmimas*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 179–188; Olga Mastianica-Stankevič, „Viešojo diskurso galia: lietuvių inteligentijos savikūra periodinėje spaudoje (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)“, *Logos*, t. 98, 2019, p. 162–173; Olga Mastianica-Stankevič, „Lietuvių inteligento vaizdinys jaunimo žurnale *Aušrinė* (1910–1914 m.)“, *Lituanistica*, t. 66, 2020, Nr. 3, p. 217–228; Olga Mastianica-Stankevič, „Tėvai, sutuoktiniai, vaikai: kalbos vartojimas bajoriškos kilmės lietuvių inteligentų šeimose (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)“, *Lituanistica*, t. 64, 2018, Nr. 2, p. 110–122; Ольга Мастяница, „Профессия и ремесло: трансформация понятий и их применение в описании изменений социальной структуры общества XIX века“, in: *Социальные группы и их влияние на развитие общества в XVI–XIX веках: сборник научных статей подготовлен на основе докладов участников международной конференции, состоявшейся в Институте истории Литвы 8–9 октября 2014 г., составитель Тамара Байрашаускайте*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 384–400.

kartu svarstant klausimą, kada asmeninis patyrimas tampa visuomeniniu reikalu. Nagrinėjant moterų saviraišką viešajame inteligentijos problemų diskurse visuomet kildavo klausimas, ar moters inteligentės problema atsiranda vien su Petronėlės Orintaitės tekstu *Kviečiai ir raugės: Moterų kultūros problemos* (1938).

Atsižvelgiant į iškeltus tyrimo klausimus, straipsnį padalinau į dvi dalis. Pirmoje dalyje moterų balsus nagrinėsiu bendrajame inteligentijos problemų kontekste XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje siekdama išsiaiškinti, kokias reikšmes sąvokai „inteligentas“ teikė visuomeninėse diskusijose dalyvavę lietuviai, tiek vyrai, tiek moterys. Antroje straipsnio dalyje kelsiu klausimą, ar galima kalbėti apie atskirą moters inteligentės vaizdinį, kada moterys pačios ima save suvokti kaip inteligentes, ar jos save mato kaip skirtingas nuo vyrų, ar atranda kitas tik moterims būdingas veiklas. Šioje straipsnio dalyje tyrimo žvilgsnį iš dalies perkelsiu į tarpukario laikus, aiškinsiuosi, kaip kito, jei kito, inteligentijai save priskiriančių moterų savivokos procesai.

Straipsnyje keliama klausimai nėra nauji Lietuvos istoriografijoje⁵, ypač kalbant apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rašančių moterų istoriją. Moterų ir lietuvių inteligentijos klausimas vienu ar kitu aspektu iškyla moterų rašytojų biografijų ir kūrybos tyrimuose, nagrinėjant moterų socialinio vaidmens, viešosios raiškos kaitos kontekstus, bei bendruose lietuvių inteligentijos istorijos tyrimuose⁶.

Pirmiausia atskirą vietą reikėtų skirti vienam iš Meilės Lukšienės tyrimų. Nebaigtoje studijoje „Keliai kekeliai į inteligentes. Iš projektuotos studijos apie lietuvių inteligentijos formavimąsi“ Lukšienė viena pirmųjų Lietuvos istoriografijoje „moterį-inteligentę“ išskyrė kaip atskirą tyrimo objektą⁷. Nagrinėdama moterų rašytojų ir aktyvių lietuvių tautinio judėjimo dalyvių biografijas, jinau pirmiausia siekė apibūdinti asmens (būsimo inteligentės) socialinę ir kultūrinę aplinką, socializacijos ir kultūrinės patirties įgijimo

⁵ Šiame straipsnyje nėra pateikta apžvalga tyrimų Vakarų ir Vidurio Europos istoriografijose, pagrindinis dėmesys skiriamas tyrimams Lietuvoje.

⁶ Norėčiau pabrėžti, kad istoriografijos apžvalgoje sąmoningai atsisakiau atskirai aptarti tyrimus, skirtus inteligentijos istorijai „ilgajame XIX amžiuje“. Toks aptarimas galėtų būti atskiro tyrimo objektas. Todėl susitelkta vien į tuos inteligentijos tyrimus, kuriuose vienu ar kitu aspektu išskirtas arba nagrinėtas moters ir inteligentijos klausimas. Straipsnyje pateikta istoriografijos apžvalga nėra visuminė. Dalis tyrimų, ypač susijusių su atskirų rašytojų kūrybos vertinimais, įvedama į straipsnio dėstomąją dalį.

⁷ Meilė Lukšienė, „Keliai kekeliai į inteligentes. Iš projektuotos studijos apie lietuvių inteligentijos formavimąsi“, in: Eadem, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 400–456.

mechanizmus. Lukšienei, kaip iš dalies ir Rimantui Vėbrai⁸, pirmiausia rūpėjo lietuvių inteligentijos – kaip atskiros visuomenės grupės – susiformavimo sąlygos ir inteligentijos, tarp jų ir moterų, profesinės raidos, darbinės veiklos etninėje Lietuvoje galimybės XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.

Manau, kad Lietuvos istoriografijoje revizionistiniai inteligentijos sampratos ir jos tyrimų metodologijos atžvilgiu yra Tamaros Bairašauskaitės ir Redos Griškaitės tyrimai. Pirmiausia Bairašauskaitė siūlė atsakyti formalizuoto inteligentijos apibūdinimo, nes tokiu būdu trukdoma atkurti daugiasluoksnį inteligentijos paveikslą, rasti jos pradžią, išsiaiškinti pagrindinius bruožus, nustatyti vietą visuomenėje, santykį su kitais visuomenės sluoksniais⁹. Bairašauskaitė matė skirtumus tarp Vakarų ir Vidurio bei Rytų Europos inteligentijos genezės. Tyrėjos manymu, Vidurio ir Rytų Europoje inteligentija formavosi kaip socialinė ir tautinė kategorijos, kurių nei kilmė, nei laikas nesutampa¹⁰. Bene pirmoji Lietuvos istoriografijoje Bairašauskaitė siekė paaiškinti, kaip vyko inteligentijos, kaip lanksčios ir mobilios socialinės grupės, formavimasis pradedant nuo XIX a. pradžios ir baigiant XX a. pradžią, kartu darydama išvadą, kad šis procesas nebuvo užbaigtas. Inteligentija sunkiai kūrė savarankišką visuomenės sluoksnį, išsiskiriantį įsitikinimais, kasdienio gyvenimo standartu, elgsenos ir tradicijų stereotipais¹¹. Svarbu pastebėti, kad taip tyrėja išplėtė inteligentijos sampratą, pasiūlė dar vieną inteligentijos apibrėžimą, nesusifokusavo vien į socialinę inteligentijos genezę ir jos raidą tautiniuose judėjimuose. Tuo tarpu kita Lietuvos istorikė Reda Griškaitė kūrybos kriterijų naudojo kaip vieną esminių, leidusių jai vienai pirmųjų kaip atskirą tyrimo objektą išskirti kilminius bajorus žemvaldžius – dvarų savininkus, derinusius ūkinę ir intelektualinę veiklą¹². Tiesa,

⁸ Lietuvos istoriografijoje inteligentijos kaip socialinės istorijos objekto tyrimams pradžią davė Rimanto Vėbros darbai. Inteligentija jis įvardijo asmenis, profesionaliai užsiimančius aukštos kvalifikacijos protiniu darbu, reikalaujančiu aukštojo ar specialaus vidurinio išsilavinimo. Remdamasis Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo duomenimis (1897), Vėbra nagrinėjo Lietuvos inteligentijos profesinę sudėtį, jos tautinės sudėties disproporciją. Tačiau moterys į Vėbros tyrimo lauką nebuvo įtrauktos. Žr. Rimantas Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje: Socialinės struktūros bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1990.

⁹ Tamara Bairašauskaitė, „Modernėjimo ženklai. Inteligentijos gimimas“, in: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 1: *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2019, p. 375–391.

¹⁰ *Ibid.*, p. 376.

¹¹ *Ibid.*, p. 390–391.

¹² Ypatingą dėmesį norėčiau atkreipti į Redos Griškaitės tyrimą, kuriame apibrėžiama definicija „provincijos intelektualas“, pateikiamos naujos tyrimo kryptys ir gairės. Plačiau žr.: Reda Griškaitė, „Lietuvos provincijos intelektualų grupės formavimasis ir raida (XIX a. pradžia – XIX a. 7 dešimtmetis): bendrieji tyrimo aspektai“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013/1, 2014, p. 25–56.

Griškaitė kartu kėlė klausimą, „kaip rasti atskaitos tašką, kuris sudarytų galimybę atskirti *tik sau* ir *ne tik sau* rašytą kūrybą, t. y. siauras egoistiškas kūrybines ambicijas nuo aukštesnių visuomeninių tikslų“¹³. Šią negausią ir labai savitą socialinę grupę Griškaitė pavadino „intelektualais“ ir daugelį metų nuosekliai nagrinėja bajorų žemvaldžių kūrybinių aspiracijų genezę bei inteligentijos, kaip atskiros visuomenės grupės, socialines ir kultūrines ištakas. Šiuose tyrimuose Griškaitė, kaip ir Bairišauskaitė, daug dėmesio skiria bajorės dvarininkės intelektualinei veiklai¹⁴. Kuriančios, rašančios moterys Griškaitės bei Bairišauskaitės tyrimuose atstovauja socialinei grupei, nėra „ištrauktos“ iš bendro socialinio ir kultūrinio konteksto, o tai leidžia tyrėjoms itin taikliai, atidžiai ir kruopščiai įvertinti vienos ar kitos kūrėjos individualumą, vienų ar kitų temų, vaizdinių, reiškinių atsiradimą, jų sąlygotumą moterų iš dalies asmeninėje kūryboje.

Moterų tekstai taip pat svarbūs Tomo Balkelio tyrimui, skirtam lietuvių inteligentijos socialinės ir tautinės tapatybės poslinkiams XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje¹⁵. Knygoje Balkelis nedaro takoskyros tarp vartojamų „intelektualų“ ir „inteligentijos“ sąvokų bei pateikia vien savo „intelligen-

¹³ *Ibid.*, p. 26.

¹⁴ Plačiau žr.: Reda Griškaitė, „Teodoro duktė, Liudviko sesuo“, *Metai*, 1993, Nr. 6, p. 96–98; Teodora Narbutaitė-Mončiūnskienė, „Prisiminimai“, iš lenkų k. vertė, komentarus parašė Reda Griškaitė, *Metai*, 1993, Nr. 6, p. 99–113; Reda Griškaitė, „Ustronės atsiskyrėlis ir „Jos muzikinė Didenybė““, *Muzikos barai*, 2006, kovas–balandis, p. 28–30. Stanislovo Moravskio biografinės apybraižos apie Marią Szymanowską vertimą į lietuvių kalbą žr. „Marya Szymanowska“, *Muzikos barai*, 2006, kovas–balandis, p. 31–37; *Muzikos barai*, 2006, gegužė–birželis, p. 52–58; Reda Griškaitė, „Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05-1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05-1886-09)“, *Archivum Lithuanicum*, t. 14, 2012, p. 227–308; Reda Griškaitė, „...noriu būti Tavo Knygoje...! XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai)“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 327–400; Reda Griškaitė, Tomas Andriukonis, „Karolina Praniaskaitė: „Do młodego Poety“ (Jaunajam Poetui)“. Eilėraščių istorija“, *Archivum Lithuanicum*, t. 15, 2013, p. 141–183; Reda Griškaitė, „Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos „neakivaizdininkės“ „gender aspektas“ Vilniaus senienų muziejaus istorijoje (1856–1865)“, in: *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*: mokslo straipsnių rinkinys, sudarė Reda Griškaitė, Žygfintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, p. 290–347; Reda Griškaitė, „Atminimų sodai = The Garden of Remembrances“, in: *Atminimų sodai. Albumistikos etiudai. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos „album amicorum“ katalogas*, parengė Rima Cicėnienė, Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2016, p. 21–82; Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio duaro literatė Aleksandra Volfgangaitė (Aleksandra Tekla Sofia Wolfgang, 1805–1861)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2016; Tamara Bairišauskaitė, „Kintantis bajorų pasaulis Kazimieros Bialozoraitės-Tanskienės dienoraštyje ir laiškuose Sofijai Romerienei. XIX a. 8–9 dešimtmečiai“, *Lietuvos istorijos metraštis, 2012 metai/1*, 2013, p. 25–49; Tamara Bairišauskaitė, „Dvarininkės savarankiškumo intencija: Apolinaros Žabaitės-Pliaterienės atvejis“, *Lietuvos istorijos metraštis, 2021 metai/2*, Vilnius, 2021, p. 55–81.

¹⁵ Tomas Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, vertė Žilvinas Beliauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

tijos“ apibrėžimą. Inteligentiją Balkelis apibūdino kaip atskirą socialinę ir kultūrinę grupę, turėjusią savų socialinių, politinių ir kultūrinių interesų¹⁶. Pasiremdamas Dalios Marcinkevičienės (Leinartės) tyrimu¹⁷ Balkelis nagrinėjo inteligentijos požiūrį į moteris ir jo poveikį elito tapatybei ir padarė išvadą, kad lyčių vaidmenų ir šeimos vertybių pertvarka buvo vienas svarbiausių patriotinio elito tapatybės formavimosi sąlygojusių veiksnių¹⁸. Ypačingą dėmesį Balkelis skyrė Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės straipsnių rinkiniui *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)*, kuriame diagnozuotas lietuvių inteligentijos silpnumas ir siūlyta atkreipti dėmesį bei imtis veiksmų dėl žemų moralinių standartų ir kultūrinio išprusimo stygiaus šios grupės viduje¹⁹.

Išskirtinė vieta moterų istorijos „ilgajame XIX amžiuje“ tenka Jurgos Miknytės ir Ramunės Bleizgienės tyrimams. Miknytei buvo svarbu išsiaiškinti, kada moteris viešumoje pradėta vertinti kaip svarbi visuomenės procesų dalyvė, kokį socialinį jos vaidmenį konstravo skirtingų diskursų dalyviai, pagaliau kokią įtaką tam turėjo to meto visuomenės sąranga ir jos pokyčiai. Šiems uždaviniams įgyvendinti tyrėja pasitelkė to meto periodinę spaudą, tęstinius leidinius, eseistinius ir publicistinius veikalus, grožinės ir didaktinės literatūros kūrinius, atsiminimus²⁰. Tuo tarpu Bleizgienė, taip pat nemažai dėmesio skyrusi viešojo diskurso analizei, žvilgsnį nukreipė į moterų mąstymo, savivokos, elgsenos pokyčius, moterų tapatybės transformacijas, vykusias XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Tyrėjai buvo svarbu išsiaiškinti, kas ir kaip motyvavo rašančių moterų aktyvumą, kokia buvo į viešąją erdvę žengiančių moterų kūrėjų savosios patirties refleksija²¹. Reikėtų pabrėžti, kad abu minėti tyrimai organiškai papildė vienas kitą, o svarbiausia, išsamiai, savitai ir giliai atskleidžia kuriančios moters sociokultūrinę erdvę XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje bei šios erdvės suvokimą per pačių moterų individualią patirtį. Šiam tyrimui Miknytės ir Bleizgienės darbai itin svarbūs kontekstine prasme, juolab kad tyrėjos pateikė reikšmingų išvadų apie inteligentijos vaizdinį, nors atskirai šio klausimo nenagrinėjo.

¹⁶ *Ibid.*, p. 15–16.

¹⁷ Dalia Marcinkevičienė [Leinartė], *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Vaga, 1999.

¹⁸ Tomas Balkelis, *op. cit.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 192–193.

²⁰ Jurga Miknytė, *Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame disкурse XIX a. vidurio–XX a. pradžios Lietuvoje*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2009.

²¹ Ramunė Bleizgienė, *Privati tyła, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2012.

Miknytė atkreipė dėmesį į tai, kad Gabrielė Petkevičaitė-Bitė jau XX a. pirmą dešimtmetį matė moteris inteligentes, jas įvardydamą „potencialiausiomis modernių vertybinių orientacijų skleidėjomis ir perspektyviausiomis viešosios sferos darbuotojomis“²². Tyrėjos teigimu, Petkevičaitė-Bitė viešajame diskurse apeliavo į inteligenčių aktyvumą, skatino veikti sociokultūrinėje srityje, ypač besirūpinant sodžiaus moterų padėties kaita²³. Tuo tarpu Bleizgienės nuodugnai ištirtos Petkevičaitės-Bitės – moters „litvomanės“ tapatumo komplikacijos bei Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės – kaip viešojoje erdvėje įsitvirtinusios moters galimybės mūsų tyrimui dažnu atveju yra raktas siekiant suprasti moterų dalyvavimo viešajame inteligentijos diskurse formų ir turinio savitumą, išskirtinumą, o kai kuriais atvejais – nuoseklumą. Dar kartą pastebėsiu, kad šio tyrimo metu pavieniai moterų balsai pirmą kartą sujungiami į visumą bei atskleidžiami bendrajame inteligentijos problemų diskurse. Atsižvelgiant į inteligentijos sąvokos conceptualizavimo sudėtingumą, pagrindinį dėmesį skyriau reikšminiam jos turiniui viešajame diskurse, už šio tyrimo ribų palikdama inteligentijos socialinės ir profesinės struktūros, politinio, tautinio ir sociokultūrinio aktyvumo klausimus, asmeninės patirties atvejus.

Tarp kitų balsų

1907 m. rugsėjo 23–24 d. įvyko Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas. Šis įvykis turėjo ypatingą reikšmę Lietuvos moterų istorijoje viešai deklaruojant specifinius moterų, dirbusių skirtingose visuomeninio gyvenimo srityse, poreikius, moterų susiorganizavimo, politinio sąmoningumo kryptis, numatomą vietą lietuvių tautiniame judėjime. Tačiau dėmesio norėčiau skirti po suvažiavimo vykusioms diskusijoms, tiksliau – svarstymams dėl būtinybės steigti atskirą periodinį leidinį moterims. Skirtingai nei dauguma diskusijos dalyvių, Sofija Kymantaitė turėjo kitokią nuomonę – buvo įsitikinusi, kad moterims nereikėtų užsidaryti „savo draugijėlėje šnibždėti“, o kaip tik atvirkščiai – „žengti [...] plačiau, [...] veikti per visas[...] einančias kuopon, rašyti visuose laikraščiuose“²⁴. Kymantaitės požiūrio ne-

²² Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 135.

²³ *Ibid.*

²⁴ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Apie moterų laikraštį“, in: Eadem, *Raštai*, t. 4: *Straipsniai, studijos, esė*, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 44; taip pat žr.: Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha, idealai, kūryba*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 192.

palaiškė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Tiesa, ne pirmą kartą. Po kelerių metų pastaroji taps viena aršiausių Kymantaitės-Čiurlionienės knygos *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)* (1910) kritikių. Simboliška ar ne, bet Petkevičaitė-Bitė yra viena pirmųjų tarp lietuviškai rašančių moterų, aktyviai įsijungiančių į inteligentijos problemų viešąjį diskursą. Šiuo atveju būtent ji, o ne Kymantaitė-Čiurlionienė seka diskusijas, atvirai ir aiškiai išsako savo nuomonę. Petkevičaitė-Bitė periodinėje spaudoje svarsto lietuvių inteligentijos trūkumo problemas, inteligentijos socialinės veiklos už miesto ribų galimybes, kartu keldama klausimą dėl inteligentijos psichologinės savijautos. Ir, matyt, ši viešojo Petkevičaitės-Bitės raiška buvo sąmoningas, net, sakytume, pragmatinis pasirinkimas. Petkevičaitė-Bitė pirmiausia siekė įrodyti, kad moteris gali, yra pajėgi dalyvauti svarstant lietuvių inteligentijos problemas, šiais klausimais turi *savų* minčių ir vertinimų. Petkevičaitė-Bitė vienareikšmiškai save priskyrė lietuvių inteligentijai. Tiesa, apie tai rašytoja viešai prabilo tik po Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo.

1910 m. brošiūroje „Apie moterų klausimą“ Petkevičaitė-Bitė jau aiškiai deklaravo, kad būtent „rašytojos talentas padeda suprasti, įsigilinti į visų „vedamųjų“, „stumiamųjų“ vargus“²⁵. Petkevičaitė-Bitė rašytojas įvardijo „inteligentėmis“, kurios, prisimenant Pirmąjį lietuvių suvažiavimą, sugebėjo suprasti „skaudžiamosios visuomenės dalies likimą“ ir prižadėjo „savo ir savo seserų išliuosavimu karščiau rūpintis“²⁶. Ši Petkevičaitės-Bitės išreikšta mintis ypač svarbi, bylojanti ne vien apie rašytojos savirefleksiją, bet ir leidžianti užčiuopti inteligento vaizdinio kontūrus. Petkevičaitė-Bitė, kaip ir dauguma to meto lietuvių inteligentų, „persiima“ socialinio mesianizmo idėjomis. Inteligentiją ji pirmiausia apibrėžia pagal jos socialinį vaidmenį visuomenėje. Inteligentiją, nesvarbu, kalbama apie vyrišką ar moterišką jos dalį, Petkevičaitė-Bitė laiko atsakinga už visuomenės ateitį, socialinio atsilikimo panaikinimą. Galima prielaida, kad Petkevičaitės-Bitės savimonei buvo būdingas savo išskirtinumo jausmas, nulemtas ne vien socialinės kilmės, bet ir kūrybinio talento. Petkevičaitė-Bitė, rašydama inteligentijos klausimais, galėjo vadovautis ypatingo pašaukimo jausmu ir atsakomybe, įtikėjimu savo išskirtiniu gebėjimu visuomenę padaryti tobulesnę, socialiai teisingesnę.

Tačiau Petkevičaitė-Bitė, aktyviai dalyvaudama inteligentijos problemų viešajame diskurse, priešingai nei Kymantaitė-Čiurlionienė, nesiūlo naujų

²⁵ Gabrielė Petkevičaitė, *Apie moterų klausimą*, Vilniuje: M. Kuktos spaustuvė, 1910, p. 4.

²⁶ *Ibid.*, p. 7.

idėjų, naujų sprendimų. Net atvirkščiai – ji įsilieja į bendras diskusijas ir sunkiai keičia ankstesnes nuostatas. Vienas iš tokių jos mąstymo ir pozicijos pavyzdžių yra „prarastosios inteligentijos“ problemos svarstymas. Kaip taikliai pastebėjo Balkelis, šią sąvoką vartojo patys lietuvių inteligentai, taip pabrėždami problemos mastą ir neretai prilygindami ją „tautos tragedijai“²⁷. Pastaroji problema buvo viena aktualiausių, net, galima sakyti, vedamoji inteligentijos viešojo diskurso problema XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje²⁸.

Matyt, niekas nėra režęs taip skaudžiai, kaip Vincas Kudirka, anot kurio, lietuvių inteligentą galima pažinti iš kinkų drebėjimo²⁹. Kudirka ragino lietuvių inteligentus išsipareigoti Lietuvoje dirbti šalies labui kaip „viena kuopa, kurioje būtų matyt visų vienas siekis, kurioje susitelktų visų mintys ir užsidegtų visų širdys ta pačia liepsna vardan tos pačios idėjos“³⁰. *Varpo* vedamuosiuose straipsniuose su semantiniu pavadinimu „Tėvynės varpai“ Kudirka aštriai kritikavo inteligentus, kurie išmainė „tautiškus idealus ant ragaišiaus“. Jis buvo įsitikinęs, kad inteligentai, įsidarbinę vidinėse Rusijos imperijos gubernijose, greitai praranda tautinę tapatybę, asimiliuojasi, išsižada visuomeninių pareigų arba dar blogiau – „imasi šviesti visokias prispaudėjų pakampes spinduliais, pavogtais nuo tikros tėvynės“³¹. Kudirka ragino sekti jo pavyzdžiu – dirbti Lietuvoje ir kęsti materialinius nepriteklus³² dėl tautinės idėjos, nes „pelnas inteligencijos yra dvasiškas džiaugsmas ir doriškas pasikakinimas“³³. Kudirka tikrai nebuvo vienintelis, kritikavęs į gimtąjį kraštą negrįžusius dirbti išsimokslinusius lietuvius³⁴. Nuogastavimai dėl in-

²⁷ Tomas Balkelis, *op. cit.*, p. 72.

²⁸ Olga Mastianica-Stankevič, „Prarastosios inteligentijos“ problema ir jos sprendimo būdai lietuviškoje spaudoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)“.

²⁹ Dėl valdžios vykdomos socialinės ir tautinės politikos dažnas lietuvių inteligentas buvo priverstas ieškotis valstybės tarnybos ne Lietuvoje, bet kitose Rusijos imperijos gubernijose. Pasak lietuvių inteligentijos socialinę struktūrą XIX a. nagrinėjusio Rimanto Vėbros, beveik 60 % lietuvių kilmės asmenų su aukštuoju išsilavinimu dirbo už Šiaurės vakarų krašto ribų. Žr. Rimantas Vėbra, *op. cit.*, p. 184.

³⁰ Saulius Pivoras, „Vincas Kudirkos liberalus nacionalizmas mažų Vidurio Rytų Europos tautų tautinių sąjūdžių kontekste“, in: *Tegul meilė Lietuvos: Vincui Kudirkai – 150*, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 54.

³¹ „Tėvynės varpai“, *Varpas*, 1898, Nr. 6, p. 96.

³² Kudirka medicinos studijas baigė Varšuvos universitete, 1890 m. pradėjo dirbti gydytoju Šakiuose, tačiau sunkiai išlaikė konkurenciją su žydų gydytoju, kurį rėmė vietinis kahalas. Kudirka buvo nepatenkintas savo materialine padėtimi (už valstiečių ir darbininkų apžiūrą ėmė 30–40 kapeikų) ir ne kartą pasisakė, kad verčiau būti kokių biuro raštininku, gaunančiu per mėnesį 15 rublių, nei trankytis naktimis pas ligonius ir žiūrėti į žmonių sopulius. Žr. Julius Būtenas, *Vincas Kudirka: biografinė apybraiža*, Vilnius: Vyturys, 1988, p. 114.

³³ [Vincas Kudirka], „Baigiantės seniems metams“, *Varpas*, 1898, Nr. 12, p. 181.

³⁴ Plačiau žr.: Olga Mastianica-Stankevič, *op. cit.*

teligentijos įsidarbinimo už Lietuvos ribų lietuviškoje nelegalioje spaudoje nuolat atsinaujindavo, bet šios problemos vertinimas iš esmės nesiskyrė. Pasitraukęs svetur lietuvių inteligentas pirmiausia vaizduotas kaip pareigų visuomenei išsižadėjęs asmuo, prilygintas asmeniui be dorovinių principų.

Viešajame diskurse esminiai poslinkiai svarstant „prarastosios inteligentijos“ problemą buvo susiję su 1905 m. įvykiais. Viena vertus, lietuvių inteligentija suskubo įvertinti pokyčius, pirmiausia švietimo, iš dalies – Rusijos valdžios tautinėje politikoje, pasinaudoti naujomis viešomis galimybėmis keistis idėjomis ir siūlymais. Antra vertus, vis labiau įsisąmoninta, kad ankstesnė agitacinė kampanija, pasižymėjusi moralizavimu, bariumu ir raginimu likti Lietuvoje, negali sustabdyti inteligentijos nutekėjimo: „[Š]auksmai nebeįstengs susigrąžinti Lietuvon mūsų išisklaidžiusios po visas šalis inteligentijos.“³⁵ Ieškota veiksmingesnių būdų, kaip Lietuvoje pagausinti inteligentų sluoksnį. Tokią nuostatą kaitą ryškiausiai atspindi 1905 m. *Vilniaus žiniose* paskelbtas straipsnis „Kodėl Lietuvoje maža inteligentų?“. *Vilniaus žinių* korespondentas įvardijo tris galimus lietuvių inteligentijos gausinimo būdus. Pirmiausia, stiprinti studijuojančių už etninės Lietuvos dvasinius ryšius su gimtine. Antra, siūlyta, pasinaudojus valstybinės švietimo politikos pokyčiais, steigti Lietuvoje specialiąsias (pirmiausia žemės ūkio) mokyklas bei kitas darbo vietas inteligentijai. Trečia, bandyti koreguoti pačios inteligentijos psichologines nuostatas, šiuo atveju – norą darbo vietai rinktis vien miestus, nes grįžti į tėviškę, į kaimo vietas, inteligentui atrodo gėdinga³⁶.

Reikėtų pažymėti, kad Petkevičaitė-Bitė tik iš dalies išitraukė į XX a. pirmos pusės diskusijas dėl „prarastosios inteligentijos“, o svarbiausia, dėl šios problemos sprendimo būdų. Petkevičaitė-Bitė buvo ištikima Kudirkos – savo „intelektinio ir moralinio autoriteto“³⁷ – pozicijai³⁸, kad lietuvių inteligentija, nepriklausomai nuo materialinių nepriteklių, privalo įsipareigoti dirbti Lietuvoje „kaip viena kuopa, kurioje būtų matyti vienas siekis, kurioje susitelktų visų mintys ir užsidegtų visų širdys ta pačia liepsna vardan tos pačios idėjos“³⁹. Petkevičaitė-Bitė palaikė Kudirką, kuris kritikavo inteligentus, išmainiusius „tautiškus idealus ant ragaišius“, bei rėmė jo

³⁵ J[uozas] Bur[ba], „Tebunie Lietuvoje pirmutinystė saviesiems“, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 96 (414), p. 1.

³⁶ „Kodėl Lietuvoje maža inteligentų?“, *Vilniaus žinios*, Nr. 17, 1905, p. 1.

³⁷ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 129.

³⁸ Plg.: „Pro domo sua“, *Varpas*, 1898, Nr. 4; „Pasišnekėjimai“, *Varpas*, 1901, Nr. 1; „Pasikalbėjimas“, *Varpas*, 1903, Nr. 3. Cit. iš: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 4: *Pasikalbėjimai*, Vilnius: Vaga, 1967, p. 41, 62, 143.

³⁹ Saulius Pivoras, *op. cit.*, p. 54.

įsitikinimą, kad „pelnas inteligencijos yra dvasiškas džiaugsmas ir doriškas pasikaklinimas“⁴⁰. Inteligentiškai, kuri profesinę veiklą pasirinkdavo vidinėse Rusijos imperijos gubernijose, Petkevičaitė-Bitė taikė „bėgūnų-inteligentų“ terminą⁴¹. Tačiau, skirtingai nei Liudvika Didžiulienė-Žmona, nesiėmė savo nuomonės grįsti moralinėmis kategorijomis. Skirtingai nei Didžiulienė, ji nekalbėjo apie tai, kad už etninės Lietuvos ribų dirbę lietuviai inteligentai yra nustoję „dvasiškių ir doriškių spėkų“.

1893 m. lietuvių nelegaliame periodiniame leidinyje *Varpas* (Nr. 6) buvo paskelbtas Didžiulienės apsakymas „Dėl Tėvynės! Apysaka mūsų dienų“. Apsakymas pradedamas Maskvos universitete studijuojančių penkių lietuvių studentų pasižadėjimu „būti tvirtais ir vargti, dirbti ir dirbti, nepaliamti dirbus dėl brangios tėvynės!“⁴². Tačiau buvusių lietuvių studentų likimai susiklosto kitaip: Julijonas veda turtingą Maskvos pirklio dukrą ir atsisako įgytos filologo profesijos, Martynas pasirenka gerai mokamą advokato darbą Maskvoje, o ne etninėje Lietuvoje, Petras išsižada valstiečių kilmės lietuvaiteš nuotakos, gyvenusios Lietuvoje, ir veda vokiečių pirklio dukrą, Gabrys išvaisto pinigus, kuriuos jam tautiniam darbui vykdyti paliko dėdė kunigas. Benediktas, kuris vienintelis „rašliava, darbu ir skatiku šelpė varguolius“, miršta Lietuvoje nuo alkio, išsekimo ir nepritekliaus. Apsakyme Didžiulienė parodo, kaip idealų išsižadėjimas keičia buvusių studentų moralines savybes: Julijonas pradeda kalbėti vien rusiškai ir rusišku vardu pavadina sūnų, Martynas – godus advokatas, neslepiančias nesantuokinių ryšių, Petras pasirenka ne meilę, o pinigus, Gabrys – saloninį, o ne tautinį darbą. Didžiulienė viešai pasmerkė savo apsakymo herojus, o minties paveikimui sustiprinti pasitelkė jų tėvo mirtį neišskentus jo „vardo ir sąžinės bjaurojimo“⁴². Šis Didžiulienės, o kartu Petkevičaitės-Bitės viešas palaikymas nuomonės, kad inteligentijs dėl savo tautinių ir socialinių išpareigojimų privalo atsižadėti materialinės gerovės ir likti dirbti Lietuvoje, sulaukė Kudirkos reakcijos. Kaip taikliai pastebėjo Miknytė, šią rašytojų iniciatyvą Kudirka vertino teigiamai, *Varpe* jis išreiškė mintį: „Kada tik skaitau straipsnius Bitės, Žmonos ir kitų mūsų Lietuvaičių, kiekvieną kart, pakėlęs į Lietuvos dangų akis, šaukiu: o, kad daug būtų tokių Lietuvaičių! O, kad... visos tokios būtų!“⁴³

⁴⁰ [Vincas Kudirka], *op. cit.*, p. 181.

⁴¹ Plg.: „Pasikalbėjimas“, *Varpas*, 1903, Nr. 3. Cit. pagal: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *op. cit.*, p. 143.

⁴² Plg.: Liudvika Didžiulienė [Žmona], „Dėl tėvynės! Apysaka mūsų dienų“, *Varpas*, 1893, Nr. 6, p. 87–91; *Varpas*, 1893, Nr. 7, p. 100–103.

⁴³ Cit. pagal: Jurga Miknytė, *op. cit.*, p. 130.

Reikėtų pabrėžti, kad Petkevičaitė-Bitė nebuvo viena iš tų lietuviškojo viešojo diskurso dalyvių, kurie, atsižvelgiant į esamas profesines veiklos galimybes etninėje Lietuvoje, ieško ir siūlo šios problemos įveikos būdus, kaip tai daryta XX a. pirmųjų dešimtmečių periodinėje spaudoje. Atskirą dėmesį ji skyrė vien inteligentijos veiklai kaimo vietovėse skatinti. Pastaroji problema, tiksliau, didžiulė atskirtis tarp miesto ir kaimo, buvo aiškiai įvardijama inteligentijos problemų viešajame diskurse.

Daugeliui, tarp jų ir Petkevičaitėi-Bitei, nerimą kėlė tai, kad inteligentija vis dažniau pasitraukdavo į miestą, keitė savo gyvenimo būdą, „užmiršdama“ visuomenines pareigas kaimui, valstiečiams, savo socialinei aplinkai. Siekiant užkirsti kelią inteligentijos socialinei izoliacijai, kuri vis dažniau pasireikšdavo arogantišku požiūriu į neišsilavinusius tautiečius, viešajame diskurse inteligentai skatinti „sodžiuje tapti inteligentais *juodarbiais*, kurie susisiektų su liaudimi, tyrinėtų jos gyvenimo reikalavimus ir paduotų savo patyrimus spręsti visuomenei“⁴⁴. Aukštąsias studijas baigusiai inteligentijai siūlyta apsigyventi kaimo vietovėse ir išnaudoti naujas, po 1905 m. atsiradusias, darbo galimybes, pavyzdžiui, užimti valsčiaus raštininko padėjęjo arba vartotojų draugijos vedėjo pareigas⁴⁵. Su „sodžiaus inteligentija“ sietos didžiulės viltys. Pirmiausia tikėtasi, kad inteligentijos gausėjimas kaime taps lietuviško kaimo spartesnio modernėjimo sąlyga, skatins kaimą greičiau įsisavinti ekonominius, ūkinius ir kultūrinius pasiekimus. Antai *Vilniaus žinių* korespondentas Leonas Prūseika (baigęs teisės studijas Maskvoje, vėliau už socialdemokratinę veiklą kalintas Kalvarijos kalėjime), aktyviausiai pasisakęs už spartesnę inteligentijos išitraukimą į sodžiaus gyvenimą, panaudojo Šveicarijos pavyzdį: „Kiekvienas vaikas, ūkininko sūnus, pabaigęs vidurinę mokyklą ar tai universitetą, nesigėdi grįžti sodžiun. Todėl Šveicarijoje puikūs keliai ir visuomenės gyvenimas beveik nieko nesiskiria nuo miestiečių.“⁴⁶ Prūseika buvo įsitikinęs, kad lietuviams būtina sekti šiuo pavyzdžiu ir siekti, kad „sodžius iš gilaus miego pabūstų“⁴⁷. Petkevičaitė-Bitė visiškai palaikė Prūseikos mintijimą, manė, kad švietėjiška inteligentijos veikla kaimo vietovėse gali „išjudinti visuomenę, sužadinti iš nutirpimo ir nerangumo“⁴⁸. Svarbu pažymėti, kad į pastarąją inteligentijos socialinės

.....
⁴⁴ „Sodžiaus inteligentija“, *Viltis*, 1909, Nr. 45 (230), p. 1.

⁴⁵ „Mūsų inteligentijos kilimas“, *Viltis*, 1909, Nr. 145, p. 1.

⁴⁶ Leonas Prūseika [Don Alberto], „Dar apie inteligentų trūkumą mūsų sodžiuose“, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 5, p. 1.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Gabrielė Petkevičaitė, „Inteligentių-moterų pridermės sulyg jaunosios kartos“, *Vilniaus žinios*, 1907, Nr. 172 (781), p. 3.

veiklos imperatyvą ji atkreipė ypatingą dėmesį – Petkevičaitėi-Bitei, kaip ir Šatrijos Raganai apysakoje *Viktutė*, buvo svarbu pabrėžti, kad ši veikla ypač tinkama moterims, kurios priskiria save inteligentijai. Todėl neatsitiktinai romano *Ad astra* herojė kalba šitaip: „[I]r neužmiršk nė trumpai akimirkai, kad kiekvieno inteligento pareiga būti liaudžiai švyturiu, kelrodžiu!“⁴⁹ Sudėtinga nustatyti, kodėl inteligento veikla kaimo vietovėse sukėlė nemenką Petkevičaitės-Bitės ir Šatrijos Raganos susidomėjimą. Tačiau galima prielaida, kad šitai nulėmė ir abiejų rašytojų bajoriška kilmė – abi kilusios iš socialiai angažuotos šios socialinės grupės dalies. Petkevičaitės-Bitės tėvas neapsiribojo profesine veikla – užsiėmė mokslo populiarinimu tarp valstiečių, o giminės moterys aktyviai dalyvavo 1863–1864 m. sukilime. Matyt, todėl inteligento raiška kaimo vietovėse buvo pažįstama, artima Petkevičaitėi-Bitei, kuri pirmoji viešai prakalbo apie inteligento, pasirinkusio darbą sodžiuje, emocinę būklę.

Dar 1901 m. *Varpe* Petkevičaitė-Bitė rašė, kad toks inteligentas „patyria daug nusivylimų. Bajorai sutinka jį su paniekinimu, nuo geresnių iš jų tarsi jaučiasi koks šaltis. Sodiečiai, tarp kurių daugiausiai trokštų veikti[,] šalinas, neįtiki. [...] Neranda nė su kuo pasidalinti mintimis, nė su kuo pasiteirauti...“⁵⁰ Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šiomis mintimis ji dalijosi ir vėlesniais laikais, rašydama *Karo metų dienoraštį*. Tuo metu Petkevičaitė-Bitė, turėjusi gana didelę darbo kaimo vietovėse patirtį, labai nuogąstaudama rašė: „Nors skaudu ir gėda prisipažinti, bet daug kartų gyvenime prityriau, jog liaudis į taip vadinamus ‚ponus‘, neskirdama jų į rūšis, žiūri jei ne pašiepiamai, tai vis dėlto kaip į sau tolimus, svetimus, nieko bendro su jų vargais neturinčius...“⁵¹ Tačiau net savotiškas nusivylimas, sunkios psichologinės būsenos pripažinimas neskatinio Petkevičaitės-Bitės keisti ankstesnių nuostatų. Ji ir toliau nuosekliai laikėsi savosios lietuvių inteligentijos sampratos, kai esminis inteligento apibrėžties dėmuo yra ne formalūs požymiai (išsilavinimo cenzas⁵²), bet jo tautinė, kultūrinė ir socialinė veikla visuomenėje. Galimai

⁴⁹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Ad astra*, Vilnius: Vaga, 1967, p. 366.

⁵⁰ Plg.: „Pasišnekėjimai“, *Varpas*, 1901, Nr. 1. Cit. pagal: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 4: *Pasikalbėjimai*, p. 63.

⁵¹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Karo metų dienoraštis“, in: Eadem, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 201.

⁵² Reikėtų pastebėti, kad Didžiulienės-Žmonos kūryboje išsilavinimas laikytas vienu svarbiausių inteligento apibrėžties dėmenų. Plg.: Liudvika Didžiulienė-Žmona, „Ne pagal Jurgio kepurė. Apysakėlė iš mūsų gyvenimo“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1: *Beletristika, dramaturgija, atsiminimai ir publicistika*, parengė Milda Telksnytė, Vygandas Račkaitis, Vilnius: Pradai, 1996, p. 85. Išsilavinimas, protinė profesinė veikla, kaip inteligentui būdinga ypatybė, taip pat išskirta Šatrijos Raganos kūryboje, pirmiausia apysakoje *Viktutė*.

pastarasis inteligento vaizdinys skatino Petkevičaitę-Bitę gana aštriai sutikti bei viešai kritikuoti 1910 m. Vilniuje pasirodžiusį Kymantaitės-Čiurlionienės straipsnių rinkinį *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)*. Čiurlionienė rinkiniui parašė straipsnius „Visuomenė“, „Lietuviai inteligentai“, „Lietuvos jaunuomenė“, „Dailės kilimas. Dainos“, „Kritika“, „Dailė. Tapymas, skulptūra“, „Mūsų teatras“.

Kymantaitės-Čiurlionienės darbas ženklino naują posūkį inteligentijos viešųjų problemų diskurse. Pirmiausia, kaip taikliai pastebėjo Viktorija Daujotytė, Kymantaitė-Čiurlionienė nebijojo ištraukti į visuomenės, o kartu inteligentijos kritikos procesus⁵³, jau viename pirmųjų rinkinio puslapių teigdama, kad jos tikslas išreikšti „teisybę, nors ir karčią“⁵⁴. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad Kymantaitės-Čiurlionienės inteligentijos samprata nesiskyrė nuo Petkevičaitės-Bitės. Kymantaitė-Čiurlionienė inteligentiją laikė veiklia visuomenės dalimi, kartu apibrėždama inteligentijos socialinių įsipareigojimų visumą: „[V]isuo- menę reik žadinti, auklėti, visuomenei reik akis atidaryti.“⁵⁵ Kaip ir Petkevičaitė-Bitė, ji skatino inteligentiją aktyviai veikti, atsakingai atlikti prisiimtas visuomenines pareigas. Tačiau Kymantaitė-Čiurlionienė viena pirmųjų inteligentijos viešųjų problemų diskurse iškėlė inteligentijos saviugdos klausimo svarbą, kitaip tariant, bandė derinti individualizmo idėją su visuomenės interesais. Ji buvo įsitikinusi, kad bendruomenės, visuomeniniai reikalai neturi užgožti asmens, todėl natūraliai kyla būtinybė derinti individualius polinkius ir bendruomenės poreikius. Ji, anksčiau nei Romanas Bytautas (jaunimo žurnalo *Aušrinė* redakcinės kolegijos narys)⁵⁶, atkreipė dėmesį į tai, kad inteligentas, siekiantis išlikti aktyvus visuomeniniame gyvenime, privalo rasti laiko asmeninei saviugdai⁵⁷.

⁵³ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 233.

⁵⁴ Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į inteligentiją)*, Vilniuje: Juozapo Zavadzko spaustuvės išleidimas, 1910, p. 9.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Bytautas 1912 m. *Aušrinėje* paskelbtame straipsnyje „Tauta ir tautiška sąmonė“ teigė, kad visuomenės progresas neatsiejamas nuo kiekvieno asmens, o kartu ir inteligento individualumo. Anot Bytauto, „kiekvienas žmogus trokšta išplėsti visus savo veiklius ir liuosai ir savotiškai išgyventi save“. Išgyventi save galima tik jaučiant savos patirties ypatingumą ir savitumą, savęs išgyvenimas, vidinių savybių plėtojimas ir realizacija pateikiami kaip esminis, prigimtyje užkoduotas žmogaus veiklos imperatyvas. Plg. žr.: Ramūnas Bytautas, „Tauta ir tautiška sąmonė“, *Aušrinė*, 1912, Nr. 19, p. 179; Olga Mastianica-Stankevič, „Lietuvių inteligento vaizdinys jaunimo žurnale *Aušrinė* (1910–1914 m.)“, p. 222–224.

⁵⁷ Nidos Gaidauskienės teigimu, Čiurlionienė savo nuostatomis priartėjo prie Vydūno „žmogaus sau“ koncepcijos ir Bytauto minties, kad siekis būti individu, *sau žmogumi* yra psichologinis tautiškumo pamatas. Žr. Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: Modernėjanti sąmonė kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūrų tyrimų institutas, 2018, p. 222.

Kymantaitė-Čiurlionienė ragino inteligentiją nuolat skaityti užsienio spaudą ir literatūrą, ieškoti darbų ir autorių, kuriems „rūpi žmonių dvasios takai“⁵⁸. Tokia inteligento nuolatinė saviugda, „savęs išsiauklėjimas“ permainys ir inteligento „darbų išveizdą“, apsaugos inteligentą nuo sustabarėjimo, „tuščių juokų ir plepalų“⁵⁹. O šį inteligentijos pasyvumą, vidinį sąstingį Kymantaitė-Čiurlionienė įžvelgė ir viešai deklaravo. Straipsnių rinktinės skyriuje „Lietuvos inteligentai“ išskyrė du inteligento tipus:

Pirmas – tai lengvas, rimtas, daug galvojantis, dažnai abejojantis, ir visur visuomet ateinantis per vėlai; dažnai toks žmogus parodo nežibantį, bet gilesnį gabumą moksle ir gana kultūrinius jausmus asmeniniame gyvenime, bet jo nerangumas užmuša iniciatyvą, ir matome žmogų rimtą ir gerą, bet sunkų. Antras tipas: tai karštas ir greitas iniciatorius, prie to dar mėgstas labai tuščią garbę, daug šauksmo, rūkimo, be galo jautrus ir prielankus naujoms idėjoms-sumanymams, žmonėms, bet neišturis niekur. Toks žmogus nenuvokia niekuomet svarbumo to, ką sako, ir nesupranta žodžio „priedermė“.⁶⁰

Čiurlionienės teigimu, esminius lietuvių inteligentijos pokyčius galėjo skatinti saviugda bei inteligento asmeninio gyvenimo pertvarka. Kitaip tariant, Čiurlionienė, keldama klausimą, koks turėtų būti inteligentas, atkreipė dėmesį ne vien į jo viešąją veiklą, raišką, bet ir į jo elgseną, net jauseną privačiame gyvenime. Mintijimo apie inteligentiją prasme Čiurlionienė atliko „didžiulį šuolį“ – jai rūpėjo ne vien išorinė inteligento veikla, bet ir vidinė savijauta. Ji buvo įsitikinusi, kad inteligentas gali būti aktyvus tik tada, kai aktyvumas plaukia iš jo vidinių, asmeninių nuostatų. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad panašaus pobūdžio minčių galima užčiuopti Šatrijos Raganos kūryboje. Jos kūrinyje *Rimties valandėlė. Knygelė jaunoms mergaitėms* vartojama sąvoka „inteligencja“ prilyginama tokioms asmeninėms savybėms kaip „pusiausvyra, sveikas protas, mokėjimas teisingai spręsti ir galvoti, kilnumas“⁶¹. Tačiau Čiurlionienė ėjo dar toliau – ji buvo visiškai tikra, kad riba tarp inteligento viešo ir privataus gyvenimo privalo būti ištrinta. Todėl Čiurlionienė viešai kaltino inteligentiją, kad pastaroji nemoka ilsėtis ir pasirinkti sau tinkamų pramogų. Esą geriausiu atveju inteligentija „įjunksta į vieną dvasiško pobūdžio pramogą – į preferansą“, tačiau kur kas blogiau

⁵⁸ Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *op. cit.*, p. 14.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 5.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 19.

⁶¹ Šatrijos Ragana, *Raštai*, t. 5, Kaunas: Žinija, 1928, p. 222, 232, 240.

tai, kad inteligentija „daugiau geria, daugiau ir gardžiau valgo, ilgiau miega ir painiau kortomis lošia“⁶², o tokiu savo pavyzdžiu tvirkina liaudį, už kurios ateitį yra atsakinga. Čiurlionienė atkreipė dėmesį ir į inteligentijos gyvenamąją erdvę, namų aplinką, ragindama „laikytis estetikos reikalavimų ir paprasto kultūrinio gyvenimo“, o ne pasiduoti „buržuiskam gyvenimui“ „butą rėdant kuo brangiau [...] be aiškaus stiliaus“⁶³. Galima prielaida, kad brėždama sąsajas tarp inteligento visuomeninės raiškos ir asmeninio gyvenimo ji galėjo remtis straipsnių rinktine apie Rusijos inteligentiją *Bexu*, išleista 1909 m. kovą Maskvoje bei žymėjusia svarbius pokyčius, o kartu ir vidinę krizę rusų inteligentijos kolektyvinės tapatybės konstravimo procesuose⁶⁴. Galima prielaida, kad Čiurlionienė žinojo apie šią rinktinę⁶⁵, kuri vos pasirodžiusi išprovokavo ilgametę publicistinę polemiką⁶⁶, arba net ir pati ją skaitė.

Vienas iš šios rinktinės autorių Michailas (Mejlichas) Geršenzonas (Михаил Осипович Гершензон; Мейлих Иосифович Гершензон, 1869–1925) išvėlgė glaudžią sąsają tarp inteligento visuomeninės veiklos ir jo asmeninio gyvenimo. Geršenzonas, taip pat, kaip vėliau Čiurlionienė, konstatavo, kad inteligento asmeniniame gyvenime vyrauja nepagarba sutuoktiniui, inteligentas nemoka organizuoti savo laisvalaikio, dažnai pasiduoda lytinėms pagundoms ir azartiniais žaidimams, o tai iš vidaus griauja jo asmenybę. O tokia asmenybė, Geršenzono teigimu, negali, nepajėgia tinkamai ir atsakingai atlikti savo visuomeninių – kaippo inteligento – pareigų⁶⁷. Kita vertus, esama idėjinių panašumų su kitu straipsnių rinktinės autoriumi Aleksejumi Izgojevu (Алексей Сергеевич Изгоев, po 1910), kuris tekste „Apie inteligentijos jaunimą (Pastabos apie jos buitį ir nuostatas)“ apeliavo į tai, kad inteligento šeima itin mažai dėmesio skiria vaikų auklėjimui, jų dvasinei, moralei stiprybei. Šių nuostatų išryškėjimą inteligentų šeimose Izgojevas siejo ne vien su siaura pedagoginių idėjų sklaida, bet pirmiausia su tuo, kad inteligentų šeimą kūrė nelygiaverčiai partneriai, kai moteris yra namų ūkio, bet ne namų dvasios kūrėja. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad Čiurlionie-

⁶² Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *op. cit.*, p. 25.

⁶³ *Ibid.*, p. 14.

⁶⁴ *Bexu*: сборник статей о русской интеллигенции, Москва: типография В. М. Саблина, 1909.

⁶⁵ Anot Nidos Gaidauskienės, Čiurlioniai knygą rašė 1909 m. vasarą ir rudenį, nors ji buvo išleista 1910-aisiais. Žr. Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 214.

⁶⁶ Plg.: Денис Диденко, *Проблемы интеллигенции в русской публицистике 1909–1912 гг. (полемика вокруг сборника „Вехи“)*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва, 2000. Reikėtų pažymėti, kad bent šiuo tyrimo etapu nevadyko artikti šio straipsnių rinkinio idėjų refleksijos lietuviškajame viešajame diskurse.

⁶⁷ *Bexu*: сборник статей о русской интеллигенции, p. 89.

nė straipsnių rinkiniui *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)* taip pat parašė atskirą skyrių „Lietuvos jaunuomenė“, kuriame ne vien daug dėmesio skyrė vaikų auklėjimui namuose ir mokykloje⁶⁸, bet ir palietė vyro ir moters lygiavertiškumo šeimoje klausimą. Čiurlionienė viešai kalbėjo apie tai, kad „meilė – tai valandėlės liepsna“, o šeima – „tai rimtas dalykas“ ir joje būtina užtikrinti „bendrą sielų gyvenimą“⁶⁹. Todėl siūlė susirūpinti moters socialinio vaidmens šeimoje ir visuomenėje kaita. Tačiau nepriklausomai nuo to, kiek būta (arba nebūta) idėjinės įtakos, Čiurlionienės straipsnių rinkinys *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)* buvo stiprus posūkis lietuvių inteligentijos viešajame problemų diskurse. Čiurlionienė, kritikuodama lietuvių inteligentiją, o kartu kurdamą idealų lietuvių inteligento vaizdinį, nebijojo likti nuošalyje, atokiai nuo kitų bei sulaukti kritikos.

Ir pirmiausia į viešąją diskusiją dėl Čiurlionienės straipsnių rinkinio įsitraukė Petkevičaitė-Bitė, kuriai buvo visiškai nepriimtina, kad Čiurlionienė drįsta kritikuoti „dabartinę inteligentiją“. Ji niekaip negalėjo suprasti, kaip Čiurlionienė – „lietuvė, grynos, jautrios širdies, talentuota žmogysta“ – leido sau kritikuoti tą visuomenės dalį, kuri „kūrė ir kuria Lietuvą“. Petkevičaitė-Bitė siūlė Čiurlionienei prisiminti ar atsigręžti į netolimą praeitį ir aiškiai suvokti, kokia reikšminga yra lietuvių inteligentijos veikla⁷⁰. Iš dalies Petkevičaitės-Bitės kritikos kryptį tęsė kitas lietuvių periodinio leidinio korespondentas, atkreipdamas dėmesį, kad Čiurlionienė drįso „be jokių pamatų ir prirodinėjimų išpeikti ir išniekinti visa, kas dabar Lietuvoje ir pas lietuvius yra – ir inteligentija, ir draugijos, ir literatūra, dailė ir muzika ir t. t.“⁷¹ Tačiau tas pats *Lietuvos ūkininko* korespondentas, skirtingai nei Petkevičaitė-Bitė, konstatavo, kad Čiurlionienės knyga, kaip ir Lazdynų Pelėdos (Sofijos Ivanauskaitės-Pšibiliauskienės) kūrinys *Klaida* (1909)⁷², „vis-gi šiek tiek sujudino dabartinį ‚romųjį‘ gyvenimą, sukėlė ginčus“⁷³. O šių ginčų antrajai kryptčiai atstovavo Antanas Smetona. Skirtingai nei Petkevičaitė-Bitė, Smetona buvo įsitikinęs, kad Čiurlionienė pakėlė seniai „pribrendusius mūsų visuomenės ir inteligentijos klausimus“⁷⁴, ir skatino inteligentiją rim-

⁶⁸ Plačiau žr.: Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 223.

⁶⁹ Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *op. cit.*, p. 24.

⁷⁰ „Sofijos Čiurlianienės (Kymantaitės) ‚Lietuvoje‘ kritika“, *Lietuvos žinios*, 1911, Nr. 2, p. 2.

⁷¹ R-ka [?], „1910-ji metai Lietuvoje“, *Lietuvos ūkininkas*, 1911, Nr. 2, p. 19.

⁷² Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Petkevičaitė-Bitė reiškė kritiką Lazdynų Pelėdai dėl netinkamų inteligentijos vaizdinių kūrinyje *Klaida*. Plačiau žr.: Dalia Pauliukevičiūtė, *Lazdynų Pelėdos kūryba: Melodraminio režimo problemos ir kontekstai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 134.

⁷³ R-ka [?], *op. cit.*

⁷⁴ A[ntanas] S[metona], „Naujoji knyga“, *Viltis*, 1910, Nr. 81 (416), p. 1.

tai juos apsvarstyti. Dar anksčiau nei Čiurlionienė, bet tais pačiais 1910 m., Smetona viešai teigė, kad lietuvių inteligentija yra „ant kryžkelės“, nes ją apėmusi visuomeninė apatija. Smetonos manymu, jeigu ankstesniais laikais inteligentijos tikslai buvo aiškūs – dirbti dėl visuomenės tautinio apsisprendimo, kurti politines programas ir siekti jas įgyvendinti, tai dabartiniais laikais šių uždavinių per mažai, inteligentija privalo sau kelti naujus, kartu susirūpindama „savęs pačios persimainymu“⁷⁵. Todėl Smetona, skirtingai nei dauguma kitų korespondentų, nekvestionavo Čiurlionienės knygos svarbos inteligentijos problemų viešajame diskurse.

Moters inteligentės vaizdinys?

Šio straipsnio poskyrio pavadinimą neatsitiktinai užbaigiau klaustuko ženklu. Manau, kad Petkevičaitės-Bitės, Čiurlionienės, Šatrijos Raganos, Lazdynų Pelėdos, Didžiulienės dalyvavimas viešajame inteligentijos problemų diskurse dar neleidžia kalbėti apie tai, kad formuotas atskiras moters inteligentės vaizdinys. Iš dalies šias abejones patvirtina Čiurlionienės pozicija, išreikšta 1910 m. knygoje *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)*. Kaip ir minėta, Čiurlionienė kalba, vertina lietuvių inteligentiją, tačiau daro aiškią takoskyrą tarp vyriškos ir moteriškos inteligentijos dalies. Moteris, net baigusias aukštąsias studijas, ji vadina „pusiau inteligentėmis“, tai tokia dar visai „žalia medžiaga“, „neatbudę žmonės“⁷⁶. Kas nulėmė tokį Čiurlionienės vertinimą? Ko gero, reikėtų sutikti su Bleizgienės išvada, kad Čiurlionienei pirmiausia rūpėjo moters kaip žmogaus, turinčio „žmogiškąją vertybę“, klausimas. Čiurlionienė pirmiausia apeliavo į galimus pokyčius visuomenėje, turėjusius užtikrinti lygiavertį moters dalyvavimą sprendžiant visuomenės problemas, teikiant moteriai vienodas viešo kalbėjimo formas⁷⁷. Todėl net moterų su aukštuoju išsilavinimu, kurios formaliai galėtų būti priskirtos inteligentijai, Čiurlionienė dar nelaikė inteligentėmis.

Ir šis Čiurlionienės vertinimas vėl sulaukia Petkevičaitės-Bitės reakcijos. Tiesa, netiesioginės. 1910 m. Vilniuje išleidžiama Petkevičaitės-Bitės brošiūra *Apie moterų klausimą*, kurioje ji save, kaip ir kitas rašytojas, vienareikšmiškai priskiria inteligentijai, o inteligento vaizdinį formuoja remdamasi jo socialiniais uždaviniais visuomenėje⁷⁸. Pastarąjį inteligento, o kartu ir

⁷⁵ A[ntanas] Sm[etona], „Ant kryžkelės“, *Viltis*, 1910, Nr. 74 (109), p. 1.

⁷⁶ Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *op. cit.*, p. 23.

⁷⁷ Ramunė Bleizgienė, *op. cit.*, p. 326.

⁷⁸ Gabrielė Petkevičaitė, *Apie moterų klausimą*, Vilniuje: M. Kuktos spaustuvė, 1910, p. 4.

inteligentės vaizdinį Petkevičaitė-Bitė perkelia į redaguojamą laikraštį *Žibutė* (1911–1912), kuriame deklaruoja, kad inteligentė pirmiausia atsakinga už socialinio atsilikimo panaikinimą, socialinės ir ekonominės modernizacijos įgyvendinimą kaimo vietovėse. Taigi Petkevičaitė-Bitė ir toliau lieka ištikima savo vertinimui – inteligento (inteligentės) sąvoką apibrėžia pagal jo arba jos viešąją raišką. Laikraštyje ji ragina inteligentes⁷⁹ platinti tarp sodiečių higienos žinias, steigti akušerių draugijas taip mažinant vaikų mirtingumą⁸⁰. Antra vertus, *Žibutėje* ji populiariai dar *Varpe* išsakytą mintį⁸¹, kad inteligentė sodžiuje dėmesio pirmiausia turėtų skirti „šviečiamajam darbui“⁸². Pastaroji veikla, Petkevičaitės-Bitės manymu, labiausia atliepia moters prigimtį, tai pirmaeilis moters inteligentės veiklos laukas. Todėl rašytoja visų pirma ir ne kartą akcentavo, kad inteligentė privalo „rūpintis savo mokyklų vargais, pasistengti pašalinti šiuos vargus, suteikti mokiniams ir mokytojams morališką ir medžiagišką paspirtį“⁸³. Petkevičaitė-Bitė teikė ir tokios veiklos pavyzdžius, periodinėje spaudoje primindama „Žiburėlio“ – besimokančio jaunimo paramos – draugiją. Redaguojamame laikraštyje Petkevičaitė-Bitė inteligentei skyrė papildomą užduotį – padėti „sodietėms“ kovoti dėl lygiateisiškumo – „neleisti niekam savo žmogaus teisių mindžiuoti“⁸⁴. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šią savo – inteligentų – pareigą aiškiai įsisąmonino Felicija Bortkevičienė ir Čiurlionienė, prisimindamos Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo laikus⁸⁵. Galima prielaida, kad inteligentės vaizdinį, paremtą socialinėmis pareigomis visuomenei,

⁷⁹ Svarbu pastebėti, kad Petkevičaitė-Bitė laikraštį *Žibutė* skyrė dviem moterų grupėms – „lietuvių inteligentėms“ ir „Lietuvos liaudžiai [...] kunigų seserims ir gaspadinėms“. Žr. [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Moterų klausimas Lietuvoje“, *Žibutė*, 1911, Nr. 2, p. 10.

⁸⁰ Vienas Nabagas [?], „[vairų balsai. Atsišaukimas į apsišvietusias moteris“, *Žibutė*, 1913, Nr. 2, p. 8–9.

⁸¹ *Varpe* Petkevičaitė-Bitė negailėjo kritikos „išsilavinusioms moterims“, kurios „neprijaučia tėvynės vargūi“, nesirūpina liaudies švietimu, bijo platinti draudžiamą lietuviškąją spaudą. Plg.: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Quasi-fantazija. Į vietą pasikalbėjimo“, in: Eadem, *Raštai*, t. 4: *Pasikalbėjimai*, surinko ir paruošė Aleksandras Žirgulytis, Vilnius: Vaga, 1967, p. 151.

⁸² Juzė Šlumšytė [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Apie veikimą kaimuose“, *Lietuvaitė*, 1910, Nr. 2, p. 20.

⁸³ Gabrielė Petkevičaitė, „Inteligentų-moterų pridermės sulys jaunąsios kartos“, *Vilniaus žinios*, 1907, Nr. 172 (781), p. 3.

⁸⁴ [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], „Ketveriems metams besibaigiant“, *Žibutė*, 1911, Nr. 3, p. 17.

⁸⁵ Plg.: „Pirmojo Lietuvių moterų suvažiavimo dalyvės Felicijos Bortkevičienės atsiminimai“, *Moteris ir pasaulis*, 1938, Nr. 1–2, p. 8; Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Atsiminimai“, in: Eadem, *Raštai*, t. 3, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1988, p. 291. Reikėtų pastebėti, kad moterų inteligentų įsipareigojimas „sodietėms“ taip pat stipriai populiariintas moterų tarpukario periodinėje spaudoje. Plg. žr.: Elena Balčiūnaitė, „Inteligentės pareigos liaudies moteriai“, *Moteris ir pasaulis*, 1935, Nr. 8–9, p. 309; Elena Gimbutienė, „Iš šių dienų kaimo moters gyvenimo“, *Moteris ir pasaulis*, 1937, Nr. 1, p. 13; Ona Maksimavičienė, „Provincijos moteris inteligentės“, *Moteris ir pasaulis*, 1937, Nr. 2, p. 9.

turėjo ir Lazdynų Pelėda (Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė), kuri ragino moteris „su atestatais“ imtis ne vien šviečiamosios veiklos, bet ir socialinės globos: „[B]ūkime našlaičių motinomis, priglaukime vargų vaikus, nuo juodo purvo atitraukyme, praminkime šviesesnius takus.“⁸⁶ Tačiau ir Lazdynų Pelėda, ir Petkevičaitė-Bitė, iš dalies ir Žemaitė, deklaravusios moterų inteligenčių sluoksnio, tiksliau, subgrupės buvimą, nebijojo žerti kritikos. Petkevičaitė-Bitei buvo nepriimtina inteligenčių baimė įsilieti į konspiracinę tautinę-šviečiamąją veiklą⁸⁷, o dramoje „Litvomanai“ ji ir Žemaitė kalbėjo apie inteligenčių tautinio užsiangažavimo stoką⁸⁸. Tačiau Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda, Žemaitė kalbėjo apie inteligentės viešuosius išipareigojimus visuomenei, o Čiurlionienė vėl buvo pirmoji, atvirai ir vėlgi viešai⁸⁹ prakalbusi apie visuomeninės veiklos ir šeimos gyvenimo derinimo problemas. Tiesa, ne iš karto, dar ne XX a. pradžioje. Matyt, prie šių klausimų viešo svarstymo pati Čiurlionienė dar turėjo prieiti. Neatsitiktinai, praėjus metams po knygos *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)* pasirodymo, Čiurlionienė sukuria dialoginę dramą „Ateities moteris“, kurioje išreikštas išsilavinusios, profesiskai ir materialiai nepriklausomos moters idealas⁹⁰. Tuo laiku, kai Čiurlionienė viešai prabyla apie visuomeninio ir šeimos gyvenimo derinimo galimybes, ji pati jau yra pasikeitusi. Tarpukario Lietuvoje Čiurlionienė užsiėmė plačia visuomenine veikla, buvo aktyvi ne vien Lietuvos, bet ir tarptautinių organizacijų narė⁹¹, tad galėjo dalintis asmenine patirtimi.

⁸⁶ Lazdynų Pelėda [Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė], „Moteris su atestatais ir be atestatų“, *Lietuvaitė*, 1911, Nr. 2 (14), p. 21.

⁸⁷ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Quasi-fantazija. Į vietą pasikalbėjimo“, p. 153.

⁸⁸ *Litvomanai. Drama keturiuose veiksmuose*, parašė Dvi Moteri, Tilžė: M. Saunus, 1905, p. 9.

⁸⁹ Reikėtų pastebėti, kad visuomeninės veiklos ir šeimos gyvenimo derinimo problemas asmeninėje korespondencijoje ne kartą kėlė Pleirytė-Puidienė. 1907 m. spalio 20 d. laiške Aleksandrui Dambrauskui-Jakštui ji rašė: „Mums, moterims, ne taip lengva viešai gyventi, – ir čia nors ir dievai žino kokia emancipantė nebūtumei, bet, kad gyvenimas pats paims į glėbį – tai ir pajunti, kad esi moteriškė pirma visko.“ Cit. iš: Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sąpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 28.

⁹⁰ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Ateities moteris [1910 m.]“, in: Eadem, *Raštai*, t. 7: *Proza, poezija, dramos, kūrinių variantai ir fragmentai iš rankraštinio palikimo*, sudarė ir parengė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Dalia Zubovaitė-Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 146.

⁹¹ Čiurlionienė nuo 1929 m. dirbo Lietuvos moterų tarybos, vienijusios septyniolika moterų organizacijų, valdyboje, dalyvavo Tarptautinės moterų tarybos kongrese Vienoje bei Tarptautinės sąjungos už moterų balsavimą būstinėje ir kituose susirinkimuose Ženevoje (oficialiuose susitikimuose dalyvavo kaip valstybės atstovė, privačiuose – kaip organizacijos atstovė), atliko Tautų Sąjungos referentės darbą Tarptautinės moterų taikos ir laisvės lygos kongrese Prahoje. Plačiau žr.: Eglė Kačkutė, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė – lietuvių visuomenės veikėja tarptautinėje erdvėje“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, Nr. 10, 2010, p. 10.

1934 m. Čiurlionienė paskelbė tekstą „Kultūringa moteris mūsų visuomenėje“⁹², kurį pagal turinį galima priskirti inteligentijos temai. Čiurlionienė tarsi deda lygybės ženklą tarp sąvokų „kultūringa moteris“ ir „moteris inteligentė“. Minėtame tekste ji siūlo būdus, kaip inteligentei suderinti visuomeninę veiklą ir šeimos gyvenimą, kaip ir kodėl įmanoma inteligentės viešosios ir privačios erdvių sąveika⁹³. Čiurlionienės manymu, abi šios sritys, jų harmoninga dermė, apibrėžia moterį inteligentę, nesvarbu, ar kalba eitų apie išteklėjusias, ar apie viengunges. Čiurlionienė pripažino, kad „inteligentė turi stipriai pagalvoti, kaip išmokyti sunkaus gyvenimo meno: suderinti smulkias kasdienes prozaines pareigas su aukštesniais reikalavimais [...]“. Kaip padaryti, kad namuose būtų pavyzdinga tvarka ir užtektų laiko ir neatsilikti intelektualiai, ir prisidėti prie visuomenės darbo“⁹⁴. Čiurlionienė matė vieną išeitį – drausmę: „[K]ada moteris taip sutvarko savo gyvenimą, ji įrodo savo drausmingumą, tada jos gyvenimas įgauna gilesnės prasmės – ir tada jau lengva pasiekti kitą meną: mokėjimą sugyventi su žmonėmis. [...] Taktas reikalingas tiek šeimos gyvenime, ne tik tarnyboje, bet ir visuomenės darbe.“⁹⁵ Inteligentės namus Čiurlionienė vertino kaip kultūros židinį, iš kurio „turi išeiti gyvas intelektualinis gyvenimas, visuomeninio kuriamojo darbo impulsas, o patys namai būtų estetinių išpūdžių lizdas, pagrįstas moralės normų baze“⁹⁶. Taigi, kaip ir 1910 m., Čiurlionienė grįždavo prie viešosios ir privačiosios erdvės, kartu pripažindama, kad inteligento visuomeninės pareigos trina ribas tarp šių erdvių. Tačiau manytina, kad Čiurlionienės viešąjį kalbėjimą pastarąja tema galėjo skatinti nauji vingiai moters socialinio vaidmens sampratoje, kurie neišvengiamai lietė moters inteligentės vaizdinį.

XX a. trečiu ir ketvirtu dešimtmečiais labiau atsigręžta į tautinių vertybių, istorinio sąmoningumo puoselėjimą šeimoje, kur moteriai skirtas pirmaeilis uždavinys⁹⁷. Vytauto Kavolio žodžiais, tarpukario Lietuvoje įvyko moterų „neužbaigtas išsilaisvinimas“, kada pirmąjį drąsų ir eksperi-

⁹² [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], „Kultūringa moteris mūsų visuomenėje“, *Vadovė*, 1934, Nr. 1, p. 3–8.

⁹³ Reikėtų pažymėti, kad Antanina Gustaitytė-Šalčiuvienė romane *Vingiai* (1932) sukūrė idealistinį aukščiausias pareigas valstybės tarnyboje ir vaikų priežiūrą derinančios moters paveikslą.

⁹⁴ [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], *op. cit.*, p. 4.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 5.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 6.

⁹⁷ Plg.: Gabrielė Gudaitė, *Moters stereotipas Lietuvos tarpukario periodinėje spaudoje*: magistro darbas, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2009; Živilė Matulionytė, *Modernios moters įvaizdis Pirmosios Lietuvos Respublikos spaudoje*: magistro darbas, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2011.

mentinį nepriklausomybės dešimtmetį pakeitė tradicijos saugojimo laikysena pasižymėjęs antrasis dešimtmetis⁹⁸. Ši nauja tendencija turėjo įtakos ir inteligentės sampratai, tai reikšmingai liudija visuomeniniai inteligentijos teismai, ypač suklestėję XX a. trečiu ir ketvirtu dešimtmečiais bei turėję tikslą projektuoti idealaus inteligento vaizdinį⁹⁹. Vienas iš šių „teismų“, kurį 1936 m. sausio 9 d. Kaune surengė karininkų šeimų moterų „Birutės“ draugijos Kauno skyrius, turėjo itin iškalbingą pavadinimą „Inteligentės motinos teismas“¹⁰⁰. Lyginant su kitais visuomeniniais teismais, šiam teismui pirminkavo tikroji teisėja – Elena Jackevičaitė, o teismo narės buvo įtakingos nepriklausomos Lietuvos moterys Sofija Smetonienė ir Vincenta Lozoraitienė. Inteligentei (moteriai ir motinai) priekaištauta, kad mažai rūpinasi šeima ir namų reikalais, tautiniu vaikų auklėjimu šeimoje, o daugiau dėmesio skiria „išoriniam blizgesiui“ – „prabangai, dažams, kavinių lankymui“¹⁰¹.

Tačiau 1938 m. Petronėlė Orintaitė¹⁰² knygoje *Kviečiai ir raugės: Moterų kūrybos problemos* išskleidė moters „uždarymo namuose“ pavojingumą:

[J]ei ji [moteris] neturės progos rūpintis ir gyventi platesniu gyvenimu ir už savo šeimos ribų, jei ji negalės dalyvauti pilnateisiu darbininku ir sprendėju viešuosiuose tautos ir valstybės reikaluose, jei jai nebus jokių pareigų už savo šeimos – niekur ji nepaliks savo kilnios moteriškumo žymės, nieko platesnio ir kilnesnio neįkvėps savo vaikams – jaunai tautos kartai, nieko nepaveiks nei savo švelnia prigimtimi[,] nei kukliu padorumu.¹⁰³

Kiekvienai moteriai, ne vien inteligentei, Orintaitė siūlė atsiduoti visuomenei veiklai, kuri turėtų būti parenkama pagal individualius gabumus ir polinkius. Tačiau didžiausią visuomeninės veiklos reikalavimą Orintaitė taikė „mokytojoms ir pralavintoms“ moterims, kurias vienareikšmiškai

⁹⁸ Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 91–92.

⁹⁹ Plačiau žr.: Dangiras Mačiulis, „Visuomeniniai teismai kaip tobulesnio piliečio ugdymo praktika tarpukario Lietuvoje (1918–1940)“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 41, 2018, p. 159–192.

¹⁰⁰ Plg.: V. [?], „Inteligentės motinos teismas“, *Mūsų kraštas*, 1936, Nr. 6, p. 5.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Viktorijos Šeinos teigimu, Orintaitės prozos kūriniuose reikštas protestas prieš lyčių lygiatėsiškumą pažeidžiantį vyro požiūrį į moterį, skatinta vyro atsakomybė šeimai. Plg.: Viktorija Šeina, „Naujoji moteris“, in: *Ribos ir paraštės: Socialinė kritika tarpukario Lietuvoje*, sudarė Norbertas Černiauskas, Gabrielė Radzevičiūtė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2022, p. 129–130.

¹⁰³ Petronėlė Orintaitė, *Kviečiai ir raugės: Moterų kultūros problemos*, Kaunas: Autorės leidinys, 1938, p. 76.

priskyrė inteligentėms. Tokia „apsišvietusi moteris“, kaip vienareikšmiškai teigė Orintaitė, „neturi tenkintis vien savo šeima ar apsibrėžti siaurais profesinio darbo rėmais, ji turi pareigą būti aktyviu visuomenės žmogumi“¹⁰⁴. Išsilavinimas keičia žmogaus, moters savipratą, o ši nauja saviprata turi būti išnaudota visuomeninei veiklai ir kūrybai. Kūrybinė veikla, raiška, Orintaitės manymu, taip pat yra vienas iš inteligentės apibrėžties dėmenų.

Orintaitės mintijimo tąsą iš dalies galima išvelgti ir kituose tekstuose, kurie buvo paskelbti tais pačiais 1938-aisiais, pirmiausia moterų periodinėje spaudoje¹⁰⁵. 1938 m. net katalikiškos krypties *Naujojoje vaidilutėje* buvo paskelbta Belgijos senatorės Marios Baers kalba, kurioje pristatant katalikiškojo feminizmo pagrindus socialinė veikla išskirta kaip antrasis moters apibrėžties dėmuo¹⁰⁶. Baers žodžiais: „Moteris yra socialinis asmuo: ją turi interesuoti žmonijos bendrijos gerovės ieškojimas, kuris negali vykti be moters gerovės.“¹⁰⁷ Į tebevykstančias diskusijas, tiksliau, į prieštaračius idėjai mažinti moterų vaidmenį viešajame gyvenime ir palikti jas tik namuose, šeimose, taip pat įsijungė istorikė Marija Andziulytė-Ruginienė, vienareikšmiškai teigdama, kad „motiniškumas [...] tik moters gyvenimo uždavinys ir tai ne vienintelis ir ne svarbiausias. Moteris, kaip žmogus, taip lygiai kaip vyras pašaukta tarnauti Tiesai, Gėriui ir Grožiui ir savo asmens kūrimu ir tobulinimu prie jų artėti. Galutinis šių idealų atsekimas yra aukščiausias ir tikrasis moters, kaip ir išvis žmogaus, gyvenimo tikslas“¹⁰⁸. O Julija Maceinienė, *Naujosios vaidilutės* redaktorė, kaip kadaise Čiurlionienė inteligentijos problemų viešajame diskurse, atvėrė naują puslapį inteligentės savipratoje. 1938 m. straipsnyje „Mergaitės ugdymas kultūrinei kūrybai“ Maceinienė deklaravo, kad inteligentė neturi bijoti konstruoti naują inteligento vaizdinį, bet, svarbiausia, ieškoti ir rasti savo vietą kūrybinėje veikloje, ir kartu pripažinti, kad „dabar moteris dažnai išspraudžia save į vyro sukurtąsias lytis ir tuo pačiu metu netenka originalumo“¹⁰⁹. Maceinienė, pateikdama plačią

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 59.

¹⁰⁵ Atskirai nenagrinėjau moterų dalyvavimo inteligentijos problemų viešajame diskurse tarpukario Lietuvoje.

¹⁰⁶ Kitais katalikiškojo feminizmo dėmenimis laikyti „moteris-asmuo“ (protingas ir laisvas žmogus, turįs asmeninį paskyrimą), „moteris – Dievo kūrinys“ (ji sukurta Dievo garbei ir per krikštą gali dalyvauti jo dieviškajame gyvenime).

¹⁰⁷ „Moteris ir socialinis gyvenimas“, *Naujoji vaidilutė*, 1938, Nr. 1, p. 5–6.

¹⁰⁸ Marija Andziulytė-Ruginienė, „Moters kultūrinė kūryba“, *Naujoji vaidilutė*, 1938, Nr. 4, p. 201.

¹⁰⁹ Julija Maceinienė, „Mergaitės ugdymas kultūrinei kūrybai“, *Naujoji vaidilutė*, 1938, Nr. 3, p. 130.

mergaičių ugdymo pertvarkymo programą¹¹⁰, darė išvadą, kad „atėjo laikas moteriai ne tik stovėti šalia vyro, bet, kurdama su juo sykiu, pamažu keisti kultūros formas pagal savo dvasios reikalavimus“¹¹¹.

Praėjus metams po Orintaitės teksto, kitas moterų periodinis leidinys *Moteris ir pasaulis*, glaudžiai susijęs su Moterų tarybos veikla, Vilniaus vadavimo akcijomis bei skyręs ypatingą dėmesį moterų socialiniam veikimui skatinti¹¹², paskelbė straipsnį „Moteris lietuvių moterų raštuose“, kuriame konstatavo, kad „inteligentė moteris smarkiai progresuoja“, tačiau „jos tipas dar nėra visiškai išsikristalizavęs“¹¹³. Straipsnio autorius ar autorė apeliavo į tai, kad moters inteligentės vaizdinį suformavo vien Petkevičaitės-Bitės Elzė (romanas *Ad astra*) ir Šatrijos Raganos Viktorė (apysaka *Viktorė*)¹¹⁴. Iš šių „senosios kartos moterų“ kūrinių dabartinė inteligentė galėjo „pasisemti ištikimybės savo idėjoms“, rasti „pasitenkinimą visuomeniniame darbe“¹¹⁵. Iš „jaunosios kartos moterų“ kūrybos išskirta vien Ievos Simonaitytės „Pavasario audros“ Advė, kuri „tvirtai žengia per gyvenimą, [...] savo laimę aukuoja ant tėvynės aukuro. Ji girdi ir supranta tėvynės balsą ir visas savo jėgas tėvynei aukuoja“¹¹⁶. Manytume, kad šie žodžiai turėjo ir kitą reikšminę poetinę. Keičiantis Lietuvos etnopolitinėmis sąlygomis (taip pat kaip XIX a. sukilimų, XX a. karų atveju), vėl apeliuota į moterų tautinį sąmoningumą ir tautinę visuomeninę veiklą. Tačiau šis tekstas galėjo signalizuoti ir kitą reiškinį, kai moteris inteligentė siekė save išskirti bendroje inteligentijos grupėje, atvirai kalbėti apie įsitvirtinimo (pripažinimo) šioje grupėje problemas, tai lėmusius psichologinius ir emocinius iššūkius, kitokius savivokos procesus.

.....
¹¹⁰ Maceinienės manymu, mergaitės ugdymo procesuose ypatingą dėmesį reikėtų skirti kūrybinių galių atpažinimui ir formavimui. Pirmiausia motina turinti stebėti mergaitės gabumus ir sudaryti kuo palankesnes sąlygas jiems subręsti. Ir šiuo atveju Maceinienė perspėjo motinas, tarp jų motinas inteligentes, kad jos, ugdydamos mergaites kūrybai, žadintų ne ambiciją, bet įkvėptų didelę meilę darbui, kad „mergaitė dirbdama jaustųsi dalyvaujanti visos žmonijos kūryboje“. Mokyklos reikšmę ugdant jaunos mergaitės kūrybines galias Maceinienė nuvertino, manė, kad atėjo laikas galvoti apie „mergaičių mokyklas su atskiru mokomosios medžiagos suskirstymu ir dėstymo metodu pritaikytu mergaitėms“. Žr. *Ibid.*, p. 134–136.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 136.

¹¹² Plg.: Vanda Lozoraitienė, „Moteris ir socialinė padėtis“, *Moteris ir pasaulis*, 1937, Nr. 6, p. 2; Marija Lemešytė, „Vilniaus krašto lietuvė inteligentė“, *Moteris ir pasaulis*, 1938, Nr. 10, p. 2; Audronė Brazdžionytė, „Visuomeninio darbo metus pradėdant“, *Moteris ir pasaulis*, 1938, Nr. 9, p. 16.

¹¹³ „Moteris lietuvių moterų raštuose“, *Moteris ir pasaulis*, 1939, Nr. 11, p. 8.

¹¹⁴ Ramunės Bleizgienės teigimu, *novelios* pasakojimas, kuriam svarbiausia – vidinė moters istorija, leidžia iš pačios moters pozicijų pamatyti moters ėjimą tautinio brandimo, didesnio sąmoningumo, aktyvios veiklos link. Plačiau žr.: Ramunė Bleizgienė, *op. cit.*, p. 258.

¹¹⁵ „Moteris lietuvių moterų raštuose“, p. 8.

¹¹⁶ *Ibid.*

Vietoje išvadų

Šį tyrimą norėčiau apibendrinti pateikdama kelis pasvarstymus ir iškeldama naujus klausimus. Pirmiausia, tyrimas nėra užbaigtas. Verčiau reikėtų kalbėti apie *galimos* tiriamosios problemos iškėlimą, *galimas* tyrimo kryptis. Manau, kad pasirinkta tyrimo prieiga leidžia įkontekstinti moterų tekstus, juos suprasti ir įvertinti. Taip, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje turime nedaug moterų tekstų, kuriuose svarstomas inteligentijos klausimas. Ir net įvertinant bendrąją inteligentijos problemų diskursą, Petkevičaitės-Bitės balsas yra labiau kontekstinis, įsilieja į bendrąją inteligentijos problemų viešąjį diskursą. Petkevičaitė-Bitė nesiūlo naujų idėjų, naujų minčių, nors jos aktyvumas inteligentijos viešajame diskurse iš pirmo žvilgsnio suponuotų kitas išvadas. Net drįsčiau teigti, kad Petkevičaitė-Bitė bijo peržengti inteligentijos problemų viešojo svarstymo rėmus. Tačiau ji išdrįsta, kartais įžūliai, kartais perdėm įkyriai, pasakyti, kad rašanti moteris gali vertinti inteligentijos klausimus, ji stebi diskusijas ir nori jose dalyvauti. Tiesa, lieka atviras klausimas, ar išitraukimas į inteligentijos viešąją erdvę Petkevičaitė-Bitei buvo toks sklandus, be vidinių iššūkių ir jų sprendimo. Taip pat nežinia, ar Kymantaitė-Čiurlionienė, rašydama knygą *Lietuvoje (Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją)* ir skaitydama savo pačios minčių kritiką, jautėsi tvirta, psichologiškai rami ir saugi.

Skirtingai nei Petkevičaitė-Bitė, ji išdrįso ir, galima tvirtai teigti, pirmoji (arba viena pirmųjų) ėmėsi atnaujinti lietuvių inteligentijos problemų viešąjį diskursą. Drąsos Kymantaitė-Čiurlionienė tikrai nestokojo. Jai buvo svarbiau matyti *individuei inteligentiją*, o ne kolektyvo inteligentiją, parodyti trapią sąsają tarp inteligento visuomeninės veiklos ir jo asmeninio gyvenimo, atvirai kalbėti apie inteligento, tautos vedlio, saviugdos būtinybę. Tačiau Kymantaitė-Čiurlionienė, taip pat kaip Petkevičaitė-Bitė, bent viešajame diskurse tyli apie moters inteligentės problemas, o jos viešas kalbėjimas šia tema yra labiau chrestomatinis, tarsi proziškas – kaip suderinti visuomeninę veiklą ir namų pareigas. Kitų galimų problemų Čiurlionienė nemato arba nenori viešai apie jas kalbėti?

O gal toks žvilgsnis klaidingas – ar verta išskirti moters inteligentės vaizdinį kaip atskirą tyrimo problemą? Gal taip užmetamas tinklas, nubrėžiama neegzistuojanti matrica? Gal inteligentijos kolektyvinės tapatybės formavimosi procesai universalūs, be lyties skirtumo? Ir moterų balsai visada bus (o galimai ir vertintini) tarp kitų tekstų. O gal dėmesio pirmiausia reikėtų skirti moterų, laikiusių save inteligentėmis, savivokos tyrimams? Bandyti

aiškintis, kada jos pačios ima suvokti save kaip inteligentes, kokia inteligentijos samprata vadovaujasi, o gal atranda kitą – vien moterims būdingą apibrėžimą, veiklas? Šiomis mintimis moterys galėjo dalintis asmeniniuose pokalbiuose, dienoraščiuose, laiškuose, bet sąmoningai vengti jas plėtoti viešojoje erdvėje.

Nuo Amerikos iki Lietuvos: moterų savivokos klausimai XX a. pirmos pusės lietuvių spaudoje

ANOTACIJA: Straipsnyje kalbama apie XX a. pirmos pusės moterų savivokos formas, slenksčius ir barjerus bei jų įveikas, išryškėjusias ne tik grožinėje kūryboje, bet pirmiausia – lietuviškoje spaudoje. Todėl straipsnio objektu pasirinkti keli moterų edukacijai ir savivokai keisti skirti leidiniai, panašiu laiku leisti išėivijoje ir Lietuvoje: Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjungos *Moterų dirva* (nuo 1916), Lietuvių moterų progresyvaus susivienijimo Amerikoje *Moterų balsas* (1916–1922) ir mergaičių ateitininkių, vėliau – moterų inteligenčių žurnalas *Naujoji vaidilutė* (1921–1940). Straipsnyje keliama klausimai: kas tuo metu rūpėjo skirtingų pažiūrų moterims skirtinguose žemynuose, ar tai buvo susisiekiantys indai? Kaip tie rūpesčiai aktualizuoti ir įgyvendinti arba ne?

RAKTAŽODŽIAI: moterų savivoka, leidiniai moterims, spauda, draugijos, moterų padėtis, katalikės, progresyviosios.

Įvadas

Pirmosios išėivijų iš Lietuvos bangos XIX a., kaip ir XXI a. išėivusiųjų svetur, gyvenimo analizė neišvengiamai kreipia dėmesį į bendrijas, draugijas – kaip tam tikros bendruomenės gyvensenos ir savimonės atstovus, ryškiausius būrimosi laukus. Moters padėtį ir situaciją tiek gimtajame, tiek svetimame krašte taip pat nemaža dalimi lėmė priklausymas draugijoms, moterų organizacijoms. Draugijų istorija ne tik atspindi hierarchinius santykius (nes pirmosios draugijos buvo tik vyriškos, vėliau vyrų draugijose moterims palikti globos – „apekuntvos“ – skyriai), bet ir liudija moterų sąmonėjimo kelią, lyčių vaidmenų kaitą emigracijoje. Kalbos nemokėjimas, nedarbas, ligos, šalpos institucijų stygius skatino moteris organizuotu būdu, naudojantis teisine reglamentacija padėti viena kitai.

Apie katalikiškų lietuvių moterų draugijų veiklą Lietuvoje (Kaune ir Vilniuje) nemažai rašyta, tyrinėta (Virginijos Jurėnienės, Indrės Karčiauskaitės, Almos Lapinskienės, Aldonos Vasiliauskienės ir kt.). Mažiau dėmesio skirta nekatalikiškoms (vadinamųjų laisvamanių) moterų draugijoms. Ankstyvų-

jų lietuviškų moterų draugijų veikla Jungtinėse Amerikos Valstijose kol kas beveik netyrinėta, neaktualizuota¹.

Tyrimas paremtas Jungtinėse Amerikos Valstijose Amerikos lietuvių kultūros archyve ALKA Putname, Konektikuto valstijoje, esančia įvairių organizacijų ir draugijų medžiaga². Šio archyvo duomenys liudija senųjų lietuvių moterų draugijų veiklą JAV – tai draugijos, įsteigtos iki Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjungos įsikūrimo 1914 m., t. y. iki centralizuotų organizacijų. Moterys, susibūrusios į draugijas, peržengė privačios namų erdvės slenkstį. Priklausydamos draugijoms, jos rūpinosi ne tik kitais, kaip įprasta įvairioms šalpos organizacijoms, bet pradėjo rūpintis ir savimi, globoti viena kitą.

Pirmosios lietuvių draugijos Amerikoje buvo gana įvairaus pobūdžio:

Iš pradžių daug kur bendros su lenkais, daugiausia pašalpinės, paskui grynai lietuviškos, pabrėžiančios švietimo ir tautos labo reikalus. Vėliau ėmė šakotis pagal specialius uždavinius: blaivybės, karinės, ekonominės, meno, mokslo, pasaulėžiūrinės ir politinės. Pačių ankstyviausiųjų lietuviškų draugijų Amerikoje nariais būdavo tik vyrai, išskyrus vadinamąsias teatralines, muzikines ir giesmininkų bei keletą moterų ir merginų draugijų.³

Visos šios pastarosios draugijos buvo daugiau vietinio pobūdžio, veikė tik atskirose kolonijose. Didžiąją jų narių dalį taip pat sudarė vyrai. Moterims svarbių klausimų jos nesprendė. Be abejonės, tai buvo susiję ir su didesne to meto vyrų migracija, aktyvesniu jų dalyvavimu viešajame gyvenime. Šalpos institucijų imigrantams nebuvimas, socialinio saugumo stygius, socialinių, teisinių žinių ir išsilavinimo stoka, menkos galimybės moterims įsitvirtinti svetimame krašte brandino mintis jungtis į savas draugijas ir leisti savo spaudą (perimant jau egzistavusių vyriškų draugijų veikimo modelius ir principus). Būtent draugijų kūrimosi istorijoje reikėtų ieškoti lietuvių moterų feministinio judėjimo Amerikoje ištakų ir feministinio mąstymo užuomazgų.

¹ Daugiau žr.: Žydronė Kolevinskienė, „Taip man, sese, padėk...“: pirmosios lietuvių moterų draugijos Jungtinėse Amerikos Valstijose“, *OIKOS: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2017, Nr. 1–2 (23–24), p. 125–135.

² Pirmųjų lietuvių moterų draugijų medžiaga, esanti Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA) Putname, neturi įprastų archyvinių fondų signatūrų, atskirų bylų pavadinimų, todėl toliau šiame straipsnyje nurodoma tik archyvinės medžiagos vieta – ALKA, Putnam, JAV.

³ *Amerikos lietuvių istorija*, redagavo Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 133.

Moterims svarbių klausimų nespėdė nei pirmoji lietuviška organizacija Amerikoje – Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje, įsteigta 1886 m. rugpjūčio 15 d., nei seniausia katalikiška Amerikos lietuvių organizacija, suvienijusi mažąsias, smulkiausias draugijas, – Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje, įkurtas tą pačią 1886-ųjų lapkričio 22 d.

Lietuvių moterų draugijos Amerikoje

Išsivijoje besikūrusias lietuvių moterų draugijas neišvengiamai veikė amerikietiškas kontekstas: 1869 m. buvo įkurta Amerikos moterų balsavimo teisės asociacija ir Nacionalinė moterų balsavimo teisių asociacija. Atskirose Amerikos valstijose moterys gavo balsavimo teisę: 1869 m. Vajominge, 1893 m. Kolorade, 1896 m. Aidaho ir Jutos valstijose, 1896 m. Vašingtono valstijoje. Nors apskritai Amerikoje balsavimo teise moterys galėjo pasinaudoti tik 1920 m., t. y. įstatymiškai moterų teisė balsuoti įtvirtinta vėliau nei Lietuvoje⁴.

Nors kai kurios draugijos formaliai egzistavo beveik iki pat XX a. pabaigos, šiame straipsnyje fiksuojama pati draugijų steigimo pradžia. Būtent pirmieji moterų savarankiško veikimo žingsniai yra svarbiausi bendrame lietuvių moterų veiklos lauke. Amerikos lietuvių archyvuose rasta medžiaga rodo, kad pirmosios lietuvių moterų draugijos aktyviausiai kūrėsi ir veikė Naujojoje Anglijoje (Konektikuto, Masačusetso valstijose). Iš šio regiono senųjų draugijų dokumentų likę daugiausia. Kita svarbi ir gausi moterų lietuviškų draugijų veikimo erdvė – Čikagos apylinkės.

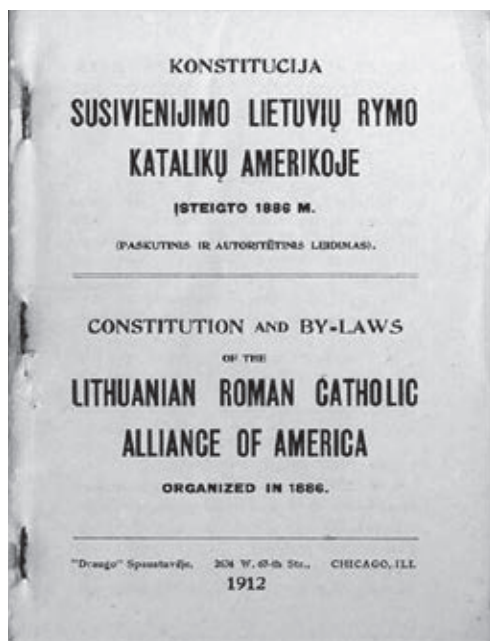
Dokumentuose (moterų draugijų konstitucijose, įstatuose) buvo pabrėžiama, kad draugijų narės, pažeidusios tam tikrus punktus, netenka socialinių garantijų – šalpos. Pavyzdžiui, „sergančios paliegimu ar gimdymo metu ir tam panašiomis sergant, narės pašalpos negauna“, „jeigu narė apserga dėl girtuokliavimo, paleistuvavimo ar tam panašiu būdu, ligonei pašalpos nemokama“, „jei narė, būdama po pašalpa ligoje, bus atrasta dirbant arba geriant svaiginančius gėrimus, ar vaikščiojant po teatrus, toje ligoje toliau nustoja pašalpos“. Akcentuojama moterų bendrystės, seserystės idėja, pabrėžiant doros, moralės prioritetus: „Jeigu paliktų savo vyrą ir vaikus ir eitų

.....
⁴ Lietuvoje 1918 m. lapkričio 2 d. Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose buvo sulygintos vyrų ir moterų balsavimo teisės. O 1919 m. priimtas Steigiamojo Seimo įstatymas, kuris suteikė Lietuvos moterims galimybę rinkimuose būti ir kandidatėmis, ir rinkėjomis. Moterys pateko į sąrašus, dalyvavo rinkimų kampanijoje ir buvo išrinktos į Steigiamąjį Seimą.

gyventi su kitu vyru, arba narė gyventų su vyru neapsivedus, ir tas būtų ištyrta, tai toki narė bus prašalinta iš dr-jos.“⁵

Kokie duomenys ryškėja tyrinėjant šias ankstyvasias lietuviškas moterų draugijas Amerikoje? Pirmiausia matyti, kad pirmojoje lietuvių migrantų bangoje būta raštingų moterų. Įdomius skaičius pateikia Lietuvos literatūros ir meno archyvas: tarp atkeliavusiųjų į Ameriką apie 1902 m. – vyrų 10 679, moterų 6 783; mokančių skaityti vyrų 299, moterų 313⁶. Kitas svarbus aspektas, kad moterys, pasiremdamos vyriškųjų draugijų patirtimi, svetimame krašte pačios aktyviai buriasi į parapiškes, tautiškas, laisvamanių (socialisčių) draugijas, pradeda leisti moterų edukacijai skirtą spaudą, taip peržengdamos privačių namų slenkstį ir išeidamos į viešąją erdvę.

Švietimas, moterų lavinimas, pašalpa sergant, parama vaikams, galimybė moteriai turėti savo lėšų – šiems dalykams ilgainiui nepakako draugijų įstatų ir (arba) vienijančio centro. Svarbų vaidmenį atliko ir pradėta leisti moterims šviesti ir auklėti bei kovai už lygias teises skirta spauda. Tai buvo labai svarbu, nes dauguma atvykusiųjų neturėjo jokio supratimo apie visuomeninę veiklą. Pirmųjų moterų draugijų steigėjos ir aktyvistės „kai kurių lietuvių veikėjų buvo šaltais sutiktos, buvo vadinamos maištininkėmis, sufražistėmis“⁷. Tačiau tokiu būdu siekta pokyčių pirmiausia socialiniame, visuomeniniame, politiniame, o vėliau ir šeimos gyvenime.

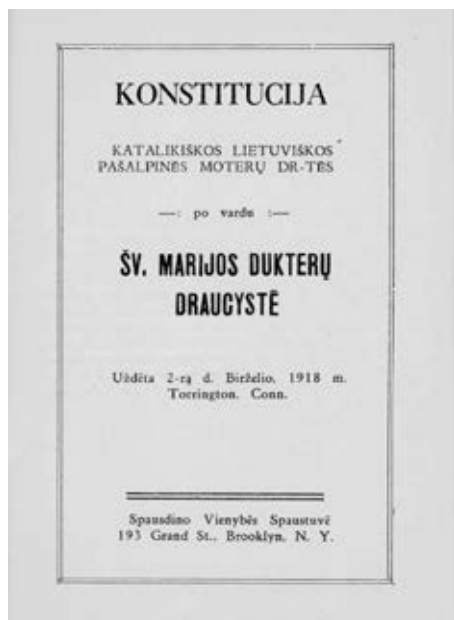

Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje konstitucija, 1912 m.

⁵ ALKA, Putnam, JAV.

⁶ Juozapas Blažiūnas, „XX amžiaus pradžios emigracija iš Lietuvos į Ameriką: kelionės kaina ir liūdnoji statistika“, *15min.lt*, 2020 07 26. Prieiga internetu: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/ar-zinai/xx-a-pradzios-emigracija-is-lietuvos-i-amerika-keliones-kaina-ir-liudnoji-statistika-1634-1352214> [žiūrėta: 2023 03 27].

⁷ *Amerikos lietuvių istorija*, p. 277.

Lietuvių moterų draugijos Amerikoje „Šv. Marijos dukterų draugystė“ konstitucija, 1918 m.

Leidiniai moterims

Moteris katalikės būrė Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjunga ir jos leista *Moterų dirva* (red. Uršulė Jokubauskaitė). Laisvesnių socialistinių pažiūrų moteris būrė Progresyvių moterų susivienijimas Amerikoje ir jų leistas *Moterų balsas*. Skirtį tarp šių dviejų kryptų žymėjo ir socialinis moters statusas, išsilavinimas. Progresyvių moterų susivienijimas jungė daugiausiai moteris miesto darbininkes. Nors moterų draugijos atstovavo skirtingoms grupėms, jos kėlė panašius tikslus ir reikalavimus, susijusius su moterų švietimu: suteikti socialinės ir ekonominės savirealizacijos galimybes, pagerinti moterų ekonominę būklę, rūpintis jų savišvieta, žadinti domėjimąsi moterų judėjimu. Nesiskyrė ir požiūris į švietimą: moterys kviestos lavintis, edukotis, burtis į bendras ir kurti atskiras profesines organizacijas. Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjungos veikla išsamiai aptarta Aldonos Vasiliauskienės tyrimuose⁸. Mažiau žinoma Progresyvių moterų susivienijimo veikla Amerikoje. Lietuvių išeivijos Amerikoje istorijos fiksuotojai pabrėžia, kad

⁸ Aldona Vasiliauskienė, „Lietuvių katalikių moterų veiklos išeivijoje fragmentai“, *Gimtasai kraštas*, t. 17, 2019, p. 34–45.

[b]ūtinai reikia prisiminti Amerikos Lietuvių Progresyvių Moterų Susivienijimą ir jo laikus, kurie tiek daug moterų triūso ir gražių vilčių nunešė su anų laikų vėjais. Reikia tai atkurti, kad nebūtų užmiršta, jogei tokia organizacija mūsų išeivijoje yra buvus ir plačiai veikė. Jos pradžia buvo 1908 metais, kai Brooklyno Lietuvaičių Apšvietos Draugijos sumanymu buvo tenai sušauktas pirmas lietuvių moterų suvažiavimas. Tame suvažiavime ir buvo įkurtas Progresyvių Moterų Susivienijimas, iš kurio moterys tikėjosi susilaukti daug naudos. Ir jis nemaža nuveikė jų švietimosi ir lavinimosi srity.⁹

1848 m. vakariniame Niujorke įvyko pirmoji Jungtinių Amerikos Valstijų moterų konferencija dėl lygių teisių. Po šios konferencijos atskiros moterų sąjungos, draugijos būrėsi įvairiose Šiaurės Amerikos valstijose. Lietuvių progresyvių moterų spauda liudija, kad ir jų atstovės aktyviai dalyvavo Amerikos moterų judėjimuose (dar iki steigiamojo suvažiavimo ir organizacijos įkūrimo), susijusiuose ne tik su socialinių, buitinių klausimų sprendimu, bet ir su svarbiais švietėjiškais, didaktiniais to laiko aspektais.

Moterų balsas, kuris telkė progresyvistes, pradėtas leisti 1916 m. Bruklina, Niujorke. Pirmaisiais metais tai buvo mėnesinis žurnalas, vėliau ėjo dukart per mėnesį. 1926 m. pakeitė pavadinimą į *Darbininkių balsą*, o 1932 m. – į *Darbininkę*. Buvo išleista 17 numerių. Iš pradžių šis moterims skirtas žurnalas buvo šešiolikos puslapių apimties, vėliau išplėstas iki trisdešimt dviejų. Žurnalas platintas ir Lietuvoje. 1933 m. jo leidyba sustabdyta. Žurnale bendradarbiavo tokia spalvinga asmenybė kaip Antanas (Anthony) Bimba, „Tėviškės“ draugijos¹⁰ aktyvus bendradarbis. Atsakingoji redaktorė buvo K. Petri-

Moterims skirto katalikiško žurnalo *Moterų dirva* viršelis, 1931 m.

⁹ *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*, medžiagą surinko ir spaudai paruošė S. Michelsonas, South Boston: Keleivis, 1961, p. 141.

¹⁰ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“ buvo įsteigta sovietinėje Lietuvoje 1976 m. prieš tai egzistavusių analogiškų institucijų pagrindu. Per šią draugiją siekta kontroliuoti bendradarbiavimą su emigravusiais tautiečiais, skleisti sovietinę propagandą, riboti objektyvios informacijos plitimą, diskredituoti dešinėsios pakraipos išeivijos organizacijas, puoselėjančias Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo idėją. Daugiau apie šios draugijos veiklą: Danutė Petrauskaitė, „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo sovietmečiu plėtojant kultūrinius ryšius su išeivija“, *Res humanitariae*, t. 22, 2017, p. 268–288.

Progresyvių moterų leidinio
Moterų balsas viršelis

kienė (K. Petrick), administracijos reikalus vedė K. Baltrunaitė, finansų raštininkė buvo M. M. Račiūtė-Hermanienė, išdininė – J. Benesevičiūtė, vėliau tapusi ir šio žurnalo redaktore. Kitos vėlesnės redaktorės: M. Račiūtė-Purvienė – 1917–1918 m., J. M. Benesevičiūtė-Šukienė (Benes) – 1918–1921 m., E. Jeskevičiūtė – 1921–1922 m., S. Sasnauskienė (Sasna). Beveik visą leidybos laikotarpį žurnalo struktūra išliko nuosekli. Pradžioje dažniausiai spausdintas vedamasis straipsnis, toliau publikuoti grožinės literatūros tekstai (dažniausiai – Žemaitės), publicistika, paskutiniuose žurnalo puslapiuose skelbtos naujienos iš viso pasaulio, o užbaigiama namų ūkio skyreliu, kuriame dalijamasi receptais, siūlomi buities klausimų sprendimai. Vėliau įvestas sveikatos skyrius, „vaistinyčia“. Ir

galiausiai paskutiniame puslapyje – Progresyvių moterų susivienijimo reikalai, skelbimai, naujai pasirodžiusių ir platinamų knygų anonsai. Pabaigoje visada paminimos žurnalo bendradarbės.

Viena iš pagrindinių šio žurnalo bendradarbių – Žemaitė. Žurnalo pasirodymo metais (1916) ji jau buvo atvykusi į Ameriką. Kaip žinoma, Žemaitė kartu su Bulotomis, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, 1915 m., per Minską, Sankt Peterburgą, o paskui laivu išplaukė į Ameriką. Kadangi jau Vilniuje buvo įsitraukusi į aukų karo pabėgėliams rinkimą, tikėjosi lėšų surinkti ir Amerikoje. Disertacijos pagrindu parengtoje Dalios Noreikaitės-Kučėnienės knygoje *Žemaitė Amerikoje*¹¹ išsamiai pristatomas Žemaitės atvykimas, tikslai, gyvenimas Amerikoje, veikla. Žemaitė gyveno Halsted gatvėje Čikagoje, ten pat, kur buvo ir *Naujienų* laikraščio redakcija, kurioje dirbo jos sūnus Antanas. Ameriką Žemaitė pasiekė 1916 m. kovą. Vykdamą už Atlanto, ji vylėsi sutikti abu savo sūnus. Kazys, nesutardavęs su tėvu, taip pat bėgdamas nuo rekrutų prievolės, į Ameriką buvo išvykęs dar XIX a. pabaigoje. Buvo žinoma, kad jis iš pradžių dirbo geležies fabrike, bet paskui dingęs, jokių žinių apie jį nesulaukta. Žemaitė tikėjosi, kad jai atvykus

¹¹ Dalia Noreikaitė-Kučėnas, *Žemaitė Amerikoje*, Chicago: Lietuvių fondas, 1994.

Žemaitė
nuotraukoje –
centre, be įprastos
skarelės. *Moterų
balsas*, 1918, Nr. 11

į Ameriką, kai bus rengiami susitikimai, parašyta jos pavardė, sūnus sužinos ir ateis. Deja, kaip pastebi rašytojos biografė Dalia Kučėnas, jis taip ir neatsirado. Žemaitė susitiko su kitu sūnumi – Antanu, dirbusiu Amerikos lietuvių spaudoje – *Naujienose*. Pas jį Čikagoje ir gyveno penkerius metus¹².

Moterų balse Žemaitė publikavo šiuos tekstus: „Savitarpyje“ (1916, Nr. 1, 2), „Klampynė“ (1917, Nr. 1–5), „Amerika“ (1917, Nr. 10, 11), „Moterų padėjimas“ (1917, Nr. 12 paskaita), „Jonienė“ (1918, Nr. 1–3), „Ištikimas šuo“ (1918, Nr. 1–2), „Alus“ (1918, Nr. 3), „Magdelė“ (1918, Nr. 7–8), „Prakilni meilė“ (1919, Nr. 1–6). Šiame leidinyje ji ne tik publikavosi, bet ir pasiuntė kelis sveikinius ir linkėjimus žurnalo skaitytojoms bei Progresyvių moterų susivienijimo narėms. Minėtina, kad 1918 m. vykusiame antrame progresyvių moterų suvažiavime dalyvavo ir Žemaitė.

Savo paskaitose Amerikoje, kalbėdama apie moters išsilaisvinimą, Žemaitė nurodė, kad moters „narvas“ yra trys esminiai autoritetai: tėvo valia, vyro kumštis ir šventas kunigo žodis. Išsilaisvinimas galėjo būti pasiektas tik per mokslą, kuris, kaip manė Žemaitė, moterims Amerikoje prieinamas labiau. Išnagrinėjusi šešis Amerikoje parašytus ir Amerikos lietuvių moterų spaudoje publikuotus apsakymus, Dalia Kučėnas išvelgia tam tikrą moterų sąmonėjimą, pavyzdžiui, apsakymo „Savitarpyje“ herojė Motiejienė (Motiejaus Kulšio žmona) jau nebebijo savo despoto vyro, Marelė iš „Klampynės“

¹² Daugiau apie tai Violetos Kelertienės ir Birutės Putrius pokalbyje „Kaip Žemaitė su paukščiais per Atlantą skrido“ (pokalbį šifravo ir spaudai parengė Žydronė Kolevinskienė), *Colloquia*, t. 44, 2020, p. 171–187.

priešinasi priverstinei santuokai ir bunda kaip individas, kuris laimės centro ieško savyje, o ne kituose, Jonienė ir Kovienė iš apsakymo „Jonienė“ nebesijaučia esančios bejėgės vergės ir teigia, kad kas galima vyrams, tas galima ir joms, moterims, o „Prakilnios meilės“ Vanda yra ekonomiškai savarankiška, išsilaisvinusi moteris. Taigi šios naujosios moterys – nebe pasyvios *vaidilutės*, jos toli praeityje palikusios Driežų Katrę, jaunąją bevardę, be laiko pasenusią „motyną“, Topylienę ar Vingienę.

Žurnale *Moteryų balsas* galima išskirti šiuos keltus klausimus, ženklinančius moterų savivokos slinktis ir transformacijas: 1) fiksuojama labai aiški strategija (ją atspindi jau pirmojo šio žurnalo numerio vedamasis „Pradedamos darba“), „raginanti moteris susivienyti su engiamais vyrais ir siekti žmogaus emancipacijos, užuot kovojus su specifinėmis jų engimo apraiškomis“¹³; 2) svarbi takoskyra tarp „buržuazinių sufražisčių“ ir „darbininkių“; 3) labai aiškiai įvardijami su moters kūnu susiję aspektai, kai moterys „nenori būt vien gimdomomis mašinomis“ (*Moteryų balsas*, 1917, Nr. 2); 4) aptariamos gyvenimo emigracijoje temos (pavyzdžiui, straipsnis „Į Ameriką atvykus“, *Moteryų balsas*, 1916, Nr. 3), pabrėžiamos moters ir vyro draugystės galimybės (pavyzdžiui, straipsnis „Protu vaduokimės“, *Moteryų balsas*, 1916, Nr. 3). To laiko lietuvių moterų savivoką Amerikoje konstravo keli segmentai: 1) šeimos institutas (net nediskutuojama apie santuokos sakramentą, nekvestionuotas ir moters noras turėti vaikų, ryškėja modernesnis požiūris į vyro ir moters ryšius – siūlomas draugų statusas ir notaro patvirtintas „kontraktas“¹⁴); 2) lavinimasis (didelio susidomėjimo sulaukusių lavinimosi vakarų rengimas); 3) profesija (būtina norint aprūpinti save ir savo vaikus).

Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjungos *Moteryų dirva* pradėta leisti taip pat 1916 m., vos keliais mėnesiais vėliau nei *Moteryų balsas* (*Dirva* leista net iki 1991). Pradžioje ėjo kaip mėnesinis laikraštis, vėliau, nuo

¹³ Jean Bethke Elstain, *Vyro viešumas, moters privatumas: Moterų socialinė ir politinė teorijos*, iš anglų k. vertė Ramutė Rybelienė, Vilnius: Pradai, 2002, p. 272.

¹⁴ Šį segmentą puikiai iliustruojantis pavyzdys – knygnešio Petro Mikolainio korespondencija Mortai Zauniūtei, saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus Petro Mikolainio fonde. Iš Mikolainio laiško Zauniūtei, rašytų iš Amerikos į Lietuvą: „Kalbinau (vedyboms) vieną, vidutinio apsišvietimo, socialistę, ir štai ką ji laiku pasakė: „aš tau neskusiu ropučių, nemazgosių puodų. Kaip galėsiu, tai pirksiu didelį šunį“, ir ką tik nepasakiau – gal puodams mazgoti. [...] Ir toji socialistė, matomai, norėjo tekėti, bet šunį mylėti. Vaikus atiduotų į socialistiškas įstaigas auginėti – it artistas paduotų savo darbą užbaigti bepročiui“ (1908 06 12); „Toji socialistė skaito geras knygas – iš politiškos ekonomijos. Bet svajotoja, nežiuri į praktišką gyvenimą arba nemoka žiūrėti. Gerai, kad laike pasakė nemazgosianti puodų. Bet tiek to“ (1909 09 12). Daugiau žr. Žydronė Kolevinskienė, „Moteriškoji knygnešystės linija: Petro Mikolainio laišakai Mortai Zauniūtei“, *Žmogus ir žodis*, 2012, Nr. 2, p. 55–64.

1966 m., – kaip žurnalas. *Moterų dirva* redaguota ir spausdinta Čikagoje ir buvo privaloma kiekvienai sąjungos narei. Kurį laiką šio laikraščio tiražas viršijo 5000 egz. (ilgainiui sumažėjo iki 500 egz.). Spausdintas lietuvių ir anglų kalbomis. Leidinio struktūra labai panaši, kaip ir anksčiau minėto *Moterų balso*.

Ką akcentavo katalikiškoji moterims skirta spauda? Pirmiausia buvo mokoma nuolankumo – šeimai, vyrui, tautiško susipratimo. Pabrėžiama, kad lietuvė turi būti „sveika kūniškai ir protišcai“, mokoma švaros ir namų buities, saugoma nuo „girtuokliavimo, paleistuvavimo“. Jau pirmo numerio vedamajame straipsnyje „Kas iššaukė gyvenimą „Moterų dirvą“. Kas mums rūpės“ apibrėžiami aktualiausi moterų klausimai. Svarbiausia – „katalikiški-tautiški pamatai“. Leidinyje buvo publikuojama grožinė literatūra, tačiau daugiausia – vyrų autorių tekstai. Tuo *Moterų dirva* skyrėsi nuo *Moterų balso*. Pastarajame dominavo moterų kūryba ir, žinoma, „sunkiasvorės“ *Moterų balso* autorės Žemaitės tekstai. Vienas pamatinių *Moterų dirvos* tekstų, publikuotų ankstyvuoju periodu, – straipsnis „Moterų klausimas aplamai imant. Pagal Paltaroką ir kitus“ (*Moterų dirva*, 1916, Nr. 11), gana išsamiai pristatantis bendrąją moterų judėjimų istoriją.

Progresyviojo *Moterų balso* viršelis kito, savotiškai „augo“, brendo, ypač nuo 1918 m., kai jame imtos publikuoti modernaus meno, modernių skulptūrų fotografijos, o katalikiškosios *Moterų dirvos* viršelis liko toks pat ilgus metus. Kadangi tik pasirodžius *Moterų dirvai* kilo diskusijos dėl viršelio pasirinkimo, redakcija antrame žurnalo numeryje paskelbė konkursą viršelio paveikslui reikšmei išaiškinti – „Ką reiškia viršelių paveikslas?“. Progresyvistės taip įvertino šio leidinio viršelį: „Patsai jos [*Moterų dirvos* – Ž. K.] viršutinis viršelis parodo mūsų liūdną praeitį, kada buvome lyg negyvi stulpai vyrų akyse. Už tuos „stulpus“ redakcija sakosi užmokėjusi 25 dolerius! Tikrai, neturi kur pinigų dėti“ (*Moterų balsas*, 1916, Nr. 1). *Moterų dirvos* viršelyje išskylantis belytės nekaltosios paveikslas ne tik neaktualizavo romantizuoto sakralaus moters vaizdinio, bet tapo sunkiai įveikiamu slenkščiu *naujųjų vaidilutei* – naujai, modernesnei katalikės moters savivokai Amerikoje.

Žurnalo *Moterų dirva* viršelis, 1916 m.

Tačiau apskritai tokia vieša polemikinė komunikacija tarp dviejų konkuruojančių moterims adresuotų leidinių buvo labai svarbi. Štai *Moterų dirva* savo pirmame numeryje tarsi atsitiktinai įvertina pirmą *Moterų balso* numerį: „[L]aikraštukas grynai partatyvinis, nėra naudingų moterims dalykų, sumestas tarsi ant greitųjų“ (*Moterų dirva*, 1916, Nr. 1). Į tai *Moterų balso* atsakas:

Malonų išpūdį daro „Mot. Dirva“ bent tuo, kad tuoj iš pirmo numerio neniekina ji kitaip manančių. [...] Mes neabejojame, kad, jei jos, kad ir katalikės būdamos, pradės dairytis po platųjį pasaulį, pradės galvoti, teisybės ieškoti, galų gale turės pas mus ateiti. Ant viršelių yra paveikslas, už kurį net 25 dol. užmokėję. Jį labai giria klerikalų laikraščiai. Bet, tiesą pasakius, toks paveikslas (užpakaliu nusigrižusios merginos) – tai jau geriau jokio. (*Moterų balsas*, 1916, Nr. 1)

Į abu aptariamus leidinius „įsirašo“ ideologizuota emocija, kurią atneša vyro autoritetas: *Moterų balsui* – „Karolius Marksas“ ir tarsi relikvijos platinami Marxo ir Engelso paveikslai „ant brangios papjeros“ (*Moterų balsas*, 1917, Nr. 1–2), o *Moterų dirvai* tai – tautos patriarcho dr. Jono Basanavičiaus portretas, šalia kurio spausdinamas kun. Mykolo Vaitkaus eilėraštis „Aš seku Kristaus taką“ (*Moterų dirva*, 1917, Nr. 12). Tad šiuo atveju moteris per slenkstį į naujojo sąmoningumo kelią palydi vyrai. Vyrai – vadovai beveik visose katalikiškose moterų organizacijose, „dvasiniai guru“ moterims skirtoje spaudoje (ir katalikių, ir progresyvisčių).

Nors į viešąjį gyvenimą palydi vyrai, bet būtent Amerikos lietuvių moterų draugijos, organizacijos ir jų leidžiama spauda apskritai liudija modernėjančią moterų sąmonę, greičiausiai paveiktą ir XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Amerikos sufražizmo idėjų – kovą už savo teises, prieš vyrų smurtą.

Tyrinėta medžiaga leidžia matyti slinktis sąmonėjimo, naujo moters įvaizdžio link – akivaizdi laisvesnė raiška, dalyvavimas iniciatyvioje veikloje, moteriškas solidarumas, išipareigojimas „sesei“ ir „draugystei“. Tai buvo pagrindas naujiems poreikiams formuotis. Būtent Amerikos pirmųjų lietuvių moterų draugijų, organizacijų veikloje, viešajame diskurse (žurnalai kaip medija) moteris buvo reprezentuojama kaip veikiantis ir kuriantis subjektas. Panašiu laiku Lietuvoje mergaitės, merginos buvo mokomos būti geromis šeiminkėmis namuose, geromis žmonomis (pavyzdžiui, žurnale *Lietuvaitė* akcentuota, kaip svarbu moteriai mokėti siūti, kepti duoną, skalb-

ti¹⁵), o švietėjiška mergaičių auklėjimo politika buvo ryški tik išprususio ūkininko ar inteligento namuose, tuo tarpu Amerikos lietuvių spauda šių geros žmonos, geros ūkininkės ir geros darbininkės aspektų spaudoje beveik visai nemini.

Esminiai momentai, paskatinę moterų savimonės brendimo ir aktyvesnio, sąmoningesnio dalyvavimo kultūroje etapo pradžią, siejasi jau su nepriklausoma Lietuva – tai moterų įgytos pilietinės teisės, 1922 m. panaikinti turto paveldėjimo teisės moterims apribojimai, suteikta galimybė studijuoti universitete, turėti balso teisę, rinktis norimą profesiją. Viktorijos Daujotytės teigimu, trečio ir ketvirto dešimtmečių moterys – „tai jau universiteto moterys – baigusios ar dar tebesimokančios. Turinčios įvairesnę ir rafinuotesnę patirtį, labiau išlavintas kalbėjimo galimybes“¹⁶. Norima, kad moterims rūpėtų ne tik šalies (nacionaliniai), bet ir pasaulio interesai. Pavyzdžiui, siekiant „skatinti moteryse pasaulio interesą“, ketvirtame dešimtmetyje pradėdama leisti žurnalą *Moteris ir pasaulis*. Tad „moterų spauda, ypač ketvirtąjį dešimtmetį, darėsi gausi ir įvairi, pasiskirsčiusi ir pagal pasaulėžiūrą, ir pagal interesus“¹⁷.

Prisimintinas prieškario Lietuvoje moterims inteligentėms specialiai leistas žurnalas *Naujoji vaidilutė*¹⁸ (1921–1940), kuriame labai aiškiai matyti to meto moterims rūpėję klausimai, asmeniniai poreikiai, norai. Šiame mėnesiniame leidinyje skelbtos moterų judėjimo, kultūros, meno ir kitos tematikos publikacijos, gausu tuo metu gerai žinomų lietuvių autorių kūrybos (tokių kaip Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Marija Lastauskienė, Salomėja Nėris, Nelė Mazalaitė, Petronėlė Orintaitė, Bronė Buivydaitė, Juozė Augustaitė-Vaičiūnienė, Alė Sidabraitė-Žalinkevičaitė-Petrauskienė, Gražina Tulauskaitė ir kt.) ir užsienio rašytojų tekstų (Ricardos Huch, Enricos von Handel-Mazzetti, Ruth Schaumann, Mailos Talvio, Henriette Brey, Selmos Lagerlöf, Pearl Buck, Ainos Julios Marios Kallas ir kt.). Nuolatiniam žurnalo skyrelyje „Namų židiny“ publikuojami tekstai apie buitį, pateikiama įvairių patarimų: kaip tvarkytis namuose¹⁹, kaip įrengti kambarius, koki

¹⁵ Nors, beje, ir viename *Lietuvaitės* numeryje 1912 m. buvo kalbama apie apleistą dirvą, moterų lygybės klausimus ir pan.

¹⁶ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 257.

¹⁷ *Ibid.*, p. 251.

¹⁸ „NAUJOJI VAIDILUTĖ materialiai inteligentei, mokytojai, studentei, moksleivei, visoms, kurioms rūpi graži tautos ateitis“, „Kiekvienos inteligentės pareiga palaikyti moterų spaudą, skaityti ir tarti kitoms“ – taip nurodoma žurnalo paskutiniuose puslapiuose, skatinant jį užsiprenumeruoti.

¹⁹ „Tik suplauti, dar karšti indai gera tuoju šluostyt ir dėl to, kad tuo sutaupomas ne tik laikas, bet ir pašluostės ne taip greit susidėvi“ (*Naujoji vaidilutė*, 1931, Nr. 2, p. 91).

būsto šildymo būdą geriausia pasirinkti, ką skanaus pasigaminti (skelbiami įvairūs receptai), kaip prižiūrėti savo išorinį grožį²⁰, kokiomis mados tendencijomis vadovautis, koks turėtų būti žmonių socialinis gyvenimas, kaip derėtų bendrauti ir elgtis visuomenėje etc. Nemažai dėmesio *Naujojoje vaidilutėje* skiriama moterų lavinimui – tai atskleidžia straipsnių apie religiją, Lietuvos gamtą, etnografiją, pasaulio valstybes ir jų kultūrą gausa. Nevengiama kalbėti ir apie moterų teises, jų laisvėjimo procesą: „Dabar moteris gali pati laisvai apsispręsti. Bet sunku taip greit prikelti ilgus šimtmečius slopintąją žmonijos širdį – moterį. Jau keletas iškilo ir mūsų naujų vaidilučių, daugelis jų suprato savo kilniuosius uždavinius. Džiaugias tėvynė pamačius jų laisvės gairikę[,] papuoštą kilniaisiais darbais.“²¹

Žurnale *Naujoji vaidilutė* besidarbuojančių menininkių, literačių, mokslininkių iniciatyva nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo surengti net trys rašančių moterų kūrybos vakarai, pirmas, apie kurį pasakojama ir žurnale *Naujoji vaidilutė*, įvyko 1930 m. gruodžio 7 d.:

Studentės at-kės [ateitininkės – Ž. K.] literatės sukvietė gausų literatūros mėgėjų būrelį į jaukiąją At-kų [Ateitininkų – Ž. K.] rūmų salę pasiklausyti mūsų moterų kūrybos. Tai pirmas pas mus šios rūšies literatūros vakaras. Svečių tarpe buvo gerb. kan. J. Tumas-Vaižgantas, M. Vaitkus, V. Krėvė, A. Vienuolis, P. Vaičiūnas, J. A. Herbačiauskas ir kt. mūsų senieji rašytojai.

Vakarą atidarė p. S. Čiurlionienė. Savo turtingoj kalboj iškėlė keletą minčių apie literatūros esmę bendrai ir apie moterų literatūrą specialiai [...]. Šalia vyresniųjų senosios kartos rašytojų, kaip G. Petkevičaitė-Bitė, šalia jau tvirtai žengiančių savo kūrybos keliu, kaip J. Augustaitytė-Vaičiūnienė, Br. Buivydaitė, Salomėja Nėris-Bačinskaitė, publika turėjo progos pasidžiaugti ir ne taip žymiai pasireiškusiomis ar dar tik pradedančiosiomis savo kūrybos darbą.²²

Be minėtų kūrėjų, literatūros vakare dalyvavo ir Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė, Gražina Tulauskaitė, Petronėlė Orintaitė, Nelė Mazalaitė, Irena

²⁰ „Kaip guma netinka veidui, taip ji tinka rankoms. Tik prieš maunant pirštines nereikia rankų tepėti riebalais, nes pirštinės greitai suplyštų, bet suvilgyti odekolonu, arba ištepti tam tikru kremu, parduodamu kartu su pirštinėmis. Panaudojus pirštines per 10 dienų, dažniausiai rankos pasidaro švelnios ir baltos ir sakoma, kad paliesėja“ (*Naujoji vaidilutė*, 1937, Nr. 3, p. 181). Arba: „Galvą plauti dažnai nėra reikalo. Ilgus plaukus reikia plauti kas 3 mėnesius, trumpus kas dvi savaiti. Jei oda riebi, plaukai per 3 dienas vėl darosi riebiūs. Plovimu riebumo nepašalinsime. Dažnas plovimas silpnina plaukus“ (*Naujoji vaidilutė*, 1938, Nr. 3, p. 160).

²¹ Lakštingala, „Apie madas“, *Naujoji vaidilutė*, 1928, Nr. 10, p. 261.

²² „Iš mūsų gyvenimo. Moterų literatūros vakaras“, *Naujoji vaidilutė*, 1930, Nr. 12, p. 343.

Matusevičiūtė. Antras vakaras įvyko 1935 m. gruodžio 8 d., trečias – 1938 m. gruodžio 8 d. Pastarasis buvo pats gausiausias ir sėkmingiausias.

Tad *Naujoji vaidilutė* atspindėjo ne tik politines, visuomenines, bet ir kultūrinės moterų savivokos slinktis to meto Lietuvoje. Kartu liudijo ir moters augimą – nuo mergaitėms skirto žurnalo evoliucionuota iki moterų inteligenčių žurnalo. Šio leidinio vaidmuo išskirtinai svarbus to laiko kuriančių moterų savirefleksijai. Čia savo kūrybinį kelią pradėjo ta moterų plejada, kurios veiklos laikas šiandien apibūdinamas kaip Vasario 16-osios Respublikos moterų aukso amžius, emancipacijos proveržis. *Naujojoje vaidilutėje* mezgasi pirmoji moterų literatūrinė kritika, publikuojamos jau į akademinį diskursą pretenduojančios nedidelės studijos, pavyzdžiui, J. Jautulytės „Dvaras ir kaimas Žemaitės, L. Pelėdos ir Š. Raganos kūryboje“, skelbiamos recenzijos, poleminiai straipsniai. Taigi diskutuojama ne tik politiniais, visuomeniniais klausimais, bet formuojasi ir naujas akademinis diskursas, moterų literatūrinės kritikos tinklas (poetės Gražinos Tulauskaitės straipsnis „Lietuvių moterų literatūra“, *Naujoji vaidilutė*, 1931). Fiksuojama komparatyvistikos pradžia – 1931 m. *Naujojoje vaidilutėje* publikuojamas išsamus straipsnis „Latvijos moterys“. Tai pirmos lyginamojo pobūdžio moterų kūrybos studijos, skelbtos būtent moterims skirtoje spaudoje. 1930–1931 m. sankirta ypatinga, nes būtent 1930 m. minėto leidinio paskutiniame numeryje (Nr. 12) paskelbiama, kad *Naujoji vaidilutė* iš žurnalo mergaitėms tampa kultūros žurnalu moterims inteligentėms. Toks jis ir pradedamas leisti nuo 1931 m.

Baigiamosios mintys

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pirmas neartų dirvonų vagas Amerikoje nuvarė balsingosios progresyvistės. Prie dirvos purenimo jungėsi ir naujosios vaidilutės, drįsusios būti ne tik „stulpais“, bet ir diskutavusios apie moters ir vyro lygiateisiškumą. Greta dirvonų moterų ir naujųjų vaidilučių šmėsteli ir kiti to laiko personažai: Karlas (Karolius) Marxas, dr. Jonas Basanavičius, kunigai Kazimieras Paltarokas ir Povilas Januševičius, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ir kt. Tolesniame moterų savivokos procese svarbų vaidmenį vaidino aktyviosios Kauno naujosios vaidilutės: nors ir auklėtos tautinio atgimimo dvasia, jos vis dėlto peržengė slenkstį, išsilaisvino iš priklausomybės tėvui, broliui, mylimajam, vyrui.

Slinktis moterų savivokoje ir su tuo susijusius labiausiai matomus pokyčius Lietuvos visuomenėje, literatūroje aiškiausiai ženklina 1930-ieji. 1930 m. įvyko Antrasis Lietuvos moterų suvažiavimas, kuriame specialiai parengtą referatą perskaitė Bronė Buivydaite, tais pačiais metais parengusi ir moterų kūrybos almanachą *Aukštyn*. Ši knyga, išleista 1930-aisiais Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių proga, vertintina ne tik kaip ano meto patriotinių nuostatų deklaracija. Savo kūrybą almanache spausdino įvairių kartų skirtingą gyvenimo patirtį turinčios autorės, todėl jis atspindėjo literatūrinio proceso raidą nuo XIX a. antros pusės ir tapo moteris kūrėjas vienijančia tribūna. Kartu šis vien moterų kūrybą atspindintis leidinys išryškino ir kartų konfliktą, jaunųjų autorių pastangas laisvėti kūryboje ir gyvenime. Vadinasi, kūrybą almanacho sudarytoja Buivydaite suvokė kaip visuomenei vertybinį poveikį turinčią priemonę. Tačiau šiame almanache išspausdintose moterų rašytojų autobiografijose dar nėra drąsesnių aspiracijų, priešingai – dominuoja abejonės dėl rašymo, baimė ir nenoras atsiversti. Pavyzdžiui, Salomėja Nėris almanache autobiografijos visai nepateikia, nes „autobiografija – sielos apnuoginimas. Tokia jums įdomi, man prievarta. Jos nekenčiu. Myliu laisvę“. Petronėlė Orintaitė rašo, kad, išspausdinusi kokį nors kūrinį, jaučiasi „lyg kokią nuodėmę padariusi. O vis dėlto nejauku, kai kokį brangų gabalėlį su gyvu krauju iš savo širdies išrėži ir švisteli artimo dvasios krauju išalkusiai miniai“. Šie ir kiti panašūs įrašai fiksuoja sudėtingą moters kūrėjos savijautą lyg ir „ne savame“ lauke.

1930 m. gruodžio 7 d. įvyksta ir anksčiau minėtas pirmas moterų kūrybos vakaras Kaune. Tais pačiais metais Orintaitė debiutuoja su knyga *Vingių vingiai*. 1931 m. galime fiksuoti aštrias diskusijas dėl moters vaidmens „namų židiny“, garsiai nuskamba moterų atleidimo iš tarnybos klausimai. 1932 m. Juozas Tumas-Vaižgantas Vytauto Didžiojo universitete pradeda skaityti moterų literatūros kursą.

1936 m. pasirodo „specialus lietuvių moters“ *Naujosios Romuvos* (red. Juozas Keliuotis) numeris. Čia publikuoti straipsniai liudija modernėjančią sąmonę ir pasikeitusią pačių moterų viešąją laikyseną. Svarbus Vandos Daugirdaitės-Sruogienės istorinio pobūdžio straipsnis „Mūsų praeities moterų siluetai“, tuometinės Lietuvos moterų tarybos pirmininkės Vincentos Lozoraitienės straipsnis „Motinos vaidmuo auklėjime pirmiau ir dabar“, Orintaitės straipsnis „Lietuvė moteris mūsų literatūroje“, Gražinos Tulauskaitės – „Lietuvių moterų literatūra“. Visame šiame kontekste išskirtina 1938 m. *Naujojoje vaidilutėje* (Nr. 10–11) Bronės Buivydaite paskelbta moterų rašytojų apžvalga „Moterys rašytojos pirmame dešimtmetyje“ – „kaip rašan-

čios moters refleksija apie rašančias ir rašiusias moteris“ (Viktorija Daujotytė)²³.

Šių moterų savivokos etapą simboliškai užbaigia 1938 m. pasirodžiusi garsioji Orintaitės knygelė manifestas *Kviečiai ir raugės*, neabejotinai subrandinta *Naujosios vaidilutės* žurnalo, ir jau prieš pat sovietų okupaciją, prieš pat pasitraukimą iš Lietuvos išleista šios autorės eilėraščių knyga *Dirvonų dukterims* (1939).

Tad apibendrinant galima teigti, kad skirtingų žemynų lietuvių moterų rūpesčiai susisiektų. Moterų savivokos klausimai, kelti Amerikoje ir Lietuvoje leistoje lietuviškoje XX a. pirmos pusės lietuvių spaudoje, buvo veikiau panašūs nei skirtingi.

.....
²³ *Ibid.*

Rankdarbystė tarpukario Lietuvoje: pomėgis, verslas, tapatybės įtvirtinimas

ANOTACIJA: Straipsnyje aptariamas socialiniu požiūriu mažai tyrinėtas moterų rankdarbystės reiškinys. Kodėl rankdarbiai išplito tarpukariu, ar buvo galima jų išmokti namuose, perimant mamų ir močiucių patirtį, ir kodėl trečią ir ketvirtą dešimtmečiais rankdarbystės lavinimu buvo suinteresuota valstybė ir nevyriausybinių organizacijos? Skirtingai nuo etnologų, dažniausiai tyrinėjančių šią sritį iš tradicinių amatų tęstinumo perspektyvos, publikacijoje rankdarbiai atsiduria dėmesio centre kaip valstybės nacionalinės politikos dalis, pirmiausia turėjusi reprezentuoti šalies tautinį tapatumą, taip pat spręsti moterų socializacijos ir profesinio užimtumo klausimus. Naudodama faktografinį-analitinį ir socialinės dailėtyros metodą, autorė atskleidžia rankdarbių populiarumo priežastis, apibūdina amatininkystės organizatorių siekius, būdingiausias ugdymo ir raiškos formas. Rankdarbystės plėtra modernaus gyvenimo sąlygomis nebuvo savaiminis reiškinys – į praeitį grimztančius tradicinius dirbinius iš vartosenos stūmė pramoniniai gaminiai, todėl amatus reikėjo gaivinti, puoselėti ir pritaikyti naujo gyvenimo poreikiams. Moterys buvo skatinamos aktyviau dalyvauti viešajame gyvenime ir užsidirbti iš veiklos, kuri dar neseniai laikyta įprasta mergaičių lavinimo ar laisvalaikio leidimo forma. Autorė daro išvadą, kad anuomet išpopuliarėjusi rankdarbių mada paliko ryškų pėdsaką kasdienybės kultūroje. Aplinkos puošyba savo rankomis sukurtais dirbiniais darė įtaką visuomenės skoniui ir ilgam lėmė miestų bei miestelių būsto dekorų tendencijas.

RAKTAŽODŽIAI: moterų rankdarbiai, tarpukario moterų profesinis lavinimas, moterų švietimas, tarpukario kasdienybės kultūra.

Įvadas

Rankdarbiai nuo seno siejami su moters saviraiška. Uždara šeimos židinio sergėtojos erdvė turėjo būti tįrštai užpildyta kruopščiai siuvinėtais, nertais ir austais dirbiniais – staltiesėmis, servertelėmis, takeliais, pagalvėlių užvalkalais. Esant ribotoms moterų socializacijos galimybėms, rankdarbiai buvo bene vienintelė toleruojama ir skatinama laisvalaikio leidimo forma, rodanti moters estetinius polinkius, gebėjimą kurti jaukią aplinką ir prisidėti prie šeimos gerovės. Tikėta ir auklėjamąja bei asmenybę harmonizuojančia rankų darbo galia. Merginų talentai buvo itin aktualūs kaimo kultūrai, kurioje savomis rankomis sukurti dirbiniai bylojo apie pasirengimą šeimos

gyvenimui. „Mokėjimas verpti, o vėliau ir austi mergaitėms tarsi atverdavo duris į moterų pasaulį su pilnomis spintomis ir skryniomis įvairiaspalvių raštuotų lovatiesių, staltiesių, nériniuotų rankšluosčių, pagalvių užvalkalų ir nertų staltiesėlių, rietimų drobės ir mило, įvairiausių mezginių“, – pastebėjo Auksuolė Čepaitienė¹. Ne mažiau svarbūs buvo ir miestiečių kuriami rankdarbiai. Naują turinį rankdarbystei suteikė modernių laikų visuomenė, skatinusi moteris išeiti į viešumą, demonstruoti meninius gabumus bei savarankiškumą ir galbūt paversti savo pomėgį profesine veikla.

Iki šiol tarpukario rankdarbystė Lietuvoje dažniausiai tirta iš etnografijos ir tradicinių amatų tęstinumo bei kaimo šeimos ritualų ir darbo pasidalinimo perspektyvos. Tokiam požiūriui atstovavo ištisa plejada švietėjų, etnografijos tyrėjų ir rankdarbių specialistų, metodiniuose leidiniuose supažindinusių moterų auditoriją su rankdarbių rūšimis ir galimybe ilgaamžes technikas pritaikyti modernaus gyvenimo poreikiams. Tarp pirmųjų tokių bandymų buvo 1923 m. pasirodžiusi Onos Kairiūkštienės knygelė *Lietuviškų raštų rankų darbams rinkinėlis*² ir keleriais metais vėlesnis Balio Buračo parengtas albumas *Lietuviškų juostų raštai*³, taip pat Mikalinos Glemžaitės *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*⁴. Iš ketvirtame dešimtmetyje dideliu tiražu leistų Žemės ūkio rūmų leidinių, kuriuose buvo aiškinama tradicinių dirbinių gamyba, formų ir raštų savitumas, didžioji dalis skirta moterų rankdarbiams⁵. Audimas, mezgimas, siuvinėjimas – tikras lietuviško paveldo aukso fondas. Neatsitiktinai XX a. antroje pusėje išleistoje populiarioje *Lietuvių liaudies meno* albumų serijoje, parengtoje muziejinių eksponatų pagrindu, pristatyti ir tradiciniai moterų amatai⁶. Rankdarbių tematiką vienu ar kitu

¹ Auksuolė Čepaitienė, *Verpimas Lietuvoje: Liaudies kultūros likimas*, Vilnius: Diemedis, 2001, p. 169.

² O[na] Kairiūkštienė, *Lietuviškų raštų rankų darbams rinkinėlis*, Kaunas, Vilnius: „Švyturio“ bendrovės leidinys, 1923.

³ *Lietuviškų juostų raštai*, surinko Balys Buračas, įžangos autorius Paulius Galaunė, Kaunas: Žiedas, 1928.

⁴ Mikalina Glemžaitė, *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai: 60 paveikslų ir jų paaiškinimai*, Kaunas: Moterų Šaulių taryba, 1939.

⁵ Iš aštuonių Antano Tamošaičio sudarytų ir redaguotų „Sodžiaus meno“ serijos leidinių (1931–1938) beveik visi buvo susiję su moterų rankdarbiais (*Rinkiniai audiniai*, *Prijuostės ir žičių rinkiniai*, abi 1931; *Juostos*, 1932; *Mezgimo-nėrimo raštai*, *Senovės rankdarbių raštai*, abi 1933; *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*, kn. 1–2, 1938–1939). Tamošaitis parengė knygas *Audimas* (1933), *Austiniai kilimai*, *Staltiesės* (abi 1935), Anastazija Tamošaitienė – metodinius leidinius *Mezgimas* (1935), *Mergaičių darbeliai*, *Namie austi drabužiai* (abi 1937), *Mūsų rankdarbiai* (1939).

⁶ Iš aštuonių Antano Tamošaičio sudarytų ir redaguotų „Sodžiaus meno“ serijos leidinių (1931–1938) beveik visi buvo susiję su moterų rankdarbiais (*Rinkiniai audiniai*, *Prijuostės ir žičių rinkiniai*, abi 1931; *Juostos*, 1932; *Mezgimo-nėrimo raštai*, *Senovės rankdarbių raštai*, abi 1933; *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*, kn. 1–2, 1938–1939). Tamošaitis parengė knygas *Audimas* (1933), *Austiniai kilimai*, *Staltiesės* (abi 1935), Anastazija Tamošaitienė – metodinius leidinius *Mezgimas* (1935), *Mergaičių darbeliai*, *Namie austi drabužiai* (abi 1937), *Mūsų rankdarbiai* (1939).

⁶ Iš aštuonių Antano Tamošaičio sudarytų ir redaguotų „Sodžiaus meno“ serijos leidinių (1931–1938) beveik visi buvo susiję su moterų rankdarbiais (*Rinkiniai audiniai*, *Prijuostės ir žičių rinkiniai*, abi 1931; *Juostos*, 1932; *Mezgimo-nėrimo raštai*, *Senovės rankdarbių raštai*, abi 1933; *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*, kn. 1–2, 1938–1939). Tamošaitis parengė knygas *Audimas* (1933), *Austiniai kilimai*, *Staltiesės* (abi 1935), Anastazija Tamošaitienė – metodinius leidinius *Mezgimas* (1935), *Mergaičių darbeliai*, *Namie austi drabužiai* (abi 1937), *Mūsų rankdarbiai* (1939).

⁶ Iš aštuonių Antano Tamošaičio sudarytų ir redaguotų „Sodžiaus meno“ serijos leidinių (1931–1938) beveik visi buvo susiję su moterų rankdarbiais (*Rinkiniai audiniai*, *Prijuostės ir žičių rinkiniai*, abi 1931; *Juostos*, 1932; *Mezgimo-nėrimo raštai*, *Senovės rankdarbių raštai*, abi 1933; *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*, kn. 1–2, 1938–1939). Tamošaitis parengė knygas *Audimas* (1933), *Austiniai kilimai*, *Staltiesės* (abi 1935), Anastazija Tamošaitienė – metodinius leidinius *Mezgimas* (1935), *Mergaičių darbeliai*, *Namie austi drabužiai* (abi 1937), *Mūsų rankdarbiai* (1939).

aspektu palietė autoriai, nagrinėję lietuvišką tradicinę aprangą, dailiąją amatininkystę, paskiras jos šakas ir raidos klausimus. Tai visų pirma dailėtyrininkė Teresė Jurkuvienė, besigilinti į XX a. lietuviškų juostų transformacijas ir tautinės aprangos stilizavimo peripetijas⁷, etnologė Irma Šidiškienė, nacionalinio kostiumo plėtotę siejanti su moterų tautine savimone ir rankdarbystės plėtra⁸, Auksuolė Čepaitienė, tirianti žmogaus santykį su etnine aplinka⁹, Vytautas Tumėnas, nagrinėjantis lietuviškų juostų ornamentiką tarptautiniame kontekste¹⁰, taip pat Dalia Bernotaitė-Beliauskienė¹¹, Vida Savoniakaitė¹², Inga Nėnienė¹³ ir kiti etnologai. Rankdarbystę kaip dailiųjų amatų sąjūdžio atspindį tarpukario dailės gyvenimo organizavimui skirtoje monografijoje yra apibūdinusi Giedrė Jankevičiūtė¹⁴, rankdarbius, skirtus interjerams puošti, – Lina Preišegalavičienė¹⁵, bažnytiniais reikmenims kurti, – Skirmantė Smilingytė-Žeimienė ir Gabija Surdokaitė-Vitienė¹⁶. Kalbėdama apie tarpukario amatų švietimą, Anastazijos ir Antano Tamošaičių veiklą bei Žemės ūkio rūmų skatinamas tradicinių amatų išsaugojimo praktikas, rankdarbius ir jų mokymą amatų mokyklose bei kursuose yra aptarusi šių eilučių autorė¹⁷. Iš paskutinių publikacijų minėtinas straipsnis apie

⁷ Teresė Jurkuvienė, „Lietuvių juostos XX a. pirmaisiais dešimtmėčiais“, *Menotyra*, 1999, Nr. 2 (15), p. 72–77; Eadem, *Lietuvių tautinis kostiumas: Liaudies drabužių interpretacijos XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020.

⁸ Irma Šidiškienė, *Būti lietuvi: Etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Versus aureus, 2004.

⁹ Auksuolė Čepaitienė, *op. cit.*

¹⁰ Vytautas Tumėnas, *Lietuvių tradicinių rinkinių juostų ornamentas: Tipologija ir semantika*, Vilnius: Diemedis, 2002.

¹¹ *Lietuvių tradiciniai ir tautiniai drabužiai: Tekstilė, grafika, tapyba*, sudarytojos ir tekstų autorės Dalia Bernotaitė-Beliauskienė, Rima Rutkauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2017.

¹² Vida Savoniakaitė, *Audiniai kaimo kultūroje: Lietuvių geometriniai raštai XIX–XX amžiuje*, Vilnius: Alma litera, 1998.

¹³ Inga Nėnienė, *Didžiosios skaros Lietuvoje: Kaimo ir miesto kultūrų sūveika*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

¹⁴ Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1939*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlonio dailės muziejus, 2003.

¹⁵ Lina Preišegalavičienė, *Lietuvos tarpukario interjerai, 1918–1940*, Kaunas: Vox altera, 2016, p. 163–173.

¹⁶ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009; Gabija Surdokaitė-Vitienė, „Art deco bruožai liturginių rūbų dekoru: raiškos specifika“, in: *Objektas ir dekoras: Paveldas, procesai, kontekstai*, sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, Regimanta Stankevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, p. 107–141.

¹⁷ Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, *Antanas Tamošaitis: Gyvenimo ir kūrybos kelias*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004; Lijana Šatavičiūtė, „Dailininkas ar amatininkas? Menininkai ir dailiųjų amatų sąjūdis tarpukario Lietuvoje“, *Kultūrologija*, t. 15, 2007; Eadem, „Tarp praeities ir ateities: tradicijos ir naujovės tarpukario Lietuvos dailiųjų amatų edukacijos sistemoje“, in: *Vakarykščio pasaulio atgarsiai*, sudarė Margarita Matulytė, Romualdas Juzefovičius, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 184–195.

Kaune veikusią Stasės Gudonytės-Bizokienės privačią Aukštesniąją moterų dailės darbų mokyklą¹⁸. Tačiau dažniausiai mokslininkų darbuose (jei tai nėra specializuoti metodiniai leidiniai ar etnografiniai tyrimai) moterų rankdarbiai minimi tiek, kiek yra susiję su pagrindiniu analizės objektu. Šio straipsnio dėmesio centre atsiduria ne audiniai ar juostos – etnologus labiausiai dominančios moterų rankdarbių rūšys, bet tarpukariu itin madingi siuvinėjimas, nėrimas ir mezgimas, nereikalaujantys specialaus pasirengimo ir dažnai priskiriami masinės kultūros sričiai. Apie kitas rankdarbių šakas kalbama tiek, kiek jos iliustruoja aptariamojo laikotarpio moterų amatų ir profesinio ugdymo politiką. Tad šį straipsnį galima laikyti vienu pirmųjų bandymų plačiau aptarti rankdarbystės reiškinį socialiniu, kultūriniu ir meniniu aspektu, atskleisti jo populiarumo priežastis, ugdymo ir raiškos formas, tautiškumo ir kosmopolitiškumo santykį, atsekti ribą, kuomet asmeninė saviraiška virsta verslu.

Rankdarbiai tarpukario kultūroje

Rankdarbis – rankomis pagamintas dirbiny, dažnai turintis istorinę, kultūrinę ir estetinę vertę, kuriamas ne tik amatininkų, bet ir savamokslių bei mėgėjų. Skirtingų šalių informaciniai šaltiniai pateikia nevienodą moterų rankdarbystės traktuotę – nuo beveik visko, gaminamo rankomis namuose, netgi maisto, iki siauros aprėpties dekoratyvinių dirbinių, skirstant juos pagal atlikimo techniką ir priemones. Tarpukario Lietuvos rankdarbystės puoselėtojai (gal patogumo dėlei?) laikėsi pastarojo požiūrio, siuvinėjimas buvo atskiriamas nuo mezgimo, audimo ir siuvimo, apie tai byloja specializuoti leidiniai ir rankdarbių, mezgimo bei audimo kursai ir lavinamieji dalykai amatų mokyklų programose.

Rankdarbiai užėmė svarbią vietą tarpukario Europos kultūroje. XIX a. viduryje Anglijoje kilęs Dailės ir amatų sąjūdis (*Arts and Crafts Movement*), propagavęs rankų darbo etikos, estetikos ir plėtros idėjas, Vakarų Europoje išgyveno pakilimą iki Pirmojo pasaulinio karo. Judėjimo pradininkų Johno Ruskino (1819–1900) ir Williama Morriso (1834–1896) mintys bei veikla, įkvėpusi ne vieną menininką ir paskatinusi dailininkų kolonijų bei

¹⁸ Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, „Moterų dailės ugdymas pagal Stasę Gudonytę-Bizokiene: asmenybė kaip istorijų šaltinis“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 107: *Kaip pasakoti apie meną? Dailės istorija, kritika, tekstai ir pasakojimai Lietuvoje*, sudarė Lina Michelkevičė, Laura Petrauskaitė, Aušra Trakšelytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2022, p. 192–224.

susivienijimų radimąsi Vakarų Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, išsivėpė po Pirmojo pasaulinio karo. Priežastis – šio sąjūdžio paradoksas – rankų darbo elitiškumas, tokiu pagrindu sukurtų įmonių negebėjimas gaminti pigiai, atliepti platesnių visuomenės grupių lūkesčių, nes šitai buvo įmanoma tik tiražuojant gaminius didesniais kiekiais. Sąjūdžio meninė pakraipa po Pirmojo pasaulinio karo tapo ir pakitusio skonio įkaite. XIX–XX a. sandūrai būdingas ankstesnių epochų, ypač viduramžių, dailės, ornamentikos stilizavimas modernu maniera atrodė atgyvenęs vis tvirtesnes pozicijas įgaunančio funkcionalizmo ir neoklasicizmo fone. Tad gyvenddami idėjų tęstinumo problematiką galime kalbėti nebent apie antrą šio sąjūdžio bangą estetinių, ekonominių ir geopolitinių pokyčių fone.

Dailės ir amatų sąjūdžio lopšyje Anglijoje didelis dėmesys buvo skiriamas kaimo aplinkai ir tradiciniams moterų amatams, pabrėžiant jų pirmąją nuoširdumą, kurį, anot judėjimo iniciatorių, prarado profesionalioji dailė¹⁹. 1884 m. Anglijoje įsteigta Namų dailės ir pramonės sąjunga (*Home Arts and Industries Association*) buvo užsibrėžusi saugoti tradicinius amatus. Sąjūdžio entuziastai būrė kooperatyvus, norėdami atitraukti moteris nuo alinančio darbo pramonės įmonėse ir skatindami užsidirbti iš veiklos, kuri buvo diegiama namuose kaip mergaičių lavinimo dalis ar įprasta laisvalaikio forma.

Po Pirmojo pasaulinio karo Europoje atsiradusių jaunų valstybių, tarp jų ir Lietuvos, ideologai vėl atsigręžė į tradicinius amatus, tačiau jų santykis su amatininkyste buvo kiek kitoks nei Dailės ir amatų sąjūdžio pirmąją. Lietuviams mažai rūpėjo rankų darbo ir pramonės gaminių estetiniai skirtumai, idealizuota viduramžių amatų cechų aplinka, norėta prikelti ir išplėtoti tradicinius amatus kaip nacionalinio tapatumo apraišką, taip pat spręsti moterų socializacijos ir profesinio užimtumo klausimus, iš dalies – kompensuoti pramonės gaminių stoką.

Atkūrus nepriklausomybę, etnografinės tradicijos puoselėjimas tapo valstybės socialinės ir kultūros politikos dalimi. Nacionalizmu ir modernios valstybės statybos idėjomis grindžiamoje politikoje tautodailei buvo skiriamas didelis dėmesys. Paulius Galaunė susidomėjęmą kaimo amatais pavadinavo vėluojančia amatų sąjūdžio banga, kuri susiduria su daugybe spęstinių dalykų, pirmiausia, skubotu tautinio stiliaus formavimu²⁰. Dailių amatų plėtra modernaus gyvenimo sąlygomis nebuvo savaiminis reiškinys. Vyko kaimo ir miesto kultūrų susilieėjimas, vienos tradicinių amatų šakos

¹⁹ Linda Parry, *Textiles of the Arts and Crafts Movement*, London: Thames & Hudson, 1997, p. 15.

²⁰ Paulius Galaunė, „Menas ir amatai. Uždaviniai menininkams“, *Amatininkas*, 1937, Nr. 1, p. 3.

(pirmiausia audimas) plėtotos natūraliai, kitos tiesiog nunykdamo. Anot Čepaitienės, „valstietiškoji kultūra ėmė trupėti į fragmentus“, kai „vienos dalys, praradusios vertę ir prasmę, sunyko, kitos, įgijusios naujų reikšmių, toliau funkcionavo pasikeitusioje aplinkoje“²¹. Po Pirmojo pasaulinio karo stokojant prekių dar egzistavo būtinybė gamintis dirbinius kasdienėms reikmėms, tačiau modernėjant gyvenimui, kylant pragyvenimo lygiui, vykdant žemės reformą, miesto papročiai skverbėsi į valstiečių buitį, keitė uždarą gyvenimo būdą, stūmė iš vartosenos naminę produkciją. Kaimuose plito fabrių gaminiai, rankomis padarytų dirbinių nevertino jaunoji ūkininkų karta. Sumenkusiu rankdarbių prestižu buvo susirūpinusi spauda, raginusi išsaugoti tradicinius amatus kaip tapatybės ženklą. Padejavęs dėl merginų, perkančių kraitį parduotuvėse, liaudies meno puoselėtojas Antanas Tamošaitis konstatavo, kad „mūsų trobose ir seklyčiose diena iš dienos vis labiau įsivyrėja svetimų tautų rankdarbiai ir jų menas, o mūsų rankdarbiai ir dailė gujami iš gimtosios pastogės“²².

Keitėsi rankdarbių mados ir jų šakų santykis. Noras rengtis iš kaimo audeklų pasiūtais drabužiais menko, o naujoviškų dekoratyvinių dirbinių (užuolaidų, staltiesių, servetėlių, pagalvėlių užvalkalų, pintų krepšelių ir drabužių puošmenų) populiarumas augo. Pastarųjų plitimą skatino spauda, ragindama rinktinių prijuosčių raštais austi užuolaidas, sienų kilimėlius, takelius. „Miestuose kur kas įvairiau gyvenama, negu kaime, – aiškino Tamošaitis. – Čia kitoki papročiai, kitu laiku keliama, valgoma, dirbama. [...] Miestų butuose daug yra tokių audinių, kurie kaimiečiams atrodo kaip nereikalingi. Jie jokios praktiškos naudos neturi, bet užtat papuošia kambarius.“²³ Siuvinėti rankdarbiai buvo populiarūs mieste, nes siuvinėjimas nebuvo tik kaimo kultūros reiškiny, jis nuo seno plito dvaruose ir tarp viduriniojo luomo miestiečių, buvo diegiamas šeimoje kaip mergaičių estetinio lavinimo forma. Siuvinėjimo mados pasiekdavo Lietuvą ir iš kitų šalių, tad skirtingo išprusimo moterų įgūdžius reikėjo nukreipti tautiškumo linkme. Nacionalinės kultūros ideologai į valstybės kūrimo darbą stengėsi įtraukti kuo platesnes gyventojų grupes, ne vien aukštojo meno, bet ir tradicinių amatų atstovus bei eilinius piliečius.

Akivaizdu, kad valstybės amatų ugdymo politika buvo keliakryptė, turinti kultūrinių, etinių ir ekonominių paskatų, t. y. numachiusi prikelti ir palaikyti kaimo kultūros klodą, atgaivinti namudinį darbą, tenkinantį vietinius

²¹ Auksuolė Čepaitienė, *op. cit.*, p. 251.

²² Antanas Tamošaitis, *Austiniai kilimai*, Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1935, p. 4.

²³ Antanas Tamošaitis, „Audėjoms“, *Ūkininko patarėjas*, 1932, Nr. 3, p. 10.

buitinius poreikius, taip pat tradicinį palikimą paskleisti plačiau, jį populiarinti ir modernizuoti, diegiant tarp miestiečių ir įtraukiant į mokyklų programas. Svarbus buvo ir šalies reprezentavimas rankdarbiais tarptautiniu mastu, apie kurį šiame straipsnyje nekalbėsime.

Rankdarbių mokymas

Šalies moterų profesinio švietimo politika numatė stiprinti moters vaidmenį šeimoje ir viešajame gyvenime. Vyravo įsitikinimas, kad modernios visuomenės kūrimo procesuose turi dalyvauti nagingos, išprususios ir patriotiškai nusiteikusios moterys. Jų estetinio lavinimo, individualios raiškos ir socializacijos priemonių arsenale vis reikšmingesnis darėsi rankdarbių vaidmuo. Toks požiūris buvo ne naujas, bet paveldėtas iš XIX a. antros pusės, jį atspindėjo tuo laikotarpiu pradėtos steigti specialiosios namų ruošos mokyklos, rankdarbių dirbtuvės ir kursai, bandymai mokyti amatų pagrindinėse dviklasėse mokyklose ir vaikų prieglaudose²⁴.

Kur tarpukariu buvo mokoma rankdarbių? Visų pirma, pradinėse ir vidurinėse mokyklose, nes nepriklausomos Lietuvos ugdymo programose numatyta stiprinti vaikų estetinį auklėjimą ir kūrybiškumą. Taip pat žemesniosiose mergaičių namų ruošos mokyklose (pradėjo veikti 1919 m. daugiausia privačia iniciatyva), kaimo jaunimui skirtose Žiemos žemės ūkio mokyklose (steigtos nuo 1927 m. daugiausia Žemės ūkio rūmų), jose mergaitės buvo mokomos namų ruošos, darbelių, siūti, megzti, austi²⁵.

Valstybinėse amatų mokyklose dominavo „vyriškos“ specialybės (stalių, baldžių, šaltkalvių), ten mokėsi daugiausia berniukai. Mergaitės turėjo mažesnę pasirinkimą. Iš 1938–1939 mokslo metais valdžios amatų mokyklas lankiusių 2148 moksleivių merginų tebuvo 381, arba 18 proc.²⁶ Tuo metu Kauno I valstybinėje amatų mokykloje tarp 206 auklėtinių 64 buvo merginos, pasirinkusios keramikos, odos darbų ir knygrišystės specialybes²⁷. 89 merginos

²⁴ Arnoldas Endzinas, *Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai*, d. 1: *Specialusis mergaičių mokymas*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1974, p. 188–195.

²⁵ Žiemos žemės ūkio ir namų ūkio mokyklų statutas, LCVA, f. 1357, ap. 8, b. 127, l. 16–19; iš pradžių į Žiemos žemės ūkio mokyklas buvo priimami tik berniukai, nuo 1937 m., įsteigus namų ūkio skyrius, – ir mergaitės. Žemės ūkio rūmų Namų ūkio skyrius rengdavo dviejų savaitių darbelių kursų kaimo mergaitėms. 1938 m. surengta 20 tokių kursų, kuriose baigė 413 mergaičių (Namų ūkio skyriaus 1938 m. veiklos apžvalga, LCVA, f. 1357, ap. 8, b. 127, l. 77).

²⁶ Amatų ir prekybos mokyklų mokytojų ir mokinių skaičius 1938–1939 mokslo metų pradžioje, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 586, l. 3.

²⁷ *Ibid.*, l. 2.

iš bendro 385 moksleivių būrio tais pačiais metais mokėsi Klaipėdos amatų mokyklos siuvimo ir prekybos skyriuose²⁸. Nepalyginamai daugiau mergaičių buvo privačiose ar visuomeninių organizacijų įsteigtose mokyklose. Tarp 1249 nevalstybines amatų mokyklas lankiusių net 773, arba 61 proc., buvo mergaitės²⁹. Jos mokėsi šių mokyklų namų ruošos, siuvimo, audimo, mezgimo ir prekybos skyriuose. Absoliuti dauguma rinkosi namų ruošos (30 proc.) ir siuvimo (25 proc.) specialybes³⁰. Iš 16-os nevalstybinių amatų, ruošos ir prekybos mokyklų, veikusių Kaune, Panevėžyje, Rokiškyje, Marijampolėje, Dotnuvoje, Tauragėje, Telšiuose ir Vabalninke, tik penkios priimdavo berniukus³¹. 1939 m. duomenimis, iš 4914 specialiąsias valdžios ir privačias mokyklas bei kursus lankusių asmenų apie pusę (t. y. 1943 moksleivės, arba 39 proc.) sudarė merginos³².

Rankdarbystės mokymui buvo svarbi 1927 m. Kaune Stasės Gudonytės-Bizokienės įsteigta privati Moterų dailės darbų mokykla, nuo 1930 m. finansiškai remta Švietimo ministerijos, nusprendusios, kad „pravartu turėti vieną tokios rūšies mokyklą, kuri ruošėtų mergaičių rankdarbių, moterų namų ūkio, amatų ir vidurinių bei aukštesniųjų mokyklų ir mokytojų seminarijų rankų darbų mokytojas“³³. Ši institucija kelis kartus reformuota, 1935 m. jai suteiktas aukštesniosios statusas. Mokykla priimdavo gimnazijų ir progimnazijų absolventes, kurias rengdavo mokytojų ir dailiųjų amatų specialistų profesijoms³⁴. Mokykloje veikė keturi skyriai: moterų ir vaikų viršutinių drabužių siuvimo, baltinių ir korsetų siuvimo, dailės darbų ir audimo bei kepuraičių ir skrybėlių dirbimo³⁵. Per ketverius metus mokinės įsisavindavo pedagogikos, psichologijos, meno istorijos, liaudies meno,

²⁸ *Ibid.* Klaipėdos amatų mokyklos siuvimo skyrius 1939 m. balandžio mėn. perkeltas į Telšių amatų mokyklą, o tų pačių metų rugsėjo 1 d. su visu pedagogų sąjatu – į Šiaulių valdžios vidurinę amatų mokyklą.

²⁹ Amatų ir prekybos mokyklų mokytojų ir mokinių skaičius 1938–1939 mokslo metų pradžioje, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 586, l. 5.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Dotnuvos Lietuvos katalikų darbininkų žemesnioji amatų mokykla rengė šaltkalvius, Kauno Lietuvos verslo sąjungos prekybos mokykla – prekybininkus, Kauno Lietuvos moterų globos draugijos amatų mokykloje, be siuvimo, veikė stalių skyrius, Kauno žydų „Ort“ draugijos amatų mokykloje – elektromechanikų ir metalininkų skyriai, Vilijampolės Vaikelio Jėzaus berniukų amatų mokykla rengė medžio apdirbėjus, metalininkus ir odos specialistus (*Ibid.*, l. 2–5).

³² Valstybinių ir privatinių specialiųjų mokyklų statistiniai duomenys, 1939 m., LCVA, f. 391, ap. 5, b. 586, l. 6.

³³ Komisijos St. Gudonytės moterų amatų meno mokyklos padėčiai išsiaiškinti komisijos pranešimas Švietimo ministeriui, 1929 11 08, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 657, l. 117.

³⁴ Mokyklos pavadinime žodis „aukštesnioji“ įtvirtintas nuo 1935–1936 mokslo metų.

³⁵ Kauno moterų dailės darbų mokyklos statutas, 1935 m., LCVA, f. 391, ap. 5, b. 80, l. 29.

moters ir vaiko higienos, amatų sąskaitybos kursą, braižybos, piešimo, dailės dalykus, juostų ir kilimų audimą, paprastąjį ir dailųjį siuvinį, mezgimą ir nėrimą bei vadinamuosius dailės darbus: metalo plastiką, medžio deginimą ir pjaustinėjimą, dailiąją odą ir knygrišybą³⁶. Ši vienintelė Lietuvoje tokio pobūdžio aukštesnioji mokykla buvo nemaža paspartis rengiant amatų specialistes ir skleidžiant rankdarbystės idėjas. Mokyklą 1927–1938 m. lankė 310 mokinių, iš baigusiujų net 66 dirbo pedagoginį darbą, o 11 absolventė liko dirbti pačioje Moterų dailės darbų mokykloje³⁷. Deja, 1937 m. priėmus naujas amatų mokyklų mokytojų ir instruktorių cenzo taisykles paaiškėjo, kad dalies lektorių ir pačios Gudonytės-Bizokienės išsilavinimas neatitinka amatų mokytojams keliamų reikalavimų. Švietimo ministerijai patarus, 1939 m. savininkė atsisakė pretenzijų į aukštesnįjį ugdymą, atimdama absolventėms galimybę dirbti mokytojomis vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose. Moterų dailių amatų mokyklos prestižas pradėjo smukti, 1939 m. ją telankė 44 moksleivės, iš kurių tik 35 mokėjo už mokslą³⁸.

Akivaizdu, kad tarpukariu specialiuoju moterų švietimu rūpinosi ne tiek valdžia ir vietos savivalda, kiek privatūs asmenys, pasaulietinės organizacijos, profesiniai susivienijimai, vienuolijos ir religinės draugijos. Jų įkurtos specialiosios mokyklos ir kursai moterims papildė valdžios profesinio rengimo mokyklų tinklą. Tarp draugijų ir organizacijų, prisidėjusių prie moterų švietimo, buvo Lietuvos moterų taryba, Jaunosios Lietuvos sąjunga, Švč. Nekaltosios Mergelės Marijos tarnaičių vienuolijos inicijuota Lietuvaičių švietimo draugija, Lietuvių katalikų moterų globos draugija, Šv. Kazimiero seserų kongregacija. Kursus rengė Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjunga ir profesiniai susivienijimai: Darbo rūmai, Žemės ūkio rūmai, Prekybos, pramonės ir amatų rūmai, taip pat prekybos firmos, pardavinėjančios siuvimo ir mezgimo mašinas. Dauguma draugijų rūpinosi apskritai jaunimo švietimu, dalis – tik mergaičių lavinimu. Kursai, ypač kilnojamieji, buvo labai populiari tarpukario Lietuvoje, nes laikyti pigiausia amatininkų rengimo forma³⁹. 1939 m. vienu metu veikė 59 įvairūs kursai⁴⁰. Institucijų (Žemės ūkio rūmų, Darbo rūmų ir kt.) organizuojami kursai buvo nemokami, su ūkio

.....
³⁶ *Ibid.*, l. 30.

³⁷ Duomenys apie mokyklą baigusias mokes, 1938 m., LCVA, f. 391, ap. 5, b. 656, l. 18.

³⁸ S[tašės] Gudonytės-Bizokienės prašymas Švietimo ministerijos Specialinio mokslo departamento Direktorui, 1940 05 27, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 658, l. 58.

³⁹ Vytautas Augustauskas, „Profesinis mokslas Lietuvoje“, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 12, p. 220.

⁴⁰ Amatų ir prekybos mokyklų mokytojų ir mokinių skaičius 1938–1939 mokslo metų pradžioje, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 586, l. 2.

šakomis (pramone, statyba) susijusių specialybių lankytojams netgi mokėtos 45–50 Lt mėnesio stipendijos⁴¹.

1924 m. Vaikelio Jėzaus draugija Kaune, be jau veikiančios berniukų amatų mokyklos Vilijampolėje, atidarė mergaičių namų ruošos mokyklą Žaliaikalnyje. Tais pačiais metais Malvina Bernotienė ir Marija Jančienė Kaune (Donelaičio g. 17) įsteigė Švietimo ministerijos patvirtintus rankdarbių kursus mergaitėms⁴². 1933 m. Lietuvos moterų taryba gavo leidimą atverti lietuviško pritaikomojo audimo ir rankų darbų kursus Kaune, kuriems vadovavo žinoma audėja Topilė Šiaučiulytė, lektore įdarbinta dailininkė Marcelė Katiliūtė⁴³. 1934 m. kovą Šiauliuose (Valančiaus g. 25) atidaryti vienu metų trukmės Marijonos Dantienės audimo, mezgimo ir kilimų rišimo kursai, metų pabaigoje išleidę pirmą audėjų laidą⁴⁴. Rygoje audimo kursus baigusi ir aštuoniolikos metų praktiką turinti kursų vedėja spaudoje entuziastingai kalbėjo apie amatų svarbą: „Dalis kaimo mergaičių, kurios nori pasitraukti iš ūkio darbų, galėtų geriau imtis audimo amato. Čia dirva plati. Gyvename naują laikotarpį, kada atgimsta sodžiaus menas, tvirtėja namų pramonė ir audiniams pareikalavimas kasdien didėja.“⁴⁵ 1934 m. Kaune atidarytiems Jaunosios Lietuvos sąjungos rankų darbo kursams vadovavo Tamošaitis, kuris 1935 m. sausį Ažuolų Budoje, netoli Kazlų Rūdos (Marijampolės aps.), įsteigė metų trukmės kilimų audimo kursus (vedėja – Juzefa Mažeikaitė)⁴⁶, tais pačiais metais pirmąsias audimo dirbtuves Mažeikiuose atidarė panelė Ramanauskaitė, jose audė moderniomis staklėmis pagal klientų užsakymus „gana gražius audinius“⁴⁷. Trejų metų trukmės audimo kursus Kaune (Tunelio g. 39) 1936 m. atidarė Anastazija Tamošaitienė. Savo prašymą Švietimo ministerijai rankdarbių specialistė motyvavo audimo mokyklų trūkumu⁴⁸. Be verpalų ruošimo ir audimo, merginos buvo mokomos lietuvių liaudies meno tradicijomis grįsto komponavimo, „naujiems audiniams kompozicijų

⁴¹ Prekybos, pramonės ir amatų rūmų laikomų kursų veiklos sekimo byla, 1937–1939 m., LCVA, 391, ap. 5, b. 668, l. 1–30.

⁴² Švietimo ministro įsakymas Nr. 84, 1924 11 27, LCVA, f. 8, b. 75, l. 37.

⁴³ Švietimo ministro įsakymas Nr. 1, 1933 12 12, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 188, l. 127.

⁴⁴ Marijonos Dantienės audimo, mezgimo ir kilimų rišimo kursų veiklos sekimo byla, 1934–1937 m., LCVA, f. 391, ap. 5, b. 771, l. 5.

⁴⁵ Marijona Dantienė, „Amatas, kuriuo reikia susidomėti. Sąlygos palankios ir darbo yra“, *Amatininkas*, 1935, Nr. 2, p. 3.

⁴⁶ Švietimo ministro įsakymas Nr. 50, 1934 12 29, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 188, l. 234.

⁴⁷ Mž. Kor., „Plečiasi lietuvių pramonė“, *Verslas*, 1935 11 21 (47).

⁴⁸ Kauno m. Anastazijos Tamošaitienės audimo kursų sekimo byla, 1936 11 20–1937 09 17, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 681, l. 5. Statute numatyta į kursus priimti ne jaunesnes kaip 15 metų merginas. Pagal Tamošaitienės sudarytą programą čia buvo mokoma lietuvių kalbos ir istorijos, audimo teorijos ir praktikos. Kursų lankytojos per mėnesį už mokslą mokėjo 10 litų.

sudarymo pagal įvairias audimo technikas⁴⁹. Kursų veikla po metų nutrūko Tamošaitienei išvykus į Stokholmą „studijuoti švedų audinių pramonę, kilimų gamybą, buto įrengimus“⁵⁰.

Švietimo ministerija rėmė Kaune veikusius Aleksandros Skripkaitienės mergaičių rankų darbų kursų (įsteigti 1934), Minos Karsnienės trijų mėnesių rankų darbų kursų (veikė ketvirtame dešimtmetyje), Emilijos Rocienės šešių mėnesių moteriškų drabužių kirpimo ir rankų darbų kursų (įst. 1935, lektoriai Liudvika Glemžienė, Matas Melėnas), Lidijos Bitautienės kirpimo, siuvimo ir rankų darbų kursų (įst. 1935)⁵¹, nuo 1936 m. veikusius Marijos Alseikienės dvejų metų drabužių siuvimo ir dailės darbų kursų Ukmergėje⁵². Darbo rūmai 1937 m. surengė šešių mėnesių rankdarbių kursų Kaune, Marijampolėje ir Alytuje⁵³. Švietimo ministerija finansiškai prisidėjo prie privačių mokyklų ir kursų, skirdama lėšų patalpų nuomai, lektorių atlyginimams ir darbo priemonėms, kontroliavo jų parengimo lygį, rėmė stažuotes užsienyje.

Kyla klausimas, kodėl rankdarbystės mokymas buvo paliekamas beveik vien privačių asmenų ar visuomeninių draugijų iniciatyvai? Ar dėl to, kad laikytas potencialiai komercine veikla, ar valstybė stengėsi optimaliai paskirstyti savo resursus, palikdama visuomenininkams veiklas, su kuriomis jie buvo pajėgūs susidoroti?

Organizuojant kursus ir mokyklas, kilo opi specialistų problema. Dalis pedagogų buvo baigusios Sankt Peterburgo, Varšuvos, Prahos, Paryžiaus, Rygos rankdarbių ir amatų mokyklas⁵⁴. Ketvirtame dešimtmetyje jų gretas papildė Lietuvos mokyklų, pirmiausia Dotnuvos žemės ūkio akademijos Namų ūkio sekcijos specialistės, taip pat Kauno moterų dailės darbų mokyklos auklėtinės.

⁴⁹ *Ibid.*, I. 4.

⁵⁰ „Kilimų audėja A. Tamošaitienė...“, *Moteris ir pasaulis*, 1937, Nr. 4, p. 20.

⁵¹ Švietimo ministro įsakymai: Nr. 36, 1934 09 06; Nr. 7, 1935 01 29; Nr. 9, 1935 02 21; Nr. 39, 1935 10 05, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 188, I. 212, 238, 242, 281.

⁵² *Ibid.*, Nr. 38, 1936 10 02, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 188, I. 118.

⁵³ *Ibid.*, I. 212, 213.

⁵⁴ Nuo 1909 m. pedagoginį darbą dirbusi Antanina Ladukienė – Lietuvos moterų globos draugijos vidurinės amatų mokyklos mokytoja – buvo baigusi amatų mokyklą ir rankdarbių kursų Sankt Peterburge, dėsčiusi Sankt Peterburgo ir Suomijos amatų mokyklose. Stasė Gudonytė-Bizokienė trečiame dešimtmetyje Varšuvoje baigė vienuolių kanauninkų pensionatą ir Skwarzeckienės (Skwarzeckos? Skwareckos?) siuvimo-kirpimo mokyklą. Kauno žydų „Ort“ draugijos vidurinės amatų mokyklos mokytoja Eugenija Joselevičienė turėjo *Academie moderne de Coupe de Paris* diplomą. Moterų dailės darbų mokyklos mokytoja Irena Vadopalaitė-Vebrienė buvo baigusi Panevėžio mokytojų seminariją ir 1930–1932 m. su valstybės stipendija studijavo siuvimo specialybę dvimetėje Moterų pašaukimo namų ruošos ir siuvimo mokykloje Chrudime (Čekoslovakija). Nemažai amatų mokyklų mokytojų skelbėsi baigusios Rygos audimo mokyklą.

Nereti atvejai – tobulinimasis užsienio mokyklose⁵⁵. Akivaizdu, kad rankdarbių ugdytojos buvo išsilavinusios, ambicingos ir nuolat plečiančios akiratį. Jos siekė įsitvirtinti dailiųjų amatų ugdymo sistemoje, išnaudodamos vietines lavinimo galimybes ir tobulindamos įgūdžius užsienio mokyklose.

Žemės ūkio rūmai ir rankdarbystė

Žemės ūkio rūmų nuopelnai rankdarbystei neblogai žinomi dėl ketvirtame dešimtmetyje publikuotų šios institucijos ataskaitų ir Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomų Namų ūkio ir Namų pramonės skyrių bylų, kuriose užfiksuotos rankdarbių kursų programos, lankymo žurnalai ir instruktorių ataskaitos. Kitų institucijų kursų rengėjų archyvinis paveldas gerokai fragmentiškesnis. Į Žemės ūkio rūmų indėlį tradicinių amatų plėtotės srityje jau yra atkreipę dėmesį etnologai⁵⁶.

Pirmieji mėnesio trukmės mezgimo, kiek vėliau – audimo kursai surengti Žemės ūkio rūmuose 1931 m. pabaigoje. Jau kitų metų pavasarį Rūmai pradėjo organizuoti kursus provincijoje, kad lengviau būtų pasiekiami neišgalintiems atvykti į sostinę. Į išnuomotas patalpas atgabentos vietinės kaimiškos staklės, iš Žemės ūkio rūmų – tobulesnės aparatinės staklės. Kursuose buvo mokoma audimo teorijos ir praktikos, lietuvių liaudies meno, įvairių audimo technikų ir raštų komponavimo, sąskaitybos. Susiaurinta programa trukdavo mėnesį ir buvo skiriama paprastesnėms užduotims: milams, čerkesams ir drobėms austi kaimo staklėmis, pirštinėms, kojinėms, kepurėms ir šalikams megzti virbalais ir vąšeliu⁵⁷. Norinčios austi sudėtingesnius dirbinius (kilimus, takus, užuolaidas) arba megzti originalius drabužius rinkosi pusantrą arba dviejų mėnesių trukmės kursus. Absolventės gaudavo pažymėjimą, leidusį verstis amatais, atverdavusį „Marginių“ kooperatyvo duris, joms priklausydavo pašalpa tobulesniems audimo padargams įsigyti⁵⁸.

⁵⁵ Telšių valstybinės vidurinės mokyklos mokytoja Otilija Malvicienė 1936 m. baigė Kauno moterų dailės darbų mokyklą, 1936–1938 m. studijavo Vienos valstybinėje aukštesniojoje moterų drabužių siuvimo mokykloje, taip pat Vienoje baigė amatų mokyklą mokytojoms skirtus vakarinius kursus. Švietimo ministerijos organizuotų vasaros kursų amatų mokyklų mokytojoms ir instruktorėms vedėja Jadvyga Steponavičienė, be Žemės ūkio akademijos Dotnuvoje, su valstybės stipendija mokėsi siuvimo kursuose Paryžiuje.

⁵⁶ Vacys Milius, „Žemės ūkio rūmai – etninės kultūros puoselėtojas“, in: *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*, sudarė Regina Merkienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, p. 106–117.

⁵⁷ *Žemės ūkio rūmų 1933–1935 metų apyskaita*, Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidinys, 1937, p. 167–173.

⁵⁸ Apolonia Brazdžionytė, „Moterų amatais rūpinasi Žemės ūkio Rūmai“, *Amatininkas*, 1934, Nr. 21, p. 3.

Viešnios iš Amerikos svečiuose pas tautodailės puoselėtoją Mikaliną Glemžaitę (stovi pirma iš kairės), 1935 m. Mejerio Smečekauskio nuotrauka. KEM, GEK-115, f. 2242

Tautiniu stiliumi padengtas stalas Mikalinos Glemžaitės bute Kaune, 1935 m. Mejerio Smečekauskio nuotrauka, publikuota leidinyje *Jaunoji karta*, 1937, Nr. 25, p. 514. KEM, GEK-115, f. 2311

Stasė Gudonytė-Bizokienė prie Moterų dailės darbų mokyklos auklėtinių rankdarbių,
4 deš. pr. Dalios Marijos Žitkevičiūtės-Šimelienės asmeninio archyvo nuotrauka

Anastazija Tamošaitienė savo namuose Kaune, 1934–1935 m. AATGŽ archyvo nuotrauka, b. 1124, l. 1

Kas lankė kursus? Gražiai austi, megzti ir siuvinėti norėjo įvairaus amžiaus ir socialinės padėties moterys: ir miesto inteligentės, ir kaimo gyventojos, gimnazistės ir brandaus amžiaus moterys, namų šeimininkės ir karininkų žmonos. Trisavaitiniuose rankdarbių kursuose Jaunųjų ūkininkų ratelių nariams 14–18-os metų kaimo mergaitės buvo mokomos megzti ir nerti, lopyti ir adyti, baltojo ir spalvotojo siuvinėjimo, juostų audimo ir tinklinių užuolaidų pynimo⁵⁹. Audėjų grupes dažniausiai lankė pramokusios austi kaimo merginos, nes šis amatas reikalauja įgūdžių ir sudėtingesnių įrankių, tuo tarpu megzti galėjo kiekviena, todėl mezgimą rinkosi miestų ir miestelių gyventojos. Šiai rankdarbių šakai buvo skiriamas didelis dėmesys, nes mezgančios moterys galėjo apsirūpinti madinga apranga, sumažinti įvežtinių drabužių poreikį ir net prisidurti pinigų – šitai byloja bendrovės „Marginiai“ tarnautojų raginimai instruktorėms rasti moterų, galinčių tiekti mezginius bendrovei⁶⁰. Šio amato propaguotojos skelbė, kad „mezgimas yra menas. Mezginys yra dailė. Kaip malonu dėvėti menišką drabužį, pačiai būti gražiai ir spinduliuoti grožį“⁶¹.

I 1937 m. balandį Kaišiadoryse veikusius mėnesio trukmės mišrius audimo ir mezgimo kursus (vedėja – Julija Mišeikaitė) užsirašė 41 lankytoja: audėjų grupėje panoro mokytis 12, mezgėjų – 29 kursantės nuo 13-os iki 43-ųjų metų (amžiaus vidurkis – 23-eji metai)⁶². Kaišiadorių gyventojos sudarė didžiąją dalį lankytojų. Tačiau audėjų grupėje daugiau nei pusė buvo aplinkinių kaimų gyventojų, o tarp mezgėjų kaimietės – tik kelios. Panašus miesto ir kaimo gyventojų santykis klostėsi ir kituose regionuose. Nors buvo ir išimčių – štai 1937 m. Šiauliuose suruoštus audimo ir mezgimo kursus lankė daugiausia miestietės, svajojusios užsidirbti iš šio amato⁶³. Nuolatinius audimo ir mezgimo kursus Kaune, Petrašiūnuose, lankė daugiausia kaunietės ir aplinkinių kaimų gyventojos.

Kursančių sąrašuose retai fiksuotas moterų išsilavinimas, tačiau išimtį sudaro 1940 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais (t. y. pirmąjį sovietinės okupacijos pusmetį) Vilniuje rengti mezgimo kursai, kuriuos lankė tik vilnietės. Šie kursai išsiskyrė vyresniu lankytojų amžiumi (vidurkis – 29-eri metai) ir

⁵⁹ Rankų darbų kursų programa, 1941 01 17, LCVA, f. 1357, ap. 1, f. 127, l. 5. 1937 m. spalio–gruodžio mėnesiais septyniuose šalies apskrityse veikė 28 tokie rankdarbių kursai.

⁶⁰ „Marginių“ atstovės Kristinos Norvaišaitės laiškas instruktorėi Juzei Mažeikaitei, 1938 10 15, LCVA, f. 1357, ap. 8, f. 127, l. 294.

⁶¹ Paskaita apie mezgimą JŪR narėms, be datos, LCVA, f. 1357, ap. 8, f. 127, l. 70, 71.

⁶² Žemės ūkio rūmų Kaišiadorių audimo kursų audėjų ir mezgėjų grupių kursančių sąrašai, 1937 04 01–05 01, LCVA, f. 1357, ap. 8, f. 127, l. 159–160.

⁶³ „Didelė rankdarbių paroda“, *Ūkininko patarėjas*, 1937 02 18 (7), p. 12.

išsilavinimu. Iš 36 moterų tik keturios buvo baigusios pradinę mokyklą, tuo tarpu didžioji dalis buvo lankiusios gimnazijas ar turėjo specialiojo mokslo (Prekybos mokyklos, Mokytojų instituto, telegrafo kursų, Sodinkystės mokyklos, Kauno moterų dailės darbų mokyklos) ir net aukštojo mokslo (pavyzdžiui, matematikos) diplomus⁶⁴. Tokia socialinės aplinkos įvairovė byloja apie didelį rankdarbių populiarumą tarpukariu tarp skirtingų visuomenės grupių, kartu perša prielaidą apie padidėjusį moterų dėmesį praktinei veiklai gresiančio karo akivaizdoje.

Žemės ūkio rūmų amatų kursai aprėpdavo vis platesnę Lietuvos teritoriją, jie nenutrūkdavo žiemą. Vienu metu kursai vykdavo bent keturiose šalies apskrityse. Nuo 1931 iki 1938 m. Žemės ūkio rūmai išleido 125 audėjų laidas (1789 audėjas), 150 mezgėjų laidų (2755 mezgėjas)⁶⁵. Kursams pasibaigus buvo rengiamos dirbinių parodėlės, sutraukdavusios gausią publiką, sulaukdavusios spaudos dėmesio. Savo nuaustais tautiniais kostiumais ar megztais drabužiais vilkinčios kursų dalyvės iškilmingai įsiamžindavo prisiminimui. Iš geriausių audinių, mezginių ir rankdarbių buvo formuojamos kilnojamosios ekspozicijos, jie demonstruoti kasmetinėse Žemės ūkio rūmų kursantų parodose. Šios ekspozicijos buvo institucijos reklama ir ataskaita visuomenei, turėjusi ir finansinės naudos, nes dirbiniai buvo pardavinėjami.

Lietuviški ar madingi europietiški raštai?

Kadangi tapatybės ženklų ieškota etnografiniuose kaimo dirbiniuose, amatų sąjūdžio iniciatoriai domėjosi tradiciniais amatais, organizavo jų rinkimą ir dėjo nemažai pastangų, kad autentiški tautodailės pavyzdžiai pasiektų gyventojus. Daug dėmesio liaudies menui skyrė apskrityse veikusios kraštotyros draugijos, rinkusios etnografijos dirbinius, organizavusios apylinkių muziejus, rengusios miestų ir miestelių senovės dienas, kuriose svarbią vietą užėmė rankdarbių parodos⁶⁶. Etnografinius dirbinius planuojamam Oro muziejui po atviru dangumi kaimuose rinko Žemės ūkio rūmų tarnautojai. Tautinio stiliaus ugdymo tikslais kiekvienuose amatų kursuose

⁶⁴ Žemės ūkio rūmų mezgimo kursų Vilniuje (8-oji laida) baigusiujų sąrašas, 1940 10 15–12 14, LCVA, f. 1357, ap. 1, f. 11, l. 249.

⁶⁵ Angelė Jankūnaitė, „Namų pramonė ir ūkis“, *Amatininkas*, 1938, Nr. 20–21, 3 viršelio p.

⁶⁶ Jolita Mulevičiūtė, *Modernizmo link: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2001, p. 162–167.

pagal Rūmų nustatytus standartus buvo pagaminama liaudies dirbinių ir ornamentų kopijų⁶⁷, kuriomis aprūpindavo gimnazijų ir žemės ūkio mokyklų mokytojas, moterų organizacijų atstoves ir kursų lankytojas. Atsvarą svetimybėms sudarė dideliais tiražais publikuojami Žemės ūkio rūmų leidiniai (jau minėta „Sodžiaus meno“ serija, Tamošaitienės metodinės knygelės, Tamošaičio „Sodžiaus pramonės“ serijos leidiniai), šviečiantys amatininkes ir mėgėjas, supažindinantys su lietuviška dirbinių ornamentika ir skatinantys plėtoti sumodernintas tautinių raštų versijas. Tiesa, nedidelis metodinių leidinių pasirinkimas ir juos rengiantys tie patys autoriai (daugiausia Tamošaičių pora) skatino gana vienpusišką požiūrį į tautinio stiliaus motyvų atranką ir jų stilizavimo manierą, tačiau tai – ne šio straipsnio tema.

Amatų mokyklose ir kursuose buvo skatinama plėtoti liaudišką tradiciją, vengti svetimybų. Į mokyklų ir amatų kursų programas įtraukti privalomi liaudies meno dalykai. Informacijos apie rankdarbių ugdymo kryptis ir reikalavimus pedagogėms teikia 1939 m. Švietimo ministerijos organizuoti privalomi vasaros kvalifikacijos kėlimo kursai amatų mokyklų mokytojoms ir instruktorėms. Kiekviena lankytoja rinkosi sritį pagal savo dėstomą dalyką: piešimas, audimas, mezgimas, rankdarbiai, siuvimas. Kursams vadovavo Jadvyga Steponavičienė, dėstė dailininkai Tamošaitis, Kazys Žilinskas, Adolfina Navickaitė-Gaučienė, su valstybės stipendija madas Vienoje studijuojantis Liudas Vilimas ir kiti specialistai. Dėstyta lietuvių moterų tautodailė, kompozicija, rankdarbių ir audinių ornamentika, „madų paišyba“, drabužių braižyba ir modeliavimas, rankdarbių technika ir pan.⁶⁸ Švietimo ministerijos Specialiojo departamento atstovai pageidavo, kad kursų lektoriai mokytų amatų pedagoges subtiliai derinti spalvas, suvokti ryšį tarp dirbinio formos ir rašto, kūrybiškai interpretuoti „senobinius raštus“, piešimo paskaitose atsižvelgti į konkrečios amato srities stilizavimo manierą⁶⁹. Šie reikalavimai atspindi problemas, su kuriomis susidurdavo rankdarbių kūrėjos.

Nors spaudoje buvo aktyviai propaguojamas tautinis stilius, tikrovėje liaudiškų raštų mada konkuravo su kosmopolitinėmis tendencijomis. Re-tuose namuose nebuvo mėlynų kontūrų baltame fone siuvinėtų sienų kilimėlių, laikraščiams ir buities daiktams skirtų laikyti dėtuvių, vaizdavusių pasakų personažus, gėles ir gyvūnus, lydimus palinkėjimų („labas rytas“, „ge-

⁶⁷ Žemės ūkio rūmų Namų pramonės skyriaus įvairių gaminių pavyzdžiams tvarkyti taisyklės, be datos, LCVA, f. 1357, ap. 8, f. 127, l. 258–259.

⁶⁸ Mergaičių amatų mokyklų ir kursų mokytojų bei instruktorių vasaros kursų mokslo planas, 1939, LCVA, f. 391, ap. 5, 583, l. 329.

⁶⁹ Kursų lektorių posėdžio protokolas, 1939 07 29, LCVA, f. 391, ap. 5, 583, l. 17.

ros dienos“, „gero apetito“). Tokių lietuviškų kilimėlių ištakas galima įžvelgti Anglijoje populiariuose „mėlynuosiuose“ siuvinėjimuose (angl. *bluework*), XX a. pirmoje pusėje užkariavusiuose Europos rinką⁷⁰. Juos platino rankdarbių leidiniai ir moterų žurnalai, siūlę nemokamus pavyzdžius prenumeratoriams. Lietuvoje šie kilimėliai buvo kuriami pagal turguose pardavinėjamus trafaretinius „desinėlius“, kuriuos rengė „uzorininkės“, adaptavusios kitose šalyse madingus piešinius⁷¹. Vytenio Rimkaus duomenimis, tokių rankdarbių mada buvo platinama ir per švediškus laikraščius, kuriuos kaip vyniojamąjį popierių naudojo silkės pardavinėjantys žydų prekeiviai⁷². Kilimėliai Lietuvoje buvo itin populiariūs ketvirtu–septintu dešimtmečiais ir turėjo didesnę paklausą už aktyviai propaguojamus liaudies dirbinių raštus. Kiekviena darbštuolė turėjo įsirišusi „mėlynųj“ pavyzdžių albumėlį. Tautinės kultūros ideologams reikėjo kovoti ir su natūralistinėmis gelėmis juodame fone, atėjusiomis iš žydų moterų rankdarbių, ir su kryželiu ant parduotuvinių ruošinių siuvinėjamais realistiniais paveikslėliais. Kitų šalių madų įkvėpti dirbiniai viename būste darniai sugyveno su tautinio stiliaus puošmenomis: pluoštelio siuvinėtais tulpių raštais, primenančiais kaišytines prijuostas, nertomis ir siuvinėtomis servetėlėmis, staltiesėmis, sienų kilimėliais, spintų viršų puošiančiais „kampeliais“.

Liaudiško stiliaus rankdarbiai įsitvirtino atkaklių tautinio stiliaus propaguotojų pastangų dėka. Žemės ūkio rūmų specialistai siūlė „nustatyti jaunąsias šeimininkes ant tikresnio kelio“, vengti rankdarbiuose „liūtų, gėlių ir kitokių svetimų padabinių“⁷³, lietuviams nebūdingų raštų ir technikų, ypač daugianyčių audinių, „kuriais apsikrečia svetimuose kraštuose (kaip kokia limpama liga) arba iš kitų šalių albumų“⁷⁴.

Švietimo ministerijos atstovai kontroliavo amatų mokyklų darbą: „Paišyta tvarkoma ir spalvos derinamos gerai, tačiau audinių raštų kompozicijose pasitaiko klaidų: lovatiesėse, rankšluosčiuose ir staltiesėse šalia lietuviškų ornamentų pasitaiko svetimų raštų“, – rašyta ataskaitoje apie Rokiškio apskrities savivaldybės audimo mokyklos auklėtinių dirbinius⁷⁵.

⁷⁰ Lijana Šatavičiūtė, „Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo“, *Menotyra*, 2011, Nr. 4 (18), p. 283–284.

⁷¹ Vytenis Rimkus, „Kairių ‚uzorininkė‘ Asta Žižienė“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 10, 2010, p. 410–415.

⁷² *Ibid.*, p. 414.

⁷³ Kazimieras Naunčikas, „Namų pramonė, darbeliai ir amatai“, *Ūkininko patarėjas*, 1935 10 05, Nr. 40, p. 5.

⁷⁴ Antanas Tamošaitis, „Nelietuviški audinių raštai“, *Ūkininko patarėjas*, 1931 02 05, Nr. 4, p. 163.

⁷⁵ Švietimo ministerijos Specialiojo mokslo departamento raštas Rokiškio apskrities savivaldybės audimo mokyklos direktorei, 1939 05 12, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 759, l. 77.

Pirmųjų audimo kursų Žemės ūkio rūmuose Kaune lankytojos. Į juos pakviesta keturiolika Seinų, Trakų, Alytaus, Ukmergės ir Šiaulių apskričių audėjų. Viduryje sėdi Antanas Tamošaitis, 1931 m. AATGŽ archyvo nuotrauka, b. 940, l. 2

Ukmergėje surengti audimo-mezgimo kursai, 1932 m. Pirmas iš kairės sėdi Antanas Tamošaitis, antroje eilėje penkta iš dešinės stovi gimnazistė Aleksandra Milevičiūtė – dailėtyrininkės Aleksandros Aleksandravičiūtės mama. Aleksandravičiūtės asmeninio archyvo nuotrauka

Endriejavo (Kretingos aps.) audimo kursų lankytojos su instruktore Juzefa Mažeikaite-Šumskiene (stovi antra iš kairės) prie rugių lauko, 1939 m. AATGŽ archyvas, b. 1117, l. 2

Žemės ūkio rūmų audimo kursų darbų paroda Tauragėje, 1937 m.
AATGŽ archyvo nuotrauka, b. 1123, l. 4

Žemės ūkio rūmų
mezgimo kursų
lankytoja, 4 deš. pab.
AATGŽ archyvo
nuotrauka, b. 1112, l. 7

Noras perimti kitų šalių rankdarbių madas kilo iš poreikio modernizuoti ir estetiškai įrengti gyvenamąją aplinką, įsisavinti naują patirtį, išmokyti tarptautinių rankdarbių technikų. Toli gražu ne visos moterys lankė amatų mokyklas ir rankdarbių kursus, ne visos siekė susikurti etninio stiliaus namų aplinką. Kone kiekvienų kursų statute akcentuotas „tautinės sąmonės ugdymas“⁷⁶, ketinimai išmokyti austi medžiagas tradiciniams drabužiams ir lietuviškais raštais marginti pirštines, šalikus ir kepuraites, tačiau atsilaikyti prieš madingus užsienietiškus pavyzdžius buvo sunku. Netgi tautinio stiliaus apologetai pripažindavo, kad svetimybės į Lietuvą pradė-

⁷⁶ Marijonos Dantienės audimo, mezgimo ir kilimų rišimo kursų programa, 1934 m., LCVA, f. 391, ap. 5, b. 771, l. 8.

jo veržtis kartu su tobulesniais audimo padargais⁷⁷. Žemės ūkio rūmų ir privačiuose audimo kursuose buvo mokoma „tarptautinių audimo technikų“⁷⁸. Šiaulietė Marijona Dantienė greta pagrindinės audimo veiklos rengė mėnesio trukmės persiškų kilimų rišimo kursų⁷⁹. Ukmergiškė Marija Alseikienė drabužių siuvimo ir dailės darbų kursuose mokė įvairių siuvinėjimo būdų („aklasis peltakiavimas – *mizere, turkų ir kardone*“, „prancūziškasis ir angliškasis haftas“⁸⁰). Audžiamuose kilimuose lietuviška ornamentika neretai buvo stilizuojama rytietiška maniera. Tad nevienodo pasirengimo ir estetinių polinkių moterų kuriami rankdarbiai pasižymėjo tendencijų įvairove – šalia etnografinio pobūdžio dirbinių, dekoruotų stilizuotais liaudiškais raštais, buvo ryški ir kosmopolitinė tendencija, paveikta Europoje išplitusios *art deco* krypties, orientalizmo mados ir populiariosios kultūros įvaizdžių.

Išvados

Tarpukario Europoje moterų rankdarbiai (siuvinėjimas, audimas, mezgimas, pynimas, kiti) buvo labai paplitę ir tapę masinės kultūros dalimi. Šį reiškinį su tam tikromis išlygomis galima laikyti XIX a. prasidėjusio Dailės ir amatų sąjūdžio, kiekvienoje šalyje įgavusio specifinių bruožų, antrąją bangą arba tarpukarine transformacija. Lietuvos moterų rankdarbystę su europiniu sąjūdžiu siejo dėmesys liaudies menui, tikėjimas taurinančia ir auklėjamąja rankų darbo galia. Tačiau nepriklausomybę atkūrusioje valstybėje tradiciniai amatai buvo dar ir nacionalinės kultūros politikos pasiūlymas, demonstruojantis šalies etninės kultūros archajiškumą, tad pirmiausia siekta šią sritį palaikyti ir išplėtoti kaip nenutrūkstamą liaudiškos kultūros vyksmo grandinę. Tai, kad moterims lavinti pasirinkti dailieji amatai, rodo sąjūdžio organizatorių norą aprėpti platesnę auditoriją ir be didesnių pastangų įtraukti moteris į veiklą, kuri buvo natūraliai suaugusi su jų aplinka. Rankdarbių ugdymo organizatoriams kilo moterų švietimo, profesinio užimtumo, tapatybės įtvirtinimo ir verslo plėtros uždavinių. Dailioji amatininkystė buvo puoselėjama ir pritaikoma naujo gyvenimo

⁷⁷ Antanas Tamošaitis, „Nelietuviški audinių raštai“, *Ūkininko patarėjas*, 1931 02 05, Nr. 4, p. 163.

⁷⁸ Pr. Ra., „Audimo kursai“, *Lietuvos aidas*, 1932 03 03.

⁷⁹ Marijonos Dantienės trumpalaikių kursų programa, 1934 m., LCVA, f. 391, ap. 5, b. 771, l. 7.

⁸⁰ Marijos Alseikienės drabužių siuvimo ir dailės darbų kursų programa [be datos], LCVA, f. 391, ap. 5, b. 608, l. 92–93.

poreikiams. Tradicinių amatų plėtra modernaus gyvenimo sąlygomis nebuvo savaiminis reiškiny. Šiuos siekius įgyvendinti padėjo nuosekli kultūros politika, jaunimo švietimo ir ugdymo sistema, susidedanti iš specializuotų mokyklų ir valstybinių bei privačių kursų.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje prasidėjusioms moterų amatų ugdymo iniciatyvoms suteiktas platesnis užmojis ir visuotinis pobūdis. Kaimo faktorius buvo reikšmingas dailiųjų amatų sąjūdžio programoje dėl gyventojų gausos provincijoje ir valstietiškoje aplinkoje funkcionavusios amatininkiškos gamybos. Tačiau neliko nuošalyje ir miestų gyventojos. Kaimo moterims palikta tradicinė amatininkystė (pirmiausia audimas), o miestietės kreiptos į paprastesnes veiklas: siuvinėjimą, mezgimą, juostų audimą. Tikrovėje kaimui ir miestui numatytos sritys neretai susisiekdavo, miestietės norėjo išmokti austi ir plėtoti šį verslą, o kaimietės susižavėdavo miesto rankdarbiais. Dėl kompleksinių priemonių „miestietiški“, t. y. mažiau profesionaliųjų igūdžių reikalaujantys rankdarbiai ilgam įsitvirtino mokyklų programose ir gyvenamojoje aplinkoje. Skatindama tęsti tradicijas ir diegti tautinį stilių dirbiniuose, valstybė siekė dvejopų tikslų – platino rankų darbo idėją ir puoselėjo patriotinius jausmus, perkėlė tapatybės ženklus į kasdienę aplinką. Tradicinių amatų propagavimas ir rankų darbų mokymo stiprinimas bendrojo lavinimo mokyklose pakėlė jų prestižą ir padarė rankdarbius kiekvienos Lietuvos pilietės ugdymo ir gyvenimo dalimi. Tarpukario kultūrai būdinga kova su svetimybėmis padėjo rankdarbiuose įtvirtinti tautinį stilių.

Moterims skirtos amatų mokyklos, jų padaliniai ir kursai nebuvo vienytytis reiškinys. Trumpalaikis mokymas turėjo sustiprinti bendrąjį lavinimą, padėti įsisavinti amato pradmenis, kelti kvalifikaciją, o amatų mokyklos, jų namų ruošos ir rankdarbių skyriai bei ilgalaikiai kursai buvo nukreipti į pedagoginio darbo ir verslo plėtrą. Komercinės gamybos užmojus patvirtina mokymas dirbti modernesnėmis staklėmis ir mezgimo mašinomis amatų mokyklose ir kursuose. Moterų lavinimo atidavimas privačioms ir visuomeninėms organizacijoms nereiškė, kad nuleidžiama ugdymo kokybės karetelė – šitai buvo kontroliuojama Švietimo ministerijos.

Rankdarbių mada paliko ryškų pėdsaką tarpukario ir vėlesnio laikotarpio kasdienybės kultūroje. Visų pirma, įsitikinimą, kad moderniai aplinkai tinka tautiniai akcentai. Siuvinėtais, nertais, savo rankomis pagamintais dirbiniais lietuvės dar ilgai puošė namų aplinką. Septinto ir aštunto dešimtmečių sovietiniam „skurdo minimalizmui“ unikalumo suteikdavo tautinio

stiliaus servetėlės, keraminės skulptūrėlės, sienas puošiantys mediniai pano su gintaru ar metalu. Tarpukario kultūroje pasireiškusių nagingų moterų likimai sovietmečiu – įvairūs. Dažnai kvalifikuotos amatų meistrės tęsė veiklą didžiųjų miestų „Dailės“ kombinateuose ir įgyvendino tarpukario dailių amatų sąjūdžio organizatorių idėjas. Prie to, kad tapatybės atspaudai nepranyko laiko verpetuose, daug prisidėjo tarpukario kultūros ideologai ir entuziastai, dėję nemažai pastangų, kad etninė tradicija būtų išsaugota.

Nuo istorinių moterų
iki moterų istorijoje

Aristokratė, prancūzams pasakojusi apie du lenkių moterų tipus: Vilniuje gimusios paryžietės Alix de Choiseul-Gouffier (1832–1915) pėdsakais

ANOTACIJA: Pastaraisiais metais Sofijai Tyzenhauzaitei de Choiseul-Gouffier (1790–1878) Lietuvos viešojoje erdvėje skiriama nemažai dėmesio, ji pastebėta ir akademiniam lauke. Visgi į dėmesio lauką nepatenka Vilniuje gimusi, tačiau didžiąją gyvenimo dalį Prancūzijoje praleidusi, prancūzų kalba rašiusi jos bendrapavardė autorė Alix de Choiseul-Gouffier (1832–1915), kurios darbai kartais klaidingai priskiriami Tyzenhauzaitei. Šį tekstą sudaro dvi pagrindinės dalys. Pirmoje trumpai aptariama Alix de Choiseul-Gouffier biografija, rašytinis palikimas, namuose sukaupta kolekcija, taip pat jos salonas. Antroje atspiriama nuo feministinės bei postkolonialistinės minties, daugiau dėmesio skiriant Rytų Europos bei Rytų Europos moters vaizdiniai Vakaruose. Analizuojama 1891 m. pirmą kartą išėjusios Alix de Choiseul-Gouffier knygos *Étude et récits sur Alfred de Musset* ištrauka, kurią tais pačiais metais perpublikavo *Le Figaro* literatūrinis priedas. Šiame tekste rašytoja išskyrė du aukštuomenėje sutinkamus lenkių tipus. Pirmo tipo lenkė apibūdinama kaip itin aukštos kilmės, iracionali, herojiška, klajokliška, dorybinga moteris. Antro tipo lenkė apibūdinama kaip dviveidė gundytoja, šaltai siekianti savo tikslų. Tarp pirmo tipo pavyzdžių tekste minimos su Lietuva susijusios moterys.

RAKTAŽODŽIAI: Alix de Choiseul-Gouffier, biografija, Prancūzija, moterys, Rytų Europa, feminizmas, postkolonializmas.

Įvadas

Sofija Tyzenhauzaite de Choiseul-Gouffier (1790–1878) pagaliau prisiminta Lietuvoje. Pastaraisiais metais šios rašytojos darbai leidžiami itin aktyviai². Moteris pastebima platesnėje viešojoje erdvėje: įvairaus pobūdžio populia-

¹ Šios publikacijos nebūtų be kelių kitų Nacionalinės bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento darbuotojų indėlio. Už neįkainojamą pagalbą ieškant šaltinių padėkos verta Asta Miltenytė, už vertimus iš prancūzų kalbos – Irmėna Abramovienė ir dr. Dainius Vaitiekūnas, už vertimus iš lenkų kalbos – Eva Praškevič.

² Vien 2021–2024 m. pasirodžiusios knygos: Sofija Tyzenhauzaite, *Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė*: [istorinis romanas], iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2021; Sofija Tyzenhauzaite, *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija*: [istorinis romanas], iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2021; Sofija Tyzenhauzaite, *Barbora Radvilaite*: [istorinis romanas],

riai parašytose knygose³, minima į plačiąją auditoriją orientuotuose spaudos leidiniuose ir naujienų portaluose⁴, jai dėmesio skirta ir akademiniame lauke: Brigitos Speičytės⁵, Ramunės Bleizgienės⁶, kitų autorių darbuose⁷.

Kalbant apie Tyzenhauzaitę esama tam tikros inercijos. Kaip pastebi Speičytė, viešojoje erdvėje paplitęs Tyzenhauzaitės titulavimas pirmąja moterimi rašytoja iš istorinės Lietuvos yra klaida. Anot mokslininkės, jeigu pirmumo kriterijų laikysime reikšmingu, reikėtų prisiminti, pavyzdžiui, Oną Radvilaitę-Mostovskienę (apie 1762–prieš 1833), pačioje XIX a. pradžioje Vilniuje jau leidusią romanus lenkų kalba, nors ir ji nebūtų pirmoji moteris rašytoja iš istorinės Lietuvos⁸. Galima pridurti, kad lieka nepastebėta (į pirmumą nepretenduojanti) autorė Alix de Choiseul-Gouffier (1832–1915), kuri, kaip ir Tyzenhauzaitė, rašė prancūzų kalba. Pasitaiko, kad jos darbai neakademiniuose šaltiniuose klaidingai priskiriami Tyzenhauzaitei, kuri Choiseul-Gouffier pavardę gavo ištekėdama (Alix atveju ši pavardė buvo mergautinė). Visgi Alix (trumpumo dėlei toliau ją vadinsime vardu) verta atskiro dėmesio: ji taip pat parašė ir išleido knygų, Paryžiuje turėjo saloną, sukosi tarp garsių ir talentingų žmonių. Manoma, kad Marceliui Proustui

.....
iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2021; Sofija Tyzenhauzaitė, *Raštai*, t. 1: *Reminiscencijos; Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje*, vertė Liucija Baranauskaitė, Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2022; Sofija Tyzenhauzaitė, *Raštai*, t. 2: *Barbora Radvilaitė; Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija; Gertrūda. Grafitė Komorovska – grafo Felikso Potockio žmona*, vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2022; Sofija Tyzenhauzaitė, *Raštai*, t. 3: *Nykštukas politikas; Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė; Litanijos*, vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2024.

³ Elena Gasiulytė [piešė Miglė Anušauskaitė], *Lietuvos vizionierės: 10 įspūdiografijų*, Vilnius: Tyto alba, 2019, p. 52–71; Liuda Matonienė, *Vilnius: Meilės stotelės*, Vilnius: Tyto alba, 2017, p. 103–115; Gina Viliūnė, *Imperatoriaus meilužė*, Vilnius: Alma littera, 2016.

⁴ Pavyzdžiui: Virginija Kavaliauskienė, „Prancūziškai rašiusi rašytoja S. Tyzenhauzaitė save laikė lietuve“, *Valstiečių laikraštis*, 2021 05 08, p. 18–19; Ugnius Antanavičius, „Lietuvos grafitė, kuri sužavėjo patį imperatorių Napoleoną: 7 įdomūs faktai apie S. Tyzenhauzaitę“, *15min.lt*, 2018 11 03, prieiga internetu: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/lietuvos-grafoite-kuri-suza-vejo-pati-imperatoriu-napoleona-7-idomusfaktai-apie-s-tyzenhauzaite-285-1045534> [žiūrėta: 2022 09 15].

⁵ Brigita Speičytė, „Istorija aristokratės akiratyje: Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istoriniai romanai“, *Colloquia*, t. 45, 2020, p. 123–154.

⁶ Ramunė Bleizgienė, „Rašanti moteris istoriniame maskarade“, *Metai*, 2007, Nr. 6, p. 100–109.

⁷ Lietuvių literatūros ir tautosakos institute Jūratė Petronienė rengia disertaciją, kurios tema – „Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūryba: kultūrinės sampynos“, vadovė – prof. Brigita Speičytė. Tyzenhauzaitė minima įvairaus pobūdžio darbuose, kuriuose nėra centrinė figūra, pavyzdžiui: Solveiga Daugirdaitė, „Rašanti, rašinėjanti, rašytoja“, in: *Sambalsiai*: studijos, esė, pokalbis, sudarė Aistė Birgerė, Dalia Čiočytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 344; Irena Buckley, „Les traces de la France dans la littérature de voyage Lituanienne“, *Darbai ir dienos*, t. 55, 2011, p. 127–140.

⁸ Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 123–124; Eadem, „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė Mostovska“, *Colloquia*, t. 25, 2010, p. 29–56.

(1871–1922) pasitarnavo kaip veikėjos prototipas rašant *Germantų pusę*, romaną iš garsiojo ciklo *Prarasto laiko beiėškant*⁹.

Šiame tekste keliama du tikslai. Visų pirma, lietuvių kalba pristatyti šią asmenybę, įtvirtinti mūsų šalies kultūrinėje atmintyje. Antra, aptarti jos, kaip moters, savivoką, kitų moterų matymą. Tai daroma pasirinkus analizuoti vieną tekstą: ištrauką iš 1891 m. pirmą kartą išėjusios šios autorės knygos apie Alfredą de Musset (1810–1857), kurioje apibūdinami du lenkių tipai. Ištrauką perpublikavo laikraščio *Le Figaro* literatūrinis priedas¹⁰, tad su ja susipažino ir neskaičiusieji knygos. Knyga buvo pastebėta ir nepamiršta Paryžiaus inteligentijos – pavyzdžiui, minima Prousto 1912 m. laiške grafui Robert'ui de Montesquiou-Fézensacui (1855–1921)¹¹. Alix tekste minimos moterys, kilme susijusios su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste: Emilija Pliaterytė (1806–1831), iš Lietuvos kilusios Teklės Gorskytės (1791?–1848) dukra Marija Kalergis (1822–1874)¹², Elena Apolonija Masalskytė (1763–1815; beje, ji paliko memuarus prancūzų kalba)¹³. Kadangi Alix buvo kilusi iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų¹⁴, tai byloja ir apie jos pačios savivoką. Kita vertus, jos tapatybė buvo liminali – Alix gyslomis tekėjo ir prancūziškas kraujas, didžiąją gyvenimo dalį ji praleido Prancūzijoje, tad jos žiūros kampas bent iš dalies prancūziškas.

Kadangi keliama du tikslai, ši publikacija įgauna kiek neįprastą struktūrą. Pirmoje dalyje, remiantis XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios periodine spauda prancūzų ir lenkų kalbomis, lakoniškai nušviečiama Alix biografija, trumpai aptariami darbai bei vaidmuo viešojoje erdvėje. Antra straipsnio dalis išskiriama į du poskyrius: pirmame nubrėžiami teoriniai-metodologiniai analizės kontūrai, atsispiriama nuo feministinės, postkolonialistinės minties, daugiau dėmesio skiriama Rytų Europos bei Rytų Europos moters vaizdiniui Vakarų Europoje. Antrame poskyryje analizuojamas minėtas tekstas apie du lenkių tipus.

⁹ Marcel Proust, *In Search of Lost Time: The Guermantes Way*, translated by C. K. Scott Moncrieff, edited by William C. Carter, New Haven: Yale University Press, 2018, p. 213.

¹⁰ [Marie Double] Etincelle, „La Polonaise: médaille et revers“, *Le Figaro. Supplément littéraire du dimanche*, 1891 05 02, p. 70. Didžiąją šios publikacijos dalį sudaro ištrauka iš Alix knygos.

¹¹ Marcel Proust à Robert de Montesquiou, 1912 03 21, in: *Correspondance de Marcel Proust*, t. 11: 1912, texte établi, présenté et annoté par Philip Kolb, Paris: Plon, 1983, p. 62.

¹² Grzegorz Błaszczyk, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, p. 187; Antanas Aleksandras Nalenč-Gorskis, *Materjal do artykułu na temat Marja Kalergis...*, Žemaičių muziejus „Alka“, ŽAM ŽVM R 2/10, [l. 1]; Stanisław Szenic, *Maria Kalergis*, Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1963, p. 7–13.

¹³ Joseph Everatt, „Pirmoji Lietuvos memuaristė?“, *Krantai*, 2017, Nr. 3, p. 4–9; Eligijus Raila, *Ignotas Ignatas: Vilniaus vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 56, 69–71.

¹⁴ Kilmė detaliau aptariama pirmoje šio teksto dalyje.

Apie Alix de Choiseul-Gouffier

Biografijos štrichai

Alix de Choiseul-Gouffier gimė 1832 m., buvo pakrikštyta Šv. Jonų bažnyčioje Vilniuje¹⁵. Pavardė prancūziška dėl tėvo Arturo linijos: gyventi į šią Europos dalį atvyko Alix prosenelis Auguste'as de Choiseul-Gouffier (1752–1817), bėgdamas nuo Prancūzijos didžiosios revoliucijos. Prosenelis buvo ryški Prancūzijos kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo figūra, diplomatas, ambasadorius Konstantinopolyje¹⁶. Čia verta pasakyti kelis žodžius apie ryšį su Tyzenhauzaite. Tyzenhauzaitės sutuoktinis grafas Octave'as de Choiseul-Gouffier (1773–1840) buvo Alix senelis: pirmoji grafo santuoka – su Viktorija Potockyte (apie 1779–1826) – nesusiklostė, baigėsi skyrybomis, tačiau jiedu susilaukė vaikų, tarp kurių buvo ir Arturas de Choiseul-Gouffier (1804?–1834), Alix tėvas. Po skyrybų grafas Octave'as vedė antrą kartą – gerokai už jį jaunesnę Sofiją Tyzenhauzaitę, su kuria susilaukė vienturčio sūnaus Aleksandro (1821–1896). Antrą kartą ištekojo ir Viktorija – už Rusijos kariuomenės generolo Aleksejaus Bachmetevo (1774–1841)¹⁷. Taigi Sofija Tyzenhauzaitė buvo Alix senelio žmona, bet ne močiutė.

Apie Alix užsimena Gabrielė Giunterytė-Puzinienė knygoje *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose*, ten mergaitė pasirodo kaip vienas iš trijų angliškai dailių vaikelių¹⁸. Daugiau dėmesio skiriama šių vaikelių motinai Vandai Nesiolovskytėi de Choiseul-Gouffier (1810?–1837), kuri priklausiusi „Vilniaus gražuolių plejadai“¹⁹. Tėvai mirė anksti: pirmas – tėvas Arturas, po kurio laiko – ir jauna motina. Puzinienė pasakoja, kaip moteris nukrito nuo žirgo²⁰. Remiantis straipsniu Sankt Peterburgeėjusiam lenkiškame laikraštyje *Kraj*, Alix augo Rosių dvare²¹. Rosių arba Rosės dvaras (balt. *Pocb*, rus. *Посб*, lenk. *Roś*) – tai Potockių dvaras (XIX a. pradžia – XX a. pradžia) dabartinės Baltarusijos teritorijoje; dvaro rūmai, deja, neišlikę, tačiau išliko ūkiniai pastatai ir parkas²².

¹⁵ Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios gimimo metrikų knyga, 1828–1833, LVIA, f. 1667, ap. 1, b. 19, l. 138.

¹⁶ C. d'E.-A. [Gustave Chaix d'Est-Ange], *Dictionnaire des familles françaises anciennes ou notables à la fin du XIXe siècle*, X, Cha-Chu, Évreux: impr. de C. Hérissey, 1911, p. 368.

¹⁷ *Ibid.*, p. 368–369; Ingrida Pajedaitė, „Nuo Vilniaus iki Dalaso: vieno Élisabeth-Louise Vigée-Le Brun paveikslas mįslės“, *Kultūros barai*, 2019, Nr. 7/8, p. 57.

¹⁸ Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Tyto alba, 2018, p. 266.

¹⁹ *Ibid.*, p. 119.

²⁰ *Ibid.*, p. 321.

²¹ [Kazimierz Waliszewski] Nemo, „Aljans hiszpańsko-polski“, *Kraj*, 1898 05 16 (28), Nr. 20, p. 9.

²² Dalia Vitkauskaitė, Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, prieiga internetu: <https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Baltarusija%202008.pdf> [žiūrėta: 2022 09 15].

Kažkuriuo metu Alix persikėlė į Prancūziją. Jaunystėje ištekęjo už vikonto Frédéric'o de Janzé (1816–1900). Tapusi našle, po kelerių metų, 1903-aisiais (tuo metu Alix jau buvo perkopusi septyniasdešimtmetį), ištekęjo antrą kartą – už princo Charles'io-Marie de Faucigny-Lucinge (1824–1910), taip pat našlio²³. Alix pavardžių ir titulų kaita sudaro šiokių tokių keblumų: tekstų ji paliko ir kaip vikontienė de Janzé, ir kaip princesė de Faucigny-Lucinge. Šiaip ar taip, jos biografija iki mirties 1915-aisiais buvo susieta su Prancūzija, nors, remiantis lenkiškais laikraščiais, moteris buvo grįžusi ir į gimtąją Europos dalį, aplankė Vilnių²⁴.

Rašytinis palikimas

Remiantis Prancūzijos nacionalinės bibliotekos katalogu, Alix išleido šešias knygas, kai kurios perleistos kelis kartus (toliau skliaustuose nurodomi pirmųjų leidimų metai). De Janzé pavarde: *Berryer: Un séjour à Augerville en 1840: souvenirs inédits* (*Berryer: Viešnage Ožervilyje 1840 m.: neskelbti atsiminimai*, 1879)²⁵; *Les Financiers d'autrefois, fermiers généraux, par la Vtesse Alix de Janzé* (*Praicitis finansininkai, mokesčių rinkėjai, parašyta vikontienės Alix de Janzé*, 1886)²⁶; *Étude et récits sur Alfred de Musset* (*Etiudas ir pasakojimai apie Alfredą de Musset*, 1891)²⁷. De Faucigny-Lucinge pavarde: *Rachel et son temps* (*Rachel ir jos laikmetis*, 1910)²⁸; *L'archiduc Jean-Salvator (Jean Orth): Avec un portrait* (*Ercherco gas Jeanas Salvatoras (Jeanas Orthas): Su jo portretu*, 1911)²⁹; *Les dernières fleurs de lys* (*Paskutiniai lelijos žiedai*, 1913)³⁰.

Autorės knygas vienija dėmesys ryškioms asmenybėms (ne tik menininkams, bet ir politikams, teisininkams), neseniai istorijai. Žymiausia šios autorės knyga yra *Étude et récits sur Alfred de Musset*. Veikalas apie poetą nenugrimzdo į visišką užmarštį, prisimenamas tyrėjų. Pavyzdžiui, 1994 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistoje komentuotoje XIX a. prancūzų literatūros bibliografijoje knyga apibūdinta kaip informatyvus, skoningai

²³ Alexandre de Gabriac, „Mort de la Princesse Alix de Faucigny-Lucinge“, *Figaro: Journal non politique*, 1915 11 06, p. 3; „Necrologie“, *Le Gaulois: Littéraire et politique*, 1915 11 06, p. 2.

²⁴ „Korespondencye polityczne ‚Wieku‘“, *Wiek: gazeta polityczna, literacka i społeczna*, 1880 12 15, Nr. 279, p. 2; Ca-ro, „Leży przedemną ćwiartka papieru...“, *Kraj*, 1889 09 22 (10 04), Nr. 38, p. 5.

²⁵ Paris: Imprimerie de la Société anonyme de publications périodiques, 1879.

²⁶ Paris: P. Ollendorff, 1886.

²⁷ Paris: E. Plon, Nourrit, 1891.

²⁸ Paris: Emile-Paul, 1910; šioje knygoje pasakojama apie prancūzų teatro aktorę Rachel (1821–1858).

²⁹ Paris: Émile-Paul, 1911.

³⁰ Paris: Emile-Paul, 1913.

parašytas šaltinis, nušviečiantis de Musset socialinius ryšius, nors knygos autorės įžvalgos ir nesančios gilios³¹.

Jau kaip princesė de Faucigny-Lucinge, ji taip pat parašė pratarinių kitų autorių knygoms, vertė iš anglų kalbos. Pačioje XX a. pradžioje Ernesto Flammariono leidykla išleido jos kartu su Jeanu Izoulet (1854–1929) išverstų tuometinio Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Theodore'o Roosevelt (1858–1919) knygų³². Taip pat – jos išverstą lordo Curzono (1859–1925), kaip vicekaraliaus britų kolonizuotoje Indijoje, kalbų rinkinį³³.

Alix taip pat publikavo tekstų Prancūzijos periodinėje spaudoje – minėtame *Le Figaro*, kuriame skelbtą tekstą toliau ir aptarsime, *Le Soleil* ir kt.

Salonas ir namai-muziejus

Alix turėjo saloną. Remiantis straipsniu lenkiškame laikraštyje, šis salonas duris atvėrė apie 1890 m. Galbūt Alix saloną turėjo arba viešojoje erdvėje aktyviai reiškėsi ir anksčiau, bet padarė tam tikrą pertrauką – minima, kad kuriam laikui buvo pasitraukusi, susitelkusi į rašymą³⁴.

1903 m. *Le Figaro-Modes* rašė, kad pas ją lankosi diplomatai, profesoriai, žurnalų bendradarbiai, rašytojai. Alix apibūdinta kaip puiki šeimininkė, banaliausius pokalbius gebanti paversti įdomiais pašnekėsiais³⁵. Jos salone skambėjo muzika (nekrologe *Le Figaro* minėta, kad ji liko ištikima Chopino kultui)³⁶, skaitytos eilės, diskutuota apie menus.

Prašmatniuose Alix namuose sukaupia išpūdinga paveikslų ir įvairių brangių daiktų kolekcija liudijo aistringą šeimininkės domėjimąsi istorija. Tiek lenkiškoje, tiek prancūziškoje spaudoje namai lyginti su muziejumi. Tuometėje periodikoje aprašyta kolekcija (bei tolesnis jos likimas) reikalaujant atskiros tyrėjų dėmesio³⁷. Žurnale *La Grande Dame* Jeanas de Mitty (1862?–1911) delikačiai pastebėjo, kad kolekcija atrodanti kiek eklektiška,

.....
³¹ Patricia J. Siegel, Brian Taro, „Chapter IX: Alfred de Musset“, in: *A Critical Bibliography of French Literature*, t. 5, edited by David Baguley, Syracuse University Press, 1994, p. 236.

³² Theodore Roosevelt, *La vie intense*, traduit par Mme la princesse Ferdinand de Faucigny-Lucinge, M. Jean Izoulet, Paris: E. Flammarion, 1903; Theodore Roosevelt, *Idéal d'Amérique: La vie intense (2e série)*, traduit par Mme la princesse Ferdinand de Faucigny-Lucinge, Paris: E. Flammarion, 1904.

³³ Lord Curzon aux Indes: *Sélection de ses discours comme Vice-Roi et Gouverneur-Général de l'Inde, 1899–1905*, traduit par la Princesse F. de Faucigny-Lucinge, Paris: E. Flammarion, [1907?].

³⁴ Ca-ro, *op. cit.*, p. 5.

³⁵ Comtesse de Sesmaisons, „L'art de s'habiller“, *Le Figaro-Modes: à la ville, au théâtre, arts décoratifs*, 1903 01 15, Nr. 1, p. 5.

³⁶ Alexandre de Gabriac, *op. cit.*, p. 3.

³⁷ Jean de Mitty, „L'hôtel de Janze“, *La Grande Dame*, janvier, 1894, p. 169–173, 201–205; „La princesse de Faucigny-Lucinge: née Choiseul-Gouffier“, *La Revue*, 1911 10 10, Nr. 19, p. 647–652.

esama painiavos, akį rėžia lentelių su užrašais gausa³⁸. Panašu, kad namai kelis kartus pasitarnavo kaip tikras muziejus su mokesčiu už įėjimą³⁹. Pavyzdžiui, 1898 m., kai įsiplieskė Jungtinių Amerikos Valstijų ir Ispanijos karinis konfliktas. Alix žygis žaismingai aprašytas lenkiškame laikraštyje *Kraj*. Ji nutarusi surinkti truputį pinigų „vargšei Ispanijai“ paremti, imdama po du frankus iš kiekvieno lankytojo už įėjimą. Žmonės ją bandę perkalbėti – juk lankytojai subraižysią grindis! Alix atsakiusi, kad tokiu atveju susidės naujas, gražesnes. Į priekaištus, kad spalvingos afišos dvelkiančios beskonybe, atrėžusi: „Jeigu karas vyksta su Amerika, tai ir kovoti reikia naudojant amerikietiškus ginklus.“ Nors pranašauta, kad Alix sumanyta paramos rinkimo akcija patirsianti fiasko, lankytojai plaukte plaukę į „muziejų“⁴⁰.

Sunku pasakyti, ar Paryžiaus grietinėlė jos saloną laikė svarbiu, o gal jo ir pačios Alix padėtis kito laikui bėgant – ir nebūtinai į teigiamą pusę. Jei gu manysime, kad Alix – *Germantų pusės* personažės prototipas⁴¹, jos salono padėtis veikiausiai nebuvo iš geriausių. Romane Alix yra viena iš trijų aukštakilmių damų, priverstų savo salonuose priiminėti „padugnes, kurių kitur niekas nenorėjo priimti“, veikiau bekuriančių „salono iliuziją“⁴². Kita vertus, pasakotojas pastebi, kad „laikraščiuose daug dažniau buvo rašoma apie šiuos tariamus salonus negu apie tikruosius [...]. Net šių damų sūnėnai, „auksinis jaunimas“ (Sen Lu pirmasis), kokiam draugui paprašius įvesti į aukštuomenę, sakydavo: „Nusivesiu jus pas savo tetą Vilparizi arba tetą X, tai įdomus salonas.“⁴³ Be to, tai yra „nuosmukis“ – vadinasi, būta geresnių laikų: pasakotojas spėlioja, „kokia įžūli šventvagystė galėjo joms užtraukti šią bausmę“⁴⁴. Pasakotojui sutiktoji Alix, kilnaus profilio moteris, panaši į „dūlėjančią deivę, užkeltą parke ant apsamanojusio, apsiaustu pridengto trikampio postamento“⁴⁵.

Kad ir kaip ten būtų, sprendžiant iš straipsnių spaudoje, saloną ji tebeturėjo ir apie 1911 m., būdama kone aštuoniasdešimties, nešiodama antro vyro pavardę ir princesės titulą. Tada salonas jau atrodė kiek senamadiš-

.....
³⁸ Jean de Mitty, *op. cit.*, p. 172, 205.

³⁹ „La princesse de Faucigny-Lucinge: née Choiseul-Gouffier“, p. 652.

⁴⁰ [Kazimierz Waliszewski] Nemo, *op. cit.*, p. 9–10.

⁴¹ Plačiau apie tai: Valda Budreckaitė, „Prarastosios Alix beiėskant“, *Naujasis židiny-Aidai*, 2020, Nr. 5, p. 41–44.

⁴² Marcel Proust, *Germantų pusė*, iš prancūzų k. vertė Birutė Gedgaudaitė, Vilnius: Alma littera, 2014, p. 142–143.

⁴³ *Ibid.*, p. 143.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 142.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 145.

BOUTELLES ET FLEURS, D'APRÈS DES PIÈCES ANCIENNES

Causerie Mondaine

L'ART DE S'HABILLER

Mais la vicomtesse de Janzé, ainsi qu'on se peut juger par les photographies ci-contre, a constitué un véritable musée dans son hôtel. Dans ses salons, remplis de merveilles des XVIIe et XVIIIe siècles, imprimés de souvenirs historiques, fréquentés par de très grandes dames, par des personnages éminents : membres de l'Institut, diplomates, professeurs au Collège de France ou à la Sorbonne, artistes célèbres, collaborateurs de « la Revue » et des autres revues, on ne parle guère que de littérature, de peinture, de musique, de documents ou bibelots anciens rares et précieux. Mais, si graves et sérieux qu'ils puissent être, les visiteurs de Mme de Janzé sont en même temps des hommes de goût et, surtout, on les voit reconnaître, ils apprécient le Beau et l'Art. Ils reconnaissent donc et sent, chez elle, mieux à même que partout ailleurs de le constater, qu'à plus forte raison encore que le sculpteur en drapant une statue, que le poète en parant ses modèles, que le romancier en décrivant le costume de ses héroïnes, la femme peut par la façon dont elle se coiffe et s'habille, coiffe et habille ses enfants, dirige ses fournisseurs et sa femme de chambre, à l'occasion même elle-même l'ingénierie, faire de l'art avec d'inépuisables charmes.

Dans de telles conditions et sous l'égide de l'école et spirituelle maîtresse de maison qui, arrivant en ce moment à l'histoire du portrait à travers les siècles, a spécialement traité la question des ajustements, la plus basale et mé-

ritime des thèmes de conversation se métamorphose et devient un inépuisable sujet de très intéressantes et très esthétiques causeries.

C'est dans cet ordre d'idées que Figaro-Modes aura l'ambition de publier chaque mois un article sur ce qu'on appelle jadis

l'éternel féminin, elle est toujours sans cesse se compliquant et probablement longtemps encore continuera à se compliquer.

Dans toutes ses manifestations, d'ailleurs, et quelle que soit leur plus ou moins d'importance, l'Art, aspiration finalement inaccompliment réalisée vers l'idéal est, par essence, indissolublement liée à l'art de s'habiller comme les autres.

Cet art très charmant, très féminin, très mondain, toutes, qui qu'on nous voyons, jeunes ou vieilles, belles ou laides, possédant une grande fortune ou s'écartant des revenus très limités, nous avons le droit et le devoir de le cultiver avec une juste appréciation de notre personnalité et de notre situation. Quelques-unes, belles et s'y adonnant avec de très remarquables succès de coquetterie, d'autres le négligent par indolence ou paresse et effacent de la dédaigner; la grande majorité enfin y consacre le temps et les sommes nécessaires et raisonnables, — quoi qu'en disent certains curés moroses et surtout les hommes qui ne veulent pas se marier, — sans que le résultat, après le courage de l'insister franchement, réponde à leurs efforts.

Toutes les femmes, c'est un axiome archaïque, sont au moins un peu coquettes; mais la coquetterie, auxiliaire précieuse de l'élégance, ne constitue nullement l'élégance elle-même. Il y a des femmes horriblement coquettes qui ne sont pas élégantes, qui ne se doutent pas de ce qu'est une réelle élégance et, par contre, des femmes extrêmement élégantes aussi peu coquettes qu'il est pos-

Photo Nator
Mme LA VICOMTESSE DE JANZÉ, MÈRE DE LOUISE-ROSE

avec pompe « les autres », sur ce qu'on-jour'hui on désigne sous le nom plus simple de « modes ». La chose elle-même ne s'est pas simplifiée; partie intégrante de

Le Figaro-Modes
(1903, Nr. 1)
puslapis su Alix
portretu. Gallica.
bnf.fr / Bibliothèque
nationale de France

kas, dvelkiantis praėjusiais laikais⁴⁶. Pačioje gyvenimo pabaigoje pasirinko privatesnę kasdienybę, intymesnę socialinį ratą, nors pasirodydavo draugų salonuose. „Pamirštate, kad esu tik sena moteris, o tokio amžiaus tiesiog užsisklendžiama prisiminimuose“, – sakydavusi „su slavišku akcentu ir melancholijos dvelksmu“⁴⁷.

⁴⁶ Saint-Simon, „Le salon de la Princesse de Faucigny-Lucinge“, *Nos élégances & la mode masculine*, septembre, 1911, p. 20

⁴⁷ Alexandre de Gabriac, *op. cit.*, p. 3.

Lenkių tipai pagal Alix: jausminga, pasiaukojanti didvyrė ir šalta, klastinga *femme fatale*

Artima ir tolima: Rytų Europa ir rytų europietės vaizdinys Vakarų Europoje

Rytų Europa susijusi su geografinio *Kito* išskyrimu Vakaruose. Klasikiniame veikale *Orientalizmas* Edwardas W. Saidas Orientą mato kaip viziją, legitimavusią vakariečių (jiems priklauso ir prancūzai) buvimą Oriente ir jo kontrolę, grįstą idėja, kad vakariečiai yra pranašesni⁴⁸. Rytų Europa čia atsiduria įdomioje pozicijoje – juk tai vis dar Europa. Anot Gerard'o Delanty, pačios Europos idėja „išradinėta“ vis iš naujo⁴⁹, o jos rytinio pasienio suvokimas laikui bėgant kito: autorius teigia, kad Abiejų Tautų Respublikos, nesugebėjusios išsaugoti valstybingumo, žemės pradėtos matyti kaip paribio teritorija tarp Vakarų Europos ir Rusijos, tapo platesnės tarpinės teritorijos, besidriekiančios nuo Baltijos iki Egėjo jūros, dalimi⁵⁰. Larry Wolff žodžiais, Rytų Europa taip pat yra savotiškas kūrinys: „Tai Vakarų Europa „išrado“ Rytų Europą kaip papildančią pusę XVIII a., Apšvietos laikais.“⁵¹ Tada Vakarų Europa apibrėžta kaip civilizuotas kraštas, o Rytų Europa – kaip atsilikęs, barbariškas⁵². Ezequielis Adamovsky ne visai sutinka su Wolff ir teigia, kad Prancūzijoje atskiras Rytų Europos diskursas pradėjo aiškiau kristalizuotis tik antroje XIX a. pusėje⁵³ (t. y. kaip tik tada, kai Alix buvo aktyvi viešojoje erdvėje, publikavo tekstus), o šį procesą vadina „euroorientizmu“: kuriant binarines opozicijas su Vakarų Europa, Rytų Europa apibrėžta kaip barbariška, atsilikusi, iracionali ir t. t.⁵⁴ Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės monografijos, skirtos būtent Lietuvos, o ne visos Rytų Europos įvaizdžiui prancūzų literatūroje, paantraštė yra „Vienos barbarybės istorija“. „Daugelį su mūsų kraštu susijusių prancūzų literatūros faktų vienija barbarų ir barbarybės konceptas“, – apibendrina autorė⁵⁵.

⁴⁸ Edward W. Said, *Orientalizmas*, vertė Violeta Davoliūtė, Kazimieras Seibutis, Vilnius: Apostrofa, 2006, p. 27–34.

⁴⁹ Gerard Delanty, *Europos išradimas: Idėja, tapatumas, realybė*, iš anglų k. vertė Almantas Samalavičius, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 14.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 73–74, 80–86.

⁵¹ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe*, Stanford: Stanford University Press, 1994, p. 4.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Ezequiel Adamovsky, „Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810–1880“, *The Journal of Modern History*, Vol. 77, 2005, No. 3, p. 592–593.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 592, 613–619, 626–628.

⁵⁵ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus): Vienos barbarybės istorija*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, p. 17.

Moteriškumo ir Oriento diskursai susipina tarpusavyje. „Ji [moteris] apibūdinama ir jos skirtumai suvokiami lyginant ją su vyru, o ne vyrą lyginant su ja; ji – neesminė esminio akivaizdoje. Jis yra Subjektas, jis yra Absoliutas – ji yra Kita“, – rašo Simone de Beauvoir fundamentalaus veikalo *Antroji lytis* pirmuosiuose puslapiuose⁵⁶. Kaip ir perskyra tarp Vakarų ir Oriento, vakarietiškoje mąstysenoje santykis tarp moteriškumo ir vyriškumo sietinas su binarinėmis opozicijomis, kur moteriškajam elementui priskiriama menkesnė vertė: vyras siejamas su aktyvumu, moteris – su pasyvumu, vyras – su kultūra, moteris – su gamta, vyras – su protu, moteris – su jausmais (ir t. t.)⁵⁷. Įmanu pasakyti, kad Vakarai feminizavo Orientą, priskyrė jam moteriškas ypatybes⁵⁸. Tai bent iš dalies pasakytina ir apie Rytų Europą: pasak Adomovsky, euroorientalizmo diskursyvioje formacijoje Rytų Europai priskiriama moteriška dvasia, o Vakarų Europai – vyriška (angl. *virile*) natūra⁵⁹. Tačiau ką tai byloja apie Rytų Europos moterį? Čia jau verta pamąstyti apie moterų tarpusavio skirtumus. Vakarų vaizduotėje Rytų Europos moteris yra artima ir tolima (kaip ir pati teritorija): Rytų Europos moters reprezentacijai skirtos knygos įvade Domnica Radulescu ir Valentina Glajar rašo, kad rytų europietė yra „beveik orientalistinė, beveik egzotiška“⁶⁰. Rytų Europos moterys siejamos su bjauria, apgailėtina padėtimi (angl. *wretchedness*), gamtiškumu (angl. *naturalness*), vampyriizmu (prisiminkime XIX a. pabaigoje pasirodžiusį Bramo Stokerio (1847–1912) romaną *Drakula*) arba vyriškumu, matomos kaip amazonės⁶¹. Tai nereiškia, kad vaizdavimas vien negatyvus. 1878 m. Prancūzijoje Pierre’as-Julesas Hetzelis (1814–1886), pasirašinėjęs P. J. Stahl pseudonimu, publikavo didaktinį pasakojimą vaikams apie narsią, gyvybę dėl tėvynės paaukojančią ukrainiečių mergaitę Marusią. Šis pasakojimas turėjo pažadinti patriotinę dvasią Trečiojoje Prancūzijos Respublikoje po pažeminimo kare su Prūsija⁶².

⁵⁶ Simone de Beauvoir, *Antroji lytis*, iš prancūzų k. vertė Violeta Tauragienė, Diana Bučiūtė, Vilnius: Pradai, 1996, p. 14.

⁵⁷ Hélène Cixous, „Išėjimai“, in: *Feminizmo ekskursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*: antologija, sudarė Karla Gruodis, Vilnius: Pradai, 1995, p. 432–433.

⁵⁸ Gerard Delanty, *op. cit.*, p. 124–125.

⁵⁹ Ezequiel Adamovsky, *op. cit.*, p. 614.

⁶⁰ Domnica Radulescu, Valentina Glajar, „Introduction“, in: *Vampirettes, Wretches, and Amazons: Western Representations of East European Women*, edited by Valentina Glajar, Domnica Radulescu, Boulder, CO: East European Monographs; New York: Distributed by Columbia University Press, 2004, p. 3–4.

⁶¹ *Ibid.*, p. 7; Domnica Radulescu, „Amazons, Wretches, and Vampirettes: Essentialism and Beyond in the Representation of East European Woman“, in: *Vampirettes, Wretches, and Amazons: Western Representations of East European Women*, p. 30–38.

⁶² Rašytojas adaptavo Paryžiuje gyvenusios rašytojos Marko Vovčok kūrinį – rašytoja, vertėja Marija Vilinska (1833–1907) naudojo vyrišką pseudonimą.

Moters iš Rytų Europos stereotipizavimas lieka aktualus ir mūsų dienos: tiek kuriant moterų personažus kine (pasak Rumjanos Delčevos, po lūžinių 1989-ųjų filmuose Rytų Europos moterys vaizduotos kaip pasileidėlės, suktos triksterės arba bejėgės aukos⁶³), tiek medijose vaizduojant realias moteris – pavyzdžiui, iš Slovėnijos kilusią Jungtinių Amerikos Valstijų pirmąją poniją Melanią Trump⁶⁴. 2021 m. pabaigoje skandalą sukėlė ukrainietės personažas populiariame „Netflix“ seriale „Emily in Paris“: ukrainietė pavaizduota kaip neskoningai besirengianti, deportacijos bijanti vagilė⁶⁵. Visgi toliau atsigręšime į laiką, kai – pasak Adamovsky – diskursyvios formacijos dar tik kristalizavosi.

Aversas ir reversas: du lenkės tipai Alix de Choiseul-Gouffier tekste

Toliau pereisime prie ištraukos iš knygos *Étude et récits sur Alfred de Musset* apie du lenkių tipus. 2023 m. šios knygos egzempliorių įsigijo Lietuvos nacionalinė biblioteka⁶⁶; be to, tiek knyga⁶⁷, tiek laikraščio numeris⁶⁸ su ištrauka suskaitmeninti virtualioje bibliotekoje „Gallica“, sukurtoje Prancūzijos nacionalinės bibliotekos ir partnerių, tad skaitytojas arba skaitytoja lengvai gali susipažinti su tekstu originalo kalba.

Du lenkių tipus Alix aprašė knygos X skyriuje, kur aptarė poeto ryšius su Marija Kalergis, supažindinusi ją su Paryžiaus lenkų bendruomenės elitine grupe, garbinusia poeziją. Šią moterį pristatė pozityviai: kaip itin išvaizdžią ir talentingą, puikią pianistę⁶⁹. Toliau šioje publikacijoje analizuosime sky-

⁶³ Roumiana Deltcheva, „Eastern Women and Western Chronotopes: the Representation of East European Women in Western Films after 1989“, in: *Vampirettes, Wretches, and Amazons: Western Representations of East European Women*, p. 164.

⁶⁴ Katharina Wiedlack, „In/visibly Different: Melania Trump and the Othering of Eastern European Women in US Culture“, *Feminist Media Studies*, 2019, Vol. 19, No. 8, p. 1–15.

⁶⁵ „Ukrainos kultūros ministrą ir gyventojus supurtė seriale „Emily in Paris“ nupieštas ukrainietės įvaizdis: netoleruotina ir kursto patyčias“, *delfi.lt*, 2022 01 02, prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/veidai/uzsienio-zvaigzdes/ukrainos-kulturos-ministra-ir-gyventojus-supurte-seriale-emily-in-paris-nupiestas-ukrainietes-ivaizdis-netoleruotina-ir-kursto-patyCIAS.d?id=89097921> [žiūrėta: 2022 09 15].

⁶⁶ Plačiau apie Nacionalinės bibliotekos įsigytas rašytojos knygas: Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė, „Nacionalinės bibliotekos fondus papildė Lietuvai svarbūs leidiniai“, *Tarp knygų*, 2023, Nr. 9, p. 16–17; Valda Budreckaitė, „Kilnus profilis po samanų sluoksniu: (dar šiek tiek) apie Vilniuje gimusią paryžietę Alix de Choiseul-Gouffier ir jos knygas“, *Naujas židins-Aidai*, 2023, Nr. 8, p. 39, 41–43.

⁶⁷ La Vicomtesse de Janzé, *Étude et récits sur Alfred de Musset*, Paris: E. Plon, Nourrit, 1891.

⁶⁸ [Marie Double] Etincelle, „La Polonaise: médaille et revers“, *Le Figaro. Supplément littéraire du dimanche*, 1891 05 02, p. 70. Marie Double (1840–1897; mergautinė pavardė – Biard) buvo rašytoja, publicistė. Etincelle buvo vienas iš jos pseudonimų. Žr.: Lisa Tiersten, *Marianne in the Market: Envisioning Consumer Society in Fin-de-Siècle France*, Berkeley: University of California Press, 2001, p. 137, 245.

⁶⁹ La Vicomtesse de Janzé, *op. cit.*, p. 208–210.

riaus dalį apie lenkių tipus, o ne visą skyrių⁷⁰. *Le Figaro* literatūrinis priedas publikavo tik šį lenkių ypatumams skirtą fragmentą. Marie Double, pasirašiusi pseudonimu Étincelle, publikaciją laikraštyje pradeda nuo trumpo pristatymo, kuriame pasakoja apie lenkes – pavyzdžiui, primena, kad 1811 m. „kerėjoja iš Varšuvos“ Maria Walewska (1786–1817) parklupdė patį Napoleoną I. O tada priduria, kad apie lenkes papasakos jas gerai pažįstanti ponja de Janzé, Lenkijon emigravusio grafo Choiseul-Gouffier ainė. Toliau pateikia fragmentą iš knygos, o jo apačioje praneša, kad tai yra ištrauka iš naujo leidyklos „Plon“ leidinio, Alix nuveiktą darbą apibūdindama teigiamai.

Bet grįžkime prie tipų. Alix praneša, kad kalbės apie aukštuosius visuomenės sluoksnius. Du moterų tipus pristato atskirai. Pirmiausia pabrėžia pirmam atstovaujančios lenkės iracionalumą, jausmingumą: „[J]os širdis geriau subalansuota nei galva.“ Pasak Alix, pirmo tipo lenkė yra romantiška, impulsyvi, lengvai pasiduoda kitų žmonių įtakai. Ji tiki pranašystėmis, pati regi vizijas. Pavyzdžiui, Elena Masalskytė regėjusi tris mažus karstus, sustatytus prie jos lovos, o vėliau netekusi trijų vaikų. Žinoma, iracionalumas apskritai tradiciškai priskiriamas moterims, tačiau šiuo atveju gal net sustiprėja – juk persikloja Rytų Europai ir moteriai priskiriamos savybės. Tačiau pirmo tipo lenkei Alix priskiria ir bruožus, kurie veikia laikomi vyriškais. Tokios moters gyslomis tekantis „herojiškas kraujas“. Pasak Alix, lenkės su užsidegimu „dalyvavo tėvynės dramose“ ir kaip pavyzdį ji pateikia Emiliją Pliaterytę, kovojusią 1830–1831 m. sukilime. Kaip jau minėta, rytų europietei neretai priskiriamos savybės, kurios apskritai asocijuojamos su vyriškumu, ji matoma kaip amazonė. Alix šio tipo lenkei priskiria ir klajoklišką gyvenimo būdą, kuris taip pat veikia vyriškas – juk moteris turėtų likti privačioje erdvėje, „kurstyti namų židinį“, būti pasyvi. Apskritai pirmo tipo lenkė aprašoma itin pozityviai, kaip aukštos moralės moteris: ji siekianti pamaloninti, lengvai atleidžianti nuoskaudas, jos kasdieniai įpročiai kuklūs, ji nepaisanti snobizmo (snobizmas apibūdinamas kaip „moralinė liga“) ir t. t. Galiausiai svarbu pastebėti, kad pirmo tipo lenkę Alix apibūdina kaip „tikrą aukštuomenės damą“. Pasak autorės, tai nulėmė paveldimas skirtumas: kilmingos šeimos santuokas sudarydavo tarpusavyje, vengdamos mezalianso. Šioje teksto vietoje Alix rašo apie „neišdildomą Odino palikuonių ženklą“. Kaip žinia, Odinas – vienas iš svarbiausių germanų dievų, sietas su karu ir kariais, pomirtiniu pasauliu, išmintimi, magija⁷¹. Visgi šiuolaikinio skaity-

⁷⁰ *Ibid.*, p. 201–210.

⁷¹ Hilda Ellis Davidson, *The Lost Beliefs of Northern Europe*, London, New York: Routledge, 1993, p. 76–79; Eadem, *Gods and Myths of Northern Europe*, London: Penguin Books, 1990, p. 48–72.

tojo akiai keistokai atrodanti teksto vieta nebūtinai yra metaforiška (arba metafora turi savitą atspalvį). XVIII–XIX a. tarp Vakarų istorikų paplito teorija, kad Odinas buvo iš Azijos į Šiaurės Europą atkeliavęs realus asmuo, kuris vėliau sudievinas; Odinas laikytas kai kurių kilmingų šeimų pirmtaku⁷². Lietuvos istorikas Simonas Daukantas, iš dalies atsispirdamas nuo kitų autorių darbų, Odiną pristatė kaip realų asmenį, žemaičių kunigaikštį (beje, Daukanto motinos mergautinė pavardė buvo Odinaitė)⁷³. Galbūt ir Alix žinojo apie istorikų svarstymus, kad Odinas migravo per Šiaurės Rytų Europą arba buvo čia įsikūręs. Kad ir kaip ten būtų, šios analizės kontekste svarbus Odino orientalizavimas. Kaip mini Robertas W. Rixas, pakinta Oriento ir Europos hierarchija: ne Europa civilizuoja Aziją, bet atvirkščiai – Azija (per Odiną) civilizuoja Šiaurės Europą, suteikia jai kultūrinio prestižo per sąsają su senosiomis civilizacijomis⁷⁴.

Tekste Alix pabrėžia apie antrą lenkės tipą kalbėsianti trumpai. Visgi lakoniškame apibūdinime gravituojama prie *femme fatale* kultūrinio stereotipo. *Femme fatale* gali būti apibūžta kaip išvaizdi gundytoja, turinti slaptą kėslų, dvideidžiaujanti ir kenkianti aplinkiniams⁷⁵. Neretai viena iš jos savybių – egzotizmas⁷⁶. *Femme fatale* vaizdinys buvo populiarus ilgojo devyniolikto amžiaus Vakaruose, pamažu tapo masinės kultūros dalimi, išnaudotas komerciškai⁷⁷. Pastraipoje antro tipo lenkė Alix apibūdina kaip gražią, tačiau pirmiausia – sumanią gundytoją. Siekdama įgyvendinti savo ambicijas, lenkė dirbtinai meilikuojanti, dvideidžiaujanti, nevengianti skaldyti. Ji nie-

⁷² Robert W. Rix, „Oriental Odin: Tracing the East in Northern Culture and Literature“, *History of European Ideas*, Vol. 36, 2010, No. 1, p. 47–60; Robert W. Rix, „‘The North’ and ‘the East’: The Odin Migration Theory“, in: *Romantic Norths: Anglo-Nordic Exchanges, 1770–1842*, edited by Cian Duffy, Cham: Palgrave Macmillan, 2017, p. 153–180.

⁷³ Pastaraisiais metais Daukanto odinianą detaliai tyrinėja Roma Bončkutė. Žr.: Roma Bončkutė, „Johanneso Voigto *Geschichte Preußens* (1827–1839) nuorodos Simono Daukanto veikale *BUDA Senovės-Lėtuvių Kalnienų ir Žamajtių* (1845)“, *Archivum Lithuanicum*, t. 23, 2021, p. 269–298; Eadem, „Daukanto odinianos šaltiniai“, *Knygotyra*, t. 79, 2022, p. 48–70.

⁷⁴ Robert W. Rix, „Oriental Odin: Tracing the East in Northern Culture and Literature“, p. 48; Idem, „‘The North’ and ‘the East’: The Odin Migration Theory“, p. 154.

⁷⁵ Stevie Simkin, *Cultural Constructions of Femme Fatale: From Pandora’s Box to Amanda Knox*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire [England], New York: Palgrave Macmillan, 2014, p. 29.

⁷⁶ Jess Sully, „Challenging the Stereotype: The Femme Fatale in Fin-de-Siècle Art and Early Cinema“, in: *The Femme Fatale: Images, Histories, Contexts*, edited by Helen Hanson, Catherine O’Rawe, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, p. 51–53; John Greenfield, „Transforming Stereotype: Exotic Women in Shelley’s *Alastor* and The Witch of Atlas“, in: *The Foreign Woman in British Literature: Exotics, Aliens, and Outsider*, edited by Marilyn D. Button, Toni Reed, Praeger, 1999, p. 17–26.

⁷⁷ Yuko Minowa, Pauline Maclaran, Lorna Stevens, „The Femme Fatale in Vogue: Femininity Ideologies in Fin-de-Siècle America“, *Journal of Macromarketing*, Vol. 39 (3), 2019, p. 272–273; Stevie Simkin, *op. cit.*, p. 30–38.

kados iki galo neatsiskleidžianti, dažniausiai sėkmingai įgyvendinanti užmačias. Tekste Alix trumpai užsimena, kad antro tipo lenkė yra žemesnės kilmės: pasak rašytojos, tokia moteris yra kaip nors susijusi su „žemesniąja kasta“ – tai ir lemia jos kovą už sėkmę. Tad elgesys iš dalies pateisinamas, apibrėžiamas kaip nulemtas aplinkybių; be to, remiantis aprašymu, ši moteris veikia sėkmingai, lieka nenubausta už savo veiksmus.

Pati Alix, taip apibrėžusi lenkes, čia lieka „saugi“, nes yra ir prancūzė – jos būvis liminalus, ji nepriklauso vienai kuriai iš „stovyklų“ (*La Figaro* jos nepristatė kaip lenkės, tik paminėjo, kad ji lenkes gerai pažįsta), ir gyna aristokratę: nors to tiesiogiai ir nepasako, veikiau priskirtina savo pačios išskirtam su „žemesniąją kasta“ nesusijusios lenkės tipui. Tad žengiamas įdomus žingsnis: nors abu tipai stereotipizuojami, daugiau ar mažiau pozityvios savybės atskiriamos nuo negatyvių, tarp jų nubrėžiama riba – savo socialinės grupės naudai. Tad verta pamąstyti apie tai, kas tekste lieka nutylėta: moterys, niekaip nesusijusios su aukštaisiais visuomenės sluoksniais, čia neaptariamoms, lieka anapus žvilgsnio, neegzistuoja ir skirtis tarp lietuvių ir lenkų, Lietuva neminima, patalpinama po vientisu Lenkijos „gaubtu“.

Dera atkreipti dėmesį, kad Alix, regis, neatsiribojo nuo gimtosios Europos dalies, nepasirinko grynai prancūziškos tapatybės, kurią veikiausiai galėjo pasirinkti – juk jos mergautinė pavardė buvo prancūziška, didžiąją gyvenimo dalį ji praleido Prancūzijoje. Galbūt XIX a. Paryžiuje tokia kilmė jai pasitarnaudavo kaip spalvinga, kiek egzotiška įvaizdžio detalė – t. y. galbūt ji sąmoningai rinkosi būti prancūze su keliais lašais (mėlyno) kraujo iš paslaptingo, smalsumą žadinančio krašto.

Kai mąstome apie mūsų krašto įvaizdį Vakarų Europoje, verta turėti omenyje, kad prie Rytų Europos įvaizdžio konstravimo galėjo prisidėti ir autoriai bei – kaip matome – autorės, patys kilę iš šio regiono. Viena lenkiškame laikraštyje Alix kritiškai apibūdinta kaip lakios fantazijos moteris: grįžusi iš kelionės po gimtąją Europos dalį, iš nuostabos išsižiojusiems prancūzams ji pasakojusi apie „Vilniaus baisybes, apie kalinius, žvangančius grandinėmis, apie raupsuotuosius, besikariančius praeviams ant kaklo, apie neūžaugas, išlendančius iš rūmų plyšių“⁷⁸. Visgi kitur džiaugtasi dėl to, kad Alix kalba lenkiškai, jai patinka būti vadinamai lenke⁷⁹, o tai veikiausiai byloja apie pačių lenkų internalizuotas vakarietiškas hierarchijas, kuriose prancūziškoji tapatybė matoma kaip viršesnė.

⁷⁸ „Korespondencje polityczne ‚Wieku‘“, p. 2.

⁷⁹ Ca-ro, *op. cit.*, p. 5.

Išvados

Nors XIX ir XX a. sandūra dabar asocijuojasi su laipsnišku moterų išėjimu į viešąją erdvę, nelengva kova už vietą joje, aukštakilmė Alix de Choiseul-Gouffier, kaip ir jos mėlynkraujės pirmtakės, buvo matoma, žinoma Paryžiaus salonuose, leido knygas, publikavo straipsnius periodinėje spaudoje.

Visgi šiame straipsnyje analizuotu tekstu apie du lenkių moterų tipus Alix prisidėjo prie gimtosios Europos dalies moterų stereotipizavimo, egzotizavimo kultūrinės bangos Vakaruose. Pasak autorės, pirmo tipo lenkė – iracionali, bet herojiška, kupina įvairiausių moralinių dorybių, itin aukštos kilmės. Antro tipo – veikiau klastinga *femme fatale*, beatodairiškai siekianti savo tikslų, – ir žemesnės kilmės. Pirmą tipą Alix aprašė išsamiai, antram teskyrė pastraipą. Tad žemesnės kilmės moteris, nors (geografiškai) kilusias iš ten pat, sutinkamas panašiose draugijose Prancūzijoje, ji apibėžė kaip nenusipelnusias didelio dėmesio; be to, jų pusėn „nustūmė“ neigiamas savybes. Žemesnių sluoksnių moteris apskritai paliko už žvilgsnio ribų. Alix nepaminėjo ir Lietuvos, nors minėjo su ja susijusias moteris (kaip pirmo tipo pavyzdžius). Galbūt tekste apie du lenkių tipus būta tam tikros pozos, autorės siekio konstruoti savo pačios įvaizdį išnaudojant numanomus skaitytojų lūkesčius: Alix, kurios gyslomis tekėjo ir prancūziškas kraujas, prancūzams pateikė nekomplikuotą pasakojimą, kartu sau (per pirmo tipo aprašymą) priskirdama kelias egzotiškas, bet drauge ir romantiškas savybes.

Šiame straipsnyje Alix biografija ir darbai aptarti bendrais bruožais, viso labo nubrėžti kontūrai. Gali būti, kad pro akis prasprūdo svarbūs faktai, reikšmingos detalės. Atsiveria nišos kur kas nuodugnesniems tyrimams: tiek šios moters biografijos, tiek paliktų knygų ir straipsnių periodikoje, tiek vaidmens viešojoje erdvėje. Pavyktų atrasti ir daugiau Alix tekstų, kuriuose aptariamos kitos moterys, jų darbai – pavyzdžiui, tokiaame kontekste dėmesio verta šiame straipsnyje tik paminėta jos knyga apie aktorę Rachel. Be to, dar galima tyrinėti, kaip buvo matoma pati Alix. Esama bent dviejų žvilgsnių – prancūziško ir lenkiško.

Galiausiai verta pridurti, kad nors situacija pamažu taisosi, moterų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aristokratijos sluoksniu tekstai didele dalimi tebėra *terra incognita*. Dėmesio verti jų atsiminimai, dienoraščiai, laiškai. Ypač tiems ir toms, kurie moka lenkų, prancūzų, vokiečių kalbas: kaip yra minėjusi Speičytė, didingi dvarai mums gražūs, tačiau lieka nebylūs dėl kalbinio slenksčio⁸⁰.

⁸⁰ Elžbieta Banytė, „Literatūra salose ir salonuose“, *Šiaurės Atėnai*, 2015 08 21, Nr. 16, p. 3 (straipsnyje cituojama Speičytės mintis).

Stefania Jabłońska: tarp kasdienybės rūpesčių ir savirealizacijos

ANOTACIJA: Straipsnis skirtas Stefanios Jabłońskiej (Stefania z Drozdowskich Jabłońska, 1861 09 02/03 – 1936 07 05), lenkiškai rašiusios dvarininkės liuteronės, iš Aukštaitijos kilusios litvomanės poetės ir vertėjos, gyvenimui ir veiklai aptarti. Tiriant istorinius dokumentus ir moters korespondenciją, biografinius įvykius derinant su kūrybos faktais, atliekama atvejo analizė. Gilinantis į moters privataus gyvenimo sąlygas ir kasdienybės rūpesčius, atskleidžiamos jos asmeninės savybės, nulėmusios ne tik santykius su šeima, giminaičiais, kultūros žmonėmis, bet ir sėkmingą kūrybinę veiklą. Aptariami moters lūkesčiai ir idėjinės, vertybinės nuostatos. Jos aktyvią visuomeninę laikyseną ir bandymus pragyventi iš vertimų, straipsnių rašymo palaikė panašiai mąstantys giminės ir draugai, žymūs žmonės: Jonas Basanavičius, Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Baranuskas, Mykolas Biržiška, Liudas Gira, Žemaitė, Vydūnas, Adomas Jakštas ir kt. Vertėja visą gyvenimą rūpinosi lietuvių ir lenkų santykiais, nuoširdžiai tikėjo abiejų tautų kultūrinio bendradarbiavimo būtinybe. Straipsnyje nagrinėjama, kaip Jabłońska pavyko įgyvendinti nemažai jaunystės idėjų, neprarasti paveldėtų žemių, suderinti motinos pareigas ir pašaukimą, tapti žinoma vertėja ir populiarinti Lietuvą. Atvejo analizė mokslškai aktuali, nes papildo apie Lietuvą rašiusių moterų lauką, atskleidžia XIX a. antros pusės – XX a. pradžios ir pirmos pusės moters bajorės privataus gyvenimo detales, santykį su visuomenine ir kūrybine savirealizacija.

RAKTAŽODŽIAI: Stefania Jabłońska, laiškai, lietuvių poezija, vertimas, lenkų kalba.

Įvadas

Stefanios Jabłońskiej figūra pirmiausia iškyla Aukštaitijos regione, kadangi ji gyveno, vaikus augino ir visuomenine, literatūrine, edukacine veikla didžiąją gyvenimo dalį užsiėmė gimtosiose Bikuškio dvaro (netoli Sudeikių miestelio) apylinkėse – pačiame Bikuškyje, Alinaukoje, Murliškėse, taip pat Utenoje, Novoaleksandrovske (dab. Zarasai). Moteris svarbi ir Vilniaus XX a. pirmos pusės kultūrai, kuria itin domėjosi, o 1914 m. ir pati šiame mieste apsigyveno.

Jabłońska buvo žinoma XX a. pradžios ir pirmos pusės lietuvių literatūros lauke. Juozas Tumas-Vaižgantas ją įvardijo kaip pirmą lietuvių literatūros populiarintoją lenkų kalba, palygino su Žemaitė ir puikiai įvertino jos

lietuvių dainų antologiją¹, moters darbus teigiamai apibūdino ir ją asmeniškai pažinojęs Jonas Basanavičius². Tačiau ši kūrėja, galima sakyti, ilgą laiką nebuvo tinkamai įvertinta. Svarbūs JabłoŃskos kūrybos faktai neįtraukti nei į lenkiškąją *Didžiąją visuotinę enciklopediją* (*Encyklopedia PWN*), nei į *Lenkų biografinį žodyną* (*Polski Słownik Biograficzny, PSB*). Lenkų literatūros tyrėjai šią asmenybę plačiau pristato kaip Lietuvos ir Lenkijos idėjos populiarintoją lenkų kalba atskiruose straipsniuose³. Paminėtini keli lietuvių mokslininkų darbai, kuriais šios moters kūrybinę faktografiją siekta įtraukti į lietuvių kultūros ir literatūros lauką. Iš lietuvių į lenkų kalbą JabłoŃskos išverstą Antano Baranausko *Anykščių šilėlių* analizavo Dainora Pociūtė⁴, Regina Mikšytė, nuodugniai tyrusi ir jos laiškus⁵. Irena Fedorovič straipsniuose lenkų kalba yra aptarusi vertėjos susirašinėjimą su Liudu Gira⁶, jos kūrinių įtraukusi į metodinę priemonę⁷. Dėmesio svarbiausiems moters gyvenimo momentams, jos kūrybiniams darbams, seseriai ir dukterėčiai rašytiems

¹ [Juozas Tumas] Vaižgantas, „Stefanija Jablonskienė: [apie lietuvių kilmės lenkų rašytoją]“, *Tauta*, 1920, Nr. 25, p. 2.

² „Jį yra viena iš neskaitlingų didžiausia Lietuvos sympatių ir mylėtoja lietuvių literatūros. Prieš karą ji buvo parašius ir Seinuose išleidusi „Poezje odradzającej sie Litwy“, už kurį veikalas rusų valdžios buvo persekiojama ir 1910 metais gana aukšta pinigine pabauda štropuota. Kaip Lietuvos mylėtoja ir idealistė turėjo gerą pažintį – meninius ir korespondencijos santykius – su lietuvių dainiais ir rašytojais: vysk. Baronu, Maironiu, Vydunu, Žymantiene ir k., rašinėjo į lenkų laikraščius visados palankius Lietuvai straipsnius [...]“. Jonas Basanavičius, Laiškas Lietuvos žemės ūkio ministrui, 1925 06 21, LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 2985, l. 20.

³ Mieczysław Jackiewicz, Anton Surowiec, „Pierwsza tłumaczka i popularyzatorka literatury litewskiej“, *Znad Wilii*, 1992, Nr. 13, p. 4–5; Mieczysław Jackiewicz, *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*, Olsztyn: Wydawnictwo uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 1999; Tadeusz Bujnicki, *Szkice wileńskie: Rozprawy i eseje*, Kraków: Collegium Columbinum, 2002; Mieczysław Jackiewicz, „Stefania Jabłońska, Julia Wichert-Kajruksztisowa i Władysław Abramowicz – wileńscy popularyzatorzy poezji litewskiej“, in: *Poezja i poeci w Wilnie lat 1920–1940*, pod redakcją Tadeusza Bujnickiego, Krzysztofa Biedrzyckiego, Kraków: Universitas, 2003, p. 321–328; Jakub Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655): Retoryczna organizacja miasta*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 2012.

⁴ Dainora Pociūtė, „Anykščių šilėlis pasaulio kalbomis“, in: Antanas Baranauskas, *Vis kitoki balse liai...: Įvairiakalbis „Anykščių šilėlis“*, parengė Rasa Bražėnaitė, Skaidrė Račkaitytė, Vilnius: Savas takas, 2013, p. 10.

⁵ Regina Mikšytė, „Stefanijai Jablonskieni paminėti (1861–1936)“, *Lituanistica*, 1992, t. 2 (10), p. 117–123.

⁶ Irena Fedorowicz, „Głos Polki w kwestii konfliktów polsko-litewskich na początku XX wieku. Listy Stefanii Jabłońskiej do Liudasa Giry z lat 1909–1914“, in: *Tożsamość na styku kultur = Tapatybė kultūrų sankirtoje*, t. 2, pod redakcją Ireny Masojć, Henryki Sokołowskiej, Wilno: Edukologija, 2011, p. 329–341; Eadem, „Są dwa poła, na których możemy się spotykać – Litwa i poezja...! Listy Stefanii Jabłońskiej do Liudasa Giry z lat 1909–1914“, in: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: Tautų polilogas, 1900–1945*, sudarė Alma Lapinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 94–105.

⁷ Irena Fedorowicz, „Stefania Jabłońska (1862–1836) – „Polka – miłośniczka Litwy i tłumaczka“, in: Eadem, *Związki literackie polsko-litewskie w XIX i na początku XX wieku (wybrane zagadnienia)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 178–202.

laiškams skyrė Antanas Suraučius publicistiniuose straipsniuose lietuvių ir lenkų kalbomis⁸. Vertėja paminėta keliose lietuviškose enciklopedijose, Aukštaitijai ir jos žmonėms skirtoje publicistikoje⁹. Pastarųjų metų moksliniai darbai, skirti šios moters gyvenimui ir kūrybai, parašyti ir Gabijos Bankauskaitės kartu su Nijole Bankauskiene¹⁰.

Šio straipsnio naujumas – atskleidžiant Stefanios Jabłońskos istoriją, patikslinami kai kurie faktai, papildomi jau esama medžiaga ir labiau gilinamasi į privataus gyvenimo derinimą su visuomeninėmis moters aspiracijomis bei kūrybine savirealizacija. Be to, svarbu, kad šios nepelnytai primirštos vertėjos veikla ir kūryba būtų grąžinta į lietuvių literatūros istoriją, rašytą įvairiomis kalbomis, ir reflektuojama šalia garsių to meto moterų bajorių rašytojų: Žemaitės, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės ir kt.

Dukra, sesuo, motina

Tiriant šios moters gyvenimą ir kūrybą, skaitant jos laiškus, archyvinius dokumentus lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis, pirmiausia iškyla jos kaip Lietuvos mylėtojos, vertėjos ir edukatorės vaidmuo. Tačiau pasigilinus į tai, kas nuvedė kūrybos keliu, aptartina Stefanios kaip dukters ir sesers istorija, taip pat ypač nelengvas jos kaip motinos ir dvarininkės gyvenimas.

Drozdowskių Stefania gimė ir augo patriotiškoje, plačių pažiūrų, išsilavinimą vertinusioje šeimoje, manytina, paveiktoje pozityvizmo programos. Pasak Vaivos Narušienės, ji reikalavo „aktyvios visuomeninės laikysenos, atitiko vieną iš pagrindinių tradicinės bajoriškiosios tapatybės bruožų – pilietiškumą ir visuomeniškumą, suteikdama galimybę ir toliau atlikti svarbų vaidmenį besikeičiančioje visuomenėje, savo organiniu darbu duodant jai vystymosi kryptį ir moralinį pavyzdį“¹¹.

⁸ Antanas Suraučius, „Stefanjos Jabłońskos laišškai“, *Aušra*, 1989, Nr. 86, p. 13–18; Idem, „Stefanjos Jabłońskos laišškai pasakoja“, *Aušra*, 1990, Nr. 2, p. 22–24; Anton Surowiec-Suraucius, „Listy Stefanii Jabłońskiej“, *Przegląd Wschodni*, 1991, Nr. 1, p. 657–664.

⁹ *Utenos krašto enciklopedija*, sudarė Gediminas Isokas, Vilnius: [G. Isokas], 2001; *Lietuvos valsčiai: Užpaliai*, d. 1, sudarė Stanislovas Balčiūnas, Vilnius: „Versmė“, 2013. Taip pat žr. Antano Gasperaičio darbus.

¹⁰ Gabija Bankauskaitė, Nijolė Bankauskienė, *Stefania Jabłońska: Moteris dviejų amžių sandūroje. Gyvenimo ir kūrybos apžvalga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020; Nijolė Bankauskienė, Gabija Bankauskaitė, „Bikuškio istorija“, in: Vaidotas Žukas, *Bikuškio duras. Gruodžių plenerai*, Vilnius: V. Žukas, 2022, p. 15–42.

¹¹ Vaiva Narušienė, „Bajoriškiosios tapatybės atspindžiai XX a. pirmosios pusės lietuvių bajorų rašytojų literatūrinėje kūryboje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 37, 2013, p. 319.

Stefanios tėvas Julianas Drozdowski buvo dar Radvilų įkurto Bikuškio dvaro Rytų Aukštaitijoje (dab. Utenos r., Sudeikių apyl.) valdytojas, kolegijos sekretorius. Motina Kamila Denks (Camilla Otilia Denks) buvo kilusi iš Kauno elitui priklausiusios vokiečių liuteronų senprūsių šeimos. Pirmoji šeimoje gimė Anna Alina, o 1861 m. rugsėjo 2 d. – dvynukės Stefania Kamila Otilia (Stefanie Camilla Ottilie) ir Maria Anna Emilia (Marie Anna Emilie). Pagal liuteronų paprotį mišrios tikybos šeimose berniukai visada gauna tėvo, mergaitės – motinos religiją, tad dvynukės buvo pakrikštytos Kauno evangelikų liuteronų bažnyčioje 1862 m. vasario 18 d.¹² Stefania vienintelė iš trijų seserų buvo liuteronė iki gyvenimo pabaigos.

Iki devyniolikos metų Stefania su seserimis greičiausiai gyveno Kaune pas senelius, bet vasaras mergaitės leisdavusios Bikuškio dvare prie Alaušo ežero. Stefanios senelis Fryderychas Denksas¹³ buvo pirklys, magistro tarėjas, ilgametis Kauno burmistras¹⁴, manytina, vadovęs miestui maždaug nuo 1850 m.¹⁵ Jis taip pat nurodytas ir kaip vienas iš 64 įtakingų miesto asmenų, apklaustų Kauno gimnazijos tikybos mokytojo Andriejaus Gabševičiaus byloje, kurią aiškinosi Motiejus Valančius su komisija¹⁶. Denksų šeima priklausė Kauno elitui, į kurį buvo įvesdintos ir mergaitės. Abi šeimos gerai pažinojo Vaižgantas, Maironis, Adomas Jakštas. Net ir ištekęjusi Stefania laiškais bendravo su minėtais kunigais rašytojais ir visuomenės veikėjais – jiems rašė lenkiškai, o jie jai – lietuviškai.

Dvarininkė Kamila Drozdowska – Annos Alinos, Stefanios ir Marios motina. Ritos Girdžiūškaitės fotoarchyvas

¹² „Метрическая книга о рождении и смерти с бракосочетаниями“, Kauno evangelikų liuteronų bažnyčia, 1854–1864, LVIA, f. 1218, ap. 1, b. 108, l. 155.

¹³ Išrinktas meru, Denksas Maironio gatvėje pasistatė dviaukštį mūrinių namų. Vėliau jame buvo maldos namai, teismas, kontrolės rūmai ir telegrafo stotis. Senamiestyje burmistras taip pat turėjo prašmatnų namą Daukšos g. (buv. Petrovskaja).

¹⁴ Remigijus Civinskas, Liudas Glemža, *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019, p. 208.

¹⁵ *Ковенская губернія за время 1843–1893 г.*, Ковна: Типографія Губернского Правленія, 1893, p. 361.

¹⁶ Ieva Šenavičienė, „Lietuvos katalikų dvasininkija patriotiniame sąjūdyje 1861–1862 m.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 32, 2009, p. 235.

Taigi Stefania su seserimis augo ne vienoje vietoje ir vaikystėje pirmiausia matė tvirtos kauniškos senelio šeimos modelį. Jos tėvų Juliano ir Kamilos santuoka taip pat buvo grįsta pagarba ir santarve, tvirtais socialiniais vaidmenimis – tėvas buvo dvaro šeimininkas bajoras, šeimos gynėjas ir galva, motina bajorė – vaikų gimdytoja ir augintoja, šeimos tradicijų puoselėtoja. Teigtina, kad ši šeima praaugo tradicinį lietuvių valstiečių šeimos modelį, kuriame vyrui svarbiausias autoritetingumas, o moteriai ir likusiems šeimos nariams – nuolankumas ir paklusnumas šeimos galvai¹⁷. Bikuškio dvaro valdytojas žmoną laikė lygiaverte partnere, ja pasitikėjo. Kai vyrą užklupo rūpesčiai, dvarininkei Kamilai Drozdowskai teko perimti dvaro ir jam priklausiusių žemių valdymą, o tam reikėjo ir žinių, ir išmonės.

Bikuškio dvaro valdytojų Drozdowskių giminė (o vėliau ir Jabłońskių) tęsė bajoriško luomo tradiciją – jos vyrai buvo karininkai arba dirbo valstybės tarnyboje. Ne tik dvaro valdytojai, bet ir nemažai Bikuškio apylinkių gyventojų buvo persiėmę laisvos Lietuvos idėjomis ir palaikė netoli gyvenusią Emiliją Platerytę (Emilia Plater-Broel). Iš Bikuškio dvaro kilusi ir Anelė Maria Pruszyńska, Emilijos Platerytės draugė ir pirmoji adjutantė. Drozdowskiai dukroms pasakojo istorijas apie jų senelio Karlo Beneckio, jam artimų dvarininkų dalyvavimą 1830–1831 m. sukilime. Pasipriešinimo priespaudai dvasią perėmė ir Stefanios tėvas Julianas Drozdowski, kuris kartu su broliais dalyvavo 1863–1864 m. sukilime. Po sukilimo jis kurį laiką slapstėsi dvare, slėpė kitus sukilėlius, tačiau galiausiai turėjo bėgti nuo persekiojimo. Taigi jo dukters augo sukilimų patriotizmo ir lietuvių nacionalinio judėjimo dvasioje.

Stefanios sesuo Anna Alina dukrai rašytuose laiškuose pasakojo, kad jaunystėje jos bendravo su lietuvių kaimo šviesuomene ir kirtosi su pusbroliais, kurie skleidė unijinės valstybės, vyraujamos uzurpacinių Lenkijos Respublikos idėjų, dvasią. Stefanios Jabłońskos santykį su lietuvybe gana tiksliai nusakė Faustas Kirša, 1922 m. laiške Baliui Sruogai svarstydamas Adomo Mickevičiaus atvejį:

Jis buvo sąmoningas lenkas ir nesąmoningas lietuvis. [...] Be to, Skirmuntaitė, Jablonskienė, Davainis Silvestravičius yra grynai mickevičinkai, bet lietuviams lietuviškai išaugus, jie pasilieka lenkų žodyje, bet nieko bendra neturi su konfederatka...

Taip vaizduojuos lietuvių literatūrą lenkų kalba.¹⁸

¹⁷ Plg. Andželika Bylaitė-Žakaitienė, *Lietuvių etiketas ir bendravimo kultūra XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012, p. 58–59.

¹⁸ Fausto Kiršos laiškas Baliui Sruogai, Berlynas, 1922 06 22, in: *Literatūra ir kalba*, t. 20: *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 227–228.

Su lietuviais Stefania kalbėjo lietuviškai, su lenkais – lenkiškai. Save laikė lenke, lietuvius vadino broliais, o Lietuvą laiškuose artimiems draugams – Tėvyne, leidiniuose mėgo pasirašyti *Lenke Lietuvos mylėtoja – Polka-miłośniczka Litwy* (lenk.). Tapusi žinoma vertėja, net ir suvokdama sudėtingą lietuvių ir lenkų santykių situaciją, ypač Vilniaus krašte, Jabłońska nevengė komentuoti lietuvių ir lenkų kultūrinių, religinių konfliktų, nebijojo būti nepalanki tautinėms ar religinėms bendruomenėms, vietos valdžiai. Dažniausiai ji palaikė ir gynė lietuvius ir, pritardama Mykolo Rōmero Abiejų Tautų Respublikos atgaivinimo idėjoms, iki gyvenimo pabaigos nuoširdžiai tikėjo, kad abiejų tautų bendrystė įmanoma.

Bikuškio dvaro paveldėtojų – Stefanios ir jos seserų – aplinka buvo plačių pažiūrų, daugiakalbė. Vaižganto teigimu, ir liuteronų vokiečių Denksų šeima, ir katalikų Jabłońskių šeima, į kurią nutekėjo mergina, puikiai mokėjo vokiečių ir prancūzų kalbas¹⁹. Laiškai atskleidžia, kad ji mokėjo ir lotynų, rusų kalbas. Įvertinus Jabłoškos erudiciją, kūrybinius darbus, manytina, kad įvairiapusį išsilavinimą ji įgijo dvare, mokydamosi privačiai, arba mokėsi mergaičių gimnazijoje Kaune. Be to, Antanas Gasperaitis mini Antano Namiko atsiminimus, kuriuose rašoma, kad šeima giminiavosi su poetu ir kunigu Antanu Strazdu. Jis apie 1825 m. lankėsi Drozdowskiams priklausiusio Juliškio palivarko bibliotekoje²⁰. Ši tolimesnė giminystė susijusi su Stefanios tėvo linija. Lenkiškas Strazdo vardo ir pavardės variantas buvo Antoni Drozdowski, taip pat jis pasirašinėjo Strazdelio pavarde. Vaižgantas, taip pat literatūros istorikas Vytautas Vanagas Stefaniją vadino Strazdaite-Jablonskiene²¹. Giminytės ryšys galimai grįstinas ir tuo, kad Stefanios senelis Justynas Piotras Drozdowski gimė ir buvo pakrikštytas Aleksandravėlėje, bajorų šeimoje 1790 m. liepos 7 d. Antanas Strazdas taip pat gimė bajorų šeimoje Aleksandravėlėje, tik keliais dešimtmečiais anksčiau – apie 1755–1760 m. Tad greičiausiai jie buvo giminės.

Po 1863–1864 m. sukilimo Bikuškio dvaro išlaikymo reikalais, taip pat vyro paliktomis skolomis teko rūpintis trijų mergaičių motinai Kamilai Drozdowskai. Ji dukroms tapo moters stojiškumo pavyzdžiu, o viena iš jų – Stefania – kone pakartos būtent tokį nelengvą gyvenimą, stengdamasi derinti pareigą ir pašaukimą – vienišos motinos ir kūrybingos bajorės in-

¹⁹ [Juozas Tumas] Vaižgantas, „Stefanija Jablonskienė“, in: [Juozas Tumas-Vaižgantas], *Vaižganto raštai*, t. 4: *Vilniaus ir Kauno laikotarpis 1918–1921 m.*, d. 2: *Aplink Nepriklausomybės veikėjus: publicistika*, Kaunas: Švyturys, 1922, p. 167.

²⁰ Antanas Gasperaitis, „Apie Juliškį ir čia apsilankiusį Antaną Strazdelį“, in: Idem, *Rykščių raudos Utenos duarus*, Utena: Utenos Indra, 2011, p. 264–265.

²¹ Vytautas Vanagas, *Lietuvių rašytojų squadas*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 10.

teligentės vaidmenis – dar itin patriarchališkoje, sunkiai modernėjusioje lietuvių visuomenėje. Dvare veikė spirito gamykla, didžiulė kalvė, dvarui priklausė net šeši palivarkai ir keturi kaimai. Jame taip pat gyveno Juliano Drozdowskio motina, mergaičių močiutė Julia Drozdowska (iš Beneikių giminės). Nors mergaitės, kaip minėta, didesnę metų dalį praleisdavusios Kaune, taip palengvinant naštą jų motinai, tačiau ji vis tiek vertėsi sunkiai net ir padedama giminaičių, nes valstybė nubaudė šeimą dėl Juliano Drozdowskio dalyvavimo sukilime – 1863 m. sekvestravo dvarą. Nors pagal įpėdinystės teisę dvarą dokumentuose valdė trys seserys liuteronės dvarininkės Maria, Stefania ir Anna²², tačiau nuosavybės teisės ir naudojimasis dvaro turtu buvo apribotas, nes sekvestruotą dvarą valstybė siekė išnuomoti ir gauti naudos. Administruoti ir nuomotis dvarą ne kartą norėjo pašaliniai asmenys, tačiau Kamila Drozdowska labai stengėsi išlaikyti nuosavybę šeimoje, tad ir pati nuomodavosi iš valstybės, ir pernuomodavo giminaičiams, ieškojo bendros kalbos su valstybės skirtais dvaro administratoriais, rašė įvairius raštus valdžiai siekdama gauti paramos dvarui, vyro motinai ir dukterims išlaikyti.

1882 m. Stefania Daugailiuose susituokė su dvarininku Lucjanu Jabłoński. Antanas Namikas atsiminimuose stebisi, kad labai graži, plačių pažiūrų bajoraitė ištekJėjo už sulenkėjusio, „nepoetiško drambliaivoto die-do“. Jauna šeima apsigyveno vyro motinos Temiros Jabłońskiej dvarelyje Murliškėse²³, netoli nuo vertėjos gimtųjų vietų. Kurį laiką šeima taip pat gyveno Rygoje, nes Jabłoński, imperinės Rusijos kariuomenės karininkas, ten buvo įkūręs medžioklės parduotuvę ir valgyklą studentams. Rygoje, kai vyras buvo išvykęs su daliniu, gimė jų jauniausias sūnus Tadeusz²⁴. Taigi moteriai formuojantis savąją tapatybę tikrai netrūko iššūkių ir pasirinkimų – senelis ir tėvas buvo sukilimų dalyviai, ji augo veikiamą litvomaniškos dvasios, vyras buvo sulenkėjęs bajoras, imperinės Rusijos kariuomenės ka-

²² XIX a. antros pusės Utenos rajono dvarų ir palivarkų sąrašė minima, kad Sudeikių seniūnijoje Bikuškio dvarą valdė Julianas Drozdowskis ir trys jo dukterys, žr. Antanas Gasperaitis, *op. cit.*, p. 270, 284. Dvaro valdas sudarė iš viso 460 dešimtinių: 337 dešimtinės dirbamos žemės, 98 dešimtinės nedirbamos ir 25 dešimtinės miško. Ši informacija pateikta 1881 m. surašyme. Užfiksuota, kad surašymo metu paveldėtojos buvo dvaro šeimininkės, jame gyveno. *Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии по 1-е сентября 1881 года*, в Типографии Ковенскаго Губернскаго Правленія, 1882, p. 117.

²³ 1855 m. Temirai Jabłoński iš Kazimiero Fronckevičiaus atiteko užvažiuojamasis kiemas, dvaras ir kaimai – Eibutiškiai ir Murliškės (Temiros Jabłońskiej 1904 m. prašymas vyresniajam Kauno apskrities teismo notarui išduoti hipotekos sertifikatą, *KRVA*, Rusijos imperijos įstaigų dokumentai, I-49 (Kauno gubernijos valdyba), ap. 1, b. 23311, l. 109. Remiantis šiuo prašymu teigtina, kad Lucjanas greičiausiai buvo vienintelis sūnus ir Murliškių dvaro paveldėtojas).

²⁴ Stefanijos Jablonskienės laišakai (1909–1935): 30 laiškas dukterėčiai Wandai Reichardt, 1935 08 10, *LLTI BR*, F1-6406.

rininkas, o sūnūs Witoldas ir Bohdanas tapo lenkų kariuomenės karininkais. Šeima nuolat neįtikdavo tai rusų, tai lietuvių, tai lenkų valdžiai. Kartu su vyru Stefania išgyveno per 20 metų, pagimdė devynis vaikus, tačiau 1922 m. žemės parceliacijos byloje paminėti tik šeši – Witoldas, Bohdanas, Lucja, Anna, Romanas (g. 1900) ir Tadeuszas (g. 1904). Tuo metu dėl tragiško atsitikimo jau buvo mirusi dukra Helena. Sūnus Aleksandras mirė dar būdamas kūdikis. Dukra Maria kelis kartus paminėta Henriettos Radzikowskos laiškuose Liudui Girai 1913–1914 m.

Nors kelių žmonių atsiminimuose rašoma, kad Stefaniai kūryba rūpėjo labiau nei vaikais, tačiau sugretinus įvairiuose šaltiniuose aptiktus faktus, susidėlioja kiek kitoks vaizdas. Pirmiausia aptartina, kur gyvena moteris po santuokos ir kaip susiklostė jos gyvenimas auginant vaikus. Vyras Lucjanas Jabłoński mirus motinai paveldėjo Murliškių dvarelį. Tačiau, remiantis Namiko prisiminimais, jis šeimos neišlaikė, keliavo po Rusiją, tad moteriai vienai teko auginti būrį vaikų ir rūpintis nuosavybe. Vyro likimas nežinomas, laiškuose giminaičiams Stefania apie jį neužsimena. Iš laiškų aiškėja, kad nemažai laiko moteris gyveno Murliškių dvare, ten turėjo biblioteką, bet ši buvo prarasta per gaisrą, kai Pirmojo pasaulinio karo metu užsidegė medinis gyvenamasis pastatas. Pradingo ne tik lietuviškai ir lenkiškai rašyti poetės tekstai, bet ir jai siųsti ir bibliotekoje saugoti įvairių žymių žmonių laiškai. Vietos žmonės padėjo Jabłoński kuriam laikui pervežti likusią mantą į Bikuškio dvarą, kuriame gyveno jos sesuo Maria su šeima. Laiškai liudija, kad daugiausia vertėja gyveno Murliškėse.

Namikas mini, kad po vyro mirties Stefania kurį laiką gyvenusi ir Alinaukoje, kurią taip pat buvo paveldėjusi kartu su kita seserimi Anna Alina. Šiai ištekėjus ir išvykus gyventi į Lenkiją, Stefaniai vienai teko rūpintis šiuo dvareliu. Šį dvarą Jabłońska daugiausia nuomojo, nes neturėjo nuolatinio pajamų šaltinio ir lėšų dvarui prižiūrėti – laiškuose seseriai dažnai minėjo nepriteklius. Iki 1897 m. Alinaukos dvarelis buvo išnuomotas ūkininkui Adomui Pakštui, Vaidžanto krikšto tėvui, ten gimė būsimas lietuvių geografas ir visuomenės veikėjas Kazys Pakštas.

Vykstant žemės reformai, po 1918 m. moters valdos buvo sumažintos, o 1922 m. padalytos devyniems asmenims: jai, šešiams vaikams ir dar dviem žmonėms. Jabłońska susirašinėjo su valdininkais dėl žemės valdų atstatymo, prašė pažįstamų padėti išlaikyti nuosavybę. 1925 m. laišką žemės ūkio ministrui siuntė net Jonas Basanavičius²⁵. Vis dėlto moteriai nesyk teko perduoti kažkiek nuosavybės, kad su vaikais išsilaikytų.

.....
²⁵ Jonas Basanavičius, Laiškas Lietuvos žemės ūkio ministrui, 1925 06 21, LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 2985, l. 20.

1898 m. Bikuškio dvare darytoje nuotraukoje Stefanios sesuo Maria Puzynowska ant kelių laiko savo dukrą Zofiją, kairėje – sūnus Julianas, priekyje – dukra Maruka, dešinėje sėdi Stefanios dukra Anna. Ritos Girdžiuškaitės fotoarchyvas

Bikuškio dvaras. Ant laiptų kairėje aukščiau sėdi Maria Puzynowska, žemiau – Stefania Jabłońska. Dešinėje aukščiau kampe – jauniausias Jabłońskos sūnus Tadeusz. Gintaro Gruodžio fotoarchyvas

Gana dažnai Jabłońska viešėdavo pas seserį Bikuškio dvare, kuriame kartu su sesers vaikais galėjo gyventi ir keli Stefanios vaikai. Vis dėlto būrį vaikų vienišai moteriai buvo labai sudėtinga auginti be giminių pagalbos. O Bikuškio dvaru sėkmingai rūpinosi sesers Marios vyras Pawełas Puzynowski, „vairuodavęs visą ūkį, skirstydavęs kumečiams darbus“²⁶, tad Stefanios sesuo be didesnių vargų augino ne tik tris savo dukteris ir du sūnus, bet ir įvaikintą mergaitę, taip pat galimai ir kelis sesers vaikus. Išliko nemažai Bikuškio dvaro nuotraukų, kuriose užfiksuota gausi Marios ir Paweło šeima. Taip pat pavyko aptikti kelias nuotraukas, susijusias su Stefania Jabłońska ir jos vaikais, jas skelbiame ir čia.

Stefanios Jabłońskos privatus gyvenimas – tai jos seserys, jų šeimos, jos vaikai, jų antrosios pusės, anūikai. Vaikams išvykus gyventi kitur, ji nuolat palaikydavo su jais ryšį aktyviai susirašinėdama laiškais, esant galimybei lankydavo gimines, laukdavo jų ir savo namuose. Štai 1910 m. pabaigoje Stefanios iš Murliškių rašytame laiške seseriai Annai Alinai paminėta, kad per šv. Velykas iš Vakarų Voluinės buvo atvykusi ir dvarelyje keturias dienas viešėjo duktė Lucja su vyru Józefu Przegalińskiu ir trimis sūnumis – Wittu, Janu ir Józefu²⁷.

XX a. antrame dešimtmetyje vyriausiems vaikams Witoldui, Bohdanui ir Lucjai sukūrus savo šeimas, Jabłońska vis dar negalėjo visiškai atsidėti savo pašaukimui – kūrybai, nes nuolat vienaip ar kitaip teko rūpintis vaikais ir

Stefanios Jabłońskos vaikai. Pagal panašumą su atvaizdais kitose nuotraukose galima teigti, kad iš kairės aukščiau stovi dukra Anna, viduryje sėdi sūnus Bohdanas. Gintaro Gruodžio fotoarchyvas

²⁶ Antano Namiko laiškas Ričardui Svilui, 1977 09 23, in: Antanas Gasperaitis, „Lietuvos mylėtoja Stefania Jablonska. Vertėjos ir poetės 130-čiui“, *Mūsų kraštas*, 1992, Nr. 1, p. 33–36.

²⁷ Stefanijos Jablonskienės laišškai (1909–1935), 20 laiškas seseriai Annai Alinai, 1910 11 17, *LLTI BR*, F1-6406.

anūkais, net išgyventi kelių vaikų netektį. Jos dukra Anna, sūnūs Romanas ir Tadeusz, kaip minėta, greičiausiai gyveno pas seserį Marią Bikuškio dvare. 1912–1914 m. ji gyveno Novoaleksandrovske ir rūpinosi dukterimis Helena ir Maria, ieškodama joms „geros partijos“ tarp vietos inteligentų. Henrietta Radzikowska laiškuose Liudui Girai ne kartą yra užsiminusi, esą Jabłońska ieško vyrų savo dukterims ir tikisi, kad vienai iš jų greitai bus pasipiršta²⁸. Taigi privatų gyvenimą Stefania gebėjo subtiliai derinti su viešu – dairydamosi dukterims vyrų, ji bendravo su Zarasuose „Saulės“ progimnaziją įsteigusiu teisininku Antanu Tumėnu ir gydytoju Domininku Bukantu rūpindamasi, kad būtų leista vaikus mokyti Utenoje ir jos rajone, taip pat laikyti šv. Mišias lietuviškai. Į šią veiklą ji įtraukė ir dukteris.

Dukra Maria po 1913 m. ištėkėjo už ūkininko ir gyveno prie Vilniaus, tačiau 1922 m. ji jau buvo mirusi – nebeminima nei laiškuose, nei padalijimo dokumentuose. Suraučiaus atrasta šeimos istorija, kurią papasakojo Stefania dukterėčia Ewa Kornatowska, taip pat Namiko atsiminimai atskleidė ir kitą moters netektį. Dukra Helena, ištėkėjusi už Šiaulių komendanto, tragiškai žuvo iš karto po savo vestuvių per nelaimingą įvykį: dukterėčia mini, kad medžioklėje ją peršovęs vyras²⁹, o Namikas – kad ji pati persišovusi plaukiudama Alaušo ežere³⁰.

Iš laiškų aiškėja, kad Jabłoškos santykiai su vaikais buvo artimi. Moteris mielai lankydavo dukterį Marią prie Vilniaus, vykdavo į Vilnių prižiūrėti vyresniojo sūnaus Bohdano vaiko. Ji labai mėgo svečiuotis pas dukterį Lucją Przeglalińską Vakarų Voluinėje, kurios apylinkėmis itin žavėjosi. Stefania mylėjo anūkus, slaugydavo susirgusius. Ji susirašinėjo ne tik su vaikais, bet ir su jų antrosiomis pusėmis. O vaikai su šeimomis taip pat dažnai Stefanią lankydavo, palaikė ją, kai buvo iškelta byla, padėjo finansiškai. Artimus santykius moteris puoselėjo ir su seserimis, susirašinėjo su dukterėčia.

Nuoširdų seserų bendravimą liudija 1908 m. rugpjūčio 9 d. Utenos fotostudijoje daryta nuotrauka, kurios reverse yra užrašas lenkų kalba „Trupa wędrowna w roku 1908, 9 sierpnia w Ucianie“ („Keliaujanti grupė 1908 m. rugpjūčio 9 d. Utenoje“). Trys seserys sėdi viduryje: iš dešinės 47-erių Stefania Jabłońska, kairiau vyresnė sesuo Anna Alina ir dvynė Maria Puzynowska. Turint omeny įrašus ant nuotraukos, manytina, kad virš seserų iš kairės

²⁸ Henrjetos Radzikauskaitės laišakai Liudui Girai į laikraščio *Viltis* redakciją, 1913 09 25, 1913 12 27, 1914 02 27 ir 1914 05 24, *LNMMB RS*, F7-685.

²⁹ Stefanjos Jablonskienės laišakai (1909–1935): nežinomo autoriaus laiškas Wandai Reichardt į Lancutą, 1935 08 10, *LLTI BR*, F1-6406.

³⁰ Antanas Gasperaitis, *op. cit.*, p. 37.

Keliaujanti grupė, 1908 m. rugpjūčio 9 d., Utena. Stefania Jabłońska (sėdi pirma iš dešinės), jos seserys, giminaičiai, vaikai ir draugai. Ričardo Svilo fotoarchyvas

stovi Stefanios dukra Anna, šalia dešinėje sūnus Bohdanas su žmona Teodora. Nuotraukoje taip pat užfiksuotas sūnus Witoldas, sūnaus Bohdano žmonos Teodoros brolis Mieczyskas Rudzińskis, svečiai – kaimynas Teodoras Kozella, Antanas Namikas.

Nemažai Jabłońskos artimųjų gyveno Lenkijoje – ji ne tik susirašinėjo su dauguma jų, bet ir dažnai minėjo norinti juos aplankyti. 1934 m. laiške dukterėčiai Wandai moteris rašė svajojanti laimėti literatūros konkursą leidinyje *Moja Przyjaciółka* ir gauti premiją, kad galėtų nuvykti pas artimuosius į Lancutą, Krokuvą, Poznanę ir kitus miestus. Net suprastėjus sveikatai vertėja pateikė konkursui kelis savo darbus, bet užėmė antrą vietą ir gavo ne pinigų, o knygų.

Visuomeninė, edukacinė veikla, vertimai

Jabłońska, nuolat gyvendama nepritekliuje, visą gyvenimą aplinkinius stebino stojiškumu ir aktyvia visuomenine veikla, troškimu dalyvauti kultūriname gyvenime. Ji nenorėjo užsidaryti Murliškėse, Alinaukoje ar Bikuškyje, tad kelerius metus gyveno Novoaleksandrovske, vėliau tai pas vieną, tai pas kitą vaiką, o galiausiai išsikraustė į Vilnių. Laiškai atveria itin jautrią jos sielą: moteris nuolat domėjosi, kur vyksta renginiai, parodos, jeigu tik galėdavo, juose dalyvaudavo, ar tai būtų Vyžuonos, ar Vilnius, ar Krokuva, paskui savo emocijas aprašydavo laiškuose artimiesiems. Jeigu pati negalėdavo dalyvauti, prašydavo nuvykti giminaičių, draugų, tada ragindavo juos laiškuose papasakoti įspūdžius. Net ir kamuoja finansinių nepriteklių, būdama silpnos sveikatos, ji stengėsi artimiesiems ir draugams papasakoti apie kiekvieną savo apsilankymą Vilniaus bažnyčiose – aprašyti jį lydėjusias refleksijas. Tai vertintina kaip aktyvus bajoriškos kilmės inteligentės siekis integruotis ir reflektuoti modernėjančią lietuvių visuomenę, įtvirtinti savo vietą jos kultūroje.

Viešajame gyvenime moteris siekė realizuoti asmenines ambicijas, tačiau ne visada buvo suprasta ir negalėjo visavertiškai funkcionuoti bendruomenėje. Dar gyvendama Aukštaitijoje Jabłońska troško stoti į moterų visuomeninkių gretas, prisijungti prie moterų organizacijų. Tačiau 1907 m. Utenoje atidaryta „Saulės“ švietimo draugija jos neįsileido kaip protestantės. O gali būti, kad vietos moterims pasirodė nepriimtina Jabłońskos, bajorės, gyvenusios Lietuvoje, save laikiusios lenke, skleidusios Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo idėją, ideologinę poziciją. Nors moteris aktyviai bendravo su žymiais lietuvių kunigais ir kūrėjais katalikais, vertė jų kūrybą, buvo žinoma vertėja į lenkų kalbą, tačiau tai moterų organizacijoms neimponavo. Prie Moterų katalikių organizacijos prisijungti ji neišdrįso. Manytina, kad Stefanios savirealizacijai trukdė moterų organizacijų interesų siaurumas. Tačiau empatiška, meniškos sielos, atkakli moteris pradėjo bendradarbiauti su Utenos apskrities mokyklų inspektoriumi Antanu Namiku, kitais miesto intelligentais ir draugijai nuolat siūlė įvairias idėjas. Būtent vyrai intelligentai palaikė Jabłońskos visuomeninius sumanymus ir skatino versti. Su dukterimis Stefania mokė kaimo vaikus, rūpinosi betėvių vaikų edukacija, sukaupė pedagoginės patirties. Tačiau 1909 m. „Saulės“ švietimo draugija nepritarė jos iniciatyvai dvaruose steigti vasaros kolonijas našlaičiams, parengti namų ruošos programą mokykloms. Vertinant Jabłońskos tikslus ir vertybinį pasirinkimą galima teigti, kad naudingumas visuomenei jai buvo svarbus asmens vertės matas.

Įžvelgtina paralelė tarp pilietiškos ir visuomeniškos Jabłońskos laikysenos, būdingos tradicinei bajoriškai tapatybei, ir Marijos Pečkauskaitės rūpesčio našlaičiais, jų globos ir mokslinimo, inspiruoto veiklios krikščioniškos meilės artimui. Abiejų moterų privačios, visuomeninės ir kultūrinės erdvės galėjo susiliesti, juolab kad jos buvo pažįstamos. Abi susirašinėjo su Vaižgantu, pažinojo Maironį, Baranauską, Girą. Jabłońska bendravo su kurti ją skatinusiais vyrais: Utenos klebonu Pranu Turausku, kuris Utenoje atidarė pirmąjį lietuvišką knygyną-skaityklą ir įkūrė „Saulės“ draugijos skyrių, advokatu Antanu Tumėnu, kuris skaityklai nupirko 430 tomų knygų lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis, su kunigu ir ekonomistu Fabijonu Kemėšiu, kurio paraginta į vaikų edukacines knygeles įtraukė daug lenkų poetų tekstų apie Lietuvą, su jo seserimi Margarita, rašytoju Juozu Šnapščiu-Margaliu, kuris 1920–1921 m. klebonavo Sudeikiuose, organizavo chorą, gydė ligonius³¹, kurio kūrybą Jabłońska mėgo ir vertė. Šiam inteligentų ratui priklausė ir Novoaleksandrovsko gydytojas Domininkas Bukantas, su kuriuo vertėja bendravo, tad turėjo pažinoti ir jo brolių kunigą Kazimierą Bukantą, o Bukantų šeima seniai buvo pažįstama su Marijos Pečkauskaitės šeima. Bronius Vaitkevičius atsiminimuose rašė, kad literatūriniuose ir meniniuose vakaruose „rašytoja paskaitydavo ką nors iš savo naujų kūrinių, pakalbėdavo apie literatūrą, apie literatūros, meno, muzikos naujienas. Po to pereidavo prie muzikos. Kun. Bukantas gerai grojo smuiku, kun. Dyls – violončele, o rašytoja – fortepijonu“³². Manytina, kad bajorėi Stefaniai imponavo dvarininkės rašytojos Pečkauskaitės tekstai, bajoriška inteligencija ir vieša altruistinė veikla. Akcentuotinas ir moterų literatūrinių interesų bendrumas. Iš lenkų rašytojų Pečkauskaitė skaitė „Mickevičiaus, Ožeškienės, Radzevičiūtės, Syrokomlės, Kraševskio“³³ kūrinius. Jabłońska šių apie Lietuvą rašiusių autorių kūrinių vertimų įtraukė į savo sudarytus skaitinius vaikams.

Akivaizdu, kad iniciatyvi moteris bajorė liuteronė į gyvenimą žvelgė plačiau nei vietos žmonės, nepripažino nei religinių, nei luomo, nei kultūrinių ar kalbinių barjerų. Teigtina, kad jai imponavo „Varšuvos pozityvistų Alexandro Świątochowskio, Elizos Orzeszkowos, Marijos Konopnickos, Bolesława Pruso ir kitų keltos idėjos: organinio darbo šūkis, raginant darbuotis ūkio, kultūros ir švietimo srityse, tikrosios visų žmonių laisvės ir

³¹ Plg. Edita Škirkaitė, „Kunigas Juozas Šnapštys-Margalis: gyvenimas ir veikla“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 21, 2002, p. 423–424.

³² Bronius Vaitkevičius, 1959 11 10, atsiminimai, in: *Literatūra ir kalba*, t. 20: *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, p. 329.

³³ Sofija Pečkauskaitė, 1959 11 10, atsiminimai, in: *op. cit.*, p. 330.

lygybės reikalavimas, kova su visuomenės atsilikimu, moraliniu sugedimu ir tamsumu, taip pat moterų emancipacijos klausimas³⁴. Nepaisydama to, kad jos sumanymai neretai būdavo kritikuojami, Jabłońska atkakliai ieškojo sprendimų, nenustojo siūlyti įvairių kūrybinių idėjų. Pavyzdžiui, Utenoje norėjo surengti meninių vakarų ir liaudies namams bandė surinkti daugelio lietuvių rašytojų ir veikėjų portretus (vadino juos *autograf*) (laiškuose mini prašiusi Vaižganto, Helenos Skirmuntównos, Jakšto, Maironio; Basanavičius ir Gira atsiuntė, o Marija Pečkauskaitė atsisakė)³⁵. Lietuvių kultūrai stiprėjant ir augant, lenkiškajai silpnėjant ir traukiantis, keliantis į dvarelius, savo veikla moteris stengėsi išlaikyti glaudų ryšį tarp šių pasaulių – vertimais, laiškais, sveikinimais periodikoje siekė tarp lenkų populiarinti lietuvių kultūrą ir mažinti tautų priešpriešą.

Dar viena Jabłońskiej viešojo gyvenimo sritis – kūrybinės aspiracijos, vertimai. Minėta, kad moteris eiliavo nuo jaunystės. Vaižgantas rašė, kad pirmasis jos poezijos vertimų rinkinys buvo sunaikintas imperinės cenzūros³⁶. Iš laiškų paaiškėjo, kad savo sukurtus eilėraščius Stefania pirmiausia siųsdavo vyresnei seseriai Annai Alinai, kuri ją skatino rašyti. O gavusi šios pritarimą, siųsdavo ir pažįstamiems, kad jie padėtų tekstus publikuoti. Tačiau pripažinimo moteris sulaukė versdama. Skatinama Utenos vikaro Prano Turausko, Mečislovo Davainio-Silvestraičio, Mykolo Biržiškos, Vaižganto, pasinėrė į vertimus – pradėjo nuo Kudirkos „Tautiškos giesmės“, Baranausko *Anykščių šilelio*, Maironio tekstų.

Prieš įteikdama leidiniams, išverstus tekstus Jabłońska pirmiausia siųsdavo autoriams prašydama jų patvirtinimo ir komentarų. Pavyzdžiui, laiškuose seseriai mini susirašinėjanti su Jakštu, nes verčianti jo satyrą³⁷. Laiškuose, adresuotuose Jakštui³⁸ ir Girai³⁹, vertėja prašo patikrinti jos sudarytą ir į lenkų kalbą išverstą lietuvių poezijos rinkinį *Poezye odradzającej się Litwy (Atgimstančios Lietuvos poezija, 1911)*. Korespondencijoje moteris nevengdavo išsakyti savo požiūrio į vertimus paminėdama jai imponuojančius autorius, pvz., Mikołajų Ambroży Kubalskį, Janą Kochanowskį, kt.⁴⁰ Kartais reflek-

³⁴ Vaiva Narušienė, *op. cit.*, p. 318–319.

³⁵ Taip pat plačiau žr. Regina Mikšytė, *op. cit.*, p. 118.

³⁶ [Juozas Tumas-Vaižgantas], *Vaižganto raštai*, t. 4: *Vilniaus ir Kauno laikotarpis 1918–1921 m.*, d. 2: *Aplink Nepriklausomybės veikėjus: publicistika*, p. 14, 111, 504.

³⁷ Stefanjos Jablonskienės laiškas (1909–1935): 2 laiškas seseriai Annai Alinai, 1910 04 12, LLTI BR, F1-6406.

³⁸ Stefanios Jabłońskiej laiškas Adomui Jakštui-Dambrauskui, 1909 07 18, VUB RS, F1-F609, l. 22–23.

³⁹ Stefanjos Jablonskienės laiškas Liudui Girai, 1910 04 12, atvirlaiškis, 1911 05 10, LNMMB RS, F7-272.

⁴⁰ Stefanjos Jablonskienės laiškas (1909–1935): 2 laiškas seseriai Annai Alinai, 1910 04 10, LLTI BR, F1-6406.

tuodavo vertimo procesą. Štai Girai Jabłońska mini, kad verčiant jai svarbiausias – originalas, kad kaskart siekianti perteikti teksto savitumą, prie jo prisitaikyti. Ir tai akivaizdu – versdama pasitelkdavusi poetinę intuiciją, literatūrinę erudiciją ir puikų kalbos išmanymą. Kai nepavykdavo išleisti kūrinių, prašydavo sesers išrinkti kelis vertimus, kurie jai labiausiai patikę. Bandė pateikti savo vertimus ir kiek kitaip – vienoje lapo pusėje nurodydavo lietuvišką originalų kūrinių, kitoje – vertimą. Dėl kūrinių leidybos vertimų vertėja susirašinėjo ir su Mykolu Römeriu, Ludwiku Karoliu Abramowicziumi, įvairių leidinių redaktoriais už Lietuvos ribų⁴¹.

Jabłońskai itin gerai pavyko Baranausko poemos *Anykščių šilelis* vertimas, 1909 m. publikuotas laikraštyje *Litwa*. Nors buvo išspausdintas be vertėjos sutikimo, būtent šis vertimas padėjo jai išpopuliarėti, tapti žinoma asmenybe lietuvių ir lenkų skaitytojams. Laiškai seseriai Annai Alinai, Vaižgantui ir Girai atskleidžia nesitikėjus visuotinio pripažinimo, tačiau vertėja rašo, kad jai buvo labai malonu gauti gausybę paragininimų, ypač iš lenkų, toliau versti lietuvių poeziją į lenkų kalbą⁴². Tais pačiais metais laikraščio *Litwa* leidykla šią poemą išleido atskira knygele, tad vertėja knygeles siuntė pažįstamiems Lietuvoje ir Lenkijoje, ypač rūpinosi, kad jas gautų poetė Maria Konopnicka ir prozininkė Gabriela Zapolska, taip pat artima draugė lenkų publicistė ir senosios Lietuvos istorijos populiarintoja Konstancja Skirmunttówna. Knygelę platino švietėja ir poetė Margarita Kemėšytė savo knygynėlyje-skaitykloje Utenoje. Su Konstancja Stefania bendravo laiškais, su Margarita susitikdavo Utenoje. Jas vienijo bendras tikslas – per poeziją, vertimus suartinti lietuvių ir lenkų tautas. Taip Jabłońska įsiliejo į apie Lietuvą rašiusių moterų būrį. Ji minėtina šalia Karolinos Praniauskaitės, Stanislavos Medeikšaitės-Paškevičienės, Liudvikos Didžiulienės, Elizos Orzeszkowos⁴³, Marios Rodziewiczównos, Helenos Cepryńskos, Marios Konopnickos, Gabrielos Zapolskos.

⁴¹ Iš laiškų sužinome, kad vienas iš Stefanios korespondentų buvo Lvice gyvenęs lenkų rašytojas, publicistas, socialistas ir nepriklausomybės aktyvistas Gustawas Daniłowski (slap. Władysławas Orvidas), kuris, esą, prašė jos kaip tarpininkės žymių žmonių kontaktų Lietuvoje ir ragino rašyti tekstus apie Lietuvą, taip pat straipsnį apie lietuvių literatūrą, ir net buvo ją aplankęs Lietuvoje. Vertėja išsiuntė keletą straipsnių, tačiau dėl sudėtingos politinės padėties jie greičiausiai nepasiekė adresato.

⁴² Stefanios Jabłońskos laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui, 1909 05 14, VUB RS, F1-E323, l. 2a.

⁴³ Jabłońskai greičiausiai itin imponavo Gardine gyvenusios Elizos Orzeszkowos asmenybė. Rašytoja dalyvavo 1863 m. sukilime Lenkijoje ir savo dvare slėpė sukilėlių vadą Romualdą Trauguttą, taip pat skleidė intelektualinio moterų išsilaisvinimo idėjas, labai vertino George Sand kūrybą. Manytina, kad Jabłońskos tapatumo formuoseną galėjo paveikti ir šios lenkų kūrėjos knygos, ypač ją išgarsinęs vienas jos romanų *Marta* (1873) emancipacijos tema, taip pat Orzeszkowos Vilniaus

Korespondencija giminaičiams, pažįstamiems ir draugams atskleidžia, kad moteris buvo įžvalgi organizatorė – akcentuodavo geriausias laiškų adresatų charakterio savybes siekdama pasinaudoti jų pagalba, kad jos išversti tekstai būtų vertinami, skelbiami ir platinami, kad būtų populiarinami leidiniai, kuriuose jie išspausdinti. Pavyzdžiui, sudarydama ir versdama į lenkų kalbą minėtą lietuvių poetų, daugiausia aušrininkų, antologiją *Poezye odradzającej się Litwy*, ji glaudžiai bendradarbiavo su Gira. Kad poetas skirtų laiko ir dėmesio knygelei, kad vėliau ją populiarintų, Stefania išvertė net dešimt jo eilėraščių – tiek pat, kiek Maironio. Kadangi su šia antologija vertėja norėjo prisijungti prie Žalgirio mūšio metinių minėjimo Krokuvoje, su bičiule Konstancja itin rūpinosi ir paties minėjimo kultūriniu ir literatūriniu populiarinimu Lietuvoje. Sesuo Anna Alina buvo įpareigota Krokuvoje rasti leidėją rinkiniui, parašyti reklaminį tekstuką apie jį ir išsiuntinėti pažįstamiems⁴⁴. Vertėja šį savo sumanymą ir pati aktyviai platino laiškais. Kad knygelė išvystų dienos šviesą, Jabłońska net buvo užsibrėžusi užstatyti turtą. Ji ne tik ieškojo finansinės paramos, bet ir prašė giminaičių, pažįstamų tarpininkauti jai ir potencialiems leidėjams, taip pat rūpinosi, kaip išvengti cenzūros leidiniui pasirodžius. Sudėlioti į knygelę išverstus tekstus ir įvertinti vertimus padėjo Skirmunttówna. Publikuoti rinkinį prašyta Seinų leidybos draugijos, platinti Utenoje – Kemėšytės, populiarinti – dvasininkų Vaižganto ir Turausko, kitų pažįstamų. Išėjus knygelei, abu kunigai gyrė vertėjos talentą ir poetinę intuiciją, gebėjimą nenutolti nuo originalo ir perteikti kūrinio dvasią: „[N]uo lietuviškojo teksto labai maž teatsitolina, taip ir rodos, kad skaitai patį originalą.“⁴⁵

Padedama artimųjų ir draugų, vertėja užsibrėžtą tikslą pasiekė – leidinys publikuotas 1911 m. ir puikiai įvertintas, tačiau plačiau jo paskleisti ilgainiui, deja, nepavyko dėl cenzūros, su kuria Jabłońska dažnai susidurdavo.

.....
laikotarpio (1879–1982) publicistika, kurioje nagrinėti moterų teisių klausimai. Aktyvi moteris Vilniuje organizavo knygyną-leidyklą, pradėjusią veikti 1879 m. rugpjūtį, turėjusią pagyvinti lenkiškų knygų leidybą Lietuvoje. Tačiau dėl šios veiklos Orzeszkowa buvo apkaltinta palaikiusi lenkų agitaciją, valdžios nurodymu knygynas 1882 m. buvo uždarytas, leidėja patyrė didelių finansinių nuostolių, jos knygas uždrausta pardavinėti visoje vadinamojo Vakarų krašto teritorijoje. Daugiau apie tai – Orzeszkowos laiškuose Nikodemui Erazmui Iwanowskiui: Giedrius Židonis, Jowita Niewulis-Grablunas, *Nikodem Erasm Iwanowski, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka: Korespondencja i wspomnienia = Nikodem Erasm Iwanowski, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka: Korespondencja ir prisiminimai*, Kaunas: LSMU Kalbų ir edukacijos katedra, 2023, p. 105.

⁴⁴ Stefanjos Jablonskienės laišakai (1909–1935): 7 laiškas seseriai Annai Alinai, 1909 05 14, 9 laiškas seseriai Annai Alinai, 1910 m., 10 laiškas seseriai Annai Alinai, 1910 m., LLTI BR, F1-6406.

⁴⁵ P. T. [Pranas Turauskas?], „Stefanja Jabłońska: poezye odradzającej się Litwy“, *Draugija*, Nr. 15 (57), 1911 09 11, p. 72–88.

Ne kartą buvo sulaikytos moters susirašinėjimo draugų jai siunčiamos lietuvių autorių knygos. Pavyzdžiui, pašto administracija norėjo konfiskuoti Girai siųstus Vinco Krėvės kūrinius *Šarūnas* ir *Gilšė*, klaidingai juos palaikiusi pačios Jabłońskos vertimais⁴⁶. Tai leidžia teigti, kad vertėjos talentas buvo akivaizdus, o valdžia domėjosi jos veikla. Moteris labai džiaugdavosi Lenkijos leidėjų paprašyta parašyti straipsnių apie Lietuvą, tačiau jie taip pat neretai būdavo cenzūros sulaikomi pasienyje ir nepasiekdavo tikslo. Nepraėjus nė metams po poezijos antologijos publikavimo, Vilniaus Laikinasis spaudos reikalų komitetas nusprendė, kad tekstuose per daug kultūrinio ir politinio Lietuvos protegavimo, todėl Jabłońskai iškelta baudžiamoji byla, apkaltinus ginkluoto sukilimo organizavimu. Šitai vertėją ir papiktino, ir prajuokino. Paaiškinusi teisėjui, kad vertė cenzūros leistus kūrinius, sulaikyta nebuvo, bet privalėjo sumokėti 300 rublių užstatą ir negalėjo niekur išvykti, taip pat prarado dalį tiražo – jis buvo konfiskuotas, dėl to moteris vėliau dar sunkiau vertėsi ir desperatiškai ieškojo leidėjų Lietuvoje ir Lenkijoje. Girai Stefania rašė, kad ši byla turėtų ir lietuvių, ir lenkus įtikinti, kad jų bendras priešas – imperinė Rusija.

Moters kasdienybės atvertys laiškuose ir vertimų gausa leidžia manyti, kad išgyventi jai padėjo būtent vertėjos talentas, moteriškas užsispyrimas ir bajoriškas atkaklumas. Lietuvių autorių tekstų vertimų lenkų kalba ji publikavo leidiniuose *Viltis*, *Litwa*, *Młoda Litwa*, *Kurier Litewski*, *Echo Litwy*, *Głos Litwy*, *Dzwon Litwy*, *Nowiny*, *Przegląd Wileński*, *Vienybė*, *Moja Przyjaciółka*, *Ilustrowany Kurjer Codzienny*, *Vilniaus rytojus*, taip pat Berno, Prahos leidiniuose. Be minėtų Baranausko poemos vertimo ir lietuvių poezijos antologijos, atskiromis knygelėmis lenkų kalba dar išleido rinkinį *Poezje litewskie z przed roku 1863 (Lietuvių poezija iki 1863 m., 1921)*, Maironio poemą *Jaunoji Lietuva* ir *Mūsų vargai* (*Młoda Litwa*, 1920; *Nasze niedole*, 1922), į lenkų kalbą išvertė Mykolo Biržiškos knygelę *Antanas Klementas: Lietuvių rašytojas pradžioj XIX-ojo amžiaus (Antoni Klementt: Pisarz litewski w poczatku w XIX, 1921)*. Vertėja taip pat buvo Vydūno kūrybos gerbėja, į lenkų kalbą išvertė ir atskiromis knygelėmis išleido penkis jo kūrinius: *Lietuva savo senovėje ir dabartyje (Litwa w swej przeszłości i terażniejszości, 1919)*, *Prabočių šešėliai (Cienie przodków, 1920)*, *Mūsų uždavinys (Nasze zadanie, 1921)*, *Žvaigždžių takai (Drogi gwiazd, 1922)*, *Jūrų varpai (Dzwony morza, 1922)*. Vertimų kokybė nenusileido kiekybei – šitai liudijo ne vienas atsiliepimas, Jabłońskos knygų reklama įvairiuose leidiniuose.

⁴⁶ Stefanjos Jablonskienės laiškas Liudui Girai, 1911 11 14, LNMMB RS, F7-272.

Be to, kaip minėta, moteris rašė straipsnius, kurių temos buvo labai įvairios: nuo kultūros ir emancipacijos iki ekonomikos, politikos⁴⁷. Laiškuose su bendraminčiais keitėsi nuomonėmis apie naujai pasirodžiusias knygas, nevengdavo pasidalyti kritiškais mintimis apie naujausius veikalus (pvz., Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės knygą *Lietuvoje* (1910), jos feljetonus), vertino leidinius *Viltis*, *Vaivorykštė*, *Draugija*, aptarinėjo sudėtingą to meto visuomeninę ir politinę situaciją, permainingus lietuvių ir lenkų santykius. Vertėja nuolat turėjo įvairių kūrybinių sumanymų, net norėjo leisti satyrinį žurnalą. Taigi intelektualinę ir kūrybinę brandą Jabłońska pasiekė XX a. antru ir trečiu dešimtmečiais, kaip ir Marija Pečkauskaitė, Ona Pleirytė-Vaidilutė, Kymantaitė-Čiurlionienė.

Svarbi Jabłońskos veiklos sritis – mažųjų edukacija. Pagimdžiusi devynis vaikus, padedama sesers juos išauginusi dorais žmonėmis, rūpindamasi beglobiais vaikais savo tėviškės apylinkėse, Stefania neabejotinai sukaupė nemažai pedagoginės patirties, kurią, bendradarbiaudama su Mykolu Biržiška, sudėjo į edukacinę knygelę lenkų kalba *Nowe czytanki (Nauji skaitiniai)*, skirtą patiems mažiausiems, ir į mokyklinę chrestomatinę knygelę jau skaitantiems vyresnio amžiaus moksleiviams. Vilniuje buvo išleistos dvi skaitinių dalys (d. 1 – 1916–1917 m. M. Kuchtos spaustuvėje, ant viršelio nurodyta fiktyvi 1915-ųjų data, skirta cenzūrai suklaidinti; d. 2 – 1919 m. „Švyturio“ spaustuvėje). 1923 m. skaitinių knygelės papildytos ir vėl publikuotos Kaune, Gurvičių spaustuvėje. Tačiau nepalanki politinė situacija neleido joms pasiekti Vilniaus krašto mokyklų – edukacinių skaitinių ir chrestomatijos antras leidimas čia buvo uždraustas. Populiariausios skaitinių temos buvo krikščioniškasis tikėjimas, tėvynės meilė ir lietuviybė, taip pat gamtos pasaulio reikšmė ir grožis. Į skaitinius vertėja įtraukė ir savo poezijos. XX a. pradžios Vilniuje ir Kaune tokio pobūdžio lektūros itin trūko ne tik lenkų, bet ir lietuvių mokyklose. Ja siekta moksleivius ugdyti, mokyti ir padėti jiems orientuotis gyvenime per Lietuvos krašto, tautosakos, istorijos, kultūros ir literatūros pažinimą, taip pat svarbiausių lenkų autorių, rašiusių apie Lietuvą, kūrinius (Maironio, Baranausko, Vydūno, Vinco Kudirkos, Giros, Simono Daukanto, Mickevičiaus, Józefo Ignaco Kraszewskio ir kt.), paskatinti lenkiškai kalbančius Lietuvoje gyvenančius vaikus geriau pažinti ir pamilti šį kraštą. Įvertinus to meto edukacinių leidinių vaikams kontekstą teigtina, kad šie pedagoginiai leidiniai išsiskyrė įtaigumu ir turiningumu.

⁴⁷ Pavyko aptikti tokius straipsnių pavadinimus: „Po co“, „Emancypacja mężczyzn“, „Dziwne oczy“, „Lietuvos turtas“, „Nusistatymo klausimas su Rytų Lietuva“.

Skaitiniai ir lavino skaitymo įgūdžius, ir pildė bendrąsias mažiausių moksleivių žinias. Juose nuosekliai plečiamas jaunųjų skaitytojų akiratis, žadinama fantazija, didaktiškai saikingai formuojami moraliniai įsitikinimai einant nuo vaikui artimiausios aplinkos (šeima, kiemas, sodžius) prie tolimesnės (mokykla, bažnyčia, miškas, laukas, miestas) ir abstraktesnių geografinių ir istorinių žinių. Teigiami atsiliepimai apie knygeles ir rekomendacijos jas skaityti ne tik vaikams liudija, kad skaitiniai tuo metu buvo žinomi ir populiariūs mokyklose, kuriose mokyta lenkų kalba. Mykolas Biržiška Jabłońskos knygeles reklamavo kaip leidinius apie Lietuvą šalia Kraszewskio, Vydūno, Petro Klimo, Maironio, Pleirytės-Puidienės, Juozapo Albino Herbačiausko kūrinių.

Apibendrinimas

Stefania Jabłońska – sudėtingo likimo emancipuota moteris, bajorė litvomanė, siekusi derinti privatų gyvenimą, šeimą ir kūrybą, dvaro ir miesto kultūrą. Bikuškio dvare išaugusiai moteriai, persiėmusiai pasipriešinimo priespaudai, ypač imperinės Rusijos, idėjomis, ištekėjusiai už šiai šaliai tarnaujančio karininko, nebuvo lengva formuotis savąją tapatybę. Tačiau likusi be vyro, stojiška, žingeidi, inteligentiškų manierų, įžvalgi ir atkakli moteris sugebėjo savo gyvenimu ir veikla suderinti liuteronybę (savo religijos neišsižadėjo iki gyvenimo pabaigos nepaisant to, kad jai itin artimos seserys tapo katalikėmis), lenkiškos laisvės siekį (du sūnūs tapo Lenkijos kariuomenės karininkais) ir Lietuvos nepriklausomybės dvasią (pritarė lietuvių tautos, jos kultūros ir literatūros atgimimo idėjomis, lietuvių kalbos įvedimui bažnyčiose ir kitose sferose, užsiėmė lietuvių visuomenei naudinga veikla globodama ir edukuodama beglobius vaikus), vienyti skirtingų tautų ir pažiūrų kultūros žmones (pratęsdama lietuviškų temų sklaidą ir Lietuvos vaizdavimo paradigmą literatūroje lenkų kalba populiarino Abiejų Tautų Respublikos atgaivinimo idėjas).

Jabłońskai nuo pat jaunystės buvo svarbus rašymas, kūryba. Tačiau į kultūros ir literatūros pasaulį ji įžengė tik virš keturiasdešimties, kai liko be vyro ir turėjo rasti būdą išgyventi ir išlaikyti šeimą. Aktyvi moteris sugebėjo įtvirtinti savo tapatybę – derindama motinos ir senelės rūpesčius su visuomenine ir intelektualia kūrybine veikla, nepaisydama dažnų neprieklių, aplink save subūrė artimuosius ir draugus, kurie padėjo jai organizuoti vertimų leidimą ir sklaidą, straipsnių publikavimą. Puikus lenkų ir

lietuvių kalbų mokėjimas, erudicija ir poetinė intuicija vertėjai leido tiksliai ir meniškai atskleisti žymiausių lietuvių rašytojų tekstų prasmę lenkų kalba. Realizuoti kūrybinius sumanymus jai padėjo nuolatinis dialogas su būriu intelektualų vyrų, taip pat kūrybinis bendradarbiavimas su aktyviomis moterimis rašytojomis Konstancja Skirmunttówna, Margarita Kemėšyte, Maria Konopnicka. Santykius su Liudu Gira galima pavadinti dvasine ir kultūrine vyro ir moters partneryste, inspiravusia vertėją ne vienam kūrybiniam iššūkiui, skatinusia imtis savirefleksijos, įsitvirtinti, reikštis viešojoje erdvėje. Savo plačiai apimančia kūryba ir vertimais, taip pat edukaciniais darbais ji įnešė svarų indėlį į XX a. pirmos pusės pedagogiką, papildė moterų literatūros tradiciją ir keitė rašančios bendruomenės, kurią dar neretai reprezentavo vyrai, suvokimą.

Lou Andreas-Salomé moteriškosios savivokos labirintuose

ANOTACIJA: Lou Andreas-Salomé (1861–1937) – vardas, dažnai pasikartojantis Friedricho Wilhelmo Nietzsche's (1844–1900), Rainerio Maria'os Rilke's (1875–1926), Sigmundo Freud (1856–1939) biografijų puslapiuose. Tendencinga, kad daugumoje tokio pobūdžio tekstų Andreas-Salomé pristatoma pirmiausia kaip šių vyrų susižavėjimo ir meilės objektas bei kūrybinio įkvėpimo šaltinis. Prie savotiškos šios asmenybės mistifikacijos, kuriai labiausiai ir pasitarnauja romantizuota manipuliacija atskiromis biografijos detalėmis, tarsi etiketės limpa amžinojo moteriškumo (pranc. *femme fatale*, vok. *das Ewig-Weibliche*), mūzos ir meiluzės epitetai. Andreas-Salomé virsta savotišku drąsios, nepriklausomos, iš XIX a. formuoto buržuazinio moteriškumo rėmų besiveržiančios ir į XX a. su nauja energija ateinančios moters simboliu. Vis dėlto toks vaizdiny su pat šių dienų lieka fatališkai prišlietas prie santykių su žymiais to meto vyrais, intelektualiniu elitu. Apskritai Andreas-Salomé recepcijoje intymiais tarpasmeniniais santykiais domėtasi labiau nei meniniu ir moksliniu palikimu. Šiame straipsnyje pristatomi Andreas-Salomé biografijos faktai, prisidėję prie pasakojimo apie šią asmenybę kūrimo, o kartu supažindinama su kai kuriais teksta, atskleidžiančiais esminius jos mąstymo ir pasaulėžiūros aspektus.

RAKTAŽODŽIAI: moteriškumas, rusiškumas, biografija, lytiškumas, rašymas.

Biografija kaip paveikus žinojimas

Lou Andreas-Salomé gimė 1861 m. rusų generolo šeimoje¹, buvo šeštas vaikas ir vienintelė duktė. Vaikystę ir paauglystę praleido Sankt Peterburge, tuometinėje Rusijos imperijos sostinėje: butas Generaliteto pastate, pasi-vaikščiojimai Nevos krantine, prabangūs pokyliai ir brangios dovanos – taip atrodė Andreas-Salomé šeimos gyvenimas. Šie ankstyvieji metai apgaubę ypatingai suvokiamo rusiškumo, netgi moteriško rusiškumo aura. Apie ją Nietzsche *Ecce homo* rašys: „[T]ai įstabus jaunos rusės, su kuria tuomet bičiuliavausi, panelės Lou von Salomé, įkvėpimo vaisius.“² Kita vertus,

.....
¹ Tai viena iš charakteringų, kliše tapusių biografijos detalių.

² Nietzsche apie „Himną gyvenimui“ ar „Maldą gyvenimui“ („Lebensgebet“): žodžius parašė Andreas-Salomé, muziką pats Nietzsche. Žr.: Friedrich Nietzsche, *Ecce homo: Kaip tampama tu, kas esi*, iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 111.

Andreas-Salomé etninė kilmė su Rusija ir rusiškumu turi veikiau socialinį, politinį nei etninį ryšį. Jos tėvas Gustavas Ludwigas von Salomé, užtarnavęs generolo laipsnį bei, sėkmingai numalšinus 1830 m. sukilimą Lenkijoje, imperatoriaus Nikolajaus I pakeltas į kilmingųjų luomą, buvo prancūziškos, vokiškos ir baltiškos, o motina Louise Wilm – vokiškos-daniškos kilmės. Artimoje aplinkoje bei šeimoje daugiausia kalbėta vokiškai. Rusų kalbą Lou mokėjo ganėtinai prastai, nes ši tuo metu vartota tik liaudies³. Apie Andreas-Salomé rusų kalbos mokėjimo lygį galima spręsti iš šio gana anekdotiško pasakojimo. Besimokydama paskutinėse klasėse, ji skundėsi tėvui dėl savo menkų rusų kalbos žinių⁴. Tėvas dukrai išrūpino laisvojo klausytojo statusą⁵. Be to, Andreas-Salomé menkai pažino pačią Rusiją kaip šalį, jos kasdienį gyvenimą, eilinius, nuo aukštuomenės nutolusius žmones. Todėl moteriškasis rusiškumas, sumaniai išnaudotas Vakarų Europoje, iš esmės buvo romantizuotų įvaizdžių visuma, egzotiškumu žavėjusi daugumą vokiečiakalbių intelektualų, ypač vyrus. Ištara: „nes mes jautėmės ne tik rusiškoje ‚tarnyboje‘, bet ir esą rusai“⁶, tiksliai nusako savivoką, įgalinusią Andreas-Salomé identifikuotis su romantizuotu pseudorusiškumu, bet nereikia realios tautinės, socialinės, kultūrinės ar politinės atsakomybės. Galima teigti, kad Andreas-Salomé namų aplinka, izoliuota nuo politinių įvykių, socialinių problemų, visuomeninių bruzdėjimų, leido jai lengvai, be didesnio „kultūrinio šoko“, adaptuotis Vakarų Europoje⁷.

Nuo pat vaikystės Andreas-Salomé lydėjo ypatingas vienatvės jausmas (broliai buvo gerokai vyresni), kurio jai nepavyko nugalėti visą likusį gyvenimą. Jis buvo stipriai sumišęs su polinkiu į fantazijas, kuriose Dievui suteikta kertinė funkcija. „Kaip žinai“ (vok. „wie Du weißt“⁸) – būtina vaikiškų pasakojimų, neretai apimdavusių konkrečios dienos įvykių ir patirčių ataskaitas, įžanga. Tačiau nepertraukiama Dievo tylą pastūmėjo Andreas-Salomé prie išvados, kad Dievo nėra. Dievas – tik žmogiškojo proto ir

³ „Sunku perteikti, kuri kalba (Rusijoje) mums buvo pirmutinė: rusų, tuomet daugiausia vartota liaudies, būtų tuoj nusverta vokiečių ir prancūzų.“ Žr. Lou Andreas-Salomé, *Lebensrückblick*, e-artnow, 2018, p. 37. (Jeigu nenurodyta kitaip, vertimai iš vokiečių kalbos atlikti straipsnio autorės.)

⁴ Andreas-Salomé mokėsi privačiose mokyklose, kur rusų kalbos buvo mokoma kaip atskiro dalyko. Salomé namuose daugiausia kalbėta vokiškai.

⁵ Lou Andreas-Salomé, *op. cit.*, p. 31.

⁶ *Ibid.*, p. 37. Plg.: „[D]enn wir fühlten uns nicht nur in russischen ‚Dienst‘, sondern als Russen.“

⁷ Nepaisant tokios mišrios kilmės, Andreas-Salomé vienintelė iš šeimos išsikėlė gyventi svetur. Šią situaciją iš dalies nulėmė ir tai, kad ji buvo jauniausias vaikas šeimoje, kai kiti du broliai buvo žymiai vyresni ir pasirinkę tarnybas, glaudžiau juos suvedusias su vietine visuomene, jos poreikiais ir realijomis. Tuo tarpu ji augo viena, iš esmės ruošiamą būsimai santuokai.

⁸ Lou Andreas-Salomé, *op. cit.*, p. 15.

kryptingos veiklos produktas. Kita vertus, ne asmeninio tikėjimo praradimas ir į Dievą nukreiptos komunikacijos bergždumas lėmė asmeninę brandą. Iš dalies, gal dar skaudžiau, šią fantazijos galią sutrūkdė ir į tikrovę, anot Andreas-Salomé, išvedė pirmieji santykiai su olandų bendruomenei priklausiusiu pamokslininku Hendriku Gillot. Pastarasis buvo pasiruošęs palikti šeimą dėl sąjungos su Andreas-Salomé, nors ji pati nepuoselėjo rimtų ketinimų.

Nesuderinami Andreas-Salomé ir pastoriaus Gillot lūkesčiai tapo moraliniu pretekstu kitiems romantiškiems ir (arba) kolegiškiems santykiams su vyrais, nepaisant jų turimų santuokinių išipareigojimų. Toks moralinis labilumas prisidės prie ilgainiui išsialėjusio Andreas-Salomé kaip *femme fatale* įvaizdžio. Dėmesį atkreipia ir tokie ano meto moteriai neiprasti, maištingi ir skandalingi poelgiai kaip konfirmacijos atsisakymas⁹, pasirinkimas studijuoti ir gyventi užsienyje, santuokos instituto ignoravimas ir sąmoningas (nors ir laikinas) celibato pasirinkimas.

Andreas-Salomé studijos Ciuricho universitete prasidėjo po privačių parengiamųjų kursų pas profesorių Aloisą Biedermanną ir truko maždaug metus. Įkarštis, su kuriuo ji ėmėsi studijų, esą buvęs toks didelis, jog sukėlęs rimtų sveikatos problemų. Studijas teko nutraukti ir pradėti gydytis. Viešėdama Romoje pas žinomą moterų teisių entuziastę Malwidą von Meysenburg (1816–1903) Andreas-Salomé sutiko Paulį Rée (1849–1901), rašytoją, filosofą, gydytoją. Pastarasis ją supažindino su Nietzsche, taip duodamas pradžią ryšiui, reprezentuojamam žymiosios nuotraukos: Nietzsche ir Rée prie vežimo ienų, Andreas-Salomé vežime, apsimetanti, kad botagu tuoj užplieks abiem vyrams¹⁰. Priklausydama moterų emancipacijos idėjas propagavusiam von Meysenburg rateliui, Andreas-Salomé tikėjosi būsianti pagirta už drąsą nepaisyti visuomeninių konvencijų, bet viskas baigėsi nesėkmingu vyresnių moterų bandymu ją apvedinti (tiesa ta, kad ir Nietzsche, ir Rée siekė jos rankos)¹¹. Akivaizdu, kad šis ryšys buvo radikalus moralės laužymas: jokiais (santuokos, giminystės) ryšiais nesaistomas trijų jaunų žmonių, moters ir dviejų vyrų, bendras sambūvis, sukėlęs susidomėjimo ir susirūpinimo bangą. Po mažiau nei metų ši sąjunga, gerokai perdėta vėlesnės

.....
⁹ Norint gauti rusišką pasą, būtiną išvykti ir gyventi užsienyje, buvo reikalinga konfirmacija. Andreas-Salomé jos atsisakius, kilo migracijos keblumų, kuriuos padėjo išspręsti Gillot. Vienoje iš Nyderlandų provincijos bažnytelių suteikta konfirmacija esą panėšėjo į simbolines jungtuves.

¹⁰ Ši nuotrauka, kuria pasidvygėjo Nietzsche, gali būti šifruojama ir kaip aliuizija į Platono sielos palyginimą: kūną – vežimą, važnyčiojamą protingosios sielos dalies (Andreas-Salomé, taigi moters), tramdančios du neklusnius žirgus – aistringąją ir juslinę sielos dalis.

¹¹ Lou Andreas-Salomé, *op. cit.*, p. 46.

receptijos, buvo nutraukta Nietzsche's sesers Elisabeth Förster-Nietzsche (1846–1935) intrigų. Šitaip į Nietzsche's tyrinėtojų ir raštų recipientų sąmonę be didesnio kritiškumo Andreas-Salomé pateko kaip pastarojo mylimoji, mūza ir meilužė.

Nepajėgdami ir net nesiekdami patikrinti intymių ir trivialių biografijos detalių, tyrinėtojai yra linkę remtis pačios Andreas-Salomé paskelbta deklaracija, jog ji niekada neužsiimsianti lytiniais santykiais¹². Toks manifestas šiai asmenybei suteikia dar daugiau kontroversijos, ypač todėl, kad nuskamba iš pasaulietės lūpų. Tuo atžvilgiu netikėtas sprendimas tekėti už orientalistų, iranėnų kalbų specialisto, bet institucinio nepritapėlio Carlo Friedricho Andreaso (1846–1930)¹³ šokiravo Andreas-Salomé pažįstamus. Tarpasmeninių santykių narpliojimas ne vien kursto skaitytojų susidomėjimą, bet ir atlieka reikšmingą Andreas-Salomé mito konstravimo funkciją.

Andreas-Salomé pažinčių ratas plėtėsi, be to, iki susidomėjimo psichoanalize XX a. antrame dešimtmetyje ji nemažai keliavo po Prancūziją, Austriją, Balkanus, Skandinaviją. Intelektualiniai rateliai, gausi komunikacija, artimi ryšiai su vienu ar kitu savo srities specialistu bei uoli savišvieta padėjo tobulėti. Andreas-Salomé aktyviai rašė tiek grožinius kūrinius, pavyzdžiui, romanas *Ruta* (*Ruth*, 1895), *Namas. Vienos šeimos istorija iš praėjusio amžiaus pabaigos* (*Das Haus. Eine Familiengeschichte vom Ende des vorigen Jahrhunderts*, 1921), taip pat ir kritinius, filosofinius, kultūrinius tekstus, kaip antai straipsnį „Jėzus – žydas“ („Jesus der Jude“, 1895), knygas *Friedricho Nietzsche's raštai* (*Friedrich Nietzsche in seinen Werken*, 1894), *Henriko Ibseno moterų portretai* (*Henrik Ibsens Frauengestalten*, 1892) ir kt. 1897 m. užsimezga ketverius metus truksiantys intymūs santykiai su Rilke, turbūt geriausiai atskleidžiantys, kokį stiprų, intymumo ribas peržengiantį intelektualinį vaidmenį atliko Andreas-Salomé.

Šalia visų hipostazuojamų intymių ryšių, neabejotinai kurstančių susidomėjimą, Andreas-Salomé teks intelektualinio autoriteto vaidmuo. Abi –

¹² 1997 m. žurnale *Naujoji Romuva* publikuojamas Andriaus Konickio straipsnis „Didysis ligonis“, kuriame bandoma nušviesti Nietzsche's asmenybę bei galimas jo dvasinio ir fizinio pakrikimo priežastis. Aprašant Nietzsche draskiusius vidinius prieštaravimus, dalyje apie santuoką, pastraipa skiriama ir jo pažinčiai su Andreas-Salomé. Nietzsche vaizduojamas kaip šios moters pakerėtas vyriškis, kuris „skuba pas mylimąją, maldauja, tačiau atsakymas vėl tas pats: šeimyninis – ir lytinis! – gyvenimas šios ‚rusų mergaitės‘ dar visiškai nevilioja“. Ir nors straipsnyje užsimenama apie išskirtinį Andreas-Salomé intelektą, skaitytojui kur kas intensyviau sugestijuojama, kad „kai jinai užsigeis vyrų ir kūniškų malonumų, jai vėl nebus jokių ribų ar taisyklių, ir apie tai vėl kalbės visa Europa [išskirta cituojant – J. J.]“. Žr. Andrius Konickis, „Didysis ligonis“, *Naujoji Romuva*, 1997, Nr. 7–8 (517–518), p. 55–66.

¹³ Ji ne tik išteka sąlygiškai vėlai – 26 metų, bet ir padaro tai po Andreaso surengtos „akcijos“, kuomet šis, griebęs nuo stalo duonriekį peilį, beda jį sau į krūtinę.

1899 ir 1900 m. – kelionės į Rusiją Rilkei, kuris tos šalies vaizdinių pilnatvėje „panardino savo paties giliausias bėdas ir maldas“¹⁴, vadovautos Andreas-Salomė. Abu uoliai studijuoja rusų literatūrą ir mokosi rusų kalbos¹⁵. Atvykę į Rusiją, lankosi menininkų būreliuose (susitinka su Levu Tolstojumi, Leonidu Pasternaku, Ilja Repinu ir kt.), Maskvoje, Sankt Peterburge, Kazanėje, Saratove, Samaroje ir kituose miestuose. Plaukia Volga, įsikuria paprastoje valstiečio trobelėje (izboje), geria arbatą iš samovaro ir valgo barščius. Rusiškosios patirties svarbą liudija ir beveik po ketvirčio amžiaus viename iš *Sonetų Orfėjui* (1922) girdimos reminiscencijos: „Atminimą nebent minučių kelių... / Pavasaris... Rusija... Žirgas žaroj“¹⁶. Kita vertus, šis akivaizdžiai romantizuotas ir gerokai mistifikuotas požiūris, kad Rusijoje protas nediferencijuotas, o dvasia neatsiskyrusi nuo kūno, žavėjo ne vien Rilkę. Apskritai būtų galima teigti, kad Rilke's Rusijos ir rusiškumo patirtis buvo suformuota ne aktualių tuomečių įvykių, o veikiau tam tikrų XIX a. parašytų veikalų (pvz., Ivano Kirejevskio ir kt.) ir pačios Andreas-Salomė straipsnių, idealizuojančių pasyvią, naivią, primitivią rusiškąją būtį. Psichoemocinė šiaip jau įvairiomis prasmėmis nesėslaus Rilke's priklausomybė nuo Andreas-Salomė reiškėsi ir kūryboje. Eilėraščių rinkinys *Dir zu Feier* (1897–1898), dedikuotas Andreas-Salomė, šios prašymu taip ir neišspausdintas¹⁷. O žymusis eilėraštis „Akis man užgesink“ („Lösch mir die Augen aus“)¹⁸, kurį ne vienas teologiškai angažuotas tyrinėtojas suskubo vertinti kaip begalinio atsidavimo Dievui liudijimą, iš tiesų esąs apofatiškai išaukštintos vyro meilės moteriai išpažinimas¹⁹. Praėjus ne vieniems metams, kai šis aistringas ryšys jau buvo transformavęsis į intensyvią epistolinę komunikaciją, Rilke siūsdavo Andreas-Salomė savo eilėraščius, knygas, aprašydavo išpūdžius, pavyzdžiui: „[T]ai keistas eilėraštis, parašytas šiandien ryte, jį aš tau siunčiu“²⁰, etc.

1911 m. Andreas-Salomė susidomi psichoanalize, iš esmės pakeisiančia jos gyvenimo būdą ir padėsiančia rasti išraišką tam, ką pati bus apmąščiusi

¹⁴ Lou Andreas-Salomė, *op. cit.*, p. 64.

¹⁵ Tuo laikotarpiu atsiras Rilke's vertimų iš rusų kalbos. Beje, Rilke kaip vertėjas lietuvių skaitytojų auditorijai mažai žinomas.

¹⁶ Rainer Maria Rilke, *Sonetai Orfėjui* = *Die Sonette an Orpheus*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Bukontas, Vilnius: Santara, 2014, p. 58.

¹⁷ Pasirodė tik 1959 m. rinktinių raštų serijoje, gerokai po abiejų mirties.

¹⁸ Rainer Maria Rilke, *Poezija* = *Die Gedichte*, sudarė Sigita Geda, iš vokiečių k. vertė Vytautas P. Bložė... [et al.], Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 54–55.

¹⁹ Andreas-Salomė pasiūlo Rilkei jį įtraukti į *Valandų knygą* (*Das Stunden-Buch*). Žr. Andreas-Salomė, *op. cit.*, p. 72.

²⁰ Ingeborg Schnack, *Rainer Maria Rilke Chronik seines Lebens und seines Werkes 1875–1926*, Erweiterte Ausgabe von Renate Scharffenberg, Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 2009, p. 469.

savarankiškai. Tapusi Freudo mokine, ji pristabdo literatūrinę veiklą ir susikoncentruoja į psichoanalitinę terapiją (ilgainiui tapusią ir pragyvenimo šaltiniu) bei psichoanalitinės tematikos tekstų rašymą. Taip pat vis rečiau keliauja, išvykas derindama su galimybe pasimatyti ir padiskutuoti su Freudu bei jo dukra Anna (1895–1982). Pastaroji Andreas-Salomé laikė ne vien drauge, bet ir bendraminte bei mokytoja.

Vėlyvieji Andreas-Salomé gyvenimo metai įrėžti į NSDAP²¹ politinės legitimacijos bei nacistinio režimo siautėjimo erą: psichoanalizę apšaukus „piktadarišku žydų mokslu“, jos rašytos knygos bei dalis asmeninės bibliotekos buvo sudeginta²². Urna su pelenais palaidota vyro kape tais pat 1937-aisiais, tačiau užrašas antkapyje iškaltas tik 1992 m.

Moteriškas / nemoteriškas rašymas

Sąlygiškai galima išskirti du Andreas-Salomé kūrybos periodus: pirmą būtų galima pavadinti ikipsichoanalitiniu, antrą – daugiausia psichoanalitiniu. Psichoanalizės kaip efektyvaus gydymo metodo praktikavimas atribojo Andreas-Salomé nuo įprastinio gyvenimo būdo. Kaip jau minėta, sulig 1911 m. ji pristabdo savo literatūrinę kūrybą, išskyrus kelis tekstus, pavyzdžiui, nedidelės apimties knygėlę *Velnias ir jo senelė* (*Der Teufel und seine Großmutter*, 1922), kur psichoanalizė pristatoma iš kiek kitos perspektyvos. Šioje straipsnio dalyje, atsižvelgiant į jo užmojus ir apimtį, bus apsistota prie pirmo, aktyvios literatūrinės, iš dalies ir kritinės filosofinės kūrybos etapo. Jos rašytuose tekstuose pinasi išmonė, asmeninės patirtys, apvilkotos literatūrinių herojų rūbais, bei gyvenamojo meto aktualijos. Romanai ir kritinės esė apie žymius asmenis, pavyzdžiui, Nietzsche, Ibseną, Rilkę, funkcionuoja ir kaip, iš vienos pusės, epochos, iš kitos, labai asmeniškų patirčių dokumentai.

Jau minėtame romane *Namas. Vienos šeimos istorija iš praėjusio amžiaus pabaigos*²³ vaizduojamas gyvenimas šeimos, kurios išoriškai darnūs tarpusavio santykiai palengva pleišėja. Tėvas, gydytojas, klinikos vadovas, atlieka klasikinį patriarchalinės buržuazinės šeimos ašies ir maitintojo vaidmenį. Motinos jaunystės ambicijos, grįstos muzikiniu talentu, taip ir lieka nerealiizuotos ir dėl santuokos, ir dėl vyrų galios apskritai spręsti moters vaidmenį ir likimą: „Muzikos vis tiek būtų tekę atsisakyti. Tėvo valia būčiau tapusi

.....
²¹ Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija.

²² Kitą dalį išsaugojo Ernstas Pfefferis (1893–1955), padėjęs paruošti ir autobiografiją *Lebensrückblick*.

²³ Omenyje turima XIX a. pabaiga.

slaugytoja ligoninėje, kur jis tuomet dirbo pavaduojančiu gydytoju.²⁴ Ji nuolankiai prisitaiko prie vyro poreikių ir nuomonės. Savo ruožtu, beveik suaugę vaikai neišpildo tėvo lūkesčių: sūnus meta medicinos studijas tam, kad taptų poetu, o dukra Gitta, namų puošmena, pasirenka nepageidaujamą jaunikį. Gitta savotiškai inicijuoja šį šeimos darnos eižėjimą, kai staiga, namiškiams nepastebint, iš mergystės pereina į moterystę. Ji, kaip ir pridera XIX a. merginai iš padorios šeimos, apribota privačia namų erdve ir panirusi į svajas. Uolus fantazavimas heroję atitraukia nuo realybės. Šis savotiškas pačios Andreas-Salomé literatūrinis *alter ego* įvyksiančiais santuokiniais mainais pademonstruos tikrovės priėmimo proceso eigą. Kitais žodžiais, svajonėse ir fantazijose paskendusi Gitta susikūrė savitą pasaulio matymo perspektyvą, netrikdomą ramaus šeimos gyvenimo tėvų namuose. Pastaruoju metu pagrindinis dėmesys jos idealizuotoje *ne-tikrovėje* tenka gydytojui Markusui Mandelsteinui, kurį ji myli besąlygiškai ir norėtų už jo tekėti, nors jį menkai pažįsta ir vargiai nutuokia, kas yra santuoka. Tėvai, kurių didžiausias rūpestis dukterų atžvilgiu – jas kuo greičiau ir sėkmingiau ištekinti, savotiškai pabunda iš savojo kasdienybės letargo: Gitta jau tinkamo tuoktis amžiaus. Jaunikio atžvilgiu jie vis dėlto skeptiški – žydas²⁵! Šiame romane Andreas-Salomé epizodiškai kelia klausimą, ar moteris – žmona ir motina – turi teisę į privatumą? Ar santuokos bendrystė reiškia vieno sutuoktinio subordinaciją kitam? Ar motina gali skaityti sūnaus laiškus ir nesidalinti jais su vyru, kuris įpratęs tarti paskutinį žodį? Nepaisant *happy end*, romane užsimenama apie pamažų yrančius socialinius patriarchalinius institutus, eižėjančią buržuazinę visuomenės sąrangą, besiformuojantį moterų emancipacijos judėjimą²⁶.

Po jau aptartu ramiu Andreas-Salomé tonu gali glūdėti aktualios, bet nutylimos arba sąmoningai slopinamos problemos. Straipsnyje „Jėzus – žydas“ Andreas-Salomé, laikydamosi tuo metu ganėtinai populiarios filosofinės (iš dalies pozityvistinės) linijos, kelia klausimą, kokie pagrindiniai veiksniai lėmė, kad krikščionybė susiformavo ir išplito kaip viena iš didžiųjų pasau-

²⁴ Lou Andreas-Salomé, *Das Haus. Eine Familiengeschichte vom Ende des vorigen Jahrhunderts*, e-artnow, 2016, elektroninė knyga, p. 136.

²⁵ Žydai – kitokie (plg. *ibid.*, p. 69). Galima spėlioti, ar tokia reakcija yra latentinio antisemitizmo išraiška, ar rūpestis dėl kultūrinių skirtumų. Kaip Gittos fantazijos keičiasi ir kaip ji bando prieštintis „tikrovei“, atskleidžia ir toks epizodas, kai jos sutuoktinis žydas nusikerpa plaukus (p. 148). Šį veiksmą galima interpretuoti ir ortodoksijos prasme (kai kurių judaizmo atšakų žydų paprotys), ir kaip simbolinę kastraciją.

²⁶ Alternatyvaus moteriškumo koncepciją romane įkūnytų Renate, kurios beveik nevaržo visuomeninės konvencijos, ji įgijusi išsilavinimą (bibliotekininkės), dažnai keliauja etc. Jos asmenį aplinkiniai linkę sieti su tradiciškai suprantamu vyriškumu.

lio religijų. Ji nesidomi pačia religijos (kaip žmogiškojo tikėjimo praktikos) geneze, tik konstatuoja, jog ši tegalinti būti antropocentrinė. Tekste dvi-prasmiškai traktuojama Jėzaus istorija: viena vertus, kaip racionaliai neįtikimų ir logiškai nepagrindžiamų įvykių seka, taigi kolektyvinio poreikio suformuota individuali fikcija, kolektyvinius lūkesčius patenkinantis atsakas, kita vertus, realių istorinių įvykių visuma, turėjusi ryškų sociopolitinį atspalvį. „Religija, visa savo tiesa ir visu savo kliedesiu įkūnyta vieno žmogaus, nukraujavo ant kryžiaus.“²⁷ Todėl krikščionybės fenomenui susiformuoti didžiausią įtaką bus turėję du veiksniai: a) Jėzaus, sumanaus žydo, gebėjimas kurti teologinį naratyvą ir išnaudoti žydų tautos imlumą bei b) ypatinga žydų tikėjimo – judaizmo – sąranga, nukreipta į šiaipusinį ateisiančio Mesijo pažadą. „Žydas nemastė apie savo Dievą, jis kentėjo, gyveno ir jautė.“²⁸ Atsižvelgiant dar ir į tai, kad helenistinis pasaulis išgyveno gilią egzistencinę krizę, Jėzus atsiliepęs į „desperatišką vis giliau grimztančių, pavargusių egzistuoti senojo pasaulio kultūrų pagalbos šauksmą“²⁹ mokymu apie anapusybę. Vadinasi, Jėzus buvęs gudrus strategas, pajėgęs susintetinti teorinius judaizmo bei antikinės filosofijos (omenyje turimos įvairios anapusybės koncepcijos) principus su nepakenčiamos sociopolitinės tikrovės *reformos projektu*³⁰. Natūralus šios sintezės rezultatas – verčių apvertimas, kai šis apčiuopiamas pasaulis išmainomas į viltingą, bet nepažinų anapusinį, o žemieji visuomenės sluoksniai išstumia valdančiuosius iš Dievo numylėtinių pozicijos. Loginius prieštaravimus ir abejones dėl nuoseklumo, ypač dėl paties Jėzaus raudos „Mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?!“³¹, anot Andreas-Salomé, neutralizuoja atkaklus pirminės istorijos kartojimas, vėliau virsiąs dogmatinių tiesų rinkiniu. Neatsitiktinės visame tekste juntamos nyčiškosios reminiscencijos, ypač išryškėjančios artėjant prie pabaigos, tik išsakomos ne tokiu patetišku tonu.

Nedidelės apimties tekste „Erotika“ („Die Erotik“, 1910) Andreas-Salomé pristato savąją lyčių tarpusavio santykių, grįstų seksualiniais ryšiais, traktuotę. Nebus suklęsta tikintis išgirsti iš Nietzsche's ateinančias, kulminaciją

²⁷ Lou Andreas-Salomé, „Jesus der Jude“, in: Eadem, *Aufsätze und Essays, Von der Bestie bis zum Gott*, Band 1: *Religion*, Medien Edition Welsch, 2014, p. 182.

²⁸ *Ibid.*, p. 178.

²⁹ *Ibid.*, p. 179.

³⁰ Lou tvirtinimu, epitetas „Dievo sūnus“ psalmyne ir pranašų knygose vartotas žemiškosios karalystės valdovui apibūdinti (žr. *ibid.*, p. 181).

³¹ Mk 15, 34. *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, vertimas iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų prel. prof. Antano Rubšio ir kun. Česlovo Kavaliausko, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 1629.

Otto Weiningerio (1880–1903) veikale *Lytis ir charakteris (Geschlecht und Charakter, 1903)* pasiekusias idėjas. Šiandien aktuali išlieka teksto dalis, kurioje interpretuojama „patologinės“ neištikimybės ir moteriško seksualumo raiška³². Pirmiausia Andreas-Salomė seksualumą (ir lytinius santykius) prilygina kitiems fiziologiniams poreikiams: alkuiui, troškuliui, taip akcentuodama jų natūralumą. Kilęs iš gyvūninių, latentinių, biologinių poreikių lytinis instinktas visuomeninių institutų buvo apkrautas įvairiais draudimais ir suvaržymais, neretai sukeldavusiais didesnes ar mažesnes kūno ir sielos disfunkcijas. Be to, tas pats seksualumas esą sumišo su įvairia kultūrine žmogaus veikla ir buvo pradėtas įvairiomis formomis sublimuoti. Pavyzdžiui, menininkas, rasdamas naujus raiškos ir turinio būdus, ir kursto seksualinį geidulį, ir jį apriboja. Kultūrinis ir visuomeninis spaudimas šią sritį savotiškai ritualizavo, tačiau „lyčių meilė tebesanti lyčių kova ir niekas taip lengvai nesikeičia vietomis kaip meilė ir neapykanta“³³. Lyčių bendrystė, vyro ir moters sąjunga skirta trečiajam, t. y. vaikui, sukurti³⁴. Visuotinai išaukštinto motinystės kulto atžvilgiu Andreas-Salomė ne mažiau skeptiška: „[M]otinos meilė pati savaime yra ne kas kita, kaip tam tikra *perėjimo jėga [Brutkraft]* [...], niekas kita, kaip apie *gemalą nusėdusi šiluma* [išskirta cituojant – J. J.]“³⁵. Rodos, reprodukciją reikėtų traktuoti kaip šalutinį lytinių santykių produktą, *gemalą*, kuriuo tėvai siekia ir perduoti savo pačių paveldą, ir užsitikrinti simbolinį nemirtingumą (giminės ir rūšies tęstinumo prasme). Motiniškojo moteriškumo papildinys esąs madonos³⁶ tipas: seksualinės energijos perviršis susiejamas su skaistumu ir, paradoksaliai, seksualiniu palaidumu. Nors madonos vaizdinys moderniais laikais įkūnijamas skaisčios, dorovingos Mergelės, Andreas-Salomė jį kildina iš archajiškų kultūrų: moterų žynių orgiastinių praktikų. Netiesiogiai iškeliamas klausimas, ar šie vaidmenys ir vaizdiniai galiausiai nėra tik moters ir moteriškumo apribojimas?

Andreas-Salomė plunksnai priklauso daugiau įvairios tematikos tekstų, kuriuose asmeninės patirtys ir išgyvenimai pinasi su teoriniais, moksliniais

³² Andreas-Salomė taip pat aptaria ir tuometę fiziologinę teoriją, kurios pagrindinis akcentas „Keimplasma“ (liet. gamalo plazma) šiandien galėtų būti priskirtas mokslo istorijos įdomybėms.

³³ Lou Andreas-Salomė, *Die Erotik*, e-artnow, 2016, elektroninė knyga, p. 31.

³⁴ Čia akivaizdi Nietzsche's įtaka.

³⁵ Lou Andreas-Salomė, *op. cit.*, p. 34. Plg.: moteris „apibrėžta kaip patelė: jos kūnas kaip gamalo nešiotojas, kaip Dievo šventykla, kaip žaidimų aikštelė [*Tummelplatz*] ir lytiškumo nuomos punktas“ (*ibid.*, p. 37).

³⁶ Andreas-Salomė plačiau nekommentuoja, kaip šiame tekste suprantama madona. Vis dėlto turbūt ji susijusi su Mergele Marija ir moterų skaistumo reikalavimu. O po šiuo sluoksniu atrandamas dar vienas, archajiškesnis, sietinas ir su sakraline prostitucija.

interesai. Pati Andreas-Salomé, nors niekada nepriklausė jokiam iš tuo metu besiformavusių moterų teisių (feminisčių) būrelių, netiesiogiai veikė moterų emancipacijos judėjimo kryptimi. Daugiau ar mažiau savo tekstuose perklausdama *moters* ir *moteriškumo* sampratas, ji jas matė kaip lygiavertes, koegzistuojančias buržuaziniame patriarchaliniame Vakarų pasaulyje³⁷.

Išvados

Andreas-Salomé biografijos faktai vėlesnėje recepcijoje neretai svarbesni už jos kūrybinį palikimą. Pristatant šią moterį pirmiausia kaip žymių vyrų, pavyzdžiui, Nietzsche's, Rilke's ir kitų meilės objektą, jos tapatybė apribojama šabloniniais meilužės ir mūzos vaidmenimis. Prie šio Andreas-Salomé vaizdinio konstravimo reikšmingai prisidėjo nuo jos gyvenamojo meto iki pat šių dienų efektyviai išnaudojamas Vakarams (visų pirma, vokiečių kalbiam arealui) egzotiškas rusiškumas. Pastarojo pagrindas – vaizdinių ir simbolių sistema, kurianti romantizuotą, mistifikuotą, nediferencijuotą Rusijos ir rusiškumo pavidalą, o ne realūs sociopolitiniai, sociokultūriniai veiksniai ar istoriniai įvykiai. Dėl šios priežasties Andreas-Salomé recepcijoje pragmatiškai naudojamasi idealizuotu rusės vaidmeniu.

Andreas-Salomé kūrybos korpusas apima grožinę literatūrą, memuaristiką, kritinius filosofinius ir psichoanalitinius raštus. Juose po iš pažiūros ramių, išorinio veiksmo dinamikos stokojančių paviršių atsiveria implicitinis besikeičiančių lyčių ir socialinės sąrangos sluoksnis. Kvestionuojamas moters vaidmuo šeimoje, jos pretenzijos į savarankiškumą, oponavimą bendruomenės nustatytoms normoms.

.....
³⁷ Ginčydamasi su savo drauge ir moterų teisių aktyviste Frieda von Bülov, propagavusia nuostatą, kad moterų rašymui turi būti taikomi atskiri kriterijai, atskiriantys jį nuo vyriškojo rašymo, Andreas-Salomé teigė, kad tokia distinkcija nepriimtina.

DALIA CIDZIKAITĖ

Unės Babickaitės-Graičiūnienės-Baye dienoraštis – moteriškosios savivokos formavimo liudijimas

ANOTACIJA: 1928–1932 m. Paryžiuje rašytą dienoraštį, stambiausią aktorės, režisierės Unės Babickaitės-Graičiūnienės-Baye rašytinį palikimą, būtų galima priskirti ir *journal intime*, ir išorinį pasaulį aprašančios, jį stebinčios amžininkės liudijimo apie savo epochą tipui. Trisdešimties sulaukusi lietuvių menininkė dienoraštyje jamžino išskirtinį savo gyvenimo etapą, kai siekė užkariauti Paryžiaus teatro sceną, pateikė to meto Paryžiaus meno ir aukštuomenės pasaulio paveikslą. Babickaitės-Graičiūnienės dienoraštis yra pokalbis su savimi, savo „šviesiuoju ir tamsiuoju alter ego“. Nestandartiškai mąstanti, neretai kategoriška ir kritiška bei savikritiška Babickaitė-Graičiūnienė, siekusi save suprasti ir paaiškinti, gilinosi ir į savo vidų, ir į aplinką, drąsiai brėždama moters vietos ir vaidmens XX a. visuomenėje kontūrus. Jos dienoraštis yra reikšmingas lietuvių menininkės moteriškosios savimonės, nuolatinio siekio tobulėti, šviestis dokumentas.

RAKTAŽODŽIAI: Unė Babickaitė-Graičiūnienė, Unė Baye, dienoraštis, egodokumentas, moteriškoji savivoka.

Mano mintys vakar [...] – etapai mano evoliucijos (?). O gal tik haliucinacija, gal aš visai neprogresuoju?

Unė Babickaitė-Graičiūnienė, Paryžius, 1930 m.

Jai nestigo tualetų ir šiaip išteklių buržujiškai gyventi, tik stigo mažo dalykėlio, bet svarbaus – aktorės talento ir tam reikiamo išsilavinimo.¹

Bronys Raila, „Žinomos artistės' legenda“

Aplinkiniai Unę Babickaitę-Graičiūnienę, meno pasaulyje žinomą Unės Baye vardu (1897–1961), laikė savita, spalvinga, ekscentriška asmenybe, geriau ją pažinę ir su ja bičiuliausę – išmintinga, sąmojinga ir empatiška, besilankiusieji jos namuose – vaišinga „operetine šeimininkė“², pavydo

¹ Bronys Raila, „Žinomos artistės' legenda“, in: Idem, *Kitokios Lietuvos ilgesys: Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1980–1982*, Cleveland [Ohio]: Viltis, 1983, p. 357.

² Mykolas Vaitkus, „Unė ir Vytautas“, in: Idem, *Atsiminimai*, t. 6: *Nepriklausomybės saulėj, 1918–1940*, d. 2, London: Nida, 1968, p. 258.

užantyje nelaikę kolegos, tiesa, dauguma – užsieniečiai, vertino ją kaip teatro aktorę, vadino žymia, tarptautinio masto artiste, sumania organizatore, jos talentui neabejingi – „gražiausia artiste visam Parise“³, linkusieji pavydu liauti – aikštinga, surusėjusia „žvaigžde“. Buvo ir tokių, kurie jos asmenyje tematė „kiek savotišką moterį“, mėgusią kurti legendas apie save⁴. Subjektyviausias Babickaitės-Graičiūnienės įvertinimas priklauso jos sutuoktiniui Vytautui Graičiūnui, kuris neabejojo, jog ji – „vienintelė Lietuvos genijė“⁵.

Pati Babickaitė-Graičiūnienė buvo maksimalistė: siekė būti ne tik kino ir teatro artiste didžiąja raide, kuriai „jokia auka nėra per brangi“ (1931 m. gegužės 17 d., p. 196), bet ir mylimąja, žmona, namų šeimininke, taip pat išsilavinusia, kultūringa, savarankiška moterimi su išpuoselėtu skonio ir grožio – tiek išorinio, tiek vidinio – pojūčiu. Tokia ji atsiskleidžia dienoraštyje, kurį 1928–1932 m. rašė gyvendama Paryžiuje.

Įvadas: dienoraštis – šviesusis ir tamsusis *alter ego*

Nepaisant Babickaitės-Graičiūnienės charizmos, spalvingo, ryškaus, nuotykių pilno gyvenimo, iki šiol jos asmenybė, darbas kine ir teatre yra sulaukę vos vienos kitos studijos, straipsnio, šaltinio. Stambiausi iš pastarųjų – 2001 m. leidyklos „Scena“ išleista Lino Brogos sudaryta knyga *Unė Babickaitė-Graičiūnienė: Atsiminimai, dienoraštis, laiškai*, kurią, be pavadinime nurodytų egodokumentų, papildė trumpa Babickaitės-Graičiūnienės autobiografija, du tuometinėje spaudoje paskelbti jos straipsniai teatro ir meno tema ir trys Romanos Brogienės, Viktorijos Daujotytės ir Lino Brogos straipsniai, taip pat 2005 m. pasirodžiusi knyga *Unė Babickaitė-Graičiūnienė: Laiškai, amžininkų atsiminimai* (sud. Linas Broga ir Romana Brogienė). Likusi Babickaitei-Graičiūnienei skirtų tekstų dalis išsibarsčiusi po įvairius Lietuvos ir užsienio spaudos puslapius. Iš jų išskirčiau Daujotytės straipsnį *Naujojoje Romuvoje*⁶, du Brogienės straipsnius žurnale *Metai*⁷ ir Brogos straipsnį

³ Unė Babickaitė-Graičiūnienė, „Laiškai“, in: *Unė Babickaitė-Graičiūnienė: Atsiminimai, dienoraštis, laiškai*, sudarė Linas Broga, Vilnius: Scena, 2001, p. 270. Toliau tekste nurodoma laiško data ir cituojamos ištraukos puslapis.

⁴ Bronys Raila, *op. cit.*, p. 357.

⁵ Viktorija Daujotytė, „Dienoraščio aktorė – Unė“, *Naujoji Romuva*, 1999, Nr. 1 (526), p. 7.

⁶ *Ibid.*

⁷ Romana Brogienė, „Balys Sruoga ir Unė Babickaitė-Graičiūnienė“, *Metai*, 1996, Nr. 1, p. 107–116; Eadem, „Unė Babickaitė-Graičiūnienė ir Antanas Lelys“, *Metai*, 1998, Nr. 1, p. 92–103.

žurnale *Darbai ir dienos*⁸. 2011 m. tema „Unė Babickaitė. Asmuo ir kontekstas“ bakalauro darbą parašė Vilniaus pedagoginio universiteto Lituanistikos fakulteto Lietuvių literatūros katedros studentė Agnė Pociūtė (vadovė doc. dr. Žydronė Kolevinskienė).

Šio straipsnio tikslas – pažvelgti į Babickaitės-Graičiūnienės dienoraštį ieškant jame moteriškosios savivokos ženklų, ypatingą dėmesį atkreipiant į dienoraštyje cituojamus kūrinius, kuriuos jo autorė skaitė tuo metu ar buvo skaičiusi anksčiau, minimas moteris, kurios Babickaitei-Graičiūnienei darė įtaką ir kurias laikė sektinu pavyzdžiu. Į straipsnio akiratį taip pat patenka dienoraščio autorės požiūris į vyraujančią ano meto moters idealą, jos vaidmenį visuomenėje. Analizę papildė archyvinė Babickaitės-Graičiūnienės medžiaga, saugoma Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – Nacionalinė biblioteka)⁹.

Egodokumentą literatūrologė Aistė Kučinskienė apibūdina kaip „subjektyvių santykių ir patirčių tekstą“¹⁰. Vytautas Kavolis dienoraštį palygina su žmogaus savistabos veidrodžiu, kuriame rašantysis žvelgia pats į save, kalbasi pats su savimi. Literatūros kritikas prideda, kad dienoraščio puslapiuose „kalba tampantis žmogus, ieškantis savęs – nuolat kintančios ir ligi galo nepažintos esmės“¹¹. Gitana Vanagaitė, brėždama skirtį tarp dienoraščio ir autobiografijos, pabrėžia, kad nors dienoraštis, kaip ir autobiografija, gali būti apmąstymų ir savianalizės vaisius, pirmasis, skirtingai nei autobiogra-

⁸ Linas Broga, „Konstantinas Balmontas ir Unė Baye“, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 8 (17), p. 203–210.

⁹ Gausus Unės Babickaitės-Graičiūnienės rankraštinių palikimas saugomas keliuose Lietuvos atminties institucijose. Didelis aktorės fondas, kurį sudaro nuotraukos, afišos, laikraščių iškarpos, knygos ir kt., 1971 m. perduotas Lino Brogos, laikomas Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje Vilniuje. Jame yra ir Babickaitės-Graičiūnienės surinkti eksponatai Balio Sruogos kurtam Teatro muziejui Kaune. Daugiau žr.: Romana Brogienė, „Balys Sruoga ir Unė Babickaitė-Graičiūnienė“, p. 107–116. Atskiras Babickaitės-Graičiūnienės archyvinis fondas saugomas LNMMB Retų knygų ir rankraščių skyriuje. Apie jį išsamiau skaitykite šio straipsnio skyriuje „Unės Babickaitės-Graičiūnienės fondas Nacionalinėje bibliotekoje“. Bibliotekos fonde saugomi ir du aktorės dienoraščių sąsiuviniai: pirmasis tamsiai rudais odiniais ornamentuotais viršeliais su išlikusia viena užrakto dalimi, antrasis – šviesiai rudos spalvos su tamsiai rudais *art deco* motyvais „Agenda des Grands Magasins du Printemps 1931“ („1931 m. universalinių parduotuvių tinklo „Printemps“ dienoraštis“), kurį Babickaitė-Graičiūnienė greičiausiai gavo dovanų iš vyro, mat viename iš sąsiuvinio priešlapių įrašytas toks palinkėjimas: „Kad tu butum ilgai sveika druta ir daug apelsinu valgytum. Vicia.“ (LNMMB Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondas, F12, ap. 1126 ir 1127). Abu sąsiuviniai pateko į 2001 m. Brogos sudarytą knygą *Unė Babickaitė-Graičiūnienė: Atsiminimai, dienoraštis, laišakai*, Vilnius: Scena, 2001.

¹⁰ „Vaižganto laiškus tyrinėjusi VU mokslininkė: „Jie atspindi visą to meto buitį ir būtį““: [Agnė Gri-nevičiūtės pokalbis su Aiste Kučinskienė], *naujienos.vu.lt*, 2016 10 18, prieiga internetu: <https://naujienos.vu.lt/vaizganto-laiskus-tyrinejusi-vu-mokslininke-jie-atspindi-visa-to-meto-buiti-ir-buti/> [žiūrėta: 2022 09 12].

¹¹ Vytautas Kubilius, „Dienoraštis – pokalbis su savimi ir istorija“, *Metai*, 2000, Nr. 7, p. 82.

fija, „randasi iš atskirų fragmentų“. Pasak literatūrologės, dienoraščio autorius fiksuoja tai, kas tą akimirką jam ar jai atrodo reikšminga, negalvodamas apie laiko ryškinamas prasmes¹². Dienoraštyje Babickaitė-Graičiūnienė užfiksavo išskirtinę tiek savo pačios gyvenimo atkarpą, kai siekė įsitvirtinti Paryžiaus teatro scenoje kaip aktorė, režisierė ir impresarijė¹³, tiek to meto Paryžiaus meno ir aukštuomenės pasaulį. Todėl jos dienoraštį galima priskirti ir *journal intime*, ir išorinį pasaulį aprašančios, jį stebinčios amžininės liudijimo apie savo epochą tipui.

Babickaitės-Graičiūnienės egotekstas, kaip ir dera dienoraščio žanrui, yra nenuoseklus, vietomis – perdėtai jausmingas, egzaltuotas, todėl kuria nenatūralumo įspūdį. Jis – fragmentiškas, padiktuotas greitai besikeičiančių autorės nuotaikų, emocinės ir fizinės būsenos, paliekantis nemažai erdvės interpretacijai. Pasak Brogos, Babickaitė-Graičiūnienė dienoraštyje atsiskleidžia kaip nestandartiškai mąstanti, neretai kategoriška asmenybė¹⁴.

Babickaitės-Graičiūnienės egodokumento skaitymą apsunkina daugybės autorės minimų žmonių, kuriuos ji sutiko gyvendama Europoje, atpažinimas. Dienoraščio autorė įvardija tik dalį jų, kur kas dažniau tų asmenų santykis – asmeninis arba profesinis – su Babickaitė-Graičiūniene lieka nenurodytas. Todėl atskleisti platesnį kontekstą, ypač identifikuojant dienoraštyje minimus žmones, padeda Nacionalinėje bibliotekoje saugomas aktorės ir režisierės rankraštinis palikimas. Turtingas, išsamiai dar netyrinėtas menininkės archyvas leidžia geriau suvokti, keletu atvejų – patvirtinti, paneigti ar patikslinti kai kurias Babickaitės-Graičiūnienės dienoraščio vietas, praplėsti jame esančią informaciją. Tyrimą apsunkina ir faktas, kad Babickaitė-Graičiūnienė savo dienoraštį, neretai tą patį jo įrašą¹⁵, rašė keliomis kalbomis – be lietuvių (keletas dienoraščio intarpų parašyti Babickaitės-Graičiūnienės gimtąja kupiškėnų tarme), ji puikiai valdė anglų, prancūzų ir rusų kalbas. Dienoraštyje daug citatų iš įvairių Babickaitės-Graičiūnienės perskaitytų ar tuo metu skaitomų knygų. Gaila, kad leidyklos „Scena“ išleistos knygos sudarytojas nenurodė, o kai kuriais atvejais nepatiksline jų šaltinių ir (ar) autorių.

¹² Gitana Vanagaitė, „Autobiografijos teorijos metmenys“, *Žmogus ir žodis*, t. 2, Nr. 3: *Literatūrologija*, 2001, p. 46.

¹³ To meto Europoje impresarijais, kuriais beveik išimtinai dirbo vyrai, buvo vadinami koncertų, spektaklių, gastrolių ir kitų renginių sumanytojai, tarpininkai tarp atlikėjų, teatrų ir meno organizacijų.

¹⁴ Linas Broga, „Unės Baye tragedija“, in: *Unė Babickaitė-Graičiūnienė: Atsiminimai, dienoraštis, laišakai*, p. 105.

¹⁵ Galbūt dėl šios priežasties literatūros kritikė Solveiga Daugirdaitė tokį aktorės ir režisierės rašymo stilių pavadino „makaronizmu“ (žr. Solveiga Daugirdaitė, „Pasaulis pagal Unę“, *Šiaurės Atėnai*, 2002, Nr. 7 (593), p. 8).

Daujotytė, aptardama Babickaitės-Graičiūnienės dienoraštį, jo autorę pavadina rašančiąja aktore, šalia brėždama dar vieną liniją – aktorės, geidžiančios rašyti¹⁶. Išsamesnė Babickaitės-Graičiūnienės dienoraščio analizė šią Daujotytės įžvalgą leidžia papildyti – ji rašo trisdešimties metų slenkstį peržengusi moteris, kuri dienoraščio puslapiuose fiksuoja ne tik savo kasdienybę, bet ir vidinio pasaulio judesius, evoliucijos etapus, išsako požiūrį į besikeičiančią save, supančias moteris, įvardija santykį su aplinka: mylimu vyru, neseniai mirusia mama, kitais giminaičiais, bičiuliais, pažįstamais, kolegomis. Net ir trisdešimties metų sulaukusi Babickaitė-Graičiūnienė vis dar yra profesinių ir asmeninių ieškojimų kelyje, todėl Paryžiaus laikotarpio dienoraštis reikšmingas jos moteriškosios savimonės, tobulėjimo ir savišvietos liudininkas. Perfrazuojant Daujotytę, rašydama dienoraštį Babickaitė-Graičiūnienė siekė save suprasti ir paaiškinti, išreikšti tai, kas glūdėjo giliai viduje ir nebuvo savaime aišku¹⁷. Tokios pastangos neišvengiamai kuria dialogą, pats rašantysis darosi dialogiškas. Tokio dialogiškumo Babickaitės-Graičiūnienės dienoraštyje daug, ypač pirmaisiais rašymo metais; jo metu išryškėja figūra, kurią Kubilius pavadino „šviesiuoju arba tamsiuoju *alter ego*“ ir kuri nuolat svyruoja tarp kasdienio menkavertiškumo ir prasmingos būties troškimo, sielos negalios, nevisavertiškumo ir drąsių siekių. Babickaitės-Graičiūnienės atveju šis dialogiškumas, pokalbis tarp savo šviesiosios ir tamsiosios versijų yra nuspalvintas aktorinėmis – nenatūralumo, imitacijos, egzaltuoto manieringumo – spalvomis: rodos, vieną akimirką ji šventoji, kitą – puolusi ir atgailaujanti moteris, dar kitą – koketuojanti poniutė. Ne veltui Daujotytė savo straipsnį *Naujojoje Romuvoje* pavadino „Dienoraščio aktorė – Unė!“ (išskirta mano).

Unės Babickaitės-Graičiūnienės fondas Nacionalinėje bibliotekoje

Nacionalinėje bibliotekoje saugomą aktorės ir režisierės Unės Babickaitės-Graičiūnienės fondą, kurio chronologinės ribos apima 1903–1961 m., sudaro per tūkstantis vienetų. Dokumentai į biblioteką priimti apie 1949–1950 m. iš pačios Babickaitės-Graičiūnienės ir 1961 bei 1971 m. – iš Brogos. Fondas baigtas tvarkyti 1957 m. Iš biografinės medžiagos norisi išskirti 1961 m. balandžio 5 d., netrukus prieš mirtį, Babickaitės-Graičiūnienės parašytą autobiografiją; sutrumpintą jos variantą (iš kito rankraščio egzemplio-

¹⁶ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 668.

¹⁷ Viktorija Daujotytė, „Dienoraščio aktorė – Unė“, p. 7.

riaus, saugomo Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje) 1992 m. *Lietuvos aide* paskelbė Antanas Gudelis. Fonde yra keli menininkės pasai: Rusijos imperijos laikais, 1912 m., išduotas pasas ir du Lietuvos Respublikos užsienio pasai (1919-aisiais vykstant į Jungtines Amerikos Valstijas ir 1927-aisiais), 1937 m. birželio 6 d. Kaune parašytas Babickaitės-Graičiūnienės testamentas, taip pat keletas asmens liudijimų, pažymėjimų.

Besidomintieji Babickaitės-Graičiūnienės teatrine veikla Nacionalinės bibliotekos fonde ras jos, kaip Imperatoriškosios Petrogrado konservatorijos (dabar – Sankt Peterburgo valstybinė Nikolajaus Rimskio-Korsakovo konservatorija) studentės, įskaitų knygelę (1915–1918 m. būsimoji aktorė toje mokykloje mokėsi dainavimo) ir 1915 m. išduotą Pollako dramos kursų pažymėjimą, Kauno komendantūros leidimus pirmajai Lietuvos artistų grupei bei jos vadovei Unei Babickaitei rengti spektaklius Miesto teatre (1919), teatro sąskaitas (1918–1919). Yra dokumentų, atspindinčių Babickaitės-Graičiūnienės, 1936–1939 m. dirbusios Šaulių sąjungos teatro vadove, veiklą.

Didžiąją savo sceninės veiklos etapo dalį Babickaitė-Graičiūnienė praleido užsienyje. Šis laikotarpis pasižymi didele gausa, kalbine ir žanrine įvairove. Ją liudija Nacionalinės bibliotekos fonde saugomos sutartys su JAV, Prancūzijos ir Anglijos teatrais (1924–1931), afišos, programos, skelbimai, iškarpos iš anglų, prancūzų, rusų spaudos su aktorės nuotraukomis, jos spektaklių recenzijomis. Didžiausią fondo dalį sudaro korespondencija. Būdama plačių interesų, nestokojusi socialinių įgūdžių, drąsos ir moteriško žavesio, Babickaitė-Graičiūnienė pažinojo nemažai XX a. pirmos pusės meno, kultūros ir visuomenės veikėjų Lietuvoje ir užsienyje, su ne vienu jų palaikė ryšį, intensyviai susirašinėjo¹⁸.

Fonde yra nemažas pluoštas pačios Babickaitės-Graičiūnienės laiškų ir jų juodraščių namiškiams (sutuoktiniui Vytautui Graičiūnui, motinai, broliams), giminėms bei jų atsakymai jai. Laiškuose rašoma apie teatrus, spektaklius, aktorius, vaidybą JAV lietuvių, Europos ir Lietuvos teatruose, literatūrą, meną, madą ir kt. Dėmesio verti Babickaitės-Graičiūnienės nuotraukų albumai, kurių Nacionalinės bibliotekos fonde yra trys, taip pat pavienės nuotraukos. Tai pačios aktorės portretinės, buitinės, meninės veiklos nuotraukos, šeimos, dovanotos draugų ir pažįstamų. Daug albumų lapų skirta kolegų aktorių, režisierių, kitų gyvenimo kelyje sutiktų žmo-

¹⁸ XX a. šeštame dešimtmetyje Babickaitė-Graičiūnienė sudarė du atskirus sąrašus asmenų, apie kuriuos planavo parašyti. Abu sąrašai nebaigti. Sąrašuose, pavadintuose „Atsiminimų temų ir asmenų sąrašai (planai) ~1957–1958“, įrašytos 48 užsieniečių ir 25 lietuvių pavardės (daugiau žr. Linas Broga, „Unės Baye tragedija“, p. 340–341). Nacionalinėje bibliotekoje saugoma Babickaitės-Graičiūnienės korespondencija su įvairiais to meto meno pasaulio žmonėmis, išsaugotos jų vizitinės kortelės, kvietimai į įvairius renginius, kiti dokumentai čia minimus sąrašus gerokai išplėstų.

nių nuotraukoms, dauguma jų – su dedikacijomis. Atskirą grupę sudaro Babickaitės-Graičiūnienės sutuoktinio, vieno iš vadybos mokslo pradininko, inžinieriaus Vytauto Andriaus Graičiūno ir jos brolio žurnalisto, rašytojo, keliautojo Petro Babicko archyvai.

2019 m. maža dalis Babickaitės-Graičiūnienės dokumentinio paveldo, saugomo Nacionalinėje bibliotekoje, tapo prieinama portaluose Epaveldas.lt ir Europeana.eu. Tai Europos bibliotekų, archyvų ir muziejų skaitmeninių dokumentų portalo „Europeana“ inicijuoto tarptautinio projekto rezultatas. Projekto, kuriame dalyvavo ir Nacionalinė biblioteka, metu buvo sukurta teminė kolekcija, atspindinti migraciją Europos mene ir moksle. Nacionalinė biblioteka kolekcijai pasiūlė suskaitmenintą Aleksandro Mykolo Račkaus, Jono Šliūpo, Mato Šalčiaus ir Unės Babickaitės-Graičiūnienės dokumentinį paveldą.

Iš Amerikos – į Europą: dienoraščio pradžia

Vos kelerius metus gana sėkmingai dirbusi JAV kino pramonėje¹⁹, dėl akių ligos priversta atsisakyti aktorės karjeros kine, pasirodžiusi Vašingtono ir Niujorko teatro scenose, 1926 m. pradžioje Babickaitė-Graičiūnienė su sutuoktiniu nusprendžia grįžti į Lietuvą. Deja, Kaune nuslūgus pirmai audringo aktorės iš JAV sutikimo bangai, moteris pradeda jausti lietuviškojo teatro režisierių vyrų skepsį, netgi panieką, pamažu ima atsibosti ir nesibaigiantys vakarėliai, įvairūs priėmimai. Neradusi kalbos su tenyškiais režisieriais, matydama žemą lietuviško teatro lygį, bodėdamasi Kauno inteligentija, Babickaitė-Graičiūnienė priima tais laikais ypač tarp amerikiečių menininkų populiarų sprendimą – keliauti į Vakarų Europą ir savo laimę išbandyti ten. Babickaitė-Graičiūnienė į Europą su vyru Vytautu Graičiūnu atvyksta 1928 m. Iš pradžių apsistoja Londone²⁰, bet po

¹⁹ Apie Babickaitės-Graičiūnienės kaip kino aktorės karjerą JAV skaitykite: Raimundas Marius Laupas, *Ten, ekrane sužibęs: Amerikos lietuvių kinematografija, 1909–1979*, Čikaga: The Baltic Cinematographic Research Centre Press, 1983, p. 236–244; taip pat: Romana Brogienė, „Unė Babickaitė-Graičiūnienė ir Antanas Lelis“, *Metai*, 1998, Nr. 1, p. 94, 95.

²⁰ 1928 m. rugsėjį buto Londono Chelsea rajone nuomos sutartį su H. A. Silvermanu Babickaitė-Graičiūnienė pasirašė savo vardu. 1928 m. kovą su Didžiosios Britanijos telefonų bendrove pasirašytoje sutartyje Babickaitė-Graičiūnienė nurodė esanti išteklėjusi, tačiau namų ūkį tvarkanti atskirai nuo vyro (angl. *married, separate estate*). Gali būti, jog taip Graičiūnai elgėsi dėl mokesčių, nors neatmestina, kad Babickaitė-Graičiūnienė vertino savo savarankiškumą ir neketino jo atsisakyti gyvendama Europoje. Žr. „Memorandumas-sutartis, pasirašyta 1928 m. rugsėjo 27 d.“, *LNMMB*, Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondas, F12, ap. 16, l. 1, prieiga internetu:

gerų metų apsigyvena Paryžiuje²¹, kuris tuo metu buvo XX a. meno meka, menininkų babilonas²².

Į Europą aktorė atvyko turėdama daug vaidybos kine ir teatre patirties ir su labai aiškiu tikslu – įsitvirtinti Europos teatro scenoje. Viena pirmųjų dienoraščio įrašų netrūksta ryžto ir romantinio maksimalizmo: „I have my ambition all right but I am not willing to make one compromise for it. [...] I believe I am fit enough for climax. I have the ‚Divine Fire“ („Dėl mano ambicijos – tai viskas gerai, bet aš nenoriu vardan jos daryti nė vieno kompromiso. [...] Aš tikiu, kad galiu įkopti viršūnę. Aš turiu ‚dievišką ugnį“ (1928 m. sausio 15 d., p. 108²³). Šio tikslo – įkopti į Paryžiaus teatro scenos viršūnę – jai padėjo siekti ne tik užsispyrimas, gebėjimas megzti naudingus ryšius ir juos išnaudoti, bet ir vyras Vytautas Graičiūnas, rėmęs ją finansiškai ir morališkai. Babickaitei-Graičiūnienei labai padėjo ir kelių kalbų – rusų, anglų, prancūzų – mokėjimas. Ne paskutinėje vietoje buvo ir jos moteriškas žavesys, kuriuo ne kartą pasinaudojo siekdama vaidmens, ieškodama tinkamos pjesės, profesinių ar asmeninių pažinčių tarp to meto Londono ir Paryžiaus grietinėlės.

Dienoraštį Babickaitei-Graičiūniene pradėjo rašyti 1928-ųjų sausį, tais metais, kai atvyko į Europą²⁴. Tai, kad jo ėmėsi iškart po sprendimo persikelti

.....
<https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10002498865> [žiūrėta: 2022 09 12] ir „Kontraktas Britų Broadcasting Korporacijos su Une Baye“, LNMMB, Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondas, F12, ap. 18, l. 1, prieiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10002498884> [žiūrėta: 2022 09 12].

²¹ Archyviniai dokumentai rodo, jog 1929-uosius Babickaitei-Graičiūniene praleido gyvendama tai Paryžiuje, tai Londone. Šitai liudija 1929 m. vasario 11 d., vasario 13 d. ir kovo 23 d. sutuoktiniui iš Londono parašyti laišakai, taip pat 1929 m. su Didžiosios Britanijos nacionaliniu transliuotoju „The British Broadcasting Corporation“ sudaryta darbo sutartis bei jau anksčiau minėta buto Chelsea rajone sutartis 1928–1929 metams (žr. išnašą nr. 20).

²² XX a. pirmoje pusėje amerikiečių menininkai sudarė vieną iš didžiausių užsienio menininkų Paryžiuje kolonijų. Prancūzijos sostinėje apsigyveno ne tik amerikiečiai aktoriai, režisieriai, menininkai, rašytojai, bet ir verslininkai, diplomatai, žurnalistai. Amerikiečių kolonija kūrėsi kairiajame Senos krante, Notre-Dame-des-Champs gatvėje. Paryžiuje gyveno ir kūrė tokie žymūs ar kiek vėliau išgarsėję menininkai kaip Ernestas Hemingway, Gertrude Stein, Francis Scottas Fitzgeraldas, Igoris Stravinskis, Jamesas Joyce'as, Josephine Baker, Henry Tanneris ir kiti garsūs to meto meno pasaulio žmonės. Kita taip pat gausi užsienio menininkų Paryžiuje grupė buvo rusai. Tuo metu mieste veikė ne viena teatro agentūra, atstovavusi tokiems garsiems rusų ar rusų kilmės menininkams ir meno grupėms, kaip Sergejaus Diagilevo (Serge Diaghilev) įkurta rusų baleto trupė „Ballets Russes“, Fiodoras Šaliapinas, kompozitorius Aleksandras Glazunovas, pianistai Sergejus Rachmaninovas (Sergei Rachmaninoff), Vladimiras Horovicas (Vladimir Horowitz), baleto trupė „Ballet Romantique“ ir kt. Su ne viena iš šių agentūrų bendradarbiavo ir Babickaitei-Graičiūniene.

²³ Cituodama tas Babickaitei-Graičiūnienės dienoraščio vietas, kurias ji parašė kita nei lietuvių kalba, čia ir toliau pateikiu knygos sudarytojo pasiūlytą vertimą į lietuvių kalbą.

²⁴ Atrodo, kad Babickaitei-Graičiūniene dienoraštį ar ką nors panašaus į jį rašė ir anksčiau. Knygos *Unė Babickaitei-Graičiūniene: Atsiminimai, dienoraštis, laišakai* sudarytojas Broga rašo, kad į čia aptariamo dienoraščio puslapius autorė įdėjo ir keletą išplėštų užrašų knygelės lapų su 1920 m. sausio mėnesio įrašais.

į Europą, rodo dienoraščio svarbą moters gyvenime. Be abejo, Babickaitė-Graičiūnienė persikėlimą į senąją žemyną siejo su didelėmis viltimis, o dienoraščio, kurį (ypač jo pradžią) galima laikyti ir savotišku aktorės programiniu tekstu, rašymas padėjo užfiksuoti pirmuosius žingsnius naujoje aplinkoje, įvardyti troškimus ir baimes, išpažinti lūkesčius, ateities tikslus. Dienoraštis, kaip *ad se ipsum* žanro tekstas, suteikė Babickaitei-Graičiūnienei galimybę fiksuoti ir vidinio gyvenimo judesius, patirtis, patatvirauti, išsisakyti.

Aktorė dienoraštį pradeda cituodama keturis kūrinius, kurie tekste atlieka leitmotyvo vaidmenį, duoda toną, nusako viltis ir lūkesčius dėl ką tik atversto naujo gyvenimo puslapio. Pirmoji citata „Du monde elle a passé la fugitive image... A moi le Ciel!“ („Pasaulį ji paliko lyg greit dingstas šešėlis... Dangus mano!“) priklauso šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresei (pranc. Thérèse de Lisieux, tikr. Teresa Marten, 1873–1897), katalikų šventajai, prancūzų vienuolei karmelitei, vienai iš keturių moterų, kurioms suteiktas Bažnyčios mokytojos titulas. Susižavėjusi Joana Arkiete ir jos žygdarbiais, būdama vos 21-erių, šiai istorinei asmenybei šv. Teresė skyrė dvi poemas ir epinę pjesę. Pagrindinei kūrinio veikėjai Joanai Arkietei šventųjų ištarti žodžiai primena apie žemiškojo pasaulio laikinumą, žmogaus trapumą, neryškią ribą, skiriančią šį ir anapusinį pasaulius. Babickaitės-Graičiūnienės dienoraštyje citata užrašyta ant dešiniajame jo priešlapyje įklijuotos šv. Teresės sesers, taip pat karmelitų vienuolės, Marie Céline Martin (1869–1959) sukurto kūrinio su priedu: „Ce tableau représente fidèlement l'expression du visage et la pose de la tête de Soeur Thérèse de l'Enfant-Jésus, aussitôt après sa mort“ („Šis piešinys tiksliai perteikia šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės veido išraišką ir galvos pasukimą iškart po mirties“²⁵). Kairiajame dienoraščio priešlapyje įklijuotas pagal Pauliaus Galaunės piešinį sukurtas Unės Baye-Babickaitės ekslibrisas²⁶. Jame vaizduojama aklinoje nakties tamsoje dramatiškai rankas į virš galvos šviečiančią žvaigždę iškėlusi jauna mergina ilgais, palaidais plaukais – kažkuo panaši į atnašaujančią vaidilutę, neabejotinai simbolizujančią aktorės auką Melpomenei.

Antroji citata – du trieiliai posmai prancūzų kalba, jų autorius yra prancūzų poetas Évariste'as Desiré de Forges, vikontas de Parny (1753–1814), išgarsėjęs dėl savo meilės eilėraščių rinkinio *Poésies érotiques* (1778), kuris į XVIII a. prancūzų akademinę poeziją įnešė gaivaus oro gūšį. Babickaitė-

.....
²⁵ Vertimas mano – D. C.

²⁶ Ekslibrisas sukurtas pagal dailininko 1916 m. Sankt Peterburge (Rusija) nupieštą piešinį. Ant originalo autorius užrašė: „Tai Vienai aš meldžiuos“ 29/1 – [1]916.

Graičiūnienė pasirinko eilutes iš ankstyvosios poeto kūrybos – vieną garsiausių jo kūrinių „Elegija jaunai mergaitei“ („Sur la mort d'une jeune fille“)²⁷. Babickaitės-Graičiūnienės pasirinktoje citatoje lyrinė subjektė miršta, tačiau anapus iškeliauja su šypsena, lengvai, lyg paukščio giesmė. Paskutinės dvi angliškos citatos priklauso garsaus persų poeto Omaro Chajamo plunksnai²⁸. Tai du rubajatai, kurie prasideda eilutėmis: „I sent my Soul through the Invisible“ („Aš savo sielą pasiunčiau neregimybėn“) ir „Ah, make the most of what we yet may spend“ („Ak, išnaudokim viską, ką tik galim“)²⁹.

Pirmųjų dviejų Babickaitės-Graičiūnienės cituotų kūrinių subjektas yra moteriškos lyties, įvardytas įvardžiu „ji“. Dėl lietuvių kalbos specifikos, t. y. žodžio „siela“ moteriškosios giminės, Chajamo pirmojo ketureilio lietuviškame vertime taip pat figūruoja moteriškosios giminės subjektas: „Aš savo sielą pasiunčiau neregimybėn, / lyg laišką būsimo gyvenimo erdvėn. / Po daugelio dienų sugrįžo siela / ir tarė: „Tik pažvelk, pati esu Dangus ir Pragas““ (1928 m., p. 107). Babickaitės-Graičiūnienės pasirinktos Chajamo eilutės teigia lyrinės subjektės apsisprendimą pasilikti šiame pasaulyje ir švęsti gyvenimą – su vynu, dainomis ir dainiais. Taip, pasitelkusi trijų skirtingų autorių kūrinių ištraukas, pasirėmusi poetiniu žodžiu, dienašaučio autorė iškalbingai nusako naujo gyvenimo etapo Paryžiuje tikslus, programą, savotišką *motto*.

²⁷ Parny eilėrašty Babickaitė-Graičiūnienė užrašė su klaidomis. Apskritai, jos cituotose kūrinių ištraukose dažnai pasitaiko rašybos, skyrybos klaidų. Galima daryti keletą prielaidų: pirmą, kad rašydama dienašaučio Babickaitė-Graičiūnienė kai kuriuos kūrinius citavo iš atminties ir užrašydama juos dienašaučyje nepasivargino susirasti jų originalų; antra, kad tuo metu buvo nusistovėjusi būtent tokia kūrinių rašyba ir skyryba arba, vertimo atveju, egzistavo keletas to kūrinių vertimo variantų; trečia, kad Babickaitės-Graičiūnienės būta neatidžios. Dienoraštyje yra vietų, kur jo autorė, parafrazuodama kūrinių, yra neištikima originalui, neretai ką nors pridėdama nuo savęs. Babickaitės-Graičiūnienės aistrą užsirašyti jai patikusias citatas, aforizmus, kalambūrus ir anekdotus liudija ir Nacionalinėje bibliotekoje saugomos šūsnyš pavienių lapelių bei užrašų knygelės su šio žanro tekstais.

²⁸ Ketvirtąjį ketureilį Babickaitė-Graičiūnienė klaidingai priskyrė arabų poetui Abu Tamamui (apie 796/807–850).

²⁹ 2003 m. Brogos pirmame dienašaučio sąsiuvinyje paliktame atskirame įrašė nurodyta, jog greičiausiai Babickaitė-Graičiūnienė rubajatus užrašė iš jos turėtų Edwardo Fitzgeraldo verstų Omaro Chajamo rubajatų IV ir I leidimų (Henry T. Coates & Co., 1898). Pirmąjį aktorės cituojamą rubajatą Broga priskiria rubajatui nr. 66 (IV ir I leidimas, p. 17), antrąjį – rubajatams nr. 24 (IV leidimas, p. 7) ir nr. 23 (I leidimas, p. 33). Broga neatmeta ir galimybės, jog Babickaitė-Graičiūnienė naudotosi kitu leidimu arba Chajamą citavo iš atminties.

Gyvendama Paryžiuje, Unė Babickaitė-Graičiūnienė lankė fechtavimo pamokas. Nuotraukoje ji – su fechtuotojos uniforma. Paryžius, metai nežinomi.
LNMMB Retų knygų ir rankraščių fondas, f. 12, ap. 820, l. 19, 3

André Piriou, „Uné Baye“. Paryžius, 1935 m.
LNMMB Retų knygų ir rankraščių fondas, f. 12, ap. 820, l. 7, 1

Nuolatinės lango į šviesą paieškos, arba Skaitančioji aktorė

Savo trumpoje, paskubomis parašytoje autobiografijoje, labiau primenančioje būsimos autobiografijos apmatų, Babickaitė-Graičiūnienė prisimena, kaip, mirus Tėtei, iš Amerikos atėjo jai adresuotas laiškas nuo mamos brolio, dėdės Andriaus Graičiūno, kuriame jis rašė: „Tu, Uršulyt, dabar esi mano brangi dukrelė. Siūsiu Tau pinigų, kiek Tau reiks, o Tu mokykis, prasimušk savo kaktoj langą į šviesą.“³⁰ Mažajai Unei toks dėdės prisakymas įstrigo visam gyvenimui – mokslo ji siekė būdama ir jauno, ir jau vyresnio amžiaus. Trisdešimties sulaukusios Babickaitės-Graičiūnienės, kurios vidinė patirtis, pasak Daujotytės, „jau buvo išsikristalizavusi artistinėmis ir likiminėmis formomis“³¹, kuri visomis išgalėmis stengėsi nelikti „dvasios ubagė“ (1928 m. vasario 12 d., p. 113), Paryžiaus dienoraštyje netrūksta knygų, jų skaitymo ženklų.

Daujotytė Babickaitę-Graičiūnienę pavadino ne tik rašančia, bet ir skaitančia aktore. Dienoraštyje autorė „skaito“ nemažai, o jos lektūra įvairi: be profesinės teatro, meno literatūros, tai poetai romantikai (Byronas, Percy Bysshe'as Shelley, Johnas Keatsas), šventųjų raštai, ypač dažnai minimas šv. Pranciškus Salezietis, evoliucinės natūraliosios atrankos teorijos pradininkas Charles'as Darwinas, kurio knygą *Rūšių atsiradimas* ([*On the*] *Origin of Species*) Babickaitė-Graičiūnienė sakosi perskaičiusi net dukart, naujųjų amžių filosofas Benedictas de Spinoza, kinų poetai ir filosofai (Chuang Tzu, Shui-Tzu, Pan Tsi Yu³², Konfucijus). Neužmirštama ir lietuviška spauda, kurios Babickaitė-Graičiūnienei parūpindavo Lietuvoje gyvenę namiškiai ir draugai. Moteris dienoraštyje rašo apie įsigytas knygas, neretai iš miesto parsineštą glėbį įvairių veikalų. Knygoms ji negailėjusi pinigų: 1929 m. sausio 21 d. dienoraštyje parašė per dvi valandas sugebėjusi išleisti 1000 dolerių, už kuriuos pirkusi veikalų ir stalo sidabro; 1931 m. vasario 26 d. Babickaitė-Graičiūnienė už 100 frankų pirkė veikalų ir poezijos. Tiesa, veikalai pasirodė niekam tikę, o prancūzų poezija – pernelyg „modern[,] perdaug erotiška“ (1931 m. vasario 26 d., p. 170)³³.

³⁰ Unė Babickaitė-Graičiūnienė, „Autobiografija“, in: *Unė Babickaitė-Graičiūnienė: Atsiminimai, dienoraštis, laiškai*, p. 14.

³¹ Viktorija Daujotytė, „Dienoraščio aktorė – Unė“, p. 9.

³² Pastaroji poetė, gyvenusi VIII a. pr. Kr., buvo vadinama kinų Sapfo. Daugiau žr. W. A. P. Martin, „The Poetry of the Chinese“, *The North American Review*, 1901, Vol. 172 (535), p. 858, prieiga internetu: https://www.jstor.org/stable/25105173?seq=6#metadata_info_tab_contents [žiūrėta: 2022 09 06].

³³ Babickų biblioteka buvusi išties gausi. Pačios Babickaitės-Graičiūnienės biblioteką sudarė įvairiakalbė literatūra: lietuvių, rusų, anglų, prancūzų. Šalia grožinės literatūros, ji kaupė Lietuvos

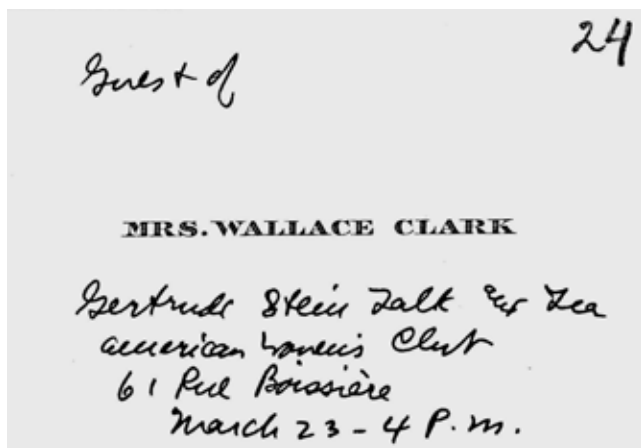
Vis dėlto mokslą Babickaitė-Graičiūnienė suvokė siaurai, jam, regis, priskirdama tik skaitymą ir rašymą – dvi pagrindines žmogų nuo gyvulio skiriančias veiklas. Viena iš ankstyvųjų savo dienoraščio įrašų ji cituoja vieną pažįstamą poną literatą, kuris skundėsi gyvenęs kaip paprastas gyvulys: nieko neskaitęs, nieko nerašęs, tik atliekęs užduotis, einęs tarnybą. Babickaitė-Graičiūnienė, pati daug skaitanti, rašanti ir netgi vedanti dienoraštį, tokio žmogaus draugijoje turėjo pasijausti visa galva aukštesnė, gerokai pranašesnė. Nors mokslo pasiekimais domėjosi, juos menininkė priėmė su didelėmis išlygomis. Būdama meninės, romantinės prigimties, dienoraščio puslapiuose atvirai liūdi dėl likimo, ištikusio jos kartą, kuri, pasak moters, dėl mokslo pažangos senojo gyvenimo malonumus, džiaugsmus ir jo saldųbę išmainė į garą ir elektrą. XX a. pradžios idėjų pasaulyje Babickaitė-Graičiūnienė pasigenda širdies, „Sparnuotosios Meilės-Dievo“, amžino pasiilgimo to kažko, ko, pasak jos, Mokslas negali duoti ir išmokyti.

Knygų skaitymas sudarė tik dalį Babickaitės-Graičiūnienės lavinimosi ir tobulinimosi „programos“. Gyvendama Paryžiuje, ji laikėsi griežtos dienvartarkės: 1931 m. vasario 6 d. skundžiasi skaudančiomis akimis ir plyštančia galva, bet džiaugiasi, kad visą dieną pavyko „pašvęsti mokslams“: iš ryto fechtavosi, 11 val. turėjo prancūzų, 2 val. popiet – anglų, o 4 val. – graikų kalbos³⁴ pamokas, dieną baigė 6 val. vakaro deklamacija visomis keturiomis kalbomis. Vasario 26 d. dalį laiko teko skirti žmonos pareigoms: pusė dienos mokslui, trečdalis – namams tvarkyti ir valgiui virti, o vakaras – svečiams. Nuo 1931 m. dienoraštyje atsiranda įrašų, kur jau pati Babickaitė-Graičiūnienė „duoda lekcijas“, dalijasi profesinėmis žiniomis su kitais.

Vienai į Paryžių iš Lietuvos atvykusiai artistei aktorė pataria išnaudoti kiekvieną minutę: „observuok, lavinkis“ (1928 m. vasario 12 d., p. 113). Tokio požiūrio laikėsi ir pati. Paryžietiškuoju laikotarpiu intensyvių kalbų mokymąsi, aktyvių knygų skaitymą papildė teatrų ir parodų lankymas. Dienoraštyje moteris mini lankiusis spektakliuose, miuzikluose, deklamacijose, parodose, 1932 m. spalio 18 d. pusę dienos praleido Luvre.

.....
teatro muziejui skirtus leidinius, kaip antai knygas apie aktorius, spektaklius, dramų tekstus, žinynus ir kt. Ne viena knyga, ypač prancūziška, su savininkės skaitymo „pėdsakais“: pabraukimais, pastabomis, pavingjavimais. Nemažai Babickaitės-Graičiūnienės bibliotekos knygų – su autografais. 1951 m. po vyro suėmimo Babickaitė-Graičiūnienė autografuotų knygų lapus išplėšė ir paliko saugoti žmonėms, o pačias knygas paslėpė Žaliakalnyje. 1953 m. grįžusi iš Sibiro lagerio knygas susirinko, tačiau išplėštiems lapams suklijuoti į knygas jėgų nebeužteko. 1971 m. didžioji jos bibliotekos dalis, o 1999 m. ir visos likusios bei periodika (iš viso per 2 100 egz.) nukeliavo į Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejų. Ten saugomi ir išplėšti lapai su autografais.

³⁴ 1931 m. sausio 30 d. Babickaitė-Graičiūnienė pasigiria baigusi skaityti trečią knygą graikų kalba.

Ponios Wallace Clark vizitinė kortelė su ranka užrašyta informacija apie Gertrude Stein paskaitą: „Guest of Mrs. Wallace Clark. Gertrude Stein talk & tea. American Women's Club, 61 Rue Boissière, March 23 - 4 p. m.“ („Ponios Wallace Clark viešnia. Gertrūdės Stein paskaita ir arbatėlė, Amerikiečių moterų klubas, 61 Rue Boissière, kovo 23 d., 16 val.“). Paryžius, metai nežinomi. LNMMB Retų knygų ir rankraščių fondas, f. 12, ap. 662, l. 24

THIS CARD IS NOT TRANSFERABLE ²³

Good only until MAR 21 1928

Number S 18032

Name Miss Uné Baye

Address 411 West End Ave

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
CIRCULATION DEPARTMENT
ST. AGNES BRANCH
444 Amsterdam Avenue

The undersigned is in all cases responsible for books drawn by means of this card. This responsibility continues if the card be lost or used by any other person, whether with or without the consent or approval of the original holder.

Signed Uné Baye

Any unauthorized person attempting to use this card is liable to arrest, but books will be issued to a representative properly authorized. This card must always be presented when borrowing or returning books.

RENEWABLE		Lent	Returned
Lent	Returned		
MY 11 '25	MY 26 '25	MY 11 '25	MY 26 '25
AP 11 '25	AP 27 '25	MY 11 '25	MY 26 '25
AP 11 '25	AP 27 '25	MY 11 '25	MY 26 '25
		MY 26 '25	MY 26 '25
AP 27 '25	MY 11 '25	MY 26 '25	MY 26 '25
AP 27 '25	MY 11 '25	MY 26 '25	MY 26 '25
AP 27 '25	MY 11 '25	MY 26 '25	MY 26 '25
MY 11 '25	Je 11 '25		

form 8280-2 (11-4-25 3m)

NOT RENEWABLE

Panelės Unės Baye Niujorko viešosios bibliotekos Šv. Agnės skyriaus skaitytojos pažymėjimas Nr. S 18032. Niujorkas, 1925 m. (galioja iki 1928 m. kovo 21 d.). LNMMB Retų knygų ir rankraščių fondas, f. 12, ap. 999, l. 2

Nepaisant sąmoningų pastangų lavintis, tobulėti ir siekti tik aukštosios kultūros vaisių, žemesnieji instinktai kartais paimdavo viršų. Babickaitė-Graičiūnienė su tokiomis „pagundomis“ kovojo. Į jos rankas patekus 1928–1940 m. leistam populiariam prancūzų kinui skirtam savaitraščiui *Pour Vous*, 1931 m. dienoraščio įrašė nugula tuo metu į kino šlovės olimpą sparčiai kopiančios kino aktorės Marlene Dietrich mintys. Bet jau kitą dieną, pamačiusi, jog tokį pat žurnalą metro traukinyje skaito paprastas darbininkas, Babickaitė-Graičiūnienė iškoneveikia save pasidavus pigios literatūros apžavams: „Man gėda vakarykščių skaitymų, fe! Prisipirkau pigių žurnalų ir sugaišau vakarą beskaitydama juos. Šiandien metro observavau jauną darbininką ir berniukus skaitant – ne, ryte ryjant tuos pačius žurnalus. Dabar suprantu, kam jie rašomi“ (1931 m. liepos 27 d., p. 213). Aukštus reikalavimus Babickaitė-Graičiūnienė sau kėlė ne tik profesinėje srityje, bet ir laisvalaikio. Vieną į naktį užsitęsusi vakarą praleidusi Paryžiaus kabarete, moteris dienoraštyje prisipažino ryte nubudusi sunkia širdimi – „sąžinei išmetinėjant“ už sugaištą laiką, už sielos suteršimą būnant tarp pačių žemiausių žmogaus instinktų.

Babickaitės-Graičiūnienės gyvenime pasitaikydavo ir tokių akimirkų, kai mokymasis neteikdavo džiaugsmo, tada ją apimdavo neviltis: „Mokinuos, mokinuos, mokinuos, net galva svaigsta ir dažnai viskas joje susimaišo. O vis inteligencijos manyje maža ypatingai. Mano baises defektas – tai nemokėjimas sklandžiai gražiais rinktais žodžiais pareikšti tą, ką noriu, ką žinau [...]“ (1931 m. vasario 20 d., p. 167). Vis dėlto tokia savijauta ir saviplaka ilgai netrūkdavo, po dienos kitos aktorė su dar didesniu užsidegimu stodavo į akistatą su savo netobulumu – savęs lavinimo, pažangos dėlei.

„Nepaprasta“ mergaitė iš kaimo

Ne viename dienoraščio puslapyje Babickaitė-Graičiūnienė išsako didelį troškimą pakilti virš kasdienybės, buitinio pasaulio. Ne veltui dienoraštį pradėjo būtent tomis trijų kūrinių citatomis. Moteris neslepia nepasitenkinimo, frustracijos dėl savo daromos pažangos, vidinės sąrangos, išsako gražesnio, kilnesnio, dvasingesnio gyvenimo ilgesį, vėl ir vėl kartoja apgailėstaujanti dėl tokią jos būseną ir savijautą nulėmusių socialinių, ekonominių sąlygų, kuriomis gimė ir užaugo. „Kodėl Dievulis mane gimdė kaime, neturte, grubume? Kodėl, pagimdęs ten, nepasigailėjo ir nepakeitė mano sielos! Mano sielai reikėjo gimti karaliaus palociuj. Auklėtojais skirti švel-

nius, kilnios kultūros asmenis“ (1928 m. sausio 15 d., p. 110), – rašo Babickaitė-Graičiūnienė. Nuolatinė pastanga veržtis grožio ir gėrio link veda prie troškimo ne tik pakilti virš savo praeities aplinkybių nulemtos socialinės padėties, bet dar toliau – noro pakeisti savo sielą.

Babickaitė-Graičiūnienė kvestionuoja krikščioniškajame pasaulyje įsitvirtinusi pagal vyro paveikslą sukurtą Dievų Dievą – Bosą. Pasak jos, vyrai, prisiminę savo motinas, išsivaizdavę jas gimdymo kančiose, turėjo Dievą padaryti moterimi. Angliškame dienoraščio įrašė Babickaitė-Graičiūnienė svarsto, jog vien tik išsivaizdavę, kad gyvenimas yra sukurtas Dievo – Motinos gimdymo kančiose, suprastume, „kodėl mes, Jos vaikai, paveldėjome skausmą, nes žinotume, kad mūsų gyvenimo ritmas pulsuoja iš didžiosios jos širdies, kurią plėšo meilės ir gimdymo kančia“ (1928 m. rugpjūčio 4 d., p. 122). Tada žmonės pajustų, kad mirtis reiškia susiliejamą su Ja, grįžimą į Jos substanciją, į Jos Ramybės Ramybę. Deja, apgailestauja dienoraščio autorė, šiandien žmonės priversti glaustis prie Dievo vyro krūtinės, kuri yra egoistiška, per kieta, nepatogi pavargusioms galvoms.

Babickaitė-Graičiūnienė prisipažįsta, jog nuo mažens jautėsi išsiskirianti iš aplinkos. Tokią savijautą sustiprino ir jos motinos pasakojimai, pagal kuriuos jau kūdikystėje Unė buvusi „ne toki kaip mes visi, ji ir gima kitoniškai“ (1928 m. sausio 19 d., p. 111). Aktorė buvo įsiteigusi, kad jos kitoniškumas, kurį sudarė ne tik gražesnio, kilnesnio gyvenimo troškimas, bet ir kategoriškumas, polinkis į perdėtą jausmingumą ir kraštutinybę, buvo užkoduotas nuo pat gimimo. Tokius faktus, kaip gimimas anksčiau laiko, vėlesnė nei kitų vaikų kalbos pradžia, nevalgumas, mažas svoris, dažnos ligos, dėl kurių sulaukė ypatingo artimųjų dėmesio, neretai peraugdavusio į mažos mergaitės garbinimą, dienoraščio autorė aiškina kaip iškalbingus savo kitoniškumo ir jo pateisinimo ženklus. Pasak Babickaitės-Graičiūnienės, jos nepaprastumą liudijo ir ankstyvas polinkis į mokslą, ypač gera atmintis. To užteko, kad ne tik Unės artimieji, giminės, bet ir visas kaimas pradėtų laikyti ją „nepaprasta“ mergaite, ilgainiui imtų lepinti, nes ji „kas tai tokio labai nepaprasto, kurią reikia tik šienavot ir dabort [...]“ (1928 m., p. 115). Kartą motinai užtikus mažąją Unę žaidžiant su kaimo vaikais, šioji ją sudraudusi, primindama nepamiršti, kas esanti.

Dienoraštyje Babickaitė-Graičiūnienė užrašė vieną vis pasikartojantį sapną, kuriame ji gyvena dideliame, brangiame name. Už jo yra kitas gėlių apsuptas namukas, kuriame ji trokšta gyventi, bet į kurį niekaip negali patekti. Tame sapne svečiai vis pasiklysta, ir ji turi juos lydėti prie to namuko per savo namą ir sodo užkaborius. Sapne moteris atsisveikina su svečiais taip ir

nesulaukusi kvietimo užėti į tą paslaptinę namą. Nepatekimo, neišileidimo, prarasto rojaus paieška nuskamba dar keliose dienoraščio vietose: beveik visur tuometinę savo savijautą trisdešimtmetė Babickaitė-Graičiūnienė lygina su ankstesniąja – idealiąja, dabar jau tik sapnuose patiriama būseną, kuri ją pasiekia iš efemeriškos praeities, nekaltos, nesugadintos vaikystės metų. „Buvo Troja – bet Trojos nebėr“, – apgailestaudama konstatuoja Babickaitė-Graičiūnienė (1930 m. gegužės 14 d., p. 129).

Moteris ir visuomenė: „Be galo mėgstu moteres, turinčias profesijas“

Babickaitė-Graičiūnienė turėjo aiškų požiūrį į moterį visuomenėje ir jos vietą joje ir jį ne kartą išsakė dienoraščio puslapiuose. Po Paryžiuje įvykusios pažinties su Marija Žmuidzinavičiene³⁵ aktorė dienoraštyje pasidžiaugė susipažinusi su simpatiška, kultūringa moterimi, pridėdama, jog jai ypač patinka profesiją turinčios moterys. Babickaitė-Graičiūnienė rašo negalinti pakęsti moterų, kurios laiką švaisto labdariniams renginiams – tokią veiklą ji vadina tam tikros rūšies paleistuvyste³⁶. Aktorė nepakentė ir nepateisino tingi niavimo, ir tai visų pirma taikė savo lyties atstovėms. Po vieno apsilankymo pas pažįstamą E. Sheridan, kuri visą vakarą gyrėsi savo žymiais protėviais, Babickaitė-Graičiūnienė dienoraštyje užrašo: „E. Sh. aš neapkenčiu už tai, kad ji, turinti milijonus ir visas progas – pasiliko be inteligencijos, be skonio, be profesijos. Antra, už tai, kad skaito vien romanus ir visuomet „lytinius“. Trečia, už tai, kad neturi moteriško kuklumo“ (1931 m. sausio 3 d., p. 145). Išlygas moterims, neturinčioms profesijos, ji daro tik tuo atveju, jei jos yra pavyzdingos mamos ir namų šeimininkės. Babickaitės-Graičiūnienės akyse tai moterys, kurios turi vaikų, būtinai gražių ir sveikų (sic!), pačios juos augina ir rūpinasi namais, daug siuvinėja, siuva, mezga ir pan. Taigi Babickaitė-Graičiūnienė sutiktas moteris vertino pagal du kriterijus: pagal profesijos arba pagal žmonos, motinos. Antruoju atveju ji stoja į tą visuomenės pusę, kuri išpažįsta paklusimą tradicinėms normoms, padorumo reikalavimams.

³⁵ Marija Žmuidzinavičienė-Putvinskaitė (1876–1959) buvo stomatologė, visuomenės ir Lietuvos šalių sąjungos veikėja.

³⁶ Kai kurių šaltinių teigimu, tuo metu Babickaitė-Graičiūnienė gyvenusi gana pasiturinčiai, jos vyras uždirbdavęs iki 60 000 frankų per mėnesį, todėl pati galėjusi ir nedirbti. Vis dėlto ji pasirinko ne tik toliau dirbti aktorės ir režisierės darbą, bet ir iš to uždirbti. Pasak Zigmo Toliušio, Europoje Babickaitė-Graičiūnienė uždirbdavusi nemažai. Iš nepaskelbtų Toliušio atsiminimų „Iš artimos ir tolimos ateities. Atsiminimai (1894–1950) II dalis“, rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje: *LLTI BR*, f. 11, b. 241, 1. 319–328.

Dienoraštyje pačios aktorės santykis su savo kaip žmonos ir motinos vaidmenimis nevienareikšmis. Net ir ištekėjusi ji neatsisakė sunkiai įgytos profesijos, dar daugiau – atvykusi į Europą stengėsi tapti teatro scenos žvaigžde³⁷. Tam negailėjo nei laiko, nei pastangų. Vis dėlto suderinti du – aktorės ir žmonos – vaidmenis nebuvo lengva. „Aš pamečiau save ir nebėgaliau surasti ir klaiku man daros šios kelios likusios gyv.[enimo] valandėlės leisti puošimui namo, lopymui vyro pančėkų ir klausymui draugių plepalų apie tualetus, vyrus ir kosmetikas“, – dienoraštyje skundžiasi moteris (1930 m. gegužės 4 d., p. 129). Net ir laimingai ištekėjusi Babickaitė-Graičiūnienė neslepia kartais aplankančio meilės nuovargio arba, kaip pati rašo, vedybų rūpesčio ir nepatogumo. Ir nors Graičiūnų šeima neskurdo, abiejų polinkis išlaidauti, pirkti gražius dalykus sutaupyti neleido³⁸, todėl Babickaitė-Graičiūnienė teko pačiai rūpintis Paryžiuje įsigytu namu, jo aplinka, buitimi. Kita vertus, vyro baltinius lyginanti, vakarienę ruošianti, drabužius besisuvianti Babickaitė-Graičiūnienė puikiai atitiko savo pačios tradicinį požiūrį į moterį kaip namų šeimininkę.

Būdavo dienų, ypač atėjus svarbioms religinėms šventėms, kaip antai Pelenų dienos, kai Babickaitė-Graičiūnienė gailėdavosi dėl tokio intensyvaus ir nemažai jėgų ir pastangų reikalavusio visuomeninio gyvenimo, vakarėlių, lankymosi restoranuose, kitų Paryžiaus pramogų. Tokiomis akimirkomis dienoraščio puslapiuose nuguldavo nepasitenkinimo savimi žodžiai: „Kodėl aš gyvenimą baigiu gyventi, o niekuomet negaliu elgtis taip, kaip norėčiau! Kodėl visuomet esu priversta daryti[,] kas priimta, kas reikia, ko laukia nuo manęs. Bet niekad – o dabar jau ir vėlu, vėlu – taip[,] kaip aš trokštu“ (1931 m. vasario 18 d., p. 166). Graičiūnai vaikų nesusilaukė, tiesa, būdama vyriausia šeimoje, Babickaitė-Graičiūnienė ilgą laiką rūpinosi trimis jaunesniais broliais, vėliau – jų atžalomis, kitais giminaičiais. Dienoraštyje

³⁷ Ar Babickaitė-Graičiūnienė tai pavyko, vieningos nuomonės nėra iki šiol. Nacionalinėje bibliotekoje ir Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje saugomas Babickaitės-Graičiūnienės archyvinis palikimas leidžia teigti, kad gyvendama Paryžiuje ji pasiekė daug. Nors suvaidino vos keliuose spektakliuose, jie sulaukė žiūrovų, spaudos ir teatro bendruomenės dėmesio, pagyrų. Kita vertus, yra ir Babickaitės-Graičiūnienės pasiekimais abejojančių. Viena tokių – Bronys Raila, pasak kurio, nieko įspūdingo Londono ir Paryžiaus teatruose Babickaitė-Graičiūnienė nėra nuveikusi, o puošniomis nuotraukomis, kuriomis garsinosi, į užsienio spaudą pateko reklaminiais tikslais ir už atlyginimą. Daugiau žr. Bronys Raila, „Žinomos artistės' legenda“, p. 355–358. Babickaitės-Graičiūnienės, ypač kaip režisierės, veikla Lietuvoje, JAV ir Europoje nepatenka ir į Lietuvos teatro kritikės Ramunės Marcinkevičiūtės akiratį šiai rašant apie pirmąsias lietuves režisieres (žr. Ramunė Marcinkevičiūtė, „Apie ‚stiklo lubų‘ ir kultūrinio nutildymo įveiką“, *Kultūros barai*, 2009, Nr. 7/8, p. 97–104).

³⁸ Nacionalinėje bibliotekoje saugomi Babickaitės-Graičiūnienės uošvio Andriaus Liucijono Graičiūno laišakai, kuriuose jis kaltina jauną šeimą išlaidavimu, grasina daugiau neskolinsiąs pinigų.

Babickaitė-Graičiūnienė išsako sąmoningą apsisprendimą neturėti vaikų, pateikdama gana ilgą ir miglotą paaiškinimą. Pasak jos, gimdyti jai uždraudusi motina, taip norėdama apsaugoti nuo baisių fizinių kančių, skaudžių aukų vėliau auklėjant vaikus. 1928 m. nedatuotame įrašė Babickaitė-Graičiūnienė pateikia savotišką mantrą, vieną po kito išdėstydamą argumentus dėl tokio savo apsisprendimo, tarsi dar kartą sau, o gal motinai, pažadėdama negimdyti:

Aš negimdysiu. I dėl to, kad Tu, Brangioji, man uždraudei ir II dėl to, kad aš žinau, jog mano kūdikis dar manyje prisisiurbs тяготением³⁹ žeme ir visu kuom, kas žemiška. [...] Aš negimdysiu, Brangioji. Man visada stovi prieš akis Tavo baltas veidas [...] ir žodžiai, tariami skaudžiai šypsančiom lūpom: „Dukryta brangioja, netekėk, gimdydama vaikus Tu mirsi, o jeigu nemirsi tada, tai mirsi paskui tūkstančiu mirčių juos augindama.“ (1928 m., p. 124–125)

Babickaitė-Graičiūnienė, be galo mylėjusi savo motiną, turėjusi ypatingą ryšį su ja, klausė jos prisakymų, nors tikroji Graičiūnų bevaikystės priežastis greičiausiai buvusi baimė susilaukti nesveikų vaikų, juk Unė Babickaitė ir Vytautas Graičiūnas buvo pirmos eilės giminės – brolio ir sesers vaikai. Su negalia gimę vaikai būtų neabejotinai sugriovę Babickaitės-Graičiūnienės susikurtą pavyzdingos mamos ir namų šeimininkės idealą, kuriame figuruoja tik gražios ir sveikos atžalos.

Sektini pavyzdžiai: „Prieš karą [...] toks dalykas būtų negalimas“

Babickaitė-Graičiūnienė neslėpė susižavėjimo keliomis Paryžiuje sutiktomis moterimis, tiksliau – kai kuriomis jų turėtomis ir jos pačios trokštomis įgyti savybėmis. Dienoraštyje ji žavisi kunigaikštytės Marijos Gagarinos⁴⁰ ir japonų princesės Matsudairo grožio pojūčiu. Pasak aktorės, jų gracija, balsas, kalbėjimo būdas, skonis rengiantis ir namai – apgalvoti iki smulkiausių detalių, „ligi mažiausio daiktelio *grožis!*“ (1931 m. sausio 5 d., p. 146). Iš Gagarinos Babickaitė-Graičiūnienė gauna dovanų, ir visos jos – nepaprasto

³⁹ Brogos knygoje šis žodis išverstas kaip „pasibodėjimas“, aš siūlyčiau kitą vertimą – „trauka“.

⁴⁰ Galbūt tai buvo Marija Rajevska Gagarina (Мария Георгиевна Раевская, ур. Гагарина, 1851–1941), Šventosios Kotrynos ordino dama, Rusijos imperatorienės Marijos Aleksandrovnos freilina. Kunigaikštytė išteikėjo už pėstininkų generolo, botaniko Michailo Rajevskio (Михаил Николаевич Раевский, 1841–1893), susilaukė 8 vaikų.

grožio. Penkių vaikų motina kunigaikštienė Lidija Vasilčikova⁴¹ Babickaitė-Graičiūnienė žavėjo neišsemiamą energiją. Aktorė aikčioja dėl Vasilčikovos gebėjimo pasirūpinti vaikais, namais, vyru, nevengti visuomeninių įsipareigojimų, domėtis teatru ir net išbandyti aktorės profesiją. Dienoraščio įrašai ir Nacionalinėje bibliotekoje saugomas rankraštinis aktorės palikimas leidžia teigti, jog gyvendama Europoje ji siekė patekti į to meto aukštuomenės ratą ir tai darė dalyvaudama popiečio arbatėlėse, moterų susibūrimuose, rengdama pokylius savo namuose⁴², draugaudama su žymiausiomis to meto damomis, tarp kurių – ne viena rusų, kitų tautų aristokratijos atstovė.

Stipriausia Babickaitės-Graičiūnienės draugystė Paryžiuje užsimezgė su prancūzų mecosopranu baronienė Blanche Marchesi (1863–1940). Garsusis mecosopranas minimas jau pirmuosiuose Babickaitės-Graičiūnienės dienoraščio puslapiuose – vos apsigyvenusi Prancūzijos sostinėje, lietuvė pradėjo lankyti baronienės dainavimo studiją. Babickaitės-Graičiūnienės fonde saugomi Marchesi laišakai ir atvirlaiškiai rodo, jog tarp moterų buvo užsimezgusi stipresnė nei mokinės ir mokytojos draugystė: moterys apsiėmė bilietais į koncertus ir spektaklius, aptarinėjo meno pasaulio ir aukštuomenės gyvenimą, dalijosi moteriškomis paslaptimis, sprendė buitines reikalus. Viename laiške baronienė Marchesi rašo susitarusi, kad pas Babickaitė-Graičiūnienę pradėsianti dirbti virėja pasirūpins ir maisto prekėmis; kitame laiške Babickaitė-Graičiūnienė apgailestauja negalėsianti pasinaudoti baronienės atsiųstais bilietais į operą, mat šiuo metu esanti Šveicarijoje. Draugystės būta ilgalaikės, Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde saugomi baronienės Marchesi laišakai datuojami

⁴¹ Kunigaikštienė Lidija Vasilčikova (Lydia (Wiasemsky) Wassiltschikow; Lydie Wassiltschikoff, 1886–1948) per vyrą Ilarioną Vasilčikovą turėjo ryšių su Lietuva. Bėgdamas nuo 1917 m. Rusijoje kilusios bolševikų revoliucijos, Vasilčikovas su šeima persikėlė į Europą, iš pradžių gyveno Berlyne, paskui Paryžiuje. 1932 m. pasiekė Lietuvą, kur šeima buvo išsaugojusi kai kurias žemės valdas. Su žmona ir jaunesniu sūnumi Georgijumi kunigaikštis apsistojo Kaune. Kunigaikštienė Lidija su sūnumi išvyko iš Kauno likus pusmečiui iki Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos. Hooverio instituto bibliotekoje ir archyve saugomas Vasilčikovos atsiminimų rankraštis „Vanished Russia: Memoirs of Lydia, Princess („Dilka“) Wassiltschikoff“ („Pradingusi Rusija: Lidijos, kunigaikštienės „Dilkos“ Vasilčikovos, memuarai“); daugiau žr.: https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt6x0nf3kg/entire_text/ [žiūrėta: 2022 09 13]). Babickaitės-Graičiūnienės fonde, saugomame Nacionalinėje bibliotekoje, yra pluoštas 1929–1931 m. kunigaikštienės Unei Babickaitėi-Graičiūnienei į Arleną (Badeną) ir Paryžių rašytų laiškų. Prieiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10002536488> [žiūrėta: 2022 09 14].

⁴² Po vieno tokio sėkmingo pokylio, surengto jos namuose 1931 m. vasario 12 d., apie kurį rašė net *The Chicago Tribune* ir Niujorke leidžiamas *Daily News*, Babickaitė-Graičiūnienė pasidžiaugė sulaukusi dešimčių laiškų iš organizacijų, su kuriomis užmegzti ryšį jos sutuoktinis ir ji pati seniai mėgino, bet nežinojo, kaip prie jų priėti. „Dabar gi, – džiaugiasi ji, – pačios jos man rašo ir kviečia būti nariu!“ (1931 m. vasario 20 d., p. 167).

net iki 1939 m., kai Babickaitė-Graičiūnienė jau gyveno Kaune⁴³. Lietuvę su baronienė siejo ir tikėjimas, pamaldumas. Dainininkė priklausė Kūdikėlio Jėzaus karmeličių vienuolynui (pranc. *Les carmélites de l'Enfant-Jésus*), su juo po kurio laiko susisaisto ir Babickaitė-Graičiūnienė: lanko vienuolynė laikomą šv. Mišias, susitikinėja su to vienuolyno vienuolėmis, remia jas finansiškai. Viename dienoraščio įrašė lietuvė rašo, kad reikės padėti baronienėi surengti vienuolynui paremti skirtą koncertą. Vėliau Babickaitė-Graičiūnienė taps negriežtos regulos pasaulietinio Tretininkų ordino nare. Nuolatinės tikėjimo paieškos ir kartu aplankančios abejonės, tikras ir (ar) įsikalbėtas pamaldumas, šventųjų adoravimas, mistiniai išgyvenimai, aprašomi ne vienoje dienoraščio vietoje, prašosi atskiro tyrinėjimo.

Vietoje išvadų

Įpusėjusi rašyti dienoraštį, 1931 m. sausio 29 d., Babickaitė-Graičiūnienė įvardija dvi tokio pasirinkimo priežastis. Pirmoji – tai noras geriau rašyti, sklandžiau, rišliau dėstyti mintis raštu; antroji – nepamiršti lietuvių kalbos, nes, prisipažįsta moteris, gyvenant Paryžiuje mažai tenka kalbėtis lietuviškai, todėl, vos pravėrus burną, kone į kiekvieną sakinį įsiterpia po vieną ar daugiau svetimžodį. Taigi, dienoraščio pradžioje išsikelti ambicingi tikslai ilgainiui ima užleisti vietą pragmatiškesniems ir proziškesniems. Dienoraščio autorė, akivaizdžiai nepatenkinta rezultatu („nebėra vilties išmokti [gerai rašyti – D. C.] nė ambicijos – liko tik vienas „sąžiningumas““ (1931 m. sausio 29 d., p. 157), nusprendžia rašyti tik apie dienos įvykius. Su retomis išimtimis, tokio apsisprendimo ji sąžiningai laikosi: 1931-aisiais padaugėja įrašų apie sveikatos problemas, apie tais metais sukurta, dar vieną jai sėkmę atnešusį vaidmenį spektaklyje „Pavydas“ („Jealousy“). 1932 m. stovint prie naujų metų slenksčio, Babickaitės-Graičiūnienės požiūris į dienoraštį pasikeičia dar kartą – vieną dieną jį pavarčiusi moteris išsigąsta: o jeigu jis pakliūs į svetimas rankas? Nors gyvenime jai drąsos netrūko, matyt, Babickaitė-Graičiūnienė pasijuto pažeidžiama: pernelyg apsinuoginusi, per daug atvira – net sau pačiai. 1932 m. aktorė dienoraštyje palieka vos du įrašus. Viename jų, greičiausiai padarytame tų metų pradžioje, sausį, rašo nusprendusi dienoraščio daugiau nepildyti. Turbūt neatsitiktinai toks sprendimas

⁴³ Žr. „Prancūzų operos solistės, pedagogės Blanche Marchesi laišakai Unei Baye (Babickaitei-Graičiūnienei) į Paryžių, Arleną (Badeną) ir Kauną, 1928–1938“, prieiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10002524406> [žiūrėta: 2022 09 14].

sutampa su Babickaitės-Graičiūnienės profesinės karjeros Paryžiuje pabaiga. Po 1931 m. apie aktorę Unę Baye nerašo nei Paryžiaus, nei Londono, nei Amerikos spauda. Atrodo, kad bene pats intensyviausias, ketverius metus trukęs jos, kaip aktorės, režisierės ir moters, evoliucijos etapas priartėjo prie pabaigos. Paskutinis dienoraščio įrašas padarytas balandžio 1-ąją. Babickaitė-Graičiūnienė išlieka dramatiška iki pabaigos, juk balandžio mėnesį ji, pačios žodžiais tariant, ne tik gimė, bet ir daug kartų mirė⁴⁴. Belieka spėlioti, ką dienoraščio autorė norėjo tuo pasakyti – paskutinį jos sakinį tekste lydi daugtaškis.

Kubilius, rašydamas apie dienoraščio žanrą, tipus ir vaidmenį, pabrėžė, jog kadaise šie tekstai tebuvo pagalbinis šaltinis tiriant dienoraščio savininko biografiją ir kūrybą. Tačiau, pasak literatūros kritiko, vis dažniau šie egodokumentai tampa savarankiškais tekstais, kurie autorių neretai išgarsina labiau nei jo menas. Neturint Babickaitės-Graičiūnienės pasirodymų kino ekrane ir teatro scenoje įrašų, o atsiliepiamams apie juos išsibarsčius po įvairius leidinius ir jos asmeninį archyvą, 1928–1932 m. rašytas dienoraštis, stambiausias rašytinis aktorės ir režisierės palikimas, leidžia geriau pažinti ją ne tik kaip aktorę ir režisierę, bet ir kaip XX a. pradžioje gyvenusią ir kūrusią moterį.

.....
⁴⁴ Antrojo dienoraščio sąsiuvinio 1931 m. kalendoriuje balandžio mėnuo (pranc. *Avril*), matyt, pačios Babickaitės-Graičiūnienės ranka keliskart perbrauktas pieštuku.

Moterų istorija iš moterų literatūros perspektyvos

JŪRATĖ PETRONIENĖ

Istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų rašytojų kūryboje (Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė)

ANOTACIJA: Straipsnyje pateikiama dviejų XIX a. moterų rašytojų – Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė ir Gabrielės Giunterytės-Puzinienės – istorinės tematikos kūrinių analizė bei gilinamasi į juose vaizduojamų istorinių moterų Barboros Radvilaitės ir karalienės Jadvygos portretus. Siekiama išsiaiškinti šių vaizdinių sąsajas su tuo metu autorės pasiekusia istorinių šaltinių medžiaga, to meto istoriniu kontekstu ir XIX a. Lietuvos moterų autorystės specifika.

RAKTAŽODŽIAI: Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, XIX a. Lietuvos moterų literatūra, Barbora Radvilaitė, karalienė Jadvyga, istorinė drama, istorinis romanas.

Daugiakalbė XIX a. Lietuvos moterų literatūra – palyginti menkai tyrinėta sritis¹. Šio tyrimo tikslas – pažvelgti į XIX a. Lietuvos moterų autorių kūrinius, reprezentuojančius reikšmingas XIX a. vidurio atminties vietas, nepraradusias aktualumo ir šiandien: Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (Sophie de Tisenhaus Choiseul-Gouffier, 1790–1878) istorinius romanus *Barbora Radvilaitė* (1820) bei *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija* (1824) ir Gabrielės Giunterytės-Puzinienės (Gabriela z Güntherów Puzynina, 1815–1869) penkių veiksmų istorinę dramą „Jadvyga“ (1870). Rašytojos geriausiai žinomos kaip atsiminimų autorės, mažiau žinome apie Giunterytės-Puzinienės lyriką bei dramas ir Tyzenhauzaitės romanus, nors pastarosios autorės kūryba sparčiai verčiama į lietuvių kalbą. Bus siekiama patyrinti šių dviejų autorių sukurtus istorinių moterų (Barboros Radvilai-

¹ Minėtini Redos Griškaitės ir Tomo Andriukonio, Brigitos Speičytės darbai, aktualizuojantys Karolinos Praniauskaitės, Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė, Onos Radvilaitės-Mostovskienės kūrybą. Žr. Reda Griškaitė, Tomas Andriukonis, „Karolina Praniauskaitė: „Do młodego Poety“ („Jaunajam Poetui“). Eilėraščių istorija“, *Archivum Lithuanicum*, t. 15, 2013, p. 141–190; Brigita Speičytė, „Istorija aristokratės akiratyje: Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istoriniai romanai“, *Colloquia*, t. 45, 2020, p. 123–154; Eadem, „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė-Mostovska“, *Colloquia*, t. 25, 2011, p. 29–56.

tės ir karalienės Jadvygos) portretus, santykį su žinių teikusiaisiais istoriniais šaltiniais, palyginti skirtingų žanrų nulemtas vaizdavimo ypatybes, galiausiai, ieškoti sąsajų su XIX a. Lietuvos moterų rašytojų autorystės specifika.

Daugiakalbė XIX a. Lietuvos moterų literatūra pasižymi didele žanrų įvairove, kur svarbią vietą užima istorinės tematikos kūriniai. Svarstant santykį tarp istorinės atminties raiškos istoriniuose šaltiniuose (metraščiuose, kronikose) ir grožinėje kūryboje (konkrečiai nagrinėsime istorinio romano ir istorinės dramos atvejus) pravartu įsigilinti į istorinės atminties teorinę sąvoką bei jos vartojimo kontekstą humanitarinių tyrimų diskurse.

Šiam klausimui naudinga prancūzų istoriko Pierre'o Nora perspektyva. Viena kertinių šio tyrėjo iškeltų sąvokų – *atminties vietos* (*Les Lieux de Mémoire*). Atmintį jis vadina visada aktuali, su amžina dabartimi susijusia jungiančiu fenomenu, kai tuo tarpu istorija laikoma praeities reprezentacija, savotiška rekonstrukcija. Čia išryškėja opozicija tarp atminties, kaip dinamiško, gyvybingo saito tarp praeities bei dabarties, ir istorijos, kaip statiško bei fragmentiško bandymo atkurti praeitį². Tad *atminties vietos* yra opozicija istorinei atminties interpretacijai, ženklai, liudijantys gyvą atmintį, dažnai nepatenkančią į istorikų darbų rėmus. Tai taip pat pastanga į kolektyvinę istorinę diskursą įtraukti individo naratyvą, atskleidžiant subjektyvias patirtis, dažnai liekančias anapus globalesnės, kolektyvinius išgyvenimus fiksuojančios istorinės žiūros. Ši sąvoka taip pat pasižymi ir ideologiniu atspalviu – Nora ją siejo su nacionaliniais judėjimais, pastanga įtvirtinti tautinę tapatybę remiantis bendromis istorinės atminties vietomis³.

Toliau gilindamiesi į atminties klausimą atsiremiame į Jano Assmanno tyrimus⁴, padedančius išskirti atskirus atminties tipus. Kaip ir Nora, šiam mokslininkui rūpi atminties ir istorijos skirtis. Assmannas straipsnyje „Kolektyvinė atmintis ir kultūrinė tapatybė“ („Collective Memory and Cultural Identity“) referuoja į prancūzų istoriko Maurice'o Halbwachso idėją⁵, jog kasdienė atmintis, kitaip dar vadinama „komunikacine atmintimi“ (nurodant jos ryšį su kasdiene komunikacija ir skirtingomis jos formomis), bandant ją išprausti į objektyvizuotus kultūrinius reiškinius, ją

² Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), p. 8.

³ Astrid Erll, Ansgar Nünning, *A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin–New York: De Gruyter, 2010, p. 21.

⁴ Nuo 2011 m. Aleida ir Janas Assmannai vykdo projektą „The Past in the Present: Dimensions and Dynamics of Cultural Memory“, kurio metu tiriamas kultūrinės atminties fenomenas.

⁵ Maurice Halbwachs, *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, Frankfurt / Main: Suhrkamp, 1985; Idem, *La mémoire collective*, red. J. Alexandre, Paris: PU de France, 1950.

įtekstinant ar monumentalizuojant, praranda atminčiai būdingus bruožus ir tampa istorija, nebe atmintimi. Assmannas šią tezę kritikuoja teigdamas, kad ir institucionalizuotoje, su viešumu siejamoje atmintyje esama minėto subjektyvumo⁶.

Anot Assmanno, šioms „objektyvizuotoms“ komunikacijos formoms vis tiek būdinga atminties struktūra – čia galima atrasti tam tikras tapatybes, atsietas nuo individo, tačiau vis tiek įgijusias specifines, tam tikroms grupėms taikomas reikšmes. Taigi net ir istoriniuose tekstuose, įvairiose įamžinimo, monumentalizavimo praktikose veikia gyva atmintis, įgaunanti jau nebe konkretaus individo, bet tam tikrų visuomenės grupių, kultūrų bei subkultūrų bruožus, – tai vadinama kultūrine atmintimi.

Ši kolektyvinė kultūrinė atmintis pasižymi keliais specifiniais bruožais. Ji veikia kaip konkrečios bendruomenės tapatybę apibrėžiantis veiksnys: saugo žinias, grupę jungiančią informaciją. Tokios atminties „turinys“ kinta, yra rekonstruojamas priklausomai nuo situacijos, istorinio laikmečio. Be to, kultūrinė atmintis pasižymi organizuotumu – ji dažnai susieta su konkrečiomis praktikomis, tam tikra struktūra, kurioje hierarchiškai susidėlioja simboliai, reprezentuojantys konkrečią kultūrinę bendruomenę⁷.

Tiek Nora, tiek Assmanno teorijų universalumas leidžia jas pasitelkti žvelgiant ir į XIX a. Europos kultūroje vykusius procesus. Praūžus Didžiąjai Prancūzijos revoliucijai, Europoje ėmė stiprėti nacionaliniai judėjimai, besiremiantys bendru kultūriniu paveldu, tad kilo poreikis peržvelgti atminties vietas. Tam buvo parankus sparčiai populiarėjantis istorinio romano žanras. Kaip kultūrinė atmintis anuomet formuota grožinėje literatūroje? Kaip joje dera fikcija bei istorinių šaltinių duomenys? Šį klausimą, analizuodamas rusų XIX a. pirmos pusės literatūrą, aptaręs Danas Ungurianu teigia, kad riba tarp fakto ir fikcijos to meto istoriniuose romanuose gana paslanki. Jo aptariamai rusų romanistai savo kūryboje nesiekė laikytis tikslių faktų, teigė, jog tai nebūtina, nes „rašytojas turi sekti istorijos poezija, o ne jos chronologija“⁸. Panašios pozicijos laikėsi ir XIX a. pirmos pusės prancūzų rašytojas Alfredas de Vigny, publikavęs vieną populiariausių to meto prancūzų istorinių romanų *Sen Maras* (1827). Jo įžangoje autorius teigia:

⁶ Jan Assmann, „Collective Memory and Cultural Identity“, translated by John Czaplicka, *New German Critique*, Spring–Summer, 1995, No. 65, Cultural History/Cultural Studies (Spring–Summer, 1995), p. 129.

⁷ *Ibid.*, p. 131.

⁸ Dan Ungurianu, „Fact and Fiction in the Romantic Historical Novel“, *The Russian Review*, Vol. 57, 1998, No. 3, p. 387.

Manau, kad neturėtume skirti dėmesio istorinei realybei vertindami draminius veikalus arba eilėraščius, romanus, tragedijas, kurie vaizduoja svarbius istorinius herojus. Turėtų būti vertinami tik meno ryšiai su idealiuoju grožiu. Galime sakyti, kad tai, kas tikra, yra antraeilis dalykas.⁹

Istorijos ir literatūros santykio klausimas neaplenkė ir XIX a. Lietuvos kultūrinio lauko. XIX a. pirma pusė Lietuvoje buvo susijusi su sparčia istorijos mokslo raida. Vilniaus, Varšuvos salonuose bei spaudoje vyko aršios diskusijos apie tai, kaip turėtų atrodyti istoriko darbas, kaip susijusios istorija ir literatūra. Tam įtakos turėjo romantizmo ir sparčiai populiarėjančio pozityvizmo sintezė. Reda Griškaitė studijoje *Mykolas Balinskis: Kova dėl istorijos?* aprašydama vieno žymiausių XIX a. Lietuvos istorikų Mykolo Balinskio veiklą bei to meto intelektualinę Vilniaus aplinką pristato anuomet gana populiarią nuostatą, kad grožinė literatūra tėra „istorijos tarnaitė“, kaip rašė pats Balinskis. Jam labiausiai rūpėjo „kritiškai apžvelgti mūsų krašto istoriją“, taigi ir praeitį, ir ją nagrinėjančius veikalus. Įvykdžius šiuos tikslus, galima „užgriebti ir literatūrą“, tačiau tai telieka antrine istoriko veikla¹⁰. Tad, priešingai nei de Vigny, Balinskis siūlo istorinės tematikos literatūrą visų pirma vertinti ne ryšio su „idealiuoju grožiu“, bet su istorija požiūriu – geras istorinis romanas tiksliai perteikia istorinius įvykius. Šiuose svarstymuose nuskamba ir kita reikšminga mintis – istorija laikoma išimtinai vyrų sritimi, tad kyla klausimas, kokią vietą šiame kontekste galėjo užimti XIX a. Lietuvos moterų kurta istorinės tematikos grožinė literatūra? Ar šių kūrinių funkcija buvo kuo tiksliau perteikti istorinius įvykius, ar svarbesni buvo kiti (pavyzdžiui, estetiniai, patriotiniai, didaktiniai) tikslai, kurie žymėtų pokyčius XIX a. literatūros ir istorijos disciplinų sintezėje?

Šio darbo objektu pasirinkti grožiniai kūriniai parašyti XIX a. pirmos pusės ir vidurio moterų rašytojų, o jų pagrindinės veikėjos – istorinės moterys. Toks temų pasirinkimas neišvengiamai susijęs su moterų literatūrai keltais lūkesčiais. Grožinėje literatūroje aktualizuotos ryškios istorinės asmenybės galėjo tapti pavyzdžiu jaunajai kartai. Istorinis, patriotinis nara-

⁹ Alfred de Vigny, *Cinq-mars ou une conjuration sous Louis XIII*, t. 1, Paris: Librairie Ch. Delagrave, [1930], p. 18. Vertimas darbo autorės.

De Vigny laikytas vienu romantizmo lyderių XIX a. Prancūzijoje. *Sen Maro* pasirodymas sutapo su Walterio Scotto sukelta istorinio romano išpopuliarėjimo banga bei laikytas vienu reikšmingiausių to metų prancūzų istorinių romanų, kurio siužeto centre atsidūrė Liudviko XIII favorito markizo Sen Maro bei kardinolo Rišeljė konfliktas. Apmaudu, jog lietuviškame šio romano vertime (Alfred de Vigny, *Sen Maras*, iš prancūzų k. vertė Liucija Baranauskaitė, Vilnius: Alma littera, 2004) praleista istorinio romano teorines prielaidas nagrinėjanti įžanga.

¹⁰ Reda Griškaitė, *Mykolas Balinskis: Kova dėl istorijos?*, Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 57.

tyvas buvo itin patogus šiai didaktinei funkcijai. Skaitant XIX a. Lietuvos moterų literatūrą, į akis krinta dėmesys istoriniams naratyvams bei juose veikiančioms moterims.

Abi minimos istorinės moterys sulaukė nemenko XIX a. Lietuvos bei Lenkijos rašytojų, menininkų bei istorikų dėmesio (Balinskio nušviesta Barboros Radvilaitės biografija¹¹, jos asmenybei skirti Alojzy Felińskiego¹², Antonio Edwardo Odynieco¹³, Franciszeko Wężyko¹⁴ draminiai kūriniai, Karolio Szajnochos istorinė studija apie Jadvygą ir Jogailą¹⁵, jai skirta Karolio Kurpińskiego opera pagal Julianą Ursiną Niemcewicžiaus libretą¹⁶), abi valdovės buvo lyginamos tarpusavyje¹⁷ – jų reprezentacijos atsikartoja ir moterų kūryboje. Taigi, pažvelgsime į skirtingų žanrų kūrinius (istorinę tragediją ir romanus, reprezentuojančius šias moteris) bei tyrinėsime juose kuriamus istorinių moterų portretus. Galiausiai šis darbas padės plačiau pristatyti mažiau žinomą abiejų autorių, rašiusių ne lietuvių kalba, grožinę kūrybą: aptarti visai neseniai į lietuvių kalbą imtą versti Tyzenhauzaitės prozą, atkreipti dėmesį į Giunterytės-Puzinienės memuarų šiek tiek užgožtą likusią šios autorės kūrybinio palikimo dalį – lyriką bei dramas.

Sofijos Tyzenhauzaitės istoriniai romanai Barbora Radvilaitė ir Vladislavas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija

Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė bene plačiausiai žinoma kaip 1812 m. įvykių Lietuvoje liudininkė, 1829 m. publikavusi memuarus *Istoriniai atsiminimai apie Imperatorių ir Rusijos carą Aleksandrą (Mémoires historiques sur l'empereur Alexandre et la cour de Russie*, papildytas leidimas 1862¹⁸). Kita svarbi Tyzenhauzaitės kūrybinio palikimo dalis – istoriniai romanai.

¹¹ Michał Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze, żonie Zygmunta Augusta*, t. 1, Warszawa: J. Glücksberg, 1837.

¹² Alojzy Feliński, *Barbara Radziwiłłówna*: tragedia w pięciu aktach, Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1918. Dramos tekstas užbaigtas 1814 m., o 1817 m. Varšuvos teatre ji pirmąsyk pastatyta. Pirmas tragedijos leidimas pasirodė 1820 m., jau po autoriaus mirties.

¹³ Antoni Edward Odyniec, *Barbara Radziwiłłówna czyli Początek panowania Zygmunta-Augusta*: poema dramatyczne w sześciu aktach, z prologiem, Wilno: S. Rozenson, 1858.

¹⁴ Franciszek Wężyk, *Barbara Radziwiłłówna*: tragedia w 5 aktach, Kraków: A. Grabowski, 1822.

¹⁵ Karol Szajnocha, *Jadwiga i Jagiełło 1374–1413*: opowiadanie historyczne, Lwów: Karol Wild, 1855.

¹⁶ Julian Ursyn Niemcewicz, *Jadwiga, królowa polska*: drama muzyczne we 3ch aktach wierszem: reprezentowana na Teatrze Warszawskim pierwszy raz d. 23 Grudnia 1814, Warszawa: w Druk. Xięży Piarów, 1814.

¹⁷ Michał Baliński, *op. cit.*, p. 11.

¹⁸ Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, *Reminiscencijos apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną I*, iš prancūzų k. vertė Liucija Baranauskaitė, Virginijus Baranauskas, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras, 2004.

Paradoksalu, kad nors Tyzenhauzaitė, kaip ir Giunterytė-Puzinienė, viename savo romanų aktualizavo karalienės Jadvygos biografiją¹⁹, Giunterytės-Puzinienės dramai „Jadvyga“ siužetiškai artimesnis Tyzenhauzaitės romanas *Barbora Radvilaitė*, kuriame centrine tampa Barboros Radvilaitės ir Žygimanto Augusto meilės istorija bei Radvilaitės asmuo. Pagrindo lyginti šiuos kūrinius teikia ir Giunterytės-Puzinienės nuostata sukurti dramą „Jadvyga“ kaip atsvarą kultūroje įsigalėjusiam Radvilaitės asmenybės kultui. Taip pat kūrinių saitą sustiprina abiejų autorių giminystės ryšiai (Tyzenhauzaitė buvo Giunterytės-Puzinienės teta) bei dėmesys viena kitos kūrybai (Gunterytės-Puzinienės atsiminimuose yra epizodų, liudijančių, kad tuo metu literatūros lauke jau įsitvirtinusi Tyzenhauzaitė skaitė ir komentavo kūrybos kelią dar tik pradedančios dukterėčios eiles).

Romane *Barbora Radvilaitė* daug dėmesio skiriama jaunos merginos lavinimo istorijai, pabrėžiamas jos apsiskaitymas bei dvasinė branda, taip reikalingi būsimai valdovei. Įdomu, kad Barbora čia vaizduojama ją siejant su Antikos grožio idealais, jos siela nesugadinta civilizacijos pagundų, taigi kuriamas klasicistinio tipo moters paveikslas:

Dažnai vaikštinėdama laukais ji nepaleisdavo iš rankų Vergilijaus tomelio, padėdavo Goštautui rikiuoti žemės ūkio darbus, o „Georgikos“ įkvėpė pagarbą tiems darbams ir išmokė juos vertinti. [...] Barbora buvo paprasta kaip gamta, graži iš prigimties, graži, nors pati to nesuvokė. Barbora galėjo būti idealaus antikos grožio pavyzdys. Ji buvo keistas ir kartu žavingas išsilavinimo ir naivumo, patiklumo ir natūralaus orumo mišinys. Auginta atkampioje vietovėje ji nepažino pasaulio, nežinojo, kad yra kitokių malonumų nei tie, kuriais mėgavosi.²⁰

Barbora vaizduojama pabrėžiant jos priklausymą savam, etniškai vietiniam valdovų ratui. Ji siejama su vietine bajorija – Radvilų gimine, galinčia

¹⁹ Romane *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija* Jadvygos paveikslas kuriamas išryškinant dilemą tarp paklusimo tautai bei vedyboms iš meilės su svetimšaliu Vilhelmu. Jos pasirinkimą nulemia motinos patarimai bei didvyriški Jogailos poelgiai, riteriškos jo dorybės. Šiame romane Jadvygos asmuo nėra centrinė romano figūra, didesnė siužeto dalis skiriama istorinėms ir politinėms XIV a. Lietuvos peripetijoms išaiškinti, kovų aprašymams. Vis dėlto iškalbinga romano detalė – išsamūs etnografiniai ekskursai apie lietuvių bei lenkų valstiečius, jų aprangą, būdą, buities sąlygas. Jadvyga itin žavisi paprastų žmonių gyvenimu, net apsisvelka krovietiškais tradiciniais rūbais bei pasilieka juos kaip relikviją. Akcentuojamas jos, kaip aukštą postą užimančios valdovės, gebėjimas betarpiškai megzti santykį su toliausiai nuo rūmų prabangos esančiais žmonėmis, pabrėžiama, kad taip ji tęsianti Kazimiero III liniją – jis taip pat nesibodėjęs lankytis valstiečių trobelėse.

²⁰ Sofija Tyzenhauzaitė, *Barbora Radvilaitė*: [istorinis romanas], iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranuskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2022, p. 9–10.

apsaugoti nuo Europos politinės įtakos, kurią įkūnija Bonos Sforcos Žygimantui Augustui peršama Habsburgaitė. Toks Barboros įvaizdis itin ryškiai atsispindi minėtoje Felińskiio dramoje „Barbora Radvilaitė“, kurią romane mini ir pati Tyzenhauzaitė. Tiesa, dramoje sukurtas ir kultūroje pasklidęs Barboros – Lenkijos motinos – įvaizdis Tyzenhauzaitės romane papildomas atidesniu žvilgsniu į didikės charakterį, dorybes, jos ir Žygimanto Augusto meilės istoriją.

Kuo paremtas Tyzenhauzaitės kurtas Barboros Radvilaitės paveikslas? Čia svarbu pažvelgti į su Barboros asmenybe susijusią istoriografiją. Ją apžvelgusi Raimonda Ragauskienė teigia, kad ryškus lūžis įvyko būtent XIX a. – iki tol (XVII–XVIII a. literatūroje) maža vertingiesnių motyvų, „formavosi legendinė Radvilaitės istorija, paremta daugiausia ne konkrečiais *dramatis personae* – karališkosios šeimos, Radvilų korespondencijos ar kitais šaltiniais, o tik suaktualinta mažai kam žinomų faktų interpretacija, kurios pagrindą sudarė XVI a. proginė literatūra“²¹. XVIII a. pabaigoje prasi-dėjo naujas etapas – istorinės aplinkybės privertė poetus ir istorikus ieškoti būdų susigrąžinti prarastą valstybingumą, taip Barbora darbuose įgavo naują „Tėvynės motinos“ vaidmenį. Tik nuo XIX a. istorikų darbai bei Barboros Radvilaitės literatūrinės reprezentacijos ėmė įgyti rimtesnį istorinį matmenį. Būtent šiuo lūžio etapu gimė ir Tyzenhauzaitės romanas.

Svarbu atkreipti dėmesį, kaip ši grožinė Radvilaitės reprezentacija susijusi su istorinių šaltinių duomenimis. Kaip minėta Ragauskienės monografijoje, aktyvesni šios asmenybės biografijos tyrimai įsibėgėjo tik XIX a. viduryje ir antroje pusėje. Vienas ryškiausių ir informatyviausių darbų – Balinskio studija *Atsiminimai apie karalienę Barbora, Žygimanto Augusto žmoną* (1837–1840). Šis leidinys reikšmingas dėl jame skelbiamų šaltinių gausos – pateikiama Barboros, Žygimanto Augusto, Radvilų korespondencija – bei pirmą kartą chronologiškai išdėstytos didikės biografijos. Tačiau Tyzenhauzaitei galėjo būti pasiekiami tik iki 1820 m. publikuoti istoriniai šaltiniai bei grožiniai kūriniai apie Barbora – autorė negalėjo pasinaudoti po 1820 m. vis gausiau imta publikuoti Radvilaitės korespondencija (Juliano Ursyno Niemcewicziaus, Mykolo Balinskio, Aleksanderio Przeździeckio, Stanisława Augusto Lachowicziaus, Józefo Jasnowskio publikacijomis, Igno Danilavičiaus santrauka²²). Pagrindiniu iki XIX a. pradžios publikuotu šaltiniu išlieka Alberto Vijūko-Kojelavičiaus *Lietuvos istorija* (1650, 1669),

²¹ Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 17.

²² Raimonda Ragauskienė, „Valdovas ir didikas: Žygimanto Augusto ir Mikalojaus Radvilos Rudojo 1546–1572 m. komunikacijos modelis jų korespondencijos šviesoje“, *Lituanistica*, 1998, t. 2, p. 15.

didele dalimi paremta Motiejaus Strijkovskio *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika* (1582).

Vijūko-Kojelavičiaus istorijoje Žygimantas Augustas vaizduojamas kaip lengvabūdis, panašus atspalvis suteikiamas ir jo bei Barboros Radvilaitės santykiams:

Jaunatviškai lengvabūdiškas, be to, iš mažumės taip išauklėtas, kad mėgo puotauti, šokti ir visaip linksmintis su moterimis, pradėjo lankyti Barborą Radvilaitę [...]. Sklido visokios kalbos ir apie Barborą, ir apie Augustą, gal ir neteisingos, bet nesakysi, kad visai be pagrindo. Mat tie apsilankymai iš tiesų rodėsi šiek tiek lengvapėdiški, tačiau gink Dieve negali sakyti, jog buvo netaurūs; vis dėlto valdovas pakankamai nusikalto jau vien dėl to, kad nevengė veiksmų, kurių žmonės negali nepeikti.²³

Šiame veikale pateikiama ir iškaltina Žygimanto Augusto kalbos senatoriams karaliaus rūmuose ištrauka²⁴.

Vijūko-Kojelavičiaus pasakojime maža detalių apie Radvilaitės gyvenimą ir meilės Žygimantui Augustui istoriją. Pasitelkus ir vėlesnius istorinius šaltinius, matyti, kad Tyzenhauzaitės nupieštas didikės paveikslas prasilenkia su kai kuriais faktais – kaip antai kalbų mokėjimas, išsilavinimas, Barboros mirties motyvai. Panašu, kad Tyzenhauzaitė veikiau kliojęsi grožinės literatūros kūriniams ir romantinėmis legendomis. Siužete esama panašumų su minėta Felińskiego drama „Barbora Radvilaitė“ – pavyzdžiui, Barboros karūnavimo Seime istorija, Bonos užsakytas Radvilaitės nunuodijimas, į Felińskiego veikalą referuojama ir Tyzenhauzaitės romane²⁵. Tiesa, Felińskiego dramoje gerokai mažiau dėmesio skiriama Barboros asmenybei – ją nustelbia Žygimanto Augusto paveikslas bei politiniai siužetai. Visgi susikonzentruoti į Augusto asmenybę ir buvo vienas Felińskiego tikslų, kilęs susipažinus su Franciszeko Wężyko penkių veiksmų tragedijos apie Barborą Radvilaitę rankraščiu²⁶. Taigi, Tyzenhauzaitė, imdamasi tuo metu prestižinio istorinio romano žanro, aktualizuoja reikšmingą lietuvių ir lenkų istorinės atminties vietą. Pasiremddama istorinių šaltinių medžiaga, ji rašo jaunos valdovės *Bildung* istoriją – kiek romantizuotą ir turinčią saloninės literatūros

²³ Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*: pirma ir antra dalis, iš lotynų k. vertė Leonas Valikūnas, antras leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 674–675.

²⁴ *Ibid.*, p. 679.

²⁵ Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*, p. 96.

²⁶ Alojzy Feliński, *Barbara Radziwillowna*: tragedia w pięciu aktach, z wstępem i objaśnieniami Marjana Szykowskiego, Krakow: Nakładem Krakowskiej spolki wydawniczej, 1920, p. 8–11.

bruožų: romane yra fragmentų, kuriuose gilinamasi į meilužių ir sutuoktinių meilės skirtumus, gausu moterų auditorijai skirtų pastabų, susijusių su gyvenimiškomis grožio, bendravimo paslaptimis, pagaliau Barboros ir Žygimanto meilės istorijos pasakojimą pertraukia išsamus ekskursas, padedantis skaitytojui suprasti skirtumą tarp sutuoktinių ir meilužių ryšio XVI a. Lietuvoje. Galime tik svarstyti, ar tokie autorės sprendimai yra neatidaus romano fabulos kūrimo rezultatas, ar kaip tik turėjo padėti iš pirmo žvilgsnio gana nuobodžiam istorinio romano žanrui lengviau rasti kelią pas plačiąją auditoriją, kuriai XIX a. pirmoje pusėje buvo skiriama gausi saloninė literatūra. Visgi šis ekskursas niekaip neiškreipia išskirtinai dorybingo Barboros paveiklo, tik veikia kaip tam tikras romano metatekstas.

Gabrielės Giunterytės-Puzinienės istorinė tragedija „Jadvyga“

Gabrielė Giunterytė-Puzinienė XIX a. Lietuvos literatūros kontekste geriausiai žinoma kaip atsiminimų *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis*²⁷ autorė. Be jų, ji paliko kelias poezijos knygas bei dramas, publicistiką bei atskirus smulkiosios prozos kūrinius spausdino to meto Vilniaus bei Varšuvos spaudoje.

Mintis imtis istorinės dramos, dedikuotos karalienei Jadvygai, Giunterytei-Puzinienei kilo siekiant priminti šią nepelnytai pamirštą istorinę asmenybę. Karalienę Jadvygą Giunterytė-Puzinienė laikė idealu ir tikru pavyzdžiu, labiau už meilę vertinusi tėvynę bei tikėjimą. Laiškuose²⁸ autorė nuogąstavo, kad Barboros Radvilaitės kultas to meto Lietuvos ir Lenkijos romantinėje kultūroje gerokai nustelbė Jadvygos istorinį poveiklį, tad savo kūryba siekė šią situaciją pakeisti. Ankstyvojoje poezijoje abejojusi savo, kaip rašytojos, tapatybe, gyvenimo pabaigoje Giunterytė-Puzinienė imasi ambicingo žanro – istorinės tragedijos. Žinoma, tai neprilygo istoriniam romanui, tokiam, kurio penkiasdešimtmečiu anksčiau ėmėsi Giunterytės-Puzinienės teta Tyzenhauzaitė, tačiau ambicija personifikuoti istorinę asmenybę pateikiant karalienę Jadvygą kaip tvirtą ir pasiaukojančią moterį liudijo Giunterytės-Puzinienės autorinę drąsą.

Kita vertus, atsigręžimas į istorijai svarbią moterį liudija ir tam tikrą autorinės savivokos aspektą. Moterų herojų pasirinkimas rodo autorės

²⁷ Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Tyto alba, 2018.

²⁸ Maria Berkan-Jabłońska, *Arystokratka i biedermeier: Rzecz o Gabrieli z Güntherów Puzyninie (1815–1869)*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015, p. 324.

pastangas tapatintis su vaizduojamomis asmenybėmis – Giunterytė-Puzinienė laiškuose atvirai teigė, kad Jadvygą laiko pasiaukojančios, dorybingos moters idealu, tad paskirdama šiai herojei dramą autorė išsako ir savo vertybinę poziciją. Nors Jadvyga nebuvo rašančios moters pavyzdys, jos reikšmė istorijoje, teigiama reputacija bei įvaizdis kultūrinėje bendruomenėje (Jadvygos svarba XIX a. Lietuvos ir Lenkijos literatūroje akivaizdi²⁹) leidžia daryti tokią prielaidą.

Giunterytės-Puzinienės dramoje vaizduojama Jadvyga buvo itin aktuali asmenybė diskusijų apie tautinį charakterį šviesoje. Dramoje vaizduojama jos ankstyvos santuokos bei brendimo istorija įkūnija tuomet ATR žemėsė gają idėją, kad brandai būtinas tikėjimas ir pasiaukojimas. Jadvyga iš nepatyrusios bei naivios kilmingos merginos tampa brandžia moterimi. Svarbi Jadvygos apsisprendimo scena, kai sutrikusi ir melsdamasi ji išgirsta Dievo valią. „Nesu našlaitė – aš tautos Motina! / Patepta kovai nuo mažų dienų tarsi kunigas“³⁰ – džiaugsmingai priimdama savo likimą, virš savęs ji išgirsta angelų pulką, o Lietuva ją vadina savo motina. Jadvyga subręsta, ir tai žymi paklusimas Dievo ir tautos valiai bei simboliškai suvokta tautos motinystė. Jos paveikslas akcentuojama narsa, pasiaukojimas bei patriotiškumas. Branda čia tiesiogiai asocijuojama su pasiaukojimu bei motinyste – abu šie aspektai vienas kitą papildo ir įkūnija moters idealą.

Giunterytė-Puzinienė šia drama atliepia ir istorinį bei politinį kontekstą. Po sukilimo numalšinimo nepraėjus nė dešimtmečiui pasirodęs tekstas (išleistas 1870) turi ir aliuzijų į tuometinę politinę situaciją. Lietuvos krikštas, turėjęs pradėti naują Lietuvos istorijos puslapį bei pakeisti lietuvių tautos, vaizduojamos kaip pasinėrusios į tamsią pagonybę, gyvenimą, įkūnijo išsilaisvinimą, apie kurį svajojo caro priespaudoje gyvenanti bei sukilimams besiruošianti Lietuvos bajorija („Jau Lietuva bunda iš tamsybių, / Nauja širdimi atgaivina paniekintą skaistybę“)³¹. Drama baigiama tarėjo monologu:

Kas žino, kokį Lenkijai Dievas ruošia likimą,
Po klestėjimo amžiaus dažnai smarkūs smūgiai laukia!
Kas drįs žvalgytis po praeitį? Kas rytojų nuspės?
Ir sostas gali sudrebėti, ir kraštas žlugti!
Svetimi pasiglemš turtus... žemėje sudulės kaulai...

.....
²⁹ *Ibid.*, p. 333.

³⁰ Gabryela Ks. Puzynina, *Jadwiga: Dramat historyczny z XIV w.*, w 5 aktach – 6 odśonach, Lwów: Nakład wydawnictwa mrówki, 1870, p. 65. Čia ir toliau – darbo autorės vertimas.

³¹ *Ibid.*, p. 51.

[...]

O taip, kad ir kas nutiks – karštai tikiuos,

Tikėjimas ir meilė išsaugos mūsų viltį!³²

Čia tarsi pranašaujama Lenkijos ir Lietuvos ateitis – tai galima laikyti aiškia užuomina į Lietuvos ir Lenkijos bajorijos situaciją XIX a. viduryje, kai represyvi caro valdžios politika bei prarastas valstybingumas kėlė didžiulį visuomenės nepasitenkinimą. Atsiranda ir mesianizmo motyvų – Lenkijos ir Lietuvos likimas neišvengiamai kupinas kančios, kuri pasitinkama krikščioniškai, jai suteikiant prasmės ir šventumo. Įdomu, kad drama rašyta bene trisdešimt metų – jei 1839 m. atsiminimuose minimą Jadvygos ir Barboros pokalbio tekstą³³ laikysime rašymo pradžia, kaip siūlo Maria Berkan-Jabłońska³⁴. Tad šis laikotarpis sutapo ir su svarbiais to meto Lietuvoje vykusiais pokyčiais.

Jadvygos asmenybė Giunterytės-Puzinienės dramoje apima kelis svarbius dėmenis. Visų pirma, ji vaizduojama kaip gana žemiška, paprasta jauna mergina, jaučianti stiprią meilę bei apdovanota didelėmis dorybėmis. Vainikuota karaliene dar iki santuokos, ji mokosi suderinti dvi savo asmenybės dalis: jausmingą, apie meilę svajojančią jauną merginą ir karalienę, privalančią aukščiau asmeninių interesų iškelti tautos valią, jos gerovę.

Dramos siužeto centru tampa Jadvygos pasirinkimo dilema. Jadvyga privalo rinktis tarp meilės austrų riteriui Vilhelmui (dramoje jis siejamas su vokiečiais, atsiranda ir pašiepiančių pastabų), su kuriuo yra sužadėta dar nuo vaikystės, ir santuokos su Jogaila, kuri nutiestų kelią tuo metu dar pagoniškai Lietuvai apkrikštyti. Autorė, regis, pasirenka gana universalią, romantizmo kultūrai ir literatūrai artimą vedybų iš meilės ar pareigos pasirinkimo dilemą. Jadvyga su nerimu mąsto apie karalienės dalį – karalienės karūna ne kartą palyginama su erškėčių vainiku³⁵, taip suteikiant krikščionišką matmenį savo pašaukimui. Dramoje kuriamas kontrastas tarp žmogiško silpnumo, emocingumo, jaunatviško impulsyvumo ir karalienei neišvengiamo pasiaukojimo, kančios, nuolankumo tautos valiai. Visa tai suderinti padeda tikėjimas – vyskupas Bodzenta, kadaise uždėjęs karūną Jadvygai ant galvos, kilus pasirinkimo tarp Vilhelmo ir Jogailos dilemai, skatina Jadvygą žvelgti į kryžių, semtis stiprybės ir įkvėpimo iš Kristaus. Ši

.....
³² *Ibid.*, p. 72–73.

³³ Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, *op. cit.*, p. 359.

³⁴ Maria Berkan-Jabłońska, *op. cit.*, p. 324.

³⁵ Gabryela Ks. Puzynina, *op. cit.*, p. 17.

raginimą sustiprina kurdamas lietuvių tautos, kaip išganymo laukiančios krikšto, nekantraujančios sutikti savo karalienę, vaizdinį.

Kūrinio finalas ištis dramatiškas: sumišusi po vyskupo įkalbinėjimų Jadvyga panyra į maldą, kurios metu mato viziją – jos laukiančią lietuvių tautą. Jadvyga apsisprendžia priimti jai siūlomą santuoką su Jogaila ir tapti Lietuvos bei Lenkijos karaliene taip suteikdama krikšto dovaną lietuviams. Jos apsisprendimas nulemtas maldoje aplankiusio praregėjimo – toks sprendimas padės jaunai karalienei išpildyti motinišką pašaukimą, ji galės rūpintis tauta. Tiesa, siužete taip ir lieka suskliaustas jos meilės Vilhelmui likimas – čia nėra aiškių nuorodų į mylimojo išsižadėjimą ar vėlesnio austrų kunigaikščio likimo detalių. Tad Jadvygos vidinė tikrovė iki galo tarsi ir neatsiskleidžia – ją nustelbia dėmesys karališkomis pareigoms.

Jadvygos kultas³⁶ buvo paremtas istoriniais faktais – apie Jadvygą sužinome iš LDK metraščių, Vijūko-Kojelavičiaus istorijos³⁷. Pavyzdžiui, kad Jadvygos būta išskirtinai doros, rodo faktas, jog būtent ji dalyvavo sutaiškant Jogailą su broliais Vytautu ir Skirgaila, o 1397 m. Prahoje įsteigė Lietuvių kolegiją, taip pat Vilniaus arkikatedrai bei pirmosioms parapijoms Lietuvos bažnyčioms dovanojo knygas³⁸. Tikėtina, kad šios istorinės žinios buvo pasiekiamos ir Giunterytei-Puzinienei: metraščiuose užfiksuotas stiprus Jadvygos prisirišimas prie Vilhelmo bei negalėjimas susitaikyti su beveik priverstiniu išsiskyrimu (pažymima, kad karalienė iš sielvarto bandė išlaužti pilies vartus, tačiau buvo sustabdyta karalystės išdininko Dimitro Goraiskio sakant, jog toks elgesys karalienei nedera³⁹). Akivaizdu, kad autorei rūpėjo statiską, istorinių šaltinių nuotrupomis grindžiamą monarchės įvaizdį, papildytą metraštininko pastabomis apie netinkamas moters manieras, pagyvinti daugiau dėmesio teikiant jaunos moters emociniam pasauliui, išplėtojant sudėtingą ir istorijoje vienpusiškai nuskambėjusią di-

³⁶ Domėjimasis karalienės asmeniu ir prielaidos jos kanonizacijai atsirado tuoj po valdovės mirties, tačiau pagreitį įgavo XIX a. antroje pusėje, kai dailininko Jano Matejkos iniciatyva buvo atidarytas Jadvygos karstas, atlikta detali palaikų analizė. Galiausiai praėjusio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje Jadvyga paskelbta šventąja.

³⁷ Jūratė Kiaupienė, „Istorinės atminties profilis: karalienė Jadvyga“, in: *Šventoji Jadvyga ir Lietuva: tarptautinė mokslinė konferencija: pranešimai, sudarė Marija Rubaževičienė*, Vilnius: Lietuvos Stepono Batoro vengrų kultūros draugija, 2010, p. 71–82.

³⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 149.

³⁹ „Ji [Vilhelmą] išvarė iš pilies ir uždarė jam vartus, neleisdami matytis su karaliene. Karalienė pyko ir – keista – kartą savo rankomis mėgino sudaužyti visus sklėsčius, ji tikriausiai būtų dar ką padariusi, ko nieku būdu nedera daryti moteriai ir karalienei, jeigu Dimitras Goraiskis, karalystės išdininkas, nebūtų sutramdęs protingais patarimais audringų silpnos moters užmojų.“ Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *op. cit.*, p. 282.

lemą. Tai galima sieti ir su moters autorystės specifika, pastanga įsijausti į su moters dalia susijusias dilemas, akcentuoti ne vien istorinės asmenybės bruožus, bet ir gyvą asmenį, veikusį istorijoje. Kita vertus, stiprių emocijų – sielvarto, raudos – raiška nėra svetima ir metraščio žanrui, tad nekeista, kad užuomina apie valdovės jausmingumą galėjo būti perimta ir iš Vijūko-Kojelavičiaus istorijos.

Kodėl Giunterytė-Puzinienė pasirinko būtent istorinės dramos žanrą? Tai greičiausiai galėtume laikyti tam tikru laiko ženklu – istorinė drama buvo itin reikšminga romantizmo literatūrai Lietuvoje⁴⁰, kaip rašė Brodzinskis recenzijoje Felińskio „Barborai Radvilaitei“, tautinis (istorinis) turinys buvo to meto dramaturgijos pagrindas⁴¹. Tokia mintis galėtų būti paaiškinama istorinėmis ir politinėmis aplinkybėmis. Be to, dramaturgija nebuvo svetima Giunterytei-Puzinienei – draminiai kūriniai sudaro nemažą autorės literatūrinio palikimo dalį, jos kurtos komedijos buvo gana populiarios XIX a. Vilniaus teatro scenoje. Deja, žinių apie dramos „Jadvyga“ pastatymą neturime⁴².

Tad Giunterytė-Puzinienė savo kuriamu karalienės Jadvygos portretu, viena vertus, siekia aktualizuoti Jadvygos istoriją kaip svarbią XIX a. istorinę vietą ar, pasiskolinant Assmanno terminą, ją monumentalizuoti, tai darydama ir iš asmeninių aspiracijų (Jadvyga laikyta idealu). Šioje dramoje Jadvygą siekiama parodyti kaip realią, jausmingą asmenybę, patyrusią neeilinių dilemų. Jos paveikslui suteikiami ir globėjiški, motiniški tonai, Jadvyga parodoma kaip tautos motina. Pasirinkimas sukurti šią istorinę dramą gali būti siejamas su Giunterytės-Puzinienės ir bendresne to meto Lietuvos moterų autorystės specifika, kai siužetams pasirenkamos stiprios, ryškios, drąsa pasižyminčios istorinės ar mitologinės moterys, į jas lygiuojamasi⁴³.

Palyginę abu kūrinius – Giunterytės-Puzinienės dramą „Jadvyga“ bei Tyzenhauzaitės romaną *Barbora Radvilaite* – galime teigti, kad istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų literatūroje glaudžiai susietas su tuometiniu istoriniu kontekstu. Po padalijimų bei pražuvusių vilčių buvusios LDK žemių valstybingumą sieti su Napoleonu ir LDK istoriją atsigręžta kaip į atgimimo vilties šaltinį. Taip moterų kūriniai susijungia ir su ben-

.....
⁴⁰ Maria Berkan-Jabłońska, *op. cit.*, p. 324–325.

⁴¹ *Ibid.*, p. 325.

⁴² Vida Bakutytė, *Vilniaus miesto teatras: Egzistencinių pokyčių keliu, 1785–1915*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 190.

⁴³ Pavyzdžiu galėtų būti laikoma Karolinos Praniauskaitės poema „Žalčio motė“, in: *Poezija Žemaičių ir Lietuvos: XIX amžius*, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 108–128.

dresniu XIX a. Lietuvos literatūros kontekstu – poreikiu atkurti prarastą valstybingumą kultūrinėje plotmėje, ieškant nacionalinę tapatybę stiprinančių istorinių siužetų.

Galiausiai abu kūriniai atspindi bendrai Lietuvos ir Lenkijos istorijai svarbius momentus. Tiek Jadvyga, tiek Barbora veikia kaip abi tautos jungiančios herojės – viena per Lietuvai atneštą krikštą, kita per santuoką. Šios istorijos susijusios ir su dviem bendrą Lietuvos ir Lenkijos likimą nulėmusiomis unijomis (Krėvos bei Liublino). Toks motyvas, viena vertus, neatsiejamas nuo abiejų autorių lietuviškos kilmės, kita vertus, aktualus ir publikavimo laikmečiui, kai nacionaliniai judėjimai ėmė risti per visą Europą. 1820-aisiais ir 1824-aisiais Paryžiuje, kur leidykloje „Le Normant“ prancūzų kalba buvo išleisti Tyzenhauzaitės kūriniai, jau egzistavo gausi politinių emigrantų iš buvusios ATR žemių bendruomenė. Didžiąją jos dalį sudarė bajorija, kuriai itin rūpėjo ištikimybė laisvos valstybės idėjai bei istorinės atminties puoselėjimas. Nėra žinoma, ar tiesioginius ryšius su šia bendruomene palaikė tuo metu Paryžiuje dažnai besilankiusi Tyzenhauzaitė, tačiau akivaizdu, kad rašytojos kūrybinė veikla prisidėjo prie misijos įamžinti bendrą Lietuvos ir Lenkijos istorinę ir kultūrinę atmintį literatūroje.

Greta to meto dvasią atspindinčio tautinio aspekto, abiejų herojų paveikslai stipriai paveikti romantinės pasaulėjautos. Jų likimai persmelkti ištis tragiškų dilemų, o santykis su kylančiais iššūkiais gana dramatiškas – herojės itin jausmingos, jų vidiniai pasauliai paženklinti nuolatinės emocijų kaitos (tiek Jadvyga, tiek Barbora dažnai alpsta, patiria stiprius emocinius sukrėtimus). Tai glaudžiai susiję su XIX a. „nervingumu“⁴⁴. Sparčiai augantis susidomėjimas žmogaus emociniu pasauliu, techninė pažanga veikė ir literatūrą – šitai ypač ryšku šiuose romantizuotuose valdovių paveiksluose.

Visgi, pastebime ir šių dviejų herojų vidinio pasaulio vaizdavimo skirtumus – tai susiję su kūrinių žanrų specifika. Istorinės dramos bei istorinio romano žanrų skirtumus išsamiai aptaręs Georgas Lukácsas teigia, kad abu žanrus sieja siekis visapusiškai atspindėti tikrovę, tačiau istorinė drama, „koncentruodama gyvenimo refleksiją aplink didįjį konfliktą, grupuoda-

⁴⁴ Čia svarbu atkreipti dėmesį į pakitusį XIX a. visuomenės santykį su žmogaus vidiniu pasauliu – jo emocinė plotmė tapo daug labiau aptariama. Kaip apie šį laiką atsiliepė rašytojas Robertas Musilis, tai buvo „nervingas amžius“, kuriam būdingi „nepaliojantys ir nuolatiniai pokyčiai, greitis ir besikeičiančios perspektyvos“, kuriame „nuolat kažkas buvo prarandama“. Sparti pramonės, technologinė pažanga greitino gyvenimo ritmą ir neišvengiamai veikė visuomenės *psichę*. Šis pokytis ypač veikė moteris – anot Lisos Appignanesi, nervinga moteris buvo suvokiama kaip naujos, modernios moters tipas (cit. pgl.: Lisa Appignanesi, *Mad, Bad and Sad: A History of Women and the Mind Doctors from 1800 to the Present*, London: Virago, 2008, p. 100–102).

ma aplink jį visas gyvenimo manifestacijas ir leisdamą joms egzistuoti tik santykių su kolizija, supaprastina ir generalizuoja galimą asmens santykių su gyvenimo problemomis“. Tuo tarpu istorinio romano žanras suteikia galimybę atskleisti platesnę, gerokai labiau niuansuotą asmens gyvenimo perspektyvą⁴⁵. Taigi, ši teorija padeda geriau suprasti ir Giunterytės-Puzinienės bei Tyzenhauzaitės kūrinių skirtį – istorinėje dramoje vaizduojama Jadvyga geriausiai atsiskleidžia pasirinkimo situacijoje tarp asmeninės ir valstybės gerovės – tai ašis, apie kurią komponuojama visa drama. Istorinio romano veikėja tapusi Barbora Radvilaitė atsiskleidžia gerokai plačiau, daugiau sužinome apie jos biografinį kontekstą, asmenines savybes, tačiau ir čia neapsieinama be romano veiksmui įtampos suteikiančios pasirinkimo situacijos.

Galiausiai svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad istorinių moterų vaizdavimas vienu pirmųjų Lietuvos moterų rašytojų kūriniuose galėtų būti siejamas su to meto moterų autorystės specifika. Anot literatūros sociologo Dominique'o Maingueneau⁴⁶, į literatūros lauką žengiantis kūrėjas bando „įteisinti“ savo rašymą bei ieško literatūrinių genčių, su kuriomis galėtų tapatintis. Šios gentys – realiai egzistuojantys literatūriniai sambūriai, salonai arba menamos bendruomenės, kurių narius jungia panaši pozicija literatūros lauke. Atidžiau įsigilinus į Giunterytės-Puzinienės ir Tyzenhauzaitės autorystę galima daryti prielaidą, kad jų kūrinių veikėjomis tapusios bendroje Lietuvos ir Lenkijos istorijoje pasižymėjusios moterys pasirinktos neatsitiktinai. Galima išvelgti paralelę tarp literatūros lauke savo vietą bandančių rasti jaunų moterų kūrėjų bei istorinių iššūkių imtis turėjusių valdovių.

Taigi matome, kad abi autorės, norėdamos apsibrėžti savo vietą literatūros lauke, remiasi istoriniais siužetais, kuriuose figūruoja moterys – drąsios, novatoriškos, pirmėivės, tačiau ištikimos šeimos vertybėms, turinčios tvirtą moralinį stuburą, pasiaukojančios ir vertinančios ištikimybę. Šios simbolinės moterų figūros pasirenkamos tarsi tam tikra sakymo scena, padedanti asmeninį kontekstą susieti su platesniu kultūriniu naratyvu.

XIX a. Lietuvos moterų literatūra glaudžiai susieta su didaktine, vertybių perdavimo funkcija. Rašytojos-auklėtojos vaidmuo atitinka tuometinius visuomenės keltus lūkesčius aukštuomenei priklausančiai moteriai. Kaip tei-

⁴⁵ Georg Lukács, *The Historical Novel*, translated by Hannah and Stanley Mitchell, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1983, p. 94.

⁴⁶ Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų k. vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 73.

gia Olga Mastianica, jau XVIII a. pabaigos Lietuvos spaudoje aktyviau imti kelti moterų švietimo klausimai. Pasisakyta už tai, kad moteris, atlikdama moraliosios lyties vaidmenį, iš esmės reikštųsi privačioje erdvėje ir būtų atsakinga už jaunosios kartos moralės ugdymą, o buvusioje ATR pabrėžta ir kita itin svarbi moters kaip motinos atsakomybė – tautinių vertybių ugdymas bei atsakingo piliečio auginimas. Skatinta atsakyti svetimtaučių gubernančių, ugdytines visų pirma norėta supažindinti su gimtąja kalba, vietine geografija, istorija, o tik vėliau įvesti į platesnį kontekstą. Taip moteris turėjo įgyvendinti savo pilietinę misiją, bet tik veikdama privačiai. Pamokslininkai, remdamiesi bibliniais ir istoriniais narsių moterų pavyzdžiais (Veturija, Estera), skatino moteris elgtis pilietiškai bei tokias pat vertybes perduoti vaikams. Dėmesio skirta ir nekilmingų merginų auklėjimui, be buities darbų, jas siūlyta mokyti rašto ir aritmetikos pagrindų.

Ši nuostata atsispindi ir Giunterytės-Puzinienės bei Tyzenhauzaitės kūrinuose, kuriuose vaizduojamos doros, religingos, išmintingos valdovės galėjo tapti pavyzdžiu dramą ar romaną skaitančiai jaunajai kartai. Tačiau Tyzenhauzaitės romano didaktinė funkcija pasireiškia ir siekiu edukuoti tarptautinę auditoriją. Romanas publikuotas prancūzų kalba Paryžiuje, taigi nenuostabu, kad pirminis skaitytojas turėjo priklausyti užsienio auditorijai. Autorė romano publikavimo motyvus sieja su pareiga supažindinti skaitytoją su Lietuvos istorija, vietiniais papročiais, etnografija, teisinasi, kad ne visi istoriniai šaltiniai jai buvę lengvai prieinami⁴⁷, romano originale gausu užsienio skaitytojui skirtų autorės pastabų, paaiškinančių istorines aktualijas, vietinę specifiką. Tai – vienas iš to meto moterų autorystės bruožų.

Taigi matome, kad istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų literatūroje, visų pirma, padeda geriau suvokti XIX a. istorinį kontekstą – istoriniai naratyvai literatūroje turėjo padėti stiprinti viltis bent kultūriškai atkurti prarastą valstybingumą. Šiuo atveju įdomu, kad XIV ir XVI a. Lietuvos istorija pateikiama per istorijoje dalyvavusių moterų prizmę. Toks moterų vaizdavimas taip pat padeda geriau suvokti to meto moterų autorystės specifiką – poreikį ieškoti istorinių arba mitologinių moterų, su kuriomis būtų galima lygintis, tapatintis. Be to, analizė parodo, kad to meto moterų literatūra buvo glaudžiai susijusi ir su moters privačia erdve, jai keltais jaunosios kartos auklėjimo, moralės ugdymo lūkesčiais. Šis naratyvas tęsiamas ir vėlesnėje lietuvių moterų literatūroje (Šatrijos Ragana, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė).

.....
⁴⁷ Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*, p. 7.

Savitą perspektyvą atskleidžia ir šių grožinių kūrinių santykis su juose panaudota istorinių šaltinių medžiaga. Autorės neišvengiamai rėmėsi tuo metu prieinamais istoriniais šaltiniais (Vijūko-Kojelavičiaus istorija), tačiau šias žinias savaip interpretavo, siekdamos istorines moteris priartinti prie XIX a. skaitytojo. Ši adaptacija pasižymėjo specifiniu romantizuotu drąsios, bet itin jautrios, emociškai pažeidžiamos valdovės paveikslu. Tyzenhauzaitės romane *Barbora Radvilaitė* valdovės paveikslas gerokai detalesnis, emociškai paveikesnis – tai galima sieti ir su istorinio romano žanro specifika (lyginant su istorinės dramos galimybėmis atskleisti detalų veikėjo vidinį pasaulį, istorinis romanas tam gerokai palankesnis), ir su romano publikavimo aplinkybėmis – jis buvo orientuotas į tarptautinę auditoriją, greičiausiai moteriškąją jos dalį, bei siekiu atliepti tuo metu populiarios saloninės literatūros poreikį. Tokia istorinių šaltinių medžiagos interpretacija žymi sintezę tarp istorijos ir literatūros disciplinų bei jų modernėjimą – jų sąlytis lėmė naujas raiškos formas, o istorinės literatūros žanrų besiečiusios moterų rašytojos naudojosi ir prasiplėtusiomis galimybėmis į šią sintezę įsiliesti naujiems veikėjams.

Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės apysakoje *Vilkienė*

ANOTACIJA: Remiantis feministine sąveikos teorijos prieiga, tiriama dviejų socialinių kategorijų – lyties ir negalios – sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės apysakoje *Vilkienė*. Lytis ir silpna sveikata – svarbios Petkevičaitės-Bitės tapatybės, gyvenimo ir kūrybos paradigmos. Į lyties ir negalios sąveikos svarbą Bitės gyvenime ir kūryboje dėmesį atkreipė Ramunė Bleizgienė ir Aistė Birgerytė. Nors mokslininkės konstatuoja akivaizdų lyties ir negalios socialinių kategorijų sąryšį Bitės gyvenime ir kūrybinėje vaizduotėje, šias dvi kategorijas analizuoja kaip veikiančias atskirai, o ne išvien. Todėl abiejų mokslininkių tyrimai puikiai atskleidžia neigiamą patriarchalinių ir pozityvistinių Bitės tėvo vertybinių nuostatų poveikį Bitės gyvenimui ir savivokai, tačiau neartikuliuoja platesnės galios santykių sistemos, kurioje Bitė kūrė savo gyvenimą, autobiografinius ir grožinius tekstus. Šio straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kokie spaudos mechanizmai lemia, kad apysakoje *Vilkienė* vaizduojama našle tapusi daugiavaikė motina pasmerkama skurdui? Kaip Vilkienės socialinė padėtis veikia jos sveikatą ir įgalumą? Kokį poveikį negalia turi jos ekonominei padėčiai? Kokios atsparumo formos ir kokie įgalinimo principai, padedantys įveikti atskirtį, aktualizuojami tekste? Apysakos analizė atskleidžia, kad moteriškos lyties, negalios ir našlės socialinės kategorijos XIX a. Lietuvoje tampa pagrindu diskriminacijai ir veikia išvien kartu stumdamos Vilkienę ir jos šeimą į visuomenės paribius. Tačiau svarbu ir tai, kad apysakoje ryškėja ne tik sąveikinis tapatybės dalių, dėl kurių žmonės diskriminuojami, efektas, bet ir įveikos modusai. Vilkienę įgalina bendruomenės ir kitos pažeidžiamos moters solidarumas bei motiniška galia veikti.

RAKTAŽODŽIAI: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, sąveikos teorija, daugialypė diskriminacija, Kimberlė Crenshaw, diskriminacija, spauda, socialinės kategorijos, lytis, moteris, negalia, įgalinimas.

Dėl moteriškos lyties ir fizinės negalios patiriami apribojimai ir iš jų kylanti diskriminacija – svarbi Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimo ir kūrybos dimensija. Ramunė Bleizgienė teigia, kad fizinė negalia, tapusi išskirtiniu Bitės, kaip viešo asmens, ženklu, yra vienintelis dalykas, komplikavęs XIX a. pabaigos – XX a. pradžios naujosios tautinio atgimimo kartos inteligentams keltus reikalavimus atitikusį Bitės gyvenimą¹. Aistė Birgerytė, kuri

¹ Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

iš neįgalaus kūno asmens studijų pozicijų analizuoja fizinę Bitės kūno negalią ir neįgalaus kūno asmens tapatumo santykį su *Kitu*, t. y. intymia šeimos aplinka bei viešąja erdve, mano, kad Bitės laikysenai didžiausią įtaką padarė pozityvistinė namų ideologija, kurioje kūno negalios tema buvo skaudi, todėl neartikuluojama². Autorė teigia, kad vaikystėje ir paauglystėje diskriminaciją dėl lyties akivaizdžiai patyrusi Bitė išvengė kūno stigmatizacijos, tačiau dėl negalios nesulaukė ir visaverčio pripažinimo, be to, nukentėjo nuo to, kad jos negalia namuose buvo ignoruojama, neartikuluota, nematoma arba ištrinta. Neturėdama konceptualių ar kalbinių įrankių, kurie būtų leidę adekvačiai kalbėti apie su fizine negalia susijusius išgyvenimus, „pati Bitė viešai vengė tapatintis su neįgaliųjų žmonių patirtimi“³. Be fizinės negalios, Bleizgienė analizuoja ir silpnos psichinės Bitės sveikatos reikšmę jos gyvenimui, siekdama išsiaiškinti, koks turinys slypi po rašytojos tekstuose nuolat minimais „silpnais nervais“⁴. Nervinius Bitės sutrikimus Bleizgienė sieja su dėl lyties patirta diskriminacija, su tuo, kad Bitei buvo užkirstas kelias gauti aukštąjį išsilavinimą, neleista pačiai rinktis gyvenimo ir veiklos krypčių ir kad didelę gyvenimo dalį ji ne savo noruėjo neįdomias ir nemielas „namų šeiminingas“ pareigas. Psichinę Bitės negalią Bleizgienė interpretuoja kaip spaudos dėl lyties rezultatą, psichofizinį Bitės maištą prieš jos gyvenimą suluošinusį patriarchalinį režimą. Abi mokslininkės konstatuoja, kad negalia Bitės tapatumą formavo taip pat stipriai, kaip ir lytis, o Bleizgienė teigia, kad negalios ir lyties sąveika reikšmingai veikė ne tik Bitės tapatybę, savivoką, bet ir literatūrinę vaizduotę⁵. Tai rodo ir gausios ligų bei negalios reprezentacijos Bitės tekstuose. Bleizgienė analizuoja Bitės atsiminimus, kuriuose kalbama apie sukilėlį Švelną, kenčiantį nuo psichikos negalios (atsiminimai „Švelna“), ir apsakymą „Spauda leista“, kuriame vaizduojamas knygnešys Augustinas, taip pat turintis psichikos sutrikimą. Lyties ir negalios požiūriu svarbūs ir kol kas plačiau neaptarti Bitės tekstai, kuriuose kalbama apie moterų ligas ir negalavimus, pvz., *Karo meto dienoraštis* (2 t., 1925–1931), kuriame vaizduojamos seksualinę prievartą patyrusios moterys ir aptariamai iš to kylantys jų kūno ir psichikos sužalojimai,

² Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, *Literatūra*, t. 48 (6), 2015, p. 42–58.

³ Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, *Literatūra*, t. 37 (1), 1999, p. 5.

⁴ Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės nervai – moters tapatumo komplikacijos“, *Colloquia*, t. 23, 2010, p. 32–52.

⁵ Ramunė Bleizgienė, *Privati tykla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, p. 20.

romanas *Ad astra* (1933), kurio veikėja Elzė Kęsgalytė nuolat patiria nervų priepuolius. Vienas tokių tekstų – apysaka *Vilkienė* (1894), kurio pagrindinė veikėja Vilkienė – gyvybinga, pasiturinti ūkininkė ir rūpestinga šešių vaikų motina – po vyro mirties sunkiai suserga neįvardyta liga, nuo kurios niekuomet nepasveiksta, ir iš pasiturinčios, laimingos moters tampa paliegusia ir nuskurdusia našle. Nors Birgerytė ir Bleizgienė konstatuoja akivaizdų lyties ir negalios socialinių kategorijų sąryšį Bitės gyvenime ir kūrybinėje vaizduotėje, abi tyrėjos šias dvi kategorijas analizuoja kaip veikiančias atskirai, o ne išvien. Todėl abiejų mokslininkų tyrimai puikiai atskleidžia neigiamą patriarchalinių ir pozityvistinių Bitės tėvo vertybinių nuostatų poveikį Bitės savivertei ir savikūrai, tačiau neartikuliuoja platesnės galios santykių sistemos, kurioje Bitė kūrė savo gyvenimą, autobiografinius ir grožinius tekstus. Šio straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kokie diskriminacijos mechanizmai lemia, kad apysakoje *Vilkienė* vaizduojama našle tapusi daugiavaikė motina pasmerkiama skurdui? Kaip Vilkienės socialinė padėtis veikia jos sveikatą? Kokį poveikį negalia turi jos ekonominei padėčiai? Kokios atsparumo formos ir kokie įgalinimo principai, padedantys įveikti atskirtį, aktualizuojami tekste?

Sąveikos teorija

Sąveikos (angl. *intersectionality*⁶) teorija yra viena svarbiausių XXI a. feministinės analizės prieigų, kuri leidžia atskleisti, „kaip dėl persidengiančių individualių žmogaus tapatybės aspektų jis arba ji patiria daugialypę priešpauą“⁷. Susidėjus keliems tapatybės aspektams, kurių pagrindu žmogus gali būti diskriminuojamas: lyties, seksualinės orientacijos, odos spalvos, etninės priklausomybės, tautybės, socialinės klasės, sveikatos būklės, amžiaus, kilmės, finansinės situacijos, religijos ir santuokinės padėties, – individai gali užimti aukštesnę arba žemesnę padėtį visuomenėje ir sunkiau ar

⁶ Terminas *intersectionality* į lietuvių kalbą verčiamas kaip „socialinių kategorijų sąveika, kuri lemia daugialypę arba sąryšinę diskriminaciją“ (*LGBTQIA+ : Squokų žodynelis*, sudarė Indrė Baltrušaitytė, Lina Januškevičiūtė, 2023, p. 13). „Daugialypė diskriminacija (angl. *multiple discrimination*) apibūdina diskriminaciją, apimančią keletą skirtingų diskriminacijos pagrindų, pvz., lytį ir amžių, negalią ir seksualinę orientaciją“ (Eglė Šumskienė, Jurga Jonutytė, Rita Augutienė, Rūta Karaliūnienė, „Daugialypė diskriminacija sveikatos sistemoje: negalią turinčių moterų atvejis“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* [STEPP], t. 11, 2015, p. 99).

⁷ Alice Ragland, „A Women's History Month Musing: Intersectional Feminism“, *Against the Current*, Mar./Apr., Vol. 37, 2022, Iss. 1, p. 8.

lengviau siekti savo tikslų⁸. Sąveikos teorijos pradininke laikoma teisininkė Kimberlé Crenshaw, 1989 m. pirmą kartą pavartojusi „sąveikos“ terminą, kuriuo apibūdinama nuo neatmenamų laikų egzistavusi daugialypė diskriminacija, feministinės kritikos identifiikuota kur kas anksčiau⁹. Todėl sąveikos teorija yra dalis feminizmo teorijos, kurios pagrindas – sisteminės nelygybės atpažinimas ir priešinimasis jai. Anot Crenshaw, moterų priespauda yra kompleksinė, kylanti dėl skirtingų galios konfigūracijų, sąveikaujant keliems tapatybės aspektams – lyties, rasės, tautybės ir seksualinės orientacijos, – kurių pagrindu žmogus gali būti diskriminuojamas¹⁰. Pirmosios ir antrosios bangų feminizmo teorija nereflektavo moterų patirties įvairovės, tokiu būdu suniveliuodama visų moterų tapatumus į vieną vidurinioios klasės baltųjų moterų tapatumą, ir negebėjo artikuliuoti sudėtingesnių formų nei diskriminacija lyties pagrindu. Sąveikos teorija šią sampratą išplečia, anot jos, skirtingoms socialinėms kategorijoms priklausančios moterys priespaudą arba diskriminaciją patiria skirtingai dėl unikalios kelių socialinių vaidmenų, kurių pagrindu yra diskriminuojamos, sąveikos tam tikroje socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje.

Remdamasi diskriminuojamų juodaodžių moterų patirtimi Jungtinėse Amerikos Valstijose, Crenshaw nustatė tris sąveikos modusus: struktūrinį, politinį ir reprezentacinį¹¹. Struktūrinė sąveika parodo, kad patirtis žmonių, kurių tapatybę sudaro kelios dalys, dėl kurių jie gali būti diskriminuojami, skiriasi nuo patirties žmonių, kurių tapatybę sudaro mažiau tokio tipo aspektų arba jų tapatybės sankloda nesuteikia pagrindo diskriminacijai. Taip yra todėl, kad tokios nuostatos kaip seksizmas dažnai eina išvien su rasizmu, eibilizmu ir klasine priespauda. Politinė sąveika atskleidžia, kaip politinė galia steigia, palaiko ir kuria priespaudą ir nelygybę dėl socialinių kategorijų, kurioms priklausančios žmonės yra diskriminuojami. Reprezentacinė sąveikos objektas yra kultūroje konstruojami ir įtvirtinami stereotipai apie sudėtinę tapatybę. Sąveikos teorinei prieigai apibrėžti Crenshaw pasirenka *kryžkelės* metaforą (angl. *intersection*). Pasinaudodama kryžkelės

⁸ Serena Mayeri, „Intersectionality and the Constitution of Family Status“, prieiga internetu: https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/2008/ [žiūrėta: 2021 11 14].

⁹ Kimberlé Crenshaw, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics“, *University of Chicago Legal Forum*, Vol. 1987, 1989, Iss. 1, p. 139–167.

¹⁰ Kimberlé Crenshaw, „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color“, *Stanford Law Review*, Vol. 43, 1991, No. 6, p. 1245–1246. Svarbu pastebėti ir tai, kad ši teorija taikoma ne tik moterų, bet ir kitų socialinių grupių diskriminacijos mechanizams analizuoti.

¹¹ *Ibid.*

analogija, ji aiškina, kad diskriminacija ilgą laiką buvo suvokiama kaip eismas vienu keliu, pavyzdžiui: viename kelyje – moterys, diskriminuojamos dėl lyties, kitame – moterys, diskriminuojamos dėl odos spalvos. Tačiau kai sankryžoje šie keliai, arba kelios vieno žmogaus tapatybės dalys, dėl kurių asmuo diskriminuojamas, susikerta, tokia patirtis gali paveikti dar stipriau¹². Pavyzdžiui, Bitės negalėjimas tęsti mokslų dėl to, kad ji mergaitė, turinti neseniai atsiradusią ir dar tik besivystančią negalią – iškrypusį nugarkaulį, yra iškalbingas struktūrinio tapatumo dalių, kurių pagrindu žmonės diskriminuojami, sąveikos moduso pavyzdys. Anot jos biografo Juozo Tumo-Vaižganto, pati mergina norėjo siekti universitetinio išsilavinimo, tačiau tėvas sutiko ją leisti tik į bitininkystės ir sodininkystės kursus Deltuvoje: „Gabrieliai namie nerimstant, vis veržiantis į universitetą, pakišo jai anąjį atsišaukimą, sakydamas, tokį „universitetą“ tesutinkas jai duoti, ne kitokį.“¹³ Šį tėvo nuosprendį ir vėlesnes jo pastangas išlaikyti dukrą ūkyje galima interpretuoti kaip diskriminaciją lyties pagrindu. Tačiau savo biografiniame pasakojime Bitė atskleidžia ir diskriminacijos negalios pagrindu dėmenį: „Pargrįžusi namo prieš kalėdas, išgirdau iš tėvo, jog į universitetą neišleisiąs, kol nepasilsėsiu ir sveikata nepasitaisys.“¹⁴ Šioje ištaroje išskleidžiama kompleksinė galios dinamika tarp moters su negalia ir sveiko vyro: galios poziciją užimantis tėvas priima sprendimą dėl moters gyvenimo, ją grįsdamas ne tik dukters lytimi, bet ir silpna jos sveikata. Tačiau svarbu pažymėti, kad Bitės tėvas stipria sveikata nepasižyminčius sūnus išleido į mokslus¹⁵. Todėl galima daryti prielaidą, kad būdama ligota, bet vyriškos lyties, Bitė būtų galėjusi siekti universitetinio išsilavinimo; būdama sveika mergaitė, ji dar būtų galėjusi su tėvu derėtis dėl mokslo universitete; tačiau moteriškos lyties ir negalios sąveika ją pasmerkė žemesniam išsilavinimui ir drastiškai apribojo karjeros galimybes.

Norint geriau suprasti platesnę galios santykių sistemą Bitės gyventu laikotarpiu, verta atkreipti dėmesį į reprezentacinį tapatumų, kurių pagrindu žmonės diskriminuojami, sąveikos modusą. Pavyzdžiui, Vaižgantas teigia,

¹² Kimberlé Crenshaw, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics“, p. 149.

¹³ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)“, in: [Idem], *Vaižganto raštai*, t. 13: *Mūsų literatūros istorijai: šeštas būrys veikėjų: beletristai*, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1929, p. 123.

¹⁴ Gabrielė Petkevičiaitė-Bitė, „Mano biografijos žiupsnelis“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1: *Krislai*: [apsakymai ir atsiminimai], Vilnius: Vaga, 1966, p. 535.

¹⁵ Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičiaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, p. 53.

kad Bitė neištekėjo dėl negalios: „Luošumas neleido jai ištekti ir susidaryti savo šeimyną; taip ji ir liko su visais šeimyniniais savo palinkimais svetimų vaikų globėja ir auklėtoja.“¹⁶ Akivaizdu, kad jis, į savo Rašliavos muziejų įtraukęs tiek daug moterų rašytojų, dažnai moterims padėdavęs ateiti į literatūrą, globodavęs, skatindavęs jas, ko gero, jautėsi esąs moterų ir, žinoma, Bitės pusėje, todėl tikrai šios savo ištaros nelaikė diskriminacine. Pagal to meto kultūrinį moterų tapatumo ir gyvenimo įsivaizdavimą, savotišką moterų normalumo standartą, visoms moterims derėjo ištekti, o neigalioms moterims nederėjo kurti šeimos ir turėti vaikų. Nors, galima teigti, ir šiuolaikinėje heteronormatyvioje Lietuvos visuomenėje geros sveikatos, ištekėjusios ir vaikus auginančios moterys vis dar laikomos moteriškumo norma: žvelgiant iš šiuolaikinės perspektyvos, šis požiūris atrodo ir yra diskriminacinis, nes aiškiai suvokiama, kad moterys gali neištekėti dėl daugelio priežasčių, vaikų jos gali susilaukti ir būdamos neištekėjusios, o moterys su negalia gali ir ištekti, ir susilaukti vaikų, ir juos sėkmingai auginti gyvendamos santuokoje arba ne. Kaip matome, Bitė gyveno laiku, kuomet dvi svarbiausios socialinės kategorijos, apibrėžusios jos tapatybę – moteriška lytis ir negalia, buvo pagrindas diskriminacijai.

Šiuolaikinės lyčių ir negalios teorijos abi šias kategorijas interpretuoja kaip kultūrinius konstruktus, kuriuos formuoja vyraujanti kultūra ir kurios kinta priklausomai nuo kolektyvinio mąstymo būdo. Asmeniniame lygmenyje lytis yra įkūnyta, bet performatyvi tapatybės dalis, steigiamą interpretuojant kūnišką realybę¹⁷. Jurga Jonutytė ir Giedrė Šmitienė teigia, kad sveikatos normas atitinkantis žmogus yra teorinė iliuzija, o formalią ribą tarp negalios ir „sveiko“ kūno jos laiko reikalinga tik medicininiam ir teisiniui diskursams¹⁸. Kultūros tyrimuose negalios sąvoka išplečiama iki kūno galių spektro ir toks požiūris leidžia tirti asmenines patirtis. Vyraujančiame diskurse negalia yra „specifinės žmogaus patirties kultūrinė interpretacija“¹⁹, kurią feminizmo ir sąveikos teorijos grindžia vyraujančia

¹⁶ Juozas Tumas-Vaižgantas, *op. cit.*, p. 123.

¹⁷ Judith Butler, *Vargos dėl lyties: Feminizmas ir tapatybės subversija*, iš anglų k. vertė Rima Bertašavičiūtė, Vilnius: Kitos knygos, 2017.

¹⁸ „Žvelgiant kiek plačiau, matyti dar viena priežastis, dėl kurios sakome, kad skirtis tarp negalią turinčio ir jos neturinčio yra suformuota kultūros, o ne objektyvi, gamtinė: pilnatviška žmogiškoji galia (ar visuminė sveikata) – tai teorinė vizija, o ‚sveikas‘, ‚normalus‘, ‚visas normas atitinkantis‘ kūnas – tai labiau samprata, apibendrinanti skirtingų kūnų galias ir sujungianti jas į vieną kūną“ (Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *Gyvatės kojos: Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 19).

¹⁹ Rosemarie Garland-Thomson, „Feminist Disability Studies“, *Signs Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 30 (2), 2005, p. 1557–1587.

galios sistema visuomenėje. Lytis ir negalia sąveikos teorijoje yra socialinės kategorijos, joms sąveikaujant arba veikiant išvien sukuriami nauja tapatybė, kurios pagrindu žmogus patiria savitą daugialypę diskriminaciją. Specifiinė įvairių tapatumo kategorijų sąveika individą įgalina užimti aukštesnę ar žemesnę padėtį visuomenėje arba išstumia į visuomenės paribį. Kintančios socialinės tapatybių kategorijos priklauso nuo vyraujančio diskurso, o privilegijuotas pozicijas ir priespaudos formas kuria jau minėti diskriminaciniai mechanizmai: seksizmas, rasizmas, etnocentrizmas, klasinis suskirstymas, kolonializmas, nacionalizmas, heteronormatyvumas, homofobija, eibilizmas ir amžizmas, kuriuos, anot Nina'os Lykke, „legitimuoja biologinio determinizmo idėjos“²⁰. Todėl asmenį apibrėžiančios socialinės kategorijos nepriklauso nuo paties asmens, o kyla iš sąveikos su visuomene, kurioje skirtingais laikotarpiais vyrauja skirtingos socialinių ir kultūrinių struktūrų apibrėžtys, tačiau individas visuomet turi galią veikti net ir jam priešiškomis sąlygomis. Atskirų socialinių kategorijų pažeidžiamumo identifikavimas ir jų sąveikų tyrimas padeda ugdyti pažeidžiamų socialinių grupių atsparumą ir skatina jų atstovus susitelkti ir priešintis priespaudai.

Atsparumas ir įgalinimas

Sąveikos teorija atsiranda su trečiąja feminizmo banga, o su ketvirtąja kyla poreikis įgalinti labiausiai pažeidžiamas visuomenės grupes²¹. Todėl atsparumo (angl. *resilience*²²) ir įgalinimo (angl. *empowerment*) sąvokos yra svarbios sąveikos teorijos dalys. Atsparumas yra gebėjimas atsitiesti patyrus nuviliančius, skausmingus įvykius, priimti iššūkius. Tai gebėjimas augti, įveikti nepalankią situaciją. Atsparumą sudaro ištvermė, teigiamas savęs vertinimas, negandų įveikimo įgūdžiai, savarankiškumas, optimizmas, gebėjimas prisitaikyti, ryžtas ir atkaklumas. Įgalinimas vyksta stiprinant pažeidžiamų grupių arba individų atsparumą, susitelkiant į pažeidžiamų grupių atstovų gebėjimus ir galią veikti (angl. *agency*). Feminizmo teorijoje įgalinimas siejamas su politinės lygybės, moterų švietimo ir kultūrinių reprezentacijų,

²⁰ Nina Lykke, *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*, New York, London: Routledge, 2010, p. 23.

²¹ Tegan Zimmerman, „#Intersectionality: The Fourth Wave Feminist Twitter Community“, *Atlantis*, Vol. 38, 2017, p. 54–56.

²² *Resilience* – gebėjimas greitai atsigauti po sunkumų arba būdas prisitaikyti prie nepalankių sąlygų. Susitelkdama į žmogaus gebėjimą prisitaikyti prie nepalankių sąlygų atsparumo teorija tiria, kokie veiksniai lemia individo nepasidavimą susidūrus su gyvenimo sunkumais.

atspindinčių priespaudą patiriančių žmonių realybę iš jų perspektyvos, siekiu. Andrea Cornawall ir Jenny Edwards teigia, kad įgalinimas tam tikrai veiklai taip pat didina atsparumą²³. Autorės pastebi, kad susikirtus kelioms socialinėms kategorijoms, kurių pagrindu žmogus diskriminuojamas, įgalinti ir skatinti atsparumą yra sudėtingiau²⁴. Bitė save priskyrė „užsispyrėlių veislei“. Šią ištarą galima laikyti rašytojos atsparumo išraiška, kurią ji artikuliuoja ir autobiografiniuose, ir grožiniuose tekstuose.

Literatūros kritikė Susie O'Brien teigia, kad atsparumas – daugelio XIX a. romanų tema. Juose pasakojamos su iš pažiūros neįveikiamomis negandomis susidorojusių žmonių istorijos²⁵. Ši tema plėtojama ir Bitės apysakoje *Vilkienė*, kurioje vaizduojama moteris su negalia, nugalinti gyvenimo sunkumus. Visa feministinė kritika, taip pat ir sąveikos teorija remiasi nuostata, kad pasakojimai kuria asmeninę ir kolektyvinę tapatybes. Todėl pasakojimai gali tapti ir atsparumo skatinimo, ir įgalinimo priemone. Literatūra – itin paveikus pasakojimo menas, kuriantis ne tik individualią, bet ir kolektyvinę kultūrinę vaizduotę, todėl literatūrinių atsparumo ir įgalinimo pasakojimų tyrimai yra svarbi feministinių tyrimų dalis. Sąveikos požiūris atveria naują kritinę perspektyvą – įgalinimo pasakojimų analizę. Įgalinimo pasakojimais siekiama įprasminginti savo išgyvenimus, įsitraukti į problemų sprendimą ir kurti dialogą, kuris padėtų apdoroti stigmos patirtį. Įgalinimas reprezentaciniame lygmenyje siejamas su nenormatyvinės patirties artikuliacija ir unikalios patirties atskleidimu. Bitės apysakoje *Vilkienė* susikerta lyties, negalios, tautybės, klasės ir vedybinės padėties socialinės kategorijos, kurių pagrindu diskriminuojama Vilkienė išstumiamą į visuomenės paraštes.

Diskriminuojamų tapatybės dalių sąveikos raiška

Apysakoje *Vilkienė* išužetintos XIX a. socialinės realijos. Minimaliomis stilčiaus priemonėmis atveriamą lyties, socialinės padėties ir negalios sąveika, tapatybės kismas ir socialinė dinamika. Apsakymas sukonstruotas kontrasto principu: pradžioje vaizduojamas šviesus, aprūpintas šeimos gyvenimas, toliau rodoma visiškai priešinga kasdienė būtis po Vilkienės vyro žūties.

²³ Andrea Cornawall, Jenny Edwards, *Feminisms, Empowerment and Development Changing Women's Lives*, London, New York: Zed Books, 2014, p. 197–199.

²⁴ *Ibid.*, p. 201–202.

²⁵ Susie O'Brien, „Resilience Stories: Narratives of Adaptation, Refusal and Compromise“, *Resilience: A Journal of the Environmental Humanities*, Vol. 4, 2017, No. 2–3, p. 59.

Skurdas, badas ir negalia tampa pagrindiniu apsakymo motyvu. Literatūrologas Juozas Brazaitis teigia, kad Bitės kūryboje galima aptikti ir natūralizmo bruožų²⁶, o natūralistinės pakraipos rašytojai, remdamiesi pozityvizmo idėjomis, dažnai naudoja ligos diskursą siekdami atskleisti žemesnės socialinės klasės gyvenimo sąlygas²⁷. XIX a. išpopuliarėjusį medicininį negalios modelį galima aptikti ir šioje apysakoje – kūrėja išsamiai aprašo Vilkienės simptomus vaizduodama jos ryšius su bendruomene.

Kūriny prasideda ramios jūros ir giedro dangaus vaizdiniu, kurį lydi perspėjimas „jūra ne visuomet taip tyli“²⁸, padedantis nuspėti dramatišką apsakymo siužetą ir tuoju įvyksiančią tragediją. Nors pradinis ramios ir potencialiai galingos jūros įvaizdis esmiškai moteriškas, pirmas skaitytojui pristatomas personažas – vyras: „Vilkas, kresnas, tvirtas, gal keturiasdešimties metų vyras“, kuris „turėjo gerai žinoti“ (p. 8), kad jūra permaininga, ir numatyti artėjančią audrą. Ši nedidelė visažinio pasakotojo remarka – „turėjo gerai žinoti“ – steigia kritinį trečiojo asmens pasakotojo santykį su visa vaizduojamos bendruomenės socialinių santykių sistema. Po to einanti šeimininė scena atskleidžia vyraujančias socialinių santykių gaires – patriarchalinės šeimos modelį. Pagal jį vyro, žmonos ir vaikų santykiai – hierarchiniai, paremti vyro pranašumu ir autoritetu, pasitikėjimu sveiku kūnu ir fizine galia. Vilkas prie jūros eina nešinas meškerėmis ir vedasi smulkesnius žvejybos įrankius nešantį sūnų Mikę, taip nurodant į patriarchalinę visuomenės struktūrą, kurioje vertinamas per tėvo liniją perduodamas amatas ir vyriškas, fizinės galios reikalaujantis darbas. Vėliau, jau sutemus, prie jų prisijungia Vilko žmona, Mikės motina – „jauna, dar skaistaus veido moteriškė, apsivilkusi paprastais vargdienių moterų drabužiais“ (p. 8). Ji yra pagrindinė pasakojimą fokusuojanti apysakos veikėja Vilkienė. Tai, kad vilki „vargdienių moterų drabužiais“, nurodo žemesnę jos socialinę klasę ir reikšmingai kontrastuoja su tuo, kad Vilko socialinė padėtis niekaip nežymima, apsiribojama stipraus jo kūno aprašymu. Svarbu ir tai, kad Vilkienė, priešijusi prie valties, kurioje sėdi vyras su sūnumi, „pasilenkė prie jų“ taip simboliškai atsiduodama jų paslaugoms, pasirengdama jiems patarnauti, vykdyti jų, ypač jo, Vilko, valią.

²⁶ Juozas Brazaitis, „Visuomeninių interesų persvara: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: *Nuo Maironio iki Brazdžionio (septyniolika rašytojų)*, Chicago [III.]: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1981, p. 197–212.

²⁷ Gian-Paolo Biasin, „Literary Diseases: From Pathology to Ontology“, *MLN: Italian Issue*, Vol. 82, 1967, No. 1, p. 79.

²⁸ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Vilkienė“, in: Eadem, *Proza*, [parengė Agnė lešmantaitė], Vilnius: Žaltvykslė, 2005, p. 8. Toliau cituojant leidinio puslapius nurodomi tekstai.

Vilkas yra pirmą šio pasakojimo naratyvinė instancija, jis pradeda dialogą pranešdamas, kad plaukia į jūrą, ir nurodydamas sūnui su motina eiti namo. Vilkienė vyrą atkalbinėja, argumentuodama tuo, kad ateina audra, kad niekas kitas iš kaimynų tą vakarą neplaukia, nes ruošiasi audrai valtis išvilkdami toliau į krantą, tačiau galiausiai, pamačiusi, kad vyro akys „sužibėjo piktumu“, o jo „kresnas liemuo išsitiesė, tarytum norėdamas parodyti savo tvirtumą“, kad Vilkas „ištiesė savo sudrūtėjusias nuo darbo rankas“, ir išgirdusi, kaip jis „sušuko balsu išvesto iš kantrybės žmogaus, besididžiuojančio savo sveikata ir stiprumu“, kitaip sakant, pajutusi smurto pavojų, nutyla. Tuo tarpu Vilkas, menkindamas žmonos racionalumą, gebėjimą adekvačiai vertinti situaciją, atsakomybės jausmą už jį ir vaikus bei indėlį į jų šeimos gerovę, atkerta:

– Kad aš vis taip bijočiausi, tai nei tu, nei vaikai neturėtumėte nei pastogės, nei nieko! [...]

– Žiūrėk į mane, į mano rankas! Jos stipresnės už geležį! Ir aš ne kūdikis! Ne pirmą kartą pareitų man kovoti su bangomis! Pasižįstu aš su jomis, ir jos numano gerai, jog Vilkas ne boba, kuriai už pakuros rodėtų sėdėti. (P. 9)

Šitaip atskleidžiama normalizuota paprotinė Vilkų gyvenamosios aplinkos mizoginija, moterų nuomonės ir darbo nuvertinimas, nuolatinis to, ką dabar vadiname smurtu lyties pagrindu arba smurtu artimoje aplinkoje, pavojus ir fizinės galios bei sveikatos sureikšminimas, materialinę gerovę tiesiogiai siejant su vyrišku, didelės fizinės jėgos reikalaujančiu darbu, šiuo atveju žvejyba. Patriarchalinių šeimos vertybių ir materialinės gerovės ryšį tekste žymi ir tai, kad galiausiai Vilkas sušvelnėja ir, norėdamas nuraminti žmoną, sako: „Kam gi aš taip dirbu, kam gi rūpinuosi, kad ne dėl tavęs ir ne dėl tų mūsų mažiukų?“ (p. 10). Toliau piešiamas idealios, pasiturinčios Vilkų šeimos paveikslas, sakoma, kad jie pasistatė naują trobą, turi paršėlį ir planuoja pirkti karvę. Šeimos gerovę liudija ir vaikų portretai: namo grįžusią motiną pasitinka keletas „riebių, apskritų skruostelių“ (p. 21), „vaikai žibančiomis akimis“ (p. 14), „visas būrelis riebių, riestaplaukių, linksmai trypančių vaikelių“ (p. 11). Be to, bendruomenėje šeima turi aukštą statusą – yra gerbiami, darbštūs, tvarkingi žmonės, nors pasitaiko ir dėl to pavydu liaujančių. Toks šeimos įvaizdis ir Vilko personažas ne tik įkūnija to meto Lietuvos visuomenėje vyravusią tradicinės šeimos ir tradicinio vyriškumo sampratą, bet rodo ir patriarchalinės santvarkos galių disbalanso žalą bei tokios socialinės sandaros netvarumą – išplaukęs žvejoti Vilkas nuskęsta, o

jo šeima ima skursti ir taip nevaldomai risti į visuomenės užribį. Tai, kad Vilkas pervertina savo fizinę galią ir racionalūs žmonos argumentai jo neįtikina, yra Vilkienės diskriminacijos lyties pagrindu rezultatas, lemiantis jos negalią ir dramatišką socialinį šeimos nuopuolį.

Vilko žūtis Vilkienę paveikia dvejopai: pirma, ji sunkiai suserga ir visą likusį gyvenimą gyvena su negalia, antra, radikaliai pasikeičia jos socialinė padėtis – ją ir vaikus užklumpa skurdas ir badas. Negalia prasideda nuo psichinio sukrėtimo – sielvarto dėl netekties: Vilkienė „suposi palengva kūnu“, „susiimdavo į rankas galvą“ (p. 21). Kadangi gedėjimas stokoja kalbinės išraiškos, perteikiamos kūno reakcijos į skausmą:

Šaltis ją visą apėmė, lūpos lakstė, dantys barškėjo, o galvoje nebuvo nė vienos minties, tarytum tenai suiro, sugriuvo kas nors, tarytum smegenų vietoje teliko dabar plati, gili, juoda duobė, kurioje pragaišo viskas: jos vyras ir vaikai, jos nauja troba ir ji pati. (P. 14)

Iš pradžių liga pasireiškia peršalimo ir gripo simptomais: kosuliu, karščiavimu, kūną apėmusiais šalčiu ir drebuliu. Tačiau paveikiama ir moters psichika: tuštuma galvoje – „gilios juodos duobės“ – yra nuoroda į ją apėmusią depresiją. Po vyro laidotuvių Vilkienė dvi savaites gulė be sąmonės, o atsipeikėjus pasireiškia ilgalaikiai ligos simptomai – karščiavimas, nuovargis ir kosulys, „kursai kas metai buvo vis didesnis“, krūtinę slegiantis sunkumas, „kurie ją, dar nesulaukusią keturių dešimtų metų moteriškę, jau traukte traukė prie žemės“ (p. 53). Labiausiai jie primena XIX a. ligos tuberkuliozės, seniau vadintos džiova, simptomus. Tuberkuliozė – infekcinė liga, plintanti lašeliniu būdu per orą, dažniausiai pirmiausia pažeidžianti plaučius, paskui ir kitus organus. Negydamas ligos mirtingumas aukštas. XIX a. pabaigos Europoje neaktyvia tuberkuliozės forma buvo užsikrėtę nuo 70 iki 90 proc. gyventojų²⁹. Tuberkuliozė pasirodo ne tik Europos, bet ir Lietuvos XIX a. pabaigos literatūroje. Daugelis to meto rašytojų (Maironis, Povilas Višinskis, Jonas Biliūnas) sirgo patys arba susidūrė su šia liga artimųjų rate. Pradėta konstruoti kultūrinė ir socialinė džiovos ir tapatybės reprezentacija, kurią analizuodamas Alexas Tankardas pastebi, kad tekstai, kurie „paneigia romantines klišes ir sentimentalai vaizduojamas žmonių su negalia tapa-

²⁹ Joana Korablioviene, Mykolas Mauricas, Saulius Caplinskas, Galina Zagrebneviene, „The Historical Experience and Practice of Fight against Tuberculosis in Country Which is one of the High Drug Resistant-Tuberculosis (DR-TB) Burden Vountries in European Union (EU)“, *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, Vol. 12, 2018, p. 328–335.

tybes, tradiciškai siejamas su „džiova“, netgi gali generuoti naujas žmonių su negalia tapatybes³⁰. „Sentimentalios neigaliųjų tapatybės“ yra socialiniai kultūriniai konstruktai, kai negalią turintys asmenys vaizduojami perdėtai emocionaliai, romantizuotai ar užjaučiančiai. Šie įvaizdžiai skatina nuostatas, kad jie yra herojai, nesibaigiančios stiprybės simboliai, „įkvėpimo šaltiniai“ arba žmonės, kuriems visada reikia užuojautos ir globos. Tokios sentimentalios tapatybės nesuteikia erdvės realiam, sudėtingam negalią turinčių asmenų gyvenimo patyrimui, ignoruoja jų kasdienės kovas, poreikius ir individualumą.

Moters grožio samprata to meto kultūroje dažnai siejama su tipine džiovininkės būsena: degantys skruostai, žėrinčios akys, greitai krentantis svoris ir nuovargis³¹. Šitai puikiai atspindi Antano Vienuolio romano *Viešnia iš Šiaurės* (1933) pagrindinė džiova serganti veikėja Aldona Tijūnaitė, kuri vyriško žvilgsnio raiškos priemonėmis vaizduojama kaip trapi, liesa ir geidžiama: „Audenis [...] mylinčiu žvilgsniu glostė jos liesą veidelį, jos brangius bruožus ir klausėsi, kaip ji kvėpuoja. O, kokia brangi ir meili ji jam pasirodė tą valandėlę!“³² ir „vėl paraudo jos veideliai“³³. Todėl regisi, kad apysaka *Vilkienė* Bitė laužo tipišką XIX a. moters džiovos vaizdavimo literatūroje konvencijas. Turtinga, išsilavinusi ir jauna mirusi Aldona iki mirties išlieka graži, o štai Bitės Vilkienė, nors dar nesulaukusi keturiasdešimties, vaizduojama kaip suvytusi ir nepatraukli, nes liga „perkeitė anų metų silpną ir ligotą, bet dar jauną moteriškę į tikriausią senelę. Jos veidas, išbraižytas tinklu nesuskaitomų raukšlių, pageltęs ir liūdnas“ (p. 53). Vilkienės liga pristatoma kaip nematoma negalia, nes kosulys ir nuovargis yra kasdienė jos būklė, kuri trukdo visaverčiam gyvenimui. Taigi, per kelias savaites iš sveikos moters, žmonos, motinos, bendruomenės narės Vilkienė tampa skurstančia našle su negalia. Vyro netektis reiškia ne vien žmonos statuso, bet ir socialinės tapatybės netektį. Moters negalia ir našlės arba vienišos moters statusas paveikia ir vaikus. Vilkieniui dar gulint be sąmonės miršta jos dukra Onytė, o kiti vaikai suserga. Negalios ir skurdo paradigmos apsakyme susijusios: negalia atsiranda netekus vyro, ji tampa skurdo priežastimi, o skurdas – vaikų mirties ir ligų priežastimi. Vilkieniui pakilus iš ligos patalo, jos sūnus Antaniukas „žiūri dabar į ją iš tokių gilių, pamėlynavusių duobių liūdnei bei

³⁰ Alex Tankard, *Tuberculosis and Identity in Nineteenth Century Literature: Invalid Lives*, Palgrave MacMillan, 2018, p. 6.

³¹ *Ibid.*

³² Antanas Vienuolis, *Viešnia iš Šiaurės*, Vilnius: Mažoji raidė, 2018, p. 364.

³³ *Ibid.*, p. 365.

rūsčiai, visiškai kaip jos vyras tuomet, kada grabe gulėjo“ (p. 24). Šis vaizdas, kaip būdinga įprastai to meto priešybių poetikai, kontrastuoja su ankstesne šeimos gerovės reprezentacija, atskleidžia naują socialinę šeimos realybę – vaikų akys primena smerkiančias karste gulinčio mirusio vyro akis, vaikai vaizduojami apleisti, purvini ir alkani.

Vilkienei gulint be sąmonės, į pagalbą ateina visa kaimo bendruomenė („[n]epraslinko nė vienos dienos, kad viena arba kita kaimynaitė nebūtų aplankiusi ligonės“, p. 25), tačiau marginalizuoti bendruomenės nariai – bevaikiai Vaištarai ir senoji elgeta Petronė – moteriai suteikia daugiausia pagalbos. Senis Vaištara budi prie jos, pajūry laukiančios grįžtančio vyro, pasirūpina jo ir dukters laidotuvėmis, maistu, Vilkienės gydymu. Vaikų ir Vilkienės priežiūra rūpinasi Petronė, kuri „neapleisdavo jos nė valandėlę“ ir kuri tampa svarbiausia ilgalaike Vilkienės gelbėtoja ir padėjėja. Šio santykio reikšmę detalai nagrinėsime toliau, tačiau svarbu tai, kad kai tik „Vilkiene atsikėlė iš lovos – kaimynai nustojo rūpinęsi ja“ (p. 28), Petronė išeina elgetauti ir su Vilkiene atsisveikina. Likusi viena, našlė žiūri

į kaimynų trobas, tarytum laukdama nuo gyvenančių jose žmonių kokios pagodos, kokios draugiškos rankos, kuri ją dabar sušlęptų.

Bet durys ir langai visur buvo užsklęsti. (P. 32)

Kyla klausimas, kodėl bendruomenės nariai staiga nutraukia visą paramą, liaujasi bendravę, nesisiūlo pasirūpinti vienu ar kitu vaiku, nesiūlo jai mokamo darbo, neremia patarimais, galų gale – atjautos žodžiais arba paprastais buitiniaus pokalbiais. Nors negalia neišnyksta, veikėją tebekankina sunkus kosulys ir krūtinės sopuliai (p. 28), tačiau ji visuomenei tampa nematoma, o dėl nematomos negalios našlė diskriminuojama dar labiau: bendruomenė nustoja rūpintis ja ir jos šeima. Tai, kad po nelaimės Vilkiene atsiduria elgetos Petronės draugijoje ir iškrenta iš kaimo bendruomenės, atskleidžia sąveikinį moters su negalia tapatumo, kurio pagrindu ji diskriminuojama, efektą: išnaudojusi šeimos santaupas, negalėdama tuo pat metu ir prižiūrėti vaikų, ir dirbti, dėl nematomos negalios nepajėgianti imtis sunkaus fizinio darbo Vilkiene su vaikais atsiduria visuomenės paribyje. Ji ima svarstyti elgetavimo galimybę, o tai simboliškai reikštų susitaikymą su visuomenės atskalūnės statusu ir galutinį perėjimą į visuomenės užribį.

Netekusi bendruomenės paramos, moteris iš visų jėgų dirba, kad išlaikytų šeimą, tačiau negali imtis geriau mokamo sunkaus fizinio darbo: „[S]toka reikalingų sunkesniai darbui spėkų nedavė jai darbuotis kuo kitu, kaip

tik verpimu linų ir vilnų“ (p. 28). Mėgindama įveikti užklupusius vargus, ji ignoruoja savo ligą panašiai, kaip Bitės negalią vaikystėje ignoravo aplinkiniai ir vėliau ji pati. Galiausiai išsenka tiek, kad gyvybei ima grėsti pavojus, ir pradeda ieškoti institucinės, bažnyčios pagalbos. Kunigas ją priima gražiai, išklauso, tačiau remdamasis biologinio determinizmo idėjomis atsisako suteikti reikiamą paramą: „Ubagauti nėra nė kokio grieko; Ponas Dievas, sutvėręs pasaulę, padalijo žmones į turtingus ir pavargėlius. Jei nebūtų pavargėlių, turtingieji nemokėtų, kaip parodyti mielaširdystę“ (p. 36). Užuoť pasinaudojęs proga parodyti „mielaširdystę“, jis jau itin pažeidžiamą Vilkienę stumia į dar pažeidžiamesnę elgetavimo situaciją. Negana to, pamatęs į zakristiją atėjusią pasiturinčią poniją, Vilkienę palieka likimo valiai ir dėmesį skiria anai. Taigi Vilkienė patiria institucinę diskriminaciją socialinės padėties pagrindu. Bažnyčios scenoje atskleidžiamas ir kylantis Vilkienės klasinis sąmoningumas – ji reflektuoja save kaip pajuodusią, alkaną vargetą šalia besimeldžiančios dailiai apsirengusios ponios. Suvokusi bažnyčios dvi-veidiškumą, išvydusi odinį pinigų maišelį, kyšantį iš besimeldžiančios ponios kišenės, Vilkienė akimirką susigundo: „[P]irštai artinosi dabar pamaži, iš pasalų, nė kiek nedrebėdami, matyt, tvirto noro kreipiami prie [ponios] kišenės“ (p. 39). Tačiau paskutinę minutę atitraukia ranką suvokusi savo impulso amoralumą ir, pasakotojai reflektuojant socialinį skurdo poveikį („[B]jaurias sėklas sėja žmogaus širdyje vargas, badas ir liga“, p. 40), apsisprendžia eiti su vaikais ubagauti. Šis epizodas iškalbingai parodo, kodėl skurdas ir nusikalstamumas taip dažnai koreliuoja, ir kad labiausiai nusikalstamą veiklą skatina ne skurdas, o socialinė neteisybė ir nelygybė. Šioje scenoje atsiskleidžia kritinis Bitės požiūris į jos meto visuomenės hierarchinę struktūrą ir bažnyčią. Galiausiai Vilkienė susitaiko su nelygybe, priespauda ir suvokia esanti priversta nepaisyti sveikatos problemų: „Per žiemą nėjau prie sunkesnio darbo, norėdama pasigydyti, bet dabar matau, kad vargdieniai negali rūpintis savo sveikata... Trauk jungą, iki dar gali, ir tiek“ (p. 51). Vienišos motinos socialinė padėtis patriarchalinėje heteronormatyvioje visuomenėje panaikina ir ištekėjusios moters privilegiją dirbti tik namuose be atlygio, ir lyties skirtį. Norėdama išlikti ir pasirūpinti vaikais, Vilkienė yra priversta prisitaikyti prie eiblistinės visuomenės standartų ir, nepaisydama nuolat kankinančių negalavimų, dirbti tiek, kiek reikalauja jos negalią ir socialinę padėtį ignoruojanti aplinka, tai yra tiek, kiek dirbo sveikas ir stiprus jos vyras, bei tuo pat metu rūpintis vaikais. Supratusi, kad sau padėti gali tik pati, ir dėl vaikų pradėjusi dirbti daugiau, nei leidžia jėgos, ji niekuomet negrįžta į ankstesnę pasiturinčio asmens padėtį ir nuolat lieka žemesnėje socialinėje klasėje. Nepaisant to,

apsakymas baigiasi teigiama gaida, Vilkienės istorijos pabaiga laiminga. Taigi, kaip jai pasiseka išlikti socialiai priešiška pasaulyje? Siekdamos atsakyti į šį klausimą, toliau analizuosime apysakoje kuriamą negalią turinčios moters įgalinimo ir sudėtingos gyvenimo situacijos įveikos naratyvą.

Moterų solidarumas ir motiniška galia veikti kaip įgalinimo ir įveikos mechanizmai

Tirdamos negalią kaip Petkevičaitės-Bitės tapatybės dalį, Bleizgienė ir Birgerytė jos nesieja su socialine aplinka, kurios diskriminuojama negalią turinti moteris ieško būdų įveikti sudėtingą situaciją. Tuo tarpu įgalinimo diskursas ir solidarumas yra svarbūs sąveikos teorijos aspektai. Lykke teigimu, subjektas veikia socialinėje realybėje, kurioje turi galią keisti savo padėtį. Šis pokytis kuriamas klostantis nuolatiniam grįžtamajam ryšiui tarp esamos socialinės situacijos ir alternatyvios įsivaizduojamos realybės³⁴. Apysakoje *Vilkiene* subordinaciją ir diskriminaciją patirianti moteris kaip išlikimo ir pasipriešinimo strategijas atranda kitų pažeidžiamų moterų solidarumą bei savo pačios meilę ir pareigą vaikams. Vilkienei po truputį suvokiant naują savo tapatybę gyvenamoje aplinkoje, stiprėja jos savivoka, spartėja vidinis augimas ir tapsmas atsparesnei.

Pirmas Vilkienės įgalinimo mechanizmas – bendruomenės ir moterų solidarumas. Kaip matėme, krizės laikotarpiu, mirus vyrui, Vilkiene įgalina bendruomenė, vėliau patriarchalinių santykių paveikta našlė tikisi pagalbos iš išorės – bendruomenės, institucijų, tačiau šiems lūkesčiams žlugus suvokia privalanti ieškoti vidinių resursų ir rasti būdų savimi ir vaikais pasirūpinti pati. Socialinės jos savivokos kontekste svarbiausias Vilkienės išlikimo ir įgalinimo veiksnys – kitos pažeidžiamos moters solidarumas. Senoji Petronė – klajojanti elgeta, nenusakomo amžiaus bedantė, tačiau savarankiškai mąstanti, nepriklausoma ir gebanti savimi pasirūpinti moteris. Gyvybiškai svarbią pagalbą ji suteikia du kartus – slaugo Vilkiene ir vaikus tuojau po vyro mirties ir pamaitina šeimą Vilkienei galutinai išsekus ir nesulaukus bendruomenės bei institucinės – bažnyčios – pagalbos. Kultūriškai slaugymas ir rūpestis kitais (angl. *care*) – moterų atsakomybė, ir nors nagrinėjamoje apysakoje Petronė vaizduojama tamsi ir prietaringa, ji vienintelė Vilkienės šeimai pasiūlo ilgalaikį rūpestį, nes vienintelė suvokia kompleksinę Vilkienės atskirtį.

³⁴ Nina Lykke, *op. cit.*, p. 38.

Antras Vilkienės įgalinimo mechanizmas – motinystė. Pakirdusi iš ligos, nusilpusi Vilkienė pamato apleistus savo vaikus ir suvokia turinti motinos pareigą. Bitei, anot Bleizgienės, pareigos išskėlimas virš gyvenimo yra nuolatinė kūrybos dominantė³⁵. Pareigos dominantė veikia ir šiame apsakyme:

Prisiekė ji dabar prieš Dievą, visur esantį, prieš dvasią palaidoto žemėje numylėto vyro, prieš savo sąžinę, kad, iki ji kvėpuos, iki neapleis jos dvasia, tolei neapleis ji savo vaikų, rūpinsis kūno ir dvasios geroje tų angelėlių, pavestų dabar jos vienos priežiūrai ir globai. (P. 25)

Atgavusi sąmonę Vilkienė pirmiausia galvoja apie savo kaip motinos pareigas. Iki šiol svarbiausia jos – išteklėjusios pasiturinčios moters – užduotis buvo prižiūrėti vaikus ir paklusti vyro valiai. Feministinė motinystės teorija motinystę apibrėžia dvejopai – kaip instituciją ir kaip patirtį. Motinystės institucija suvokiama kaip patriarchalinės ideologijos sukonstruotas idealizuotas socialinis motinystės vaidmuo, kurį gerai atliekančios motinos priklauso vidurinijai klasei, yra išteklėjusios, dirba tik namų ruošos darbus savo namuose, intensyviai rūpinasi vaikų auklėjimu. Motinystės patirtis – realūs motinų santykiai su vaikais ir asmeninis santykis su individualiais motinystės išgyvenimais³⁶. Motinystės institucija suvokiama kaip opresyvi, o štai motinystės patirtis – kaip turtinanti, asmenybę auginanti, dažnai sudėtinga, bet teikianti pasitenkinimo ir prasmės jausmą³⁷. Įgalintos motinystės terminas naudojamas apibūdinti motinystei, kai pasipriešinama institucionalizuotos motinystės diskursui, remiamasi motinų intuicija, galia veikti, ištikimybė asmeninėms vertybėms, gebėjimu patenkinti savo pačių ir savo vaikų poreikius. Šis terminas dažnas nagrinėjant nenormatyvinę motinų patirtį, kaip antai vienišų, neturtingų, motinų su negalia³⁸. Aukščiau pateiktoje apysakos ištraukoje motinystė atsiskleidžia kaip institucija, pareiga, kurios skatinama Vilkienė bando dorotis su motinystės iššūkiais, ją kamuoja mintys apie savižudybę, nuolat stinga jėgų, ji užmiega nebaigu-

³⁵ Ramunė Bleizgienė, „Petkevičaitė Bitė“, in: *šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1071> [žiūrėta: 2021 09 25].

³⁶ Adrienne Rich, *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*, W. W. Norton & Company, 1995.

³⁷ Heffernan Valerie, Gay Wilgus, „Introduction: Imagining Motherhood in the Twenty-First Century“, *Women: A Cultural Review*, Vol. 29, 2018, Iss. 1.

³⁸ Andrea O'Reilly, „Maternal Theory: Patriarchal Motherhood and Empowered Mothering“, in: *The Routledge Companion to Motherhood*, edited by Lynn O'Brien Hallstein, Andrea O'Reilly, Melinda Vandenbeld Giles, London: Routledge, 2020, p. 19–35.

si darbo, vaikai ją erzina, tačiau netrukus įvyksta stiprus vidinis pokytis, tekste apibūdintas kaip „motinos meilė, kurią ji turi savo vaikams“ (p. 25). Nors žvelgiant iš šiuolaikinės perspektyvos pasažas, kuriame aukštinama motinos meilė, atrodo problemiškas, toliau tekste vaizduojama didėjanti Vilkienės motinystės galia veikti – tai aktualus įgalinimo naratyvas. Užuo nuleidusi rankas ir pasidavusi depresijai, ji, bendraudama su vaikais, ima si kūrybingumo – pasitelkia humorą, žaidimus, dainas, vaikus rūpestingai įtraukia į šeimos gerovės kūrimą – vedasi į mišką žabų, vieną jų kartu pasiima elgetauti, tačiau, priešingai nei kaimynė Grauslienė, nepalieka jo vieno, be globos, paaugusius siunčia pas ūkininkus ganyti ir t. t. Toks motinystės būdas palengvina ir jos negalią – „Vilkienė tarytum užmiršdavo ir kosulį, kursai kas metai buvo vis didesnis“ (p. 53). Taigi, nors apsakyme dominuoja pozityvistinis motinos meilės kaip svarbiausios pareigos motyvas, atskleidžiamas ir platesnis bei sudėtingesnis motinystės išgyvenimų spektras. Apysakos pabaigoje Vilkienė pasakoja Petronei apie tai, kaip ją vaikai per Kalėdas rogėmis vežė į bažnyčią, ir šypsosi taip, jog „galima buvo tikėti, kad žiūrime į laimingiausią visoje pasaulyje moteriškę“ (p. 57). Motiniška galia veikti ir autentiškas santykis su vaikais tampa Vilkienės įgalinimo modusu.

Sekant Davidu T. Mitchelliu ir Sharon L. Snyder, apysaką *Vilkienė* galima interpretuoti kaip įkvepiantį įgalinimo pasakojimą³⁹. Tačiau sąveikos analizė atskleidžia ir daug sudėtingesnius socialinių santykių ryšius ir priespaudos arba diskriminacijos formas. Vilkienė, kaip veikėja, gali įkvėpti, tačiau Bitė, kaip rašytoja, atskleidžia gilesnius visuomenės ir individo ryšio klotus: priespaudą, gyvenimo eiblistinėje visuomenėje sunkumus, neigiamą institucijų ir vyraujančių diskursų įtaką.

Išvados

Apysakoje *Vilkienė* konstruojama socialinė dinamika atskleidžia vyraujančius XIX–XX a. priespaudos mechanizmus tiek individualiu, tiek instituciniu lygmeniu. Sąveikos analizė tekste rodo, kad lyties ir negalios kategorijos veikia ne izoliuotai, o išvien su kitomis laikmečiui būdingoms socialinėmis kategorijomis. Vilkienės padėtis tekste keičiasi priklausomai nuo to, kaip kinta jos socialinė tapatybė. Tai, kad iš žmonos ji tampa našle, iš

³⁹ David T. Mitchell, Sharon L. Snyder, *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*, The University of Michigan Press, 2000, p. 119–139.

sveikos – moterimi su negalia, koreliuoja su vis žemesne jos padėtimi visuomenėje, prastesne materialine situacija ir žemesne gyvenimo kokybe. XIX a. moterų teisių judėjimai vis dar buvo ankstyvosios stadijos, o žmonių su negalia teisės, išskyrus pavienius atvejus, beveik nebuvo ginamos. Kaip pavyzdį galima paminėti pačios Bitės 1930 m. įkurtą Ortopedinės pagalbos draugiją. Tokia realybė lėmė, kad diskriminacinės nuostatos ir praktika buvo plačiau paplitusios, ir tai atsispindėjo to meto literatūros kūriniuose, tačiau vaizduodama veikėjų kovas, priešindamasi stereotipiniam žmogaus su negalia, kaip gailesčio ar baimės objekto, vaizdavimui ji konstruoja naują visuomenės narės – aktyvios, atsparios moters ir motinos su negalia – portretą. Tokiais apsakymais Bitė stiprina teigiamą požiūrį į negalią.

Kurdama atsparumo naratyvus, kurie padeda išgyventi socialinę nelygybę ir priespaudą, grožinę literatūrą Bitė naudoja ir sau, ir kitoms moterims įgalinti. XIX a. moterų ir asmenų su negalia balsų tradicinėje literatūroje beveik negirdime. Jų galimybės išreikšti savo požiūrį ir patirtį buvo ribotos, nes jų reprezentacijas daugiausia konstravo vyrai. Todėl Bitės, kuri, pati turėdama negalią, kvestionavo visuomenės normas ir gynė moterų bei asmenų su negalia teises, tekstuose kuriamos negalią turinčių moterų reprezentacijos tokios svarbios. Į lietuvių literatūros lauką jos įneša naują perspektyvą ir pateikia subtilesnį, labiau niuansuotą ir autentiškesnį moterų su negalia įvaizdį.

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Šatrijos Raganos *Viktutė* – moteriška bildungsromano variacija

ANOTACIJA: Straipsnyje keliamas klausimas, ar Šatrijos Raganos apysaka *Viktutė* galėtų būti priskiriama XVIII a. Vokietijoje susiformavusiam bildungsromano žanrui, kurio kanoniniais pavyzdžiais dažniausiai laikomi vyrų kūriniai. Tam, kad būtų galima atsakyti į šį klausimą, aptariamos bildungsromano apibrėžtys, skirtingos šio žanro tyrimų kryptys tiek Vakarų Europoje, tiek Lietuvoje. Siekiant įrodyti Šatrijos Raganos apysakos artimumą bildungsromanui, ryškina mi bendri jų bruožai, pasitelkiami kitų XIX a. moterų kūrinių pavyzdžiai.

RAKTAŽODŽIAI: bildungsromanas, Šatrijos Ragana, moterų romanai, Viktorijos laikų literatūra, apysaka *Viktutė*.

Įvadas

Šiame straipsnyje analizuojamas 1903 m. pirmą kartą išspausdintas didesnės apimties Šatrijos Raganos kūrinys *Viktutė*, literatūrologinėje tradicijoje vadinamas apysaka¹. Akstinu dar kartą grįžti prie šio ankstyvajam rašytojos kūrybos etapui priklausančio kūrinio tapo 2020 m. į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyną patekęs iki tol dingusiu laikytas apysakos autografas. Rengiant pirmąjį autografo perrašą, tiesiogiai susiduriant su visais atliktais taisymais, dėmesį patraukė keli jo bruožai. Pirma, tapo akivaizdu, kad Šatrijos Ragana paties rašymo metu mokėsi lietuvių kalbos, tai liudija autografe likę daugybės taisymų pėdsakai, pvz., lenkiškų žodžių vėlesnis keitimas lietuviškais, sakinio konstrukcijos perdarymai ir kt. Kitas išryškėjęs apysakos aspektas – kad tai jaunos merginos savivokos raidą liudijantis kūrinys. Dienoraščio forma parašytos apysakos dėmesio centre yra pasakojančiosios savęs paieškos, kurias galima apibūdinti vienu kūrinyje įrašytu klausimu: „Kas aš esu iš tiesų?“ Pastaroji mintis ir paskatino pažvelgti į šį kūrinį kaip į bildungsromano atmainą. Rašymo procesas ir merginos

¹ Šatrijos Ragana, „*Viktutė*“, *Dirva-Žinytas*, 1903, Nr. 2, p. 3–90; Eadem, *Viktutė*: novelia, [Shenandoah]: V. Šliakio (Stagaro) spaustuvėje, 1903.

savivokos klausimas susiejami pačiame kūrinyje: pats rašymas lietuviškai yra įtrauktas į apysakos siužetą, jis yra lietuvių kalbos mokymosi dalis ir tampa jaunos merginos savivokos kaitos ženklu. Tokiu būdu rašymo situacija supinama su kūrinio tema².

Į savitus moterų personažus ankstyvojoje Šatrijos Raganos kūryboje dėmesį yra atkreipusi Brigita Speičytė, palyginusi juos su Elizos Orzeszkowos kurtais moterų paveikslais. Speičytė Viktorę traktuoja kaip „pozityvizmo tipą“: „[J]auna emancipuota patriotinės ir filantropinės savimonės mergina, „dvaro panelė“, išsiskirianti iš savo aplinkos, pasiryžusi savo gyvenimą tvarkyti ne pagal inertišką tradiciją, o pagal tam tikrą, kartais tiesiog težiškai formuluojamą idealą [...]“.³ Mokslininkė pastebi, kad tiek Viktorė, tiek kitos ankstyvosios kūrybos veikėjos „savo sąmonėje grynina ir kristalizuoja vertybines nuostatas“, o tai gali būti laikoma jų tapsmą motyvuojančiu veiksmu, tačiau apysakos herojės raida plačiau neaptariama. Jūratė Sprindytė knygoje *Lyrišmas šiuolaikinėje lietuvių prozoje: Stilias aspektas* (1989) Šatrijos Raganą pristato kaip pirmąją beletristę lyrikę, išskiria tuos apysakos *Viktorė* bruožus, kuriuos galime laikyti vienais iš pamatinių, būdingų bildungsromanui: jos centre – giliai jaučiantis ir atsiveriantis žmogus (vadinasi, pasakojimui svarbiausi vidiniai herojės išgyvenimai), kalbama „iš savęs“, o tai reiškia, kad siūlomas subjektyvus pasaulio vertinimas, taip pat pažymima, kad šiai prozai būdingas autobiografiškumas. Atkreipdama dėmesį į savitą kūrinio formą – dienoraštį – mokslininkė teigia: „Dienoraštis – lyg užrašai sau: pasakojama pirmuoju asmeniu, visiškai atvirai, koncentruojant dėmesį į asmeninio gyvenimo įvykius, margos kasdienybės tėkmę. Daug kalbama apie jausmus ir pojūčius, vyrauja emocinis savęs ir aplinkos vertinimas.“⁴

² Įdomu tai, kad pati Marija Pečkauskaitė, dirbdama mokytoja Sakelių dvare Pavandenėje, yra paliudijusi, kad jos mokinės bajoraitės tik pradėjusios mokytis lietuvių kalbos labai greitai perėjo prie trumpų apsakymų kūrimo: „Nors kombinacija jų visų sunki, vienok daug jau išmoko; jau mėgina rašyti trumpus apsakiniėjimus. Žinoma, susideda jie iš trumpų, atskirų sakinių, daug dar juose klaidų atrandu, bet visgi yra tai šiokie tokie „wypracowania“ [kūriny] ir kiekviename matyti progresą (nežinau liet.)“ (Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žekaitė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 128). Tad literatūriniai bandymai galėjo būti laikomi kalbos mokymosi priemone. Apie rašymą truputį pramokus lietuviškai kalba ir apsakymo „Iš mūsų kovų“ pagrindinė veikėja Onytė: „Išmokau šiek tiek kalbos ir pamėginau rašyti... Ir parašiau apysakėlę“ (Šatrijos Ragana, *Raštai*, t. 2: *Apsakymai, dramų kūriniai, straipsniai*, parengė Gediminas Mikelaitys, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 137). Galima suprasti, kad jauna mergina pamėgina rašyti po pusmečio mokslų. Rezultatas, galima numanyti, visai geras, nes apsakyme sakoma, kad šį kūrinį išspausdina laikraštyje.

³ Brigita Speičytė, „Girių civilizacija: moteriškasis Šatrijos Raganos ir Elizos Ožėškovo pozityvizmas“, in: *Trečiasis Šatrijos Raganos laikas: straipsnių rinkinys*, sudarė Brigita Speičytė, Gediminas Mikelaitys, Vilnius: Šatrijos Raganos bendrija, 2008, p. 53.

⁴ Jūratė Sprindytė, *Lyrišmas šiuolaikinėje lietuvių prozoje: Stilias aspektas*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 57.

Aš jo man koras rašyti dienas, ponia
 tai ne tik rašyti, bet ir klausyti, kaip
 1-mo - ne tik rašyti, bet ir klausyti, kaip
 legalima išpasakyti visus savo jausmus
 kadangi slepti juos savyje yra delmanis
 sunku išleisti juos nors ant popierio. Popieris
 konfidencialus ir draug klausytojas juos
 tur-gi jau rasi konfidenciali, klausyto-
 ja. 10-2-o - jei koks sulauksiu senolius
 kada jau atsiviki mai ir jausmai jaunystės
 išbišks atmintyje, malonu man bus, jausmas
 jo savo gyvenini, atminti aš nes laikiną
 dienas "senus, girus laikus" ir lyg an-
 tra, lykių pergyvenli. ^{įprastis}
 ketinan praeiti savo užrašus ^{praeiti} praeiti
 grįžti namon iš persijos. Bet, reikia ^{praeiti}
 biški atlikti jo egzamenų, parkui atli-
 cado tiek darbo apimant garbadorę, ^{praeiti}
 -jog ne prisirengiau. Ir praejo pavasara,
 jūn tudos ^{praeiti} baigiasi - o aš tik jūn dienomis ne

Šatrijos Ragana,
 Viktorė.
 LLTI BR, f. 1, ap. 8187

Visi mokslininkės išvardyti kūrinio bruožai leidžia jį priskirti bildungsro-
 mano žanrui. Viktorija Daujotytė taip pat yra pastebėjusi, kad ankstyvojoje
 Šatrijos Raganos kūryboje keliamas klausimas, kas esu aš pati?⁵ Jis laikyti-
 nas vienu pamatinių, pagrindžiančių visą bildungsromano siužetinę liniją.
 Šatrijos Raganos Viktorę kaip autobiografinį tekstą analizavo Juozas Tarvy-
 das ir Janina Žekaitė. Autobiografiškumas laikomas viena svarbesnių bil-
 dungsromanų ypatybių. Tarvydas straipsniuose „Marija Pečkauskaitė ir Po-
 vilas Višinskis“⁶, „Šatrijos Raganos „Viktutės“ šaltiniai“⁷ taiko dvejopą žiūrą:

⁵ Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje: Gyvenimo ir kūrinių skaitymai*, Vilnius: Lietuvos ra-
 šytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 17.

⁶ Juozas Tarvydas, „Marija Pečkauskaitė ir Povilas Višinskis: aiškinimas jų santykių ir susirašinėji-
 mo“, *Athenaeum*, t. 6, 1935, p. 118–165.

⁷ Juozas Tarvydas, „Šatrijos Raganos „Viktutės“ šaltiniai: Marijos Pečkauskaitės dienoraščių me-
 džiaga“, *Athenaeum*, t. 8, 1937, p. 1–40.

meninį tekstą naudoja kaip patikimą biografijos šaltinį rekonstruodamas Pečkauskaitės ir Višinskio realių santykių dinamiką, ir atvirkščiai, Marijos jaunystės laikų dienoraštį pasitelkia įrodinėdamas biografinį meninio kūrinio pagrindą. Žėkaitė naudoja biografinį kodą skaitydama Šatrijos Raganos kūrinius, juose pavaizduotus herojus lygina su konkrečiais asmenimis. Meninės tikrovės vertė grindžiama atitikimu mokslininkės rekonstruotiems rašytojos biografijos faktams, turimam kai kurių realių asmenų, pvz., Višinskio, įsivaizdavimui.

Ar galimas moterų bildungsromanas: žanro apibrėžimų ir termino taikymo įvairovė

Kiek ilgiau stabtelėsiu prie bildungsromano apibrėžimų įvairovės, apskritai šio termino taikymo moterų parašytiems kūriniams problema, nes tai tiesiogiai susiję su straipsnyje keliamu klausimu, ar aptariamas Šatrijos Raganos kūrinys turi bildungsromanui būdingų bruožų. Lietuviškoje literatūrologinėje tradicijoje atlikti bildungsromano tyrinėjimai ir jų pobūdis, galima teigti, atspindi Vakarų literatūrologų dvikryptę šio romano žanro analizę ir paties termino vartoseną. Viena bildungsromano tyrimo kryptį remiasi vokiškoje XVIII a. pabaigos literatūroje susiformavusiu bildungsromano kanonu ir ieško jo variacijų tolesnėje literatūros tradicijoje. Šiuose darbuose laikomasi principo, kad tik nedidelė kūrinių dalis gali būti laikoma bildungsromanais, nes likusi dauguma neatitinka vokiškos XVIII a. pabaigoje susiformavusios *bildung*, t. y. klasikinės vokiečių auklėjimo idėjos, sampratos⁸. Itin griežto atsijojimo keliu nuėjusių literatūrologų darbuose šio žanro etalonu vienareikšmiškai pripažįstami Johanno Wolfgango von Goethe's romanai apie Vilhelmą Meisterį. Pastarojo pobūdžio tyrimuose stengiamasi atkurti išplaukusias bildungsromano ribas⁹ mėginant (beje, ne itin sėkmingai) atskirti jį nuo kitų panašaus siužeto ir tematikos kūrinių, kurie priskiriami tokioms kategorijoms kaip *Entwicklungsroman* (liet. raidos, augimo romanas) ar *Erziehungsroman* (liet. auklėjimo romanas). Šiai

⁸ Gintaras Lazdynas, *Vokiečių Bildungsromanas: Teorinis aspektas*: mokslinė monografija, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2002, p. 11.

⁹ Knygos *Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman* (1991) sudarytojas Jamesas N. Hardinas įvade pastebi, kad retas kuris terminas anglakalbėje tradicijoje taip dažnai ir taip netiksliai vartojamas kaip „bildungsromanas“ (James N. Hardin, „Introduction“, in: *Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman*, edited by James N. Hardin, University of South Carolina Press, 1991, p. X).

Ant Ventos vilnius.
1900 m Lipsas m. x: g

$N \cong Q$.

Venimose.

10 Lapkricio 189*

Po ilgo pertraukio pradedu vėl savo dienų-
 nių. Tiesiai Pastulinių syki, parašiau jam
 pavasarį, prieš pat egzaminų. Dabar
 jau perejo ir pavasaris, ir vasara ir
 ruduo. Tai baigiasi; senai jau pabaigia
 egzaminus, atsiverkinan su pensija
 ir kuipo. Pabaigia pama "parvažia-
 van namon. Pradžios užuodą skyri
 gyvenimo, tarsi toliaus mato už
 is doעי, priešesim: 1-o - neturidama
 Ram iparakyti savo mislas ir jausmus
^{užrašyti, pabrėžti} todes lengviaus darosi, parašus jus;
 2-o - tai dalauksim senatvės, kada jau at-
 tidimai ir jausmai senatvės jaunystės is-
 blisks abmintėje malon man bus paemus
 to savo dienų, atminti ja, ir ggarbų
 tyri pergyventi.

1. ~~Si~~ ^{Si} ~~pergwenin~~ ^{pergwenin}, kada warbrauim ^{warbrauim} ~~sick~~ ^{sick}
 2. ~~Si~~ ^{Si} ~~jan~~ ^{jan} ~~de~~ ^{de} ~~alejo~~ ^{alejo} ~~laikas~~ ^{laikas}, kada warbrauim ^{warbrauim} ~~sick~~ ^{sick}
 3. ~~ne~~ ^{ne} ~~la~~ ^{la} ~~motinim~~ ^{motinim} ~~as~~ ^{as}, kada reikia pradeti
 4. ~~gyvenima~~ ^{gyvenima}, ~~de~~ ^{de} ~~la~~ ^{la} ~~laikas~~ ^{laikas} ~~taip~~ ^{taip} ~~pasakus~~ ^{pasakus} ~~abehua~~ ^{abehua}
 5. ~~moniska~~ ^{moniska}, ~~de~~ ^{de} ~~la~~ ^{la} ~~laikas~~ ^{laikas} ~~vis~~ ^{vis} ~~ti~~ ^{ti} ~~skolina~~ ^{skolina}
 6. ~~dabar~~ ^{dabar} ~~alejo~~ ^{alejo} ~~laikas~~ ^{laikas} ~~is~~ ^{is} ~~simoketi~~ ^{simoketi}. ~~O~~ ^O ~~is~~ ^{is} ~~si~~ ^{si}
 7. ~~moteti~~ ^{moteti} ~~turiu~~ ^{turiu} ~~dang~~ ^{dang}, ~~laba~~ ^{laba} ~~i~~ ⁱ ~~dang~~ ^{dang}, ~~nes~~ ^{nes} ~~skolis~~ ^{skolis}
 8. ~~tu~~ ^{tu} ~~man~~ ^{man} ~~ta~~ ^{ta} ~~ma~~ ^{ma} ~~is~~ ^{is} ~~nesigarsent~~ ^{nesigarsent}.

griežtajai kryptčiai lietuviškos literatūrologijos tradicijoje atstovauja Gintaras Lazdynas¹⁰. Mokslininkas linkęs maksimaliai siaurinti šio žanro ribas, bildungsromanu laikydamas tik tuos kūrinius, kurie išsaugo vokiškoje tradicijoje XVIII a. pabaigoje parašytuose vyrų romanuose susiformavusius asmens ir jo santykių su pasauliu, žmogaus ir visuomenės evoliucijos vaizdinius bei jais užkoduotas laikmečio kultūrinės ir dvasinės vertybės. Lazdyno vokiškoje bildungsromano rekonstrukcijoje konkretaus istorinio periodo literatūros formos ir ypač jomis perteikiamas konkretus laikmečiui būdingas turinys (pvz., *bildung* samprata) universalizuojami, t. y. imami suvokti kaip antiistorinės kategorijos, todėl privalomos pakartoti tokia pat forma ir reikšme, kaip buvo sukurtos, net ir praėjus minėtam laikmečiui. Žvelgiant tokiu rakursu, kitu laikotarpiu sukurti tekstai, patyrę įvairias istorines pervartas, žmogaus ir pasaulio sampratos kismą, laikomi nebeatitinkančiais bildungsromano standarto¹¹. Iš karto reikia pastebėti, kad lietuvių literatūrologas visiškai atmets moteriško bildungsromano, kaip, beje, ir afroamerikietiško bildungsromano, galimybę. Todėl jo darbuose tik baltodžių europiečių, iš esmės vien vokiečių vyrų, romanai laikomi žanro kanoną atitinkančiais kūriniais.

Kitos krypties tyrimai pasižymi gerokai laisvesniu požiūriu į bildungsromano žanrą, juose, be didelių diskusijų ir atožvalgos į XVIII a. pabaigoje parašytus kūrinius, sutariama, kad šio tipo kūrinuose pasakojama herojaus ar herojės dvasinio ir psichologinio brendimo istorija¹². Tai pats paprasčiausias laisvu požiūriu pasižyminčiuose tyrimuose iškylantis šio žanro apibrėžimas. Tokio pobūdžio darbuose labiau atsižvelgiama į pasakojimo struktūrą, siužeto dėsninumus, pastarieji kūrinio aspektai laikomi universaliais, todėl gali būti perimti, pritaikyti ir kito istorinio periodo romanuose. Įvairiais istoriniais etapais parašytuose kūrinuose iškylančios skirtingos asmens, jo raidos, dvasinės brandos, dermės su pasauliu formos ar perteiktos įvairiopos laimės sampratos nelaikomos nuokrypiu nuo žanro kano. Knygos *Refleksija ir veiksmas: Esė apie bildungsromaną (Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman)*, 1991) sudarytojas Jamesas N. Hardinas, nors ir siekdamas gryninti bildungsromano žanro apibrėžtis, vis dėlto aptaria

¹⁰ Gintaras Lazdynas, *Vokiečių Bildungsromanas: Teorinis aspektas*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2002; Idem, *Romano struktūrų formavimasis Lietuvoje: nuo „Algimanto“ iki „Altorių šešėly“*, Kaunas: Naujasis lankas, 1999.

¹¹ Adoratyvų santykį su pristatomu kultūriniu, literatūriniu reiškiniu perteikia ir pavadinimo rašyba – specialiai išlaikoma vokiška sąvokos forma, būtinai rašoma didžiąja raide.

¹² James N. Hardin, *op. cit.*, p. IX.

nacionalinių bildungsromanų galimybę. Ir turi pripažinti, kad niekas (!) šiomis dienomis nebemano, jog tai išimtinai vokiškas žanras¹³. Teigiama, kad skirtingų tautų *bildung* pasakojimus neišvengiamai veikė ir tebeveikia socialiniai ir istoriniai faktoriai, todėl egzistuoja galimybė formuoti savitoms nacionalinėms šio žanro variacijoms. Pavyzdžiui, pažymima, kad angliškam bildungsromanui būdingas herojaus socialinis mobilumas, klasių konfliktas, t. y. tai, ko nerasime vokiškos tradicijos kūriniuose¹⁴. Industrijinė revoliucija XIX a. Anglijoje, tuo metu vykęs didžiųjų miestų augimas, transporto plėtra, teigiama, veikė ir romanų herojų patirtį. Šios krypties darbuose priimtinas atrodo ir moterų bildungsromano iškilimas bei savita jo raida¹⁵.

Lietuvių literatūrologijoje vienas pirmųjų tyrinėjęs bildungsromano raidą (tiesa, vartojęs terminą *augimo romanas*) Silvestras Gaižiūnas pripažino šio žanro kūrinių transformacijas skirtingose kultūrinėse epochose, įvardijo švietimo, romantizmo bildungsromanų ypatybes, nusakė jų skirtumus¹⁶. Šis mokslininkas labiausiai prisidėjo įtvirtinant požiūrį, kad Vinco Mykolaičio-Putino romanas *Altorių šešėly* (1933) atitinka šio žanro kanono svarbiausius bruožus. Tai vieno herojaus kūrinys, kurio pagrindas – sąmoningas asmenybės tapsmas, motyvuotas harmonijos siekio. Herojaus dvasinių ieškojimų kelias nuo vaikystės iki intelektualinės brandos yra grindžiamas noro tapti nepriklausomu žmogumi ir kūrėju. Patirtos

¹³ Hardino sudarytas straipsnių rinkinys pasirodė 1991 m., po dešimtmečio Lietuvoje išleistoje monografijoje, skirtoje vokiečių bildungsromanui, iš esmės griežtai laikomasi nuostatos, kad tik vokišką *bildung* dvasių atitinkantys kūriniai gali būti laikomi tikraisiais bildungsromanais, todėl paskutinis monografijos autoriaus Vakarų Europos literatūrinėje tradicijoje aptiktas šio žanro pavyzdys yra vokiečių autoriaus Hermanno Hesse's romanas *Stiklo karoliukų žaidimas* (1943). Beje, atkreiptinas dėmesys, kad monografijos autorius gana konspektyviai perteikia griežtu požiūriu į bildungsromano tradiciją pasižyminčią vakarietišką literatūros kritiką, nepasiūlydamas jokių galimų jos interpretacijų ir galimų variacijų taikant šias nuostatas lietuvių literatūros kūriniams.

¹⁴ James N. Hardin, *op. cit.*, p. XXIV.

¹⁵ Olga Bežanova knygoje *Growing Up in an Inhospitable World: Female Bildungsroman in Spain* (*Augti nedraugiškame pasaulyje: Moterų bildungsromanas Ispanijoje*, 2014) kelia klausimą, ar egzistuoja savitas ispanų moterų bildungsromanas, ir įvardydamą šios prozos ypatybes, skirtumus nuo moterų romanų, parašytų Anglijoje, iš esmės jį jį atsako teigiamai (Olga Bežanova, *Growing Up in an Inhospitable World: Female Bildungsroman in Spain*, Tempe: V Premio de Critica Victoria Urbano, 2014, p. 5–24).

¹⁶ Silvestras Gaižiūnas, „Tipologiniai XX a. I pusės auklėjamojo romano bruožai“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, 1981, t. 2 (75), p. 151–161; Idem, „V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ žanro problemos“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 3, p. 40–43; Idem, „Vertybės ir literatūrinė tradicija“, *Pergalė*, 1985, Nr. 4, p. 143–155; Idem, *Asmenybės filosofija V. Mykolaičio-Putino romane „Altorių šešėly“*: medžiaga lektoriui, Vilnius: Žinija, 1981.

krizės ir konfrontacijos ugdo herojų ir turtina jo vidinį pasaulį¹⁷. Visi šie romano *Altorių šešėly* bruožai Gaižiūno laikomi atitinkančiais bildungsromano kanoną¹⁸.

Pačiu naujausiu šiuolaikinių moterų *bildungsromanų* nuosekliu aptariamu lietuviškoje literatūrologijoje galima laikyti Eglės Kačkutės ir Guodos Mankevičiūtės publikaciją „Mergaičių paauglystės perrašymai šiuolaikinėje moterų prozoje“¹⁹. Autorių dėmesio centre – mergaičių paauglystės (o tai yra intensyviausias brendimo laikas) vaizdiniai, kuriami moterų romanuose. Šie kūriniai, pristatantys moterų raidos procesus iš jų pačių pozicijų, laikomi svarbia pasipriešinimo falocentrinei literatūros (reikia pridurti, ir kritikos) tradicijai forma. Kačkutės ir Mankevičiūtės pozicija moterų bildungsromanų atžvilgiu būdinga daugeliui šio žanro moteriškąją atmainą tyrinėjančių darbų. Štai Olga Bežanova pažymi, kad bildungsromanas moterims rašytojoms ir skaitytojoms pasiūlo erdvę, kur jos gali atidžiai stebėti, kaip moterys patiria savo pačių brendimą, ir analizuoti jam kylančias kliūtis. Dėl to šio žanro kūriniai, mokslininkės teigimu, tampa bendra teritorija, kur moterys rašytojos ir skaitytojos gali svarstyti skirtingus brandos scenarijus, išsakyti susirūpinimą dėl tapimo moterimi probleminių aspektų ir kartu spręsti joms kylančius klausimus²⁰.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, lietuviškoje literatūrologinėje tradicijoje bildungsromano sąvoka verčiama įvairiai. Štai Visuotinė lietuvių enciklopedija siūlo sąvoką *auklėjamasis romanas*. Lazdynas nuosekliai vartoja neverstą *Bildungsromano* terminą. Kačkutė ir Mankevičiūtė vartoja sąvoką *augimo romanas*, taip pat esu aptikusi sąvoką *pabudimo romanas*²¹. Siekdama

¹⁷ Silvestras Gaižiūnas, „V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ žanro problemos“, p. 40; Idem, „Tipologiniai XX a. I pusės auklėjamojo romano bruožai“, p. 156.

¹⁸ Raminta Gamziukaitė-Mažiulienė straipsnyje „Liudas Vasaris ir europinė literatūra“ lygina Mykolaičio-Putino romaną su kūrinių, kurie priskiriami bildungsromano žanrui, tokiais kaip Thomo Manno *Užburtas kalnas*, Hermann Hesse's romanais ir kt. Tačiau nors ir iškelia bruožus, kurie būdingi bildungsromanui, pati šios sąvokos nevarioja, o kalba apie intelektualų romano herojų (Raminta Gamziukaitė-Mažiulienė, „Liudas Vasaris ir europinė literatūra“, *Pergalė*, 1984, Nr. 11, p. 146–160).

¹⁹ Eglė Kačkutė, Guoda Mankevičiūtė, „Mergaičių paauglystės perrašymai šiuolaikinėje moterų prozoje“, *literaturairmenas.lt*, 2021 09 23, prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/literatura/egle-kackute-guoda-mankevicute-mergaiciu-paauglystes-perrasymai-siuolaikineje-moteru-literaturoje> [žiūrėta: 2023 02 06].

²⁰ Olga Bežanova, *op.cit.*, p. 5.

²¹ Irena Ragašienė, „Narrative Re-visions of the Novel of Awakening in: Margaret Atwood's 'The Edible Woman' and Renata Serelyte's 'Stars of the Ice Age'“, *Literature and Folklore*, Vol. 681, 2005, p. 100–104.

išvengti terminų sinonimiškumo ir maišaties, vartosiu sulietuvintą, bet neverstą vokišką jo formą – bildungsromanas.

Petru Golban monografijoje *Viktorijos laikų bildungsromanas* (*The Victorian Bildungsroman*, 2004) pateikiamas istorinis žvilgsnis į bildungsromano raidą, t. y. tam tikri šio žanro bruožai pradedami atpažinti dar Antikos, vėliau Viduramžių tekstuose ir t. t. Šiame darbe pateikta Viktorijos laikų romanų apžvalga, įvardijami pagrindiniai bildungsromano bruožai ir nusakomos Viktorijos laikų moterų rašytojų bildungsromanų ypatybės. Kaip pažymi Golban, bildungsromanas gali būti gretinamas su autobiografiniu, vystymosi, mokymosi, išpažintiniu romanu, rašytojo ar veikėjo raidos romanu ir t. t.²² Paprasčiausias bildungsromano apibrėžimas būtų toks: dažniausiai tai autobiografinis (ar pseudoautobiografinis) romanas, sprendžiantis jaunojo protagonisto ar protagonistės raidos, paprastai nuo paauglystės iki brandos, problemą. Tai ilgas, ištęstas pasakojimas, kuriuo detaliai atskleidžiama vaikystė, pabrėžiama jaunystė, ankstyvas suaugėliškumas labai jautraus veikėjo, siekiančio atrasti gyvenimo esmę, perprasti pasaulio prasmę ir pagrindą, besimokančio „gyvenimo meno“ ir gyvenimo filosofijos²³. Bildungsromano pasakojimas koncentruojasi į vieno individo augimo istoriją ir vystymąsi tam tikros socialinės tvarkos kontekste. Augimo procesas iš esmės pristatomas kaip ieškojimo istorija, kuri gali būti suprantama kaip prisiderinimas prie gyvenimo, taip pat ir kaip prasmingos egzistencijos siekis konkrečioje visuomenėje. Tad sėkminga iniciacija ir branda laikoma pavykusi veikėjo integracija į socialinę sistemą, neatsiejamą nuo galutinio herojaus asmenybės susiformavimo. Šiuose kūriniuose domimasi patyrimo procesu, transformuojančiu herojaus ar herojės psichiką ir pakeičiančiu jį arba ją iš vidaus, o ne jų išorinį statusą socialinėje terpėje. Pristatomos veikėjo ar veikėjos evoliucijos tikslas – pasiekti savivokos formaciją ir užbaigtumą. Romane socialinis kontekstas ir santykiai su kitais žmonėmis reikalingi herojaus ar herojės savybėms atskleisti. Daugiausia dėmesio šiuose pasakojimuose skiriama konkrečiam gyvenimui, o jo patirtis ir refleksija yra naujos herojaus ar herojės savimonės pamatas.

²² Petru Golban, *The Victorian Bildungsroman*, 2004, prieiga internetu: https://www.researchgate.net/publication/273442712_The_Victorian_Bildungsroman, p. 9 [žiūrėta: 2023 02 06].

²³ *Ibid.*, p. 9–10.

Moterys herojės ankstyvojoje Šatrijos Raganos kūryboje: gyvenimo scenarijų spektras

Prieš pradėdama Šatrijos Raganos apysakos *Viktutė* analizę noriu atkreipti dėmesį į ankstyvųjų šios rašytojos apsakymų moteris veikėjas, kurių savivoka, atliekami veiksmai, kuriami planai ir „biografiniai“ siužetai labai artimi apysakos herojės Viktorės brandos istorijai. Apsakymo „Aukso valandėlė“²⁴ siužeto centre – jaunuomenės, dviejų seserų bajoraičių, kunigo ir jo brolio bei studento Jono, pasivaikščiojimas prie Martyno kryžiaus. Beveik visų personažų analogus galima rasti Šatrijos Raganos apysakoje. Šio apsakymo pasakojimas daugiausia sudarytas iš dialogų, padedančių pagrindinės herojės Alenutės, kuri labai panaši į Viktorę, gyvenimo planams, pasaulėžiūrai atskleisti. Pasakojime supriešinamos kaimo ir miesto erdvės, sodžius nusakomas kaip merginos prigimčiai, jos pasirinktam gyvenimo keliui – dirbti dėl „biednų“ žmonių – tinkamesnė vieta. Miestas, konkrečiai Varšuva, iškyla kaip planuojamų bitininkystės mokslų, t. y. trumpo apsistojimo, erdvė. Mieste, nors jis ir suvokiamas kaip merginai priešiška erdvė, vis dėlto tikimasi sutikti „kitokių“ merginų, kurios savo mąstymu, pasirinktu gyvenimo būdu būtų artimesnės apsakymo herojei Alenutei. O bitininkystės mokslai turi padėti pagrindinei apysakos veikėjai susikurti finansiškai nepriklausomą, savarankišką gyvenimą. Dėstomas jaunos merginos gyvenimo projektas iš esmės atitinka ir Viktorės planus: vasarą bitininkauti, žiemą gydyti neturtingus kaimo žmones. Dar viena svarbi kūrinyje iškylanti tema – Alenutės troškimas rašyti lietuviškai. Galima sakyti, kad rašydama dienoraštį Viktorė taip pat artėja prie tikslo – pradėti kurti lietuvių kalba.

Apsakyme „Aukso valandėlė“ itin pabrėžta jaunų bajoraičių apranga, to nerasime apysakoje. Drabužiai padeda išreikšti kūrinio ideologinį angažuotumą: į pasivaikščiojimą seserys rengiasi „tautiškais“ rūbais, nes jie ne tik gražūs, bet ir per karštį tinkamiausi: „Abidvi apsilvilko senovės lietuvių apdarus: raudonus sijonus, baltus kaip sniegs marškinėlius su plačiomis rankovėmis ir baltus musloninius kvartugus. Tankius, juodus plaukus supynė į dvi ilgas, storas kasas ir surišo juos raudonais kaspinais; kaklai net lenkės

.....
²⁴ Apsakymas parašytas 1895 m., bet tuo metu paskelbtas nebuvo.

nuo daugumo visokių karolių ir gintarų.“²⁵ Sakoma, kad tokie rūbai labai pritinka jaunoms mergaitėms, išryškina jų jaunystę ir net sukuria linksmą nuotaiką. Pasirinkta apranga „dera“ su merginų proletuviška savivoka, pritinka veiksmo vietai ir laikui.

Šiame apsakyme randame suformuluotą laimės, kuri gali būti pasiekta, kai judama svarbiausių gyvenimo tikslų link, įvardijimą: „[K]okia aš laiminga, jog važiuosiu šimet į Varšuvą! Per tris ar keturis metus vis tik apie tą važiavimą dėl išsimokslinimo bitininkės mažčiau!“²⁶ Laimė išgyvenama, kai atliekami veiksmai, atitinkantys vidinius merginos poreikius ir troškimus. Ji juntama tada, kai yra perspektyva, kai laukiama ateitis vilioja, įtraukia. „Aukso valandėlė“ – arba tobulas laikas – šiame kūrinyje pasirodo kaip linksmai leidžiamas laikas su draugais, kai galima atvirai įvardyti gyvenimo tikslus, siekius, kai sulaukiama bendraminčių palaikymo ir pritarimo, ir visas tiek išorinis, tiek vidinis vyksmas klostosi ypatingoje, labai gražioje, poetiškoje, taigi kūrybai palankioje vietoje – Lietuvos sodžiuje.

Pirmajame publikuotame Šatrijos Raganos kūrinyje „Margi paveikslėliai“²⁷ taip pat pasirodo veikėja, kaip galima numanyti, jauna bajoraitė, naktį rymanti prie knygos ir svajojanti apie mokslus mieste, ten galimus sutikti bendraminčius. Tačiau šiame kūrinyje ne tik svajojama apie norimą ateitį, bet ir įvardijami trukdžiai, neleidžiantys svajonėms išsipildyti. Norėčiau atkreipti dėmesį į šio kūrinio pradžią ir ypatingą scenovaizdį:

Viename lange senų, didelių namų su gražiu sodnu aplinkui matytis žiburys... Didelė lempa apšviet aiškiai mažą baltą pakajuką... Už stalo galvą ant rankų pasirėmus' sėd' jauna skąisti mergytė... Tur but ji skaito knygą[,] gulentę prieš ją ant stalo... Bet akys jos ne į knygą įsmeigtos ir mislys jos toli nuo skaitymo nubėgo...²⁸

Nakties vaizdinija į pradedančios rašytojos tekstą greičiausiai ateina iš romantikų kūrybos. Joje naktis, ne diena, yra laikas, kai gali atsiskleisti

²⁵ Šatrijos Ragana, *Raštai*, t. 2: *Apsakymai, dramos kūriniai, straipsniai*, parengė Gediminas Mikėlaitis, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 8. Aptardama XIX a. antroje pusėje rašytus čekių moterų romanus, Victoria Schmidt pažymi, kad tikrasis merginų „čekiškumas“ šiuose kūrinuose pasireiškėdavo jų ypatingu, natūraliu grožiu, kuriam negalėjo atsispirti joks vyras, čekiška apranga, maisto gaminiu (Victoria Schmidt, „Female Bildungsroman in Czech Conduct Periodicals: The Inception the Genre“, *History of Education & Children's Literature*, XV, 2, 2020, p. 423–424).

²⁶ Šatrijos Ragana, *op. cit.*, p. 14.

²⁷ Apsakymas paskelbtas dalimis: 1896 m. penktame *Varpo* numeryje ir tais pačiais metais aštuntame *Ūkininko* numeryje.

²⁸ Šatr[ijos] Rag[ana], „Margi paveikslėliai“, *Varpas*, 1896, Nr. 5, p. 72.

žmogaus egzistencijos prasmė. Naktis yra ir prie gilesnio savęs pažinimo vedančios savistabos metas. Kad suvoktume pirmojo Šatrijos Raganos kūrinio novatoriškumą, galime palyginti jį su Žemaitės apsakymu „Studentas“ („Prie uždarytos langinyčios“), pirmą kartą paskelbtu 1898 m. pirmame *Varpo* numeryje. Abiejuose kūriniuose veiksmas vyksta naktį. Tačiau Žemaitės apsakymo pagrindinis veikėjas yra studentas, naktį rymantis prie knygų, o Šatrijos Raganos kūrinys naktį būdrauja jauna mergina. Abiejų veikėjų problema iš esmės tapati – dėl pinigų trūkumo personažai negali pradėti ar tęsti mokslų. Lyginant šiuos tekstus atsiskleidžia ir Šatrijos Raganos ankstyvosios kūrybos emancipacinis pobūdis – prie knygos rymanti mergina suvokia negalinti išvykti studijuoti į miestą dėl apskritai moterims nepalankios padėties. Jos manymu, vyrai lengviau gauna mokytojo vietą, nes laikomi geresniais mokytojais nei moterys. Todėl jiems lengviau užsidirbti pragyvenimui. Antras dalykas – iš esmės nepalankus aplinkinių požiūris į moterų lavinimąsi: „– Ką dar sumislyjo bobos! tur but svieto galas netoli! Mokintis!.. negal namie sėdėti ir kvietkas ant kanvos išsiuvinėti, Emancipacijos mat užsimanė.“²⁹ Atkreiptinas dėmesys, kad vienos merginos troškimas mokytis suvokiamas kaip apskritai visų „bobų“ išsilaisvinimo siekis. O scenovaizdis ir siūlymas sėdėti namie ir kvietkas siuvinėti leidžia nuvokti, kad kūrinys veikia aukštesnės socialinės padėties mergina, ne valstietė³⁰.

Šiame kūrinyje pasirodo ir kita svarbi tema – naudos žmonėms klausimas. Naktį vienumoje svajojanti mergina sako, kad jai nebeužtenka knygos, ji nori būti naudinga žmonėms. Toks pat svarbus, kaip ir troškimas mokytis, yra noras surasti bendraminčių, atrodo, šie tikslai tarpusavyje susiję:

Žmonių man kitų reikia, žmonių tikrų, mislyjančių, jaučiančių, triusiančių... Nuvažiavus' į miestą, rasčiau ten ir žmonių tokių[,] ir mokslą, kurio dušia mano teip trokšta. Mokintis, mokintis nors truputį dar[,] nors trumpai!..³¹

Savo kelio ieškančiai merginai labai reikia žmonių, kurių savivoka (gyvenimo tikslai, gebėjimas reflektuoti) ir jausena būtų panašūs į jos. O štai apysakoje pagrindinei herojei Viktutei užtenka ryšio su vienu panašiai mąstančiu, jaučiančiu žmogumi – daktaru, kad ji apsispręstų veikti taip, kaip nori.

.....
²⁹ *Ibid.*

³⁰ Galima daryti išvadą, kad tiek bajoriškos, tiek valstietiškos kilmės moterys patyrė suvaržymų, su-
laukė nepalankaus jų siekio lavintis vertinimo.

³¹ Šatr[ijos] Rag[ana], *op. cit.*

1898 m. antrame *Varpo* numeryje publikuotame kūrinyje „Dėl ko tavęs čia nėra?!“ matyti poslinkis nuo įsivaizduojamų abstrakčių žmonių, kurie taip pat mąsto ir jaučia ir kurie padėtų merginai išlikti ištikimai savo siekiui tarnauti žmonėms, iki vieno konkretaus asmens, be kurio jaunos merginos gyvenimas negali būti užbaigtas ir išsipildyti. Šiame kūrinyje įvardyti ir apysakos *Viktutė* dienoraščio rašymo motyvai:

Kaip sunku, kada širdis pilna jausmų, kada galva sprogsta nuo minčių daugumo, neturėti nieko, nieko, kam tas mintis pasakyti galėtum, žinant, juog jos bus suprastos, – kam tuos jausmus atvertum, žinant, juog iš mano širdies eis stačiai į kitą...³²

Čia iškyla ir apysakai svarbi supratimo problema – ilgimasi idealios komunikacijos, kuri galėtų būti pavadinta „iš širdies į širdį“. Su ilgesiu prisimenama vyro ir moters bendra veikla – „Aš su koku mažu koku darbeliu, tu su knyga...“, kuri vadinama skaitymu kartu. Prisipažįstama, kad likusi viena mergina skaito savarankiškai, tačiau junta, kad tokiam skaitymui trūksta labiau išmanančio kompanjono: „Ir dabar turiu rankose knygą, skaitau... Bet dabar tu toli... aš viena – vienintelė... Kas man padės mąstyti, kas išai[š]kys nesuprantamas vietas?!...“³³ Noriu atkreipti dėmesį, kad bajorės merginos ir jos lavinimuisi vadovaujančio valstietiškos kilmės vaikino vaizdiniai nelegalioje lietuviškoje spaudoje pasirodė 1889 m. pirmame *Varpo* numeryje paskelbtoje apysakoje *Antanas Valys*³⁴. Šio kūrinio veikėja bajoraitė Ona, kaip ir *Viktutė*, ne tik rūpinasi namų ūkio reikalais, ji taip pat savarankiškai lavinasi, skaito knygas. Iš savo luomo bendraamžių Ona, kaip ir *Viktutė*, skiriasi tuo, kad nenori kuo greičiau ištekėti, o svajoja apie laisvę ir, anot pasakotojo, rimčiau žiūri į gyvenimą nei dauguma vyresnės kartos moterų. Tiesa, sakoma, kad Ona skaito viską, kas į rankas papuola, be jokios atrankos, ir suvokdama savo išsilavinimo ribotumą, paprašo Antano pagalbos. Taip jie pradeda kasdien kartu skaityti, labiau išsilavinęs vyras, sakytume, ima vadovauti merginos mokymosi procesui. O kaip galima nuspėti, kartu

³² Šatrijos Ragana, „Dėlko tavęs čia nėra?!“, *Varpas*, 1898, Nr. 2, p. 22.

³³ *Ibid.*, p. 23.

³⁴ Šios apysakos autoriumi Eligijus Daugnora laiko Joną Gaidamavičių-Gaidį (1860–1911), kuris buvo vienas iš laikraščio *Varpas* steigėjų. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė šios apysakos kūrėjais laiko kelis žmones, ji teigia: „Pradėjo jį [apysaką] Gaidamavičius, jam išvažiavus, rašė toliau Šernas, kiti sako, ir Kudirka prisidėjęs, bet skaitant nenori tuo tikėti, nes Kudirkos stilius visai kitoks, nekaip randame tos pirmosios apysakos pabaigoje“ (Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Iš mūsų literatūros*: [kritikos straipsniai], Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913, p. 148).

besimokydami, jaunuoliai geriau vienas kitą pažįsta, pripranta ir galiausiai pamilsta. Šatrijos Raganos kūrinys „Dėl ko tavęs čia nėra?!“ randame pasikartojantį motyvą – jauna mergina pripažįsta, kad jai trūksta žmogaus, vyro, kuris padėtų, vadovautų jos savarankiškam lavinimuisi. Mokytojas, dvasinis vadovas ir mylimasis – visas šias jaunų merginų kompanijonų funkcijas ankstyvuosiuose Šatrijos Raganos kūriniuose atlieka vienas asmuo.

Apsakyme „Joninių naktis“ pasirodo personažė tokiu pat vardu, kaip ir apysakos herojė, – Viktorė, ji, kaip ir „Aukso valandėlės“ Alenutė, draugų būryje naktį kuria ateities planus, išsako tuos pačius troškimus – mokytis bitininkystės, grįžusi namo auginti bites, o uždirbtais pinigais padėti stokojantiems. Čia jau ypač aiškiai iškyla noras rašyti romanus lietuviškai. Šiame apsakyme randame ir pseudonimo Šatrijos Ragana kilmę paaiškinantį siužetą: Viktorė, užsimitusi skarą ant galvos, naktį gąsdina draugus, apsimesdama Šatrijos ragana. Tačiau kūrinio kulminacija – dideliame mieste Varšuvoje ligoninėje su sunkiais sergančiaisiais ar net mirštančiaisiais dirbanti Viktorė yra gailėstingoji sesuo – rodo, kad jaunoji rašytoja modeliavo įvairiausias moters gyvenimo versijas ir siūlė įvairias savarankiškos moters gyvenimo kryptis. Apsakyme „Joninių naktis“ mergina tarnavimo kitiems idėją realizuoja pasirinkdama ligoninėje dirbančios vienuolės kelią. Apsakyme „Pirmas pabučiavimas“ vaizduojamas vyro gydytojo ir jo žmonos bendras darbas. Galima suprasti, kad išsilavinusiam vyrui talkina reikiamo išsilavinimo neturinti žmona, kurios medicininių žinių trūkumą kompensuoja „karšta jos artimo meilė ir gilus moteriškės jausmas“. Taigi, ankstyvuosiuose Šatrijos Raganos kūriniuose randame skirtingus to paties tikslo – tarnauti žmonėms – įgyvendinimo modelius. „Pirmo pabučiavimo“ siužetas vaizduoja sutuoktinių – gydytojo ir jo žmonos – bendrą gyvenimą, kuris vėliau rašytoje apysakoje *Viktorė* iškyla tik kaip svajojama ateitis.

Pirmieji Šatrijos Raganos kūriniai rodo, kad rašytoja nuo pat kūrybinio kelio pradžios ėmė vaizduoti sąmoningai savo gyvenimo kelio ieškančias jaunas merginas bajoraites, kurios jautėsi išsiskiriančios iš artimiausios bajoriškios aplinkos savivoka, troškimais ir modeliuojamu gyvenimo scenarijumi. Šiuose kūriniuose pabrėžta draugų, bendraminčių arba vieno asmens – mylimojo – svarba formuojantis kitokiai moters savivokai, jai renkantis netradicinį gyvenimo kelią. Tarnavimo kitiems idėja, kaip rodo ankstyvieji Šatrijos Raganos apsakymai, galėjo būti įgyvendinta skirtingais būdais – ir veisiant bites, kuriant savarankišką atskirą gyvenimą, ir renkantis vienuolės kelią, ir su sutuoktiniu gydytoju kartu gydant žmones.

Svarbiausi merginos brandos istorijos bruožai *Viktutėje*

Šatrijos Raganos apysaka *Viktutė* suteikia galimybę mikrolygmenyje pamatyti XIX a. pabaigoje vykusius moters savivokos pokyčius. Tai dienoraščio formos pasakojimas, kuriame aprašomi kasdieniai jaunos bajoraitės rūpesčiai. Kūrinio pradžioje pasakotoja prisipažįsta, kad apsisprendė atsisakyti pianistės karjeros ir nutraukė mokslus, nes pasiryžo prisidėti prie šeimos gerovės rūpindamasi kasdiene namų ruošą. Jauna mergina išsikelia naują gyvenimo tikslą – padėti tėvams, taip pat ir neturtingiems, beraščiams žmonėms. Ano meto bajoriškoje aplinkoje tai turėjo būti gana radikalus sprendimas³⁵. Pasi-ryžimas tarnauti kitiems koreliuoja su kiek mažiau deklaruojamu, bet ne mažiau reikšmingu sprendimu – detalai aprašyti moters kasdienes rūpesčius ir taip jos kasdienybę, ankstesnėje literatūrinėje tradicijoje laikytą neverta dėmesio, pristatyti kaip istorinio lūžio vietą. Tokiu būdu privati gyvenimo sfera, iš pirmo žvilgsnio paprasti kasdieniai reikalai tampa ne tik pasakojimo, bet ir istorijos vertu objektu, o gal net centrine istorinio vyksmo vieta.

Apysakoje aprašyta keliasluoksni jaunos merginos istorija. Čia ir meilės linija: pasakojama, kaip *Viktutė* sutinka jaunosios kartos lietuvių inteligentą daktarą Antaną ir jį pamilsta. Meilės istorija lydimą merginos savimonės lūžio: iš prolenkiškai nusiteikusios bajoraitės ji tampa susipratusia lietuve. Savipratos pokytis įvyksta ne kur kitur, bet pačioj artimiausioj aplinkoj – namuose. Kaip pažymi Lazdynas, viena svarbiausių jėgų, bildungsromano herojų įkvepianti dvasinio tapsmo kelionei, yra meilė, kuri tiesiogiai siejama su herojaus tapsmo tikslais. Tradiciškai vyras herojus, siekdamas mylimosios, perima jos atstovaujamo pasaulio dvasinį turinį³⁶. Ir *Viktutė*, pamilusi vyrą litvomaną, persiima modernaus nacionalinio sąjūdžio idėjomis, siūlomais veikimo būdais, požiūriu į save ir savo gyvenimo tikslus.

Dienoraščio forma kuriama apysaka leidžia koncentruotis į vidinius moters išgyvenimus, jos brandos istoriją pristatyti iš jos pačios perspektyvos³⁷.

³⁵ Minėtoje apysakoje *Antanas Valys* pasirodo namuose *gaspadinaujanti* bajoraitė Ona. Jos pasirinkimas prisidėti prie ūkio darbų namiškių pašiepiamas, todėl mergina slepia nuo artimųjų, kad ši veikla jai patinka.

³⁶ Gintaras Lazdynas, *op. cit.*, p. 67.

³⁷ Kategoriška Lazdyno nuomone, bildungsromanas niekada negali būti pasakojimas pirmuoju asmeniu, nes taip išnyksta skirtumas tarp naiviojo „aš“, veikėjo, kuris tik juda tobulumo link, ir patyrusiojo „aš“, kuris atlieka mokytojo funkciją ir vertina naiviojo „aš“ veiksmus (*ibid.*, p. 93–94). Tačiau Gaižiūnas mano kitaip ir teigia, kad ir pasakojime pirmuoju asmeniu kartais galima išskirti du balsus – veikiančiojo ir komentuojančio ar vertinančio (Silvestras Gaižiūnas, „Vertybės ir literatūrinė tradicija“, p. 148). Lygiai taip pat ir *Viktutėje* yra veikiančioji (jos veiksmai vakare užrašomi dienoraštyje ir sykiu įvertinami) ir dalis, kuri vertina, užrašo. Tokiu būdu kuriamas objektyvumo įspūdis, nes jaunos merginos istorija tarsi stebima iš šalies.

Šatrijos Ragana ir
Povilas Višinskis.
LLTI BR, f. 9383, ap. 190

Kūrinyje daugiausia dėmesio skirta merginos kasdienybei, pažinčiai su nauju miestelio gydytoju. Tačiau svarbiausia ne patys įvykiai, bet jų refleksija, poveikis merginos savivokai. Gaižiūno teigimu, bildungsromanas į centrą iškelia vieną herojų, o tai reiškia, kad siužeto pagrindas yra vieno individo likimas³⁸. Šatrijos Raganos apysakos centre – pasakotojos, kuri yra ir pagrindinė kūrinio herojė, istorija. Galima teigti, kad dėmesys sutelktas į jaunos merginos asmenybės formavimąsi. Tiesa, čia nėra išplėtos naratyvinės struktūros, vedančios pasakojimą nuo vaikystės iki suaugustės; skaitytojui pristatomas paskutinis raidos etapas, kai konkrečiu gyvenimu artimiausioje socialinėje aplinkoje „išbandomos“ iš pradžių tik teoriškai žinomos ir racionaliai pasirinktos gyvenimo taisyklės ir jas pagrindžiančios vertybės, tampančios projektuojamo naujo, kitokio Viktorės gyvenimo pamatu. Į

³⁸ Silvestras Gaižiūnas, „V. Mykolaičio-Putino romano ‚Altorių šešėly‘ žanro problemos“, p. 40; Idem, „Tipologiniai XX a. I pusės auklėjamojo romano bruožai“, p. 152.

herojės vaikystę ar mokyklos metus vis sugrįžtama siekiant parodyti, kad dabartinė patirtis, ją lydintys emociniai išgyvenimai turi priešistorę. Kaip pažymi Golban, atmintis bildungsromanuose tarnauja kaip pagrindinis asmenybės integracijos veiksnys. Panašią funkciją ji atlieka ir aptariamoje apysakoje. Iškeliama praeities įvykiai, prisimenamas ankstesnis požiūris į pasaulį, anuomet patirti išgyvenimai suteikia legitimumo dabar pasakojamiems įvykiams ir „dabartinei“ jų patirčiai.

Apysakos pradžioje lakoniškai pristatomi dienoraščio rašymo motyvai, jie atkleidžia jį rašančios jaunos merginos gyvenimišką situaciją ir vidinę būseną. Pasakotoja, ką tik baigusi mokslus, kurie nedetalizuojami, minimi tik išlaikyti egzaminai, grįžta į tėvų namus. Pasikeitusi gyvenimo situacija reikalauja kūrinio herojės persvarstyti gyvenimo tikslus, imtis naujai modeliuoti gyvenimo scenarijų. Dienoraščio įrašuose minimas gyvenimo kryptį pakeitęs sprendimas nesiekti „artistės“, t. y. muzikantės, karjeros. Viena iš priežasčių, kodėl Viktorė atsisako šios svajonės, – menkos tėvų finansinės galimybės paremti dar ketverius metus truksiančius duktės mokslus. Šį paaiškinimą galime laikyti išorine merginos sprendimą lėmusia aplinkybe. Ne mažiau svarbi ir vidinė tokio sprendimo motyvacija. Viktorė aiškina, kad atsisakydama muzikantės karjeros rinkosi konkretų „reališką“ darbą, kuris prisidėtų prie tėvų turto (dvaro ir jo žemių) išsaugojimo („veliju sėdėdama namie, darbuotis ir mažinti iškaščius, kad žemės šmoto neišleisti į neprietelių nagus“). Kitos prasmingos veiklos, įkūnijančios „tikro“ darbo idėją, – altruistinės, socialiai angažuotos, kaip antrai rūpinimasis nepasiturinčiųjų lavinimu, jų šelpimas („veliju išmokinti nors keletą žmonių rašyti ir skaityti, nors keliems palengvinti sunkų gyvenimą“³⁹). Sutikus daktarą, merginos gyvenimo programa pasipildo dar vienu siekiu – tarnauti Lietuvai. Tiesa, iš pradžių šis sprendimas veikiau išprotautas, o ne išjaustas: „[I]deja ta šventa ir augsta ir visomis spėkomis stengsiuos jai tarnauti“ (p. 11). Tiek savas gyvenimas, tiek stebimi pasaulio reiškiniai, kaip ir dera jaunai maksimalistei, matuojami pagal žmonijai nešamą naudą, pvz., kalbėdama apie perlų gaudymą, ji klausia: „Nes kas iš tų perlų? Kokią naudą jos atneša žmonijai?“

Jau pirmieji dienoraščio įrašai liudija, kad užrašomi ne tik įvykiai, bet ir reflektuojami įvairiausi dienos nutikimai bei juos lydintys merginos jausmai. Galima teigti, kad pasirinkta kūrinio forma koreliuoja su kūrinio tikslu – atskleisti jaunos merginos tapsmo istoriją iš jos pačios perspektyvos. Dienoraštį rašanti ir dabarties įvykius nupasakojanti Viktorė tarsi iš šalies stebi savo gyvenimo įvykius, perteikia jų patirtį ir taip pamažu įgyja žinojimą ne

³⁹ Šatrijos Ragana, *Viktorė*: novelia, p. 7. Toliau cituojant šio leidinio puslapiai bus nurodomi tekste.

tik apie save pačią, bet ir apie gyvenimą pagrindžiančią savo gyvenimo filosofiją, kuri iš esmės paremta pozityvistinės ir krikščioniškos pasaulėžiūrų savita derme. Kaip pažymi Gaižiūnas, bildungsromanuose asmenybės kūrimo procesas motyvuojamas kūrinio herojaus įsisąmoninto dvasinio idealo⁴⁰. Sąmoningai suvokiamas „aš“, išskylantis kaip nuolatinės savistabos, savo minčių, jausmų ir veiksmų vertinimo rezultatas, – būdingas bildungsromanui. *Viktutėje* didesnės brandos ar tam tikro asmenybinio užbaigtumo link veda nuolatinė savistaba. Bildungsromane gyvenimo patirtis suteikia pagrindą vidiniam herojaus egzistencijos pokyčiui⁴¹, kuris neatsiejamas nuo vis gilesnio savęs pažinimo, moralinių vertybių, pagrindžiančių pasirinktą gyvenimo būdą, įvardijimo, taip pat skirties tarp gėrio ir blogio atradimo.

Dienoraštinė kūrinio forma įgalina labai asmenišką kalbėjimo būdą, trūkinėjančią, punktyrinę naratyvinę liniją, nereikalauja išbaigto pasakojimo įvykis po įvykio. Ji padeda priartėti prie bildungsromano žanro, kuriame individuali patirtis yra svarbiausia atrandant tiesą. Visas žmogiškasis žinojimas, pasak Golban, bildungsromane įgyjamas per žmogaus pojūčius, patyrimą⁴². Šatrijos Raganos kūrinys atitinka kitų Viktorijos laikų moterų rašytojų, tokių kaip Charlotte ir Emily Brontė, kūrybos tendencijas, kai išorinis pasaulis suprantamas intuityviai per įžvalgą, todėl įvykiai perteikiami subjektyvia kalba ir iš asmeninio požiūrio taško.

Kūrinio pradžioje iškeliama dvi antinomiškos gyvenimo programos. Pirmoji, susijusi su „reališku“ darbu, orientuota į veikimą, kuris, kaip minėta, turi teikti naudos kitiems. Viktutė sako: „Man rodos, juog vietoje ‚mislju – ergo esmu‘, galėčiau pasakyti: ‚dirbu – ergo esmu‘“ (p. 5). Taigi viena Viktutės dalis visiškai sutampa su pozityvistine darbo programa. Šios programos realizacija – pagrindinės herojės priiimta atsakomybė konkrečiais darbais prisidėti prie šeimos ir neturtingųjų gerovės. Pasakotoja trumpai pristato savaitės, kai yra atsakinga už ūkio darbus, dienotvarkę. Vardijami darbai prie vištų, karvių, kiaulių ir namų ruošos. Čia galime atpažinti vieną iš bildungsromano bruožų – dėmesį realiam supančiam pasauliui, kai veikėjai, dalindamiesi savo išgyvenimais su skaitančia auditorija, nukreipia dėmesį nuo bendrų ir abstrakčių dalykų prie konkrečių veiksmų⁴³. Paminėtina, kad būtent kaimiška kasdienybė ir čia kuriamas gyvenimas dar roman tikų kūryboje buvo iškeltas kaip padedantis geriausiai atkleisti žmogiškąjį

⁴⁰ Silvestras Gaižiūnas, „Tipologiniai XX a. I pusės auklėjamojo romano bruožai“, p. 155.

⁴¹ Petru Golban, *The Victorian Bildungsroman*, p. 43.

⁴² *Ibid.*, p. 39.

⁴³ *Ibid.*

potencialą. *Viktutėje* paprasti ūkio darbai taip pat turi „tikro“ gyvenimo reikšmę, čia gali pasirodyti geroji veikiančios, kasdienius darbus atliekančios merginos pusė. Kitą *Viktutės* gyvenimo pusę pamatome per laisvosios savaitės, kai gaspadinauja sesuo, užsiėmimus. Pasakotoja sako, kad tuomet ji daugiau laiko gali skirti skambinti fortepijonu, knygoms skaityti. Ši merginos dalis labai jautri, pastabi supančiai aplinkai, linkusi visiškai panirti į muzikos keliamus išgyvenimus. Skirtingos herojės pusės pasireiškia ir skirtingu paros laiku – veiklioji merginos dalis labiausiai išryškėja dienos metu, refleksyvioji, jausmingoji – naktį.

Jamesas N. Hardinas, refleksiją ir veiksmą, šiuos du konceptus, laiko reprezentuojančiais du bildungsromano polius. Jo teigimu, herojaus, taip pat ir skaitytojo, refleksija, rūpinimasis proto ir sielos raida yra esminiai šio žanro elementai. Tačiau ne mažiau svarbus ir veiksmas⁴⁴. Dvi *Viktutės* gyvenimo pusės įkūnija dvi gyvenimo programas – viena itin žemiška, nukreipta į išorinius veiksmus, ja siekiama praktinės naudos. Šią dalį atskleidžia realistinis pasakojimo būdas. Kita pusė susijusi su merginos dvasiniu, vidiniu gyvenimu, jai būdingas introspektyvus pasakojimas, labiau sutelktas į emocinius išgyvenimus, patirties refleksiją. Kaip pažymi Golban, psichės skilimas ir pastangos atkurti jos visumą per tam tikrus skausmingus ir frustruojančius momentus yra būdingas bildungsromanui. Priimtas sprendimas nebetęsti mokslų, atsisakyti muzikantės karjeros, grįžti į tėvų namus ir atsidėti „namų ruošai“, galime manyti, destabilizuoja vidinį *Viktutės* gyvenimą, tokiam sprendimui pagrįsti reikia atrasti naujas vertybines atramas. Todėl apysakos pasakojimo tikslas – per įvairiausias patirtis pasiekti psichologinį stabilumą ir užbaigtumą.

Kaip liudija pasakojimas, *Viktutės* brendimo procesas vyksta patiriant susikirtimus tarp jos norų, troškimų ir aplinkinių požiūrio į ją bei vertinimų. Dažniausiai tokie susidūrimai bildungsromane reprezentuoja išbandymų etapą, jie vyksta herojui ar herojei palikus tėvų namus ir iškeliavus į miestą. Šatrijos Raganos apysakoje labiausiai reprezentuota namų erdvė, tai ne tik vaikystės, bet ir dabarties išgyvenimų vieta. *Viktutė*, kaip ir dauguma XIX a. pabaigos moterų, neturi galimybės labai nutolti nuo namų⁴⁵.

⁴⁴ James N. Hardin, *op. cit.*, p. XII.

⁴⁵ Kelionę šiame kūrinyje atstoja nedidelio atstumo kelionės pas kaimynus bajorus, į miestelį ar tiesiog pasivažinėjimai. Ir pirmasis susidūrimas su daktaru, esmingai paveikusių jaunos merginos brandą, įvyksta už namų ribų, išėjus pasivaikščioti ir pasiekus vieškelį. Taip pat ne namuose, o išvažiavus pasivažinėti ar keliaujant iš vieno bajorų namų į kitus merginą ištinka ekstatiškieji išgyvenimai, liudijantys didžiausius emocinius pakilimus. Gaižiūno teigimu, XX a. romanams būdingos klajonės idėjų sferoje, pakeitusios švietėjų ir romantikų kūriniuose aprašytas herojų keliones erdvėje ir laike. Žr. Silvestras Gaižiūnas, „V. Mykoliaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ žanro problemos“, p. 42.

Todėl, priešingai nei daugumoje bildungsromanų, ji grįžimą namo sieja su savarankiško gyvenimo pradžia. Pasak Golban, naujasis sąmoningumas pasiekiamas ne vienu metu, bet pamatant platų išorinių perspektyvų diapazoną, atsiskleidžiantį naujoje socialinėje aplinkoje⁴⁶. Apysakoje įvairios socialines perspektyvas reprezentuoja ir herojės namus atvykstantys jauni vyrai, ponas Jonas ir daktaras, kurie įkūnija ano meto visuomenėje vykusią socialinių pokyčių kryptį. Jie abu litvomanai, valstietiškos kilmės susipratę lietuviai inteligentai, modernaus nacionalinio sąjūdžio dalyviai. Ponas Jonas atstovauja kairei lietuviškojo sąjūdžio kryptčiai, o daktaro pasaulėžiūra ir veikimas įkūnija dešinę, arba krikščionišką, nacionalinės ideologijos linkmę. Kaip ir Charlotte Brontė romane *Džeinė Eir*, pasakojančiame apie herojės psichologinę raidą, kiti žmonės ir situacijos apysakoje *Viktutė* pasirodo tarsi generalizuotos alternatyvios vertybinės sistemos, kurias pagrindinė veikėja turi ištirti kaip savo pačios augimo bruožus⁴⁷. Ponas Jonas ir daktaras įkūnija tam tikras moralines struktūras, su kuriomis susidūrusi pasakotoja atpažįsta savo pačios įsitikinimus, atsijoją tai, kas jai tinka, kas ne. Pvz., pasakodama apie pono Jono bedievybę, absoliutų pasitikėjimą mokslu ir gamtamokslu požiūriu į žmogų ir pačios reakcijas, apysakos pasakotoja supranta, kad tokia pasaulėžiūra neatitinka jos pačios jausenos, vertybinių nuostatų ir santykio su pasauliu. Rinkdamasi vieną iš šių vyrų, mergina renkasi tarp dviejų ideologijų. Tokiu būdu ji, kaip ir kiti bildungsromanų herojai, tampa moteriškuoju žmogiškųjų ryšių, epochos dvasiniu centru, kuris „tyrinėdamas kitus žmogiškus likimus ir pasaulį, ieškodamas savo asmenybės pozicijos, [...] siekia suvienyti dvasinius pasaulio elementus ir kurti naują, dažnai pavyzdinį dvasinį pasaulį“⁴⁸. Viktutė, atsižvelgdama į savo pačios įsitikinimus, pasaulėžiūrinės nuostatas, pasirenka konkretų susiderinimo su besikeičiančia socialine aplinka būdą⁴⁹. Bildungsromanas, pasak Lazdyno, liudija asmens galėjimą keistis, absorbuoti naują dvasinį turinį, gebėjimą mokytis, dvasios plastiškumą⁵⁰. Viktutė irgi atvira pokyčiams, ji perima modernios lietuviškos ideologijos idėjas ir pagal jas ima kurti naują, kitokio gyvenimo modelį.

⁴⁶ Petru Golban, *op. cit.*, p. 131.

⁴⁷ Helen Moglen, *Charlotte Brontë: The Self Conceived*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1984, p. 108 (cit. pagal Petru Golban, *op. cit.*, p. 192).

⁴⁸ Silvestras Gaižiūnas, „Tipologiniai XX a. I pusės auklėjamojo romano bruožai“, p. 160.

⁴⁹ Verta atkreipti dėmesį, kad ir realiame gyvenime bajoriškos kilmės asmenys, atradę savo vietą lietuviškame nacionaliniame sąjūdyje, tapo visaverčiais modernios visuomenės nariais. Visų kitų bajorų situacija taip ir liko komplikuota, nevienareikšmė.

⁵⁰ Gintaras Lazdynas, *op. cit.*, p. 34.

Viktutėje trūksta paskutinės – miesto, kitokios patirties įgijimo erdvės. Ano meto socialinė moterų padėtis riboja moterų mobilumą ir galimybes pačioms vienoms išgyventi miesto aplinkoje. Miestą, kaip išbandymų vietą, atitiktų svečiavimasis pas kaimynus ar gimines bajorus. Šiose erdvėse išbandoma Viktutės pamažu dėliojama kitokio, naujo gyvenimo programa ir jos tikslai. Susidurdama su kaimynais bajorais, ji išgirsta įvairių nuomonių, reakcijų į savo litvomaniškas nuostatas, skeptišką privalomų vedybų vertinimą. Daugiausiai kritikos dėl pasirinktos laikysenos Viktutė sulaukia iš bajoriškos kilmės moterų. Štai minimas laiškas draugės, kuri turi turtingus tėvus ir gali „nieko neveikti“, pagrindiniu užsiėmimu paversdama dalyvavimą aukštuomenės pokyliuose, kuriuos reprezentuoja šokiai. Kaip priešingybė tame pačiame įrašė minimas „teisingas“ Viktutės užsiėmimas – ji moko vežėją Stanislovą rašyti. Viktutė taip pat kritiškiausiai vertina tos pačios socialinės kilmės moterų pasisakymus ir veiksmus, juos pagrindžiančias nuostatas. Susidūrimai su „išorinėmis“ moterimis skirti Viktutės pasirinktai gyvenimo programai atskleisti. Tam pačiam tikslui tarnauja prisiminimai apie save mokykloje. Jau tada, sakoma, buvo juntamas skirtumas, negebėjimas pritapti prie bendraamžių, nes jos gyvenimo tikslas skyrėsi nuo daugumos („Bet mislis, juog galiu ištektėti, niekados man neatėjo į galvą. Ar dar apie tokius niekus svajoti?! Gailu laiko!“; p. 9). Anot pasakotojos, jos bendraamžės buvo nuolat įsimylėjusios „juodaakius, juodaplaukius“, o ji svajojusi ne apie idealų vyrą, bet apie darbą sodžiuje.

Kūrinyje aprašoma meilė daktarui pakeičia Viktutės nuostatą vedybų atžvilgiu. Kūrinio finalą – planuojamas vestuves – galime vertinti kaip socialinės tvarkos pripažinimą ir bent dalinį prisitaikymą prie jos. Pradžioje apysakos pagrindinė veikėja miglotai suvokia savo gyvenimo tikslus ir dar menkliau įsivaizduoja, kaip tas iki galo neišsikristalizavusias idėjas įgyvendinti. Kūrinio pabaigoje ji turi tam tikrą gyvenimo modelį – ištektėti ir kartu su vyru gydytoju padėti neturtingiesiems, visiems, reikalingiems pagalbos. Planuojamas gyvenimo scenarijus, manoma, tikslą – tarnauti kitiems – leis įgyvendinti optimaliu būdu. Viktutė renkasi visuomenei priimtina moters gyvenimo kelią, kai santuoka įgalina visas kitas viešas moters veikimo formas. Toks apysakos finalas laikytinas tradiciniu moters vietos visuomenėje klausimo sprendimu: santuoka yra vienintelis moteriai siūlomas integracijos į naują visuomenę būdas. Partnerystės moteris įgalinama aktyviam socialiniam darbui, tai yra pamatas, leidžiantis moteriai veikti ir keisti savo aplinką.

Apibendrinimas: *Viktutė* moterų bildungsromanų kontekste

Viktorijos laikų moterų rašyti bildungsromanai atveria naują perspektyvą, pristatančią tuos moterų vystymosi proceso etapus, kurie reprezentuoja svarbius žingsnius nepriklausomybės, emancipacijos, intelektualinės ir seksualinės lygybės link. Šiuose pasakojimuose formuojamas meninis „nepriklausomos moters“ konceptas, taip pat ir specifinė kalba, atskleidžianti moterų patirtį ir pratęsianti moterų literatūros tradiciją. Kaip pažymi Petru Golban, kaip niekada iki tol XIX a. moterų romanas parodė, kad moteriai būdinga tokia pat asmenybės ir vidinė struktūra, kaip ir vyrui, ir kad moters aistra gali būti tokia pati ar net pranokti vyro⁵¹. Štai Džeinė Eir turi laisvę pasirinkti pasakoti įvykius, pabrėžiančius jos asmenybės stiprumą, tas pat pasakytina ir apie *Viktutę*. Ji pati formuoja savo įvaizdį skaitytojui, taip pat renkasi aprašyti tuos įvykius ir žmones, kurie padeda geriausiai atskleisti jos asmenybės ypatingumą. Pasakotoja ir pagrindinė veikėja remiasi savo pačios sprendimu keisti gyvenimo būdą, ji pati renkasi ir viešo veikimo formas. Dienoraščio rašymas taip pat laikytinas moters savarankiškumo ženklu, jis liudija gebėjimą reflektuoti savo patirtį ir ją vertinti pagal vidinius standartus. Apysakoje pabrėžiama kitokia pagrindinės veikėjos laikysena nei ano meto bajorių moterų. Svarbiausias *Viktutės* pasaulėžiūros bruožas – atsisakymas santuoką laikyti galutiniu moters gyvenimo tikslu. Pasakojimą vainikuojančios vedybos su daktaru laikytinos ne herojės gyvenimo išsipildymu, bet socialinės aplinkos pasiūlytu vienu iš galimų būdų užsibrėžtam gyvenimo siekiui – tarnauti kitiems, silpniesiems, neturtiniesiems – įgyvendinti⁵². Šatrijos Ragana išsaugo tradicines socialines meilės ir šeimos vertybes, bet suteikia joms tokį psichologinį atspalvį, kuris atskleidžia heroję kaip gyvybingą ir nepriklausomą asmenybę. Taip pasiekiamas kompromisas tarp Viktorijos laikams būdingo pasitikėjimo individo savidisciplina bei romantinio vaizduotės, emocijų, aistros išryškinimo. Apysakoje santuoka iškyla kaip abipuse meile, bendrais gyvenimo siekiais ir idealais grįstas ryšys⁵³. Pirmame plane atsiduria merginos apsisprendimas

⁵¹ Petru Golban, *op. cit.*, p. 192.

⁵² Bannet, apibendrindama Georgo Lukáso ir Michailo Bachtino tyrimus, teigia, kad bildungsromano idealas gali būti susietas su vienišu, problemišku „gražios sielos“ individu, kuris neranda sau tinkamos vietos pasaulyje, arba su mažu, bet saugiu ir stabilium šeimos pasauliu (Eve Tavor Bannet, „Rewriting the Social Text: The Female Bildungsroman in Eighteenth Century England“, in: *Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman*, p. 200).

⁵³ Bannet teigimu, XVIII a. pabaigoje rašytuose moterų romanuose santuoka pradėta vaizduoti kaip paremta šeimynine partneryste, abipuse trauka ir bendru sutikimu (*ibid.*, p. 198).

ir sutikimas tekėti, nuodugniai apsvarsčius šio pasirinkimo įtaką gyvenimo planams.

Dar vienas feministinis *Viktutės* bruožas susijęs su tuo, kad pagrindinė veikėja yra moteris: pavyzdinis jos gyvenimo pasakojimas turi įkvėpti pirmiausia moteris skaitytojas, bet galima numanyti, kad šios veikėjos asmenybės bruožai, atskleidžiantys apysakos pasakojime, gali būti laikomi bet kurio žmogaus prigimties bruožais. Kaip pažymi Eve Tavor Bannet, XVIII a. manyta, kad mūsų gyvenimą formuoja knygos, tad pakeitus knygas, keičiasi pats gyvenimas. Ir XIX a. pabaigoje rašytoje Šatrijos Raganos *Viktutėje* taip pat tikima knygų galia keisti tikrovę darant įtaką skaitytojoms ir formuojant jų savivoką. Dėl šios priežasties tiek XVIII a., tiek XIX ar XX a. pradžios kūrėjos moterys ir vyrai kritikai skyrė daug dėmesio principams bei moralei, kurie lėmė grožinėje kūryboje aprašytus veiksmus ir numanomą teigiamą arba žalingą romanų poveikį⁵⁴. Kadangi tikima, kad knygos gali formuoti elgseną, nusistatymus ir skaitytojų charakterį, rašomas dienoraštis, atskleidžiantis vienos moters lemtingus pasirinkimus – persiėmimą modernia nacionaline ideologija, – pristatomas kaip sektinas, vertas pakartojimo pavyzdys. Kaip ir XVIII a. moterų pavyzdinių romanų herojė, *Viktutė* įkūnija socialines, šeimos ir net intelektualines dorybes: yra gera linkinė, jautrios širdies, pareiginga ir kantri, gebanti draugauti, tyra, neveidmainiška, skaisti, graži, gerai besielgianti, mylinti, įdomi, švelni ir protinga, turinti tam tikrus išsilavinimo pagrindus. Savęs tobulinimas apysakoje neišryškinamas, daugiau kalbama apie tai, kaip rasti būdus realizuoti gerąsias savybes netobuloje visuomenėje. Judėjimas dar didesnio tobulumo link virsta pasaulio gerinimo priemone: savo tapsmą, t. y. „aš“ išsiskleidimą, mergina supranta ir kaip būdą keisti pasaulį. Tapdama dar geresnė, jautresnė, ji keičiasi, sykiu kinta ir jos veikimo pasaulyje būdas, todėl pagrindinės herojės „gerėjimas“ susijęs su pasaulio ar bent artimiausios aplinkos kaita į gera. Kaip pažymi Bannet, jau XVIII a. įvyko žymus pokytis vaizduojant moteris: iki tol moterų personažai turėjo satanistinių galių sukelti įtampas ir socialinę destrukciją, o XVIII a. pabaigoje joms suteikiamos mesianistinės galios daryti moralinę įtaką ir atkurti socialinę tvarką⁵⁵. Šatrijos Raganos ankstyvųjų kūrinių herojės moterys taip pat jau

⁵⁴ XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviškos kritikos dėtas pastangas reguliuoti knygų poveikį mažiau išlavintiems skaitytojams esu aptarusi straipsnyje „Liaudies rašytoja valstiečiams skaitytojams: Žemaitės ankstyvoji recepcija (1895–1914)“, *Literatūra*, t. 61 (1), 2019, p. 25–50. Knygų moralinio poveikio klausimas labai aštriai iškyla ir Šatrijos Raganos apysakoje, pagrindinė herojė baisesi „bedieviškomis“ knygomis, vieną jų net sudegina.

⁵⁵ Eve Tavor Bannet, *op. cit.*, p. 198.

čia turinčios ypatingų galių, moralinės jėgos daryti įtaką aplinkiniams ir prisidėti gerinant pasaulį.

Bildungsromanui būdingų bruožų turintys moterų kūriniai XIX a. antroje pusėje pasirodė ir čekų spaudoje – leidiniuose, skirtuose moterims skaitytojoms⁵⁶. Kaip pažymi Victoria Schmidt, visuose šio laikotarpio romanuose mokomasi ir mokoma būti čeke moterimi. Moterų brendimas juose interpretuojamas ne kaip biologijos ar socialinio konteksto apibrėžtas procesas, bet kaip individualios asmenybės tapsmas, neatsiejamas nuo nacionalinės emancipacijos idėjos⁵⁷. Visos šios istorijos baigiasi kaip bildungsromanai – protagonisčių integracija į čekišką visuomenę. Schmidt teigimu, svarbiausias politinio ir kultūrinio elito motyvas kurti čekišką bildungsromaną buvo siekis sumažinti vokiškos masinės kultūros įtaką į apyvartą įtraukiant tautinius tekstus, perteikiančius analogišką nacionalinę ideologiją. Nuo pat pradžių čekiški bildungsromanai turėjo „žadinti“ moterišką auditoriją, nes moterų emancipacija sieta su pasipriešinimu vokiškos kultūros įtakai. Žurnalui *Zlaté klásky* vyrų užsakyti moterų rašytojų parašyti ir čia spausdinti kūriniai matomi kaip nuoseklus feministinės ideologijos pritaikymas nacionalinei ideologijai. Čekų autorės, teigiama, panaudojo lyties klausimus kurdamos nacionalinius naratyvus ir tokiu būdu siekė pripažinimo.

Gaižiūnas yra atkreipęs dėmesį, kad „[l]ietuvių auklėjamajame romane herojaus dvasinio vystymosi procesas siejamas su nacionalinės kultūros prabudimu bei brendimu“⁵⁸. Šatrijos Raganos apysakoje papasakota merginos istorija galėtų būti laikoma pastanga įtvirtinti naujo tipo lietuviškos moters paveikslą, išreiškiantį besikuriančios modernios lietuviškos ideologijos pamatines nuostatas, labiausiai susijusias su bajoriškos kilmės asmenų

⁵⁶ Žurnale *Zlaté klásky* nuo 1867 iki 1875 m. pasirodė net keturi kūriniai, skirti jaunoms merginoms auklėti čekiška dvasia. Vienas jų – serijinis kūrinys, parašytas Sofie Podlipska'os pavadinimu *Z denníku devatenáctileté dívký (Iš devyniolikmetės dienoraščio)*. Papasakota iš provincijos kilusios Pavlinos meilės ir vedybų istorija sudaryta iš trijų dalių: „Přátelství a láska“ („Draugystė ir meilė“, 1867), „Nevěsta“ („Nuotaka“, 1868) ir „Slečny“ („Kilmingosios“, 1869). Kūrinio siužetas daug kuo panašus į *Viktutés*. Pasakojama istorija apima merginos gyvenimą nuo 17 iki 19 metų, pirmoje dalyje daugiausia dėmesio skirta aprašyti tinkamo vyro pasirinkimui, kai Pavlina atmeta nepatinančius kandidatus. Galiausiai ji sutinka čekų patriotą gydytoją, vedybos su juo tampa slenksčiu į naują gyvenimą. Savo dienoraštyje Pavlina moko drauges, kaip tapti kilminga čeke, o tai galima pasiekti tik mokantis čekišku būdu, turint čekišką širdį ir moralę, čekiškais žodžiais ir veiksmais. Kitame šio periodo čekės rašytojos romane *Naše Mařenka: Divčí obrázek (Mūsų Maženka: Mergaitės istorija, 1871)* pasakojama valstietiškos kilmės jaunos merginos istorija: gavusi išsilavinimą mieste, ji grįžta į tėvų namus ir turi rinktis tarp knygų skaitymo, laiko su bendraamžiais ir pareigų šeimai (Victoria Schmidt, *op. cit.*, p. 407–428).

⁵⁷ Petru Golban, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁸ Silvestras Gaižiūnas, „Tipologiniai XX a. I pusės auklėjamojo romano bruožai“, p. 155.

integracija į lietuvių nacionalinį sąjūdį. Šiame kūrinyje galima rasti ir lakoniškai perteiktą „susipratusių“ lietuvių mąstymo būdą, vykusias ideologines kairės ir dešinės kovas, įvardytas pozityvistinės programos įgyvendinimo konkrečiame gyvenime priemonės ir amžiaus pabaigos bajoriškos Lietuvos visuomenės „papročių“ vaizdą.

Šatrijos Raganos *Viktutės* siužetas, pasakojantis apie jaunos bajoraitės meilę žemesnės socialinės klasės vyrui, iš esmės atkartoja ne viename XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kūrinyje plėtotą mezalianso istoriją. Kaip rodo panašiu metu vyro autoriaus kurta apysaka *Antanas Valys*, literatūros kūriniuose formavosi naujas pozityvistinės filosofijos veikiamas bajoriškos kilmės moters vaizdinys. Ši „nauja moteris“, lyginant ją su, pvz., Maironio Marine, užsiima praktine veikla – talkina šeimos ūkyje. Namuose gavusi išsilavinimo pagrindus, ji nenustoja savarankiškai šviestis. Ši moteris atrodo labiausiai pasiduodanti naujovėms, pamilusi jaunosios kartos inteligentą, ji išgyvena tautinės tapatybės lūžį, apsisprendžia mokytis lietuvių kalbos, ieško būdų toliau darbuotis skleisdama modernią lietuvišką ideologiją.

Nors rašomas dienoraštis, tačiau menininkės problematika, jos brendimas, sąmoningumo raida lieka už kūrinio ribų. Tai būdinga daugumai Viktorijos laikų romanų. Kaip pažymi Golban, moterų autorių kūriniuose menininkės raidai neskiriama specialaus dėmesio. Čekų moterų bildungsromanuose, pasak Schmidt, išreiškiamas skeptiškas požiūris į moteris poetes, tik herojai menininkai turi teigiamą konotaciją⁵⁹.

Viktutės „stabilus socialinis pamatas“ tradiciškai taip ir lieka šeima, namų gyvenimas. Tik turėdama šį pamatą ji gali planuoti ir aktyvų socialinį gyvenimą už namų sienų – ligonbutyje. Nors ir šis merginos svajonėse pasirodo kaip menkai nutolęs arba labai artimas namų erdvei. Viktutė, kaip XIX a. moteris, socialinės sėkmės pasiekia ištekdama. Bildungsromane socialinė sėkmė arba integracija į dominuojančią socialinę struktūrą glaudžiai susieta su herojaus ar herojės dvasiniu išsipildymu ir pasiekiamu psichiniu išbaigtumu bei stabilumu. Panašu, kad Viktutės išgyvenamas absoliučios laimės pojūtis, taip plačiai aprašytas tik šiame Šatrijos Raganos kūrinyje – apysakoje, kaip tik ir liudija, kad herojė pasiekia socialinę sėkmę ir dvasinį išsipildymą bei psichinę brandą. Laimė – kai socialinė integracija sutampa su vidinių poreikių išsipildymu ir išgyvenama dvasinė pilnatvė.

NIDA GAIDAUŠKIENĖ

Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenksčiai

ANOTACIJA: Remiantis egodokumentais, publicistika, memuaristika ir neskelbtais grožinės kūrybos rankraščiais, straipsnyje apžvelgiamos Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos problemos. Čia aptariama, kaip kito socialinio buvimo moterimi supratimas. Pasitelkiant kultūros sociologijos, psichoanalizės istorinius kontekstus ir kompleksines metodologines prieigas, tiriama, kaip kurianti moteris fiksuoja kintantį savojo kūno, lytiškumo, moterystės, motinystės suvokimą. Į tyrimo lauką įtraukiami ir keli Kymantaitės-Čiurlionienės grožiniai kūriniai, detaliau moters savivokos aspektu aptariamas pirmosios apysakos, turinčios autobiografinių bruožų, problemų laukas, savo sudėtingumu peržengiantis moterų emancipacinio judėjimo XX a. pradžioje keltus klausimus.

RAKTAŽODŽIAI: moterų emancipacija, kūnas, lytiškumas, eros, isterija, įsčios, motinystė.

Įvadinės pastabos

Kartu su modernizacijos reiškiniiais XIX–XX a. sandūroje per Vidurio Europą nusiritusi moterų emancipacijos banga pasiekė ir mūsų regioną. Dar iki viešai paskelbiant 1905 m. Spalio septynioliktosios manifestą, kuriuo legalizuotas politinis gyvenimas Rusijos imperijoje, spaudai ruošta gan detalai apgalvota Lietuvos moterų susivienijimo (1905–1907) programa, kurioje greta moterų teisių, vaikų edukacijos ir kitų klausimų aiškiai įvardyta moterų nuostata siekti savo krašto autonomijos¹. Pirmoji Valstybės Dūma susirinko tik kitais metais, jau pradėjus galioti 1906 m. kovo 17 d. Rusijos imperatoriaus Nikolajaus II įsaku užtvirtintam leidimui steigti profesines sąjungas ir draugijas. Tai paskatino iš naujo burtis moteris, trokštančias permainų teisinėje valstybės sistemoje ir socialiniame gyvenime. Nors per artimiausią dešimtmetį kilo rimtų kliūčių liberaliau nusiteikusioms moterims įsteigti savo organizaciją, 1907-ieji teikė tokių vilčių. Tais metais lietuvių spaudoje pasirodė per 60 publikacijų, kuriose keltas moterų klausimas;

¹ „Lietuvos moterų susivienijimas“, *Varpas*, 1905, Nr. 9/10, p. 94–96.

daugiau nei pusė buvo susijusios su Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo, įvykusio tų metų rugsėjo 23–24 (spalio 5–6) d. Kaune, peripetijomis. Vienas iš šio gausumu išsiskyrusio renginio tikslų, dėl kurių sutarė Vilniaus inteligentių sambūris, buvo kurti Lietuvių moterų sąjungą², numatant, kad ji bendradarbiautų su Visos Rusijos moterų lygių teisių sąjunga (RMLTS, *Всероссийский союз равноправия женщин*) autonomiškos organizacijos teisėmis. Liberalios RMLTS įgaliotine Lietuvoje skelbėsi Ona Pleirytė-Puidienė³, lankiusi šios organizacijos šaukiamus kongresus, sekusi jos nutarimus spaudoje. Į RMLTS suvažiavimus vyko ir vyriausios lietuvių tautinės inteligentijos atstovės (Julija Žymantienė-Žemaitė, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė), suprasdamos, kad tik būdamos didesnės organizacijos narėmis galėtų deleguoti į Rusijos imperijos Valstybės Dūmą savo atstovę. RMLTS, tuo metu būrusi arti dešimties tūkstančių narių, iki 1909 m. leido savo periodinius leidinius, ugdė skaitytojų auditoriją, ne viena organizacijos įkūrėja buvo tiesiogiai susijusi su literatūriniu pasauliu⁴ – tiesa, tautiniai klausimai RMLTS neatrodė svarbūs, veikiau skaldantys vienybę. Kadangi vienybės reikėjo senajai tvarkai įveikti, Rusijos administracijoje buvo sudaromos kliūtys šiai Sąjungai juridiškai įregistruoti.

Konservatyviosios lietuvių politinės jėgos išvėlgė tokio bendradarbiavimo grėsmę, tad Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo metu iniciatyvą perėmusioms kairiosios orientacijos inteligentėms nepavyko susivienyti su dešiniųjų politinių pažiūrų lietuvenėmis moterimis (dalis jų buvo menkliau išsilavinusios ir linkusios paklusti savo globon judėjimą mėginusiems perimti keliems kunigams). Klerikalams suskubus patalkinti ruošiant teisinius dokumentus ir steigiant daug nuosaikesnės programos Lietuvių katalikių moterų draugiją, valdžia nebepatvirtino Lietuvių moterų sąjungos (LMS) įstatų. Nemažą dalį nelegalizuotos LMS branduolio sudarė literatės: Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė, Pleirytė-Puidienė, Sofija Kymantaitė, Šatrijos Ragana, taip pat iš periodinės spaudos žinomos Felicija Bortkevičienė, Marija Putvinskytė, Cecilija Leonienė, Joana Griniuvienė ir kt. Jos vadovavosi nuosta-

² Išsamiau šias peripetijas aprašo Virginija Jurėnienė, žr. Eadem, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*: monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 65–66 ir kt.

³ Tarpininkaujant *Vilniaus žinioms*, ji rinko parašus, kuriais rėmė organizacijos kandidatūrą į Vals-tybės dūmą, žr. Ona Pleirytė-Puidienė, „[Lietuvos moteris“, *Vilniaus žinios*, 1907 03 03 (16), p. 1; Eadem, „[Lietuvos moteris“, *Vilniaus žinios*, 1907 03 29 (04 11), p. 2.

⁴ Liubov Gurevič, Zinaida Mirovič, Marija Čechova... [et al.], *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms in Central, Eastern, and South Eastern Europe: 19th and 20th Centuries*, edited by F. de Haan, K. Daskalova, A. Loutfi, Budapest; New York: CEU Press / Central European University Press, 2006, p. 95–96, 169–172 ir kt.

ta, kad išsprendus moterų klausimą, žmonijai atsivers nauja perspektyva: mokslų apšviesto, doro, blaivaus, prievartos netemdomo gyvenimo⁵. Daugelis šių moterų užaugo dvaro aplinkoje arba bajoriškas šaknis menančiose šeimose, buvo įgijusios išsilavinimą. Tad greta didžiausią rūpestį kėlusią socialinių problemų – patiriamo smurto šeimose, kai smurtauja girtaujantis vyras, varžomų galimybių profesiskai lavintis, menkesnės paveldėjimo dalies, mažesnio atlygio, dėl beteisės padėties miestuose klestėjusių prostitucijos ir kitų suprekinimo formų, – moterų judėjimo iniciatorės tyliai sprendė ir subtilesnius klausimus, susijusius su sparčiau nei liberalėjanti visuomenė laisvėjančia jų savimone. Tokio mąstymo pėdsakų likę jų egodokumentikoje (laiškuose, dienoraščiuose, užrašuose), grožinės literatūros juodraščiuose ir – gerokai rečiau – švarraščiuose.

XX a. pirmos pusės moterų kūrybos tyrimų lauke jau pasidarbuota Viktorijos Daujotytės⁶, Ramunės Bleizgienės, savo monografijoje taikliai užčiuopusios skirtį tarp viešų balsų ir privačios tylos⁷, atskleidusios stereotipinės moters švietėjos tapatumo komplikacijas, ypač analizuojant Petkevičaitės-Bitės kūrybą ir egodokumentiką. Viena ankstesnių regiono moterų kultūrininkų apybraižų parengta Birutės Baltrušaitytės⁸. Kultūros sociologo žvilgsniu moterų ir vyrų įvaizdžio bei saviraiškos problema aptarta Vytauto Kavolio⁹. Monografiją apie lietuvių moterų dramaturgijos raidą rašo bei Pleirytės-Puidienės egodokumentikos rinkinį spaudai rengia Birutė Avižiniene¹⁰.

⁵ Stefaniya Ispolatova, *Susipratusi moterė, kaip visuomenės tvarkos atnaujinimo šulas*: referatas, skaitytas moterų suvažiavime Peterburge, iš rusų k. vertė Gabrielė Petkevičaitė, Vilnius: [s. n.], 1911, p. 7–8. Lietuvoje paskelbtoje autorės viešojo kalboje, sakytoje Sankt Peterburge, nuskambėjo citatos iš JAV, pripažinusių moterų balsavimo teisę, spaudos: „Mes laukiam moterų amžiaus išauštant, nes tik tada laimėsime tikrus doros įstatymus“, „Laisva moterė – tai atnaujinta žmonija“ (*Ibid.*).

⁶ Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia: Moteriškoji literatūros epistema*, Vilnius: Vaga, 1992; platus tyrimų diapazonas – monografijoje: Eadem, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001. Minėtos problemos paliečiamos ir atskiruose šių profesorės knygų skyriuose: *Salomėjos Nėries ruduo: Esė, tekstų skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995; *Salomėja Nėris: Gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, Vilnius: Šviesa, 1999; ypač – *Šatrijos Raganos pasaulyje: Gyvenimo ir kūrinių skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997 bei *Sofija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.

⁷ Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

⁸ Birutė Baltrušaitytė, *Mažosios Lietuvos moterys: apybraiža*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.

⁹ Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992 (2 leidimas: Vilnius: Apostrofa, 2016).

¹⁰ Birutė Avižiniene, *Dialogo raida lietuvių moterų dramaturgijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.

Visgi nemažai XX a. pirmųjų dešimtmečių moterų savivokos klausimų lieka nepakankamai ištirti: kokios išorinės liberalumo formos jas traukė, kaip jos suprato lytiškumą ir kokia moterystės ar net atskirai seksualumo savivoka? Ar moteris pasiekė atgarsiai ir publikuoti tekstai iš numanomų to meto kultūros centrų? Ar įmanoma literatūroje, kurioje dominavo vyrai, prabilti apie moters psichikos savitumą ir ar šios pastangos davė rezultatų?

Sprendžiant keliamus klausimus, šiame straipsnyje bus remiamasi jauniausios Lietuvių moterų suvažiavimo prezidiumo dalyvės Sofijos Kymantaitės (1886–1958) gyvenimo bei menkliau tyrinėtoms kūrybos medžiaga pasitelkiant to meto kultūros idėjų, psichoanalizės istorijos kontekstus bei taikant kultūros sociologijos ir komparatyvistikos siūlomas metodologines prieigas, tačiau jomis neapsiribojant (daugiaaspektės problemikos atveju pasiremiant kūno fenomenologijos įžvalgomis).

Nuo emancipuotos laikysenos pradmenų iki įščių, gimdančių antrinę tikrovę

Aptariant Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos raidą, tenka remtis keliais skirtingo žanro bei pobūdžio šaltiniais. Asmeniniuose ir kūrybos užrašuose bei laiškuose galima aptikti sinchroninės savistabos pėdsakų. Svarbių žinių bendram poveikslui atkurti teikia atsiminimai, kuriuos rašytoja su pertraukomis tęsė septintąjį savo gyvenimo dešimtmetį, taigi, savivokos poslinkius vertindama retrospektyviai. Deja, šio pasakojimo chronologija nutrūksta naratyvo subjektei įpusėjus 24-uosius metus. Oficialiose sovietmečio autobiografijose autentiškos savistabos maža¹¹, o Čiurlionienės tarpukario autobiografijos nėra išplėtos. Kiti duomenys atkurti remiantis studijų dokumentais, to meto kultūros įvykių, minimų atsiminimuose, kitų asmenų memuarų medžiaga.

Socialaus buvimo moterimi suvokimo pakopos

Vaikystės, paauglystės laikas paliudytas vien atsiminimuose. Juose skaitome, kad Sofija buvo ilgai lauktas kūdikis (kelių ankstesnių nepavykę išnešioti), todėl žinia, kad gimė duktė, džiugiai sutikta tiek tėvo, tiek motinos; toji atida išliko ir mergaitę gražiai apsiuvant, apmezgant. Augdama Sofija

¹¹ Jei yra išlikę šio žanro tekstų iš ankstyvojo tarpukario laikotarpio – juose mažiau autocenzūros. Tai ypač pasakytina lyginant keliolika Salomėjos Nėries rašytų autobiografijų – nuo bemaž išpažintinio 1924 m. *Curriculum vitae* iki sauso ir selektyvaus gyvenimo faktų išdėstymo 1942 m.

pavydėjo tėvų dėmesio jaunesniajai seseriai, žaviai, muzikinių gabumų turėjusiai Jadvygai, kuri ketverių mirė nuo meningito. Matydama tėvų sielvartą, vyresnėlė rūsčiai mąstė, kad Dievas juos baudžias už nepakankamą dėmesį jai. Taigi, „nereikalingo vaiko“ dėmesio patirtis nebuvo susijusi su ne vienoje kitoje autobiografijoje paliudyta reikšmingesne brolių pozicija ir truko trumpai.

Apie savirealizacijos galimybes gerokai erdvesnėje, nei šeimos ratas, aplinkoje būsimoji rašytoja ėmė nutuokti būdama vyresniųjų klasių moksleivė, nors dar miglotai, bet jau gebėdama įvertinti gyvenimo didmiestyje – konkrečiau, Rygoje – privalumus, pasinaudodama jų teikiamomis galimybėmis. Motyvaciją planuoti universitetines studijas veikusiai skatino ir bendramokslės, iš kurių viena artimiausių augo literatūros profesoriaus šeimoje. Liberalių idėjų dvelksmą ypač pajuto Rygoje veikusiame Kipro Bielinio lietuvių savišvietos ratelyje, kurį sudarė bemaž vieni vaikinai. Jų pastangos pasirūpinti, kad konspiracinėje veikloje dalyvaujanti mergina nepatektų į policijos akiratį, bylojo apie jos lyties atstovių išskirtinumą to meto pilietinėse iniciatyvose. Tai patyrė ir jos amžininkės, po kelerių metų įsitraukusios į moterų judėjimą Lietuvoje.

Aiškiau ir nuosekliau moterų laisves ir teises Kymantaitė ėmė įsisąmoninti studijuodama keliose Krokuvos ugdymo įstaigose. Ne viena Aukštųjų Adriano Baranieckio moterų kursų, kur ji įstojo 1904 m. rudenį, absolventė įsitraukė į lenkų moterų emancipacinį judėjimą. Kursų įsteigėjas Baranieckis (1828–1891), pagal Kensingtono ir Edinburgo muziejų pavyzdžius surinkęs didžiulę pažangiausios technikos kolekciją ir inicijavęs Krokuvoje Technikos ir pramonės muziejų, savo krašte populiario visapusiškesnio moterų ugdymo idėją. Taigi visuomenės modernizavimo pastanga apėmė ne tik supažindinimą su industrijos pažanga, bet ir supratimą, kad būtina skatinti moterų švietimą. Tarp šios įstaigos dėstytojų buvo tarptautinių moterų organizacijų rėmėjų. Nesvarbu, kurią studijų kryptį rinkosi merginos – gamtos mokslų, humanitarinę ar meno, – jų bendrasis išsilavinimas turėjo užtikrinti gebėjimą kalbėtis įvairiomis kultūros temomis, galimybę tęsti studijas. Kymantaitei lankant kursus, Kursisčių savitarpio pagalbos ratelis, vadovaujamas jos kambario draugės, į skaityklą prenumeravo pažangios orientacijos periodinių leidinių, iš kurių tiriamos problemikos aspektu minėtini demokratinės pakraipos dienraštis *Nowa Reforma* ir ypač – politinis, visuomeninis, mokslinis ir literatūrinis savaitraštis *Ogniwo*, remtas Lenkų socialistų partijos (*Partia Polska Socjalistyczna*, PPS). Jame tuo laikotarpiu atsirasdavo vietos ir lietuvių sąjūdžio dalyvių publikacijoms.

Savaitraštyje sistemingai informuota apie moterų judėjimą; „moterų klausimais“ rašė viena aktyviausių Lenkijos feministinio judėjimo lyderių Paulina Kuczalska-Reinschmit¹².

Sofijos studijų metais Moterų kursams vadovavęs Józefas Rostafiński sukiu ėjo ir Jogailaičių universiteto profesoriaus pareigas. Jis rūpinosi, kad kursų absolventės, nepatirdamos formalių kliūčių, galėtų gilinti žinias aukštojoje ugdymo įstaigoje, kai tik šiosios durys atsivėrė merginoms. Krokuvos *Alma Mater* hospitančių teisėmis moteris įsileido studijuoti 1894 m., vėliau atsivėrė galimybė mokslus tęsti ir klausytojos statusu. 1905-aisiais, kai Kymantaitė ėmė reguliariai lankyti Jogailaičių universiteto paskaitas, čia studijuojančių merginų skaičius siekė 656¹³. Jai užmezgus pažintis su profesorių dukterimis, mergina kartais buvo kviečiama apsilankyti Krokuvos intelektualų namuose. Lietuvių kultūros draugijoje „Rūta“ gan gausiai auditorijai, kurioje buvo ir Jogailaičių universiteto profesorių, Kymantaitė pirmąkart skaitė literatūros paskaitą – sparčiai mokėsi viešojo gyvenimo laikysenų ir etiketo. Nors, Juozo Tumo sumanymu, katalikų remiamoje spaudoje debiutavo vyrišku Pragiedrulio slapyvardžiu, veikiai ėmė rengti publikacijas liberalioje spaudoje savo vardu. Tarp literatūrinio almanacho *Gabija* (1907) autorių ji – vienintelė moteris.

Kymantaitės studijų laikotarpiu po *Alma Mater* skliautais virė aktyvi moterų kova už savo teises – ją skatino ir Rusijos valdomuose miestuose, ypač Varšuvoje, išpliekę revoliucijos židiniai. 1904 m. užfiksuotas precedentas, kai Jogailaičių universiteto absolventė priimta dirbti asistente (Fiziologijos katedroje). Po kelerių metų Medicinos fakultete išsireikalauta lygiomis teisėmis pretenduoti į tokias pareigas gabioms merginoms. 1906 m. pirmą moteris Lenkijos teritorijoje (Helena Donhaiser-Sikorska) tapo medicinos mokslų daktare būtent Jogailaičių universitete. Studentai – merginos ir vaikinai – auditorijose klausėsi paskaitų kartu. Apie tai, kad Kymantaitė jau tada gynė savo lygiateisiškumą su vyrais, liudija jos Krokuvos laikų laiškas Matui Untuliui: pasipiktinusi šiam priekaištavo, kam, organizuodamas kultūros renginius, nuo jos, „panelės“, atsitveria „kiniškomis sienomis“, o bendrus visiems prasilavinusiems lietuviams reikalus sprendžia vien tarpininkaujant vaikinams¹⁴.

¹² Jerzy Franke, *Polska prasa kobieca w latach 1820–1918: W kręgu ofiar i poświęcenia*, Warszawa: Wydawnictwo SBP, 1999, p. 229.

¹³ *Kronika Krakowa*, oprac. całości zespół pod kier. Mariana B. Michalika, Warszawa: „Kronika“, 1996, p. 260.

¹⁴ Kymantaitės 1907 m. balandžio 8 d. laiškas Matui Untuliui, „Aušros“ muziejaus archyvas, ŠAM GEK 16083 / I–R 407, l. 4.

Po studijų Kymantaitė į Lietuvą grįžo su nemenku liberaliojo feminizmo idėjų bagažu, nutuokdama ir apie kairiojo radikaliojo sparno reikalavimus. Tad nenuostabu, kad jai buvo patikėtas vicepirmininkės vaidmuo Pirmajame lietuvių moterų suvažiavime, o šiam pasibaigus – įtraukta į Lietuvių moterų sąjungos organizacinį komitetą. Kartu su Pleiryte-Puidiene, pasiremdamos ankstesne Lietuvos moterų susivienijimo programa ir RMLTS statutu, jos rengė organizacijos įstatų projektą konsultuojamos teisininko Mykolo Sleževičiaus. Vis geriau nutuokdama apie savo teises, Kymantaitė laikraščio *Viltis* redakcijoje, kurioje tuo metu buvo vienintelė etatinė bendradarbė moteris, iškėlė klausimą, kodėl už panašių gebėjimų reikalaujančių darbą gauna mažesnę atlygį nei kolega vyras (Juozo Tumo atsakymas „jis vyras, vyrams mokama daugiau“ jos netenkino)¹⁵.

Kilus įtampoms tarp „krikščioniškojo feminizmo“ šalininkų Kaune ir liberalių „progresisčių“ Vilniuje, Kymantaitė su Felicija Bortkevičiene deleguotos spręsti konflikto bei vesti derybų dėl bendros organizacijos nuostatų su kaunietėmis. Šiame konflikte Kymantaitė, nors ir užaugusi klerikalinėje aplinkoje, itin kritiškai vertino alternatyvųjį komitetą, kurio sprendimus iš užkulisų kontroliavo kunigai (veikiausiai dėl tradicinio patriarchalinio santykių modelio, neakivaizdžiai jį vadino „kaimo komitetu“¹⁶). Politinės trintys netruko persimesti į diskusijas kultūros klausimais. Pasitikinti Kymantaitės laikysena moterų posėdžiuose, o vėliau – beato-dairiškas modernistinio almanacho *Gabija* užtarimas suerzino konservatorių kunigą Aleksandrą Dambrauską (pseud. Adomas Jakštas): jis viešai papriekaištavo verlibru rašiusiai debutantei, kam ši poeziją norinti padaryti „naujų madų verge ir varu jai užmauti „raudonas naujos gadynės kelines“¹⁷. Dėl to, kad neslėpė liberalių pažiūrų, prie „bedievių socialisčių“¹⁸ ją priskyrė ir oponentės, Lietuvių moterų katalikių draugijos (1908–1940) šalininkės. Šiai organizacijai juridiskai įsitvirtinus, jauna literatė su ja iš principo nepalaikė ryšio.

Pagrindinis Kymantaitės pranešimas Lietuvių moterų suvažiavime buvo skirtas savo karšto istorijos mokymo klausimams, kurių svarbiausias – kaip tolimos praeities pasakojimas lietuvių vaikui išplėstų jo tapatybės sampratą. Ji taip pat rengė publikacijas apie mergaičių ugdymą svetur bei moterų

¹⁵ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 3: *Bundanti žemė*: romanas; *Atsiminimai*; *Žemaitiškieji kūriniai*, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1988, p. 303.

¹⁶ Kymantaitės 1907 m. laiškas Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, *LLTI BR*, f. 115–130.

¹⁷ Druskis [Adomas Jakštas], „Šis tas apie „naujus poezijos rūbus““, *Draugija*, 1907, Nr. 12, p. 429.

¹⁸ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *op. cit.*, p. 297.

politinių teisių padėtį Vakaruose ir Suomijoje¹⁹. Kymantaitė-Čiurlionienė rūpėjo ir gilesnės problemos – jaunosios kartos, vaikų ir merginų, tarpasmeninių santykių kultūra. Šiuo klausimu tam tikra pažiūrų sutelktine, išdėstyta publicistiniu diskursu, laikytina jos knyga *Lietuvoje* (1910). Čia paskelbtame straipsnyje „Lietuvos jaunuomenė“ autorė skatino susimąstyti, kodėl jaunuoliai nepagarbiai elgiasi su išsilavinusiomis merginomis, mažiau praprususių merginų „nelaiko [...] žmonėmis“. Ji teigė, kad flirtas – bendravimo forma, neugdanti santykių²⁰. Dėl menkinančio požiūrio į save moterų pačios ima žvelgti į vyrus iš aukšto. Trūksta suvokimo, kad meilė – daugiau nei jausmas, nebesiekiamas „bendro sielų gyvenimo“. Vyrams ir moterims dėl ištikimybės šeimoje taikomi dvigubi etiniai standartai²¹. Nors straipsniu užtariami merginų interesai, nuo pat diskusijos pradžios 1907-aisiais ji laikėsi nuomonės, kad moterims nereikia atskiro leidinio, motyvuodama, kad atskiros nišos turėjimas skatintų vyrų ir moterų antagonizmą²². 1910–1914 m. Lietuvių katalikų moterų draugija leido mėnraštį *Lietuvaitė*, dvejais metais vėliau JAV pradėjo eiti kairės pakraipos *Moterų balsas* (1916–1922), tačiau Kymantaitė-Čiurlionienė juose nebendradarbiavo.

Pirmojo pasaulinio karo metais ir karui pasibaigus Kymantaitė-Čiurlionienė dalyvavo moterų organizacijose: nuo 1915 m. vadovavo moterų kuopai Voroneže, prisijungė 1918 m. įkuriant Moterų karo komitetą, iš Maskvos į Vilnių persikėlus Lietuvos moterų laisvės sąjungai buvo tarp susirinkimo dalyvių tų pačių metų lapkritį²³. Aktyviai ir našiai į moterų visuomeninę bei politinę veiklą Čiurlionienė įsitraukė po gero dešimtmečio: 1928 m. įkūrė tarptautinės Mergaičių bičiulių sąjungos (*Union des amies de la jeune fll*), kurios centras – Šveicarijoje, padalinį; nuo 1929 m. dirbo Lietuvos moterų tarybos valdyboje, dalyvavo Moterų lygos už taiką ir laisvę (*Ligue des Femmes pour la Paix et la Liberté*) kongrese Prahoje, Vienoje. Ženevoje Jungtinių Tau-

¹⁹ Straipsnyje „Moterų judėjimas“ Kymantaitė teigė, jog rinkimai į Rusijos imperijos Valstybės Dūmą vyko pažeidžiant teises: neišrinkta nė viena moteris. Ne ką optimistiškesnis vaizdas Austrijoje, Prancūzijoje, o štai Anglijoje triskart daugiau balsų pasisakė už moterų dalyvavimą politiniame gyvenime. Geriausia esanti padėtis Suomijoje, kur moterų jau dalyvauja parlamentinėje veikloje ir rūpinasi doros dalykais, kaip ir kai kuriose JAV valstijose, pirmiausia Kolorado. Kymantaitė pacitavo Kolorado gubernatoriaus žodžius: „Mūsų moterų per tuos metus nusipirko ir perskaitė daugiau knygų apie politikos etiką ir parlamento teises ne kaip prieš tai buvo skaitę vyrai. Jos ištyrė visus politikos klausimus, ir dabar politikos dalykuose daugiau išmano už vyrus“, S[ofija] K[ymantaitė], „Moterų judėjimas“, *Viltis*, 1908 03 28 (04 10), p. 1–2.

²⁰ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 4: *Straipsniai, studijos, esė*, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1998, p. 129.

²¹ *Ibid.*, p. 132.

²² *Ibid.*

²³ Virginija Jurėnienė, *op. cit.*, p. 75, 83.

tų Asamblėjoje buvo vienintelė moteris, tais metais turėjusi balsavimo teisę kaip nepakaitinė Lietuvos delegacijos narė²⁴, Šveicarijos sostinėje Tarptautinės sąjungos už moterų balsavimą (*L'Alliance internationale pour le suffrage des femmes*) būstinėje skaitė paskaitą apie lietuvių moters visuomeninę padėtį praeityje ir gyvenamuoju laikotarpiu. Jungtinių Tautų asamblėjose ji aktyviai dalyvavo – gyvai ir nuotoliniu būdu – aptariant moterų padėtį Penktojoje, socialinių reikalų, komisijoje²⁵. 1930–1935 m. ėjo vyriausios Lietuvos skaučių vadės pareigas. Dėl tyrimo probleminio pjūvio čia neminimos tarnybos ir pareigos, tiesiogiai nesusijusios su visuomenine moterų veikla.

Visgi, nepaisant gan reikšmingų socialinių vaidmenų, Kymantaitė-Čiurlionienė nepaliaujamai rūpėjo jos kaip rašytojos savirealizacija.

Skaučių vadė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, 1933 m. VDKM Fa 18615

Kūnas, lytiškumas, moterystė

Kymantaitės-Čiurlionienės atsiminimuose atidžiai fiksuojamos brendimo laikotarpio savijauta ir patirtys. Neslepama, kad patekusi į mokyklos, kurioje buvo ugdoma, aplinką, jauna paauglė skubėdama nesuvaldydavo smarkių judesių, šokio pamokose judėjo nerangiai, bendramokslų žodžiais, kaip automobilis, o kviečiama prie lentos žygiavo triukšmingai – „*Vous marchez*

²⁴ Eglė Kačkutė, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: progreso ir aukštesnės gyvenimo kokybės beiškant“, in: *Lietuvių rašytojų takais Šveicarijoje: sugrįžimų apybraižos*, sudarė Jūratė Caspersen, Kaunas: Naujasis lankas, 2009, p. 178.

²⁵ *Ibid.*, p. 184–186.

Sofija Kymantaitė Krokuvoje, 1905 m. Józefo Sebaldo fotoateljė.
MLLM F1 1890

comme un soldat“, – jos eiseną apibūdino Šv. Kotrynos mergaičių mokyklos Sankt Peterburge vadovė²⁶. Atsiminimuose paliudyta, kad „vaizduotė iš seksualinės srities sėmėsi išpūdžių“²⁷ mergaitei būnant dar dvylikos metų: tuo metu ji dažnai įnikdavo skaityti prancūzų autorių romanų vertimus, kuriuos lenkų periodinių leidinių redakcijos leido savo knygų serijose. Augimas tiesmukai įvardijančios tikrovę sodrios žemaičių kalbos apsuptyje, stebint tetos pasijas su jaunu vikaru, ankstyvas fizinis brendimas autorės apibendrintas tokiais žodžiais: „Buvau trylikos metų, bet tiek jau vėtyta ir mėtyta, tiek visko prisiklausiusi, primačiusi, tiek „kaimiška“ prasme subrendusi, taip jau nebevaikiška... kai pagalvoju, tai aš gal tik lig penkerių metų buvau vaiku...“²⁸ Pasakojimo atvirumas aiškintinas tuo, kad atsiminimai pirmiausia buvo skirti dukteriai, artimiausiųjų ratui: mat 1948–1956 m., kai jie rašyti, sovietinė nomenklatura slopino „buržuazinių veikėjų“ memuaristikos iniciatyvas. Vertinant iš psichologinės pusės, galima išvelgti ir terapinį aspektą – didelių politinių pervartų metu atsiminimų apie ankstyvąsias dienas rašymas padėjo saugoti savo tapatybę.

Aplinka reikalavo laikytis kukliai, plaukus būti susitvarkius nepriekaištingai, neklusniai papurusius ties sklastymu suglostyti patepant aliejumi. Skatinant nesusireikšminti, gubernančių net padūsauta, kad mergaitei trūksta dailumo, bet jei būsianti geros širdies, tai... Tačiau stovėdama prieš veidrodį, slapta eksperimentuodama su šukuosenomis, bręstanti Sofija prieidavusi prie kitų išvadų. Klebonijos, kurioje bėgo vaikystės dienos ir paauglystės vasaros, veidrodžiai, matyt, nebuvo dideli – atvaizduojantys kūną iki biusto kaip tuometinės vizitinės nuotraukos. Ši vizualioji patirtis, atrodo, turėjo įtakos rašytojai vėliau, grožiniuose tekstuose kuriant savo personažių portretus. Fotografuodamasi studijų metu Krokuvoje, Józefo Sebaldo atelėje²⁹, mergina užsisakydavo daugiau portretinių atvaizdų. Keliose profesionalų atliktose viso ūgio nuotraukose matome, jog pozuojama rankas slepiančią už nugaros arba laikant ant kėdės atlošo – toks buvo ano meto laikysenos standartas. Mėgėjiškose fotografijose, kuriose Sofija pozuoja jau su sužadėtiniu, vėliau – vyru Mikalojumi Konstantinu Čiurlioniu, rankos kryžiuojamos ant krūtinės. Taigi, „įsiamžinant“ ateities kartoms, kūnas įsitempęs – užtat koku rakursu pasukti veidą, kaip nukreipti žvilgsnį,

²⁶ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 3, p. 246.

²⁷ *Ibid.*, p. 233.

²⁸ *Ibid.*, p. 236.

²⁹ Fotografo Józefo Sebaldo (tikroji pavardė Sheybal) atelėje veikė Krokuvoje nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio iki Pirmojo pasaulinio karo. Ši fotoatelė buvo itin populiari tarp Krokuvos elito, menininkų ir studentų.

tarytum jau seniai žinoma (galbūt čia gelbėjo repeticijos prieš veidrodį). Šie atvaizdai iki šiol kelia daugelio pasigėrėjimą. Peržiūrint dokumentinę ikonografiją, nesunku pastebėti, kad rankos nuleidžiamos laukiantis, jų judesys tampa laisvas ir globėjiskas laikant ant kelių dukterį.

Laikysenos laisvė ateina su patirtimi. Suėjus šešiolikai, „visa panelė“ jau turėjo segėti ilgą, žemę siekiantį, sijoną – subrendus dėvėti trumpesnius aplinkiniams atrodė nepadoru. Tačiau apie 1904 m. Plungės–Kulių apylinkes ji jau aplaksto dviračiu – bene anksčiausiai iš lietuvių inteligenčių literačių, ir tai liudija jos atvirumą modernybei. Dviratis ištis gan greit tapo moterų emancipacijos simboliu, nes įkūnijo nepriklausomybės pojūtį³⁰. Tačiau aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje dviratis (kitai vadinamas „bėgratis“) dar buvo brangus. Įprastai jį įsigyti pajėgė geriau uždirbantys vyrai, bet daugelis jų neskubėjo pratinti prie šios transporto priemonės moterų: vieniems nesinorėjo, kad žmonos išvyktų be jų vežikų priežiūros toliau nuo namų, kitiems – dėl „iššaukiančios“ išvaizdos (mat pozos, kai moters kojos perneš lyg nutolsta viena nuo kitos, – o minant pedalus to neįmanoma išvengti, – daugeliui atrodė nepadorios). Buvo netgi sugalvotas mitas, kad važiavimas dviračiu gali išjudinti moters gimdą ir taip sugriauti likimą³¹. Galėtume daryti prielaidą, kad Kymantaitės dėdė Plungės klebonas Vincentas Jarulaitis dviratį įsigijo savo arba vikarų reikmėms. Tačiau memuaristas liudija, jog jis buvo moteriško modelio, vadinasi, skirtas dukterėčiai – kad aplankytų už maždaug 20 kilometrų gyvenančius tėvus.

Įdomu tai, kad savo atsiminimuose Čiurlionienė šio epizodo nemini – jos jaunystės transporto priemonę aprašo Merkelis Račkauskas, anuomet lankęsis Plungėje. Pasak jo, į kelionę mergina leisdavosi su pompa bei klijais, jei pasitaikytų pradurti padangą. Apskritai visu savo elgesiu demonstravo esanti „prie vairo“: „[K]ad ji išsirinks sau vyrą, ne vyras – ją, nė kiek neabebojau.“³² (Įpratusi veikti savo nuožiūra, netrukus ji ėmė nesutarti su studijų metų sužadėtiniu Zygmuntu Ruszczycu, norėjusiu, kad sprendimai, ar Sofija gali tęsti studijas, kur turi gyventi, kuo užsiimti,

³⁰ Sufražistės, įskaitant Susan B. Anthony, Elizabeth Cody Stanton, Anna Adams Gordon ir Annie Londonderry, į savo protestus vėliau įtrauks dviračių „eitynes“.

³¹ XX a. pradžioje tokio pobūdžio mitai sklido konservatyvesnėse visuomenėse. Tarkim, Paryžiuje Sorbonoje tyrimus vykdžiusi Maria Skłodowska-Curie 1895 m. su savo vyru Pierre'u išsiruošė į povestuvinę kelionę dviračiais. Tais metais Krokuvos dviratininkų klube buvo apie 120 narių. 1894 m. Vilniuje dar tik metus gyvuojančioje Dviratininkų draugijoje buvo 75 nariai, iš kurių – 16 moterų (*Vilniaus vaizdų atvirukai, 1897–1915*, parengė Dalia Keršytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 622).

³² Merkelis Račkauskas, *Užrašai: Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*, parengė Tomas Venclova, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 458–459, 463.

Moteris su
dviračiu
XX a. pr.
ŠAM F-IF
2709/29

netgi kur pereiti gatvę, priklauso nuo jo, vyro, valios. Dėl šių priežasčių, o sykiu ir dėl jaunuolio nepakankamo domėjimosi lietuvių tautiniu judėjimu sužadėtuovės nutrūko.) Nors Plungėje naudoto dviračio modelis buvo pritaikytas moterims, klebonijos panelė turėjo atsiraityti sijoną, atidengti blauzdas – kad į transmisiją neįsiveltų „padurkai“, arba galbūt net mūvėti specialias pedalamams minti skirtas kelnės³³. Jei tikėsime memuarais, pati minėjo, jog tokia transporto priemonė leido jaustis nepriklausomai nuo jokių vežėjų³⁴. Tai tik patvirtina dviračio asociaciją su laisve, ne tik dėl paties judėjimo, bet ir dėl savarankiškai pasirenkamos dienotvarkės (kur? kiek? su kuo?).

.....
³³ Už žinias apie aprangą dėkoju kolegei Astai Skujytei-Razmienei. Gausėjančios dviratininkių gretos paskatino mados dizainerius kurti patogesnius drabužių modelius, vėliau tai paveikė ir moterų plaukų nešioseną, kirpimą.

³⁴ Merkelis Račkauskas, *op. cit.*, p. 470.

Grižusi vasarai iš studijų ir pamačiusi, kad nuo konsolės dingo jos nuotrauka, Sofija veikiai suvokia, kad, dėdės iniciatyva, atvaizdo prireikė neakivaizdinėms piršlyboms, tad griežtai išdėsto nė nemananti susitikti su peršamu jaunikiu. Dėl abejų sužadėtuvių su jaunikiais susitaria pati, neprasydama tėvų ar globėjo sutikimo. Atėjusi į Vavelio arkikatedrą baziliką išpažinties, jauna studentė atsikerta kunigui, ėmusiam plūstis, kad merginos į Krokuvą atvykstančios mėgautis laisvu elgesiu. Išižeidžia dėl Juozapo Albino Herbačiausko protrūkio prieš, jo žodžiais, „bobas neišmanėles“ – „Žiburėlio“ draugijos lyderes. Grižusi iš studijų Krokuvoje, šaltuoju metu Kymantaitė dėvi vyrišką kepuraitę, tačiau, atsiradus pirmai galimybei susipažinti su Čiurlioniu ir Bortkevičienei nuėjus jį atvesti, spėja ne tik nusitraukti kepuraitę, bet ir pasileisti plaukus (anuomet toks merginos gestas – laisvas, tačiau kai vietinės „bohemos“ vakarėlyje savo plaukus menininkui ant kelių išdraiko *madam* Smetonienė – tokį elgesį mergina pasmerkia, mat puikiai jaučia ribą tarp žavėjimo ir įžūlaus dėmesio reikalavimo). Kymantaitė kūrybiškai surežisuoja tinkamą atmosferą pirmajam nebyliam prisipažinimui: menininko kambarėlyje pabučiuodama jį į kaktą, pati duoda ženklą artimos draugystės pradžiai³⁵. Leisdama laiką su sužadėtiniu Palangoje, išsimaužiusi ji vaikšto pajūriu užsimetusi chalatelį³⁶. Prisimindamas tas palaimingas vasaros dienas, Čiurlionis rašo: „[I]r matau Tave stebuklingiausiuose Tavo rūbuose (žinai?). Tiesi rankas į mane, lūpos ištroškusios susijungia, prasiskiria Tavo šlaunys ir skęstame dieviškame apsikabinime aukščiausioj glamonėj...“³⁷ Toks sužadėtinio atvirumas liudija apie intymumą nelaukiant tradiciškai suteikiamo „stono moterystės“. (Tekėti širdies balso vedamai, visiškai nepaisant materialinių sunkumų, tikint, kad abu, pelnydami sau duoną, realizuos daugybę kūrybinių sumanymų, – tai modernios moters sprendimas.) Sodrūs vasaros prie Baltijos atsiminimai lydi dviejų įsimylėlių darbą prie operos „Jūratė“. Pagrindinės personažės Jūratės vaidinys Kymantaitės-Čiurlionienės kūryboje ilgainiui kito: nuo gana statiškos, anemiškos Baltijos karalienės iki erotinių geismą keliančios, netgi chtoniškos ar kerštingos, *femme fatale* bruožų turinčios būtybės.

Tarp ankstyviausių Kymantaitės-Čiurlionienės vaikystės potyrių, užfiksuotų atsiminimuose, – iš arti pamatyta nuotaka su vestuvių suknia, tačiau

³⁵ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 3, p. 288–289, 306, 318.

³⁶ Čiurlionio 1908 m. lapkričio 13 (26) d. laiškas Kymantaitei. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Laiškai Sofijai*, sudarė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 217 (orig. *w szlafrocisku*, leidinyje ne visai tiksliai išversta „su palaidiniu“).

³⁷ Čiurlionio 1908 m. lapkričio 22 (gruodžio 5) d. laiškas Kymantaitei. *Ibid.*, p. 235.

taip pat – ir jaunų moterų gedulo šydų grožis³⁸. Pavidalo, silueto motyvas bendraujant su menininku tampa kreipiniu į ją: „tu pati siluetas“. Kur kas daugiau Čiurlionienės nuotraukų visu ūgiu – iš gedulo laikotarpio (viena vertus, pakitęs jos statusas – jaučiama šviesuomenės atida gedinčiai našlei, kita – gyvenimo tėkmė sulėtėja, atsiranda daugiau laiko savistabai). Ruošdamasi į vyro paveikslų parodą Maskvoje, planuotą atidaryti 1916 m. balandį, ji siūdinosi naują gedulo apdarą, neslėpdama, jog tai daug kainavę, ir pridurdama: „[N]ors gražus bus bjaurybukai – raukta – raukta – raukta – dekolatas – apsiutas juodu kailiuku – ir juodais pakraščiuokais (!!).“³⁹ Drabužio modelis apgalvotas – našlė numatė, kam konkrečiai turėjo kristi į akis jos siluetas.

Gedinčios Daumanto žmonos Aldonos, finale tampančios našle ir dėl sielvarto bemaž prarandančios protą, vaidmenį Kymantaitė viešai atliko 1908 m. pavasarį Vilniaus miesto salėje, Lietuvių savitar-

pio šalpos draugijai parengus Juliuszo Słowackio „Mindaugo“ mėgėjišką adaptaciją. Tačiau repeticijų metu artistė neleido pernelyg įsijausti į režisieriaus vaidmenį Gabrieliui Landsbergiui-Žemkalniui, apgindama savo kūrybinių ieškojimų laisvę: „Prašau manęs nemokyti... Aš pati nusimanau, kur ir kaip pagal turinį ir pergyvenimus turiu išsireikšti ir judesius pritaikyti.“⁴⁰

Realiam gyvenime taip pat pakako nutylėtų išgyvenimų, kuriems perteikti reikėjo tinkamų išraiškos būdų. Gimus dukteriai Čiurlionienės užrašų sąsiuvinyje atsirado dramatinio idėjų dialogo „Ateities moteris“ eskizas. Dramos protagoniste Johanna gyvena su dukra Lietuvoje, kad mergaitė aug-

Friedricho Nietzsche's *Also sprach Zarathustra* (*Tako rzecze Zaratustra*) vertimas į lenkų kalbą, atliktas Wacławo Berento. Čiurlionis šį leidimą turėjo savo asmeninėje bibliotekoje

³⁸ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *op. cit.*, p. 236.

³⁹ Kymantaitės-Čiurlionienės 1915 m. gruodžio 15 (28) d. laiškas iš Voronežo į Maskvą Valerijai Čiurlionytei, *VUB RS*, f. 153-1067.

⁴⁰ Jonas Strazdas-Jaunutis, „Kronikiniai komentarai apie lietuvių teatro ir choro atsiradimą Vilniuje ir jų vystymąsi iki 1918 m. pabaigos“, *LTMKM*, Ed. 16:175, A 4103, inv. nr. 35337, p. 115–116.

Ottas Weiningeris ir jo knygos *Geschlecht und Charakter* (*Lytis ir charakteris*) vertimas į rusų kalbą, išleistas 1909 m. Veikiausiai Čiurlioniai skaitė šį leidimą

tų savo aplinkoje, išminktų gimtąją kalbą. Johanna pati geba pelnytis duoną, nėra finansiškai priklausoma. Su savo vyru, gavusiu profesinį užsakymą Romoje, jau penkerius metus bendrauja per atstumą. Tačiau, nepaisant nuotolio, trisdešimtmetė moteris teigia santykiuose išsauganti dvasinį artumą (abipusis supratimas net auga), nes santykiai esą grįsti ne aistra, o sielų bendryste. Michelangelo tapytų sibilių reprodukcijų fone Johanną Sebastianą Bachą skambinanti kompozitoriaus bendravardė savo pasirinkimais įkūnija „ateities moters“ pažiūras. Ją aplankęs buvęs jaunystės dienų draugas Tamošius, pretenduojantis užimti vyro vietą, prieštaraudamas tokiai idealistinei programai pasiremia Friedricho Nietzsche's bei Otto Weiningerio idėjomis. Pirmojo provokaciją, nuskambėjusią jo knygoje *Štai taip kalbėjo Zaratustra* („jei tu pas moteris eini, tai nepamiršk botago“⁴¹), Johanna pakoreguoja teiginiu „neužmiršk savyje žmogaus“⁴². Tuo metu autorė vargu ar galėjo žinoti apie Lou Andreas-Salomé, kurios laisvės vedybomis nepajėgęs pažaboti Nietzsche mėgino suvesti sąskaitas su visa moterų gimine⁴³. Visgi Johannos laikysena artima Andreas-Salomé, pirmosios Nietzsche's biografijos autorės, pažiūroms⁴⁴.

⁴¹ Frydrichas Nyčė, *Rinktiniai raštai*, sudarė Antanas Rybelis, iš vokiečių k. vertė Evaldas Nekrašas ir kt., Vilnius: Mintis, 1991, p. 74.

⁴² Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 7: *Proza, poezija, dramos, kūrinių variantai ir fragmentai iš rankraštinio palikimo*, sudarė ir parengė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Dalia Zubovaitė-Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 144.

⁴³ „O moters meilėj slypi ir neteisybė, ir aklumas viskam, ko ji nemyli. Ir netgi sąmoningoj meilėj josios ir užpuolimų, ir žaibų, taip pat nakties šalia šviesos dar esti. / Dar bičiulystei moterys nėra pribrendę: jos vis dar katės, paukščiai arba geriausiu atveju – tai karvės“ (Frydrichas Nyčė, *op. cit.*, p. 66).

⁴⁴ Su kai kuriomis iš Lou Andreas-Salomé idėjų supažindinsime tolimesniame poskyryje.

Weiningerio knygos *Lytis ir charakteris* (*Geschlecht und Charakter*, 1903) idėjos bus bene dar labiau paskatinusios Čiurlionienę parašyti savo dramini dialogą, nors vokiškai skaitanti Europos dalis jau buvo įtikinėjama „medicininiais“ argumentais iš Paulo Juliuso Möbiuso studijų *Apie moterų psichologinį silpnumą* (*Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes*, 1900), *Lytis ir išsigimimas* (*Geschlecht und Entartung*, 1903) bei *Indėlis į seksualinių skirtumų teoriją* (*Beiträge zur Lehre von den Geschlechtsunterschieden*, 1903–1904). Žydų kilmės Weiningerio, gyvenusio Austrijoje-Vengrijoje, darbas sulaukė didžiulio atgarsio po jo savižudybės, įvykusios dėl plagijavimo skandalo (apeliuota į Möbiuso įdirbį, bet kaltinant pasitelktos neadekvačios sąvokos). Mizoginiškos įžvalgos sukėlė disputus tarp sufražisčių, knyga linksniuota ir Pirmajame visos Rusijos moterų suvažiavime. Pradedant nuo 1908-ųjų, Rusijoje *Lyties ir charakterio* vertimai buvo leidžiami ne vieną kartą didžiuliais tiražais. Čia pateiksime trumpą Weiningerio pagrindinių teiginių apžvalgą.

Jaunas filosofas, radikalai poliarizavęs lyčių sampratą, genialumą, dvasingumą ir kūrybinį potencialą laikė esant būdingą tik vyrui ir tik intelektualinę veiklą siejo su nemirtingumu. Tai, kas moteriška, jo manymu, įkūnijo gamtišką instinktą veistis, priešingą nemirtingumui, nesąmoningumą, nesugebėjimą kurti. Weiningeris mąstė dichotomiškai – kiekybinis dauginimasis jam atrodė visiškai priešingas kokybinei asmens raidai ir nesuderinamas su ja, todėl motinos (madonos) tipo moteriai vyro esą tereikia kūdikiui pradėti. Atsiduodamos motinystei moterys netobulėja, o prostitutės tipo moterys, manipuliuojamos seksualumu, siekia savų tikslų. Emancipantės tenorinčios prilygti vyrui, įvaldyti jo „kūrybos galią“⁴⁵.

Šios idėjos nebuvo originalios. Simone de Beauvoir primins, kad žymūs Antikos bei Viduramžių filosofai kalbėdavo apie moterį kaip apie gamtos defektą, „netobulą vyrą“⁴⁶. Panašiai kaip Weiningeris, Rusijoje samprotavo Vladimiras Solovjovas, ypač austrų filosofą skaitytojui rusų kalba pristatęs Nikolajus Berdiajevas, fizinius gimimus vadinęs „nelemtąja begalybe“ (*дурная бесконечность*)⁴⁷, tokiu būdu motinystę siejęs su fiziologija, minios produkavimu, o virš masių išskylantį kultūros ir kitokį elitą matydamas kaip vyrišką: tai atitiko to meto tikrovę⁴⁸. *Lyties ir charakterio* autorius žvel-

⁴⁵ Otas Veiningeris, *Lytis ir charakteris: Erotinių aistrų pasaulyje*, spaudai parengė Arvydas Genys, Vilnius: Asveja, 1999, p. 37.

⁴⁶ Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, translated and edited by H. M. Parshley, Picador: London, 1988, p. 16.

⁴⁷ Николай Бердяев, „Смысл творчества“, in: *Философия любви*, Москва: Издательство политической литературы, 1990, p. 424.

⁴⁸ Suvokiant to laiko realijas, nenuostabu, kad Sigmundas Freudas, plėtodamas psychoseksualinės raidos tyrimus, sugalvojo Elektros komplekso teoriją, teigusią, kad, mergaitei vystantis, įgyjant heteroseksualių gebėjimų ir tapus motina, gimęs vaikas kompensuoja vaikystėje išgyventą varpos trūkumą.

gė į moterystę ir motinystę pašaliečio žvilgsniu – kitų galimybių, būdamas 28 metų ir nesukūręs šeimos⁴⁹, jis neturėjo. Užuominų į Weiningerio teiginius rastume ir *Lietuvoje* paskelbtame Čiurlionienės tekste: jame, pašaipiai perteikiant vyrų pažiūras į merginas, sakoma, esą jos „trokštančios vien pavergti ir suteršti tą, kas aukščiau jų stovi (suprask, kad tatai jis aukščiau stovi)“⁵⁰. Kaip matome, autorė vartoja galios, pozicijos sąvokas (moterys vyrus pavergia seksualumu, vyrai už moteris „stovi aukščiau“ dėl žinojimo).

Michelis Foucault savo *Seksualumo istorijos* studijų ciklo dalyje „Valia žinoti“ išsikėlė nepalyginamai sudėtingesnę uždavinį – išsiaiškinti, kaip istoriškai *žinojimas* apie seksą, arba seksualumo pažinimo sritis, gali būti nuskaidomas galios santykių terminais. Galiai jis taikė *valdžios* sąvoką, ją atsiedamas nuo institucijų ar aparatų visumos ir aiškindamas kaip itin sudėtingą santykių žaismę, esančią ne superstruktūros pozicijoje, o imanentišką kitiems santykiams (ekonominiams procesams, pažintiniams santykiams, seksualiniams ryšiams ir kt.). Kitaip tariant, jis ėmėsi aptarti sudėtingą konstruojančių veiksnių mechanizmą. Susitelkęs į ankstyvosios modernybės apraiškas Vakarų civilizacijos istorinėje tėkmėje, Foucault išskyrė keturis strateginius kompleksus, kurie seksualumo interpretacijai plėtoja žinojimo ir valdymo dispozityvus⁵¹. Iš šių kompleksų pirmiausia jis atkreipė dėmesį į trejų strateginį procesą, kuris plėtojosi moters kūną apibrėžiant kaip pašėlusiai seksualų, keliantį geismą, sykiu jį ir diskvalifikuojant kaip neva patologišką (mat anatomiškai skiriasi nuo vyro); šioji proceso fazė moters kūną integravo į medicinos praktikos sritį ir išvedė į socialinį moters determinizmą. Gimda ir galėjimas reprodukuoti ilgą laiką apibrėžė moters gyvenimo funkcijas.

Foucault teigė, kad tik nuo XVIII a. anatomijos vadovėliuose pasirodė moters organizmo schemas, supažindinančios su jos vidaus organų specifika. Mūsų aptariamo laikotarpio knygose lietuvių kalba ši tema dar vis buvo tabu. Štai 1901 m. Stasio Matulaičio parengtame ir Tėvynės mylėtojų draugijos JAV išleistame bemaž pusantro šimto puslapių leidinyje *Kaip sutaisytas žmogaus kūnas* supažindinama su visomis žmogaus organizmo

⁴⁹ Dalis Otto Weiningerio vėlesnių biografų darė prielaidą, kad jis buvęs homoseksualios orientacijos.

⁵⁰ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 4, p. 129.

⁵¹ Istorinio dispozityvo sąvoką šis prancūzų sociologas struktūralistas įvedė vadovaudamasis nuostata, kad seksualumas nėra pagrindinė realybė, tai „platus paviršinis tinklas, kur kūnų sužadınimas, intensyvūs malonumai, raginimai diskursui, žinių formavimas, vis stiprėjanti kontrolė ir pasipriešinimo atvejai siejasi vieni su kitais priklausomai nuo kelių didžiųjų žinojimo bei valdymo strategijų“ (Michel Foucault, *Seksualumo istorija*: 1 kn.: *Valia žinoti*, 2 kn.: *Mėgavimasis malonumais*, 3 kn.: *Rūpestis dėl savęs*, iš prancūzų k. vertė Nijolė Kašielionienė, Renata Padalevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1999, p. 83).

sistemomis (kraujotakos, raumenų, kvėpavimo, nervų, taip pat vidaus organais, skeletu ir kt.) bei pagrindinėmis jų ligomis, tačiau nėra nė žodžio apie moters kūno kitoniškumą ar reprodukcinę sistemą. Katalikų spaudoje aktualiausias klausimas tuo metu – moterystė, jos formalus įteisinimas ir moralinės pareigos. Kunigo Kazimiero Prapuolenio pagal Hermanno Heinricho Plosso knygą parengtame referate *Moteriškė* (1913)⁵² netgi išgudrinta pasakyti, kad tvėrimo metu sukurta moteris yra ne *antroji*, o *paskutinioji* lytis, tiesa, pripažįstant, kad ji gražesnė. Priminus tradiciškai nusistovėjusią moters vietą „šeimynoje ir vaikų ugdyme“, šiuo leidiniu norėta sustiprinti tautinę savivertę: esą gilioje praeityje lietuvis aristokratės gebėjusios pasiekti gero išsilavinimo ir Europoje buvusios pageidaujamos nuotakos. Tad pabaigoje viliamasi, kad gana daug lietuvių siekia lavintis. 1913-aisiais lietuvių kalba pasirodė keletas įdomių leidinių, išleistų priešingų ideologinių stovyklų ir netiesiogiai atlikusių lytinio švietimo funkciją. Tai Zigmo Angariečio knygelė *Moterų padėjimas ir lytiškas klausimas Evangelijoj bei Apaštaly raštuose*⁵³, kurioje iš materialisto pozicijų ginčijama Mergelės Marijos nekaltojo prasidėjimo doktrina, ir Petro Malakauskio brošiūra *Ar moteris Joanna buvo kada popiežium?*⁵⁴. Joje kruopščiai rinkti argumentai mėginant paneigti pasakojimą apie IX a. pabaigoje neva popiežiumi buvusią moterį, gebėjusią paslėpti savo lytį sėkmingų studijų metu ir porą metų būti „Šventuoju Tėvu“, iki įvykio, kai procesijos metu prasidėjo priešlaikinis gimdymas, išdavęs jos lytį. Siekdami paaiškinti, atrodytų, užmirštą istorinę interpretaciją⁵⁵, lietuvių katalikai sužadino smalsumą šiam faktui, o sykiu priminė liūdnas nesankcionuoto elgesio pasekmes. Abiem atvejais svarstoma neordinarinė situacija, susijusi su nėštumu, su moters gyvenimu

Vydūnas, *Gimimo slėpiniai*, pirmojo, 1909 m., leidimo viršelį

⁵² Pranešimas skaitytas 1910 m. Lietuvių katalikų moterų draugijai.

⁵³ Z. Aleksa [Zigmas Angarietis], *Moterų padėjimas ir lytiškas klausimas Evangelijoj bei Apaštaly raštuose*, So. Boston, Mass: „Laisvės spauda“, 1913.

⁵⁴ P[etras] Malakauskis, *Ar moteris Joanna buvo kada popiežium?*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1913.

⁵⁵ Britanijos katalikų enciklopedija tais metais šį faktą komentuoja.

keičiančia arba komplikuojančia gimda. Parašėte palikę moterų socialinio politinio sąmoninimo spaudą⁵⁶, drąsiai galime tvirtinti, kad novatoriška ir išskirtinė to meto knyga lietuvių kalba neabejotinai yra Vydūno filosofinė studija *Gimdymo slėpiniai* (1909).

Galbūt nenorėdamas duoti peno feministiniam diskursui, o gal ir dėl daug asmeniškėsių priežasčių Foucault diplomatiškai išsisuko nuo apibendrinimo, kas ilgus šimtmečius kūrė požiūrį į moterį, sakydamas, jog neverta svarstyti, kas seksualumo srityje buvo igijęs valdžią (sykiu skliaustuose nurodydamas vyrus), o kas ją praradęs (nurodydamas moteris, pauglius, vaikus, ligonius), kas turėjo teisę į žinojimą, o kam jis buvo užgintas prievarta⁵⁷. Kad ir kaip ten būtų, aukščiau minėti kultūros tekstai (Nietzsche's, Weiningerio, Berdiajevo ir kt.) ir tai, kaip jų esmę referavo Čiurlionienė, puikiai parodo, kurios lyties atstovai formavo stereotipinę požiūrį į moters funkcijas socialiniame kūne. Pats Foucault pasitelkė apšiai tekstų, atspindinčių dar Antikoje ryškėjusią vaidmenų skirtį tarp filosofo (visuomenės mokytojo, kūrėjo) ir šeimos žmogaus (kinikų tekstuose tai tapo tiesiog alternatyviomis gyvenimo formomis tikram filosofui brėžiant celibato kelią), tarp žmonos ir neteisėtos meilužės vaidmenų – pirmoji turi gimdyti visuomenei sveikus palikuonis, ne per retai ir ne per dažnai, tad reprodukcijos (ir jos kontrolės) uždavinys šeimoje atsietas nuo labiau išreikšto lytinio malonumo⁵⁸. XIX–XX a. sandūros filosofai primetė moterims kaltę dėl dalykų, kuriuos vyriškosios lyties atstovai tiek amžių mėgino kodifikuoti. XIX a. Vakarų literatūroje išryškėjo tendencija kūną apskritai sieti su moterimi⁵⁹.

Grižkime prie Kymantaitės-Čiurlionienės. Tiek rašydama minėtą straipsnį, tiek ieškodama argumentų protagonistės Johannos partijai draminiame dialoge, tiek planuodama asmeninį gyvenimą, jauna literatė vadovavosi principais, konstruktyviai išdėstytais Kuczalskos-Reinschmit straipsnyje „Emancipacija ir meilė“, kuris buvo paskelbtas laikraštyje *Ogniwo* kaip tik tuo metu, kai Kymantaitei šis leidinys buvo prieinamas Moterų kursų skaitykloje. (Pažangios Lietuvos moterų susirašinėjo su Kuczalska-Reinschmit, emancipavusia kalbinę raišką publicistikoje, 1907 m. liepą Varšuvoje įregis-

⁵⁶ G[abrielė] Petkevičaitė, *Apie moterų klausimą*, Vilniuje: M. Kuktos spaustuvė, 1910; August Bebel, *Moteris ir socializmas*, vertė ir korektavo V. K. R. [Karolis Račkauskas-Vairas], [JAV]: Lietuvių socialistų sąjunga Amerikoje, 1915; *Šeimyna seniau, dabar ir ateityje*, parašė V[incas] Kapsukas, [JAV]: Lietuvių moterų progresyvus susivienijimas, 1917.

⁵⁷ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 440–472.

⁵⁹ David S. Miall, „The Body in Literature“, *Journal of Literary Semantics*, Vol. 26 (3), 1997, p. 191–210.

travusia Lenkų moterų lygių teisių sąjungą (*Związek Równouprawnienia Kobiet Polskich*) – sambūris atskilo nuo Lenkų moterų lygių teisių draugijos, kuri ne taip aiškiai artikuliuojo savo programą⁶⁰.)

Pasak Kuczalskos-Reinschmit, moderni moteris myli vyrą jau ne už tai, kad yra išlaikoma, už ką atsilygindama atlieka visas moterystei privalomas pareigas. Ji išsilavinusi, tad turi teisę siekti tokios laimės, kaip ją suprantą, – susijusios su savirealizacijos galimybėmis. Tai įsisąmoninusi, ji pamato, kad pasaulis, tvarkomas vien pagal vyrų poreikius, nėra teisingas. Užsienyje moterų judėjimas jau esą sulaukęs pažangiai mąstančių vyrų palaikymo. Dalis vyrų suprantą, kad moteris pranoksta nusistovėjusius „šeimininkės“, „kurtizanos“ arba „demono“ stereotipus. Autorė teigė, kad emancipuotos moters nebetenkina vien juslinė meilė – jai būtini išgyvenimų niuansai, intelektualinė bendrystė su vyru, santykių skaidrumas ir abipusė ištikimybė⁶¹. Norėdama būti lygiavertė vyrui, ji kuria naujus emocinius ryšius, vedančius į bičiulystę, kolegiskumą, solidarumą, tačiau tai gali būti pasiekta tik abipusėmis pastangomis. Emancipuota asmenybė traktuoja vyrą kaip savo sielos antrą pusę ir su juo kuria pasaulėžiūros bei emocinę harmoniją. Tačiau autorė, pasigilinus į kuriančių moterų dienoraščius, pripažįsta, kad retai pavyko tai pasiekti – didžiuma išgyveno meilės tragizmą⁶².

Kymantaitės-Čiurlionienės literatūriniame eskize „Ateities moteris“ išsakyta savarankiškai savo gyvenimą tvarkančios motinos menininkės pasirinkimų programa, tiesa, absoliučiai idealistinė. Sykiu šia idėjų drama autorė kūrybiškai mėgina įsivardyti savo laikyseną sudėtingomis gyvenimo aplinkybėmis (dėl sunkios vyro ligos autorė gyveno atskirai, viena augino trijų mėnesių dukrelę, rengėsi mokytojauti „Saulės“ kursuose). Rašytoja šio dramatinio dialogo niekada nepaskelbė, visgi iš jo plėtojosi vėlesnio kūrinio sumanymas, kurį aptarsime kitame poskyryje. Viena iš priežasčių, kodėl kūrinėlis liko tik užrašų pavidalo, – kad tai nedaug kam priimtina androcentrinės kultūros kritika (juk knygelę, kurioje būtų paskelbti pažangių lietuvių moterų pranešimai, išleisti atsisakė visos lietuvių redakcijos, vadovaujamos vyrų). Kita priežastis – galimas asmeninio gyvenimo realiųjų atpažįstamumas, nepageidaujamas tokioje mažoje bendruomenėje.

.....
⁶⁰ Jerzy Franke, *op. cit.*, p. 198.

⁶¹ Idealistinė vyro ir moters meilė, iškeliama aukščiau seksualinį geismą kurstančio erotizmo ir vėliau plėtota Kuczalskos-Reinschmit retorikoje, 1907–1914 m. jos redaguotame atkurtajame periodiniame leidinyje moterims *Ster*, kuris tuo pačiu pavadinimu anksčiau (1895–1897) leistas Lvoje (*Ibid.*, p. 239–240).

⁶² P[aulina] Kuczalska-Reinschmit, „Emancipacija a miłość“, *Ogniwo*, 1904 11 13 (26), R. 2, Nr. 48, p. 1142–1144.

Erotas ir Psichė. Motinystė

Prieštaringos Čiurlionienės našlystės būsenos išryškėjo jai žengiant per trisdešimtmečio slenkstį – kitaip tariant, pasiekus „Ateities moters“ protagonistės amžių ir pradėjus suvokti idealistinės programos komplikacijas. Tos būsenos paliudytos laiškuose artimiausiai 1915–1917 m. korespondentei, Čiurlionio seseriai Valerijai Čiurlionytei. Su vienuolika metų jaunesne broliene Kymantaitė-Čiurlionienė suartėjo 1910-aisiais, kai penkiolikmetė paauglė Valerija atvyko padėti prižiūrėti vos gimusią dukterėčią Danutę Čiurlionytę. Vyras Konstantinas tuo metu niekuo negalėjo padėti – paguldant į Pustelniko gydyclą, jam pačiam reikėjo pagalbos. Praėjus penkeriems ir daugiau metų, Valerija išaugo į žavią merginą, svarstančią, su kuo iš jaunuolių puoselėti artimą draugystę⁶³. Dviejų moterų evakuacijos keliai Pirmojo pasaulinio karo metu išsiskyrė – Čiurlionienė dirbo mokytoja Voroneže, o Čiurlionytė mokėsi Maskvoje, kur iš Lietuvos nugabeno savo brolio paveikslus. Jauna našlė tuo metu jautėsi itin vieniša – nebuvo kam atsiverti, o socialiai aktyviai brolienei reikėjo išmintingų patarimų. „Per jauna esi, per daug turi burtų (*czaru*) savyje – kad galėtum užsiimti „draugiškumo propaganda“, – patarinėjo Valerijai gyvenimo mačiusi Čiurlionienė, perspėdama, kad šioji dar neperpratusi savos prigimties. Laiške pabrėžė: „[J]ei gali ką gero žmonėms duoti iš savęs – tai reikia – tik visa tai, kas yra moteriška, uždaryti už dešimt durų – lai būna tam vienam, kurį sau kada pasirinksi – o būtinai noriu, kad pasirinktum, nes kitaip gyvenimas bus blogas ir liūdnas“ (išskirta Čiurlionienės). Sykiu, remdamasi savistaba, pripažino, kaip stipriai moters elgseną gali paveikti instinktas: „Mes, lietuvaitės, – stebėtinai vėlai atbundame kaip moterys. Įsiveizdink sau – kad pas mane gal dabar tik atbudimas iš tikrųjų prasideda ir gali labai tragingai pasibaigti. Jei nebus tas, kurio norėsiu, galiu pasakyt ant galo – vistiek katras, t. y. galiu padaryti didžiausį prasižengimą kaipo moteriška.“⁶⁴ Kraujo, kuris „dar neatvėso“, motyvas tolydžio pasirodydavo įvairiuose laiškuose, kai kurie prasitarimai suvoktini kaip fenomenologinio pobūdžio savistaba. Išsamiau pacituosime ištraukas iš *Raštuose* neskelbtos Čiurlionienės korespondencijos brolienei.

⁶³ Valerija Čiurlionytė jautė Jono Valaičio, kuris tuo metu darbavosi *Aušrinės* redakcijoje, dėmesį bei norą varžytis su Baliu Sruoga, minimu laikotarpiu taip pat merginą laikiusiu „artimiausia sesute“.

⁶⁴ Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, [b. m.] 09 20, in: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 78. Publikuota Čiurlionienės korespondencija brolienei Valerijai yra aptarta Viktorijos Daujotytės (Viktorija Daujotytė, *Sofija*, p. 116, 133–149). Šiame straipsnyje analizuojama korespondencijos visuma, įtraukiant ir niekur neskelbtus laiškus.

„Nieko tur-būt nėra labiau negailestingo, kaip žmogaus instinktas – kuris nežinia[,] kodėl ir kam – taip[,] o ne kitaip suka jo žingsnius. ----- / O aš taip gerai žinau save ir – gyvent nenoriu – [...] – juodoji jėga – ima nuolat viršų“, – rašė našlė, prisipažindama sykiu kenčianti ir somatinio pobūdžio skausmus: kojos neuralgija apribojo judėjimą, paguldė į lovą, tamsiuoju paros metu vargino ilgais maudulio priepuoliais. „Sunkiausia, – guodėsi ji, – [...] būdas daros opus – visko bijai – viskas užgauna – geriau tokiems nebūti----“⁶⁵ („Nebūti“ reiškė „pasitraukti iš gyvenimo“.) Tuo laikotarpiu Čiurlionienė turbūt labiau nei kada nors iki tol jautė savąjį kūniškumą – nuo geismo iki negalios – ir šis išgyvenimas gniuždė sielą:

[Ž]inai[,] toks moralis pajautimas, kaip kas mane būtų gerai sudaužęs. Visa skauda. O kas labjausiai skauda – tai Tu žinai. [...] Tave labai sujudino mano pasakymas: jei nebus tas – tai vistiek katras – ir sakai – nejaugi galima parduoti save – už vieną laimės valandą? – Žinai, laimė yra tik su tuo[,] kurį myli – o taip tai – tik emocija – [...]. Greičiau *išeit visai* iš tų rubežių – kuriuos pasaulis duoda. Nepakelčiau savo žuvimo. – Taip ir bus[,] jeigu nesuvaldysiu savo kraujo – jeigu neužmušiu – neužnuodysiu savyje norą turėt dar vieną kūdikį.⁶⁶

Pastebėtina, kad Čiurlionienė, užuot įvardydama sielos ramybę drumsčiantį geismą, jį nusakė noru tapti motina – „turėti dar vieną kūdikį“. Kitaip tariant, perėmė Weiningerio ir kitų vyrų sukurto diskurso formuluotes (Nietzschei išvis atrodė, kad moters mįslės įminimas – nėštumas). Vitališkas instinktas skatino vidinį „disciplinavimo ir bausmės“ imperatyvą, paradoksaliau būdu tapo depresyvaus nenoro gyventi priežastimi: „geriau numirti – negu taip niekingai pabaigt. ---“, „noris mylėt, būt mylimai – o gyvenimas kaip tik visa priešingai daro“⁶⁷. Nors ir buvo karo metais išsižiūrėjusi konkretų žmogų, 1908–1909 m. išgyventas stiprus jausmas atėmė teisę tikėti skubotu artumu varganomis karo sąlygomis. Tad nesidrovėjo jaunai Valerijai nubrėžti išsipildymo išgyvenant tikrąją meilę perspektyvos, o sykiu trynė patriarchalinėje visuomenėje įsivyravusį represyvų požiūrį į moters iniciatyvą seksualiniame gyvenime:

Bijau, kad nežiūrėtum iš pamatų klaidingai – daug jaunų merginų sudaužo sau ir kitiems gyvenimą – darydamos skirtumą tarp sielos ir kūno [...]. Buvau

⁶⁵ Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, [b. m., rašytas 1916/1917 m. prieš Velykas], VUB RS, f. 153-1067.

⁶⁶ Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, 1916 12 03, *ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*

dar labai jauna, kad viena moteriškė (gera ir rimta) – ir gero man norėdama – pasakė: jeigu myli vyrą – tai galutinai atleidi jam, kas yra gyvuliško, – užmerki akis ir nematai. – Buvo man neaišku – ir bent kiek skaudu – kad moteriškė turi būti auka, kada „jis“ – gauna gyvenimo džiaugsmą. Paskui tik supratau, kad jeigu „ji“ nemato tame susijungime taip pat grožės džiaugsmo – tai kalbos apie „atleidimą užmerktom akim“ – stačiai nepakeliamai bjaurios. Visas žmogus yra vienata – ir jo kraujas šventas viso gyvenimo judintojas.

Reikia bent kiek turėt to žvelgesio kaip graikai – ir dar prie to pridėt mūsų naują niekados nepatenkintą, išsiilgusią „dangaus“ sielą – tada bus gražus gyvenimas.⁶⁸

Laiškus, kuriuose atsivėrė, Čiurlionienė Valerijos prašė sudeginti – kad nepatektų į rankas jaunesniajai adresatės seseriai Jadvygai, dar paauglei. Savirefleksija priminė kritišką savęs apžiūrinėjimą veidrodyje: „Analizuoju save, tarytum iš šalies“, „Juk tai ištikrųjų maža dalelė manęs – labai giliai užsislėpusios – aš ir pati retai ją matau“⁶⁹.

Išpažintiniuose rašytojos laiškuose Valerijai Čiurlionytei visgi praspūsta ryžtas išsilaikyti platoniškųjų idealų, taip nuoširdžiai skelbtų jaunystėje, aukštumoje: „[R]odos – kad aš vistik būsiu stipresnė negu gyvenimas.“⁷⁰ Tačiau neapleidžia suvokimas, kad būtinas alternatyvus gyvenimas, kurį teikia rašymas: „tik baisiai nenoriu mirt – ir išnykt pati nieko nepalikus“⁷¹, „labai liūdna gelmėje – ir kažikaip stipru ir kieta – ir begalo – noris rašyt“⁷². Nuo 1915 m. rudens korespondencijoje vis prasitariama apie nekantriai laukiamą laiką, kai tarp darbų ir rūpesčių bus galima prisėsti prie sumanyto kūrinio. Platoniškąją prasme suprantamas *eros* įelektrino paieškas to, kas gražu, estetiška (galiausiai – ir gera), skatino peržengti savo ribotumą, o rašymas tapo priemone tam.

Tuo metu Kymantaitė-Čiurlionienė yra pradėjusi rašyti stambesnės apimties prozos kūrinį „Joana Vaidilaitė“. Rašinio žanrinių paantraščių diapazonas platus – nuo „užburtos karalaitės pasakos suaugusiems“ iki „psichologinio etiudo“⁷³ (ilgainiui kito ir kūrinio pavadinimas). 1914–1917 m. parašytų teksto versijų – keturios, nė viena neužbaigta. Pirmąją versiją Čiurlionienė

⁶⁸ Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 5, p. 81 (pastaba: laiškas nedatuotas, nėra įdėtas į voką).

⁶⁹ Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, 1916 12 03, *VUB RS*, f. 153-1067.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Čiurlionienės 1917 01 [14] laiškas Valerijai Čiurlionytei, *Raštai*, t. 5, p. 127.

⁷² Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, [1916 (?) 12 03], *VUB RS*, f. 153-1067.

⁷³ *Aukštyn*: moterų kūrybos almanachas, redagavo Bronė Buivydaitė, Kaunas: „Žaibo“ sp., 1930, p. 141.

pradedą dedikacija „Danutei-dukrelei, mano Valei-seseriai“. Prislėgta politinio gyvenimo perversmų 1917-aisiais, Čiurlionienė vasarą išvyksta gydytis neuralgijos prie Juodosios jūros, į Anapą, kur 1905 m. lankėsi ir Čiurlionis. Vaduodamasi iš slogių sielos būsenų, pradeda rašyti intensyviau. Valerijai Čiurlionytei, kurią pradžioje kvietė prisijungti, prisipažįsta: „[[Jei ir ištisus metus turėčiau liuosus – nežinau, ar Joasę pabaigčiau. Vis nauji horizontai atsidaro – kas padaryta – dar nepatenkina – noris eit gilyn ir platyn.“⁷⁴ Kitoje vietoje prasitaria, kad pagrindinė personažė yra tapusi artimiausia pašnekove⁷⁵. Kadangi dialogas – vidinis, galima daryti prielaidą, kad kai kuriais „pokalbio“ momentais yra įgavęs ir autorės *alter ego* bruožų.

Kadangi jau esu aptarusi šio niekada neskelbto kūrinio siužetą, čia referuosiu pagrindines kūrinio idėjas, atskleidžiančias autorės refleksijas apie šiek tiek vyresnės kartos moters sąmonėjimą. Pirmojo pasaulinio karo metų variantuose judėta prie apysakos žanro. Pagrindinė apysakos personažė Joana Vaidilaitė – nepasiturinčių, tačiau gilią kultūrinę atmintį puoselėjančių bajorų dukra. Tėvai nuomojasi dvarą provincijoje Žemaitijoje, dukteriai samdydami guvernantes namie, o sūnui suteikdami galimybę studijuoti mediciną Maskvoje. Gaivališkos prigimties mergaitė bręsta romantizmo dvasioje: ši veikia per literatūrą, mokantis muzikos, vadovaujantis namų aplinkoje perimtais idealais. Savo fizinio žydėjimo metais mergina autorės apibūdinama kaip „moteriškumo įsikūnijimas“. Pirmoji jos meilė – užkampyje apsilankęs studentų vadovas, gražiai skambinantis Franzą Schubertą („meilė išrinktajam žmogui siūbavo visoje jos esybėje“⁷⁶). Jausmas Joanos išgyvenamas taip intensyviai, taip persmelkia visą asmenybę – nuo sielos ekstazės iki pažadinto geismo, kad jam neišsipildžius ištinka visiškas perdegimas. Nebemato galimybių puoselėti jausmo patyrusi, kad mylimas vyras, raginęs ją bėgti iš namų be jokių santuokos formalumų, pasirodo pats esąs vedęs, turįs įsipareigojimų augančioms dukterims. Joana pasielgia panašiai kaip Charlotte Brontė Džeinė Eir: išvažiuoja toli, o grįžusi, kad numaldytų širdgėlą, imasi visuomeninės veiklos: moko savo kaimo mergaites. Tačiau čia išitraukia disciplinuojanti politinė galia: už nelegalios spaudos laikymą mergina netrukus patenka į kalėjimą. Čia tardoma išsenka – vis dažniau ima patirti sielos mediumo būsenas, pradeda girdėti kitų žmonių mintis (psichiatrijos sąvokomis – patirti haliucinacijas). Tam tikrais momentais ją ištinka aiškiaregystė: žino, kas esmingo įvyksta toli esančių artimųjų

⁷⁴ Čiurlionienės 1917 07 14 laiškas Čiurlionytei, *Raštai*, t. 5, p. 146.

⁷⁵ „Jonė Vaidylaitė pasidarė artimiausia mano bičiulė – ji buvo čia pat lyg gyva“, Čiurlionienės romano *Bundanti žemė* rankraščių segtuvas, (atskiras lapų puoštas), p. 1, SKČMK.

⁷⁶ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, romano „Bundanti žemė“ III segtuvas, p. 6, SKČMK.

gyvenime (intuicija – „moterišku“ buvimo pasaulyje modusu – dar iki patekdama į ligoninę Joana vadovaujasi kaip gyvenimo kompasu). Ilgainiui toks žinojimas suteikia galimybių paraleliai nusikelti į kovos lauką nežinant jokių tikrovės detalių, bet stiprinant sūnaus narsą – prisimintina, kad kūrinys rašomas vykstant Pirmajam pasauliniam karui. Taip išsipildo jos maldos į Jeanne d’Arc, pažįstamą iš Friedricho Schillerio dramos „Orleano mergelė“. Tad Joanos, Jonės vardas apysakoje – neatsitiktinis.

Ištrūkusi iš kalėjimo, praradusi tėvus, netekusi brolio globos, Vaidilaitė mėginama ištekinti, taip sprendžiant moters socialinio aprūpinimo klausimą. Tačiau peršami jaunikiai – tik Lietuvos visuomenei būdingų vyrų tipai: ūkininkas, kuriam nerūpi jokie tautos atgimimo reikalai – vien materialinė gerovė; vaistininkas, kurio mergina negali pamilti ne tik dėl fizinių savybių, bet ir dėl siaurų interesų; donžuaniškas inteligentas, gyvenantis Rusijos gilumoje ir nesuprantantis tautinio judėjimo prasmės, moters natūralumą pasirengęs eksploatuoti kaip pramonę gamtą. Pokalbiai su pastaruoju – aiški autorės darbuotė prie plėtojamo „Ateities moters“ dialogo (vardo panašumas – Johanna, Joana – leidžia daryti prielaidą, kad šis dramatis eskizas yra apysakos užuomazga). Joana atsisako bet kokios kompromisinės santuokos. Siužeto dalyje, nušviečiančioje jaunas dienas, kūniškumą pabrėžiančių scenų nedaug (apie jas pasakotoja sužino tik iš anų dienų moters užrašų), gyvenimui artėjant į pabaigą, iškalbingiausios pasakotojai tampa akys, tačiau, kaip yra pastebėjusi Giedrė Šmitienė, „kūnas rodo ne tik teminiu paviršiumi, bet veikia nugrimzdęs į patį literatūriškumą [...]“⁷⁷. Būdama įsitikinusi, kad tik motinystė gali įveikti mirtį, kuri ištiks kiekvieną, Joana negali tapti motina, nes laikosi nuostatos, kad kūdikis turi būti pradėtas tik per meilės aktą (tikėtina, kad Čiurlionienę bus paveikusi ši Vydušo idėja, išdėstyta *Gimdymo slėpiniuose*). Ji ima pavydžiai žvelgti į bet kurią besilaukiančiąją, patiria geismo ir jo slopinimo priepuolius (disciplinuojamą kūniškumą užgriūva mitiniai vaizdiniai):

Kad ne tas pasibjaurėjimas jais – jais visais – nueičiau pas kokį žveją – bet negaliu – negaliu. Kartais sapnuoju, kad iš jūros iššliaužia žaltys – ir slenka stačiai pas mane – žiūri apvaliai – o aš jau nebegaliu užmerkti akių – kažinkas daros manyje. Keistas baisus saldumas – žaltys šliaužia – Atidarau akis – nieko – tik tas kamštis gerklėje.⁷⁸

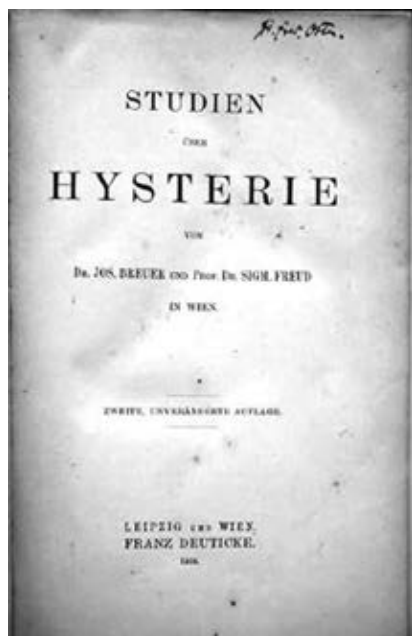
⁷⁷ Giedrė Šmitienė, *Kalbėti kūnu: Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 15–16.

⁷⁸ „Joanos Vaidilaitės“ ketvirtasis sąsiuvinis, paskutinis priešlapis, SKČMK.

To meto lietuvių literatūroje tai gana netikėta erotinių pasijų interpretacija „Eglės – žalčių karalienės“ tema.

Atiduodama Joaną į sergančiųjų psichikos ligomis gydyclą, ją brolienė daktarei apibūdino kaip sergančią isteriją. Ilgus šimtmečius ši „liga“ buvo priskiriama tik moterims, Platono *Timajuje* ji siejama su „klajojančia gimda“ (sen. gr. žodis *ύστερα* („iššios“) pritaikytas isterijos sąvokai). XIX a., dar psichiatrijos apyaušriu, moterų neurotiniai, emociniai, psichiniai sutrikimai, sieti su gimdos disfunkcijomis, leido lengva ranka joms lipdyti „frigidiškų“, „isteriškų“ ir kitokius epitetus.

Joana išbandoma, Foucault požiūriu, ryškiausiai disciplinavimą ir bausmę atspindinčiose institucijose – kalėjime, o paskui – ir psichiatrinėje. Ciklo *Seksualumo istorija* modernybėje istoriškai susiklosčiusių strategijų kompleksą pavadindamas „moterų kūnų isterizacija“⁷⁹, Foucault turėjo omenyje ir tai, kas lietuviškame vertime įvardijama kaip „isterijos sureikšminimas vertinant moters kūną“⁸⁰. Tiesa, psichoanalizės refleksijos čia itin taupios: jai skirtas pastabas autorius ketino išplėtoti tolesnėse knygose – deja, mirė nespėjęs parašyti planuotų studijų. Tad mums su savo pastebėjimais tenka grįžti į XX a. pradžią. 1893 m. Freudas su Josefu Breueriu profesinėje spaudoje ėmė skelbti „Etiudus apie isteriją“⁸¹, kurie po kelerių metų publikuoti atskira knyga (*Studien über Hysterie*). Tuo metu pradėti sistemingesni stebėjimai, atvesiantys prie išvadų, kad isterija reiškiasi kaip bendresnio psichikos išsiderinimo apraiška ir gali būti būdinga abiejų lyčių asmenybėms. Visgi *Etiuduose apie isteriją* aptinkame vien pacien-tes moteris: medicininiam diskurse, kur ilgą laiką moteriai trūko dėmesio, atėjo laikas jos psichikos, o labiausiai – seksualumo tyrimams. Psichoanalitikai šiame veikale teigė, kad nėra galimybių paaiškinti isterijos apraiškų pasitelkiant paprastą priežastinių ryšių schemą. Tai sudėtingas ideogeninių,

Sigmundas Freudas ir Josefas Breueris, knygos *Studien über Hysterie* (*Etiudai apie isteriją*) viršelis

⁷⁹ Michel Foucault, *The History of Sexuality*, Vol. 1: *The Will to Knowledge*, translated by Robert Hurley, London: Penguin, 1998, p. 108; Angela King, „The Prisoner of Gender: Foucault and the Disciplining of the Female Body“, *Journal of International Women's Studies*, Vol. 5 (2004, March), p. 31, 32.

⁸⁰ Michel Foucault, *Seksualumo istorija*, p. 81.

⁸¹ *Neurologisches Zentralblatt*, 1893 r., N° 1 ir N° 2.

psichiškai nulemtų simptomų kompleksas, primenantis daugiaaukščio pastato, turinčio daugybę koridorių, laiptinių, langų ir išėjimų, konstrukciją, todėl, metaforiškai tariant, vieno aukšto planas nepadės susiorientuoti visuomenoje⁸². Tačiau pagrindine neurozių priežastimi Freudas laikė *superego* sukeltą *id*, kurio sfera apima ir seksualumą, slopinimą (ne veltui kultūrą jis traktavo kaip kančių šaltinį). Tarp tiriamų atvejų aptarta ir gyvastingos, aistringos, stiprius jausmus gebančios išgyventi moters, dėl susiklosčiusių aplinkybių stojusios į valingą kovą prieš savo seksualinius poreikius, klinika: psichoanalitikai pripažino, jog bandymai nuslopinti „ši galingiausia iš visų instinktų ją labai stipriai sekino“⁸³.

Čiurlionienė, jei ir skaitė šią studiją, tai tik vokiečių kalba (ją neblogai mokėjo): Vienoje ši knyga, paskelbta 1895-aisiais, antro leidimo sulaukė 1909 m., tačiau vertimai iš vokiečių į kitas kalbas strigo – spėjama, dėl to, kad abiejų autorių požiūriai išsiskyrė. Tačiau rusų spaudoje skelbta problemiška artimų Freudo publikacijų⁸⁴, buvo pasirodę ir šios studijos apžvalgų. Nors psichoanalizės teorijos prieš Pirmąjį pasaulinį karą į rytus nuo Austrijos-Vengrijos plito vangiai⁸⁵, Čiurlionienė, galbūt pasitelkdama populiariosios psichiatrijos šaltinius, domėjosi šios ligos simptomatika, žinojo, kokie medikamentai skiriami. Vaizduodama Joaną, rašytoja perteikė isterijai priskiriamus simptomus: dusulį, tankų kvėpavimą, nemigą, bendrą silpnumą, pykčio priepuolius, užslopintą seksualumą arba stiprų erotinės vaizduotės suaktyvėjimą. Dauguma šių apraiškų buvo reakcija į vyrų įtvirtintos pasaulio tvarkos manifestacijas: iniciatyvas nuspręsti, kokia yra moters vieta visuomenėje, misija gyvenime ir kt.

Apysakoje trumpai suminėti Vaidilaitės gyvenimo faktai, nurodantys svarbiausių įvykių chronologiją: gimė 1872 m., buvo gabi kalboms, mėgo skaityti, vėliau susidomėjo filosofija; 1897-aisiais pateko į kalėjimą, tuo metu mirė motina. Grįžus iš kalėjimo, pavasariais liga paūmėdavo, visiška krizė ištiko Palangoje po dešimtmečio. Štai tuomet ji ir atiduota specialistų

⁸² Sigmund Freud, Josef Breuer, „Studies on Hysteria“, translated from the German and edited by James Strachey, in: *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. 2, London: Hogarth Press, 1955, p. 220.

⁸³ *Ibid.*, p. 146.

⁸⁴ Iki rašant „Joaną Vaidilaitę“ išleisti dėmesio verti šie vertimai: З. Фрейд, „Лечение души“, Здоровье, его сохранение, расстройство и восстановление, пер. с нем.: Р. Косман, Ю. Вейсс, Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1907–1910, 4 т.; Idem, *Психопатология обыденной жизни*, Москва: Книгоиздательство „Современные проблемы“, 1910; Idem, *Теория полового влечения*, перевод со 2-го нем. издания Д-ров А. В. Вяхирева и И. Е. Полякова, Москва: Наука, 1911.

⁸⁵ Apie psichoanalizę kaip gydymo metodą, tarkim, Lenkijoje pirmąkart viešai prabilta 1909 m., vykstant Lenkų neurologų, psichiatrų ir psichologų suvažiavimui.

priežiūrai. Palanga – vieta, Joanos lankyta ne vieną kartą, susijusi su jos moteriškos savi-
monės vystymosi slenksčiais, tačiau šįsyk ji
atlydi buvusią šeimos draugę, kuri, dėl geros
padėties išteikėjusi už daug vyresnio vyro, bet
jo nemylinti, jaučiasi prievartaujama. Moteris
gyvena paskutinius nėštumo mėnesius, bet,
šiandienos sąvokomis tariant, dėl to, kad buvo
prieš savo valią paversta sėklos talpykla ir dai-
gykla, visiškai nelaukia gimsiančio kūdikio,
yra panirusi į depresiją. Gimdymas prasideda
Palangoje, tarp sąrėmių gimdyvė keikia savo
gyvenimą ir ateinančią gyvybę. Visiškai pa-
krikusi Joana bėga jūros link, puola į bangas,
ekstatiškai susilieja su Baltija: „Po vokais žaiba-
vo“, „širdis salo iki paskutinių rubežių“, „visas
kūnas pavirto tąja apsalusia širdimi“⁸⁶. Varto-
jamas *οργασμός* patirčiai artimas žodynas. Ki-

tose rankraščio versijose troškimas peržengti ribas aprašomas pasitelkiant
suicidinės traukos metaforas, daug aiškesnes nei cituotame Čiurlionienės
laiške („Greičiau išeit visai iš tų rubežių“). *Eros* ir *thanatos* čia susiglaudžia.
Jaunų dienų bičiulės kūdikis gimsta negyvas. Tuo metu jūroje Joana praran-
da sąmonę, o ištraukta iš vandens ilgai serga minkštųjų smegenų dangalų
uždegimu (meningitas, kaip pamena skaitytojas, – rašytojos sesers mirties
priežastis), po kurio pagijusi gyvena *idée fixe*, kad jai pačiai gimė sūnus.

Čia pradedama mistinės motinystės linija – visą likusį gyvenimą Joana
ieško savo sūnaus, įkalinta ligoninėje rašo jam laiškus. (Sąmoninga motinys-
tė čia iškeliamą kaip didžiausias moters išsipildymas; tokia moteris, pasak
Vaidilaitės, „stipriau su amžinastim susijungia“, gimtis atveria moteriai iki
tol nepažintas galias: „Ir ta valanda, kada tu atėjai – tai tik man pačiai manęs
atsidarymas. O, rodos, visi sąmonės siūlai trūko...“⁸⁷) Kaip dvasinį testamen-
tą rašytus laiškus apysakos pasakotoja paskelbia po herojės mirties. Mat
vykdydama mirštančiosios paskutinę valią perduoti laiškus sūnui, kurio
fizinėje tikrovėje nėra, ji įprasmina šį kentėjimo kupiną gyvenimą nauja in-
terpretacija: sūnumi dabar taps ne vienas jaunuolis, bet kiekvienas, širdimi

Lou Adreas-Salomé, *Die Erotik* (Erotika),
1910 m. leidimo viršelis

⁸⁶ „Joaños Vaidilaitės“ penktasis sąsiuvinis, p. 14, SKČMK.

⁸⁷ *Ibid.*

priėmęs Joanos patriotines aspiracijas, jos patarimus ir persergėjimus⁸⁸ (tuo metu, kai intensyviai baiginėjamas ketvirtasis „Joaños Vaidilaitės“ variantas, Lou Andreas-Salomė paskelbė kiek kitokio – lytiškai ugdomojo – turinio, bet artimo žanro *Tris laiškus jaunam berniukui*, 1917).

Vienas labiausiai dėmesį patraukiančių siužeto momentų – Baltijos jūra kaip transformacijos vieta: ši stichija, atrodytų, ir „apvaisina“, ir „gimdo“, bet veikia kaip dvasinių sėklų „inkubatorius“. Apysakon vėl įaudžiamas pasakojimas apie Jūrą, tik sumodernintas, jis suliejamas su mitologine Eglės pasaka. Aprašydama didįjį Joanos sąmonės persimainymą, rašytoja jūrą pavaizduoja kaip fluktuojančias iščias. Į jas pasinėrusi moteris tampa mistine motina: jos regėjimuose kūdikis yra prie kūno – jis net fiziškai jaučiamas. Šis meninis sprendimas susišaukia su kai kuriomis Andreas-Salomė teksto „Erotika“ („Die Erotik“) idėjomis. Rašinys pirmąkart publikuotas 1910 m. Martino Buberio redaguoto žurnalo *Die Gesellschaft* 33 tome, nors parašytas tarp 1900 ir 1904 m. Būdama pirmoji moteris psichoanalitikė, Andreas-Salomė bendravo su Vienos mokyklos psichiatrais dar gerokai iki suartėdama su Freudu, skaitė jų darbus. Nuo 1895 m. pradėjo lankytis psichikos ligomis sergančių asmenų prieglaudose⁸⁹. Jos nedomino feminizmo politiniai siekiai – rūpėjo intelektualinė, psichologinė moteriškumo pusė. Andreas-Salomė moteriai nėra eretiška ne tik svajoti apie kokią nors laisvę, įskaitant ir seksualinę, bet ir jos siekti. Iki 36-erių savo gyvenimo metų pati pasirinkusi lytinį susilaikymą (net ir santuokoje), Andreas-Salomė šią drausmę traktavo būtent kaip „erotinę laisvę“⁹⁰. Kitaip tariant, panašiai, kaip teigė Freudas, tikėjo, jog suvaldyta energija, kilusi iš erotinio troškulio, gali išsiliesti kūrybingumu (apysakoje Joana Vaidilaitė sykiu yra ir rašančioji, grožinių tekstų autorė). Tačiau, skirtingai nei froidistai, Lou manė, kad tokia „abstinencija“ moterį gali tenkinti ilgą laiką – ji padeda nesuklysti su skubotomis vedybomis, skatinti *sielos erotizmą* – naująjį meilės pamatą. Andreas-Salomė buvo puikiai žinomi Weiningerio teiginiai, tačiau madonos ir prostitutės priešpriešą ji aiškino kaip pratriarchalinei kultūrai būdingą demonizaciją, nors patys įvaizdžiai yra atėję iš archajiškos matristinės kultūros. Kitaip nei

⁸⁸ Vykstant Pirmajam pasauliniam karui, Kymantaitės-Čiurlionienės galvoje brendo sumanymas, kurį ji vėliau įgyvendino paskelbdama publicistinį „Laiškų kariui“ ciklą.

⁸⁹ Gary Winship, „The Introduction to *Die Erotik*: Nietzsche, Lou Andreas-Salomé and Psychonalysis“, in: Lou Andreas-Salomé, *The Erotic*, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.) transaction Publishers, 2012, p. 19–20.

⁹⁰ Lou Andreas-Salomé, *Die Erotik*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt Rutten & Loening, 1910 (Band 33 der von Martin Buber herausgegebenen Reihe „Die Gesellschaft. Sammlung sozialpsychologischer Monographien“), p. 4.

Freudas, teigęs, kad mergaitės išgyvena „varpos pavydą“, ji, taip ir nepatyrusi gimdymo⁹¹, prabilo apie „iščių pavydą“. Tikroji moters didybė – kad jos kūrybai nereikia socialinės sėkmės įrodymo; moterims būdinga siekti visapusiškesnės savirealizacijos ir dėl to jos būna kaltinamos diletantizmu. Moteris gali suderinti daug prieštaračių, o vyras atmes visa, kas neatitinka jo įsivaizdavimo apie supantį pasaulį. Vyriskumo apraiškos moters pasirinkimuose ir moteriškumas vyro elgsenoje veikia skirtingai. Moteriškasis pradmuo išnešioja ir gimdo pasaulį. Vyriskasis pradmuo asocijuojasi su tikslingai nukreipta strėle, paleista į pasaulį. Mąstydamą, kad giliausia prasme žmogus yra androginiškas, narcisizmą ji aiškino daug sudėtingiau.

Čiurlionienės Joana Vaidilaitė atsisako fizinio artumo ir santuokos su vyrais, kuriems nejaučia tikros meilės. Šeimos draugės nemylimo kūdikio fiziologinis gimdymas (stangos bergždžios – gimsta negyvas vaikas; beje, ar lietuvių moterų literatūroje buvę tokių scenų anksčiau?) transformuojamas į metafizinį gimimą. Joanos sielos erotizmas, jos psichologinių iščių vaisingumas išveda į mistinę motinystę – ir skaitytojui nėra nubrėžta gairių, kur baigiasi kūryba ir prasideda liga. Mat Joanai mėginama diagnozuoti isterija kūrinyje neeksponuojama kaip vyrus gąsdinantis emocijų chaosas, atvirkščiai – ši psichikos išsiderinimą sukelia vyriškai racionali, moters vietą apibrėžianti ir apribojanti pasaulio tvarka. Kūrinyje motinystė atsiejama nuo gamtos, kuri mizoginiškame diskurse asocijavosi su beasmene stichija; čia parodoma, kaip plačiai motinystė gali skleistis po gimties. Tarpukariu, šią kūrinio siužeto dalį įtraukdama į rašomą romaną *Bundanti žemė*, Čiurlionienė į vyro lūpas įdės frazę: „Moterys – tos turi ne tik kūniškos gyvybės paslaptį – jos prideda ranką ir dvasia atgija.“⁹² Pasakodama savo istoriją, Čiurlionienė slogius išgyvenimus iškėlė į naratorės, kurios gyvenimo detalės sutampa su rašytojos biografijos faktais, stebėjimo šviesą. Dalį savo nuostatų perkėlė į Joanos užrašus.

Rašant grožinį kūrinių tekstas skaitomas daugybę kartų ir šio proceso metu rašančioji iš naujo reflektuoja svarbiausius dalykus, išsikristalizavusius iš asmeninių patirčių. Paradoksalu, kad vėlesniais rašymo etapais, jau tarpukariu, Čiurlionienės dalyvavimas sprendžiant moterų klausimus tarpautinėse organizacijose prives prie šio naratyvo plėtojimo krizės.

⁹¹ Kai kurių biografų duomenimis, būdama išteikėjusi, Andreas-Salomė galimai laukėsi kūdikio nuo savo gydytojo Friedricho Pinello, bet, nukritusi nuo kopėčių, patyrė persileidimą. Tačiau ji užaugino savo vyro ir jų namų tarnaitės dukterį.

⁹² Čiurlionienės „Bundanti žemė“, rankraštis, (permatomų lapų pluoštas), p. 194, SKČMK.

Išvados

Apžvelgus socialinio buvimo mergaitė, mergina, moterimi savivokos raidą, atspindėtą Kymantaitės-Čiurlionienės egodokumentikoje, matyti, kad vidinių prieštarų ėmė kilti šešiolikmetei Sofijai, patiriančiai kultūrinės aplinkos (bei lektūros) kaitą, didmiesčio teikiamas pilietinių sąjūdžių galimybes ir ypač – po kelerių metų pradėjus studijuoti moterų judėjimą palaikiusioje aplinkoje. Tad išitraukimas į Lietuvių moterų sąjungos organizavimo darbus buvo natūrali šios raidos tąsa. Savojo kūno bei savęs, kaip įkūnytų sąmonės, ryškesnes patirtis atmintis išsaugojo iš ankstyvos paauglystės metų, kai mergina pasijuto kūniškai subrendusi, tačiau tebeblaškoma vidinių ieškojimų. Savo „moteriškų“ galių išbandymas dvasiškai pakylėtu sužadėtuvių metu, labai trumpas vedybinis gyvenimas ir ankstyva našlystė reikalavo sparčios dvasinės brandos. Taip nuo deklaratyvių moterų emancipacijos lozungų Čiurlionienė pasuko prie sudėtingesnių klausimų. Draminis dialogas „Ateities moteris“ – tik tarpinė stotelė, kūrybos būdu mėginant spręsti egzistencinius klausimus. Ji dar pasižymi deklaratyvia polemika su mizoginiškais kultūros tekstais.

Rašydama „Joaną Vaidilaitę“ Čiurlionienė psichologiniu aspektu paliečia Žemaitės kurto „Laimės nutekėjimo“ ciklo skaudulius bei kitoms moterims rašytojoms rūpėjusius klausimus, tokius kaip mergaitės raidos, ugdymo ir ugdymosi, moters savirealizacijos, santuokos iš išskaičiavimo moralinės pasekmės. Čiurlionienės regimos problemos akivaizdžiai pranoksta to meto moterų politinio, socialinio sąjūdžio programas. Jai rūpi intymumo dramatos nedarnių santykių aplinkoje, sutuoktinio atsakomybė už seksualinio elgesio normų peržengimą nėščiai moteriai išgyvenant persileidimo riziką, iš prievartos pradėto negeidžiamo vaisiaus nešiojimo komplikacijos, į pasaulį gimstančio nelaukiamo kūdikio ir jo motinos santykio psichologiniai ir moraliniai aspektai. Rašytoja kelia klausimus, kurie rūpės tarpukariu imtam plėtoti sąmoningos motinystės sąjūdžiui. Pagrindinės personažės Joanos Vaidilaitės tragizmas – iš labai aukštais idealistiniais reikalavimais besivadovaujančios moters vienišumo (XIX a. pabaigos – XX a. pradžios viešajame diskurse kalbėta apie lietuvių žmonių, kurios būtų vertos santuokos su išsimokslinusiis vyrais, problemą, o štai čia klausimas keliamas atvirkščiai – ar esama vyrų, pajėgių puoselėti subtilią sielų bendrystę). Tokią programą Lenkijoje kūrė Kuczalska-Reinschmit, kurios žurnalas *Ster*, moterų laisvėjimo idėjas skelbęs ir grožinės kūrybos formomis, veikiausiai buvo skaitomas Lietuvos emancipančių.

Apysakoje atskleidžiamas moters padėties ir išgyvenimų savitumas. „Joana Vaidilaitė“ parodo dešimtmečiu už autorę vyresnės kartos merginos ribotas galimybes įsilieti į visuomenę. Riboto namų lavinimas, mergaitės rengimas išimtinai tradicinei moterystei (kai ji, vyro išlaikoma, gimdo vaikus ir tvarko ūkį). Joanos pasirinkimus veikia ir įdiegti aukštos moralės idealai (feminisčių priskiriami moteriai, nors vyraujančių kultūros tekstų tradicijoje moralę įkūnija vyrai): jie verčia užgniaužti meilę vedusiam vyrui, nekurti šeimos su nemylimu žmogumi – ne tik dėl savęs, bet ir dėl vaikų ateities. Remiantis Čiurlionienės „Ateities moters“ ir „Joanos Vaidilaitės“ tekstais, atsakomybė už savo giminės kartas taip pat gula ne ant vyrų pečių.

Sekant apysakos logika, netekėjusi, bet motinystės trokštanti moteris, be vyro užnugario netekusi namų, kur gali kurti savo tvarką, patyrusi psichologinę traumą bei negalinti legaliai dirbti ir dėl Rusijos represyvos politikos – aplinkinių laikoma nenormalia, patologiška, jos pastogė – psichikos ligonių gydyla. Dėl moralinės kančios personažė autorės heroizuojama; laiškų rašymas, tikėjimas, kad užrašytos mintys pasieks adresatą, pateikiami kaip vienintelė šios herojės laisvės forma.

Savo našlystės vienatvę, susilaikymo, *libido* drausminimo aplinkybes pati Čiurlionienė pavertė rašymu. Išsitarimas „baisiai nenoriu mirt – ir išnykt pati nieko nepalikus“ rodo autorę tikėjus nemirtingumo kultūros formomis idėja – fizinę motinystę netiesiogiai laikius savaime nepakankama šiam prasmės horizontui užtikrinti. Tai prieštaravimas Foucault įvardytai strategijų kryptčiai, kai moteris pirmiausia suvokiama kaip turinti kūną, kurio svarbiausias atributas – iščios. Paradoksalu, kad pagrindinei kūrinio personažei palikta isterijos simptomatika – tarytum priimant pagrindinį „moterų kūnų isterizacijos“ argumentą. Rašomo teksto pagrindinė idėja – motinystė kaip moters savasties esminė dalis, tuo šis kūrinys nutolsta nuo radikalesnių feminizmo programų (feministiniame diskurse motinystė nebebuvo traktuojama kaip svarbiausias moters gyvenimo tikslas⁹³). Tačiau apysakos kulminacijoje įvyksta posūkis į *mistinę* motinystę, pasiūlantis alternatyvą kūniškiems motinystės aspektams (nėštumas, gimdymas, žindymas) ir įteisinantis literatūrą kaip būdą tokiai motinystei skleisti ir įsikūnyti. Šiame sumanyme moteris, kurios kančią sukelia ne tik politinė, bet ir socialinių tradicijų „tvarka“, publikavus jos laiškus įgyja perspektyvą veikti kultūros plotmėje. Kitaip tariant, jei pasitelktume šachmatų žaidimo metaforą, galėtume teigti, jog Kymantaitė-Čiurlionienė, nors ir perėmusi kultūros

.....
⁹³ Jerzy Franke, *op. cit.*, p. 241.

diskursuose „jau išdrožtas“, „gatavas“ figūras, mėgino „žaidimo lentoje“ ieškoti *savito* kūrybinio sprendimo, savito ėjimo – motinystę atskirdama nuo fizinės gimties ir parodydama, kad ji gali veikti per tekstus. Taip rašytoja siekė savo heroję – ir moterį apskritai – įrašyti į kultūros, „nemirtingumo“ paradigmą. Tačiau pačios autorės pastangos prabilti apie moters psichikos savitumą baigėsi išsirašymu „į stalčių“ – rašymas tapo terapijos forma.

DALIA PAULIUKEVIČIŪTĖ

Atpildo ir atgailos paieškos: derybos dėl Salomėjos Nėries

ANOTACIJA: Straipsnyje aptariamas nusistovėjęs kalbėjimo apie Salomėjos Nėries poetiką ir biografinius kontekstus būdas, čia įvardijamas kaip atgailos archeologija. Siūloma kelis dešimtmečius truncančias diskusijas papildyti tema, kuri lietuvių kultūroje dėl istorinių aplinkybių yra vėluojanti, – tai atpildo poreikis ir jam oponuojanti krikščioniškoji paradigma. Pasitelkiant rašytojų teismų pokario Prancūzijoje analogiją, keliamas klausimas apie tai, su kokiomis panašiomis problemomis tenka susidurti tiems, kurie šiandien imasi svarstyti Nėries pasirinkimus.

RAKTAŽODŽIAI: Salomėja Nėris, atgailos archeologija, pokario Prancūzija, rašytojų teismai, atpildas.

Įvadas

Istorinių permainų laikotarpiu, o 2022-uosius nemažai istorikų linkę vadinti tektoninių poslinkių Europoje pradžia, gana įprasta grįžti prie diskusijų apie sprendimus, kurie įvairių politinių, kultūrinių grupių ar pavienių asmenų buvo daromi panašiomis aplinkybėmis. Lietuvoje dėmesį valstybės nepriklausomybės praradimo metams bei sovietinei okupacijai, istoriko Valdemaro Klumbio teigimu, į gyvąją atmintį grąžino 2014 m. prasidėjusi Rusijos agresija prieš Ukrainą, kai nemažai su šiuo laikotarpiu susijusių temų iš naujo „įelektrino visuomenę“¹. Viena vertus, laikantis tokio požiūrio reikėtų pripažinti, kad šiandien metas svarstyti su sovietmečiu ir ypač pirmaisiais Lietuvos okupacijos metais susijusius klausimus pats nepalančiausias: juk netoliese tebevykstant karui nyksta distancija, būtina mėginant pasirinktą reiškinių suprasti, ir atvirkščiai – viską atrodo paprasta įvertinti naudojant vien gėrio ir blogio kategorijas. Tačiau galima sutikti su prieš kelerius metus Antrojo pasaulinio karo pabaigą pažymėjusiame rengi-

¹ Valdemaras Klumbys, *Stovėję po medžiu: Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 24.

nyje Timothy Snyderio išsakyta mintimi, kad nors „atminties aktas negali pakeisti praeities, tačiau turi galią paveikti ateitį“².

Viena iš tokių nepatogiai sugrįžtančios XX a. vidurio praeities, apipintos sunkiai atsakomais klausimais, kultūros veikėjų – poetė Salomėja Nėris. Jos asmuo, biografija ir tekstai, pastaruosius trisdešimt metų sulaukę literatūros tyrėjų bei jos kūrėjų dėmesio, nesyk aktualizuota istorijos, meno³ ar politikos diskursuose, liudija, kad susidomėjimo šia autore priežastis galbūt ir yra biografijos ir kūrybos nedalomumo problema, generuojanti vis naujas interpretacijas bei konfliktus. Kiti rašytojai, 1940 m. tapę Lietuvos inkorporacijos į SSRS veidais lietuvių delegacijoje Maskvoje, – Petras Cvirka, Liudas Gira, Antanas Venclova, – jau tiesiogiai eliminuoti iš kultūros akiračio: dviejų iš jų Vilniuje stovėjusios skulptūros nukeltos, nuolat grįžtama prie bandymų uždaryti Venclovų namus-muziejų⁴.

2023 m. įsigaliojęs Draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas, dažniausiai įvardijamas kaip desovietizacijos įstatymas, kompetenciją spręsti, kokie viešųjų erdvių (pvz., gatvių, skverų) pavadinimai ar jose esantys objektai (atminimo lentos, paminklai) šį įstatymą pažeidžia ir turėtų būti pašalinti, pavedė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centrui ir savivaldybių institucijoms⁵. Per kelis mėnesius vertinimui buvo pateikti ir rekomenduoti pakeisti įvairiuose regionuose esančių gatvių (Jurijaus Gagarino, Pionierių, Liudo Giros, Petro Cvirkos) pavadinimai bei likę sovietiniai simboliai, dažniausiai ant namų fasadų užsilikusios penkiakampės žvaigždės. Visgi tiesiogiai su okupacijos pradžia 1940 m. nesusiję ar abstraktesni (Juliaus Janonio, Aleksandro Puški-

² Timothy Snyderio pasisakymas JTO Saugumo Tarybos sesijoje, *#LessonsForPeace, United Nations Security Council Estonian Presidency Arria-Formula Meeting on 8 May 2020, 75 Years Since the End of World War II on European Soil – Lessons Learned for Preventing Future Atrocities, Responsibility of the Security Council*, Tallinn: Ministry of Foreign Affairs of Estonia, 2020, p. 27.

³ 2012 m. Arno Anskaičio meno projektas „Paprasti žodžiai“, vėliau analizuojamas ir to paties autoriaus disertacijoje, išsiskiria itin inovatyvia poetės kaip kultūros simbolio interpretacija: „Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis, kūrybinis žodynas, aktorių balsais įgarsinti tekstai, propagandiniai paveikslai ir biustai. Kaip bežiūrėti – visa tai rodo, kad Salomėja Nėris yra ne(be) tiek realus asmuo, o labiau literatūrinė figūra, tekstynas (lot. *corpus*), politinė konstrukcija.“ Žr. Arnas Anskaitis, *Žinojimas, kurį menininkas turi savo žinioje: Septyni žemėlapiai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2021, p. 72.

⁴ Mindaugas Klusas, „Valdemaras Klumbys apie Venclovų namus: sunaikinti juos tik dėl pavardės būtų tikra kvailystė“, *lrt.lt*, 2022 05 22, nuoroda internete: <https://www.lrt.lt/nauijenos/kultura/12/1695143/valdemaras-klumbys-apie-venclovu-namus-sunaikinti-juos-tik-del-pavardes-butu-tikra-kvailyste> [žiūrėta: 2024 08 07].

⁵ Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas, 2022 12 13, nuoroda internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b80056227d3211edbdcebd68a7a0df7e?jfwid=-rhnnontwv> [žiūrėta: 2024 08 07].

no, Ivano Mičiurino, Butkų Juzės, Pergalės, Kosmonautų) gatvių pavadinimai įvertinti kaip neprasilenkiantys su įstatymu. Nėries atvejis sulaukė daugiausia debatų ir nacionalinėje⁶, ir regioninėje⁷ plotmėje. Gana iškalbingai įvykusį susipriešinimą iliustruoja Biržų rajono inteligentijos iniciatyvos: savivaldybei pateikus siūlymą atsisakyti Salomėjos Nėries gatvių pavadinimo Biržuose ir Vabalninke, įvyko parašų rinkimo iniciatyva, kuria visi jose gyvenantieji išsakė nepritarimą pavadinimo keitimui⁸.

Šis pavyzdys nebūtų išskirtinai reikšmingas, tačiau jame telpa ir posovietinio laikotarpio nuoskaudos, ir simbolinės grėsmės vaizdiniai, generuojantys realias socialines sankirtas: „Tarpusavyje pasikalbame – viršininkai, prezidentai buvo komunistai. Jie gerbiami ir mylimi. O S. Nėris buvo priversta rašyti poemą apie Staliną. Prieš mirtį ji pati gailėjosi, kad pasidavė įtakai“, – taip išdėstyta poetę užtarianti pozicija. Jai oponuojančios, savo ruožtu, liudija apie tai, kokią galią Nėries biografija turi dabarčiai, nes ją pasitelkus dalį bendruomenės galima padaryti įtartiną: „Gatvės keitimui priešinasi netikri vabalninkiečiai“, „Manau, gatvės pavadinimo nenori keisti daugiausia tie, kurie laukia sugrįžtančios sovietų valdžios“⁹.

Iš pirmo žvilgsnio panašu, kad fizinės reprezentacijos, pavadinimai ir kiti atminimo ženklai ir šiuo atveju tėra esminis kliuvinys, nes dauguma anksčiau minėtų rašytojų tekstų atsidūrę lietuvių literatūros kanono paribuose. Nėries poezijai pašalinimo iš kanono grėsmė nekyla (desovietizacijos įstatymas literatūros ir kitose mokymose programose permainų nenu-

⁶ „Garsi Vilniaus gimnazija svarsto atsisakyti sovietų kolaborantės vardo: apie tai turėjome galvoti ir anksčiau“, *delfi.lt*, 2023 08 06, nuoroda internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/garsi-vilniaus-gimnazija-svarsto-atsisakyti-sovietu-kolaborantes-vardo-apie-tai-turejome-galvoti-ir-anksciau.d?id=94072581> [žiūrėta: 2023 09 15]; Jūratė Skėrytė, „Ekspertai siūlo pervadinti Giros gatvę, dėl Nėries ir Noreikos padaryta pertrauka“, *lrt.lt*, 2023 08 21, nuoroda internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2059794/ekspertai-siulo-pervadinti-giros-gatve-del-neries-ir-noreikos-padaryta-pertrauka> [žiūrėta: 2023 09 15]; Karolina Aleknavičė, Radvilė Rumšienė, „„Šnipštas įvyks, ir viskas“: desovietizacijos įstatymui – istoriko kritika, spėjama, kad aštriausios ietys lūš dėl Nėries“, *lrt.lt*, 2023 08 29, nuoroda internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2062113/snipstas-ivyks-ir-viskas-desovietizacijos-istatymui-istoriko-kritika-spejama-kad-as-triausios-ietys-lus-del-neries> [žiūrėta: 2023 09 15].

⁷ Ramunė Ramanauskienė, „Ar reikia keisti Kosmonautų ir S. Nėries gatvių pavadinimus?“, *kurjeris.lt*, 2023 07 17, nuoroda internete: <https://kurjeris.lt/naujienos/ar-reikia-keisti-kosmonautu-ir-s-neries-gatviu-pavadinimus/> [žiūrėta: 2023 09 15].

⁸ Vilė Leščinskienė, „Žmonės nori išsaugoti Salomėjos Nėries gatvės pavadinimą – ir Biržuose, ir Vabalninke“, *birzietis.lt*, 2023 06 22, nuoroda internete: <https://www.birzietis.lt/aktualijos/zmones-nori-issaugoti-salomejos-neries-gatves-pavadinima-ir-birzuose-ir-vabalninke> [žiūrėta: 2023 09 15].

⁹ Jurgita Morkūnienė, „Drąsus Biržų valdžios žingsnis: planuoja pakeisti S. Nėries gatvių pavadinimus“, *siaure.lt*, 2023 06 08, nuoroda internete: <https://siaure.lt/drasus-birzu-valdzios-zingsnis-planuoja-pakeisti-s-neries-gatviu-pavadinimus/> [žiūrėta: 2023 09 15].

mato). Net jei poetiniai tekstai čia apsigina patys, atrodo verta grįžti prie klausimo, ką Nėries atveju įgyjame ir ko netenkame, pasirinkę iš skaitymo situacijos eliminuoti „istorijos apnašas“. Galbūt jų atsakyti ne tik nepavyktų, bet ir nėra būtina? Sekant Norberto Černiausko knygos pavadinimu, vis pasikartojantis sugrįžimas prie paskutinės Lietuvos vasaros bei įvairių menininkų laikysenos vertinimų yra nesibaigiančios 1940 m. katastrofos refleksijos dalis¹⁰.

Šiame straipsnyje nesiekama gilintis į skirtingais laikotarpiais parašytų Nėries eilėraščių prasminius sluoksnius¹¹, ištraukimo į kairiųjų judėjimą aplinkybes¹² nei mėginti rekonstruoti autorės sąžinės turinius. Siūloma permąstyti Nėrį kaip neįvykusios akistatos, neįgyvendinto teisingumo Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo simbolį ir šio atsitiktinai jai tekusio statuso problemas.

Atgailos archeologija: biografija kaip susitaikymo pažadas

Mėginant nužymėti jų kontūrus, parankūs tampa biografiniai pasakojimai ir tokiuose tekstuose atsikartojantis motyvas, kurį čia vadinsime atgailos archeologija. Jo pradžią žymi 1994 m. išleistas eilėraščių rinkinys *Prie didelio kelio* ir jį palydinti Viktorijos Daujotytės knyga *Salomėjos Nėries ruduo*. Istorinio vaidmens, kurį Nėris pasirinko atlikti, atžvilgiu išsakoma tokia nuostata: „Ne stebėtis, ne teisti, bet suprasti – sunkus atsakomybės akmuo, dedamas į rankas kiekvieno, kuris leidžiasi į praeities labirintą.“¹³ Bene geriausiu pastangos neteisti pavyzdžiu galima laikyti Viktoro Alekno parengtą dviatomį *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis* (1995, 1997) ir biografinę apybraižą *Salomėja* (1996). Daug metų rašytojos kūrybos ir gyvenimo niuansams tirti skyręs autorius įtvirtino paskutinių jos gyvenimo dienų interpretaciją – jo įsitikinimu, tai buvęs kaltės suvokimo ir atgailos momentas,

¹⁰ Norbertas Černiauskas, *1940. Paskutinė Lietuvos vasara*, Vilnius: Aukso žuvis, 2021, p. 239.

¹¹ Sovietmečiu parašytiems eilėraščiams kontekstą suteikia literatūros mokslininkų parengta kolektyvinė monografija *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu*, sudarė Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

¹² Paties judėjimo ir literatūros dalyvavimo jame chronologija išsamiai aptariama Mindaugo Tamošaičio monografijoje *Didysis apakimas: Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010. Lietuvos rašytojų laikysenos ir integraciją į sovietines institucijas pokariu taip pat yra analizavęs Vilnius Ivanauskas monografijoje *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

¹³ Viktorija Daujotytė, *Salomėjos Nėries ruduo: Esė, tekstų skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 14.

kuriam pagrįsti panaudojami įvairūs prieš mirtį ją lankiusių asmenų liudijimai. Rekonstruoti visas aplinkybes neatrodo įmanoma, o spręsti apie Alekno užrašyto pasakojimo patikimumą būtų veikiau istorikų darbas. Iš pradžių atrodo verta pasvarstyti, kodėl vis atsikartoja šių atgailos ženklų paieškos ir kodėl lietuvių kultūroje tebegyvuoja impulsas „prikelti autorę“ ir išgauti paaiškinimą apie jos padarytus sprendimus.

100-ųjų Nėries gimimo metinių proga vykusioje konferencijoje Solveiga Daugirdaitė neatmetė galimybės, kad esama dar neatrastų dokumentų, galbūt padėsiančių pamatyti platesnį poetės gyvenimo ir kūrybos kontekstą, tačiau „pavojingai naivu tikėtis, kad jie suteiks vienprasmiskus atsakymus apie šią talentingą moterį“¹⁴. Literatūros kritikos lauke, regis, sutariama vengti vienprasmiskai aiškinti daugumos rašytojų sudėtingas biografijas, tačiau platesniame kultūros diskurse vis įsižiėbia beveik netyčiniai konfliktai vos pamėginus užsiminti apie tai, kad asmens poelgiai, nepriklausomai nuo talento, gali būti vertinami ir neliteratūriniais aspektais. Pavyzdžiui, 2004 m. savaitraštyje *Šiaurės Atėnai* išspausdintas trumpas literatūros kritiko Laimanto Jonušio atsiliepimas apie Nėrį, kuriame išsakyta mintis, jog poezijos reikšmė niekaip nesusijusi su atsakomybe už tai, kad drauge su kitais kultūros veikėjais autorė prisidėjo prie Lietuvos aneksijos įforminimo. Kitaip susiklosčius istorinėms aplinkybėms, jiems veikiausiai būtų pritaikyta įvairaus laipsnio – neišskiriant ir mirties – bausmė.

Ši frazė, nors parašyta apeliuojant į anuomet Europoje galiojusius įstatymus¹⁵ ir pasitelkus palyginimą su pokario rašytojų teismais Prancūzijoje, paliko savitą pėdsaką lietuvių dramaturgijos ir kultūros kritikos istorijoje. 2005 m. sukurto Birutės Mar spektaklio „Poetė“ formą (Nėries teismas), režisierės teigimu, įkvėpė būtent šis tekstas *Šiaurės Atėnuose*, suprastas kaip pasikėsinimas į kūrėjo laisvę: „Tas spektaklis yra iš tikrųjų apie žmogų, apie menininką visais laikais, kuris eina per gyvenimą tokia atvira karščiuojančia širdim, ir yra kontrastas visai visuomenei, kuriai visada norisi, kad žmogus būtų toks, kaip visi.“¹⁶ Paradoksalu, kad labai aiškiai už poezijos autonomiją ir jos išliekančią vertę, nepriklausomai nuo kūrėjo biografijos, pasisakiusiam kritikui buvo priskirtas teminis baudėjo vaidmuo, ir Nėrį imtasi ginti iš naujo grįžtant prie jos gyvenimo pasakojimų. Beveik po dešimtmečio ne

¹⁴ Solveiga Daugirdaitė, „Salomėja Nėris, įžymiausia lietuvi“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*: mokslinės konferencijos, skirtos Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 255.

¹⁵ Laimantas Jonušys, „Diemedžiu tebežydinti poezija“, *Šiaurės Atėnai*, 2004 11 13, Nr. 724, p. 2.

¹⁶ Ištrauka iš dokumentinio filmo apie spektaklį „Poetė“ (2020), nuoroda internete: <https://www.birutemar.lt/poete/> [žiūrėta: 2024 02 11].

vieno viešo komentaro šia tema poleminė struktūra tebeveikia teismo principu¹⁷, o grožinėje literatūroje nesenos tokios struktūros taikymo pavyzdys būtų 2019 m. išleistas Aldonos Ruseckaitės romanas *Padai pilni vinių*, kuriam mainosi poetę ginantys ir ją kaltinantys balsai.

Romaną galima priskirti prie tęsiančių atgailos archeologijos motyvą (bene vieninteliai atvejai, kai jis apeinamas, buvo Arvydo Juozaičio drama *Salomėja – sunkiausi metai* (1997) ir Mariaus Ivaškevičiaus pjesė *Madagaskaras* (2004)). Atsikartoja ir priešmirtinis, patikėtinėms išsakomas atsiprašymas tautai, šmėkšteli kunigo Juozo Gusto figūra, pasirodo ir paslaptingas „juodasis sąsiuvinis“ – kaip vaiduokliškas būsimo susitaikymo pažadas ir atgailos dokumentas. Šio sąsiuvinio likimas tebesvarstomas viešose diskusijose. Antai 2021 m. poetės ir menotyrininkės Laimos Kreivytės pokalbyje su Daujotyte išsakytas ir įsitikinimas jo egzistavimu (VD: „Taip, sąsiuvinis buvo. Neturiu nė mažiausios abejonės“), ir nusiteikimas tęsti paieškas (LK: „Aš irgi tikiu, kaip ir Jūs, net, tiesą sakant, labai noriu surasti tą sąsiuvinį“)¹⁸. Kaip istoriniai faktai pinasi su poreikiu *tikėti*, kad Nėries atveju būta kaltės suvokimo, iškalbingai byloja tremtyje gimusios Reginos Janaudytės-Vyšniauskienės atsiminimai:

Man rūpėjo, kodėl S. Nėris pasuko kairėn, gal tai nebuvo savanoriškas žingsnis. Karo metų lyrikoje ieškodavau jos atgailos ir skausmo eilučių paliudijimo. Tada tėtis ir papasakojo man, kad S. Nėris nėra tokia, kokią dabar pažįstame, sakė, ateis laikas, ir mes pamatysime jos dienoraščius, kurie slapta buvo nugabenti į Oksfordo universiteto biblioteką. Tą jam yra sakęs kunigas J. Gustas, kuris tuos dienoraščius ir perdavė patikimiems žmonėms. Taip netiesiogiai per savo krikšto tėtį J. Gustą esu prisilietusi prie mylimos poetės S. Nėries gyvenimo paslapties.¹⁹

¹⁷ Tiesa, Mindaugas Kvietkauskas, reaguodamas į viešumoje 2014 m. pasigirdusius siūlymus pervadinti Salomėjos Nėries gimnaziją, įvardijo atsinaujinusią įtampą ir kaip „prakeiktųjų poetų“, ir kaip „atpirkimo ožio paieškų“ išorinę ir vidinę grėsmę juntančioje visuomenėje sindromą. Mindaugas Kvietkauskas, „Prakeiktoji poetė“, *bernardinai.lt*, 2014 11 25, nuoroda internete: <https://www.bernardinai.lt/2014-11-25-prakeiktoji-poete/> [žiūrėta: 2024 02 11].

¹⁸ „Homo cultus. Iš balkono. (Ne)atrasta Salomėja Nėris. Menotyrininkės Laimos Kreivytės pokalbis su Viktorija Daujotyte“, *lrt.lt/mediateka*, 2021 11 18, nuoroda internete: <https://www.lrt.lt/media-teka/irasas/2000187086/homo-cultus-is-balkono-ne-atrasta-salomeja-neris-pokalbis-su-viktoria-daujotyte> [žiūrėta: 2024 08 07].

¹⁹ Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Regina Janaudytė-Vyšniauskienė, „Kunigas Juozas Gustas ir Salomėjos Nėries sąsiuvinis“, *bernardinai.lt*, 2022 11 17, nuoroda internete: <https://www.bernardinai.lt/kunigas-juozas-gustas-ir-salomejos-neries-sasiuvinis/> [žiūrėta: 2024 08 07].

Tokia skaitymo nuostata, kai eilėraščiams keliama užduotis paaiškinti autoriaus biografinius sprendimus, taip išsaugant netiesioginį ryšį su poete kaip asmeniu, literatūros kritikos žvilgsniu gali būti matoma ir kaip vienas iš galimų teksto interpretacijos būdų, niekuo nenusileidžiantis kitiems. Vis dėlto atrodo prasminga atkreipti dėmesį į jai būtiną sąsają su krikščioniškąja paradigma, kurios atsisakius išryškėja ryšio trapumas. Viename iš poleminių, autorę ginančių straipsnių šios sąsajos reikšmė suformuluojama taip: „Krikščioniškasis tikėjimas reikalauja iš nusidėjėlių atgailos. O atgailavimas ir nuodėmių atleidimas visada žengia kartu. [...] Lietuvoje ypač reikia susiprasti tiems, kurie, patys nežinodami, kas yra krikščioniškoji atgaila, lengvai imasi teisti kitus.“²⁰ Nėries atvejis išsiskiria tuo, kad ši paradigma diktuoja jos kūrybos receptiją ir tarp literatūros tyrėjų, ir tarp dalies skaitytojų²¹.

2016 m. išspausdintai poetės kūrybos rinkinei, sudarytai iš dviejų 1944–1945 m. jos parengtų, tačiau originalia forma neišleistų knygų, įvadą parašęs Mindaugas Kvietkauskas išsamiai aptaria šių knygų istorinį likimą. Pasirinkta skaitymo pozicija įvardijama kaip rekonstrukcija: eilėraščių reikšmę perprasti siekiama „ieškant įėjimo į buvusią vidinę tikrovę, kuri anuomet negalėjo būti atvirai paliudyta“²². Išties nesunku sutikti su išvada, kad ir paskutiniiais Nėries gyvenimo metais egzistavo jos pačios įvesta skirtis tarp fasadinės ir autentiškos kūrybos²³. Tačiau tyrėjas išvelgia ir trečiąją poezijos registrą, kurį aptikti be krikščioniškosios pasaulėjautos būtų neįmanoma. Jis įvardijamas kaip pagrindžiui skirta išpažintis ir šios išpažinties raktu padaromas eilėrašties „Tolimas sapnas“, leidžiant rinktinę 2016 m. tapęs visos knygos pavadinimu²⁴. Tokiu būdu kaltės, išpažinties, atgailos ir atleidimo siužetą pasiūlantis žvilgsnis į poetės kūrybą metaforiškai perkeliamas ir jos biografijai. Nepai-

²⁰ Janina Survilaitė, „Prie didelio kelio“, *bernardinai.lt*, 2015 01 05, nuoroda internete: <https://www.bernardinai.lt/2015-01-05-prie-didelio-kelio/> [žiūrėta: 2024 08 07].

²¹ Toks individualaus gesto pavyzdys yra fotografo Bernardo Aleknavičiaus lėšomis 10 egz. tiražu išleistas albumas. Žr. Bernardas Aleknavičius, *Tebūna jai atleista*, Klaipėda: B. Aleknavičius, 2018.

²² Mindaugas Kvietkauskas, „Žalias siūlas rinkinei surišti“, in: Salomėja Nėris, *Tolimas sapnas*, sudarė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 7.

²³ Ši skirtis buvo išsakyta pačioje įsitraukimo į „Trečiąją frontą“ pradžioje, atliekant pataisas jos vardu parengtam viešam laišku ir atsisakant griežtai išsižadėti ankstesnės poezijos: „Rašiau tai, ką širdis liepė, ir visuomet taip darysiu. Negaliu taip pat pasižadėti, kad visai ir niekad nerašysiu elegiškų ir egoistinių eilėraščių; žinoma, tai bus neišvengiama būtinybė – nuodėmė, kurią ir iš Jūsų, jei ne visi, tai dauguma retkarčiais papildo. Savaimė aišku, kad proletariato reikalai, revoliucija, kova – pirmoj vietoj. Tai darbas visų visiems. Bet yra poilsio valandėlės, kurios priklauso atskiram individui, ir aš jas rezervuoju sau.“ Salomėjos Nėries laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui, 1931 05 07, in: Salomėja Nėris, *Raštai*, t. 3: *Proza, dienoraščiai, laiškai*, parengė Viktoras Alekna, Vilnius: Vaga, 1984, p. 380.

²⁴ Mindaugas Kvietkauskas, *op. cit.*, p. 28.

sant tokio patrauklaus vientisumo, šitaip apeinamas kultūrinėse diskusijose vis išnyrantis teisingumo ir istorinės nuoskaudos klausimas²⁵.

Prie Nėries poetinės ir politinės veiklos sampynos vis grįžtama, istoriko Nerijaus Šepečio žodžiais tariant, su ta pačia neišsprendžiama problema: „[K]aip visa tai aprašyti, neiškeliant vieno elemento kito sąskaita?“²⁶ Galima daryti prielaidą, kad daugiabriaunis Nėries palikimas ir nuolatinė atsakymų paieška neatsiejama nuo istorinio pertrūkio ir traumos, dėl kurios neįgyvendinto teisingumo poreikis persidengia su atgailos archeologija. Ar nebūtų verta priartinti įžvalgas ir peržvelgti kontekstus, kuriuose šios dilemos išryškėjo daug anksčiau? Kai kurie XX a. antroje pusėje vykusių diskusijų fragmentai išlieka aktualūs bei veda prie individualios kaltės, atsakomybės, istorinės atminties ir užmaršties bei atleidimo (ne)galimybės klausimų, taigi yra parankūs mėginant įvertinti ir pavienio asmens, ir skirtingų grupių elgseną socialinės bei politinės krizės akivaizdoje.

Istorinis nuotolis: rašytojų teismai po Antrojo pasaulinio karo

Tolimas, tačiau plėtojamai temai aktualus kontekstas būtų sprendimai, kurių su okupacine administracija bendradarbiavusių ar nacionalsocialistinę ideologiją palaikiusių rašytojų atžvilgiu imtasi Vakarų šalyse pokario metais. Keleto jų istorijos gana gerai žinomos: amerikiečių poetas Ezra Poundas, karo metais gyvenęs Italijoje ir šimtais pasisakymų per radiją palaikęs fašistinės vyriausybės veiksmus, pasibaigus karui buvo suimtas, bet pripažintas nepakaltinamu ir ilgas metus praleido JAV psichiatrinėje ligoninėje. Pasibaigus karui Norvegijoje sulaikytam Knutui Hamsunui buvo pareikšti kaltinimai padėjus priešui „žodžiais ir darbais“²⁷, tačiau rašytoją, motyvu-

²⁵ Plačiau apie sovietmetį ir išliekantį teisingumo poreikį žr. Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, p. 134.

²⁶ „Homo cultus. Iš balkono. Salomėja Nėris: poetė ar politikė? Menotyrininkės Laimos Kreivytės pokalbis su Aušra Kaziliūnaite ir Nerijumi Šepečiu“, *lrt.lt/mediateka*, 2021 08 19, nuoroda internete: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000162231/homo-cultus-festivalis-is-balkono-salomeja-neris-poete-ar-politike> [žiūrėta: 2024 08 07].

²⁷ Peter Sjølyst-Jackson, *Troubling Legacies: Migration, Modernism and Fascism in the Case of Knut Hamsun*, London: Continuum, 2010, p. 137. Hamsuno atvejis įdomus tuo, kad teisme išsakyti gynėjų argumentai buvo paremti vienišo, į savo pasaulį pasitraukusio menininko vaizdiniu – būtent todėl, kad priklausio gynyboje menininko pasauliui, rašytojas neįstengė suprasti turįs ir socialinę atsakomybę (*Ibid.*, p. 139). Susijusį, nors kitokios prigimties argumentą apie Hamsuno bylą išsakė tuometinis sovietų užsienio reikalų ministras Viačeslavas Molotovas. Susitikimo su Norvegijos užsienio reikalų ir teisingumo ministrais Maskvoje metu, kai buvo aptarinėjami būsimi teismai už bendradarbiavimą su nacių režimu, vos išgirdęs apie Hamsuną ministras tapo „beveik sentiment-

jant senyvu amžiumi, taip pat nuspręsta ne įkalinti, o skirti jam nemažą piniginę baudą. Tuo tarpu vienas žinomiausių tarpukario autorių Prancūzijoje Louis-Ferdinand'as Céline'as, sąjungininkams artėjant prie Paryžiaus, pasitraukė į Vokietiją, vėliau – į Daniją, kur išbuvo iki 1951 m. Nors teismas ir įvyko jam nedalyvaujant, bausmė buvo vieni metai kalėjimo ir dalies turto konfiskacija. Po kelių mėnesių pritaikyta amnestija, grįžęs į Prancūziją Céline'as likusius dešimt gyvenimo metų toliau rašė, o ankstesnė jo kūryba bei naujos knygos buvo sėkmingai publikuojamos solidžios prancūzų leidyklos „Gallimard“.

Visgi pokario Prancūzija iš kitų šalių išsiskiria kaip 1944–1945 m. surengusi nemažai diskusijų sukėlusį teismą – apytikriai dvidešimt žurnalistų, intelektualų ir literatų buvo pripažinti kaltais dėl išdavystės ir bendradarbiavimo su priešu pagal 75 Baudžiamojo kodekso straipsnį, devyniems jų skirta mirties bausmė, keturiems ji įvykdyta²⁸. Procesas buvo „teisinio valymo“ (*épuration légale*) dalis, tačiau verta atkreipti dėmesį, kad rašytojai į teisinės sistemos akiratį pateko kur kas anksčiau nei kiti asmenys, dalyvavę okupacinės administracijos veikloje. Kitaip nei režimui talkinę verslininkai, apie kurių indėlį į vokiečių karo industriją buvo mažiau žinoma ir kurių patirties tikėtasi atkuriant šalies ekonomiką, rašytojų profesija užtikrino, kad vieši pasisakymai buvo dokumentuoti spaudoje ir, reikiamu metu juos prisiminus, prilyginti nusikaltimų pėdsakams. Be to, kaip yra pastebėjęs istorikas Henry Rousso, pakliuvusieji į teisinės sistemos akiratį *netrukus* po karo sulaukė daug griežtesnių nuosprendžių nei tie, kurie buvo apkaltinti ir teisiami vėliau²⁹.

Rašytojų teismų pradžia 1944 m. tapo sukrėtimu Prancūzijos literatūros laukui. Pažymėtina, kad priežastys, dėl kurių jie nusprendė palaikyti nacistinės Vokietijos pusę kare ar jos nurodymų paisantį Philippe'o Pétaino režimą, buvo įvairios: dalį motyvavo antisemitinės ar fašistinės pažiūros, kiti buvo antikomunistai, vieni teisinio savo elgesį radikalčiai pacifistiniais įsitikinimais, galiausiai buvo tokių, kurie prisidėjo prie ideologijos sklaidos

.....
talus“ ir ėmė reikalauti, kad tokiam genialiam rašytojui apskritai nebūtų taikoma rimta bausmė, kurią norvegai manė esant reikalingą. Žr. Ingar Sletten Kolloen, *Knut Hamsun: Dreamer and Dissenter*, translated by Deborah Dawkin, Erik Skuggevik, New Haven and London: Yale University Press, 2009, p. 299.

²⁸ Gisèle Sapiro, *The French Writers' War 1944–1953*, translated by Vanessa Doriott Anderson, Dorrit Cohn, Durham and London: Duke University Press, 2014, p. 459–460. Šioje sociologinėje studijoje itin išsamiai tiriamos literatūros lauko raida ir transformacija pokario metais.

²⁹ Henry Rousso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France Since 1944*, translated by Arthur Goldhammer, Harvard University Press, 1991, p. 20.

vien karjeros sumetimais³⁰. Pokario įtampą didino tai, kad dalis rašytojų, įsitraukusių į diskusiją dėl bausmės (jos laipsnio ar poreikio apskritai), buvo pasipriešinimo režimui dalyviai. Bene žinomiausia diskusija įvyko tarp pogrindžio laikraštį *Combat* redagavusio Albert'o Camus ir pasipriešinimą taip pat rėmusio François Mauriac. Pastarasis nesutiko su Camus reikalavimu bausti visus, kurie bet kokia forma prisidėjo teisinant nacistinį režimą ar Prancūzijos okupaciją. Mauriac pasisakymų atspirties taškas – krikščioniškoji tradicija, kurioje, jo aiškinimu, susitaikymo viltis ir atlaidumas svetimai nuodėmei bei jos išpirkimo lūkestis pranoksta beatodairiško teisingumo siekį³¹.

Polemika teisingumo ir atsakomybės už parašytą žodį klausimais pasiekė kulminaciją rašytojo Robert'o Brasillacho teismo proceso metu³². Jo veikla karo metais varijavo nuo raginimų plėtoti artimesnius ryšius su vokiečių kultūra, rezistencijos dalyvių išjuokiančių pamfletų iki antisemitinių straipsnių redaguojamame fašistiniame *Je suis partout*. Šiame dienraštyje, kuriam Brasillach vadovavo 1937–1943 m., neretai buvo publikuojami siūlymai bausti mirtimi kairiųjų pažiūrų asmenis, viešinami pseudonimais pagrindinėje spaudoje pasirašiusiųjų tikrieji vardai ir pavardės, kai kuriais atvejais buvo atskleidžiami ir jų adresai³³. Tačiau reikia pažymėti, kad autoriui (ir kitiems iš dvidešimties nuteistų literatų) byla iškelta beveik neužsimenant apie publicistinės veiklos sąsajas su Holokaustu Prancūzijoje – pagrindinis kaltinimas jiems buvo šalies išdavystė.

Reaguodami į bausmės griežtumą už, jų požiūriu, išskirtinai intelektualinį nusikaltimą, 49 prancūzų rašytojai (tarp jų ir Albert'as Camus, François Mauriacas, Jeanas Cocteau, Paulis Valery, Colette, Gabrielis Marcelis, Paulis Claudelis) viešu laišku kreipėsi į tuometinį prezidentą Charles'į de Gaulle'į prašydami jį sušvelninti. Atsisakant tai padaryti argumentuota, kad kuo didesnę įtaką, kitaip tariant, simbolinę kapitalą turėjęs autorius (o Brasillachas

³⁰ István Deák, *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance and Retribution during World War II*, WestView Press, 2015, p. 55.

³¹ Anne Sa'adah, „Forgiving Without Forgetting: Political Reconciliation and Democratic Citizenship“, *French Politics and Society*, Vol. 10, 1992, No. 3, p. 107.

³² Kaip tik šį autorių ir jo likimą *Šiaurės Atėnuose* mini Laimantas Jonušys.

³³ Alice Kaplan, *The Collaborator: The Trial and Execution of Robert Brasillach*, The London: University of Chicago Press, 2001, p. 32. Ši literatūros tyrėja apžvelgė ne vien rašytojo teismo aplinkybes, bet ir „pomirtinį“ autoriaus gyvenimą. Jos teigimu, Brasillacho reikšmę prancūzų kultūrai (be poezijos ir prozos knygų, 1935 m. jis išleido *Histoire du cinéma* – pirmąją kino istoriją, iki šiol kino kritikų laikomą įtakingu veikalu; leidinio bendraautoris Maurice'as Bardèche'as už šalies išdavystę taip pat buvo nuteistas mirti, tačiau jam pritaikyta amnestija) ir jo beveik mitinį vaidmenį iki šiol išnaudoja kraštutinės dešinės partijos, ypač Nacionalinis frontas. *Ibid.*, p. 231.

jo ištis nestokojo), tuo didesnė atsakomybė jam tenka už parašytą žodį³⁴.

Rašytojų teismai paliko gilų įspaudą pokario Prancūzijos viešajame diskurse, literatūrinėje ir akademinėje sferoje. Prasidėję debatai, Philipo Watts'o įsitikinimu, turėjo įtakos ir literatūros teorijos raidai, ypač skirties tarp autoriaus ir teksto permąstymui³⁵. Dalis XX a. vidurio prancūzų teoretikų, kaip žinia, rinkosi visiškai eliminuoti autoriaus biografiją ar jo intencijas iš skaitymo ir teksto reikšmių aiškinimo proceso. Kitų svarstymai, priešingai, buvo orientuoti į literatūros išipareigojimo socialiniam pasauliui (*littérature engagée*) problemas – prie jų priskirtina 1948 m. Jeano-Paulio Sartre'o išleista esė *Kas yra literatūra?* (*Qu'est-ce que la littérature?*).

Iš žymesnių teismo procesą stebėjusių rašytojų Brasillachą palaikanti laišką atsisakė pasirašyti tik Jeanas-Paulis Sartre'as ir Simone de Beauvoir. Mūsų nagrinėjamai atgailos ir atpildo temai iš pirmo žvilgsnio gana tolimas kontekstas tampa svarbus pereinant prie de Beauvoir teksto *Akis už akį* (*Ceil pour œil*), parašyto kaip atsakas į rašytojui pritaikytą bausmę. Šioje 1946 m. publikuotoje esė daugiausia dėmesio skiriama atpildo už nusikaltimą poreikiui kultūroje ir teisingumo (ne)galimybės aporijai. Kartu joje pateikiama ir priežastis, kodėl de Beauvoir neprisijungė prie literatų, siekusių jam pasigailėjimo:

Manau, kad per šį teismą bent apytikriai supratau, kaip formavosi jo politinės pažiūros ir kokią įtaką joms darė įvairios gyvenimo aplinkybės. Žinau, kad išėjusi iš teismo rūmų netroškau jo mirties, nes savo oria laikysena tokios žeminančios ceremonijos metu jis pelnė veikiau mano pagarbą nei pyktį. Galiausiai ėmė sielvartas įsivaizduojant, kaip vadovaujantis šūkiu „bausmė išdavikams“ artėjantis pilkas rytas nusidažys krauju. Nepaisant to, atsisakiau pasirašyti. Todėl, kad suprasti žmogų nereiškia jį pateisinti: gali suprasti tik situaciją, į kurią patekęs asmuo priima sprendimą, diktuojamą jo paties laisvės. Ir šiuo atveju sprendimas galėjo būti kitoks.³⁶

De Beauvoir pripažįsta, kad prievarta, kurią skirtingos grupės patiria karų metu, pažadina ilgai išliekantį atpildo poreikį. Tai pirmapradis ir natūralus impulsas, kylantis stebint didelę kančią, savotiška pastanga atkurti

³⁴ Philip Watts, *Allegories of the Purge: How Literature Responded to the Postwar Trials of Writers and Intellectuals in France*, Stanford: Stanford University Press, 1998, p. 31.

³⁵ *Ibid.*, p. 58.

³⁶ Simone de Beauvoir, „An Eye for an Eye“, in: Eadem, *Philosophical Writings*, edited by Sylvie Le Bon de Beauvoir... [et al.], University of Illinois Press, 2005, p. 257.

pusiausvyrą, atlyginti už išgyventą dehumanizacijos siaubą ir tokiu būdu atkurti žmogiškumą. Tačiau kartu nebyliai siekiama, kad prasikaltęs asmuo pripažintų savo poelgių sukeltą kančią kitam, tarsi mintimis apsieisdamas su auka vietomis, vidujai suprastų savo nusikaltimą. Pagrindinė kliūtis, autorės teigimu, yra tai, kad šitaip interpretuojamas teisingumas niekada negali būti įgyvendintas: negalime priversti gailėtis ar atgailauti, nes negalime užvaldyti kito žmogaus laisvės, tad mums lieka nepasiekiamo jo esmė³⁷. Atpildas negali pasiūlyti iš naujo įtvirtinti abipusę ryšį, kuris galbūt egzistavo iki skriaudos, jo funkcija veikiau yra viešas nesitaikstymo su šia skriauda pripažinimas.

Šios de Beauvoir esė atskaitos taškas buvo konkretaus asmens kaltės ir nuosprendžio apmąstymas, nors joje pateikiama dilema universali ir tebegaliojanti. Grįžtant prie netiesioginių bausmių prisidėjusiems prie Lietuvos okupacijos, kurias teisiniais būdais mėginama įgyvendinti šiandien, panašu, kad nebeįmanomą akistatą pakeičia užmaršties lūkestis. Salomėjos Nėries kaip asmens, Salomėjos Bačinskaitės-Bučienės, teismo nebus. Tačiau nesunku pasigesti svarbaus dėmens – išsamesnės istorinės Nėries biografijos ir jos neliteratūrinio vaidmens analizės. Praėjus daugiau nei pusei amžiaus nuo Prancūzijos rašytojų teismų išleistoje Paulio Ricoeuro knygoje *Atmintis, istorija, užmarštis* (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, 2000) pabrėžiama skirtis tarp istoriko ir teisėjo – priešingai nei teismo procesas, istorijos rašymas niekad nėra baigtinis ir išlieka atviras peržiūroms³⁸. Būdamas įsitikinęs, kad Šaltojo karo pabaiga yra metas, kai daugumai tautų teks iš naujo sugrįžti prie trauminės pokario patirties ir vienaip ar kitaip ją peržiūrėti, Ricoeuras aptaria ir atleidimo temą. Jo pateikiamą sampratą vėliau išplėtoję tyrėjai daugiausia dėmesio skyrė gebėjimui atleisti skriaudą, kai ją padariusieji ir patyrusieji gyvena panašiu metu, kai komunikacija tebėra įmanoma. Susiduriant ne su realiu asmeniu, o su iš skirtingų atminties fragmentų sudėliotais pasakojimais ar *tekstynu*, atleidimo klausimas tampa vis sunkiau išsprendžiamas. Nuolatiniai literatūriniai jo scenarijai, kaip ir įprastinės frazės, atrodo išsemti. Nepaisant to, galima sutikti, kad „atleidimas neįmanomas, kol atmintis nėra skaidri, nes tai būtina norint suprasti ir priimti praeitį, suteikti gijimui ir susitaikymui formą“³⁹.

³⁷ *Ibid.*, p. 249.

³⁸ Paul Ricoeur, *Memory, History, Forgetting*, translated by Kathleen Blamey, David Pellauer, University of Chicago Press, 2004, p. 320.

³⁹ Maria Duffy, *Paul Ricoeur's Pedagogy of Pardon A Narrative Theory of Memory and Forgetting*, Continuum: New York, 2009, p. 46.

Galima nuspėti, kad Nėries atveju atgailos archeologijos naratyvas suteikia būtent šią, de Beauvoir įsitikinimu, nepasiekiamą tikrojo atpildo iliuziją. Jei tik pavyktų įsitikinti Nėries atgailos nuoširdumu, o poetiniai tekstai ar dar neatrasti egodokumentai padėtų išgauti kaltės pripažinimą, būtų išspręsta visiškai suprantama utopinio teisingumo problema. Kadangi dėl akivaizdžių priežasčių tai neįmanoma, galbūt todėl įvairiomis formomis atsikartoja bausmės vykdymo ritualai, tekstinės atgailos rekonstrukcijos. Nors vienareikšmio atsakymo ir neišeitų pasiūlyti, atrodo svarbu kalbant apie Nėrį įtraukti atpildo dėmenį: iš pradžių pripažįstant jo poreikį, vėliau – nepasiekiamybę. Abejotina, ar diskusijų apie kaltę, atgailą ir atleidimą ratas apima tai, ką galėtų patikslinti ir nušviesti išsamus istorinis žvilgsnis.

Išvados

2023 m. Lietuvoje įsigaliojęs Draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas, viešojoje erdvėje vadinamas desovietizacijos įstatymu, atnaujino debatus dėl literatūros kūrėjų, prisidėjusių prie Lietuvos aneksijos simbolinio įtvirtinimo 1940 m. Viena jų pasekmių – rašytojų vardus turinčių erdvių (mokyklų, gatvių) pervadinimas, diskusijos paskatino ir memorialinių muziejų (Vincio Krėvės-Mickevičiaus, Venclovų namų) reformą. Bene daugiausia dėmesio sulaukęs atvejis – poetės Salomėjos Nėries (Salomėjos Bačinskaitės-Bučienės), kurios tekstų recepciją nuolat lydėjo politinės ir literatūros plotmių sąsajos klausimai.

Šiame straipsnyje siūloma kelis dešimtmečius truncančias diskusijas papildyti tema, kuri lietuvių kultūroje dėl istorinių aplinkybių vėluoja, – tai atpildo poreikis ir jam oponuojanti krikščioniškoji paradigma. Pasitelkiant rašytojų teismų pokario Prancūzijoje analogiją, keliamas klausimas apie tai, su kokiomis panašiomis problemomis tenka susidurti tiems, kurie šiandien imasi svarstyti Nėries pasirinkimus. Istorinės aplinkybės neleido pareikalauti pačios poetės atsakomybės, kaip ir kitų asmenų, priėmusių sprendimą dalyvauti akcijose, kuriomis priartintas Lietuvos nepriklausomybės praradimas. Tačiau simboliniai teismai vis atsikartoja: kartais jie įgyja literatūrinę formą (šiuolaikinių kūrėjų spektakliuose ar romanuose), kartais panaudojamos kultūrinę dabartį veikiančios teisinės priemonės.

Tokiam atpildo siekiui oponuojanti laikysena čia vadinama atgailos archeologija. Tai gana nusistovėjęs kalbėjimo apie Nėries poetiką ir biografinius kontekstus būdas, kuriame reikšmingą vietą užima mėginimas rekon-

truoti priešmirtinę rašytojos savijautą ir mintis. Daroma išvada, kad Nėrį galime laikyti lietuvių istorinę traumą reprezentuojančia figūra, savotiška istorinio teisingumo nepasiekiamybės žyma. Viena jos paskirčių – priminti apie patirtą skriaudą ir neįmanomą atpildą, o kaip išeitį pasiūlyti gana problemišką kultūrinio susitaikymo formą, kai už skriaudą atleidžiama tik įvykus atgailai (ar nesulaukus jos).

Šaltinio publikacija

Aldonos Didžiulytės mokslo metai Mintaujoje

ANOTACIJA: Rašytojos, dailininkės Aldonos Didžiulytės-Kazanavičienės (1888–1968) atsiminimų fragmentai plačiau visuomenei pristatomi pirmą kartą. Juose pasakojama apie rašytojos vaikystę tėvų Liudvikos Didžiulienės (Žmonos) ir Stanislovo Didžiulio Griežionėlių dvarelyje ir mokslo metus Mintaujoje. Jonui Jablonskiui ir Motiejui Čepui pasiūlius, Didžiulienė su visais vaikais persikėlė į šį Kuršo gubernijos miestą, kur 1896–1907 m. laikė moksleivių bendrabutį, taip sudarydama galimybę savo vaikams baigti vidurinį mokslą bei sukurdamą lietuvišką kultūros židinį, aplink kurį noriai spietėsi tuo metu Mintaujoje mokėsi lietuviai. Pirmame atsiminimų fragmente pasakojama apie to meto lietuvių inteligentų veiklą, rengimąsi išvykti, kelionę traukiniu į Mintaują ir įsikūrimą naujame mieste. Antrame fragmente prisimenamas mokslas privačiame mergaičių pensionate: stojamieji egzaminai, mokyklos tvarka ir mokymosi programa. Nemažą atsiminimų dalį sudaro pasakojimas apie „kultūringas pramogas“ Didžiulienės laikytame bendrabutyje (rengtus slaptus vaidinimus ir kitus lietuvių susiejimus), taip pat pristatomi pirmieji Didžiulytės kūrybiniai bandymai. Atsiminimuose atsiskleidžia amžių sandūros inteligentų veiklos ir bendravimo atmosfera, bendro tikslo siekimas, demokratiškos Didžiulių pažiūros ir Didžiulienės pedagoginis talentas. Publikuojamas dokumentas pristato ir galimybes to laikotarpio mergaitėms lavintis, jame užfiksuota vertingų duomenų apie Žmonos pjesių (komedijos „Lietuvaitės“, „Saldi meilė“) sukūrimo aplinkybes. Galų gale tekstas pristato amžių sandūros bajorų litvomanų šeimos kasdienybę: darbus, mokslus, bendravimą su to meto šviesuomene.

RAKTAŽODŽIAI: Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė, Liudvika Didžiulienė-Žmona, atsiminimai, Mintauja (Jelgava), litvomanai.

Įvadas

Jauniausios Stanislovo ir Liudvikos Didžiulių dukters Aldonos Didžiulytės-Kazanavičienės (1888–1968) biografija jungia skirtingas epochas: bajorų litvomanų dukra gimė ir lavintis pradėjo XIX a. pabaigoje, bet veikė jau XX amžiuje, moterims suteikusiame gerokai daugiau galimybių įgyvendinti profesines ambicijas. Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) Lietuvos komunistų partijos dokumentų fonde išlikę jos egodokumentai liudija, su kokiomis kliūtimis amžių sąvartoje susidurdavo mokslo siekusios mergaitės. Regis, Didžiulytės atsiminimais mūsų kultūrinėje ir mokslo apyvartoje pasinaudota vos vieną kartą Jono Šlekio straipsnyje apie lietuvių

Aldona Didžiulytė, XIX a. pab. VŽM, f. 1488

kultūrinį gyvenimą Mintaujoje¹, tad verta skaitytojams pateikti nors jų ištrauką. Pirmą kartą publikuojami Didžiulytės atsiminimai papildė šio rinkinio publikacijas autentišku balsu, reflektuojančiu amžių sandūroje besimokiusios mergaitės galimybes. Išsilavinimas laikomas pagrindiniu moters savivoką lėmusiu faktoriumi, sudariusiu galimybę tapti inteligente, veikti viešumoje, tad parinktos tos Didžiulytės atsiminimų vietos, kurios tiesiogiai siejasi su pasirengimu mokytis Kuršo gubernijos mokyklose bei parodo to meto carinės Rusijos mergaičių mokyklų kasdienybę. Šiuose fragmentuose iškyla ir nepaprastai ryškus Aldonos motinos Liudvikos Didžiulienės-Žmonos portretas. Gausaus būrio vaikų motina, puiki šeimininkė veikė taip, kaip ir buvo tikimasi iš to meto moters, tarsi

neperžengdama tradicinių moteriai skirtų auklėtojos, globėjos vaidmenų, tačiau sykiu juos iš naujo įprasmindama. Perkėlusį savo „gūžtą“ į Mintaują, savo bendrabutyje ne tik pratęsė intymią Griezionėlių namų atmosferą, bet ir organizavo globotinių laisvalaikį, rengė slaptus namų teatro vaidinimus, kūrybinio būrelio susirinkimus, taip lavindama meninį gyventojų skonį ir nukreipdama į visuomeninį darbą. Tad Aldonos atsiminimai ne tik atkuria Didžiulių šeimos kasdienybę, bet ir atveria jų idėjinę perspektyvą būti naudingiems visuomenei, suteikia žinių apie Didžiulienės-Žmonos dramų parašymo aplinkybes.

Galimybės mokytis Didžiulių vaikams, ypač dukterims, atsirado Didžiulienei su visais vaikais 1896 m. rudenį persikėlus į Kuršo gubernijos centrą Mintaują (dabartinę Jelgavą). Sumanymas kilo Griezionėlių dvarelyje per

¹ Jonas Šlekys, „Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje. O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė“, in: *Julijonas Lindė-Dobilas: mokslinės konferencijos „Literatūros esmių ir laisvių architektas“*, skirtos Julijono Lindės-Dobilos 130-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sudarė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 163–218.

1895 m. Kalėdas apsilankius Mintaujos lietuviams: senųjų kalbų mokytojai Jonui Jablonskiui, kandidatui į teisėjas Motiejui Čepui bei gimnazistui Antanui Kvedarui. Šio susitikimo iniciatorius Čepas prisimena itin viliojusią turtingą šeimininko biblioteką bei „prašmatnią dainininkę Liudą Didžiulienę, rašančią lietuviškai Tilžės spaudai mažus kūrinėlius“². Viešint kilo sumanymas su visais aštuoniais vaikais (iš viso gimė devyni, bet sūnus Stanislovas mažas mirė nuo meningito komplikacijų) persikelti į Mintaują. Planuota, kad Kuršo mieste Didžiulienė laikys bendrąbutį ir taip pakeis į Revelį (dabartinį Taliną) išsikelti priversto Jablonskio šeimos kultūrinį saloną. Jo šeima, kaip lietuviybės židiny, 1889–1896 m. traukė vietinius lietuvius inteligentus: šventadieniais Jablonskių namuose „kultūringoms pramogoms“ rinkdavosi vyresniųjų klasių gimnazistai, ne tik skaitė, mokėsi lietuvių liaudies dainų, bet ir vaidino; čia 1894 m. vasarą įvyko ir varpininkų suvažiavimas.

Lietuvių istorijai Mintauja svarbi kaip nemažo būrio būsimų tarpukario žymių veikėjų mokymosi vieta. 1894–1895 m. čia kunigavusio Juozo Tumo-Vaižganto tvirtinimu, mieste carinis režimas buvo kur kas silpnesnis nei lietuviškose gubernijose, be to, mokyklos turėjo laisvų vietų (lietuviškų gubernijų gimnazijos buvo perpildytos). Pasak Tumo, XIX a. pabaigoje per 50 proc. Mintaujos gimnazijos mokinių suvažiavo iš lietuviškų gubernijų³. Čia mokyklą baigė Antanas Smetona, Vladas Požėla, Jonas Yčas, Petras Avižonis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, seserys Sofija ir Jadvyga Chodakauskaitės,

Vytauto Didžiulio atvirlaiškis Liudvikai Didžiulienei-Žmonai su Mintaujos vaizdu, 1907 m. VŽM, d. 2065

² Motiejus Čepas, *Apie žymųjų kalbininkų Joną Jablonskį ir jo artimuosius bei gimines*, parengė Teodora Katilienė, Vilnius: Žaltvykslė, 1992, p. 13.

³ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Lietuvių kultūros centrai“, in: Idem, *Raštai*, t. 12: *Publicistika, 1925–1928*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 290.

Vincas Mickevičius-Kapsukas, Konstantinas Jasiukaitis ir kiti. Natūralu, kad esant poreikiui moksleivius dažnai apgyvendindavo šeimos, kurių vaikai mokėsi šiame mieste (pavyzdžiui, keletą metų bendrabutį čia laikė ir Marija Joana Chodakauskienė, kurios trys vaikai – dukterys Sofija, Jadvyga ir sūnus Tadas – mokėsi Mintaujoje)⁴, kambarius moksleiviams nuomojo Jablonskiai, Čepas atsiminimuose mini ir lietuvės Repečkienės bendrabutį sodžiaus vaikams gimnazistams⁵. Įsikūrusi Mintaujoje, Didžiulienė išties tapo, kaip pati prisimena, *matka litwinów*⁶ – įkurtas bendrabutis virto lietuvių traukos vieta su vakarėliais-spektakliais, literatūriniu rateliu, o apsigyvenus Vincui Mickevičiui-Kapsukui – ir politinės veiklos židiniu.

Aldona Didžiulytė patenka į būrį inteligenčių, brendusių dar lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu, o aktyviausiai veikusių po 1904–1905 m. Šiai kartai priskirtume ir Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę (1886–1958), ir Oną Pleirytę-Puidienę (1882–1936). Būtent šios kartos moterims plačiau vėrėsi ir išsilavinimo galimybės – amžių sandūroje mokslo vis dažniau siekė ir valsietės, ir miestietės⁷. Nepaisant didėjančių galimybių, Didžiulių apsisprendimas išmokslinti visus savo vaikus, neaplenkiant mergaičių, tuo metu vis dar buvo išskirtinis. Aptardamos netikėtai atsiradusią progą mokytis, seserys Didžiulytės savo aplinkoje dar neturi ryškių moteriškų asmenybių, kurio-
mis galėtų sekti („Mes mokysimės, mokysimės! Būsime kaip Čepas, Vainė-
kis, Kvedaras... Ar kaip Landsbergio dukterys, kurios jau mokosi...“⁸). Olgos Mastianicos tyrimas atskleidė, kad naujos nuostatos dėl moterų mokymosi visuomenėje sklido labai palaipsniui, o tautinio atgimimo ideologija mo-
ters išsilavinimą pirmiausia traktavo kaip tautinį švietimą, siūlydama prie-
šintis valstybiniam švietimui ugdant mergaites namuose⁹. Net Didžiulių
artimieji, labiausiai išsilavinęs to meto visuomenės luomas – bajorai, ne vi-
sada suprato Stanislovo ir Liudvikos Didžiulių pasiryžimą į Mintaują keltis
su visais vaikais. Didžiulytės atsiminimuose užfiksuota, kaip šį sprendimą
vertino tėvo motina, jos močiutė Bogumila Vitkauskaitė-Didžiulienė-Saga-

⁴ *Nepriklausomų valstybių – Lietuvos ir Latvijos – kūrėjai Mintaujos gimnazijoje*: parodos knyga, sudarė Virginija Šiuikščenė, Birutė Lukošiuotė, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2016, p. 41.

⁵ „M. Čepo atsiminimai apie Didžiulių šeimą“, LVA, LKP, Nr. 17388, ap. Nr. 1, b. 29, l. 10.

⁶ Liudvika Didžiulienė-Žmona, „Ką aš beatmenu (rokiškiuojant)“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1: *Beletristika, dramaturgija, atsiminimai ir publicistika*, parengė Milda Telksnytė, Vygasdas Račkaitis, Vilnius: Pradai, 1996, p. 455.

⁷ Meilė Lukšienė, „Keliai keletai į inteligentes“, in: Eadem, *Jungty*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 421, 444.

⁸ Žr. šios knygos p. 349–350.

⁹ Olga Mastianica, *Pravėrus namų duris: Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 206.

Liudvikos Didžiulienės-Žmonos pensionato gyventojai Mintaujoje. Iš kairės: Vytautas Didžiulis, Vanda Didžiulytė, B. Šemfeldas, S. Gudavičius, I. Šemfeldienė, J. Sadauskas. Prie pianino: L. Šemfeldas, Liudvika Didžiulienė-Žmona, L. Šemfeldaitė, Kostė Avižonytė (Petro Avižonio sesuo), Elzė Veikšaitė (Žemaitės anūkė), apie 1909 m. VŽM, f. 1693

tauskienė: „Bobutė kai kada iškalbėjo mamutei, kad mokina dukteris ‚czytac i pisac‘, o nemoko austi, verpti, jei ir moko, tai per mažai. (Kai jau važia-vom Mintaujon, tai mamutei dar labiau priekaištavo, kad leidžia dukras vis tik ‚czytac i pisac‘ – kam joms tat reikalinga?)“¹⁰

Mintaujoje Didžiulienė-Žmona bendrabutį laikė 1896–1907 m., gimnazi-joje mokėsi visi aštuoni jos vaikai, įgydami pagrindus tolesniam lavinimuisi. Nors Didžiulių biografijos rodo, kaip sudėtingai buvo pasiekiamas tolimes-nis mokslas, didžiuma Liudvikos ir Stanislovo vaikų įgijo profesiją, tapo tarpukario Lietuvos inteligentais, buvo visuomeniškai aktyvūs: dalyvavo spaudoje, rašė, organizavo kultūrinę veiklą. Vyriausioji duktė Ona Dorpate (dabar – Tartu) baigė akušerijos kursus, ištekėjo už gydytojo Adomo Ske-terio ir Lietuvoje vertėsi akušerės praktika. Emilija, kurią sesuo Aldona po vaikystės traumos prisimena buvus silpną nervų, baigusi gimnaziją grįžo

¹⁰ „A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje“, LYA, LKP, Nr. 17388, ap. Nr. 1, b. 8, l. 50.

Didžiulių šeima su svečiais Griežionėlėse. Pirmoje eilėje iš kairės Emilija Didžiulytė ir Vandytė Mickevičiūtė, antroje eilėje – Michalina Didžiulytė, Liudvika Didžiulienė, Aldona Didžiulytė, Antanas Purėnas, trečioje eilėje – Vytautas Didžiulis ir Jurgis Elisonas, 1910 m. VŽM, f. 1362

namo padėti tėvui šeimnininkauti. Aldonos atsiminimuose dažnai minima Vanda baigusi gimnaziją įstojo į Berno universiteto Filologijos fakultetą, bet ištekęsusi už Vinco Mickevičiaus-Kapsuko, mokslų netęsė, grįžo į Lietuvą. Vyrą suėmus, buvo areštuota, bet pabėgo, Peterburge baigė meno mokyklą, dantų gydytojų kursus. Vėliau išsiskyrusi su vyru, ištekėjo už Jurgio Albrechto, grįžusi į Lietuvą, Panevėžyje vertėsi stomatologija, rašė poeziją. Michalina po gimnazijos Peterburge dar baigė pedagoginius kursus, tada kurį laiką mokytojavo, 1912 m. kartu su seseria Vanda išvyko į Jaltą, 1916 m. kaip ir sesuo įgijo dantų gydytojos kvalifikaciją. Į Lietuvą sugrįžo tik 1933 m., gyveno Panevėžyje, vėliau Anykščiuose, kur dirbo dantų gydytoja. Vytautas baigė Peterburgo universiteto Gamtos ir matematikos fakultetą (studijavo biologiją), Rokiškyje, Biržuose dirbo mokytoju, bendradarbiavo spaudoje. Antanas 1904–1905 m. Maskvos universitete studijavo istoriją ir filologiją, tačiau Didžiulių šeimą represavus už dalyvavimą Rusijos 1905–1907 m. revoliucijoje,

su tėvu ir broliu Vytautu buvo ištremtas į Sibirą. Pabėgęs 1912–1914 m. Krokuvos universitete studijavo mediciną, 1918 m. grįžo į Lietuvą, Panevėžyje visą gyvenimą dirbo Raudonojo Kryžiaus ligoninės vyriausiuoju gydytoju, tuo pat metu aktyviai dalyvavo kultūrinėje miesto veikloje. Brolis Algirdas Severinas susirgęs nebaigė gimnazijos, kurią laiką Vilniuje dirbo Petro Vileišio spaustuvėje raidžių rinkėju, grįžęs iš tremties 1911 m. buvo mobilizuotas į kariuomenę, tačiau atlikęs privalomąją karinę tarnybą nebepaleistas, nes buvo laukiama karo pradžios. 1916 m. žuvo mūšyje.

Aldonos mokslai prasidėjo namuose drauge su besimokančiais vyresniaisiais broliais ir seserimis. 1896 m. ji įstojo į privatų Dorotėjos vardo mergaičių pensioną. Keturmetė *Dorothea Töchter Schule*, kasdienėje kalboje mokinių praminta tiesiog *Dorotejka*, buvo savotiška progimnazija – ją baigusios mergaitės galėjo stoti į vyresnę gimnazijos klasę, nors su gimnazija mokymo programos nebuvo iki galo suderintos:

Tai tokia lyg ir progimnazija vadinama „Dorotejšulė“. Kažkada kažkokia baronesė-turtuolė paskyrusi prieš mirsiant didelius turtus neturtingom mergaitėm mokyti. Jos kapitalas padėtas į banką, o iš nuošimčių išlaikoma mokykla. Programa jos skaitoma užbaigta – keturių klasių, su pagreitinta programa ir vyraujančia vokiečių kalba. [...] Programa su gimnazija nesueina ir norint iš pirmos tokios klasės – neįstosi į gimnazijos antrąją, nes reikės kitų dalykų daugiau pasimokyti. [...] Beje – į tą mokyklą stojant nežiūrima buvo amžių – į pirmą klasę, greta su mažutėmis aštuon-septynmetėmis vokietukėmis lankė pirmąją klasę ir didelės, trylikos-keturiolikos metų paauglės – latvaitės. Rusiukių buvo mažai, daugiausia biednesnės sentikių dukros, o taip vadinamų „katalikių“ lenkaičių ir lietuvių visai nedaug, ypač lietuvių mažai. Į tą mokyklą stodavo daugiau iš biednuomenės, kurių daugiau progimnazijos negalėjo tėvai leisti, nors toje mokykloje už mokslą mokestis buvo daugiau kaip perpus mažesnis negu gimnazijon.¹¹

Baigusi *Dorothea Töchter Schule*, Aldona įstojo į trečią mergaičių gimnazijos klasę, baigė ir specialiąją aštuntą pedagoginę klasę, suteikdavusią teisę mokytojauti. Tolimesnius mokslus komplikavo Rusijos 1905–1907 m. revoliucija, kurioje dalyvavusi Didžiulių šeima buvo represuota (tėvas Stanislovas su dviem sūnumis ištremtas į Sibirą). Porą metų mokytojavusi Aldona įstojo į gailėstingųjų seserų kursus Šiauliuose, tačiau kilus karui mokslus teko nutraukti; pakviesta tuo metu Maskvoje studijavusio brolio Vytauto, 1914 m.

¹¹ *Ibid.*, I. 260.

Maskvoje baigė medicinos seserų kursus, dirbo įvairiose ligoninėse, 1915–1918 m. studijavo Maskvos Alfonso Šaniavskio liaudies universiteto Aukštųjų moterų kursuose Istorijos-filologijos fakultete. Kaip įsitikinusi komunistė, 1919 m. grįžo į Lietuvą dirbti partinio darbo (kurį laiką buvo žurnalo *Švietimo reikalai* redaktorė, LSSR švietimo liaudies komisariato kolegijos narė). Atsikūrus nepriklausomai Lietuvai, dėl savo ir vyro tapytojo Antano Kazanavičiaus pažiūrų bei pagrindinės komunistinės veiklos teko dažnai keisti darbo vietą: 1920–1922 m. mokytojavo Šeduvoje, Ramygaloje, 1924–1925 m. Panevėžio mokytojų seminarijoje. 1926 m. netekus darbo, apsigyveno tėviškėje – Griežionėlių vienkiemyje. 1929 m. vyrui gavus buhalterio darbą „Maisto“ bendrovėje Klaipėdoje, persikėlė ten, ketvirtame dešimtmetyje su vyru ūkininkavo jo tėviškėje, Dideliškio vienkiemyje (Obelių valsčiuje). 1940 m. pasikeitus politinėms aplinkybėms, apsigyveno Vilniuje, įsidarbino LSSR švietimo liaudies komisariate vaikų namų inspektore, Antrojo pasaulinio karo metais kalėjo, o po karo 1946–1957 m. dirbo Mokslų akademijos bibliotekoje.

Nuo ankstyvų metų turėjusi potraukį dailei, Didžiulytė tapybos pagrindus gavo iš sutuoktinio Antano Kazanavičiaus, su kuriuo civilinę santuoką sudarė 1918 m. Maskvoje. Jo skatinama, nemažai tapė, abu su vyru lankė Juozo Zikaro dailės studiją Panevėžyje, surengė asmeninių parodų. Visgi ryškesnį pėdsaką Didžiulytė paliko kaip vaikų rašytoja – išleido per 20 prozos, dramaturgijos ir poezijos knygelių vaikams, dažnai su pačios iliustracijomis. Deja, neišnaudojo visų savo kūrybinių galimybių. Gyvenimo pabaigoje prisimindama vaikystės metus yra atsidususi: „[V]yresnieji spėliojo būsiant mane poete, rašytoja. Jie apsiriko: nieko iš manęs neišėjo...“¹²

Rašyti atsiminimus apie vaikystę ir mokslo metus Didžiulytė-Kazanavičienę paskatino Broniaus Pranskaus tuo metu rengta motinos Didžiulienės-Žmonos kūrybos rinktinė *Atgajėlė* (išleista 1957), kurioje publikuotas ir Didžiulytės tekstas „Mano motina (iš atsiminimų)“¹³. LYA saugomi atsiminimai (305 mašinraščio lapai) apima ankstyvą jos vaikystę Griežionėlių dvare bei mokslo metus Mintaujoje (apie 1891–1907). Atsiminimai rašyti tikintis ateityje juos suredaguoti: „Nekartosiu čia to, ką rašiau motutės „Žmonos“ Didžiulienės rinktinės „Atgajėlė“ gale, nes nėr prasmės du kartu tą patį rašyti. [...] Užsimojau šiuos atsiminimus užfiksuoti, nes jau antrą kartą persirgau

¹² *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, sudarė Aldona Mickienė, Vilnius: Vaga, 1989, p. 671.

¹³ Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė, „Mano motina (iš atsiminimų)“, in: Liudvika Didžiulienė-Žmona, *Atgajėlė*, sudarė Bronius Pranskus, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 307–357.

labai sunkia[.] vos ne mirtina liga, dėl to taip skubu, nelaukdama, kol ateis nuotaika ar „įkvėpimas“. Pilu iš rankos, kas pakliūva, neskirdama pelų nuo grūdų. Manau: jeigu išgysiu, tai gal spėsiu apdoroti.“¹⁴ Panašu, kad sumanymo autorei įgyvendinti nepavyko.

Didžiulytės-Kazanavičienės atsiminimus sudaro du tekstai. Pirmąjį (l. 1–81) ji pradėjo rašyti 1964 m. rugsėjo 26 d., bet darbas nutrūko dėl ligos. Grįžusi prie atsiminimų maždaug po metų, 1965 m. spalio 28 d. jų ėmėsi iš naujo. Šis antrasis atsiminimų tekstas (l. 82–305) iš dalies persidengia su pirmuoju, tačiau neatlikus išsamios tekstologinės analizės sunku apibūdinti abiejų tekstų savarankiškumą; čia publikuojamos ištraukos iš antrojo atsiminimų teksto, kuris yra išsamesnis, aiškesnės struktūros. Jis autorės suskirstytas į teminius skyrelius („Mūsų šeimos „didieji“ ir „mažieji“ vaikai“, „Mūsų teteliukas“, „Mamutė“, „Mamutės dainos“ ir t. t.), kuriuose chronologiškai pasakojama apie vaikystės kasdienybę Griežionėlių dvare bei šeimos išvykimą į Mintaują, taip pat išsamiai pristatomi mokslo metai Mintaujoje. Prie svarbesnių prisiminimų vis sugrįžtama, papildoma, kartojamasi, yra taisyčių ranka. Čia publikuojami du atsiminimų fragmentai. Pirmajame (skyreliai „Daug nulėmęs svečių apsilankymas“, „Prieš išvykstant į miestą“, „Pirmas „mokslas“, „Pasiruošimas kelionėn“, „Broliai ruošiasi egzaminams“, „Kelionė“) pristatoma Griežionėlių dvaro kasdienybė, mokymasis namuose bei mintaujiškių lietuvių apsilankymas pas Didžiulius, paskatinęs išvykti į Mintaują mokytis. Antrajame fragmente (skyreliai „Aš jau mokykloje“, „Mokykloje“, „Įdomus gyvenimas mūsų bute“, „Ir „rašytoja“, ir „dailininkė“) pristatomas Didžiulytės mokslas mergaičių mokykloje, taip pat kūrybingas lavinimasis Didžiulienės bendrabutyje.

¹⁴ „A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje“, l. 179.

Šaltinio parengimo principai

Šaltinio publikacija skirta plačiajai visuomenei, tad jį rengiant buvo siekiama išsaugoti autentišką Didžiulytės raišką ir neapsunkinti teksto skaitymo. Siekiant pirmo tikslo, tekstas redaguotas minimaliai: palikta autorės rytų aukštaičių patarmės leksika ir dabartinės bendrinės lietuvių kalbos požiūriu nevartotinos svetimybės, netaisyta ir varijuojanti autorės rašyba (pvz. *dziai*, *blužkutė* ir *bliuskutė*). Taip pat palikta ir dėl fonetinės patarmės ypatybės varijuojanti *i/y* bei *u/ū* rašyba, mat Didžiulytė kirčiuotus žodžio kamieno trumpuosius balsius dažnai ilgindavo (*liūdininkas*), o nekirčiuotus trumpindavo (*burelio*, *sviravime*). Nekeista ir atsiminimų rašymo metu įprasta rašyba be *j* (*piaustė*, *piaunamas*). Siekiant neapsunkinti teksto skaitymo toliau apibendrintai išvardijami minimalūs redakciniai taisymai tekste nepažymėti, neišlaikytos ir nežymimos mašinraščio puslapių ribos, nepažymint priimti ir keli pasitaikę gramatinio pobūdžio autorės taisymai ranka. Išnašose puslapio apačioje pateikiami visi tekste minimi asmenys, kuriuos pavyko išsiaiškinti. Taip pat komentuojamos daugiau užtekstinės informacijos reikalingos atsiminimų vietos, išverčiami kitų kalbų intarpai, nurodomi minimi kūriniai.

Toliau pateikiamame sąrašė nurodyti apibendrinti redakciniai taisymai.

1. Taisytos gana dažnos korektūros klaidos: išbraukti pasikartojantys žodžiai; neatspindėti veikiausiai dėl techninių rašomosios mašinėlės ypatybių likę tarpai tarp tam tikrų raidžių derinių (*vilk jo* → *vilkėjo*); atstatytos sukeistos raidės (*garži* → *graži*; *Vadnutė* → *Vandutė*; *mažia* → *mažai*); praleistos ne vietoje atsiradusios raidės (*bnieko* → *nieko*).

2. Tekste atstatyti ar įterpti žodžiai bei jų dalys rašomi laužtiniuose skliaustuose: „Ir mums vėliau teko daug kartų pėstiams keliauti per miškus, miškus – [i] savo Didįjį mišką – jis toks didelis, gražus, samanotas“; „Bijodama, kad svetimi žmonės gali nemokėti paskersti ir [gali] sugadinti skerdieną, pati ryžosi tam sunkiam ir nemaloniam darbui“.

3. Pagal dabartines lietuvių kalbos rašybos taisykles taisyti šie atvejai:

- Žodžių rašymas drauge ir skyrium: *ištolo* → *iš tolo*; *tu jam nepora* → *tu jam ne pora*; *kaikuriuos* → *kai kuriuos*.
- Jei trukdydavo suprasti sakinį, derinti linksniai ir giminės: *jie buvo moksleiviai, studentais, kartais mokytojas, ar baigęs universitetą, kurie naudojami...* → *jie buvo moksleiviai, studentai, kartais mokytojai ar baigę universitetą, kurie naudojami...*; *platūs apykaklės* → *plačios apykaklės*; *kai kuriuose vietose* → *kai kuriose vietose*.

- Suvienodinta tikrinių daiktavardžių rašyba, t. y. vietovardžiai, vardai ir pavardės, švenčių pavadinimai rašomi didžiąja raide (*viešintos* → *Viešintos*; *užgavėnės* → *Užgavėnės*; *naujieji metai* → *Naujieji Metai*).
4. Pagal dabartinės lietuvių kalbos skyrybos taisykles taisyti šie atvejai:
- Tiesioginė kalba: *Mariutė pirmoji pribėgo prie vartelių, atsigręžė triumfuodama*: – „A vot aš! Aš pirmoja! Mane ženysis! Aš būsiu ponja su raudona suknia!“ – → *Mariutė pirmoji pribėgo prie vartelių, atsigręžė triumfuodama*: „A vot aš! Aš pirmoja! Mane ženysis! Aš būsiu ponja su raudona suknia!“
 - Gausiai Didžiulytės vartojamos kabutės neišlaikomos, kai jomis žymimos tarmybės ar pseudonimai.
 - Vienarūšės sakinio dalys: *Būsim mokytos[,] išsilavinusios; Bet ji masino, traukė[,] žadino*.
 - Įterpiniai: *Išsiima[,] būdavo[,] didelius; Nebuvo[,] matyti[,] kitų tarmių girdėjęs*.
 - Derinamieji pažyminiai po pažymimojo žodžio: *kad sudaryti moksleiviams[,] kilusiems iš Lietuvos kaimo[,] vėl panašią sueigos ir susirinkimų vietą; su „matrosišku“ kalnieriumi[,] apsiūtu keliom eilutėm balto šniūrelio*.
 - Sakinio pabaigos skyryba: skyrelių pavadinimuose nededamas taškas: DAUG NULĖMĘS SVEČIŲ APSILANKYMAS. → DAUG NULĖMĘS SVEČIŲ APSILANKYMAS
 - Sudėtiniai prijungiamieji sakiniai: *Jis ją[,] kai buvo, pakalbino; Galbūt buvo koks pakilimas patriotinis prispaustųjų po carišką leteną tautų ir kilo kartu reakcija nustelbimo kitų tautų; Svetys vėl juokėsi ir klausė[,] kokia kalba tas žodis; Bet buvo didžiausias džiaugsmas ir pasididžiavimas[,] kad ir aš mokausi*.
 - Kiti pasitaikę dabartinės skyrybos normų neatitikę atvejai: *Vieną kartą, atvežė* → *Vieną kartą atvežė*.

A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje

Daug nulėmęs svečių apsilankymas

Į mūsų namus tolimieji svečiai lankėsi beveik visados vasarą, nes jie buvo moksleiviai, studentai, kartais mokytojai ar baigę universitetą, kurie naudojo savo vasaros atostogų metu, kad pakeliauti po kraštą ir aplankyti įdomesnes vietas. Kaimiečiai svečiai, tie tai dažniau ir bet koku laiku atėdavo, taipogi arčiau gyvenantieji kaimynai – šlektūnai, nors mažiau įdomūs, bet jei apsilankydavo, [tai] tų laikų ir tų vietų papročių šventėmis atlaisdais („fest“). Atvažiavę į Andrioniškį, Viešintas, Troškūnus į pamaldas, po pamaldų atsilankydavo ir jų tekdavo laukti su vaišėmis, muzika jaunimui pasiūkti, raštu žaidimais, kuriuos labai mėgdavo mūsų tėvas¹⁵. Išsiima, būdavo, didelius susiūtus lapus, rašytiniu būdu sunumeruotus į klausimus ir atsakymus. Svečiai susėdę, jaunimas, atsikvėpdamas nuo šokių, ilsėjosi, kas nors, dažniausiai tėvas, atversdavo lapą, kuris buvo įvardintas „Jakego jestes humoru“¹⁶, ir klausdavo iš eilės svečių, kokį numerį jis pasirenka. Kiekvienas atsakydavo (nepamenu, bene iki 20 num.). O tėvas į kiekvieną numerį atsakydavo to paties nr.-o atsakymu. Buvo atsakymų teigiamo charakterio, bet ir neigiamo ar juokingo. Visi susirinkusieji gardžiai pasijuokdavo, jei pasitaikydavo panašumo į žaidžiančiojo būdą arba visiškai prieštaringo. Kartais ir studentai viešintieji dalyvaudavo tame žaidime. Kartą studentas V-is¹⁷ (kuris vėliau buvo areštuotas) taipogi dalyvavo tame žaidime. Vyresnieji broliai, ar norėdami jam įsiteikti, ar stačiai patys apsiriko, tyliai pašnibždė į ausį: „Prašom rinkti penktą – bus atsakymas „zlotego“¹⁸, t. y. auksinio būdo.“ Bet kai šis paklausė brolių ir ištarė jų patariamąjį numerį, atsaky-

.....
¹⁵ Stanislovas Didžiulis (1850–1927) – lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjas, bibliografas, Liudvikos Didžiulienės vyras, Aldonos Didžiulytės tėvas.

¹⁶ Lenk. *Jakiego jesteś humoru?* = Kaip esi nusiteikęs?

¹⁷ Liudas Vaineikis-Svirplys (1869–1938) – lietuvių visuomenės veikėjas, knygnešys, gydytojas. Vienas pirmojo viešo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“, rodyto Palangoje 1899 m., rengėjų. 1895 m. buvo suimtas dėl lietuviškos spaudos platinimo.

¹⁸ Lenk. *złoty* = auksinis.

mas buvo „zloslivego“¹⁹ (pikto būdo). Studentas tikrai supyko ant brolių ir norėjo nebedalyvauti žaidime. Antras vėl klausimas buvo – „Ko tau trūksta iki visiškos laimės?“ ir kit. klausimai...

Svečių būdavo Užgavėnėms, Naujiems Metams ir kit. šventėms. Bet lietuviai svečiai – studentai – atvykdavo beveik tik vasarą ir jau atvykę svečiuodavos dažniausiai po mėnesį du.

Buvo gili žiema. Sniego prisnigo storiausis sluoksnis. Nepamenu, ar kokios šventės buvo, ir, berods, netikėtai atvažiavo pas mus net visas trejetas svečių. Jauniausias jų buvo baigęs gimnaziją moksleivis – Kvedaras²⁰. Antras – jau seniau pažįstamas baigęs teisėjas – M. Čepas²¹, trečias, vyriausias, jau nebejaunas, Jablonskis²². Svečius kaip visuomet tėvai stengėsi priimti linksmiausia ir įdomiausia. Vyresniems dviems, kurie įdomavosi ypač liaudies senove, dainom, žaidimais, mįslėmis, tėvas sukvietė iš Zebelynų visą pulką moterėlių, kurioms sakė apsirengti tautiniais drabužiais. Svečiai tikrai su dideliu dėmesiu žiūrėjo jų rodomų žaidimų, klausė dainuojamų nesudėtingų, bet labai senoviškų dainų.

Dienos metu Kvedaras norėjo mus pavėžioti rogutėmis. Pirmą kartą gyvenime mane leido išeiti žiemą ant tokio didelio didelio kalnelio „su kepure“ (taip vadinosi, nes viršūnė jo buvo palikta nesuarta ir jis atrodė lyg kepurėtas), kuri vadinome „kalneliu rugienos“, nes kartais ant jo sėdavo rugius. Ir pirmą kartą gyvenime pergyvenau tokį įdomų žaibo greičio leidimąsi rogutėmis į didžiausią pakalnę. Susodindavo mus po du, liepdavo stipriai susikabinti... Tai buvo džiaugsmo ir kryžstavimo, kai rogės nesulaikomai slydo žemyn, net galva svaigo...

Vyresnieji svečiai daugiau kalbėjo su tėvais. Jie tarėsi, posėdžiavo, davė įvairius pasiūlymus, svarstė – galvojo... Nuotrupomis kalbų išgirdome, kad Svirplys tikrai areštuotas, sėdi „už krotų“. Dėl jo daromi rūpesčiai, kad kaip nors išteisinti, išlaisvinti...

Tėvams buvo didelis klausimas užduotas ir paliktas apsisvarstyti ir iki sekančio karto apsilankymo ar laišku duoti galutinį atsakymą. Mat – šalyje prasidėjo didesnis persekiojimas politinių veikėjų. Carinė žandarmerija gaudė draudžiamąją literatūrą, atsišaukimus. Galbūt buvo koks pakilimas

.....
¹⁹ Lenk. *zły* = piktas.

²⁰ Veikiausiai minimas Antanas Kvedaras (1887–1967) – miškininkas, vienas pirmųjų Lietuvos aplinkosaugininkų. Motiejus Čepas mini jį buvus slaptos „Kūdikio“ draugijos Mintaujos gimnazijoje pirmininku. Žr.: Motiejus Čepas, *Apie žymųjį kalbininką Joną Jablonskį ir jo artimuosius bei gimines*, parengė Teodora Katilienė, Vilnius: Žaltvykslė, 1992, p. 8.

²¹ Motiejus Čepas (1866–1962) – lietuvių teisininkas ir visuomenininkas (knygnešys, varpininkas).

²² Jonas Jablonskis (1860–1930) – kalbininkas, lietuvių bendrinės kalbos kūrėjas.

patriotinis prispaustųjų po cariskąja letena tautų ir kilo kartu reakcija nu-
stelbimo kitų tautų, pasireiškimo patriotizmo... Kai kuriuos darbuotojus,
kuriuos įtarė patriotiniame veikime ir kovoje prieš caristinę priespaudą,
areštavo, kitus ištrėmė iš miesto ar šiaip perkėlė į kitą vietą. Sujudimas
plėtėsi. Jauną daktarą Adomą Sketerį²³ iškėlė į Pskovą. Mintaujos gimnazi-
jos mokytoją Joną Jablonskį iškėlė iš Mintaujos į Revelį (dab. Talliną). Pas
Jablonskius Mintaujoje susirinkdavo lietuvių moksleiviai pasiskaityti, pa-
sikalbėti, pasimokyti, kartais gaunamos buvo knygutės bei laikraščiai, ten
tais laikraščiais pasidalindavę, pasikeisdavę. Dabar J. Jablonskiui su šeima
išvykstant į svetimą kraštą, kur lietuvių moksleivių jei buvo, tai labai mažai,
Mintaujos lietuviškas jaunimas pasilikti turėjo be globos vyresniųjų inte-
ligentų, be jų paramos, nebeturėjo kur susieiti pabendrauti, aptarti savo
reikalų, paskaityti ir kit. Tat šiuo apsilankymu svečiai numatė tokį planą:
Didžiulių vyresniuosius vaikus jau laikas leisti į mokslus. Didžiuliai tėvai
dideli patrijotai, veikėjai, liaudies švietėjai. Be savo šeimos, jiems rūpi ir viso
krašto liaudies švietimas, kultūrėjimas, susipratimas. Ar nesutiktų Didžiu-
liai važiuoti su visais vaikais į Mintaują? Vyresniuosius vaikus jau galėsią
ten vietoje parengti, kad galėtų stoti į gimnaziją. Į butą galėtų priimti ir
svetimų suaugusiųjų moksleivių, kad jie čia galėtų tęsti pradėtąjį darbą, kad
pas Didžiulius susirinktų daryti pobūvius, susieigas, pasiskaitytų ir kit... Di-
džiuliams čia buvo didelė problema: iš vienos pusės – vyresniuosius vaikus
jau labai laikas leisti į mokslus. Tėvų gerokai apmokyti, gavę stiprią pradžią
ir pramokę kalbų – lietuvių, lenkų, rusų ir kiek vokiečių, kiek supažindinti
su literatūra, geografija, aritmetika... Bet tai dar mažai. Dar negalėtų būti
liaudies švietėjais, gydytojais, mokytojais ar kita profesija, naudinga visuo-
menei... Tėvai dar prieš kiek laiko galvojo, svarstė, ar verta leisti Vyciuką²⁴
su Antaniuku²⁵ į Andrioniškio „Narodnoje učilišče“²⁶, bet apsigalvojo, kad
neverta. Ar ne geriau būtų juodu leisti į netolimą Panevėžį? Be to, dar ne
taip jau toli buvo Kaunas, Šiauliai, pagaliau ir Vilnius... Bet... Atiduoti dar
nesutvirtėjusius vaikus į svetimų žmonių globą?..

Šitas svečių apsilankymas visiškai padarė perversmą nusistatymuose ir
sviravime... Taip! Dėl bendro labo reikia važiuoti į Mintaują, kad sudaryti

.....
²³ Adomas Sketeris (1859–1916) – gydytojas, visuomenės veikėjas, knygnešys, varpininkas. Onos Di-
džiulytės vyras. Prasidėjus Vaineikio bylai, buvo kaltinamas kaip bendrininkas, lietuviškos spau-
dos platinimo talkininkas. Caro 1902 m. paliepimu dvejiems metams ištrėmtas į Pskovą, bet vėliau
bausmė sušvelninta, leista ją atlikti Kauno gubernijoje.

²⁴ Vytautas Didžiulis (Vytaučiuks, Vyciukas) (1881–1956) – Aldonos Didžiulytės brolis.

²⁵ Antanas Didžiulis (Antaniukas) (1883–1960) – Aldonos Didžiulytės brolis.

²⁶ Rus. народное училище = valstybinė mokykla.

moksleiviams, kilusiems iš Lietuvos kaimo, vėl panašią sueigos ir susirinkimų vietą, kokia buvo iki šiol Jablonskių šeima. Idėjiniai tai buvo būtina, buvo reikalinga... Bet iš kitos pusės... Mesti ūkį, mesti gimtinį namą, visą apystovą, palikti kaimynus kaimiečius, žmones be patarėjų, be knygnešių užėigos... O kaip ūkis? O iš kur lėšos gyventi [su] visa šeima ir dar tokia gausinga – svetimame, tolimame mieste?..

Čia buvo ne vienos valandos apmąstymo, svarstymo reikalas... Bet motina taip panoro pasiimti ant savęs tokį didelį atsakomą darbą – auklėjimo svetimo jaunimo, palaikymo lietuvių moksleivių burelio ir jiems padėti visuo, kuo tik pajėgs! Tai buvo garbinga ir atsakinga perspektyva! Bet ji masino, traukė, žadino... Juk ir savi vaikai ne tik nenukentės, bet bus galimybė juos visus išmoksinti gyvenant pas motiną, po jos priežiūra ir rūpesčiu... Ne! Atsisakyti negalima! Sunkus ir vargingas tat žygis, bet atsisakyti – ne!.. Ir svečius išlydint motina jau beveik davė sutikimo žodį. Čepas jautėsi laimingas: jis jau vos pažinęs motiną, pajautė jai didelę pagarbą ir pasitikėjimą, buvo taipogi liūdininkas jos pasiaukojamo važiavimo į susirinkimą slaptą, kuomet namuose paliko pulkelį mažų vaikų, o pačią mažiausiąją, dar visiškai kūdikį, ant rankų pasiėmė su savim, ir vyresnį Vytaičiuką, kad ją pasaugotų... Jei būtų susektas susirinkimas ir areštuoti dalyviai, tai mažąją dukrelę jai leistų pasiimti su savim į kalėjimą...²⁷ Taip! Čepas tikėjo į Didžiulienės pasiaukojimą ir „išvežimą“ sunkaus uždavinio! Jis ir padavė kitiems mintį – būtent čia, pas Didžiulius, kreiptis – rasti išeitį iš padėties. Taip! Tie žmonės tikrai, jei ne patys pasiaukos, tai suras ką nors, kas galės šitą sunkų uždavinį vykdyti...

Svečiai ruošėsi kelionėn atgal jau ramūs – tikslas jau arti pasiekimo: Didžiuliai su entuziazmu išklaušė reikalą ir visa širdimi pritarė būtinam reikalingumui nepalikti vienu moksleivių, suteikti jiems sąlygai sveikai lavintis ir ruoštis į didelį darbą baigus mokslus.

Svečiams išvažiuojant, kaip visuomet čia įprasta, buvo daug rūpestingos ruošos. Mamutė rūpinosi apie gerą, stiprų, sotų ir skanų pusrytį ir indėlius kelionėn, tėvas leido pasiskolinti keletą retų knygų. Labai nuoširdžiai atsisveikino, tik kad nebuvo gyvų gėlių idėti, kaip čia įprasta buvo... Labai nuoširdžiai atsisveikino ir atsisveikinant jau matėsi, kad bus liūdna svečiams

²⁷ Su Didžiuliais Motiejus Čepas buvo susitikęs slaptame lietuvių suvažiavime: „Prieš pora metų – abudu – vyras ir žmona su vaikučiais – bene 10 metų berniuku Vytuku ir 4 metų mergyte Aldute – dalyvavo slaptam pirmajam kauniečių lietuvių suvažiavime lietuvių spaudai remti, kuris įvyko daktaro Jono Šliūpo tėviškėj, Rakandžių viensėdijoj, prie Kuršėnų geležinkelio stoties.“ Motiejus Čepas, *op. cit.*, p. 14.

išvažiavus, kad butas pasidarys tartum tuščias... O kiek dainų buvo išdai-
nuota su visais vakarais, kiek įdomių dalykų pripasakota! Vaikai labiausiai
įprato prie jaunesniojo svečio – Kvedaro, kuris juos ir rogutėmis pavėžiojo,
ir visokių „baikų“ pripasakojo. Jis buvo jaunatviškas ir mažai kur tebuvęs.
Nebuvo, matyti, kitų tarmių girdėjęs, be savo kaimo lietuviškos tarmės. Iš-
girdęs vaikus tariant kokią žodį jam negirdėtą ar prielinksni vartojant vie-
tinės tarmės, stebėjosi, juokėsi ir tuoj pat kartoj kitiems svečiams ar liepė
vaikams patiems pasakyti, kaip jie sako. „Vaikai, – kalbino jis, – kur mes
atvažiavom?“ – „Tamstos atvažiavot Griežionys.“ – „Kur mes viešėjom?“ –
„Par mum.“ – „Par mum! – juokėsi ir pamėgdžiojo Kvedaras: – Ar girdite? –
kreipėsi jis į kitus svečius, – jie sako ‚par mum‘. Per mum pervaziavo galima
sakyti, o kaip gi mes ‚per jum‘ galėjom pervaziuoti?“ – kvatojosi. Paskum vėl
iššaukė iš vaikų atsakymą, klausdamas: „Ar dar atvažiuoti čia?“ – „Prašom,
prašom atvažiuoti“, – prašė vaikai. „O pas ką!? Kur atvažiuoti?“ – provokavo
jis. „Unt mum!“ – vėl nuoširdžiai prašė vaikai. O svečias vėl juokėsi: „Štai
kaip jie kalba! Kaip kalba: kaip gi tai ‚Unt mum‘? Gali tik žvirblis nutūpti
,ant šakos‘. O mes atvažiuoti galim ‚pas jus‘... Išgirdęs žodį „bridkas“, links-
masis svetys vėl juokėsi ir klausė, kokia kalba tas žodis. Tuomet ir tėvai at-
kreipė dėmesį, kad vaikai kalba gana gadinta žargonu kalba... Bet nė vaikai,
nė tėvai nepyko ant linksmojo svečio, dar, priešingai, pamėgo jį...

Svečiai atsiveikino su visais labai nuoširdžiai. Buvo palydėti tik iki var-
telių nušluotu ir smėliu pabarstytu takeliu į pakalnėlę. Nekantrus žirgelis
jau prunkštė įkinkytas į patogų važį. Mamutė teiravosi, ar neatsegtas rogėse
kvartūkas – odinis su šiltu pamušalu uždangalas, kad kojos nešaltų. Siūlė
iki stoties pasiimti kailinius apsigaubti ar burką apsisiausti. Išvažiavo į šaltį
svečiai, sušildyti malonių priėmimu, motinišku rūpinimusi ir geromis vil-
timis...

Žiemą dar buvo laiko apsisvarstyti iki sekančio rudens – mokslo metų
pradžios. Jau nutarimas buvo padarytas: važiuos motina su vaikais, o vė-
liau ir tėvas. Baigęs ūkio darbus prieš žiemą, susitvarkęs ir sulaukęs žinią,
kad mamutė jam surado ten vietą. O mamutė laikys butą moksleiviams ir
gyvens draug su visais vaikais. Vyresnieji vaikai per vasarą pasiruoš prie eg-
zaminų. Greičiausiai atvažiuos koks moksleivis.

Prieš išvykstant į miestą

Vaikai gana greit pamiršo apie dideles permainas, kurios laukė jų namų gyvenime. O tėvai laikas nuo laiko tarp savęs užvesdavo kalbą, tardavosi tais ir kitais klausimais. Berniukams reikėjo naujų garnitūrų miestui ir egzaminams. O ir kitiems vaikams kelionėj reikėjo naujų drabužėlių. Bet apie mažuosius pasirūpins pati mamutė. Berniukams ir tėvui apsiūti pakvietė iš Anykščių kriaucių Boruchą su pagelbininku Faifke. Kartais ateidavo laiškai iš buvusių svečių ir jiems tekdavo atrašyti... Šiaip dienos ėmė slinkti paprastai vaga. Dieną – darbas, rytą – kūlimas. Keldavos į kūrą net Antaniukas, Misiutė²⁸... O vakarais prie šviesos ir plunksnų plėšymo ilgos, įdomios mamutės pasakos... Sutemus, dar šviesai nedegant – dainos arba linksmos, tėvo mėgiamos: „Paukštutė lakštutė, o kur tu tupėjai“ ar „Kikili kikili laibakoji, kur tamsią naktelę naktavojai“, ar vėl „Oj jūs susiedai, mieli susiedėliai, pasakykit jūs man tiesą, iš kokios vietelės?“ Kartais – mamutės mėgiamas liūdnas: „Teka saulė už beržyno“, „Po tuo goju, po žaliuoju“, „Kad aš pavirsčiau pilka gegutėle“... O kai kada, šventėm, kai ne taip visi nuvargę, ir rimtas, sunkias: „Kalnai keltuoti, pakalnės nuplikę“, „Kaip širdį skauda, kaip neramu buvo“, „Lietuvėlė mano, motinėle mano“, „Kur banguoja Nemunėlis“, „Sudiev, Lietuva, man linksmas buvo“...²⁹ ir daug kitų turiningų, gaudžių ar rimtų dainų.

Vandutė³⁰ kartais, prisiminus svečius ir naują jų projektą, kalbėdavo: „O gerai, ot gerai bus, jei mes važiuosim Mintaujon, miestan. Mes mokysimės, ne tik berniokai, bet ir mes, mergiotės, būsime mokytos, protingos, daug mokėsime, būsime naudingos... O jeigu ne, jeigu negalėsime išvažiuoti, tai kas iš to? Mes, kai suaugsim visai, būsime tokios kaip Vaišviliūčios, Šimkavišiūčios ir kitos šlekčiunkos... Mokėsime virti, austi, apsirengsim, svečius bovysime, o nieko gero nežinosime... Ot būtų nuobodu! O seniau norėjo tik brolius mokyti, o mes paliktume prastos, nemokytos šlekčiunkos... Ne! Mes mokysimės, mokysimės! Būsime kaip Čepas, Vaineikis, Kvedaras... Ar kaip

²⁸ Michalina Didžiulytė, vėliau Ševeliovienė (Misiutė) (1884–1973) – Aldonos Didžiulytės sesuo.

²⁹ Antanas Baranauskas palaikė draugiškus ryšius su Didžiulių šeima, lankydavosi, susirašinėjo, krikštijo vieną dukterį. Prisiminimuose Didžiulienė-Žmona mini, kad dainuodavo jo eiles: „Dažnai dainuodavom draug jo dainas. Labai džiaugdavos išgirdęs, jog aš kai kuriom jo dainom naujas melodijas parinkau; rodės jam gražios ir atitinkamos.“ Liudvika Didžiulienė-Žmona, „Ką aš beatmenu (rokiškiuojant)“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1: *Beletristika, dramaturgija, atsiminimai ir publicistika*, parengė Milda Telksnytė, Vygandas Račkaitis, Vilnius: Pradai, 1996, p. 445.

³⁰ Vanda Didžiulytė (vėliau Mickevičienė, Albrechtienė) (Vandutė) (1881–1941) – Aldonos Didžiulytės sesuo.

Landsbergio³¹ dukterys, kurios jau mokosi...³² Mes jų nepažįstam... Bet dėdė Čepas įsakinėjo, kad Landsbergių keturios dukterys, vienas sūnus³³. Tas dar nedidelis... Ir Jablonskis Aldunei³⁴ ir Algirdžiukui³⁵ sakė: „Ir pas mane tokių pipirų yra...“

Pirmas „mokslas“

Gyvenimas vienkiemyje, atrodė, vėl įėjo į savo vagą. Svečiams išvažiavus, „naujieji kambariai“ vėl ištuštėjo. Svečių miegamajam kambarį nuo lovų buvo nuimti patalai, išvėdinti, sukrauti į didįjį kuparą, mamutės kraitinį, kuris stovėjo didžiausio priesienio pasieny. Kambariai būdavo rečiau kūrenami ir juose būdavo gana šalta. Visa šeima vėl susiglaudė keturiuose „senuose“ kambariuose, o vakarais visi prie lempos vienam didžiajam kambariui, jei tik tėvas ar mamutė neturėjo kokio skubaus rašymo – tuomet jie užsidarydavo tėvo „bibliotekoje“ ir rašė prie kitos lempos. Vaikai po senovei – didieji dirbo, mažieji žaidė, o pagrižę iš darbo mokėsi, apsėdę stalą. Visi mokėsi, net ir Algirdžiukas, ir aš ėmiau mamutei sukti galvą, kad ir mane mokyti. Maža dar buvau. Mokyti ne laikas. Bet kad aš, prisiklausiusi iš vyresniųjų, jau pramokau ir kalbėjau atmintinai keletą eilėraščių, o kartais ir man nesuprantamais, kalamais Antaniuko lenkiškos gramatikos pavyzdžiais – „mąka“, „ręka“³⁶. Tėvai pasitarę nutarė ir man kartu su Algirdžiuku parodyti elementoriuje vieną kitą raidę. Išmoksiu – gerai, neišmoksiu, ir tai nieko blogo, dar turinti daug laiko... Lietuviškas Aišbės elementoriukas³⁷ buvo labai mažiukas ir sunku iš jo mokyti sulig naujos sistemos – garsinės, tat pradėjo mus „mokyti“ iš lenkiško Promyko³⁸, tuo metu laikomo pačios naujosios sistemos garsinio metodo. Vėliau, kai tik pramoksime skaityti,

³¹ Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis (1852–1916) – lietuvių dramaturgas, publicistas, teatro veikėjas.

³² Iš tiesų visos Landsbergio-Žemkalnio dukros išsilavino ir įgijo profesiją: Stanislava Landsbergytė (1883–1937) – mokytoja; Sofija Landsbergytė (vėliau Jablonskienė) (1886–1974) – matematikė; Gabrielė Landsbergytė (vėliau Kukutienė) (1888–1957) – mokytoja; Jadvyga Landsbergytė (vėliau Gurevičienė) (1890–?) – odontologė.

³³ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis (1893–1993) – inžinierius, architektas, jauniausias Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio sūnus.

³⁴ Aldona Didžiulytė (vėliau Kazanavičienė) (Aldunė) (1888–1968) – šių atsiminimų autorė.

³⁵ Algirdas Didžiulis (1887–1916) – Aldonos Didžiulytės brolis.

³⁶ Lenk. *mąka* = miltai, *ręka* = ranka.

³⁷ [Antanas Kriščiukaitis-Aišbė], *Naujas elementorius: Vaikams dovanėlė*, parašė A-iš-B, 1895, [Tilžė].

³⁸ Turimas galvoje vienas iš kelių lenkų rašytojo, leidėjo, švietėjo Konrado Prószyńskiego (1851–1901), pasirašinėjusio Kazimierzo Promyko slapyvardžiu, elementorių.

įsisavinsime skaitymo mechanizmą, tuoj lygiagrečiai ir mokys gimtąją kalbą, lietuviškai iš Aišbės elementorių, kurio keistoką pavadinimą autoriaus tėvas iš karto iššifravo mums, kad tai esą Kriščiukaitis³⁹, bet pavardės savo nenorėjęs dėti. O Aišbė reiškė sutrumpintą – pirmosios raidės vardo ir pavardės – Antanas (Kriščiukaitis) iš Būgnų (pavadinimas jo gimtojo kaimo). (Kai vėliau kažkurią vasarą buvo atsilankęs pas mus Antanas Kriščiukaitis, mes, vaikai, prie tėvo jam paaiškinom, kad žinome, jog jisai parašęs lietuvišką elementorių.)

Mokytiis nebuvo sunku. Parodydavo iš karto po tris raides ir jau nebebuvo sunku iš jų perskaityti žodžius ir net sakinius, juo labiau kad žodžiai buvo parašyti po žinomais paveikslukais: „Ul, ule, lala (lalia – lenk.⁴⁰) ile, uli“ ir t. t. Viskas suprantama, tik labai ilgai negalėjau įsisavinti visiškai beprasmių „el“, nes ji nieko man nesakė... Bet buvo didžiausis džiaugsmas ir pasididžiavimas, kad ir aš mokausi. Tėvai kartais teiravosi, ar man galvutė neskauda, leisdavo daug bėgioti, prie knygos tik vos po keliolika minučių. Bijoj, kad neapsirgčiau kaip Stasiukas uždegimu smegenų. Juk jis pradėdamas mokytiis taipogi labai ėmėsi, suprato viską, bet gal tat ir pakenkė...⁴¹

Ne! Aldutė nesirgs uždegimu smegenų. Jos niekas neverčia, ji pati griebiasi skaityti, lenktyniauja su vyresniu už save Algirdžiuku, linksma, nesi-skundžia... Tegu sau mokosi, išmoks iš anksto, vėliau nereikės!..

Pasiruošimas kelionėn

Atrodė, kad jau viskas užmiršta, kad svečių apsilankymas buvo lyg koks sapnas, kuris praėjo ir užsimiršo... Bet ne! Kartas nuo karto tai kuris iš tėvų užsimindavo apie būsimą gyvenimą mieste ir svarstė praktiškus klausimus, tai Vandutė džiaugsmingai sušukdavo: „O mes važiuosim miestan, mes mokysimės, būsim mokytos, išsilavinusios, gal daktare, gal mokytoja – ne tokios kai[p] mūsų kaimynės ar tolimos giminaitės – Ancia ir Basia Dydziulovny arba Šimkavičiūčios, Scholia Ivanauskaitė... Būsma mes kaip dėdė Čepas! Aš būsiu visai tokia kaip dėdė Čepas! „O mane dėdė Čepas žadėjo apsiženyti. Sakė: „Būsi ponija su raudona suknia.“ Čia jau Vandutė ėmė ginčytis: „Tu dar maža, jam ne pora.“ – „Ir tu jam ne pora!“ – ginčijos seserys, o Mariutė, pusmergėlė, o kartais ir piemenėlė, kuri draug bulbes skuto, karves melžė,

³⁹ Antanas Kriščiukaitis-Aišbė (1864–1933) – lietuvių rašytojas, vertėjas, teisininkas.

⁴⁰ Lenk. *lalka* – lėlė.

⁴¹ Aldonos brolis Stanislovas Didžiulis (1886–1893) mirė nuo smegenų uždegimo komplikacijų.

ėmė tvirtinti, kad kaip tik ją ženysis tas svečias su auksiniais guzikais. Jis ją, kai buvo, prakalbino ir paglostė. „Nu tai einam burti!“ – sugalvojo Vandutė. Einam ant gonko ir bėkim pakalnėn iki vartelių. Kuri pirmiausia pribėgs, tą ir ženysis dėdė Čepas. Visos trys viena per kitą nuskubėjo į gonką, pasileido takeliu į pakalnėlę. Mariutė pirmoji pribėgo prie vartelių, atsigręžė triumfuodama: „A vot aš! Aš pirmoja! Mane ženysis! Aš būsiu ponია su raudona sunknia!“

O kartais ateidavo laišakai nuo kurio nors iš tų svečių ir vėl tėvai tarėsi, kalbėjosi...

Mamutė kartą paklausė mergyčių, kokių suknyčių jos norėtų kelionėn ir dėl Mintaujos. „Karaliaučinių! Karaliaučinių! – šaukė vienos per kitas. – Karaliaučinių, kaip Viciuko Koscialkauskiuko⁴² ir dar su gelsvom kryzom aplink kaklą. Kad visai taip, kaip pas Viciuką! Jam taip derėjo! Jis toks miestiškas atrodė!“ („Karaliaučinis“ – griežioniškai nežinia iš kur [taip] išmoko vadinti tamsiai mėlyną spalvą, o kryza, tai plačios apie kaklą rauktos apykaklės.) Praeitą vasarą Viciukas dažnai atbėgdavo su Mėliusiu⁴³ arba vienas. Jis vilkėjo palaidinuke ir trumpom kelnytėm tamsiai mėlynos medvilninės medžiagos. Apie kaklą buvo apraukta gelsvų mezginių plati apykaklė. Ir mums visiems atrodė, kad nieko gražesnio nebegali būti, nes mums visiems Viciukas labai patiko – toks linksmas linksmas apskritaveidis, nors ir šveplas, bet jam tas šveplumas tiko...

Mamutė paklausė mergaičių pageidavimo. Vieną kartą atvežė iš Anykščių visą štuką tamsiai mėlynos medvilninės medžiagos ir daug aršinių gelsvų, plačių mezginių. Žadėjo kada pasikviesti talkon tetulę Eliutę⁴⁴, kad pasiūtų mums visoms suknytes kelionei...

Įvairių atsargų maisto, kumpių, dešrų ir kitokių dalykų mamutė ruošė šįmet daugiau ateinančiai žiemai mieste, kad būtų nusivežti ir palikti namuose. Kai ką nesuprantamo tarėsi tėvai apie sumažinimą galvijų, apie išnuomojimą gal ir viso ūkio. Ne viskas buvo suprantama mums, nė į galvą neateidavo gailėti, kad teks pamesti, palikti gimtąją gūžtą. Tik kai kas lyg ir pasąmonėj jautėsi, kad įvyks kažkas neįprasto, kitokio, kad gal bus ne taip, kaip seniau buvo. Ir Vandutė vis primindavo, kad bus kitaip, kad ne tik berniokai, bet ir mes, mergytės, būsim mokytos kaip dėdė Čepas, o gal kaip

.....
⁴² Vitoldas Koscelkauskis – Valerijos ir Vitoldo Koscelkauskių sūnus. Koscelkauskių šeima atvykdavo vasaroti pas Didžiulių kaimynus Makarskus.

⁴³ Melchioras Makarskas (Melus, Mėlusis) (gimė 1887) – Didžiulių kaimynų Elenos ir Leonardo Makarskų sūnus.

⁴⁴ Elena Nitaitė (1870–1933) – jauniausia Liudvikos Nitaitės–Didžiulienės sesuo.

Jadvyga Mickevičiūčia, kurią kartais sutikdavom svečiuose pas Ivanauskus, o ir pas mus kokį kartą buvo. Ji mums visiems imponavo savo nepaprasta išvaizda: ji buvo juodbruva, juodom akim, gana sausoka, aukšta, liekna. Plaukus ji kirpo trumpai, beveik vyriškai. Mums buvo „baisiai“ gražu, kad panelė ir trumpai kirptais plaukais, pakaušis toks lygus, apskritas. Apsirengusi ji taipogi būdavo savotiškai: kartą buvo apsirengusi tamsiai mėlyna eilute, bliuzkutė buvo su plačiu matrosišku kalnieriumi, apsiūtu keliom eilutėm balto šniūrelio. „Ir man matroską, ir man kaip Jadvygai“, – kaulijo Vandutė. Jadvyga mokėjo švilpti kažkaip labai garsiai, kaip berniokai. Ji vedžiojosi su savimi neva medžioklei du didelius kudlotus šunis. Kartą mes ją matėm Indrionišky⁴⁵ su aukštais auliniiais batais, trumpoku juodu sijonu ir raudona, vyriškai pasiūta rubaška. Bet labiausiai imponavo mums, ypač vyresniems vaikams, kad ji su savo broliu Guciu mokėsi Panevėžio gimnazijoje ir jau-tėsi kažkaip savarankiška, drąsi ir kitoniška. Makarskų Henrikas⁴⁶ taipogi mums kažkaip patiko, nors jis nelabai tesimokė. Vandutė, kaip visuomet į viską aštriai reaguojanti ir entuziastė, ėmė save vaizduoti tai Henriku, tai Jadvyga. Ji prasimanė dainušką ir ant kurio vaiko kiek pyktelėjusi dainavo:

Ašei Henryk ir Jadvyga,
O tu – niekis, kumštis, špyga!

Ir linksmos buvo tos mūsų Vandutės tokios trumpos, ryškios išdaigos... O tetulė Eliutė, kai atvažiavo pas mus, ėmė siūti po porį suknelių, bliuskučių. Visom merginom pasiuvo po tamsiai mėlyną (karaliaučinę) suknytę su gelsva kryža. Tik, žinoma, vyresnėm kitaip siūvo – su sijonėliu ir papeštą, lyg matroską bliuzelę. Algirdukui berniukišką kostiumėlį, o man suknytę palaidą, išvien ant trumpučio stanikėlio (hestkos). Ir dar man pasiuvo gražutę gelsvą su tamsiai mėlynom retai išmėtytom šakutėm ir papuoštą tamsiai mėlynais siauručiais kaspinukais apie hestkutę ir padelkėlius. Labai jau graži man ta suknytė atrodė ir ją ilgai atsiminiau...

.....
⁴⁵ Andrioniškis.

⁴⁶ Henrikas Makarskas (gimė 1876) – kaimynų Elenos ir Leonardo Makarskų sūnus.

Broliai ruošiasi egzaminams

Iš inteligantų, kilusių iš kaimo, mus kartais lankydavo ir du artimieji kaimynai – inžinierius Pranas Morkūnas⁴⁷ – aukštas, kiek pailgo veido, linksmas, dainininkas, labai pasitikys sau, tarp kitų svečių jautėsi viršesnis, kėlė aukštai galvą, pakviestas su kitais prie stalo – sėdo nelaukdamas nurodymo į pirmąją vietą (nebūčiau to supratusi, bet tėvai kažkaip tarp savęs užsiminė). Morkūnas gimė kažkur kaime arti Andrioniškio. O Zubavičius⁴⁸ – kuklus, žemesnis, apvalesnio veido, nuo Zabelynių, rodos, kučmeisteris ar matininkas...

Buvo vėsokas pradžios vasaros pavakarys. Seserys ir mergina melžė karves kieme netoli klėčių už mūsų kiemo vartelių. Aš laksčiau po kiemą, žiūrėjau, kaip seserys melžia karves, glosčiau savąją karvytę Žalmargytę. Aš ją už visas labiau mylėjau, nes ji buvo mano. Turėjo labai gražius ragus. Kitos seserys taipogi turėjo po savo karvę – Švaiką, Štalumbą, Laistaragę... ir kiekvienai savoji buvo, suprantama, mieliausia. Aplink kvepėjo šviežiu pienu ir darželio diemedžiais, mėtom, razetom. Skraidė zvimbdami dideli, juodi, blizganti vabalai ir kartais iš netyčių bumbteldavo į žemę arba susiduodavo į kurio iš mūsų kaktą. Mes lakstėm, gaudėm vabalus, apversdavom su šiaudeliu, jei kuris apvirtęs kepestuodavosi visom šešiom kojom ir negalėdavo atsikelti. Kartais kuri iš seserų liepdavo man tą atnešti, tą paduoti. Iš tolo pro atvirą langą girdėjosi mamutę dainuojant. Aš belakstydam, bežaisdam, besisukinėdam aplink seseris ir karves nė nepastebėjau, kaip keliu priartėjo ir jau ėjo kiemo keliuku, vos neatsidurdami karvių, du juodai apsirengę su baltom apykaklėmis ir mankietais jauni svečiai. Ėjo jie iš lėto, besidairydami ir besišnekučiuodami. Kuri iš seserų mane kumštelėjo: „Bėk, pasakyk teteliukui.“ Ir aš puoliau pasišokėdam, uždusdam bėgti, pranešti apie nesitikėtus svečius. Kaip ant keršto, varteliai, kuriuos visai lengvai galėdavau atidaryti, kažkaip užstrigo ir nė iš vietos. Aš tik mačiau savo laibas, silpnas rankas, veltui tampančias abi puses vartelių, ir jaučiau besiartinančius svečius. Man net kvapą užgniaužė: „A nu, jeigu nespėsiu pranešti? Kas gi ėleis svečius? Kas pasveikins, pasodins? Kas bus? Kas bus?“ O svečiai jau visai priėję besijuokdami žiūrėjo į mane ir paėmę už rankos, lengvai nušalinę, atidarė vartelius ir jau žengė siauru takeliu, abipus apsodintu rožėmis ir jurginiais, aukštytyn, gonko link. Aš kiek išsižeidžiau: „Ko gi jiedu juokiasi?

⁴⁷ Pranas Morkūnas (1873–1964) – statybų inžinierius, gelžbetonio konstrukcijų projektavimo ir statybos Lietuvoje vienas pradininkų.

⁴⁸ Galbūt Mykolas Zubavičius (1861–1919) – stambus ūkininkas.

Tikriausiai iš manęs, ar kad basa, ar kad nemoku vartelių atidaryti.“ Bet man nebuvo laiko galvoti ir pykti. Reikėjo kuo skubiausiai pralenksti svečius ir aš pasileidau kaip kulka aukštyn, net dusdama lėčiau strimgalviais, kad tik spėčiau pirmiau pranešti. „Teteliuk, teteliuk! – šaukiau užsikirsdam, gaudydama kvapą. – Teteliuk! Greitai! Ateina tokie du, du, du.“ – „Kas du?“ – šyptelėjo tėvas. „Tokie, kaip Morkūnas ir Zubavičius, bet ne Morkūnas ir Zubavičius, tokie panašūs, tokie ponaičiai.“ – „Ponaičiai“, – nusišypsojo tėvas ir nuėjo į gonką pasitiktų svečių. „Ponaičiai“, – prakalbino tėvas svečius, žiūrėdamas į mane, kartodamas mano žodį, ir man pasirodė, kad mane pajukia prieš svečius, kad nemokėjau jų pavadinti. Bet jis džiugiai pasveikino juos ir paprašė į vidų, į svečių kambarius.

Greit grįžo seserys, ėmė praustis, mazgoti kojas, tvarkė pieną. Greit suūžė samavoras, sukaukšėjo mašina cukrui kapoti, suskambėjo stiklinės, lėkštės, varstėsi durys sandėlio ir spintos, piaustė rūkytą salcesoną, dėjo šviežią sviestą į sviestinę, krovė sausainiukus į vazelę, raikė duoną, ragaišį, pyragą – ruošė svečiams vakarienę...

Kol svečiai vakarieniavo, šnekėjosi, susipažino su jaunaisiais Didžiuliais, jų jau laukė svečių „naujamam“ kambary išpurtinti patalai, apvilkti pagalviai, ant staliukų prie lovų žvakidės su žvakėmis ir degtukais, kampe praustis indai ir vanduo, rankšluosčiai, muilas – viskas paruošta kaip retiemis ir brangiems svečiams. Bet po vakarienės dar buvo kalbų ir susirinkę ant skadų – gana erdvi vieta anapus gonko, susėdę ant mūrelio (pakraščių laiptų) dar sudainavome visi chorą, juokavome. Kiek artimiau susipažinusi su svečiais aš parodžiau jiems savo „turtą“ – tris gražučius kačiukus – geltoną, juodmargį ir trispalvį, kaip ir jų mama – katė Trikoliora. Kačiukai buvo jau kiek paūgėję ir labai linksmi ir vikriai čia pat gonke, ant skadų, ir po akacijos krūmais žaidė, besikarstydami ant kamieno jauno kaštono. Mums tėvas tyliai pasakė, kad svečiai – ponas Šlapelis⁴⁹ ir ponas Trečiokas iš miesto, studentai. Šlapelis labai su mum, mažaisiais vaikais, sutiko, kalbino mus, juokėsi. Aš jam tyliai pasakiau paslaptį, kad tas geltonas kačiukas panašus į poną Trečioką. Šlapelis linksmi juokėsi.

Kaip visados, kuomet atvažiuoja iš toliau svečiai, mūsų tėvai ir visi kiti stengėsi kuo daugiausiai malonumų svečiams suteikti. Ir dabar vaikščiojo pasivaikščioti į kapelius, ten žiūrėjo iš kalno gražius vaizdus, apačioj ežerėlis, kaimeliai, krūmokšniai, tolimi miškai, kelių bažnyčių bokštai iš visų pusių, Viešintų, Simonų, Užuanyskių kalnai kaip dūmeliai dūluoja. O čia arti trys seni kryžiai, didžiausi, kaip kryžkelėse. Mamutė spėja, kad turbūt

.....
⁴⁹ Jurgis Šlapelis (Šlap-is) (1876-1941) – lietuvių kalbininkas, kultūros veikėjas.

choleros epidemijai siaučiant Lietuvoje daug mirusių čia laidojo ant to lyg piliakalnelio. Kązkada čia atvažiuodavo, kiek kasinėdavo, rasdavo žmonių kaulus, parudavusius, senus... O čia žemai kvepėjo čiobreliai, sirpo žemuogės, skraidė drugeliai, zvimbė bitės samanės... Vaikščiojom ir ant „Makarsko⁵⁰ kalnelių“, apaugusių pušelėm. Čia buvo labai slidu nuo spyglių, buvo galima čiuožti žemyn, sirpo žemuogės, žydėjo reti violetiniai katiliukai, pakraišėj dygdavo umėdės ir kazlėkai. O pakalnėj tęsėsi bent kelios eilės miškų. Apačioj drėgna dumblota pieva, nelabai jaukus artimiausias miškas Retberžis (Retberžis – nes beržų buvo mažai – daugiau eglės, alksniai, o grybai – tik umėdės ir paliepės. O daugiausia šungrybių.) Ten toliau už jo buvo Beržyniukas, susiliejęs su Padvarnykų mišku. Čia tai augo tiek daug mėlynių, kad visa miško žemė net juodavo nuo uogų tarp šviesių uogienojų ir gražiai karpytų paparčių lapų.

Jeigu tik vasara karšta, tai visuomet mūsų svečius nuvesdavo į Šventąją upę. Kelionė puiki per mišką. Mus, mažuosius, ir tėvai nuveždavo, o jaunimas pėsčias. Ir mums vėliau teko daug kartų pėstiems keliauti per miškus, miškus – [i] savo Didįjį mišką – jis toks didelis, gražus, samanotas. Kai kuriose vietose būdavo daug baravykų, paskum per Makarsko ganyklas, per kriaušus, durpynus, paravius į didžiausį valdišką mišką. Eglės, beržai, uosiai, bet daugiausia eglių. Didelių, skarotų, barzdotų pilkom ilgom samanom ir elnių samanėlėm, ir kiškių linais, išversti seni kelmai, vietom didžiausi skruzdynai. Svečiai erzino skruzdėles lazdelėmis, užmesdavo nosinaitę, kad uksusu kvepėtų, ieškojo „skruzdėlių sviesto“ – tokios gražios geltonos smalelės, kuri uždegta labai skaniai rūkylais kvepėjo. Grybų buvo miške – voveruškų, kepurėtų umėdžių, kartais ir baravykų... Skynimuose avietynai nebaigiami. Godžiai aviečiaudavo svečiai, kartais nusinešdavo mergaitės puodukus ir pririnkdavo namo nunešti tėvams. Paskui Upė! Puičiausia mėlyna su smėlio pakraščiais upė! Ji kaip tyčia darė tokį didelį vingį ir už aukštų kriaušų anoj pusėj upės vieni kitų nematė. Nebuvo mados visiems kartu maudytis. Merginos ir moterys vienoj pusėj, kur lygus, šviesus, kone baltas smėlelis. O vyrai, berniokai už ano posūkio. Ten yra gilių vietų plaukti. Taškėsi visi, plaukiojo, maudėsi lig valios, o paskum išeidavo, susišaukdavo, suūkaudavo, vieni kitiems atsiliepdavo. Kartą vienas svečias patiko mergiotėms. Misia iš namų nusinešė našlaičių, rūtų, aguonaitę ir siulelių. Šitą gražią puokštelę pririšo prie lazdelės, rastos miške, ir paleido po vandeniu, kad svečias ją rastų ir džiaugtų...

.....
⁵⁰ Leonardas Zacharas Adomas Makarskas (gimė 1845) – Didžiulių kaimynas bajoras.

Prie tais svečiais gal dar ir nebuvo aviečių ir vyšnių prinokusių. Bet be upės Šventosios neapsiėjo...

Svečiai ilgokai paviešėjo, prisikraustė ir prie tėvo bibliotekos, ilgai vartė, žiūrinėjo knygas, darė išrašus... Visą laiką buvo labai meiliai užimami, vaišiniami, visokių įvairumų buvo jiems daroma. Pagaliau laikas buvo išvažiuoti. Tėvai sutarė su Šlapeliu, kad jis parengs Vytautą ir Antaną į gimnaziją, gerai, pradžią jau turėjo ir tėvas buvo lotyniškai kiek pramokęs. Šlapelis sutiko. Turėjo dar parvažiuoti pas savo tėvus, apsilankyti pas juos, susitarti, atsivežti sau baltinių ir kit[ko]. Lydėjom svečius kaip visados, su gėlėmis, didžiausiom puokštėmis kvepinčių skaisčių gėlių. Lydėjom iki šulinio, o Antanas ir Misiutė prisikabino iš užpakalio ir iki vieškelio nudardėjo...

Ši kartą tėvas turėjo rimtą pasikalbėjimą su viešninčiais moksleiviais. J. Šlapelis sutiko iki rudens pamokyti vyresniusius brolius, o gal ir pavyks parengti prie egzaminų. Antaną gal į antrą klasę, o Vytautą reikėtų mažiausiai į trečią, o gal į ketvirtą. Šlapelis mielai sutiko ir žadėjo sutvarkęs namuose savo reikalus vėl atvykti į Griežionis, jau darbui su berniokais. Neužilgo jis pranešė, kad atvažiuoja, ir buvo nusiūstas arklys į stotį. Prasiėjo mokslas – rengimas į gimnaziją. Bet prie knygų nesėdėjo ištisų valandų. Paklausinėjęs, paaiškinęs, patikrinęs, pataisęs, repetitorius pavesdavo berniokams patiems pasimokyti, bet ir tai ne nuolat. Draug su jais dažnai nueidavo į mišką, pagrybaudavo ar pauogaudavo, pažaisdavo su mažaisiais vaikais, pajuokaudavo su mergiotėmis. Kartą jie grįžę iš miško atnešė gyvatę su prispaustu šakelėmis kaklu. Pakabino kaštone ir juokėsi, kai kačiukai žaidė, pasišokėdami gaudė jos judančią uodegą. O pavakariais dažniausia, beveik kasdien, eidavo visa kompanija neretai su kaimynais Makarskais⁵¹ ir viešninčiais pas juos iš Vilniaus atostogaujančiais Koscialkauskiais⁵², nes kitas, kiek tolimesnis, bet geresnis kelias ėjo pro Makarauskų kiemą. Po pietų visi pulku uogaudavo sode – serbentaudavo, agrastaudavo, vyšniaudavo. O labai karštą dieną, kuomet grasė lietus, o šieno daug pievose džiūvo – visos merginos, broliai ir net repetitorius ėjo grėbti (žinoma, jis tik savo noru). Kai grėbė kluone, prie daržinių, netoli namų, tai ir mažieji eidavom pagrėbstų grėbti. Aš negalėjau nulaikyti net lengviausio grėbliakočio, ir man labai prašant, duodavo mažutį grėbliuką, kuriuo palaikydavo vyrai piaunamas avižas. Juokėsi svečiai iš tokio grėbliuko ir tokios grėbėjos, bet

.....
⁵¹ Kaimynų bajorų Leonardo Makarsko ir jo žmonos Elenos Jadvygos Makarskienės (Dambravaitės) (gimė 1845) šeima.

⁵² Elenos Makarskienės sesers Valerijos Koscelkauskienės (gimė 1849) ir Vitoldo Koscelkauskio (gimė apie 1841) šeima, atvažiuodavusi vasaroti pas Makarskus.

vis dėlto aš jaučiausi gerą, didelį darbą dirbanti, labiausiai man patiko, kad ir aš draug su kitais dirbu...

Įdomūs būdavo sėkmadienių pavakariai, kuomet iš maudyklės pas mus užsukdavo draug su svečiu ir kaimynai Makarskai, ir jų svečiai – vasarotojai Koscialkauskai. Olgos ir Julius⁵³ buvo moksleiviai maždaug Vytauto amžiaus, bet žaidimuose ir šokiuose su seserimis jie stengėsi vaidinti kavalierius miestiečius – mat Vilniuje mokėsi ketvirtojo klasės. Makarskų Melus ir Koscialkauskų Viciuk buvo Algirduko amžiaus, su mum žaisdavo labai vaikiškai, bet pamėgdžiodami suaugusius mane vadino „moja nažečona“⁵⁴ ir pykosi tarp savęs dėl manęs. Makarskų paauglys Ottos⁵⁵ buvo nelabai mūsų mėgiamas, o suaugęs Henryk turėjo pasisėkimą. Makarskų Gėsia⁵⁶, už Ančiutę vyresnė, graži, išpaikinta panelė, mokėjo skambinti ant fortepijono, gražiai rengėsi, bet... buvo nečė ir su ja sunku susikalbėti (tik mūsų dėdė Kaščiukas⁵⁷ buvo į ją įsimylėjęs ir verkė skirdamasis). Bet jos vienmetė pusėsėserė Janina Koscialkauskaitė⁵⁸ tai buvo labai drąsi, net iki įžulumo, kokeitė, flirtuodavo su mūsų svečiais studentais. Kadangi jie buvo lietuviai, tai lenkė žiūrėjo į juos kiek iš aukšto, bet stengėsi žaidimui pavergti. Mums dainuojant ir ji balsiau už visus išvedžiodavo, kad atkreipti į save dėmesį ir paveikti „lietuvėlius“. Bet nemokėdama kalbos iškreipdavo žodžius ir mums, vaikams, būdavo daug juoko. Dainuojant „Kur banguoja Nemunėlis“⁵⁹, „Ten darželiuos pinavijos, ten mergelės kaip lelijos“, Janina kad užtrauks visu balsu, net kitus perrėkdama:

Ten darželiuos pinary jos,
Tenai mergos kaip lelijos...

Jos vyresnė sesuo Marynia⁶⁰ buvo daug už ją gražesnė ir kuklesnė. O Janina kad ir kaip stengėsi, bet pajuokavę moksleiviai su ja per daug į didelę pažintį neįsileisdavo. (Aš čia rašau, kaip pakliūva, ne spaudai ir ne skaitymui, tat daug gal ir bereikalingų smulkmenų pridėdau. O Janina bene bus buvusi

.....
⁵³ Valerijos ir Vitoldo Koscelkauskio sūnūs.

⁵⁴ Lenk. *moja narzeczona* = mano sužadėtinė.

⁵⁵ Otas Makarskas (1884–1929) – Elenos ir Leonardo Makarskų sūnus.

⁵⁶ Eugenija (Gėsia) Makarskaitė (gimė 1881) – Elenos ir Leonardo Makarskų dukra.

⁵⁷ Konstantinas Nitas (Kaščiukas) (apie 1875–1911) – Liudvikos Nitaitės–Didžiulienės brolis.

⁵⁸ Janina Koscelkauskaitė (gimė greičiausiai 1881) – Valerijos ir Vitoldo Koscelkauskų dukra.

⁵⁹ Ksaverio Sakalausko–Vanagėlio (1863–1938) eilėraštis „Kur banguoja Nemunėlis“: „Kur banguoja Nemunėlis, / Kur Šešupė miela plaukia, / [...] Ten darželiuos pinavijos. / Ir mergelės kaip lelijos.“

⁶⁰ Valerijos ir Vitoldo Koscelkauskų dukra.

vienos mamutės komedijos „Lietuvaitės“⁶¹ Karklinskaičių prototipu.) Gali būti, kad ne tais metais buvo didesnė pažintis Janinos su Šlapeliu, o kitais metais, kai jis kaip pažįstamas mus lankė.

Kartą po maudyklos ir vakarienės, kai svečiai vieni kitus lydėjo namo, dažnai pasitaikydavo, kad jaunimas lydi vieni kitus beveik iki namų, o tie vėl, nebaigę kalbos ar dainų, atlydėdavo iki mūsų linamarkės ir vėl prasidėdavo svečių lydėjimas atgal. Nebetoli Makarskų namų stovėjo kryžkelėje didelis baltas kryžius ir dažnai čia buvo riba lydėjimo. Dažnai ir mums, mažiems, leisdavo draug eiti lydėti, nes vakaras būdavo tylus, šiltas, malonus, ir mes išjudinti nenorėjome vieni eiti miegoti. Kartą po šokių, juokų, dainų svečius lydėjo mūsiškiai. Antrą kartą belydinti, ar Šlap-ui nusibodo lydėjimas, ar šiaip nenorėjo per daug įsitraukti į pažintį su vis dėlto svetimu elementu lenkų dvarininkių, nieko bendro neturinčių su Lietuvos kalba, kultūra ir kova dėl savo tautos laisvės, Šlap-is nepanorėjo be galo lydėti. Panos šaukė iš tolo: „Do kšyža, do kšyža!“⁶², o jis pasisukęs draug su broliais nuėjo namo. Seserys iš mandagumo dar norėjo kiek palydėti, bet viešnios pasipūtė. Jau atsisveikinsim, pratarė, ir Janina pridėjo: „Paklauskite to pono, kokioj gimnazijoj mokėsi svinsstva“⁶³ (kiaulystės).“

Kaip buvo, kaip nebuvo, o baigiantis vasarai repetitorius grįžo į Mintaują, nes jam reikėjo pačiam anksčiau išsiruošti. Mūsų namuose greit prasi-dėjo skubus rengimasis į miestą. Reikėjo viską sukrauti, supakuoti: rūbus, patalus, knygas, žaislus, maisto pirmai pradžiai – miltų, kruopų, duonos, daržovių, mėsos. Vyresnieji skubiai ruošėsi. Paskutiniu laiku susirašė laiškais ir paskyrė dieną atvažiavimo, žadėjo kas nors iš moksleivių susitikti stotyje, jau ir butą išnuomavę, ir viską paruošę...

Tetulė Eliutė visas apsiuvo, ko trūko, parengė, išlygino. Vyresnieji kiek jaudinosi – šiaip ar taip, visiškai nepažįstamam svetimam mieste, nežinomoj vietoj, kaip ten vyks gyvenimas ir darbas? Mažiesiems buvo įdomu ir laukė išvažiavimo dienos. Taip įdomu bus keliauti pirmą kartą tokią tolimą kelionę traukiniu...

.....
⁶¹ [Liudvika Didžiulienė-]Žmona, *Lietuvaitės: 3 veiksmų 4 paveikslų komedija*, [Vilnius], 1912.

⁶² Lenk. *do krzyża* = iki kryžiaus.

⁶³ Lenk. *świństwo* = kiaulystė.

Kelionė

Motina prisivažinėjo po apylinkę, privarstė durų valdininkų, kol gavo visus dokumentus, o svarbiausia – dokumentą „O благонадежности“⁶⁴ (apie patikimybę valdžiai), be kurio negalėtų apsigyventi mieste ir laikyti moksleivių bendrabučio. O dabar dar liko viena svarbiausia kelionė – su pulku vaikų į tolimą svetimą miestą – latviškai vokišką Mintaują-Jelgavą. Važiavo viena su vaikais. Tėvas iki stoties Subačiaus palydėjo, o iš ten arkliais važiavo toliau – tiesiai į Mintaują, nes lovas, staliukus ir kitus baldus labai būtų sunku traukiniu pervežti. Subačius – tolima stotis, dvidešimt keturi kilometrai. Troškūnuos būtų daug arčiau – vos dešimt klm. Bet tas siaurukas traukinėlis privatus – ponų magnatų praveistas ir jų nuosavybė – dvarininkų, fabriko savininkų su grafu Montvila⁶⁵ priešaky. Arčiau tai arčiau, bet iki Panevėžio, o ten vėl kraustykis, baladokis, lauk stoty nežinia kiek. O čia ir be to bus du persėdimai – Radvilišky ir Mažeikiuose. Motinai rūpesčiai, o vaikams kas? Tik įdomu, vis nežinomos vietos, nematyti žmonės. Namų šeimyna labai gailiai atsisveikino su gerąja mamute. Rožė, pagyvenusi gospadinė, net verkė. Mamutė apmetė ilgesingu žvilgsniu sodybą, kur tiek metų gyveno, dirbo, sodą, kur pačios buvo tvarka įvesta, kiemą, darželį. Palaistė kambarines gėles ir prašė Rožę, kad jas laistytų ir žiemą. „Tik, Rožyte, mieloji, žiemai vazonus sukelk didžiajan kambarin, nes naujieji kambariai nesikūrens, kad tik gėlės nenušaltų. Būk gera šeimnininkė, gardžiai ir sočiai šeimyną maitink, nesipykit tarp savęs. Ir gyvulius žiūrėk ir mylėk. Ir šunelio neužmiršk palakinti...“ Mamutė davinėjo paskutinius patarimus, šunys gailiai unksdami sukėsi apie kalamašką, šokinėjo, pasiekdami motinos ranką palaižyti, ir prie vaikų glaustėsi – nujautė sau negerą...

Bet linksmai suprunksnę ryščia pasikėlė sotūs arkliai rankose gyvulius mylinčio gero Simano ir dviejuose ratuose pajudėjo visa šeima iš gimtosios gūžtos... Aplink siūbavo dar nenupiautas gelstantis vasarojus, rugių gubos tvirtai laikėsi žemės, žaliavo šviežiai sužėlęs pievų atolas, žirniai jau brandino sunkias ankštis ir didesnieji vaikai iššokdami iš brikelio prisirovę glėbius virkščių lukšteno sau. Dabar mamutė nelabai pastebėjo, kas už jos nugaros kituose ratuose darosi, ir nebarė vaikus už rovimą virkščių. Pakelėj nebuvo dar telegrafo vielų ir retkarčiais mirgėjo raini viorstų stulpai ir pakelės akmenys su nudažytu baltu ir raudonai apvedžiotu ratilu, kuriame

⁶⁴ Rus. *О благонадежности* = apie patikimumą.

⁶⁵ Stanislovas Montvila (1841 ar 1850–1916) – dvarininkas, bajoras, pramonininkas, kultūros mecenatas, švietėjas. 1891 m. Panevėžyje įkūrė mielių ir spirito gamyklą.

ryškėjo skaitlinės – numeriai sklypų taisomo vieškelio. Čia beržyniukas, čia kokia pakelės šermukšnėlė, siūbuojama vėjo, ten toliau mėlynavao ežerėlis, pilkavo kaimeliai, retkarčiais baltavo dvaro rūmai tarp tankios žalumos. Žmonės tik retkarčiais pasitaikydavo kely, sustoję žiūrėjo, pridengdami delnais akis nuo saulės.

Viešintos, kiek sustojus, žydai iš krautuvių išėję stebėjosi, kodėl tokie pilni vaikų du vežimai. Pažįstami žydeliai, krautuvininkai. Mamutė pasakė jiems, kad išvažiuoja mokyti vaikų. Senesnės moterys apsiraudojo: „Ui gaila, gaila geros ponios... Kaip dabar mes? Kas mus aplankys? Kas padės?“

Mums išvažiuojant labai gailėjo mūsų ir t[ai]p v[adinama] šeimyna – samdyti žmonės. Tėvas mums kažkodėl neleisdavo artimiau bendrauti su šeimyna, gal dėl to, kad bendrai ir prie kaimiečių vaikų nelabai leido, kad neišmoktumėm kolistis, pravardžiuotis. Tik su pažįstamais, „patikrintais“ vaikais mums buvo leista žaisti, užimti juos, kai pas mus su tėvais retkarčiais ateidavo. Mes „šeimynai“ nenusidėdavom, kai kurie jų mus net labai mėgo. Kartais, žinoma, kai kuris už mažus pokštus iškoliodavo. Kartą Jurgis nežinia už ką Stasiukui pasakė: „Apskūsiu tėvui. Duos tau, šelma, per žabalę.“ Tie žodžiai buvo negirdėti, ir kaip tyčia ilgam pasiliko atminty. Kartais Vandutė mėgdavo paerzinti kurį nors iš bernų, juokais, žinoma. Kartais išsirinkdavom sau, kuris kam labiau patikdavo. Jurgis buvo mūsų, mažųjų, o Petras – Misios ir Vandos. Jis buvo švelnus, gražus, nedrąsus. Dėvėjo raudoną šaliką. Mergaitės perplėšė mano seną raudoną skarytę pusiau, užsirišo sau ant kaklo ir tvirtino: „Mes abidvi, tai vienas Petras.“ – „Eikit, eikit, – niekino jas auklė Salemutė, – kas matė, kad mergiotės būtų su vienu bernu – net klausyti negražu!“

Šėrikas Martiniukas buvo apysenis, bet jam trūko kažko. Jis kartais sakydavo kokius nevykusius sąmojus, o mums būdavo labai gražu ir nepaprasta. Jis buvo šėriku. Mamutė labai buvo patenkinta, kad seniokas gano, o ne vaikai. Kažkam, girdėjau, sakė: „Ne vaikų darbas paskui galvijus vaikščioti, o kai senas žmogus, tai jis nė pavargsta, gyvulius myli, patenkintas būna.“ Išvažiuojant į Mintaują, rodos, buvo Viktoras ir Banadokas. Viktorą mes mėgom, pasikalbėdavom, pajuokaudavom su juo. O Banadokas buvo labai savotiškas, paprastas, geraširdis, niekad nepykdamas. Kad ir jį piktoji Juzė apkumščiuodavo supykusi. O labiausiai mums buvo įdomu ir neįprasta, kad jis lietuviškai kalbėdamas visiškai kitaip tardavo žodžius. Tai jo sakiny pasiliko kaip pavyzdys kupiškėnų tarmės: „Ir kumala dievo numylata, ir orklas dievo numylatas, ir botagas dievo numylatas.“ Tai visi tie geri, mieli, saviški žmonės turėjo pasilikti čia. Vyresnieji vaikai, ypač jautresnės

mergiotės, net apsiverkė pasislėpę, kad nepašieptų. O mums, mažiesiems, buvo taip įdomi kelionė, kad jokie gailėsčiai ir atsisveikinimai nepasiekė sąmonės. Norėjo[m] greičiau važiuoti vis pirmyn, vis tolyn, kur mėlynavo tolimi miškai, kur laukė įdomus, nepažįstamas, svetimas miestas...

Viskas buvo nauja, nepaprasta. Nors ilga kelionė arkliais iki Subačiaus ir turėtų kiek ir nuvarginti – vis dėlto dvidešimt aštuoni kilometrai. Bet viskas buvo nauja ir įdomu, viskas nematyta, nepaprasta, kad negalėjai atitraukti akių nuo kelio ir pravažiuojamų pro šalį trobų ir vietovių. Tik pravažiuoji vėjo malūną, kuris visiškai netoli kelio mosavo savo didžiausiais keturiais sparnais, net arkliai išsigandę metėsi į šoną. Čia gręžiamės atgal, kad geriau išsižiūrėti į tą kepurėtą milžiną, o čia jau tarp sodų žalumynų baltuoja didelis Akmenos dvaras. Dar neatsižiūrėjom į dvarą, o jau privažiuojom mėlynuojantį ežerą, o čia Viešintų miestelis su savo kietu brazdančiu grindiniu, aukšta raudona bažnyčia, šventorius su didelėmis medinėmis figūromis šventųjų virš vartų, o jau lenkiam priemiesčio lušneles, toliau biednesniųjų žydų krautuvėles. Iš krautuvių išlenda smalsios žydės, artinasi prie ratų, šluostosi ašaras, sužinojusios, kad išvažiuojam ilgam į tolimą miestą. Visi tie varguoliai mamutę gerai pažįsta, dažnai jos buvo remiami, o dabar nebebus tos mielos, lagadnos užtarėjos...

Įdomiausia buvo, kai atvažiuojom į Subačiaus geležinkelio stotį, niekad iš arti nematytą. Perone stovėjo prekių traukinys ir pukštė pradedantis judėti garvežys. Mamutė nupirko kasoj visiems bilietus. Visus vaikus išrikiavo ir kiekvienam pavedė po nešulį, kurį turėjo visą kelionę saugoti. Algirdukui atiteko surišti į vieną parasonai – nuo lietaus ir nuo saulės, mamutės gražus, rainas, gelsvom ir tamsiai raudonom juostom, o man tai tikriausiai dėl mados padavė nešti mažuliukę pintinytę su sauja uogų. Turbūt kad nelįsčiau ir neprašyčiau ir man ką nors duoti nešti. Stoty susitikom tėvą, kuris bene su Joniuku Šaučiūnu išvažiavo iš namų daug anksčiau mūsų su lovomis ir kitais baldais. Čia jau mes atsisveikinom su tėvu, nes jis, kiek pasiganęs, važiuos su baldais iki pat Mintaujos...

Atšvilpė ir mūsų traukinys, mamutė mus įvedė į vagoną, susodino visus į vietas, išdėstė daiktus. Tėvas atsisveikindamas dar išdavė sunkesnius daiktus į bagažą ir įlipo į vagoną užkelti kai kurių daiktų ant aukštosios lentynos... Atsisveikinom, atsibučiavom su tėveliu. Užėmėm kiekvienas sau nurodytą vietą. Bet kas gi nusėdės savo vietoje, kuomet traukinys pajudėjo ir ėmė įgauti greitį, lėkti pro stoties trobesius, palikdamas stotį, sandėlį ir kitus pastatus, paskiau nudundėdamas laukais, miškais, kloniais, kaimais, miesčiukais, sustodamas ties kelyje privažiuotomis stotelėmis. Skambalas

budėtojo tris kartus suskambėdavo, parodydamas, kad tuoj traukinys eis. Didieji berniokai, susiradę lakštelį popieriaus ir pieštuką, užsirašinėjo stotčių pavadinimus: „Laba, Sadovo, Ponieviež“⁶⁶...

Įdomu labai buvo persėdimo stoty – „Radviliški“⁶⁷. Mamutė mus visus nuvedė į pirmą klasę, susodino ant kėdžių ir nubėgo pasiteirauti, kada ateis mūsų traukinys. Pasirodė, negreit. Mamutė išraišiojo iš ryšulio ir pintinės duoną, sviestą, sūrį, dešrą, keptus viščiukus, padalijo visiems ir pati su dideliu imbriku nebėgo į kitą stoties galą atnešti verdančio vandens, užpylė arbatą, pilstė visiems po puodukus karštą arbatą. Mes įsirengėm nuošalioj kertelėj prie nedidelio stalelio. Per vidurį didžiausios salės, kokias ji mums atrodė, stovėjo ilgi stalai, užtiesti baltom staltiesėm, papuošti dirbtinėm palmom, apkrauti buteliais su spalvotom blizgančiom kepurėlėm, žvilgėjo sustatytos taurės. Už stalų sėdėjo ponai ir ponios, valgė, gėrė, triukšmingai kalbėjosi, kvatojo. Juodai apsirengę kelneriai baltom maniškom šaudė iš vieno kampo į kitą, iš virtuvės prie stalo švaistydami baltais rankšluosčiais ir nešini ant padėklų garuojančius valgius. Mamutė žiūrėjo, kad mes visi pavalgytume sočiai, o pavalgius dar vaišino uogom iš mano pintinytės... O mums net valgis nerūpėjo, kaip buvo viskas neįprasta, kaip įdomu žvalgytis po didžiausią salę – tokią nematytai didelę, tikrai bus sulig Andrioniškio bažnyčia. Iš žmonės, kurie gražiai apsirengę vaikščiojo, ir jų lagaminai ir parėdos, viskas buvo ne taip, kaip mes matėm...

Mamutė, atnešusi iš bako virinto vandens, visus mus pagirdžiusi karšta arbata, čia pat pavaišinusi naujai susipažintą moterėlę, nuėjo teirautis dėl ateinančio traukinio. Mums tada atrodė viskas natūralu – taip ir turi būti, nenustebom ir nesupratom, kaip tai mamutei daug rūpesčio, ir kiek ištvermės, kiek energijos reikalauja vienai važiuojant į tolimą kelionę, trukusią daugiau dvylikos valandų su dviem persėdimais, aprūpinti tokį mūsų pulką, iš kurio beveik neturėjo pagalbos, nes visi nevažinėję, nebuvoję, niekur negalėjo pavaduoti mamutės – mūsų gi aštuonetas įvairaus amžio – visas pulkelis... „Dilin dilin dilin, – suskambėjo didelis skambalas rankoje geležinkeliečio. – Pervyj zvonok na Muravjovo.“⁶⁸ Čia mamutė sukruto, ėmė skubiai raišioti, tvarkyti maisto ryšulius, pintinėle, indus. Žadino prisnūdusius, apstulbusius nuo daugybės įspūdžių vaikus, apdalijo visus ryšeliukais,

⁶⁶ Rus. Лаба, Садово, Поневеж = Laba, Šeduva, Panevėžys.

⁶⁷ Rus. Радвилишкис = Radviliškis.

⁶⁸ Rus. Первый звонок на Муравьево = pirmas skambutis į Muravjovo geležinkelio stotį (dabar Mažeikių geležinkelio stotį).

kuris ką neš, bet ir tai per maža rankų – didesniems paketams pakvietė nešėją su balta prikyšte ir apvalia skarda su numeriu ant krūtinės, susėdę, susikraustę suoluose jau išgirdom antrą skambalą. O trečiasis suskambėjo jau visiems sėdint vietose ar, teisingiau pasakius, aplipusius langus ir priplojusius prie stiklo nosis, nes kaipgi važiuosi nematant, kur važiuoji ir ką čia perone palieki... Persėsti teko ir Mažeikiuose. Kaskart vis mainėsi vaizdai ir vis atrodė dar svetimesni, dar keistesni. Artėjant Mintaujos link jau sargų būdelės buvo raudonais čerpių stogais, įlipdavo keleiviai jau ir vokiškai kalbantieji...

Stoty sutiko Jablonskis su vienu aštuntos klasės gimnazistu, kuris jau pas mus gyvens. Jis buvo kiek pažįstamas, nes taipogi pas mus vasarojo. (Labai mums atrodė linksmas ir sąmojingas. Įlipęs į vyšnių medį nebenorėjo nuo jo nultipti, nes buvo karšta, o vyšnios buvo labai skanios, puikios, gaivinančios. Jis pajuokavo: „Aš įlindau kaip „Ka“ į žirnius.“ Mums tas posakis pasirodė taip nepaprastas, kad jau nebeužmiršom, ir labiausiai buvo įdomu, kad pats save kolioja, o to dar nebuvo tekę girdėti.)

Dviem vežikais su numeriais nugarose ir mėlynom milinėm su pelerinomis nuklepsėjom grindiniu miesto centro link. Viskas čia baisiai nepaprasta. Lipom į antrą aukštą. Kambariai erdvūs, bet tušti, ir lubos daug žemiau negu mūsų namuose, užtat langai dideli ir plačiausios trys šibos: dvi greta, o viena viršutinė – skersai. Niekad tokių langų dar nematėm. O grindys dažytos. Įdomiausia didžiajam kambariui, kuris bus valgomoju ir salonu kartu, grindys net dviejų spalvų, languotos – ruda ir balta – kaip šachmatų lenta. Sienos išklijuotos popieriais ir kaip buvo neįprasta – ne baltos, kaip mūsų namuose, bet kiekvienam kambariui vis kitos spalvos. Viskas buvo čia kitaip negu namuose, viskas nepaprasta. Labiausiai vaikams patiko, kad antrame aukšte. Langai be langinių. Užtai kaip įdomu žiūrėti iš aukšto į gatvę, dabar jau apšviestą žibaliniais žibintuvais ant aukštų stulpų... Bet ilgai dairinėtis nebeteko. Bute dar nebuvo nė kur atsisėsti, nė kur atsigulti – tėvas su baldais dar nespėjo atvažiuoti... Mamutė ant greitųjų rengė vakarienę – kaitė arbatą pririnkusi skiedrelių iš atvežtinių pokelių, palaužiusi lentelių. Užkandžių buvo atsivežusi ir labai lengvai apdalijo vaikus ir pasitikusį stoty pirmąjį pensionierių. Mamutė mokėjo kelionei parengti visokių gerų daiktų – keptų viščiukų, rūkytos dešros, skilandžio, sūrio, sviesto, gardžių puikiai iškeptų bandučių su aguonomis, su varške ir be nieko. Netoli turėjo paruošusi ir pintinę su uogomis, kitą su kriaušėmis, obuoliais bei slyvomis. Pavalgidinus vaikus, paruošus šiaip taip ant grindų visiems laikinus gultus,

jau susirengėm gulti, kaip staiga kažkas į langą metė susuktą nosinę ar skarelę. Visi krūptelėjom – koks čia žulikas mus nori pabaidyti, bet nieko neatsakėm ir dar tyliau susigūžėm. Skarelės smūgis į langą vėl pasikartojo. Čia jau rimčiau suklusome. O už lango pasigirdo iš žemai, iš gatvės balsas. Lyg ir girdėtas, lyg pažįstamas balsas, o kai sušuko „Vanda, į vidų!“, dasiprotėjom, kad tai ne kas kitas, o dėdė Čepas. Atėjo mūsų aplankyti, pasiteirauti, kaip kelionė, o dūrys nuo gatvės buvo užrakintos. Vyresnieji broliai nusileido žemyn laiptais ir atrakino duris. Visi apsidžiaugėme svečiu. Tik nežinau, ko mamutė buvo nepatenkinta šituo butu, kalbėjo, kad kai ji buvo čia atvažiavusi, jai rodė daug geresnį butą su gražiu vaizdu iš langų, ir dar nežinau, kas buvo. Bet jau nebegalima buvo pakeisti, nes Čepas aiškinosi, kad aną užėmė kažkas iš po nosies. Mamutė, kaip visada vaišinga, tuoj pasiūlė ir svečiams skanių kelionės kiškio pyragų, bet ilgai neteko vakaruoti. Dar buvo neįrengta, apsiėjom su žvakėmis, nes dar ir lempos nebuvo. Tat išlydėjusi svečius (gimnazistas dar nakvojo senajam bute) mamutė mus visus labai patogiai apguldė, kiekvienas gavo sau jaukią vietelę. O kaip buvo gera nakvoti nepaprastai – ant grindų paklotuose pataluose...

[Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė], „A. Didžiulytės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje (mašinosraštis)“, [1964 09 26], LYA, LKP, Nr. 17388, ap. Nr. 1, b. 8, l. 219–228.

Aš jau mokykloje

Man namuose dar būnant, dažnai girdėdavau balsiai „kalant“ brolius ar seseris, ir ne kartą man kai kas nejučiom įsidėdavo į galvą iš jų pamokų. Rides rusiškai jau žinojau ir skaityti ir rašyti mokėjau. Ir kalbėti nejučiom išmokau. Man patikdavo, kai Antanas kartojo po kelius kartus Nekrasovo⁶⁹ „Nesžataja polosa“ ir kažkaip labai man patiko. Išmokau ją atmintinai. Labai gaudžiai skambėjo:

Veter neset im pečalnyj otvet:
„Vašemu pachariu močenki net.
Znal dlia čego i pachal on i siejal
Da ne pod silu rabotu zatejal.“

.....
⁶⁹ Nikolajus Nekrasovas (1821–1878) – rusų poetas.

Tolko nesžata poloska odna.
Grustnuju dumu navodit ona.
Kažetsia šepčut kolosja drug drugu:
„Skučno nam slušat osenniuju vjugu...”⁷⁰

Girdėjau, kaip kala kuris žodžius ant „jatj“: „beda, belyj bes obeščal...”⁷¹ Paklausiau, kas tai per tokia ta „jatj“? Man parodė, kaip rašosi, paaiškino, kad gale, į klausimą „kam?“, reikia rašyti „jatj“, ir įsidėmėjau⁷². Kartais Vandutė man kai ką pasakojo iš savo skaitomo ar užduoto. Ir tat buvo nors labai įdomu, bet kartais ir labai klaiku. Ji man skaitė iš Puškino „Kontrabandisty“, ir man tas „malčik s belmami“⁷³ net naktį sapnavos. O „Utoplennik“⁷⁴ tai mane visai sukrėtė. Dar baisiau buvo Gogolio⁷⁵ „Strašnaja mestj“⁷⁶, kurią man Vandutė persakė. Nuo tų vaizdų man buvo baisiai klaiku. Nežinau, kodėl visados protinga Vandutė nenumatė, kad man tokiai mažai labai dar per anksti girdėti tokius klaikius dalykus. O vis dėlto kai kas iš girdėtų brolių pamokų, kad ir tokia „jatj“, man pravertė...

⁷⁰ Posmai iš Nekrasovo eilėraščio „Несжатая полоса“ („Nenukirstas rėžis“). Rus.: *Только не сжата полоска одна... / Грустную думу наводит она. // Кажется, шепчут колосья друг другу: / „Скучно нам слушать осеннюю выюгу.“ [...] Ветер несет им печальный ответ: / – Вашему пахарю моченьки нет. // Знал, для чего и пахал он и сеял, / Да не по силам работу затеял.* = Vienas tik rėžis, nenukirstas vis, / Tiesiasi liūdnas prieš mano akis. // Linkčioja varpos ir šnabždasi, rodos: / „Čaižo mus rudenio lietūs nuobodūs.“ [...] Gailiai atsako jom vėjas: „Mirtis / Beldžias į jūsų artojo duris. // Nors ir žinojo, kam sėjo ir arė, – / Darbas sunkus jį prie kapo nuvarė.“ (Nikolajus Nekrasovas, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 41–42. Vertė Aleksys Churginas.)

⁷¹ Rus. *беда, бёлый, бёсь, обёщал* = beda, baltas, kipšas, žadėjo.

⁷² Turima galvoje ikirevoliucinė rusų kalbos rašyba. Kazanavičienės minima „jatj“ (ѣ) – viena iš 1917–1918 m. reformos panaikintų ikirevoliucinės rusų kalbos alfabeto raidžių, sudarydavusi daug sunkumų to meto gimnazistams.

⁷³ Rus. *мальчик с бельмами* = berniukas valkčiu apvilktomis akimis. Didžiulytė klysta, priskirdama šį pasakojimą Aleksandro Puškino kūrybai. Tai Michailo Jurijevičiaus Lermontovo romano *Mūsų laikų herojus* siužetinė linija apie aklą berniuką ir kontrabandininkus. Žr.: Michailas Lermontovas, *Mūsų laikų didvyris*, vertė Viktoras Jocaitis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 52–64.

⁷⁴ Puškino eilėraštyje „Skenduolis“ (1828) pasakojama apie žveją, kuris, bijodamas būti apkaltintas, nepalaidojo į krantą upės išmesto skenduolio, bet nutėpė jį atgalios į srovę, taip užsitraukdamas praeiksmą – kas metai pas jį sugrįžtantį numirėlį: „Žmonės žino gandą vieną: / Nuo to laiko tas žvejys / Taip kasmet nelemtą dieną / Paskenduolio laukia vis. / Jau ryte dangus miglojas, / Naktį – vėtrų sūkury, / O skenduolis baladojas / Apie langus ir duris.“ (Aleksandras Puškinas, *Poezija. Proza*, sudarė Henrikas Bakanas, Vilnius: Vaga, 1999, p. 119. Vertė Vacys Reimeris.)

⁷⁵ Nikolajus Gogolis (1809–1852) – rusų rašytojas.

⁷⁶ Rus. *Страшная месть* = Baisusis kerštas. Ankstyvos Gogolio apysakos iš rinkinio *Vakarai vienasėdyje prie Dikankos* (1831–1832) pavadinimas. Apysakoje vaizduojama, kaip baisus protėvių praieksmas išsipildo Danilo Buralbašo ir jo žmonos Katerinos šeimoje. Katerinos tėvas pasirodo esąs raganius, jis nužudo žentą, vienintelį Katerinos ir Danilo sūnų, galiausiai ir išprotėjusią dukrą. Žr.: Nikolajus Gogolis, *Vakarai vienasėdyje prie Dikankos. Mirgorodas*, iš rusų k. vertė Motiejus Miškinis, Vilnius: Vaga, 1979, p. 145–186.

Rudeniop mamutė pavedė Misiutei nuvesti mane kartu į mokyklą, kad laikyčiau egzaminus į pirmą klasę (tai sulig gimnazijos buvo parengiamoji). Apvilkio mane išeigine suknyte, plaukus ypatingai sušukavo su dviem bantais, viršugalvy ir antras gale kaselės. Mane apvaldė didelis neramumas. Įėjau nors su seseria, bet aplink, kitose klasėse, mergiotės – mažos ir didelės. Vidujinis nedidelis šaltelis man tartum pagaugais ėjo po odą, norėjosi kalenti dantimis, kaip buvo nejauku pirmą kartą atsirasti tarp tiekos visai svetimų, nematytų mergaičių, ir ėmė baimė: ar išlaikysiu egzaminą, ar ne?.. Bet Misia mane privedė prie staliuko, už kurio sėdėjo labai malonios išvaizdos besišypsanti meilii moteris. Ji buvo gana pilna, bet gražiai, į mierą, plaukai lygiai sušukuoti ir užpakaly nematomu kuodu sutaisyti, auksiniai akiniai. Viskas labai jai labai pritiko ir ji iš karto prie savęs patraukė. Tai buvo mokyklos direktorė. Prie jos artinosi motinos, bevedančios dukteris. Mane vedė sesuo. Direktorė paklausė jos: „Kas, ar sesutė?“ – „Taip, vardas Aldona“, – atsakė ji. Direktorė meiliom akim pažvelgė į mane ir pasakė: „Krašivaja, na sestrū pochožaja.“⁷⁷ Mane užrašė. Paskum nuvedė mane kažkodėl ne į klasę, bet į mokytojų kambarį, kaip paaiškino sesuo. Gal dėl to, kad mes turbūt atėjom laikyti paskutinės, galbūt kitos jau anksčiau išlaikė egzaminus ir buvo priimtos. O gal ir kelios mokytojos pasidalijo dalykais ir egzaminavo iš karto keliuose klasėse. Net vietų nebeužteko. Įėjo aukšta, graži, su aukso garbanomis ant kaktos mokytoja. Ji liepė mums, kelioms mergaitėms, sėsti aplink nemažą stalą. Buvo žydelkaitė Maizel, labai smulki, mažo ūgio ir drąsi, kaip kazokas, latvaitė Plačiulis, dar tokia maža latvytė su ilga gelsva kasa – Ziepniek. Visoms mokytoja davė darbo. Padavė knygą rusišką, lapelį iš sąsiuvinio ir liepė, nurodžiusi knygoj vietą, rašyti iš knygos. Man kažkodėl nepadavė knygos, tik lapelį iš sąsiuvinio, ir ėmė diktuoti: „Dali sobakie kusok miasa.“⁷⁸ Aš paėmiau į drebančią ranką plunksnakotį, kaip man pačiai atrodė, labai negražiom raidėm ėmiau išvedžioti diktuojamus žodžius. Bet stengiausi, kad nepadaryt klaidos. Nepamiršau, kad gale žodžio „sobakie“ reikia rašyti „jatj“, o po žodžio „kusok“ parašyti „jorčik“, t. y. „tverdyj znak“⁷⁹ (kurie tačiau po daugelio metų tapo niekam visai nebereikalingi). Mokytoja žiūrėjo per petį į mano rašinį ir dar maloniau nusišypsojo. Kai baigiau rašyti šitą sakinį ir padėjau tašką, ji nusišypsojo, paglostė lengvai mano galvą ir, pasakiusi „Dovolno“⁸⁰, pastatė mano lapely mėlyną pieštuką didžiausį penketą.

⁷⁷ Rus. Красивая, на сестру похожая = Graži, į seserį panaši.

⁷⁸ Rus. Дали собакъ кусокъ мяса = Davė šuniui gabalėlį mėsos.

⁷⁹ Rus. твердый знак = kietumo ženklas.

⁸⁰ Rus. Довольно = Gana, pakanka.

Iš nustebimo, susijaudinimo ir džiaugsmo net nebekreipiau dėmesio į kitus egzaminus ir jie vėliau išgaravo iš atminties. Bet penketas! Pirmasis penketas! Ir dar, rodos, taip neužtarnautas. Argi tik už tą vieną vieną sakinį ir štai – penketas! Ir štai – išlaikiau! O kiek buvo man pergyvenimų, kiek baimės, kai ėjau drebedama į tuos egzaminus. Dar broliai, man padėdami rengtis, kalė įvairiausias taisykles, liepė gražiau rašyti ir kur „jatj“, o gale – „jorčiką“ neužmiršti pastatyti, jei tai paskutinė raidė priebalsė. Džiaugiausi, gyriausi namuose, kad gavau penkius. O broliai išklausę sako: „Nu kokie čia penki! Tik už: „Korove dali sena“⁸¹.“ – „Ne, ne „korove“, – ginčijaus, – „sobake miasa“.“ – „Tai ar ne vis tiek? Vienas tik sakinyš. Oho, kad mums taip už vieną sakinį po penketą, tai kiek tų penketų turėtume!“ Bet aš nelabai tesijaudinau. Džiaugiaus, kad taip lengvai įstojau į pirmą klasę, nes visi ginčijosi, kad ten vis tiek, toj Dorotejkoj, ta pirma, tai gimnazijos tik parengiamoji. O mamutė jiems pasakė: „Nustokit erzintų mažąją. Ji gi vis viena visų jauniausia iš jūsų įstojo į mokyklą, jauniausia ir baigs ją. Jai gi vos tik aštunti metai, o kuris jūsų toks mažas buvote gimnazijoj?“

Mokykloje

Mokykla atnešė man ir džiaugsmo, ir daug rūpesčių. Augusti vien savo šeimoj, su svetimais vaikais retai tesusitikdama, tik sode žaidimams ar retkarčiais svečiuose, dabar mane lyg apsvaigino tiek daug mergaičių – keliasdešimt vienoj klasėj, ogi per pertraukas – oi, net baisu, kiek jų daug subėgdavo į kiemą ar į salę! Ir mokytojų buvo daug ir svetimų, ir mūsų klasės. Ir jos buvo įvairios – geros ir nelabai. Direktorė – Liubimova, labai buvo mums, mažoms, švelni ir miili. Mane dažnai susitikusi prakalbindavo, nusišypsodavo. Vokietė, kuri mokė aritmetikos ir vokiečių kalbos, manęs kažin už ką nekeitė, o gal ir ne taip jau nekeitė, bet ne kartą rodė kitoms mergaitėms didesnę palankumą, o mane lyg pabardavo, lyg nemėgo. Ji mylėjo vokietaites, joms šypsojosi, joms gerus pažymius statė, meiliai kalbino. Kartą tokią Loni Babovską, kuri kažko išbalo ar bloga pasidarė, ji nuvedė į mokytojų kambarį, davė jai iš grafino atsigerti vandens ir gal dar lašukų įlašino. Ta mokytoja – Ani Šmit – dėstė mums dar dailyraštį, rankdarbius. Kartą per tos Šmit pamoką viena mano klasės žydelkutė, megzdama mezginius pasislėpusi pasuoly (nes pamoka buvo vokiečių kalbos), įsidūrė sau į panagę su

.....
⁸¹ Rus. *Корове дали сена* = Davė karvei šieno.

Mintaujos gimnazistės, apie 1909 m. VŽM, f. 1697

kašliuku mezgimui kartu su baltu kamuolėliu. Mergaitė verkė, ir mokytoja, ją pabarusi, kam mezga per skaitymo pamoką, ėmė raminti ją, raudančią, ištraukė kašliuką, davė pirmąją pagalbą ir vandens atsigerti iš mokytojų kambario. Aš, pamačiusi Augustą Judelovič taip susižeidusią, labai užjaučiau, o nuo to baisaus kašliuko net man pasidarė bloga. Išbalau baisiai ir svaigo galva. Draugės ėmė šaukti „Dydziul (taip mano pavardę ištardavo rusiškai) stalo durno“⁸². Tai ta Šmit man liepė išeiti iš klasės, bet... ne į mokytojų kambarį, o į priešingoj pusės buvusias duris, iš kur ėjo siaurutis koridoriukas į išvietę ir į laiptus apačion, A klasėn (aš buvau B klasėj). Išėjau į tamsų, siaurą ir nekokio oro koridorėlį ir apėmė mane didelis apmaudas, vokietukių ji niekad nepasiuntė į koridorių, bet girdė vandeniu, sodino už stalo mokytojų kambary. Nuo to laiko man ji pasirodė ne taip jau graži, kaip kad iš pradžių atrodė, ir meilės prie jos, kaip prie mokytojos, aš nebejaučiau nė kibirkštėlės. Ne! Jau aš jos nebemylėjau...

.....
⁸² Rus. *стало дурно* = pasidarė negera.

Kartą ji, ta Šmit, iššaukė mane prie lentos uždavinių – pavyzdžių spręsti. Aš iš karto nepermaniau, kad sudedant stulpeliuose reikia vėl perkelti į kitą eilutę. Ir ta Šmit mane išbarė, pašaukė prie lentos latvaitę Ziepniek, o man liepė stovėti ir žiūrėti, kaip Ziepniek rašo. Man gi pasakė: „Kaip tau ne gėda, Ziepniek maža ir moka, o tu didelė ir nesupranti.“ Aš labai nustebau, kad aš „didelė“. Aš juk buvau viena jauniausių klasėje, jaunesnė kiek ir už tą Ziepniek, o ji man – „didelė“. Susapnavo! O kokios tada Kurt, Bom, Janševič, Hak, Granatovič ir daug kitų, kurios vos ne du kartu už mane vyresnės. Ne! Jau Šmitės aš ne tik nebemyliu, bet niekad ir nemylėsiu.

Vokietė Šmit gal ir už tai manęs nekentė, kad aš ne vokiečiukė. Vokietės mergaitės kartais išmokdavo ilgiausią vokišką eilėraštį ir mokytojai įėjus pakeldavo ranką ir siūlėsi: „Bitte, Froulein, ich habe ein Gedicht gelernt“⁸³ (Prašau, panele, aš išmokau eilėraštį). Mokytoja išklausydavo tą eilėraštį ir statė išmokusioms po penketą. Viena lenkaitė, kuri jau antrus metus sėdėjo pirmoj klasėj dėl tos vokiečių kalbos, įkalbėjo man išmokti eilėraštuką, kuris buvo beveik gale mūsų vokiečių kalbos vadovėlio, ir pasakyti Šmitei, kad išmokau – štai ir gausiu penkių. Aš prieštaravau, kad „nenoriu nei mokyti, kas neužduota, nei prašytis jos, ji manęs nemylė ir nemylės“. Bet ta Jadzia mane pagaliau įkalbėjo. Eilėraštas buvo visai nedidelis ir nesunkus išmokti. Aš išmokau ir ta Jadzia rusiškai pasakė Šmitei, kad aš moku eilėraštį. Ji man pasakė: „Nun, Dydziul.“⁸⁴ Aš atsistočiau ir pasakiau tą menkutį eilėraštpalaikį. Ji liepė man sėsti ir ėmė kitas klausinėti užduotos pamokos. O į mane nebepažvelgė ir neįrašė penketo. „O ką, ar aš nesakiau! – pasakiau nepatenkinta Jadziai. – Daugiau aš ne tik nesimokysiu ir nesigirsiu Šmitkai, bet ir tavęs nebeklausysiu. Mokykis pati, jei nori gauti penkių.“

Dar manęs nekentė Šmitka ir už tai, kad aš nemokėjau megzti. Kitos vokiečių jau iš namų mokėjo kojine megzti, o aš nė virbalo nemokėjau paimti į rankas. Vargais negalais išmezgusi šiaip taip pavyzdėlį, atsinešiau į klasę juodų plonų vilnonių siūlų megzti sau kojinių. Mokytoja – ta pati Šmitė (net nesiteikė man padėti, bet liepė tokiai didelei gal keturiolikmetei latvei Kurt pradėti man ir parodyti, kaip toliau megzti kojine. Aš dairiausi į šalis, numanydama, kad vis viena neišmoksiu pradėti, o kai buvo pradėta ir man parodyta, jau ėmiau megzti. Bet man priklausė, matyti, nuo nuotaikos, kartais aš mezgiau vienodai lygiai, o kartais, kai ko nors buvau susierziniusi, mezgiau greit ir nelygiai, o kartais vėl labai tankiai mezgiau ir stipriai akytes pritraukdama. Ir kojinių blauzda iš po mano rankųėjo nevienoda,

⁸³ Vok. Bitte, Fräulein, ich habe ein Gedicht gelernt.

⁸⁴ Vok. Na, Didžiulyte.

tai palaidom akim, tai stipriau sutrauktom, tankiai ir nesitampančiai. Ir tik per ilgą man pavyko baigti tą nelaimingą juodą kojinę (buvo tuomet mada vaikams dėvėti tik juodas ilgas kojines). Pagaliau pabaigiau tą nuobodų darbą. Ir tai pradėti nemokėjau, baigti taipogi ne aš užbaigiau, o kulną mamutė numezgė. Teko tokias ir atiduoti su savo pavardžia ant raščiuko, kad būtų išstatytos su kitais eksponatais parodoje mokyklos darbelių.

Vokiškai mokytis man buvo gerokai sunku. Namuose mamutė mane buvo išmokius prieš įstojiant į mokyklą skaityti ir rašyti iš vokiškai lenkiško vadovėlio. Ir suprasti jau šiek tiek supratau, pramokus nuo mamutės ir nuo vokiečių, su kuriais žaisdavom sodely prie Kirchos⁸⁵. Bet toj Dorotejkoj, pritaikintoj vokiečių mergėms, labai jau daug reikalaudavo. Tuo laiku, kaip į gimnaziją stojant, nieko mokėti vokiškai nereikėjo, o tik nuo pirmos klasės pradėdavo mokytį ir tai nuo pat raidžių vokiškai rusiško vadovėlio – abėcėlės, o čia įstojančios jau mokėjo ir skaityti, ir rašyti, ir, savaime, kalbėti vokiškai. Nuo pat pirmųjų dienų jau uždavė gramatiką ir iš jos pratimus ir apsakymėlius ar eilėraščius be paaiškinimų žodžių. Mamutei tekdavo namuose man padėti. Dažnai man būdavo sunku ir aš nepajėgdama imdavau raudoti ir klasėn eidavau beveik visada su apverktom akim ir šlapiu nuo ašarų veidu. Nuo to, kai ėmė šalti gatvėje, ant mano skruostų pasidarė ružavos dedervinės ir ilgokai laikėsi. Mamutė, norėdama mane išjudinti, vakare sakydavo: „Jau eik gulti, per naktį tau padės damokti hencelmenchenai“⁸⁶ (buvo tokia pasaka apie mažučius žmogeliukus, kurie žmogui užmigęs už jį padarydavo visokius darbus...). Dainavimo ir gimnastikos mokytoja buvo truputį psichavota. Nebejauna, negraži, rengdavos taipogi negražiai – kepurė, aprišta juoda skarele, ir nenaujas paltas. Merginos, kur labiau išdykusios, ją visaip erzino ir ta vargšė Autorhof nutverdavo jas už pečių ir pakratydavo. Aš jau niekad nenorėjau jai nusidėti, nes man jos buvo gaila. Bet kartą, kuomet ji ant kitų rėkė, aš mandagiai priėjau ir pasakiau, kad man gerklę skauda ir negalėsiu šiandien dainuoti. Ji man griebė už pečių ir pakratė, bet o stebuklai! Visiškai neskaudžiai. Kai suprato, kad aš jos neerzinu, bet tikrai užkimusi, ji man liepė atsisėsti ant aukšto stalo su kitom, tą dieną nedainuojančiom...

Iš visų mokytojų geriausia man buvo ir užtat maloniausia, mėgstamiausia mokytoja Kuvičinskaja. Ji buvo lenkė, ištekėjusi už ruso ir pasimetusi. Michalina jos, nežinau, už ką nekontė, ar už kokią dvejetą, ar ką (ji dėstė ir jos klasėj), kad supykusi vadindavo „ta perekulščikė“⁸⁷. „Neliesk, nesilo-

.....
⁸⁵ *Vok. Kirche* = bažnyčia.

⁸⁶ *Vok. Heinzelmännchen* = namų dvasia, kaukas.

⁸⁷ *Rus. перекульщик* = perbėgėlis.

jok!“ – gyniau savo mylimą mokytoją. O ta mokytoja mane labai mylėjo ir man mažiau penketo niekad nestatydavo. Visiems ji mane statė pavyzdžiu, net kartais man būdavo nesmagu prieš drauges. Kartą aiškindama apie kokią „chvastlivąja mucha“⁸⁸, prilygino tą muchą prie mergaitės žydukės Klavanskos. Ji sakė: „Klavanską gauna ketvertą ir visiems giriasi, o Dydziul kaskart gauna penkiukę ir niekad nesigiria, ji kukli mergytė.“

O už ką ji mane mylėjo? Negi vien už tą pirmąjį diktantą ir už „jatj“ gale žodžio „sobakie“? Ji, užduodama mums eilėraštnus, pati perskaitydavo labai su išraiška. Patyrusi, kad aš ją labai gerai imituuju, mokytoja, kitą kartą pati perskaičiusi užduotą mums rytdienai eilėraštn, visuomet mane iššaukdavo pakartoti. O ant rytojaus, kai mes jau mokėdavom atmintinai, visuomet mane iššaukdavo pirmąją, pasiremdavo ant aukštos katedros rankomis, ant rankų padėdavo galvą ir, linksmi besišypsodama man, su džiaugsmu išklausydavo manęs. Mane visuomet statė kitoms pavyzdžiu. Ir man mergaitės prašydavo, kad aš joms padeklamuočiau, bet pačios niekaip nesugebėdavo taip skaityti, kaip aš. Kartą kažkaip mokytoja užvedė kalbą klasėje, kas pirmoji mokinė. „Granatovič, – šaukė mokinės, – o Hak – antroji, o trečioji – Dydziul.“ (Kitų vietų nebuvo pas mus žymima.) „Ne, – atkirto mokytoja, – pas mane pirmoji – Dydziul.“ Ji kartais mane sutikusi koridoriuj paglostydavo, prakalbindavo. Tas Kuvičinskos meilumas man visiškai mane nuramino ir nebejaučiau skriaudos, kurią man darė Šmitė, visų vokiečiųkių mylimoji. Kartą mokykloje surengė vakarėlį mergaitėm. Tam, matyti, buvo skiriamos lėšos tos pačios seniai mirusios Dorotėjos. Mes susirinkom, šokom prie fortepijono grojant kuriai nors iš mokytojų, žaidėm. Direktorė atvedė ir du savo berniukus į tą „baliuką“. Vyresnis, gal antros klasės gimnazistas, o mažasis dar visai gal kelerių metų Saša. Didžiosios mokinės, norėdamos įsiteikti direktorei, nešiojo mažutį, kalbino didesnįjį Kolią. Jokių dainų nė deklamacijų nebuvo, tik kai žaidėm, ėjom ratelio, dainavom vokiškai arba „Flori flora fol rara ra“, arba „Es var einmal ein fogalein – fi fi!“⁸⁹ ar kurią kitą. Mokytojos turbūt pasimainydamos dižuravo pas mokines salėje, o kitos sėdėjo mokytojų kambary, gėrė arbatą ir valgė pyragaičius. Mums, mokinėms, buvo iš anksto paruoštos popierinės tubelės, į kurias įdėta poris saldinių, keletas smulkių meduolių „Pfeffernusse“⁹⁰, keletas tešlainiukų sausų, keli didieji riešutai ir po du obuoliuku. Mažiukas Saša sakė merginoms: „Pamatysit, jūs visos gausit po maišiuką saldinių, pipirninkų, riešutų. Aš

⁸⁸ Rus. хвастливая муха = pagyrūnė musė.

⁸⁹ Vok. liaudies dainos eilutė: *Es war einmal ein Vögelein piep, piep* = Buvo kartą paukštelis, pyp pyp.

⁹⁰ Vok. *Pfeffernüsse* = tradiciniai vokiški sausainiai.

mačiau, visi jie dabar sudėti spintoj.“ Ir tikrai: prieš išeinant mus apdalijo skanumynais. Dauguma mergaičių tuoj pat puolė smaguriauti, o Michalina ir aš parsinešėm namo visų ten pavaišinti. Niekas nesiruošė išstojimams. Ir staiga, visai nelauktai (matyti, Kuvičinskajos sumanymu), manęs ėmė ieškoti po visą salę. Suradę perdavė Šmitei. Ji pasakė: „Mokytojos reikalauja Dydziul į mokytojų kambarį.“ Paskui meiliai pažiūrėjusi į savo mėgiamąją Strazdin, pasakė: „Eikš ir tu, ir tu moki vokiškų eilėraščių.“ Aš nedrąsiai nuėjau. Kambarį buvo keletas mokytojų ir direktorė. Įėjusi aš padariau knikseną (klupterėjau). Mane pritraukė prie savęs Kuvičinskaja ir pasakė: „Ši mergaitė labai gražiai su išraiška eilėraščius deklamuoja. Na! – kreipėsi į mane, – kokį atsimeni? Gal žinai „Lisa i volk“⁹¹“ – „Gal atsimenu“, – atsakiau. „Tai padeklamuok mums!“ – paragino ji, besišypsodama man, ir išvedė mane į vidurį mokytojų kambario. Aš atsistoju ir perskaičiau. Nežinau, ką jos gero tame žžiūrėjo, – atrodo, visai paprastai kalbėjau, kaip visuomet, kuomet mane iššaukdavo. Mokytojos klausė, kaip ko labai įdomaus, Kuvičinskaja nenustodama man šypsojosi, o direktorė su ašaromis akyse mane pabučiavo. „Pyragaitį jai, reikia pyragaičiu pavaišinti.“ Padavė man nepaprastą, minkštą su romu pyragaitį, apskritą, liukruotą ir minkštą, tirpsiantį. Paskum mane paleido bėgti į salę. Strazdinai, rodos, nelabai pavyko eilėraštis ir jos nepavaišino. O man tas pyragaitis užnuodijo visą buvimą. Neturėjau kur jo padėti, į ką suvynioti, o rankoje jis pradėjo man lyg ir tirpti. Suvalgyti jo nenorėjau – tausoju: nunešiu mamutei, toks jis turi būti gardus. Bet, laimei, neužilgo mus išrikiavo, apdalijo tubelėmis su gardėsiais ir aš, užsidėjęs viršum savo nupelnytą pyragaitį, nusinešiau namo. Misiutė mane namuose išgyrė, kad mane vienintelę visoj mokykloje pakvietė pas mokytojas padeklamuoti. Ir direktorė pabučiavo mane. Pyragaitį aš įteikiau visą mamutei ir mamutė jį mums padalijo po mažutį kąsnelį...

Aš labai mėgau piešti nuo visai jaunų metelių. Kai gavau tuščią sąsiuvinį, aš jį visą pripaišiau įvairių vaikų, galvučių paukščių, nameliukų. Per vieną visą lapą nupiešiau dvi dideles susiglaudusias galvas dvinukių. Veideliai buvo tikrai labai panašūs vienas į kitą: abidvi gerbenėtos, abidvi besišypsančios. Ir nudažiau spalvomis. Bet nežinodama, kuri spalva labiau tiktų skruostams parausvinti, uždėjau pirma ružavą, paskum ant jo oranžinį, paskum dar raudoną. Vytautas, pamatęs mano „daile“, labai nuoširdžiai juokėsi ir visiems rodė. Mokykloje mūsų piešinį dėstydavo nuo antros klasės. Bet aš namuose pagavusi laisvą valandėlę piešiau ir piešiau, ir dažais

⁹¹ Rus. *лиса и волк* = lapė ir vilkas. Veikiausiai Ivano Krylovo eiliuota pasakėčia „Волк и лисица“ („Vilkas ir lapė“).

dažiau. Dažų savo dar neturėjau, bet Algirdukas man savųjų nešykštėjo – leido maliavoti, kiek tik noriu. Kartą atsinešiau į klasę savo „kūrybą“. Mergytės apstojo mane, bet netikėjo, kad tai mano darbas. Tyčia paėmiau laisvą lapelį ir čia pat, joms matant, nupiešiau vaikus, žaidžiančius sviediniu, arkliuką, šunelį, katę, obuolį, kriaušę, slyvos šakelę. Oi, kaip apstojo mane draugės. Kiekviena kišo man po skiautelę popieriaus ir prašė, kad joms nupieščiau. Ko nespėjau klasėje nupiešti, turėjau namuose joms pagaminti visokių vaizdelių, mergyčių, berniukų, drugelių. Ir taip daugiau savaitės jos mane kankino, kol man visiškai atsibodo tie jų užsakymai ir šiaip taip atsikračiau, pažadėdama paskui kada vėl piešti. Pagarsėjau savo piešiniais visoje mokykloje, net didžiosios iš trečios ketvirtos klasės ateidavo pažiūrėti tų stebuklų... Aš palengva pradėjau susipažinti su draugėmis, žaidėme su jomis pertraukų metu, jos mane versdavo piešti kreida ant juodos mokyklos lentos...

Šiaip mokykloje mokymasis įėjo į nustatytas vėžes. Per tikybos pamokas visos katalikės sueidavom į vieną klasę ir koks vikaras mus mokė lenkų kalba. Tie kunigai mainėsi gana dažnai. Vienas jų (rodos, ksiądz⁹² Danilevič⁹³), kaip pasakojo kas, išėjęs iš proto. Labiau atsižymėjo toks aukštas rudas akiniuotas kamendorius. Jo pavardė buvo Lindė⁹⁴. Kartą aš kažką ten iš „Istorijos šventos“ labai jau gerai atsakiau, tai kunigas Lindė man pasakė: „Pirmą kartą visoj mokykloj aš tau pastatysiu penkius su pliusu.“ Tas penki su pliusu turėjo didelę sensaciją ne tik mūsų Dorotėkoj, bet ir gimnazistės, ir gimnazistai ėmė kalbėti apie tą penketą ir dar su pliusu. Bet tikybos pamokos manęs nepatraukė, aš jau mažiau tesidomėjau religija ir bažnyčia. O kunigas Lindė – tai tas pats pagarsėjęs poetas Dobilas. Lindė vėliau kada negreit parašęs knygą „Blūdas“⁹⁵, kurios taip ir neprisiruošiau niekad perskaityti, nes pradžia man pasirodė nuobodoka. Jau daugeliui metų praėjus teko su Linde susitikti, kuomet jis buvo inspektoriumi Panevėžio gimnazijos, Antanas Kazanavičius⁹⁶ toj pat gimnazijoje mokytoju, o aš dėsčiau seminarijoj. Kartą Lindė mane kur tai sutikęs barė, kad mano vyras „nemoka tylėti: visiems zvanija apie proletariatą ir būsimąją revoliuciją. Jis gi galėtų sau galvoti ką nori, bet kam jam rūpi kitiems kalbėti ir juos iš kelio vesti,

.....
⁹² Lenk. *ksądz* = kunigas.

⁹³ Vladislovas Danilevičius (1865 – apie 1907) – kunigas, Mintaujos bažnyčios vikaras 1899–1900 m.

⁹⁴ Julijonas Lindė-Dobilas (1872–1934) – lietuvių rašytojas, literatūros kritikas, katalikų kunigas. 1898–1899 m. kunigavo Mintaujoje.

⁹⁵ Romane *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rusijos revoliucijos mete* (1912) vaizduojami valstiečių akimis regimi artėjantys neramumai – bręstanti 1905–1907 m. Rusijos revoliucija.

⁹⁶ Antanas Kazanavičius (1892–1940) – Aldonos Didžiulytės vyras.

blogą pavyzdį mokiniams duoti ir sau pakenkti...“ Taip kalbėjo jau tuomet žinomas rašytojas Dobilas-Lindė...

Dar prieš Lindę Dorotejką dėstė Bakučionis⁹⁷. Aš dar mokyklon nevaikščiojau, tik sesuo Michalina. Kartą ji parėjusi namo pasakė, kad mokinės renkančios po kiek ten pinigų, žadančios kai ką nupirkti pasveikinant kunigą, dėščius pas jas tikybą. Mamutė norėjo mergaitėms padėti ir sugalvojo gražų eilėraščių lietuvių kalba. Sesuo nunešė draugėms, kad perrašytų ant gražaus popieriaus ar su savo darbo papuošimais – ornamentais. Bet grįžo iš mokyklos nepatenkinta ir sukonfūzyta. Mat „katalikės“ visos beveik kalbėjosi tarp savęs tik lenkiškai. Vien Janužytė Viktorė kai kada kalbėjosi lietuviškai (rodos, ji ir tikybą mokėsi lietuvių kalba). Didelės merginos išjuokė mamutės eilėraščių ir parašė gan kvailokai: „Našemu zakonodateliu“⁹⁸ ir t. t. Koks gi jis „zakonodatel“, jei tikybą dėstė, o ne įstatymus leido? Tarp kitų, išjuokusių lietuvių kalbą, buvo ir paaugusi Ona Pleirytė⁹⁹. Ji tai ir parašė rusiškai. Aš dar užtikau Pleirytę ketvirtoji klasėj. Buvo ji tuomet (bent atrodė) visai suaugusi, gal šešiolikos septyniolikos metų¹⁰⁰ ir tuomet nesimpatinga buvo. Tokia vokiečių Treigut, taipogi jau beveik suaugusi, buvo mums, mažoms, labai miela, pajuokaudavo su mumis, kokį gerą žodį pasakydavo. Jos veidas buvo pailgas maloniu mieroj putnumu, plaukai lygiai sušukuoti ir supinti stora kasa, pakaušys susukta į kuodą. Ji vaikščiojo akiniuota, pro akinius žvelgė meilios tamsiai mėlynos akys. Pleirytė buvo tuo laiku kažkokia ir negraži (vėlesnėse nuotraukose mačiau ją visai maloniu, inteligentišku veidu, o tada – pasipūtėlė, niekad nenusišypsanti). Kartą ji turėjo ant kaklo kažkokį raudoną šalikėlį. Aš pribėgau ir paplojau ranka per petį. „Neušlag!“¹⁰¹ – sušukau. (Pas mus buvo priimta, pamačius pas kitą ką nors naują, paploti (mušti – „šlagen“), ir ta užkalbinta juokdavosi, kartais atsikirsdavo juokaudama.) O šioji perkreipė lūpas ir nesvetingai man bumbtelėjo: „Vot neušlag našla!“¹⁰² Aš, žinoma, susikonfūzijau ir paraudusi nuėjau sau. Ne taip man jau rūpėjo tas jos „neušlaga“ ar „neneušlag“, bet norėjau nuo ko nors pradėti pabendrauti su vyresniąja, beveik suaugusia ketvirtokoje. Daugiau jau aš prie jos nebeprieisau ir nebekalbinau. Man daug įdomesnė ir geresnė Treigut. Ji net ir gražesnė, o ta – kas? Tik įsivaizduoja per daug apie save...

.....
⁹⁷ Juozapas Bakučionis (1871–1935) – kunigas.

⁹⁸ Rus. *Нашему законодателю* = Mūsų įstatymų leidėjui.

⁹⁹ Ona Pleirytė-Puidienė (1882–1936) – lietuvių rašytoja, kultūros veikėja.

¹⁰⁰ Didžiulytė pasendina Pleirytę, tuo metu jai galėjo būti 14–15 metų.

¹⁰¹ Maždaug „Naują muša“, t. y. vok. *neu* = naujas ir *schlagen* = mušti.

¹⁰² Vok., rus. *Bom neuschlag нашла* = Na ir radai ką mušti.

Michalina,
Vytautas ir
Aldona Didžiuliai,
apie 1904 m. VŽM,
f. 1559/1

Įdomus gyvenimas mūsų bute

Mokykloje turėjau savo rūpestėlių, o kartais ir ką nors gera, linksmą. Namuose pas mus dabar labai vėl pagyvėjo, pasidarė įdomu. Kasdien vis kas nors nauja įvykdavo. Dabar abudu butai buvo jau mūsų pensionierių užimti. Didieji mūsų buvo pažangūs, ateistai, net kunigui stačiai atkirsdavo. Mažieji taipogi su jais prie bendro stalo sėdėjo, daug ir jie išgirsdavo, įsisavindavo nuo didžiųjų. Įvairiausių būdų, charakterių čia susirinko vaikai ir jaunuoliai. Mamutė mokėjo juos kaip tai visus sujungti į vieną bendrą šeimą. Iškalbėdavo didiesiems, jei jie kada nuskriausdavo kokį mažąjį, pabardavo mažuosius, jeigu jie didesnius erzindavo. Ir šiaip per

laiką visi darniai sugyveno. Prasidėjo kažkoks dar stipresnis judėjimas – patriotizmo, demokratiškumo, bendravimo su kitais miestais. Pas mus atvažiuodavo kartais ir iš Šiaulių, ir iš Rygos svečių. Nuo Čepo tik labai retai tegaudavom žinių – jis ruošėsi aplankyti tėvynę ir, žinoma, neaplenks ir mūsų¹⁰³. Sekmadeniais mes kaip ir seniau visu būriu traukdavom vasarą į parkus ar prie upės pasiirstyti, žiemą daugiausiai į čiuožyklą. Labai džiaugėmės, kad mūsų mamutė kartais nueidavo draug su mumis. Koks buvo malonumas mums pavėžioti mamutę ant tam tikros kėdės su pavažomis. Taip lengva buvo čiuožti su pačiūžomis prisilaikant kėdės atramos, o ta kėdė pati važiavo, tik truputį ją pastumėjus toliau beveik nereikėjo pridėti jėgų. Vladas P-la¹⁰⁴, kuris jau pas mus nebegrižo gyventi, nes pas Štrakerius jis už mokymą vaikų gavo ir butą veltui, ir pinigų, ir dar kiek neparėjo alaus, kurį tas alaus dirbtuvės savininkas kasryt vietoj kavos su visa šeima gerdavo. Jo dukra ir sūnus, nors buvo gražios veido spalvos – balti-ružavi, geltonplaukiai – bet tokie jau nupenėti, alumi nutukinti, kad net netiko jauniems toks bekoninkiškas riebumas. Veidai dideli, riebus, visa figūra – kaip bačkutė, kojos drūtos, atrodė, kad sunkiai ritasi ir neša savo lašinėlius. Bet Vladas į juos nepasidavė. Jis labai išpruso, ėmė františkai rengtis, juosėjo plačiausią diržą be sagties. Labai dabar buvo mandagus, patrauklus, inteligentiškas. Mums tada jis atrodė šiurkštus, žiaurokas ir panašus į negerą kaimyną Stukioką, kurį žmonės praminė Vilku. Dabar nieko panašaus į tą Vilką pas jį nebebuvo. Ateidavo, mandagiai su visais sveikindavos, atnešdavo įdomių knygų paskaityti, pasiteiraudavo, kaip mes, mažieji, mokomės. Buvo jis išrinktas vienu iš čiuožyklos direktoriumi, o į direktorius pakliūdavo tik patys rinktiniai ir gražios išvaizdos. Vieną tik kartą seserys bejuokaudamos su Vl. P-la pasakė jam, kad seniau vadindavo jį Vilku. Vl-as kažkaip nuliūdo, surimtėjo, patylėjo ilgai. Oi, kaip man nepatiko tas seserų netaktas. Argi taip galima? Aš išraudau, susikonfūzijau: Oi, kaip jos stačiai sako, kad vadino jį Vilku! Argi taip galima? Ir kai Vl-as išėjo, aš joms iškalbėjau: „O jūs durnos! Prie svečiui taip sakyti! Mamutė bartųsi, kad girdėtų.“ Misia man grubiai atkirto: „O tau kas darbo! Nesimaišyk prie vyresniųjų. Žiūrėk savo lėlių.“

.....
¹⁰³ Motiejus Čepas 1897–1923 m. dirbo teisėju Čitoje.

¹⁰⁴ Vladas Požėla (1879–1960) – Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjas, advokatas. Mokėsi Mintaujos gimnazijoje, kurį laiką gyveno Didžiulienės bute, išsikraustė ėmęs mokyti vietinio gyventojų vaikus.

Kartą mamutės iniciatyva pas mus buvo surengtas slaptas vakaras-spektaklis. Mamutė pati parašė iš gimnazistų gyvenimo komediją¹⁰⁵, vaidino daugiausiai mūsų šeimos ir buto „aktorai“. Spektaklin įėjimas buvo mokamas – po 20 ar 15 kapeikų. Veiklesnieji gimnazistai padėjo suruošti uždagą, suolus ir butaforiją. Scena buvo mūsų tokiame salonėly, o žiūrovai sutilpo dideliame valgomajame kambary, ir suolai ten buvo sustatyti amfiteatru, taip kad visi galėjo gerai matyti, nes tolimesnės eilės buvo pakilę aukščiau viena už kitą. Spektaklis buvo mokamas dėl to, kad pinigai buvo reikalingi kokiam dideliui tikslui, rodos, šį kartą apmokėti kuriam biednam mokiniui už mokslą, o kas liks, kitiems vargšams pašalpa. Labai buvo įdomu. Susirinko ne vien mūsų buto mokiniai, kuriems ir mokėti nereikėjo, bet daug iš įvairių kitų bendrabučių. Visi labai buvo patenkinti ir prašė, kad dar kada surengtų. Mamutė pati prižiūrėjo kostiumų, grimavo, rodos, Vandutė ar kuris iš praktiškesniųjų didžiųjų moksleivių. Mamutė ir režisavo, ir rolę turėjo, kurią labai gerai atliko. Tai buvo mums didelė šventė ir ilgai minėjom apie vakarėlį, kritikavom, kas kaip atliko savo rolę. Misiutė, kuri, apsvilkus Antaniuko uniformą, turėjo iššokti pro langą nuo motinos rusybės ir bešokant pamesti diržą ir kepurę, nesuspėjo šokant pamesti, tat jau [iš] anapus lango išmetė kepurę ir diržą. Mes ilgai juokėmės iš jos to nelabai pavykusio žesto. Bet svetimi, kurie nežinojo, manė, kad taip ir turi būti, ir labai juokėsi. Spektaklis pavyko labai gerai, o ir pinigų šiek tiek pririnko. Apmokėjo vargšui mokiniui už mokslą, ir jo nebepašalino iš gimnazijos. Bet kai kas užuodė apie surengtą pas mus vakarėlį-spektaklį, kai kas kam

¹⁰⁵ Veikiausiai buvo vaidinama komedija „Saldi meilė“. Įdomu, kad jos siužetas apie gimnazisto meilę vyresnei moteriai ir motinos ryšktes gali būti paimtas iš bendrątyje gyvenusių moksleivių nutikimo: „Kartą mamutė pastebėjo vieno iš jaunuolių V-kaus visur, ant palangės, ant sąsiuvinio viršelio, ant šiaip popieriaus lapo, prirašyta: „Ma-tienė, Ma-tienė, tu mano aniuolėlius, tu mano gyvenimas... M-nė, M-nė – tu mano kvietkelis...“ Vaikinas, matyti, tyčia savo užrašus dėjo aikštėj, kad mamutė pastebėtų ir gal jam ką nors motiniškai patartų... Mamutė suprato jaunuolį ir su juo vienu pasikalbėjo: „Kolė tamsta, ponas V-au, visur prirašinėji tos ponios pavardę, kur reikia ir kur nereikia. Dar kolegos ims pajuokauti, o mokytojai išbars... Be to... Juk ir sąsiuviniai su ne vietoj parašytais žodžiais nelabai tinka?“ Vaikinas išraudo, patylėjo ir nedrąsiai atsakė: „Ir dabar tie padaužos išjuokia mane. O ar aš kaltas? Jie nesupranta, koks tai jausmas, jie gal to nepergyveno ir netikėtų, kad aš be jos gyventi negaliu.“ – „O kur teko su ta ponija susitikti?“ – „Rygoj, kai buvau susirinkime... Man ji iš galvos neišeina ir nežinau, ką man daryti?“ – „Ką gi kitą darysi, – atsakė jam mamutė, – juk aišku, kad nieko iš tos meilės negali išeiti. Ji moteris jau subrendusi, turi savo vyrą, vaikus. Ji, tiesa, maloni ir graži... betgi ne viską, kas gražu ir malonu, galima sau pasiimti... Geriausiai pasitenk užsimiršti, išsiblaškyti, daugiau skaityti, geriau pamokas ruošti, sportu, pasi-vaikščiojimu užsiimti, būti draugystėj jaunų draugų... Mesti iš galvos svaichiojimus, kurie juk negali ir neturi įvykti... Ką padarysi, jaunatvėje tat ne pirmas ir ne paskutinis atsitikimas. Taip būna kai kada...“ ([Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė], „A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje“, LVA, LKP, Nr. 17388, ap. Nr. 1, b. 8, l. 244).

pašnibždėjo. Gimnazijos vyriausybė ir policija ėmė uoliau sekti mūsų butą. Bet kurį laiką tyčia buvo susilaikyta nuo spektaklio, bet sukvietas jaunimas kurio ten mokinio vardinių proga ir pašoko, padainavo, patriukšmavo. Kartą, gal norėdamas užklupti iš netyčių, atšliaužė gimnazijos direktorius pašnipinėti, bet apsimetė, kad jis mokinius lankąs. O tą dieną kaip tik buvo mus aplankęs ir viešėjo M. Č-pas su žmona¹⁰⁶ ir dviem vaikais: Kęstučiu¹⁰⁷ ir Birutėle¹⁰⁸. Pats Č-as uniformuotas, guzikuotas – prokuroras mat, ir berniukas sulig tos mados ir leidimo, kad iki kelių ten metų galis būti aprengtas tėvo uniforma, taipogi buvo nors trumpom kelnytėm, bet švarkelis su dviem eilėm blizgančių uniforminių sagų – aukšto valdininko. Mūsų svečias sėdėjo pas mus salonėly, kai atėjo direktorius, o uniformuotas berniukas ir madingai papuošta mergytė lakstė po visus kambarius. Direktorius pastebėjo ant kabyklos uniforminę Č-o kepurę ir guzikuotą šinelį, o čia dar būte penkiametis lakstė mundurzotas. Direktorius buvo sausas valdininkas ir labai lankstėsi prieš aukštus valdininkus. Pamatęs šinelį ir uniformotą berniukštį, labai geidė pamatyti svečią ir jam nusilenkti. Parodė į šinelį ir paklausė mamutę: „Čto eto, gosti u vas?“¹⁰⁹ – „Da, gosti navistili“¹¹⁰, – atsakė mamutė, dėdamasi, kad nesupranta jo noro susipažinti su svečiais.

Mamutės nelaimė

Gyvenime visados būna ir skausmų, nors kaip jau žmogus būtų geras kitiems. Rodos, kad pernai, dar aš nevaikščiojau mokyklon, mamutė gavo iš namų telegramą: „Mamaša bolna.“¹¹¹ Mamutė labai susijaudino – žinojo, kad tėvas be reikalo nesiuntinės telegramų. Mamutė žinojo, kad bobutė serga širdimi ir gali staiga atsitikti katastrofa jos motutei¹¹², kuri buvo apsigyvenusi pas mūsų tėvą (jos žentą) ten padėti šeimnininkauti. Ir štai – dabar motutė ruošėsi beveik kaip į laidotuves. Labai išbalusi ir užverktom akim, mamutė niekam nesiskundė, tik skubiai siūvo sau juodus rūbus, krepus aptaisytus, ant skribelės uždėjo krepą – matyt, širdis jautė, kad nebe išgijimo laukti, o atsisveikinti amžinai. Šeimnininkauti paliko vyresnes dukteris,

.....
¹⁰⁶ Marija Jablonskytė (vėliau Čepienė) (1875–1940) – Jono Jablonskio sesuo, Motiejaus Čepo žmona.

¹⁰⁷ Kęstutis Čepas (1889–1910) – Motiejaus ir Marytės Čepų sūnus.

¹⁰⁸ Birutė Čepaitė (vėliau Kubilienė) (1901–1979) – Motiejaus ir Marytės Čepų dukra, gydytoja.

¹⁰⁹ Rus. *Что это, гости у вас* = Kas čia, turite svečių?

¹¹⁰ Rus. *Да, гости навестили* = Taip, svečiai aplankė.

¹¹¹ Rus. *Мамаша больна* = Mama serga.

¹¹² Petronėlė Buteikytė-Nitienė (apie 1831–1897) – Liudvikos Didžiulienės motina.

stengėsi pensionieriams nepasirodyti, ką kenčia, skubėjo, plušo, kad tuoj rytoj pirmuoju traukiniu išvykti. Moksleiviai nė nežinojo, kad mamutei toks sielvartas, nes mamutė nenorėjo jų išblaškyti ir atitraukti nuo mokslo, gadinti jų gerą nuotaiką... Po keletos dienų Vytautas su Antanu nuvažiavo, paėmę vežiką, į stotį mamutės pasitikti. Mamutė pagrižo papilkėjusiu veidu. Atvežė lauktuvių, moksleiviams šviežienos – kiaulienos, vėdarų, dešrų, bet pati stengėsi nė nežiūrėti, kaip jaunimas valgo, liepė dukterims užimti valgytojus ir nerodyti ašarų. Mamutė vėliau papasakojo, kad bobutė, būdama gera šeimininkė, nupenėjusi meitelį ruošėsi skerstuvėm. Bijodama, kad svetimi žmonės gali nemokėti paskersti ir [gali] sugadinti skerdieną, pati ryžosi tam sunkiam ir nemaloniui darbui. Tiesa, ji gerai pataikė durti dideliu peiliu į meitelio širdį, bet tuo pačiu smūgiu iš susijaudinimo ir įtempimo jėgos pati mirė nuo širdies smūgio...

Mamutė buvo nepaprastai ištverminga, susitvardė. Herojiška altruistė, pergyvenusi tokią skaudžią nelaimę, netekus amžinai savo motinos, ji visom jėgom stengėsi neparodyti kitiems savo skausmo, nedrumsti sveikųjų ir nenukentėjusių savo bėdom ir palaikyti gerą, linksmą augančio jaunimo nuotaiką. Neužmiršo rūpintis visais, kad būtų sveiki, linksmi, kad gerai mokytųs. Patikrino, ar ateinančios moters Nugalevičienės Joniukas daug išmoko, [stengėsi] pagirti jį ir padaryti jam mažą džiaugsmelį, dovanėlę. Joniuką mokėm skaityti ir rašyti mes – keli mamutės vaikai. Net ir man, mažai, tekdavo parodyti Joniukui naują raidę ir „pavedžioti ranką“ jam rašant. Dėl to, kad nekreipti kitų dėmesio į save, mamutė ir nedėvėjo ryškio gedulo: šiaip juodą suknelę, kartais baltą su juodu bliuzelę, o krepą tik laidotuvių dieną dėvėjo. „Tai kas iš to, – kažkam ji kalbėjo, – argi dėvint juodai ir dengiantis krepu aš daugiau liūdėsiu, kaip nesiafišuoju su savo sielvartu prieš kitus. Juk tas gedulas ir yra kitiems pasirodyti. O aš to nenoriu – tegul niekas nežino mano širdies skausmo, kiekvienas turi ar turės ir savo bėdų.“

Ir „rašytoja“, ir „dailininkė“

Mokykloje jau aš pagarsėjau kaip dailininkė. Pas mus dar nemokė paišybos (palyginti su gimnazija, tai buvo tik parengiamoji klasė). Pradėjo mokyti tik nuo antros klasės ir tai labai nuobodžiai: ant taip vadinamo „bloko“, t. y. papkės su ant kieto viršelio prilipdytais lakštais šiurkštaus popierio dėl tušinio pieštuko, reikėjo piešti lygias linijas, keturkampy, padalintam į keturias dalis, dviejuose langeliuose (įstrižai) reikėjo išvesti tris skersines

linijas vieno atstumo, o kituose dviejuose – išilgai. Po to duodavo nupiešti iš pakabintos lentoje ant balto kartono įvairias neįdomias ornamento figūras. Ir tai kažkoku senovišku metodu – nevartojant nė liniuotės, nė matavimo įrankių, šiaip iš akies piešti. Tat buvo labai nuobodus darbas. (Dėl to, kai ėjau antrą klasę, man penketų nestatė.) Bet dabar, pirmoje, kol nebuvo mums pamokų paišybos, aš pati nuo savęs pieštuku ar dažais nupiešdavau visokių piešinėlių – vaikų, šuniukų, katyčių, paukščių, drugelių, gėlių, o iš kokio atviruko, kai man patikdavo, nukopijuodavau labai sėkmingai spalvomis. Niekas netikėjo, kad tai mano darbo kopija. O mano „oreginalius“ piešinius klasės draugės grobte išgrobldavo. Manydamos, kad man gal bus skriauda, mat mano popierius, jos man priduo-davo įvairiausių lakštelių mažesnių ir didesnių, nesuprasdamos, kad juk čia brangiausias darbas, o ne tas menkas popierėlis. Piešiau vienai, kitai, ketvirtai, dešimtai, kol man jau labai atsibodo tie užsakymai ir pradėjau atsisakinėti. „Tai sekmadienį, sekmadienį nupiešk, kai bus daugiau laiko“, – įkyrėjo prašytojos. „O sekmadienį aš eisiu pasivaikščioti su visais“, – stengiausi atsikirsti. Bet palengva ir mergaitės gal suprato, kad negalima manęs taip apkrauti, ir pasitenkindavo tuo, kad prašydavo man parodyti, ką nupiešiau namuose. Didžiosios mergaitės šypsojosi, žiūrėdamos į mano piešinį, gyrė mane, bet nebedrįso prašyti, kad joms nupieščiau. Namuose mažieji mokinukai negalėdavo atsigrožėti mano „kūryba“ ir patys mėgino nors iš knygos piešti paveikslėlius. Mamutė mane gyrė ir ragino. Aš pajutau kūrybos džiaugsmą ir svajojau kai kada prilygti Vandutei, kuri septintoj klasėj visada gaudavo už piešimą penketus. Bet kokie jos buvo piešiniai! Per didžiausį lapą vatmano popieriaus iš pastatytos gipsinės figūros ji nupiešdavo didžiausią galvą Veneros, Gerkuleso¹¹³ – at-

Aldona Didžiulytė, 1901 m. VŽM, f. 1706

¹¹³ Rus. Гераклес = Heraklis.

rodė kaip ne jos rankomis nupieštas, bet spausdintas piešinys! Oho, šitaip tai dėlto gal man niekad nepavyks... Bet anais laikais per visą mokslo metą nei kartą neleido vartoti spalvotų pieštukų nė vandeninių dažų, vienintelį jau antrojo ar trečiojo klasės akvarelę tai sepiją (tamsiai rudą) liepė nupirkti ir tai teptuku vien šešėlius pažymėti ta ruda spalva vietoj pieštuko tušavimo. Pastatys, būdavo, viršų ant lentynėlės gipsinę lentutę su kampuota žvaigžde, joje padaryta bareljefu ir lieps, nupiešus silpnai konturus pieštuku, o paskum ta sepija nudažyti šonuose žvaigždės šešėlius ant tų kantų – silpniau ir stipriau. Neįdomus buvo tas mokslas, tik iš reikalo piešiau. Užtat vėliau būdama gimnazijoje su drauge įsigudrinom per tikybos pamokas ar pabėgusios nuo dainavimo, pasislėpusios po parta dažus ir sąsiuvinį, su didžiausiu malonumu kurdavom įvairius daiktus, vaizdelius ir scenas. Man tuomet pradėjo labai vykti šaržai ryškesnių draugų, mokytojų ir kitų pažįstamų. Čia jau tas sukeldavo didžiausią furorą – mano šaržas ėjo iš rankų į rankas, ir visur bureliuose springdavo juokais, nešė į kitą klasę. Kai kas mėgino manęs prašyti: „Nupiešk taip ir mane.“ Bet ant užsakymo visiškai negalėjau nieko padaryti, tik kas man pačiai labai norėjosi nušaržuoti. Daugiausiai pavykdavo neigiami tipai pajuokti šaržu. Bet mokytojom parodyti visos vengė, nes už tai galėjo ne tik išbarti, bet ir laipsnį elgesio sumažinti: oho, koks sauvaliavimas! Piešti ir dar tapyti, o klaidas! Ir dar klasėje! O tas mokėjimas kai ką nupiešti (žinoma, tokie ir reikalavimai mažo žmogelio) man teikė nepaprastai didelį džiaugsmą! Net lengviau viskas atrodė, ne taip skaudėjo kokie nedideli susidūrimai su ta nemylima Šmite arba sunkiai išmokstama vokiečių kalbos pamoka.

Antras mano kūrybos džiaugsmas tai buvo bandymas kai ką parašyti, kai ką išversti. Pas mus namuose buvo labai daug spalvotų, įdomių knygučių vaikams, bet lenkiškų, kurias tėvai išrašydavo iš Varšuvos. Džiaugdavamės jomis, rodėm svečiam ir kartais užeinantiems kaimo vaikams. Mums iš jų, tų knygų, skaitė vyresnieji vaikai ir negalėdavom atsiklaudyti. O lietuviškų knygučių buvo vaikams tik poris: „Graži vaikų knygelė“¹¹⁴ be paveiksliukų ar su pora juodų ir „Vaikų knygelė“ Valančiaus su spalvotais paveiksliukais¹¹⁵. Bet argi tokiais, kaip lenkiški? Daug prastesniai ir apsakymų ne taip jau daug. Aš pradėjau galvoti, kad mes, kurie ir lenkiškai mokam, tai mums gera. Ogi tie vaikai iš Padvarnykų, iš Zebelynių ir kitų ulyčių? Jie gi nieko gera neturi... O aš moku rašyti. Suprantu lenkiškai ir lietuviškai.

¹¹⁴ [Krisztofą Schmidtas], *Graži vaiku knigele*, vertė P. Vileišis, Vilnius [i.e. Tilžė]: [M. Jankus], 1891.

¹¹⁵ Motiejus Valančius, *Wajku kningiele: su abrozdelejs*, [1868], [Tilžė].

Imsiu ir išversiu kokią gražią knygutę, pririnksiu visokių gražių pasakėlių, kur gražiausios iš „Ruvniankos“¹¹⁶, „Sto paviastek“¹¹⁷, „Sviat i dzieci“¹¹⁸. Išversiu ir bus vaikams lietuviams iš ulyčios ką paskaityti! „Vandziut, Vandziut, žinai, ką aš tau pasakysiu?“ – „Nežinau. Iš kur aš žinosiu!“ – „Agi aš sumisliju parašyti lietuviams, ulyčios vaikams, knygutę.“ – „Tu? Knygutę?“ – nusišypsojo netikėdama Vandutė. „Tikrai, tikrai, pamatysi: jau išverčiau, va, matai, – rodžiau jai mažą sąsiuvinėlį, susiūtą iš balto popieriaus. – Čia iš „Sto paviastek“: „Nie čyn drugiemu, co tobie nie milo“¹¹⁹, o čia, matai...“ – „Taigi čia vertimas, o ne rašymas. Tu sakyk – išverčiau, o ne parašiau. Rašotai žmonės, savo išgalvoję ką nors, ką patys matė ar girdėjo...“ – „O argi aš negaliu pati parašyti ko nors?“ – „Nežinau, – nusišypsojo Vandutė, – gal ir parašysi, tu maža būdama, visai gal dar ketvirtų metų, dainelės sugalvojai.“ – „Ne, ne, ne, nesakyk, nesakyk apie tai, tokios negeros ir gal durnos dainelės, – kračiau aš galvą. – Nesakyk, neprimink, aš noriu jas užmiršti ir tu man vis primeni ir primeni“, – kračiausi savo ankstyvesnės kūrybos. Mes labai mėgom klausyti skaitant ir žiūrėti paveikslukus iš „Ruvniankos“. Bet vienas berniukas, piemenėlis, pavogė, paveikslukus iškarpė ir knygutę nusimėtė. Pradėjau jau Mintaujoj labai prašyti mamutės, kad nupirktų „Ruvnianką“. Ir mamutė man ją išrašė iš Varšuvos. Neužilgo ją gavau. Čia buvo jau naujas leidinys. Ne visos pasakėlės tos pačios įdėtos, buvo ir naujų. Ir paveikslukai ne tie, kuriuos mes taip mėgom: keli puslapiai vidury teksto buvo įdėti kreidinio popieriaus, padalinti į šešius langučius, kiekviename langelyje po paveiksluką, žinoma, ne viso vaiko, tik iki krutinės už stalo sėdinčio ar šiaip ką darančio, žaidžiančio. Vienne puslapy jau šešios iliustracijos prie apsakymėlių, o kiek bus keliuose puslapiuose! Retas kuris apsakymėlis neturėjo iliustracijos. O čia, naujojoje „Ruvniankoje“, iš viso buvo tik keletas paveikslukų ir užimtas vienu vaizdeliu visas puslapis. Aš labai nuliūdau, kad šita „Ruvnianka“ nebe tokia, bet mane vyresni vaikai suniekino, kad šita daug gražesnė, paveikslukai tokie meniški, pilni, o ten buvo daug prastesni! Matyti, ir skonis mano dar ne taip išlavėjęs kaip jų. Bet

¹¹⁶ August Jeske, *Równianka: Zbiór opowiadań i powiastek dla małych dzieci*, Warszawa, 1900.

¹¹⁷ Veikiausiai vokiečių rašytojo Christopho von Schmidto pasakojimų vaikams rinkinys lenkų kalba: Krzysztof Schmidt [Christoph von Schmid], *100 powiastek dla dzieci; spolszczonych przez Jana Chęcińskiego*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1874.

¹¹⁸ Veikiausiai vienas iš lenkiško mokslo žinyno vaikams „Pasaulis ir vaikai“ leidimų: August Jeske, *Świat i dzieci, czyli Nauka o rzeczach wyłożona na podstawie nauki poglądowej, obejmująca w czterech oddzielnych częściach: I. Najbliższy świat dziecka, II. Naukę o zwierzętach i roślinach, III. Naukę o krajach i ludach, IV. Naukę o zjawiskach przyrody i wynalazkach*. Cz. 2, Nauka o zwierzętach i roślinach dla dzieci od lat 7–9 lub 10, Warszawa.

¹¹⁹ Lenk. *Nie czyń drugiemu tego, co tobie niemiłe* = Nedaryk kitam to, kas tau pačiam nemėli.

ir turinys, t. y. kai kurios detalės, skyrėsi. Pav., kur pasakojama, kad mergytė gavo nuo mamos gimimo dienoj lėlę ir kaip ta lėlė aprengta, ten buvo: „biale pončoški“¹²⁰, o čia – „czarne pončoški“¹²¹. Rodau visiems, kad žiūrėkit, tada mes avėjom baltom, ir rašo, kad lėlė baltom kojine apauta. O dabar visi visi vaikai apauti juodom, ir mes avim juodom, ir taip ir parašyta. Bet kai paskui supratau, ta „Ruvnianka“ tikrai parašyta dėl ponaičių, jų tuščiam laiko praleidimui. Kokia čia poezija ar moralė, kad „lėlė išpylė arbatą“ ar „broliai užmetė Evunios lėlę ant medžio“ ir pan. Aš pasirinkau versti „Palac cukrový“¹²². Mums kadaise labai patiko, kaip mums Vandutė kartą skaitė net kaip ir vaidindama, lyg pasigardžiuodama, kad būtų įdomiau klausyti: „Vaikai, berniukas ir mergaitė, paklydo miške. Jie nuvargo, ko tik nebeverkė, ir žiūri tankumynė – ‚palac cukrový‘ (cukriniai rūmai). Stogas piernikais dengtas, langai iš permatomo cukraus, durys iš čekolados. Atskrido balandėlis ir sako: ‚Krimskit duris ir įeikit...‘“ O mums buvo labai gražu. Dabar aš pasigyriau mamutei: „Mamut, aš jau pradėjau versti lietuviams ulyčios vaikam: ‚Palac cukrový‘. Tai kad bus gražu skaityti!“ – džiūgavau. Bet mamutė iš karto mane sukirto: „E, neverta šito apsakymo.“ – „Bet kad jis mums buvo labai gražus.“ – „O ką gi jis vaikams duos? Tik smaguriavimą, laižymąsi... Verčiau jau kokią pamokančią, gal iš Šmito...“¹²³ – „Šmito aš jau tris išverčiau.“ – „Tai dar rasi ką nors gražesnio. Arba iš ‚Sto powiastek‘.“ Aš lyg ir kiek nuliūdau, nutraukta pačiam išibėgėjime. Bet greit nusiraminau: „O gal ir tikrai paieškoti ko nors kitokio, apie ulyčios vaikus...“

Suaugę gimnazistai – mūsiškiai ir svetimi – susirinkdavo kartais [į mažųjų kambarį] paskaityti savo kūrinį. Mažieji čia nedalyvavo, nes viena – buvo svarbu perskaičius padiskutuoti, pasiginčyti, o jie dar tam neišprūsę buvo. O antra – į mūsų kambarį neis tikrinti, jei ir ateis koks špiclius, siųstas iš gimnazijos pašnipinėti. Jasiukaitis¹²⁴ skaitė gana jumoristiškus trumpus apsakymus. Gal dar koks vienas kitas. Bet dauguma tai nerangiai prie to dalyko. Išversdavo vieną kitą Čechovo¹²⁵ apsakymą. O dažnai ir nieko neparasdydavo, tuomet vieni kitus ragino, iškalbinėjo. Aš dažniausiai klausydavau arba ką dariau ten pat, nes ten buvo mūsų, mergaičių, kambarys. Kartą aš

¹²⁰ Lenk. *biale ponczoszki* = baltos kojinitės.

¹²¹ Lenk. *czarne ponczoszki* = juodos kojinitės.

¹²² Lenk. *Pałac cukrowy* = Cukriniai rūmai.

¹²³ Christophas von Schmidas (1768–1854) – vokiečių vaikų rašytojas, švietėjas. Veikiausiai turimas galvoje jo pasakojimų rinkinys lenkų kalba *100 powiastek dla dzieci*.

¹²⁴ Konstantinas Jasiukaitis (1882–1941) – lietuvių rašytojas, spaudos darbuotojas. Mokydamasis Mintaujoje 1891–1900 m. kurį laiką gyveno Didžiulienės bendrabutyje.

¹²⁵ Antonas Čechovas (1860–1904) – rusų rašytojas.

pasigyriau mamutei, kad jau „parašiau“ pati du apsakymus. Mamutė ir Vandutė pagyrė, kad „gražiai parašyta“. Aš nutariau ir tuos du įdėti į būsimąją knygutę ulyčios vaikams. Susirinko šeštadienį didieji gimnazistai. Susėdo. „Kas šiandien ką parašė, kas skaitys?“ – „Aš nespėjau“, – pasakė vienas. „Ir aš neparašiau“, – atsišaukė kitas. „Ne mano eilė!“ – gynėsi trečias. „O va kas parašė ir perskaitys“, – pasakė mamutė, vesdama mane prie stalo. „Ne, ne, – gyniausias, – nemoku, mano neįdomus, ne! Čia vaikam, o ne dideliem.“ Bet ir mamutė, ir Vandutė, ir dar vienas kitas ėmė mane raginti, ir aš visa išraudusi, susikonfuzijus ėmiau skaityti. Iš karto labai nedrąsiai ir mikčiodama, bet pamačius, kad didieji klauso ir dar palankiai šypsosi, aš įsidrąsinau ir tęsiau skaityti jau su išraiška, kaip mane mokė Kuvičinskaja. Perskaičius pagyrė mane. Mamutė kalbėjo apie turinį, kad geros mergytės – nepamenu, ką tos mergytės darė, o Juozas Av-nis pritarė: „Taip, mažutė mergytė, o jau taip gerai parašė.“ Misia paskum iš to juokėsi: „Nemislyk, kad tai tu ta mažutė mergytė, mamutė apie tą pasaką kalbėjo, o ne apie tave, o jis nesuprato.“ – „Tai man dar geriau, kad apie mano pasaką taip sakė“, – atsakiau aš. Turinį kaip per sapną tik tiek atmenu, kad dvi mergytės išvedė iš miško paklydusį berniuką ir parvedė jį iki namų. O kitas: „Nevok!“ Kad berniukas kažką, bene obuolius iš svetimo sodo norėjo vogti ir jam visokių nelaimių atsitiko – ir šuo užpuolė, ir jis bekrisdamas perplėšė rankovę, ir dar ten kas daugiau. Vandutė pasijuokė: „Ale kad vienam ant karto tiek bėdų...“

Bet mano „laisva kūryba“ tapo greit nukreipta į kitą pusę. Nežinau, ar mamutė gavo laišką iš Basanavičiaus, ar kas iš vyresnių mokinių, ar gal Jablonskis viešėdamas užsiminė, kad reikia rinkti liaudies pasakas ir dainas. Gal bus kada atspausdinta. Ir mamutė, pati neturėdama atliekamo laiko, įsakė mums, kad rašytume jos pasakojamas pasakas. Juk atmenam gi. O ką pamiršome, mamutė mums primins. Parašytas gi pasakas mamutė perskaitys, ir ko trūks, ar klaidas pataisys, lieps parašyti. Visų uoliausiai aš įnikau į pasakų rašymą ir rašiau, kai tik laisvą valandėlę nutverdavau, Pirašiau greit tu laiku porį sąsiuvinį. Ir dar ten rašiau ne taip, kaip mokykloj užduotas pamokas – su didelėm raidėm, ant įstrižai suliniuotų sąsiuvinio lakštų, bet į sąsiuvinį po vieną eilutę ir mažom raidėm. Tik atsitraukdavau, kai rašiau tėvui laiškus, ant kurių užlipdydavau pirktus paveikslukus, o kartais ir nupiešdavau savo darbo kai kokią šakelę, gėlytę ar uogų kekę, manydama, kad tat suteiks teteliukui džiaugsmą. Kai įsivariau į tą pasakų rašymą-atpasakojimą, net nebeišbėgdavau į kiemą pažaisti, visas laisvas valandėles dėjau į tą mano „darbą“. Mamutė peržiūrėdavo ir labai retai ką liepdavo ištaisyti. Porį kartų po pirmo bandymo man nurodė, kad nereikia taip, kaip knygutei

rašyti, bet gyva, liaudies kalba: ne „ir jis pamatė... ir nusigando“, o „Jis žiūri, žiūri, egi... Kad apėmė jį baimė didžiausia...“ ir t. t. Dar vieną kitą pavyzdėlį gyvos šnekamos kalbos davė Vandutė ir aš ėmiau uoliai sekti, ar taip rašau, kaip mane pamokė... prirašiau vieną pilną sąsiuvinį ir didelis džiaugsmas mane apėmė: aš rašau! aš rašau! Tikrai aš pati rašau! Ir mamutė, ir Vandutė sako, kad aš labai gerai ėmiau rašyti. Ne! Ne rašysena, rašysena mano buvo bloga, taip ji ir pasiliko per visą gyvenimą negera. Bet turinys, turinys! Čia juk svarbiausia, ramino mane mamutė. Ir Vandutė sakė, kad gal rašysena ir pasikeis...

[Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė], „A. Didžiulytės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje (mašinėraštis)“, [1964 09 26], LVA, LKP, Nr. 17388, ap. Nr. 1, b. 8, l. 260–269.

Parengė Birutė Avižinienė

Santrumpos

AATGŽ – Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerija „Židinys“
KEM – Kupiškio etnografijos muziejus
KRVA – Kauno regioninis valstybės archyvas
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LLTI BR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas
LNMMB RS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
LTMKM – Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
MLLM – Maironio lietuvių literatūros muziejus
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus
SKČMK – Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės memorialinis kambarys-muziejus
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
VŽM – A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus

Asmenų rodyklė

- Abramovienė, Irmina 151
 Abramowicz, Ludwik Karol 181
 Abramowicz, Władysław 167
 Acsády, Judit 58
 Adamovsky, Ezequiel 159, 160, 161
 Akimova 69, 70, 71, 73
 Albrechtas, Jurgis 338
 Alekna, Viktoras 320, 321, 323
 Aleknavičius, Bernardas 323
 Aleksa, Konradas Juozas 62, 75
 Aleksa-Angarietis, Zigmas 74, 301
 Aleksaitė, Irena 23, 154, 231
 Aleksandras I 23, 227
 Aleksandravičius, Egidijus 10
 Aleksandravičiūtė, Aleksandra 142
 Alexandre, J. 224
 Alpern Engel, Barbara 61, 72, 78
 Alseikienė, Marija 134, 145
 Anderson, Vanessa Doriott 325
 Andreas, Carl Friedrich 190
 Andreas-Salomé, Lou 39, 187–189, 190–196, 298, 311–313, 397
 Andriukonis, Tomas 25, 86, 223
 Andziulaitis-Kalnėnas, Juozas 48
 Andziulytė-Ruginienė, Marija 104
 Anskaitis, Arnas 318
 Antanaitytė, Irma 35
 Antanavičius, Ugnius 152
 Anthony, Susan B. 294
 Anušauskaitė, Miglė 28, 152
 Appignanesi, Lisa 236
 Aprimaitė, Viktorija 27
 Arkietė, Joana (Jeanne d'Arc) 205, 308
 Arnatkevičiūtė, Laima 36
 Aspazija (tikr. Elza Rozenberga-Pliekšėnė) 30
 Assmann, Aleida 224, 399
 Assmann, Jan 224, 225, 235, 399
 Astrauskienė, Genovaitė 31
 Augustaitytė-Vaičiūnienė, Juzė Liuda 35, 119, 120
 Augustauskas, Vytautas 132
 Augutienė, Rita 242
 Avižinienė, Birutė 7, 9, 27, 32, 285, 333, 386, 391, 403
 Avižonis, Juozas 49, 385
 Avižonis, Petras 335, 337
 Avižonytė, Kostė 337
 Babickaitė-Graičiūnienė, Unė (angl. Une Baye) 39, 40, 197–219, 398
 Babickas, Petras 203
 Babovska, Loni 368
 Bach, Johann Sebastian 298
 Bachmetev, Aleksej 154
 Bachtin, Michail 279
 Bader Zaar, Birgitta 19
 Baers, Maria 104
 Baguley, David 156
 Bairašauskaitė, Tamara 68, 72, 83, 85, 86
 Bakanas, Henrikas 366
 Baker, Josephine 204
 Bakučionis, Juozapas 375
 Bakutytė, Vida 235
 Balčikonis, Juozas 125
 Balčiūnaitė, Elena 100
 Balčiūnas, Stanislovas 168
 Balinski, Michał 226, 227, 229
 Baliutytė, Elena 34
 Balkelis, Tomas 15, 86, 87, 90
 Balmontas, Konstantinas 199
 Baltrunaitė, K. 114
 Baltrušaitytė, Birutė 285
 Baltrušaitytė, Indrė 242
 Baltušis, Juozas 78, 79
 Banadokas 361
 Banytė, Elžbieta 165
 Bankauskaitė, Gabija 38, 39, 166, 168, 396
 Bankauskienė, Nijolė 39, 168
 Bannet, Eve Tavor 279, 280
 Baranauskaitė, Liucija 152, 226, 227
 Baranauskas, Antanas 25, 166, 167, 179–181, 183, 184, 349, 396
 Baranauskas, Virginijus 151, 152, 227, 228
 Baraniecki, Adrian 287
 Bardèche, Maurice 326
 Barkutė, Skaistė 31
 Barniškienė, Sigita 32
 Baronas žr. Baranauskas, Antanas
 Basanavičius, Jonas 10, 49, 118, 166, 167, 121, 173, 180, 385, 396
 Beauvoir, Simone de 9, 160, 299, 327–329
 Bebel, August 302
 Beliauskas, Žilvinas 15, 86
 Belozeroва 73
 Benecki, Karl 170
 Benesevičiūtė-Šukienė, J. M. 114

- Beniovskytė-Vrublevskienė, Emilija 16, 86
 Berdiajev, Nikolaj 299, 302, 401
 Berent, Waclaw 297
 Berkan-Jabłońska, Maria 231, 233, 235
 Berlanstein, Lenard R. 69
 Bernotaitė-Beliauskienė, Dalia 126
 Bernotienė, Malvina 133
 Bernotienė, Stasė 125
 Bertšaavičiūtė, Rima 245
 Bežanova, Olga 264, 265
 Bialozoraitė-Tanskienė, Kazimiera 86
 Biasin, Gian-Paolo 248
 Biedermann, Alois 189
 Biedrzycki, Krzysztof 167
 Bieliauskas, Jonas 50
 Bielinis, Kipras 287
 Bielskytė, Eglė 335
 Bylaitė-Žakaitienė, Andželika 170
 Biliūnas, Jonas 332, 250
 Bimba, Antanas 113
 Birgerytė (Birgerė), Aistė 23, 28, 32, 35, 152, 240–242, 244, 254, 399
 Byron, George Gordon 209
 Biržiška, Mykolas 166, 180, 183–185, 396
 Bytautas, Romanas 95
 Bitautienė, Lidija 134
 Bitė žr. Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė
 Blagojević, Marina 54–56
 Blamey, Kathleen 328
 Błaszczuk, Grzegorz 153
 Blažiūnas, Juozapas 111
 Bleizgienė, Ramunė 7, 9, 13, 14, 24–26, 28, 29, 32, 33, 41, 62, 87, 99, 105, 152, 240–242, 254, 255, 258, 285, 391, 399, 400
 Bložė, Vytautas P. 191
 Bobrovskis, Jonas 83
 Bona Sforca 229
 Bončkutė, Roma 30, 33, 163
 Bonfiglioli, Chiara 53
 Bortkevičienė, Felicija 18, 100, 284, 289, 296
 Božimovskytė-Vrublevskienė, Teklė 24
 Brasillach, Robert 326, 327
 Brazaitis, Juozas 248
 Brazauskas, Nerijus 21
 Brazdžionis, Bernardas 248
 Brazdžionytė, Apolonija 135
 Brazdžionytė, Audronė 105
 Bražėnaitė, Rasa 167
 Brey, Henriette 119
 Breuer, Josef 309, 310
 Brodziński, Kazimierz 235
 Broga, Linas 198–202, 204, 206, 216
 Brogienė, Romana 198, 199, 203
 Brontė, Charlotte 275, 277, 307
 Brontė, Emily 275
 Brooks, Peter 33
 Broz, Jovanka 54
 Broz-Tito, Josip 54
 Bruzgelevičienė, Ramutė 15, 84, 336
 Brūzgienė, Rūta 34, 321
 Buber, Martin 312
 Buck, Pearl 119
 Buckley, Irena 152
 Bucur, Maria 54
 Būčys, Žygintas 17, 86
 Bučiūtė, Diana 160
 Budreckaitė, Valda 38, 39, 151, 157, 161, 395
 Buivydaite, Bronė (Tyrų Duktė) 22, 35, 36, 119–122, 306
 Bujnicki, Tadeusz 167
 Bukantas, Domininkas 176, 179
 Bukantas, Kazimieras 179
 Bukontas, Alfonsas 191
 Bukur, Maria 54
 Bulota, Andrius 28
 Bulotienė, Aleksandra 28
 Bulotos 114
 Bülov, Frieda von 196
 Buračas, Balys 125
 Burba, Juozas 91
 Buteikytė-Nitienė, Petronėlė 379
 Būtėnas, Julius 90
 Butkus, Juozas (Butkų Juzė) 319
 Butler, Judith 245
 Butrimas, Adomas 25
 Button, Marilyn D. 163
 Camus, Albert 326
 Carter, William C. 153
 Caspersen, Jūratė 29, 291
 Céline, Louis-Ferdinand 325
 Cepryńska, Helena 181
 Cesiulė, Agnė 36
 Chaix d'Est-Ange, Gustave 154
 Chajam, Omar 206
 Chęciński, Jan 383
 Chodakauskaitė-Smetonienė, Sofija 17, 103, 296, 335, 336
 Chodakauskaitė-Tūbelienė, Jadvyga 17, 335, 336
 Chodakauskas, Tadas 336
 Chodakauskienė, Marija Joana 336
 Choiseul-Gouffier, Alexander de 154
 Choiseul-Gouffier, Alix de 39, 151–159, 161–165, 395, 396
 Choiseul-Gouffier, Artur de 154, 162
 Choiseul-Gouffier, Auguste de 154
 Choiseul-Gouffier, Octave de 154
 Chołuj, Bożena 56
 Chopin, Frédéric 156
 Chuang-Tzu 209
 Churginas, Aleksys 366
 Cicėnienė, Rima 16, 86

- Cidzikaitė, Dalia 38, 40, 197
 Cidzikaitė, Gabija 398
 Cimdina, Ausma 30
 Ciplijauskaitė, Birutė 22
 Cîrstocea, Ioanna 59
 Civinskas, Remigijus 169
 Cixous, Hélène 160
 Clark, Wallace 211
 Claudel, Paul 326
 Cocteau, Jean 326
 Cohn, Dorrit 325
 Colette, Sidonie Gabrielle 326
 Cornwall, Andrea 247
 Crenshaw, Kimberlé 240, 243, 244, 400
 Crisp, Olga 72
 Curie, Pierre 294
 Curzon, George Nathaniel 156
 Cvirka, Petras 318
 Czaplicka, John 225
- Čaplinskas, Saulius 250
 Čechova, Marija 284
 Čechov, Anton 384
 Čepaitė (Kubilienė), Birutė 379
 Čepaitienė, Auksuolė 125, 126, 129
 Čepaitienė, Rasa 8, 16, 18
 Čepas, Kęstutis 379
 Čepas, Motiejus 333, 335, 336, 345, 347, 349–352, 365, 377, 379, 403
 Čepienė, Marytė 379
 Černiauskas, Norbertas 103, 320
 Čiočytė, Dalia 23, 28, 30, 152
 Čiurlionienė žr. Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija
 Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija žr. Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija
 Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 10, 21, 30, 32, 293, 296, 304, 307
- Čiurlionytė, Danutė žr. Čiurlionytė-Zubovienė Danutė
 Čiurlionytė, Valerija 297, 304–307
 Čiurlionytė-Zubovienė, Danutė 101, 298, 304
 Čiužauskaitė, Ilona 26
- Dambrauskas, Aleksandras (Adomas Jakštas) 101, 166, 169, 180, 289, 396
 Danilavičius, Ignas 229
 Danilevičius, Vladislovas 374
 Daniłowski, Gustaw (Władysław Orwid) 181
 Danytė, Milda 28
 Dantienė, Marijona 133, 144, 145
 Darwin, Charles 209
 Daskalova, Krassimira 54, 284
 Daugirdaitė, Solveiga 9, 11, 13, 20–22, 25–27, 30, 32, 34, 36, 152, 200, 321
 Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda 62, 122
 Daugnora, Eligijus 270, 335
 Daujotytė (Pakerienė), Viktorija 9, 11–13, 22, 23, 28–30, 35, 36, 91, 95, 119, 123, 198, 201, 209, 260, 285, 304, 320, 322, 391
 Daukantas, Simonas 30, 163, 184
 Daunoravičienė, Gražina 30
 Davainis Silvestravičius žr. Davainis-Silvestraitis, Mečislovas
 Davainis-Silvestraitis, Mečislovas 83, 170, 180
 Davidson, Hilda Ellis 162
 Davlevič, Miroslav 31
 Dawkin, Deborah 325
 Deák, István 326
 Delanty, Gerard 159, 160
- Delčeva, Rumjana (Delčeva, Roumiana) 161
 Denks, Fryderyck 169
 Denks, Kamila žr. Drozdowska, Kamila
 Denksai 169, 171
 Diagilev, Sergej 204
 Dydział žr. Didžiulytė, Aldona
 Dydziulovna, Ancia 351
 Dydziulovna, Basia 351
 Didžiuliai 41, 333, 334, 336–339, 341, 346, 347, 349, 352, 355, 356, 403
 Didžiulienė, Liudvika (Žmona) 26, 42, 92, 94, 99, 181, 333–338, 340, 341, 344, 347, 349, 352, 358, 359, 377, 379, 384, 403
 Didžiulis, Algirdas 339, 350, 351, 353, 358, 362, 374
 Didžiulis, Antanas 338, 346, 349, 350, 357, 365, 378, 380
 Didžiulis, Stanislovas (brolis) 335, 351
 Didžiulis, Stanislovas (tėvas) 333, 336, 344, 403
 Didžiulis, Vytautas 335, 337–339, 346, 347, 357, 358, 376, 380
 Didžiulytė (Mickevičienė), Vanda 63, 75, 76, 337, 338, 349, 351–353, 361, 365, 366, 381, 383–386
 Didžiulytė (Sketerienė), Ona 337, 346
 Didžiulytė (Ševeliovienė), Michalina (Misiutė) 338, 349, 357, 361, 367, 371, 373, 375, 376, 378, 385
 Didžiulytė, Aldona 41, 333, 334, 336–344, 346, 347, 349–351, 365–367, 369, 370, 372–374, 376, 378, 381, 386, 403

- Didžiulytė, Ancitutė 358
 Didžiulytė, Emilija 337, 338
 Didžiulytė-Kapsukienė, Vanda žr. Didžiulytė (Mickevičienė), Vanda
 Didžiulytė-Kazanavičienė, Aldona žr. Didžiulytė, Aldona
 Didžiulytės 63, 336
 Dietrich, Marlene 212
 Dilys 179
 Djurić, Dubravka 55, 56
 Donhauser-Sikorska, Helena 288
 Drakulić, Slavenka 53, 54
 Drazdauskas žr. Strazdas, Antanas
 Drozdowska (Puzynowska), Maria 169, 172, 174–176
 Drozdowska, Anna Alina 169, 170, 172, 173, 175, 176, 180–182
 Drozdowska, Julia 172
 Drozdowska, Kamila 169–172
 Drozdowska, Stefania žr. Jabłońska, Stefania
 Drozdowski, Antoni žr. Strazdas, Antanas
 Drozdowski 170, 171
 Drozdowski, Julian 169, 170, 172
 Drozdowski, Justyn Piotr 171
 Dručkutė, Genovaitė 237
 Dudeková Kováčová, Gabriela 59
 Duffy, Cian 163
 Duffy, Maria 328
 Edmondson, Linda 72
 Edwards, Jenny 247
 Eyre, Jane 279, 307
 Eliášová, Vera 58
 Elisonas, Jurgis 338
 Elshaint, Jean Bethke 116
 Endzinas, Arnoldas 130
 Engels, Friedrich 118
 Erll, Astrid 224
 Etincelle, Marie Double 153, 161, 162
 Evans Clements, Barbara 61
 Everatt, Joseph 153
 Farnsworth, Beatrice 78
 Faucigny-Lucinge, Alix de žr. Choiseul-Gouffier, Alix de
 Faucigny-Lucinge, Charles-Marie de 155, 396
 Faucigny-Lucinge, Ferdinand de 156–158
 Fedorowicz, Irena 31, 167
 Feliński, Alojzy 227, 229, 230, 235
 Fitzgerald, Edward 206
 Fitzgerald, Francis Scott 204
 Flammarion, Ernest 156
 Fojtová, Simona 58
 Forges, Évariste Désiré 205
 Förster-Nietzsche, Elisabeth 190
 Foucault, Michel 300, 302, 309, 315, 401
 Franke, Jerzy 288, 303
 Freud, Anna 192
 Freud, Sigmund 39, 187, 192, 299, 309, 310, 312, 313, 397
 Fronckevičius, Kazimieras 172
 Fuchs, Rachel G. 8
 Fuszara, Małgorzata 56
 Gabriac, Alexandre de 155, 156, 158
 Gabševičius, Andriejus 169
 Gagarina, Marija Rajevska 216
 Gagarin, Jurij 318
 Gaidamavičius-Gaidys, Jonas 270
 Gaidauskienė, Nida 20, 21, 29, 30, 32, 39, 95, 97, 98, 283, 401
 Gaidauskienė, Nijolė 41
 Gailienė, Danutė 324
 Gaižiūnas, Silvestras 264, 265, 272, 273, 275–277, 281
 Galaunė, Paulius 125, 128, 205
 Gamziukaitė-Mažiulienė, Raminta 265
 Garb, Genia (Гарб, Геня) 69
 Garland-Thomson, Rosemarie 245
 Gasiulytė, Elena 28, 152
 Gasparian, Seda 57
 Gasperaitis, Antanas 168, 171, 172, 175, 176
 Gaulle, Charles de 326
 Geda, Sigita 191
 Gedgaudaitė, Birutė 157
 Genys, Arvydas 299
 Geršenzon, Michail (Mejlich) 97
 Gillot, Hendrik 189
 Gimbutienė, Elena 100
 Gira, Liudas 166, 167, 173, 176, 179–184, 186, 318, 319, 396
 Girdžiuskaitė, Rita 169, 174
 Giunterytė-Puzinienė, Gabrielė 23, 40, 154, 223, 227, 228, 231–235, 237, 238, 398, 399
 Glajar, Valentina 160
 Glazunov, Aleksandr 204
 Glemža, Liudas 169
 Glemžaitė, Mikalina 125, 136
 Glemžienė, Liudvika 134
 Glickman, Rose L. 67
 Goethe, Johann Wolfgang 261
 Gogol, Nikolaj 366
 Golban, Petru 266, 274–277, 279, 281, 282
 Goldhammer, Arthur 325
 Goraiskis, Dimitras 234
 Gordon, Anna Adams 294
 Gorskytė, Teklė 153
 Goštautas 228

- Graff, Agnieszka 53, 56, 59
 Graičiūnai 215, 216
 Graičiūnas, Andrius 209, 215
 Graičiūnas, Vytautas 198, 202–204, 216
 Granatovič 370, 372
 Gražytė-Maziliauskienė, Ilona 22
 Greenfield, John 163
 Griffante, Andrea 32
 Grigoravičiūtė, Alvilė 69
 Grincevičiūtė, Filomena 63
 Grinevičiūtė, Agnė 199
 Griniuvienė, Joana 284
 Griškaitė, Reda 16, 17, 23, 25, 62, 85, 86, 223, 226
 Gruodis, Gintaras 174, 175
 Gruodis, Karla 9–11, 160, 391
 Gudaitė, Gabrielė 102
 Gudavičius, S. 337
 Gudelis, Antanas 202
 Gudonytė-Bizokienė, Stasė 127, 131, 132, 134, 137
 Gullickson, Gay L. 69
 Gurevič, Liubov 284
 Gustaitytė-Šalčiuvienė, Antanina 35, 102
 Gustas, Juozas 322

 Haan, F. de 284
 Haas, Renate 53
 Hak 370, 372
 Halbwachs, Maurice 224
 Hämmerle, Christa 19
 Hamsun, Knut 324
 Handel-Mazzetti, Enrica von 119
 Hanson, Helen 163
 Hardin, James N. 261, 263, 264, 276
 Heffernan, Valerie 255
 Hemingway, Ernest 204
 Heraklis 381
 Herbačiauskas, Juozapas Albinas 120, 185, 296
 Hesse, Hermann 264, 265

 Hetzel, Pierre-Jules (P. J. Stahl) 160
 Hobsbawm, Eric 75
 Horáková, Martina 58
 Horowitz, Vladimir 201
 Huch, Ricarda 119
 Hurley, Robert 309

 Ibsen, Henrik 190, 192
 Yčas, Jonas 335
 Iešmantaitė, Agnė 248
 Yla, Stasys 48
 Isokas, Gediminas 168
 Ispolatova, Stefania 285
 Ivanauskai 353
 Ivanauskaitė, Jurga 12
 Ivanauskaitė, Marija 33, 68, 69, 72
 Ivanauskaitė, Scholia 351
 Ivanauskaitė, Sofija 33
 Ivanauskaitė-Lastauskienė, Marija 64
 Ivanauskas, Vilius 320
 Ivaškevičius, Marius 322
 Iwanowski, Nikodem Erasm 182
 Izgarjan, Aleksandra 55, 56
 Izgojev, Aleksej 97
 Izoulet, Jean M. 156

 Jabłońska (Przegalińska), Lucja 173, 175, 176
 Jabłońska, Anna 173–177
 Jabłońska, Helena 173, 176
 Jabłońska, Maria 173, 176
 Jabłońska, Stefania 39, 166–176, 178–180, 182–185, 396, 397
 Jabłońska, Temira 172
 Jabłońska, Teodora 177
 Jabłoński 170, 171, 336, 346, 347
 Jablonskienė, Stefania žr. Jabłońska, Stefania
 Jabłoński, Aleksander 173
 Jabłoński, Bohdan 173, 175–177
 Jablonskis, Jonas 333, 335, 345, 346, 350, 364, 379, 385

 Jabłoński, Lucjan 172, 173
 Jabłoński, Roman 173, 176
 Jabłoński, Tadeusz 172–174, 176
 Jabłoński, Witold 173, 175, 177
 Jablonskytė (Čepienė), Marija 379
 Jackevičaitė, Elena 103
 Jackiewicz, Mieczysław 167
 Jadvyga 23, 40, 151, 152, 223, 227, 228, 231–237, 398
 Jakštas, Adomas žr. Dambrauskas, Aleksandras
 Jakubavičienė, Ingrida 17
 Janaudytė-Vyšniauskienė, Regina 322
 Jančienė, Marija 133
 Jankevičiūtė, Giedrė 126
 Jankūnaitė, Angelė 139
 Janonis, Julius 318
 Januševičius, Povilas 47, 121
 Janušytė, Liūnė 32, 35, 36
 Januškevičiūtė, Lina 242
 Janužytė, Viktorė 375
 Janzé, Alix de žr. Choi-seul-Gouffier, Alix de Janzé, Frédéric de 155
 Janzé, Frédéric de 155, 396
 Jarulaitis, Vincentas 294
 Jasaitis, Juozas 31, 62
 Jasaitytė, Jūratė 38, 39, 187, 397
 Jasiukaitis, Konstantinas 336, 384
 Jasnowski, Józef 229
 Jatulytė, J. 121
 Jelušic, Iva 54
 Jeske, August 383
 Jeskevičiūtė, E. 114
 Jėzus Kristus 193, 194, 233
 Jocaitis, Viktoras 366
 Jogaila, Vladislovas 151, 152, 223, 228, 227, 233, 234
 Joyce, James 204

- Jokubauskaitė-Daukantiėnė, Uršulė 28, 112
 Jokubauskas, Vytautas 19
 Jonynaitė, Rūta 187
 Jonušys, Laimantas 321
 Jonutytė, Jurga 242, 245
 Jørgenson, Marianne W. 82
 Joselevičienė, Eugenija 134
 Jucevičius, Pranas 74
 Judelovič, Augusta 369
 Juozaitis, Arvydas 322
 Juozėnas, Karolis 78
 Jurenienė, Virginija 18, 20, 31, 62, 108, 284, 290
 Jurgutienė, Aušra 9
 Jurkuvienė, Teresė 126
 Jusová, Iveta 59
 Juškytė, Jadvyga 26
 Juzefovičius, Romualdas 126
 Kačkutė, Eglė 13, 22, 29, 40, 41, 101, 240, 265, 291, 399
 Kairiūkštienė, Ona 125
 Kairiūkšytė-Jacinienė, Halina 125
 Kalėda, Algis 31
 Kalergis, Marija 153, 161
 Kallas, Aina Julia Maria 119
 Kalwa, Dobrochna 60
 Kaplan, Alice 326
 Kapsukas, Vincas žr. Mickevičius-Kapsukas, Vincas
 Karaliūnienė, Rūta 242
 Karčiauskaitė, Indrė 19, 20, 108
 Karmalavičius, Ramutis 21, 29, 31, 33, 88, 100, 289, 304, 334
 Karosienė-Aldėniūtė, Ksavera 64, 70
 Karpavičienė, Jolanta 62
 Karsnienė, Mina 134
 Kašelionienė, Nijolė 300
 Katilienė, Teodora 335
 Katiliūtė, Marcelė 133
 Katsarska, Milena 56
 Kaunas, Domas 34
 Kavaliauskas, Česlovas 194
 Kavaliauskienė, Aušra 34
 Kavaliauskienė, Virginija 152
 Kavolis, Vytautas 9–15, 62, 102, 103, 199, 285, 391
 Kazanavičius, Antanas 340, 374
 Kaziliūnaitė, Aušra 324
 Kazimieras III 228
 Kaziukonis, Leonas 31
 Keats, John 209
 Kelertienė, Violeta 22, 26, 115
 Keliuotis, Juozas 122
 Kemėšis, Fabijonas 179
 Kemėšytė, Margarita 179, 181, 182, 186
 Keršytė, Dalia 294
 Kęsgalytė, Elzė 242
 Keturakienė, Eglė 31
 Kiaupienė, Jūratė 234
 Kymantaitė, Jadvyga 287
 Kymantaitė-Ciurlionienė, Sofija 10, 12, 20, 21, 27, 29, 36, 39, 41, 87–89, 95–101, 102, 104, 106, 120, 168, 184, 238, 270, 283, 284, 286–294, 296–299, 300, 302–308, 310–315, 336, 401
 King, Angela 309
 Kirejevskij, Ivan 191
 Kirša, Faustas 170
 Klavanska (Klavanskaja) 372
 Klementas, Antanas 183
 Klimas, Petras 185
 Klumbyš, Valdemaras 317, 318
 Klusas, Mindaugas 318
 Knox, Amanda 163
 Kochanowski, Jan 180
 Koivunen, Anu 8
 Kolb, Philip 153
 Kolevinskienė, Žydronė 17, 18, 36–38, 108, 109, 115, 116, 199, 394
 Kolloen, Ingar Sletten 325
 Komorovska-Potockienė, Gertrūda 23, 152
 Konfucijus 209
 Konickis, Andrius 190
 Konopnicka, Maria 179, 181, 182, 186
 Korabliovienė, Joana 250
 Kornatowska, Ewa 176
 Koscelkauskaitė, Janina 358, 359
 Koscelkauskaitė, Marynia 358
 Koscelkauskiai 357, 358
 Koscelkauskienė, Valerija 352, 357, 358
 Koscelkauskis, Julius 358
 Koscelkauskis, Vitoldas 352, 357, 358
 Koscialkauskas, Viciukas 358
 Kozella, Teodoras 177
 Kraszewski, Józef Ignacy 179, 184, 185
 Kreivytė, Laima 322, 324
 Krėvė-Mickevičius, Vincas 120, 183, 329, 402
 Krilavičienė, Aida 8
 Krylov, Ivan 373
 Kristeva, Julia 9
 Kriščiukaitis-Aišbė, Antanas 350, 351
 Kubalski, Mikołaj Ambroży 180
 Kubilius, Vytautas 21, 32, 101, 199, 201, 219
 Kuchat, M. 184
 Kuczalska-Reinschmit, Paulina 288, 302, 303, 314
 Kučas, Antanas 109
 Kučėnas, Dalia žr. Noreikaitė-Kučėnienė, Dalia
 Kučinskienė, Aistė 28, 199
 Kudirka, Vincas 49, 90–92, 180, 184, 270
 Kulakauskas, Antanas 10
 Kurpiński, Karol 227
 Kuvičinskaja (Kuvičinska) 371–373, 385

- Kvedaras, Antanas 335,
336, 345, 348, 349
Kvietkauskas, Mindaugas
322, 323
- Lachowicz, Stanisław
August 229
- Laclau, Ernest 82, 393
- Ladukienė, Antanina 134
- Lagerlöf, Selma 119
- Lalys, Antanas 198
- Landsbergis, Vytautas 296
- Landsbergis-Žemkalnis,
Gabrielius 297, 336,
350
- Landsbergis-Žemkalnis,
Vytautas 350
- Landsbergytė (Gurevičienė),
Jadvyga 350
- Landsbergytė (Jablonskienė),
Sofija 350
- Landsbergytė (Kukutienė),
Gabrielė 350
- Landsbergytė, Stanislava
350
- Lapas, Raimundas Marius
203
- Lapinskienė, Alma 27,
108, 167
- Lastauskienė, Marija žr.
Lazdynų Pelėda
- Lazdynas, Gintaras 261,
263, 265, 272, 277
- Lazdynų Pelėda 12, 26, 33,
68, 71, 72, 98, 99, 101,
119, 121, 168
- Leinartė (Marcinkevičienė),
Dalia 14, 15, 37, 47,
49, 51, 52, 55, 87, 392
- Lelys, Antanas 203
- Lemešytė, Marija 105
- Leonienė, Cecilija 284
- Lermontov, Michail 366
- Leščinskienė, Vilė 319
- Lykke, Nina 246, 254
- Liljeström, Marianne 8
- Lindė-Dobilas, Julijonas
33, 334, 374, 375
- Liubimova 368
- Liudvikas XIII 226
- Londonderry, Annie 294
- Lotmanas, Jurijs (Лотман,
Юрий) 82
- Loufti, A. 284
- Lozoraitienė, Vanda 105
- Lozoraitienė, Vincenta
103, 122
- Ludmeras, Jakovas
(Лудмер, Яков) 77
- Lukács, Georg 236, 237,
279
- Lukauskaitė-Poškienė, Ona
(H. Lukauskaitė) 35
- Lukošiūtė, Birutė 336
- Lukšienė, Meilė 15, 84,
85, 336
- Luxemburg, Rosa 121
- Lužytė, Rasa 28
- Maceinienė, Julija 104, 105
- Maclaran, Pauline 163
- Mačys-Kėkštas, Jonas 48
- Mačiulis, Dangirdas 103
- Mačiulis-Maironis, Jonas
27, 31, 166, 167, 169, 179,
180, 182–185, 248, 250,
282, 396
- Mayeri, Serena 243
- Maingueneau, Dominique
237
- Maironis žr. Mačiulis-
Maironis, Jonas
- Maizel 367
- Makarauskai 357
- Makarskai 352, 353,
357–359
- Makarskaitė, Gėsia 358
- Makarskas, Henrikas 353,
358
- Makarskas, Leonardas
352, 353, 356–358
- Makarskas, Melchioras
(Melus, Mėlusis) 352,
358
- Makarskas, Otas 358
- Makarskienė (Dambravai-
tė), Elena 352, 353, 357,
358
- Maksimavičienė, Ona 100
- Malakauskis, Petras 301
- Malinauskaitė-Šliūpienė,
Eglė 26
- Malvicienė, Otilija 135
- Mandelstein, Markus 193
- Mankevičiūtė, Guoda 265
- Mann, Thomas 265
- Mar, Birutė 321
- Marcel, Gabriel 326
- Marchesi, Blanche 217, 218
- Marcinkevičiūtė, Ramunė
215
- Marija, Švč. Mergelė 195,
301
- Martin, Marie Céline 205
- Martin, W. A. P. 209
- Marx, Karl 118, 121
- Masalskis, Ignotas Jokūbas
153
- Masalskytė, Elena 153, 162
- Maskuliūnienė, Džiuljeta
33
- Masojć, Irena 167
- Mastianica (Stankevič),
Olga 15, 16, 19, 20, 37,
38, 62, 81, 83, 90, 95,
238, 336, 393
- Mašiotaitė-Urbšienė,
Marija 64
- Matejko, Jan 234
- Matero, Johanna 8, 13
- Matonienė, Liuda 152
- Matsudaira 216
- Matulaitis, Stasys 48, 300
- Matulaitytė-Poželienė,
Katrė 64, 70
- Matulionytė, Živilė 102
- Matulytė, Margarita 126
- Matusevičiūtė, Irena 121
- Mauriac, François 326
- Mauricas, Mykolas 250
- Mazalaitė, Nelė 119, 120
- Mažeikaitė (Šumskienė),
Juzefa 133, 138, 143
- Medeikšaitė-Paškevičienė,
Stanislava 181
- Medišauskienė, Zita 15,
72, 85
- Meysenburg, Malwida von
189
- Mekšraitytė, Kristina 36

- Melėnas, Matas 134
 Merkienė, Regina 135
 Miall, David S. 302
 Michalik, Marian B. 288
 Michelangelo 298
 Michelkevičė, Lina 127
 Michelsonas, S. 113
 Mickevičius, Adomas 170, 179, 184
 Mickevičius, Gucis 353
 Mickevičius-Kapsukas, Vincas 63, 71, 302, 336, 338
 Mickevičiūtė, Jadvyga 353
 Mickevičiūtė, Vanda 338
 Mickienė, Aldona 340
 Mičiurinas, Ivanas 319
 Mikelaitis, Gediminas 30, 259, 268
 Mikėnaitė, Akvilė 125
 Miknys, Rimantas 31, 72, 85
 Miknyūtė, Jurga 14, 15, 87, 88, 92
 Mikolainis, Petras 17, 18, 116
 Mykolaitis-Putinas, Vincas 41, 264, 265, 273, 276
 Mikšytė, Regina 25, 167, 180
 Milevičiūtė, Aleksandra 142
 Milius, Vacys 62, 135
 Miltenytė, Asta 25, 151
 Minowa, Yuko 163
 Mirovič, Zinaida 284
 Mišeikaitė, Julija 138
 Miškinis, Motiejus 366
 Mitchell, David T. 256
 Mitchell, Hannah 237
 Mitchell, Stanley 237
 Mitty, Jean de 156, 157
 Möbius, Paul Julius 299
 Moglen, Helen 277
 Molotov, Viačeslav 324
 Montesquiou-Fézensac, Robert de 153
 Montvila, Stanislovas 360
 Moravskis, Stanislovas 86
 Morgan, Robin 7
 Morkūnas, Pranas 354, 355
 Morkūnienė, Jurgita 319
 Morris, William 127
 Mouffe, Chantal 82, 393
 Mulevičiūtė, Jolita 139
 Muradian, Gayane 57
 Muravyeva, Marianna G. 77, 78
 Musil, Robert 236
 Musset, Alfred de 39, 153, 155, 156
 Nalenč-Gorskis, Antanas Aleksandras 153
 Namikas, Antanas 171, 172, 173, 175–177, 178
 Napoleonas 23, 152, 162, 227, 235
 Narbutaitė, Kamilė 23
 Narbutaitė-Mončiunskienė, Teodora 86
 Narušienė, Vaiva 168, 180
 Naunčikas, Kazimieras 141
 Navickaitė-Gaučienė, Adolfina 140
 Nekrasov, Nikolaj 365, 366
 Nekrašas, Evaldas 298
 Nėnienė, Inga 126
 Nėris, Salomėja (tikr. Bačinskaitė-Bučienė) 32, 34, 35, 41, 119, 120, 122, 285, 286, 317–324, 328–330, 402
 Nesiolovskytė de Choiseul-Gouffier, Vanda 154
 Niedźwiedz, Jakub 167
 Niemcewicz, Julian Ursyn 227, 229
 Nietzsche, Friedrich 39, 187, 189, 190, 192, 194–196, 297, 298, 302, 305, 312, 397
 Niewulis-Grablunas, Jowita 182
 Nikolajus II 283
 Nitaitė, Elena 352
 Nitaitė-Didžiulienė, Liudvika žr. Didžiulienė, Liudvika
 Nitas, Konstantinas (Kaščiukas) 358
 Nora, Pierre 224, 225, 399
 Noreika, Jonas (Generolas Vėtra) 319
 Noreikaitė-Kučėnienė (Kučėnas), Dalia 28, 114, 115
 Norvaišaitė, Kristina 138
 Nugalevičius, Joniukas 380
 O'Brien, Hallstein Lynn 255
 O'Brien, Susie 247
 O'Rawe, Catherine 163
 O'Reilly, Andrea 255
 Odinas 162, 163
 Odyniec, Antoni Edward 227
 Oginskytė, Halina 23, 152
 Oleksy, Elżbieta 56
 Orintaitė, Petronėlė 35, 36, 84, 103–105, 119, 120, 122, 123
 Orzeszkowa, Eliza 31, 179, 181, 182, 259
 Pacevičius, Arvydas 16, 86
 Padalevičiūtė, Renata 300
 Pajedaitė, Ingrida 154
 Pakštas, Adomas 173
 Pakštas, Kazys 173
 Palionienė, Audronė 31
 Paltarokas, Kazimieras 117, 121
 Palukaitienė, Dalia 304
 Pan Tsi Yu 209
 Papa-Pandelejmoni, Enriketa 53
 Papić, Zarana 55
 Parry, Linda 128
 Parshley, H. M. 299
 Pasternak, Leonid 191
 Paškauskas, Juozapas 37, 61, 68, 392
 Paškevičiūtė-Kundrotienė, Eglė 19
 Pauliukevičiūtė, Dalia 33, 41, 98, 317, 402

- Pavilionienė, Marija
Aušrinė 55
- Pavilionis, Rolandas 55
- Pažeraitė, Karolė 35
- Pečkauskaitė, Marija 10,
12, 25–27, 30, 31, 41, 94,
96, 99, 105, 121, 168, 179,
180, 184, 238, 258–262,
267–276, 279–282, 284,
285, 400
- Pečkauskaitė, Sofija 179
- Peledžiūtė-Norvidienė,
Marija 66
- Pellauer, David 328
- Pétain, Philippe 325
- Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė
10, 12, 19, 26, 27, 31, 32,
40, 62, 76, 77, 88, 89, 91–
95, 98–101, 105, 106, 119,
120, 168, 238, 240–242,
244, 245, 247, 248, 251,
253–255, 257, 284, 285,
289, 302, 335, 399, 400
- Petrauskaitė, Danutė 113
- Petrauskaitė, Laura 127
- Petrikienė (Petrick), K. 114
- Petronienė, Jūratė 40, 152,
223, 398
- Pfeffer, Ernst 192
- Phillips, Louise 82
- Pinels, Friedrich 313
- Pirou, André 208
- Pivoras, Saulius 90, 91
- Platerytė, Emilija (Emilia
Plater-Broel) 153, 162,
170
- Platonas 189, 309
- Pleirytė-Puidienė, Ona
(Vaidilutė) 12, 21, 26,
27, 30, 32, 33, 81, 101,
184, 185, 284, 285, 289,
334, 336, 375
- Ploss, Hermann Heinrich
301
- Pociūtė, Agnė 199
- Pociūtė, Dainora 167
- Podlipska, Sofie 281
- Potockis, Feliksas 23, 152
- Potockytė, Viktorija 154
- Povilionienė, Rima 30
- Požėla, Vladas 335, 377
- Požėlaitė, Felicija 65
- Požėlaitė, Kristina 65
- Pranciškus Salezietis, šv.
209
- Praniauskaitė, Karolina
25, 86, 181, 223, 235
- Praniauskas, Otonas 25
- Pranskus, Bronius 340
- Prapuolenis, Kazimieras
301
- Praškevič, Eva 151
- Preišėgalavičienė, Lina 126
- Prószyński, Konrad (Kazi-
mierz Promyk) 350
- Proust, Marcel 31, 152,
153, 157, 396
- Prus, Bolesław 179
- Prūseika, Leonas 93
- Pruszyńska, Anelė Maria
170
- Przegaliński, Jan 175
- Przegaliński, Józef 175
- Przegaliński, Witt 175
- Przeździecki, Aleksander
229
- Pudłocki, Tomasz 32
- Puida, Kazys 21, 30, 32,
101
- Pūkelevičiūtė, Birutė 21
- Poundas, Ezra 324
- Purėnas, Antanas 338
- Purvanekienė, Giedrė 55
- Puškin, Aleksandr 318,
366
- Putrius, Birutė 115
- Putvinskytė, Marija 284
- Puzynowska, Maruka 174
- Puzynowska, Zofia 174
- Puzynowski, Julian 174
- Puzynowski, Paweł 175
- Rachmaninov, Sergej 204
- Račiūnaitė-Paužuolienė,
Rasa 13, 19
- Račiūtė-Hermanienė, M.
M. 114
- Račiūtė-Purvienė, M. 114
- Račkaitis, Vygasdas 26,
94, 336, 349
- Račkaitytė, Skaidrė 167
- Račkauskas, Merkelis 294,
295
- Račkauskas-Vairas, Karolis
302
- Račkus, Aleksandras
Mykolas 203
- Radulescu, Domnica 160
- Radvila, Mikalojus
(Rudasis) 229
- Radvilaitė, Barbora 40,
151, 152, 223, 227–231,
233, 235–237, 239, 398
- Radvilaitė-Mostovskienė,
Ona 24, 152, 223
- Radvilos 228, 229
- Radzevičius, Bronius 12
- Radzevičiūtė, Gabrielė
103, 179
- Radzikowska, Henrietta
173, 176
- Ragaišienė, Irena 265
- Ragauskienė, Raimonda
62, 229
- Ragland, Alice 242
- Raila, Bronys 197, 198, 215
- Raila, Eligijus 153
- Rainis, Janis 30
- Rajevskij, Michail 216
- Rakovskaja, Chana 69, 70
- Ramanauskaitė 133
- Ramanauskienė, Ramunė
319
- Rauka, Jonas 50
- Raukaitė, Ona 50
- Rée, Paul 189
- Reed, Toni 163
- Reichardt, Wanda 172,
176, 177
- Reimeris, Vacys 366
- Repečkienė 336
- Repinas, Ilja 191
- Rybelienė, Ramutė 116
- Rybelis, Antanas 298
- Rich, Adrienne 255
- Richelieu, Armand-Jean
de 226
- Ricoeur, Paul 328
- Rilke, Rainer Maria 39,
187, 191, 192, 196, 397

- Rimkus, Vytenis 141
 Rix, Robert W. 163
 Rocienė, Emilija 134
 Rodziewiczówna, Maria 181
 Romerienė, Sofija 86
 Römeris, Mykolas 171, 181
 Rönne, Eugenijus 25
 Roosevelt, Theodore 156
 Rosslyn, Wendy 77
 Rostafiński, Józef 288
 Rouso, Henry 325
 Rubaževičienė, Marija 234
 Rubšys, Antanas 194
 Rudziński, Mieczysław 177
 Ruseckaitė, Aldona 322
 Ruskin, John 127
 Ruszała, Kamil 32
 Ruszczyc, Zygmunt 294
 Rūtalionienė, Petronėlė 35
 Rutkauskienė, Rima 126

 Sa'adah, Anne 326
 Sadauskas, J. 337
 Sagatienė, Dovilė 19
 Said, Edward W. 159
 Saint-Simon 158
 Sakalauskas-Vanagėlis, Ksaveras 358
 Salomé, Gustav Ludwig von 188
 Salvator, John (Jean Orth) 155
 Samalavičius, Almantas 159
 Sand, George 181
 Sapfo 209
 Sapiro, Gisèle 325
 Sarcevičienė, Jolita 62
 Sartre, Jean-Paul 327
 Sasnauskienė (Sasna), S. 114
 Satkauskytė, Dalia 320
 Sauka, Donatas 27
 Savoniakaitė, Vida 126
 Schaumann, Ruth 119
 Schiller, Friedrich 308
 Schmidt, Christoph von 382–384
 Schmidt, Victoria 281, 282, 268

 Schnack, Ingeborg 191
 Schneider, Ana-Karina 58
 Schubert, Franz 307
 Scott Moncrieff, Charles Kenneth 153
 Scott, Joana W. 57
 Scott, Walter 226
 Sebald (Sheybal), Józef 292, 293
 Selejan, Corina 58
 Sesmaisons, Comtesse de 156
 Shelley, Percy Bysshe 209
 Sheridan, E. 214
 Shui-Tzu 209
 Sidabraitė-Žalinkevičaitė-Petrauskienė, Alė 119
 Siegel, Patricia J. 156
 Silverman, H. A. 203
 Simkin, Stevie 163
 Simonaitytė, Ieva 34, 35, 105
 Sinkevičiūtė-Šneiderienė, Agota 74
 Syrokomla, Władysław 179
 Sjølyst-Jackson, Peter 324
 Skablauskaitė, Jolita 12
 Skeirytė-Laukutienė, Ona 74
 Skeivys, Rimantas 27, 90
 Skėrytė, Jūratė 319
 Sketeris, Adomas 337, 346
 Skirgaila 234
 Skirmuntaitė, Konstancija (Skirmuntówna, Konstancja) 170, 181, 186
 Skirmuntówna, Helena 180, 182
 Sklewicky, Lydia 53
 Skłodowska-Curie, Maria 294
 Skripkaitienė, Aleksandra 134
 Skuggevik, Erik 325
 Skujytė-Razmienė, Asta 295
 Sleževičius, Mykolas 289
 Sličkytė-Želvienė, Antanina 74

 Słowacki, Juliusz 297
 Smečekauskas, Mejeris 136
 Smetona, Antanas 17, 98, 99, 335
 Smetonienė, Sofija žr. Chodakauskaitė-Smetonienė Sofija
 Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė 126
 Snyder, Sharon L. 256
 Snyder, Timothy 318
 Snitow, Ann 58
 Sokołowska, Henryka 167
 Solovjov, Vladimir 299
 Speičytė, Brigita 24, 28, 30, 31, 152, 165, 223, 235, 259
 Sprindytė, Jūratė 20, 259
 Sruoga, Balys 170, 198, 199, 304
 Stalin, Josif 54, 319
 Staliūnas, Darius 25
 Stankevičienė, Regimanta 126
 Stanton, Elizabeth Cody 294
 Statkevičienė, S. 18
 Stein, Gertrude 204, 211
 Steponavičienė, Jadvyga 135, 140
 Stevens, Lorna 163
 Stoker, Bram 160
 Strachey, James 310
 Stravinskij, Igor 204
 Strazdaitė-Jablonskienė, Stefania žr. Jabłońska, Stefania
 Strazdas, Antanas 171
 Strazdas-Janutis, Jonas 297
 Strazdelis, Antanas žr. Strazdas, Antanas
 Strijkovskis, Motiejus 230
 Subačius, Liudas 18
 Sully, Jess 163
 Suraučius, Antanas (Surowiec-Suraucius, Anton) 167, 168
 Surdokaitė-Vitienė, Gabija 126
 Survilaitė, Janina 323

- Svilas, Ričardas 175, 177
 Świątochowski, Alexander 179
 Szajnocha, Karol 227
 Szenic, Stanisław 153
 Szykowski, Marjan 230
 Szymanowska, Marya 86
 Szulska, Inesa 31
- Šalčius, Matas 203
 Šalčiuvienė-Gustaitytė, Antanina 22
 Šaliapin, Fiodor 204
 Šarmaitis, R. 74
 Šatavičiūtė-Natalevičienė, Lijana 37, 38, 124, 126, 127, 141, 395
 Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė, Marija
 Šaulys, Jurgis 75, 76
 Šeina (Vasiliauskienė), Viktorija 28, 29, 35, 103
 Šemfeldaitė, L. 337
 Šemfeldas, B. 337
 Šemfeldas, L. 337
 Šemfeldienė, I. 337
 Šenavičienė, Ieva 169
 Šepetys, Nerijus 324
 Šepokas 72
 Šernas 270
 Šiaučiulytė, Topilė 133
 Šiaučiūnas, Jonas 362
 Šidiškienė, Irma 126
 Šimkavičiūtės 349, 351
 Šiuksčienė, Virginija 336
 Škirkaitė, Edita 179
 Šlapelis, Jurgis 355, 357, 359
 Šlekys, Jonas 33, 333, 334
 Šliūpas, Jonas 10, 48, 203, 347
 Šlumšytė, Juzė žr. Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė
 Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė 83
 Šmit, Ani 368, 369, 370, 372, 373, 382
 Šmitienė, Giedrė 245, 308
 Šnapštys-Margalis, Juozas 179
- Štrakeriai 377
 Šumskienė, Eglė 242
 Šverebas, P. 25
- Talvio, Maila 119
 Tamamas, Abu 206
 Tamašauskienė (Juknaitė), Elena 74, 75
 Tamošaitienė, Anastazija 125, 126, 133, 134, 137
 Tamošaitis, Antanas 125, 126, 129, 133, 140–142, 145
 Tamošaitis, Mindaugas 320
 Tamošiūnas, M. 74
 Tamošius 298
 Tankard, Alex 250, 251
 Tanner, Henry 204
 Taro, Brian 156
 Tarvydas, Juozas 260
 Tauragienė, Violeta 160
 Telksnytė, Milda 26, 94, 336, 349
 Thompson, Victoria E. 8
 Tiersten, Lisa 161
 Tijūnaitė, Aldona 251
 Tyzenhauzaitė de Choiseul-Gouffier, Sofija 23, 24, 40, 151, 152, 154, 223, 227–231, 235–239, 395, 398, 399
 Tyzenhauzaitė, Sofija žr. Tyzenhauzaitė de Choiseul-Gouffier, Sofija
 Toliušis, Zigmas 214
 Tolstoj, Lev 191
 Tosi, Alessandra 77
 Trakšelytė, Aušra 127
 Traugutt, Romuald 181
 Trinkūnaitė, Šarūnė 33, 36
 Trump, Melania 161
 Tūbelis, Juozas 17
 Tulauskaitė, Gražina 35, 119–122
 Tumas, Juozas žr. Tumas-Vaižgantas, Juozas
- Tumas-Vaižgantas, Juozas 33, 35, 120, 122, 166, 167, 169, 171, 173, 179–182, 199, 244, 245
 Tumėnas, Antanas 176, 179
 Tumėnas, Vytautas 126
 Turauskas, Pranas 179, 180, 182
- Überegger, Oswald 19
 Ungurianu, Dan 225
 Untulis, Matas 288
 Urbonaitė, Viktorija 27
 Uzdila, Juozas Vytautas 31
- Vadopalaitė-Vebrienė, Irena 134
 Vaičekauskienė, Jerutė 31
 Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Nijolė 159
 Vaičiūnas, Petras 120
 Vaidila, Vytautas 30
 Vaineikis, Liudas 336, 344, 346, 349
 Vaišnys, Andrius 19
 Vaišvilaitės 349
 Vaitiekūnas, Dainius 151
 Vaitkevičius, Bronius 179
 Vaitkevičiūtė-Verbickienė, Viktorija 161
 Vaitkus, Mykolas 118, 120, 197
 Vaižgantas žr. Tumas-Vaižgantas, Juozas
 Valaitienė, Miglė 22
 Valaitis, Jonas 304
 Valančius, Motiejus 169, 382
 Valery, Paul 326
 Valys, Antanas 270, 272, 282
 Valkūnas, Leonas 230
 Vanagaitė, Gitana 33, 199, 200
 Vanagas, Vytautas 171
 Vandenbeld Giles, Melinda 255
 Vasaris, Liudas 265
 Vasilčikova, Lidija 217

- Vasilčikov, Georgij 217
 Vasilčikov, Ilarion 217
 Vasiliauskienė, Aldona 108, 112
 Vasiliauskienė, Lilija Henrika 55
 Vėbra, Rimantas 85, 90
 Veikšaitė, Elzė 337
 Vėlius, Norbertas 234
 Venclova, Antanas 318, 402
 Venclova, Tomas 294
 Venera 381
 Vergilijus 228
 Veturija 238
 Vydūnas (Storosta, Vilius) 35, 95, 166, 167, 183–185, 301, 302, 308, 396
 Vienožinskaitė-Purėnienė, Liuda 18
 Vienuolis, Antanas 120, 251
 Vigny, Alfred de 225, 226
 Vijūkas-Kojelavičius, Albertas 229, 230, 234, 239
 Vileišis, Petras 339, 382
 Vilimas, Liudas 140
 Vilinska, Marija 160
 Viliūnė, Gina 23, 152
 Viskantaitė, Eglė 40, 240, 399
 Višinskis, Povilas 10, 12, 25, 250, 260, 261, 273
 Vytautas Didysis 122, 234
 Vitkauskaitė, Dalia 154
 Vitkauskaitė-Didžiulienė-Sagatauskienė, Bogumila 336
 Voigt, Johannes 163
 Wolfgangaitė, Aleksandra 16, 62, 86
 Vosiylūtė, Anelė 31
 Wagner, William 72
 Walewska, Maria 162
 Waliszewski, Kazimierz 154, 157
 Watts, Philip 327
 Weininger, Otto 195, 298, 299, 300, 302, 305, 312, 401
 Weintraub, Karl J. 63
 Węzyk, Franciszek 227, 230
 Wichert-Kajruksztisowa, Julia 167
 Wiedlack, Katharina 161
 Wilgus, Gay 255
 Wilm, Louise 188
 Winship, Gary 312
 Wolff, Larry 159
 Woolf, Virginia 31
 Worobec, Christine 61, 78
 Zaborskaitė, Vanda 27
 Zagrebnevienė, Galina 250
 Zalatorius, Albertas 20
 Zapolska, Gabriela 181
 Zauniūtė, Morta 17, 18, 116
 Zerkina, Clara 121
 Zikaras, Juozas 340
 Zimmerman, Tegan 246
 Zimmermann, Susan 52
 Zubavičius, Mykolas 354, 355
 Zubovaitė-Palukaitienė, Dalia 101, 298
 Žabaitė-Pliaterienė, Apolinarą 86
 Žakevičiūtė, Indrė 33
 Žalinkevičiūtė-Petrauskienė, Elena (Sidabraitė Alė) 35, 120
 Žėkaitė, Janina 21, 259–261
 Žemaitė (Benuševičiūtė-Žymantienė, Julija) 12, 21, 22, 25–29, 47, 101, 114, 115, 117, 121, 166–168, 269, 280, 284, 314, 337, 394, 396
 Židonis, Giedrius 182
 Žygimantas Augustas 227–231
 Žilinskas, Kazys 140
 Žymantas, Antanas 114, 115
 Žymantas, Kazys 114
 Žymantienė žr. Žemaitė
 Žirgulyš, Aleksandras 100
 Žitkevičiūtė-Šimelienė, Dalia Marija 137
 Žižienė, Asta 141
 Žmuida, Eugenijus 31, 32
 Žmuidzinavičienė-Putvinskaitė, Marija 214
 Žukas, Vaidotas 168
 Žurženko, Tatjana (Zhurzhenko, Tatiana) 54, 55, 57
 Байрашаускяйте, Тамара žr. Bairauskaitė, Tamara
 Бердяев, Николай žr. Berdiajevas, Nikolajus
 Бобров, Д. 77
 Вейсс, Ю. 310
 Вяхирев, А. В. 310
 Гарб, Мендель 69
 Джаншиев, Г. 77
 Диденко, Денис 97
 Косман, Р. 310
 Марзалюк, И. А. 83
 Мастяница, Ольга žr. Mastianica (Stankevič), Olga
 Меркис, Витаутас 68
 Охотин, Н. Г. 82
 Поляков, И. Е. 310
 Успенский, Б. А. 82

Autoriai

BIRUTĖ AVIŽINIENĖ

mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
aviziniene@liti.lt

GABIJA BANKAUSKAITĖ

profesorė, humanitarinių mokslų daktarė
Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Muitinės g. 8, 44280 Kaunas
gabija.bankauskaite@knf.vu.lt

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

vyresnioji mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
bleizgiene@liti.lt

VALDA BUDRECKAITĖ

vyriausioji tyrėja
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Gedimino pr. 51, 01109 Vilnius
valda.budreckaite@lnb.lt

DALIA CIDZIKAITĖ

humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Gedimino pr. 51, 01109 Vilnius
dalia.cidzikaite@lnb.lt

NIDA GAIDAUŠKIENĖ

mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
gaidauskiene@liti.lt

JŪRATĖ JASAITYTĖ
humanitarinių mokslų daktarė
jjjasaityte@gmail.com

EGLĖ KAČKUTĖ
profesorė, humanitarinių mokslų daktarė
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3, 01513 Vilnius
egle.kackute-hagan@flf.vu.lt

ŽYDRONĖ KOLEVINSKIENĖ
docentė, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
kolevinskiene@liti.lt

DALIA LEINARTĖ
vyriausioji mokslo darbuotoja, habilituota daktarė
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas
dalia.leinarte@gmail.com

OLGA MASTIANICA
vyresnioji mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, 01101 Vilnius
mastianica@gmail.com

JUOZAPAS PAŠKAUSKAS
mokslo darbuotojas, humanitarinių mokslų daktaras
Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, 01101 Vilnius
juozapas.paskauskas@istorija.lt

DALIA PAULIUKEVIČIŪTĖ
jaunesnioji mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
pauliukeviciute@liti.lt

JŪRATĖ PETRONIENĖ
doktorantė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
jurate.petron@gmail.com

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ-NATALEVIČIENĖ
vyresnioji mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius
lijana.sn@gmail.com

EGLĖ VISKANTAITĖ
humanitarinių mokslų magistrė
viskantaite.egle@gmail.com

BIRUTĖ AVIŽINIENĖ AND RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Researching Women's History from the 1990s to the Present

Summary: In this introductory article, the authors review the historical and literary research carried out from 1990 to the present day on the nineteenth- and early twentieth-century women's history and literature. First, the works and activities of Vytautas Kavolis, Viktorija Daujotytė, and Karla Gruodis, who inspired the engagement in women's studies in the 1990s, are presented. Then, the authors introduce chronologically the works of Lithuanian historiography devoted to the history of women's education, revealing how women's contribution rectifies the formation of national ideology, and bringing to light new personalities. The historiographical survey is followed by a presentation of literary works on women's literature of the nineteenth and early twentieth century. This part of the article focuses on studies dedicated to nineteenth-century women writers, as well as those that have begun to analyze the rich women's literature at the turn of the century from a woman's perspective. It highlights the striking decline in the quantity of women's literature and their studies between the wars, and discusses the reasons for this.

In the conclusions, the authors relate the articles in this collection to the context of women's history and literary studies as outlined. The articles in the first part of the collection pay attention to the history of women's contribution, while the articles in the second part focus on the issue of women's representation in culture and literary works. The articles in the third part of the collection analyzes the works of women writers of the nineteenth and early twentieth centuries, and biographical studies based on updated methodological approaches.

The themes and the chosen methodological approaches in the collection also allow the authors of introduction to formulate perspectives for further research on women's history. We still lack theoretical works that would reconsider the limits of the theoretical assumptions of traditional science, analysis of the entire literary discourse from a female perspective, and studies on the history and representation of sexuality in literature.

Keywords: women's history, feminism, emancipation, literature, women's work, egodocuments

DALIA LEINARTĖ

Transformations of Lithuanian Feminism in the Context of Eastern and Central Europe

Summary: The origins of the Lithuanian women's movement at the end of the nineteenth century coincided with the global suffragist struggle for the right to vote and with women's aspirations to participate in public and professional life. However, even though women's activism in Lithuania is more than a century old, we still do not have a critical history of feminism that reveals the political and ideological directions of the movement and shows the place of Lithuanian feminism in the contexts of Western, Eastern and Central Europe. The article offers, for the first time in the Lithuanian historiography, a historical overview of the self-perception of Lithuanian women in the late nineteenth century, the interwar period, the Soviet era, and after the restoration of Lithuanian independence. The author of the article examines the Lithuanian (Soviet) second wave of the women's movement, the factors that shaped the formation of women's/gender studies in the region and have been influencing gender equality and feminism in Eastern and Central Europe today.

Keywords: suffragism, feminism, Soviet gender equality, academic women's/gender studies, liberal feminism, institutionalization of women's/gender studies, East and Central Europe, East and West

JUOZAPAS PAŠKAUSKAS

Living between Memory and Facts: Experiences of Modernity in Women's Autobiographies

Summary: Lithuanian historiography has long been dominated by a focus on grand narratives, public events, and political transformations, leaving women's histories on the margins. Women's lives were mainly related to the spheres of the household, family, marriage or motherhood, and therefore, only prominent women in history received attention. Moreover, the research carried out only added to the romanticized image of the past. This article shows that gender and the accompanying differences in social and cultural organization have shaped men's and women's different experiences and memory strategies even in quite complex processes where commonality matters. It examines women's activities during the Russian revolution of 1905 in order to highlight the narratives of the experiences of women (Lithuanian, Polish, Jewish, and Russian), who lived in present-day Lithuania, adding to a rather bleak cultural, social and political portrait of the late nineteenth- and early twentieth-centuries women, who were not even necessarily workers, revolutionaries or poor, in historiography.

The autobiographies of women workers (which were also written with specific political objectives in mind during the Soviet period) usually present their efforts to participate in public life. It is this very moment of political participation that overshadows aspects of gender or personal life. However, the autobiographies analyzed in this respect also allow to see the panorama of modernization and to consider differences in socio-economic stratification and the principles of identity formation. Although the women who entered the labor market and supported themselves at the end of the nineteenth century were part of a new economic reality, even then, according to their autobiographical accounts, they were often considered backward, uneducated and not to be reckoned with. Even more painful experiences—that of physical violence and suffering—often emerge in private texts and accompanying documents. The autobiographies of women workers in the late nineteenth and early twentieth centuries reveal women's conviction that the only way to change the situation is not to let others (even leftist activists) run their affairs and instead, to get involved in public life themselves.

Keywords: women's history, women workers, autobiography, memoirs

OLGA MASTIANICA-STANKIEWICZ

The Image of the Intelligentsia in the Lithuanian Public Discourse of the Late Nineteenth and Early Twentieth Century: Women's Voice

Summary: The article examines women's texts in the general public discourse of intelligentsia in the late nineteenth and early twentieth centuries, in order to see what meanings were given to the term "intelligentsia" by the women who participated in the public debate, whether it is possible to talk about a separate image of the female intelligentsia, when women begin to perceive themselves as intellectuals, and when they discover the activities that are typical of female intelligentsia. A separate discussion focuses on women's evaluations, the content and the genealogy of the formation of evaluations. The methodology of public discourse analysis, combined with the critical discourse analysis and the analytical approaches of discourse theory developed by Ernest Laclau and Chantal Mouffe, which reveal the links between group formation and discourse, is used in the study. The main source of the research is the Lithuanian periodical press and published works of fiction, which, more than letters or diaries, reflect the collective thinking of the intelligentsia, and, most importantly, show the reflection of ideas, the context of their dissemination, and allow us to assess, at least partially, the impact of those ideas. Given the complexity of conceptualizing the concept of intelligentsia, the article focuses on the content of the concept of intelligentsia in public discourse, leaving outside the issues of the social and

professional structure of the intelligentsia, also political, national and socio-cultural activism, and cases of personal experiences.

Keywords: intelligentsia, public discourse, identity, women's social role

ŽYDRONĖ KOLEVINSKIENĖ

From America to Lithuania: On Women's Self-Perception in the Early Twentieth-Century Lithuanian Press

Summary: The article deals with the forms of women's self-perception, barriers and their overcoming in the early twentieth century that emerged in the Lithuanian press. It focuses on several publications aimed at changing women's education and self-perception, published at similar times in the diaspora (USA) and in Lithuania: *Moterų dirva* [Women's Field] by the Lithuanian Roman Catholic Women's Alliance of America (from 1916) and *Moterų balsas* [Women's Voice] by the Lithuanian Women's Progressive Alliance of America (1916–1922). Lithuanian writer Žemaitė was one of the main contributors to *Women's Voice*. *Naujoji vaidilutė* [The New Vaidilutė, 1921–1940], a magazine for the girls, members of the Lithuanian Catholic Federation Ateitis, and later of women intellectuals, is also important for the research, as well as archival material—records of various women's organizations and societies in the American Cultural Lithuanian Archive in Putnam, CT, USA.

The author of the article raises the following questions: What were the concerns of women of different views on different continents at that time, or were they communicating vessels? Were and how those concerns actualized and implemented? The author notes that the difference between the two ideological currents was also marked by the social status and education of women. The Progressive Alliance united mainly urban workers. Although the women's organizations and their publications represented different social and political groups, they nevertheless had similar aims and demands in terms of women's education: to provide opportunities for social and economic self-realization, to improve women's economic situation, to care for their self-education, and to arouse interest in the women's movement. The approach to education was also no different—the publications called on women to educate themselves, to become educated, to form joint and separate professional organizations. The publications discussed in this article are a testimony to the path of Lithuanian women's self-awareness and the changing gender roles in emigration. However, both the press published by the socialist-minded freethinkers and the Catholic women did not question the issue of children at all. Both camps saw motherhood as the most important, the main woman's function, and the greatest aspiration of every Lithuanian woman.

Keywords: women's self-perception, women's publications, press, societies, women's position, Catholic women, suffragists

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ-NATALEVIČIENĖ

Handicraft in Interwar Lithuania:

A Hobby, a Business, and Identity Consolidation

Summary: In this article, the author, for the first time in Lithuanian art history, looks at interwar women's handicraft from a social, cultural and artistic point of view, reveals the reasons for its popularity, the forms of its teaching and expression, and the relationship between nationalism and cosmopolitanism. So far, handicrafts in Lithuania have been mostly studied by ethnologists from the perspective of ethnography and the continuity of traditional crafts. In this article, however, handicrafts, using a social approach, are put under the spotlight as part of the state's national policy, which was meant to foster patriotic feelings and to demonstrate the archaic nature of the country's ethnic culture. Therefore, handicraft traditions in interwar Lithuania were nurtured, modernized, and adapted to the needs of the new life.

The development of crafts in the context of modern life was not a spontaneous phenomenon. A consistent state policy and an education and training system consisting of craft schools and public and private courses facilitated the continuity of traditional crafts in the country. Women's educational institutions, founded by professional associations, secular and religious organizations and private individuals and supported financially by the state, complemented the network of vocational schools run by the government. The promotion of crafts and the strengthening of handicraft education in general education schools raised the status of handicraft and made it a part of the education of every Lithuanian citizen. The fight against foreign influence helped to establish a national style in this field of artistic activity. The fashion for handicrafts left a distinct imprint on the culture of everyday life in the interwar period of Lithuania and beyond.

Keywords: women's handicrafts, interwar women's vocational training, women's education, interwar everyday culture

VALDA BUDRECKAITĖ

An Aristocrat who Introduced the French to Two Types of Polish

Women: In the Footsteps of a Vilnius-Born Parisian Alix de Choiseul-Gouffier (1832–1915)

Summary: While Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier (1790–1878) has received a lot of attention in Lithuania in recent years, a Vilnius-born Alix de Choiseul-Gouffier (1832–1915) has remained unnoticed. The article has two aims: firstly, to introduce this woman and secondly, to address the question of her self-perception and the way she sees other women, by discussing an extract

from her book *Étude et récits sur Alfred de Musset*, which has been reprinted in the supplement to *Le Figaro*.

Alix de Choiseul-Gouffier spent most of her life in France. She was first married to the Viscount de Janzé and later, to the Prince de Faucigny-Lucinge. She wrote books and other works under both names. The above-mentioned *Étude et récits* is her most famous book. Alix de Choiseul-Gouffier amassed a rich collection of paintings and various precious objects. In Paris, she was known as a salonnière. She is thought to have served as a prototype of an elderly aristocrat for Marcel Proust in his novel *The Guermantes Way*.

In the Western perception, Eastern Europe, including Eastern European women, is situated somewhere between the West and the Orient. In her text, de Choiseul-Gouffier identifies two types of Polish woman that correspond to the tendencies of perceiving the Orient in an exotic way. According to the author, the first type of Polish woman is undoubtedly of high status. She is irrational and prone to various mystical experiences. She possesses masculine qualities: she is heroic, fights alongside men and often goes on trips. She is full of virtues: she sneers at snobbery, cunningness, etc. Alix de Choiseul-Gouffier describes the second type of Polish woman in a more laconic way. She is probably of inferior social status. Here, the author's description gravitates towards the cultural stereotype of the *femme fatale*: she is a hypocritical temptress who pursues her goals in a cold and calculating manner.

Keywords: Alix de Choiseul-Gouffier, biography, France, women, Eastern Europe, feminism, postcolonialism

GABIJA BANKAUSKAITĖ

Stefania Jabłońska: Between Everyday Concerns and Self-Realization

Summary: The article examines the life and work of Stefania Jabłońska (*Stefania z Drozdowskich Jabłońska*, January 9, 1861–May 7, 1936), a Lutheran landowner, a Lithuanian poet, who wrote in Polish, and translator from Aukštaitija. A case study is carried out by examining historical documents and Jabłońska's correspondence, combining biographical events with the facts of her work. By focusing on the woman's private life and everyday concerns, the author of the article reveals Jabłońska's personal qualities, which determined her relations with her family, relatives and people of culture, as well as her successful artistic career. The article also discusses the woman's expectations, ideological attitudes, and values. The like-minded relatives and friends, famous people, such as Jonas Basanavičius, Maironis, Vaižgantas, Antanas Baranuskas, Mykolas Biržiška, Liudas Gira, Žemaitė, Vydūnas, Adomas Jakštas and others, supported Jabłońska's active social

stance and attempts to make a living from her translations and articles. The translator had been concerned about Lithuanian-Polish relations all her life, and sincerely believed in the necessity of cultural cooperation between the two nations. The article shows that Jabłońska fulfilled many of the ideas of her youth, managed to retain her inherited lands, to reconcile her mother's duties with her vocation, to become a well-known translator and to publicize Lithuania. The case study of Stefania Jabłońska adds to the field of women who wrote about Lithuania, revealing the details of the private life of a female noblewoman in the late nineteenth and early twentieth century, and her relationship to social and creative self-realization.

Keywords: Stefania Jabłońska, letters, Lithuanian poetry, translation, Polish language

JŪRATĖ JASAITYTĖ

Lou Andreas-Salomé in the Labyrinths of Feminine Self-Perception

Summary: The name of Lou Andreas-Salomé (1861–1937) is often mentioned in the biographies of Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900), Rainer Maria Rilke (1875–1926), and Sigmund Freud (1856–1939). It is a tendency for most texts of this kind to present Andreas-Salomé primarily as an object of admiration and affection and a source of creative inspiration for these (and other) *great men*. The epithets of the eternal femininity (*femme fatale* in French, *das Ewig-Weibliche* in German), the muse and the lover, are attached to the mystification of this personality, which is mainly constructed using the romanticized manipulation of individual biographical details. Andreas-Salomé becomes a symbol of a brave and independent woman who is breaking out of the bourgeois feminine framework of the nineteenth century and entering the twentieth century with new energy. However, the image remains fatally linked with Andreas-Salomé's ever-changing relationships with the prominent men and intellectual elite of the time. The consequence of this reciprocal relationship, which has been too little examined at many points in Andreas-Salomé's reception, resulted in her biography becoming the object of greater interest, and academic interest at that, than her artistic and scientific legacy. The article discusses the facts of Andreas-Salomé's biography that have contributed to the construction of a narrative about this personality, while at the same time introducing some of the texts that reveal key aspects of her thought and worldview.

Keywords: femininity, Russianness, biography, sexuality, writing

DALIA CIDZIKAITĖ

Unė Babickaitė-Graičiūnienė-Baye's Diary: A Witness to Woman's Self-Perception

Summary: The diary, written in Paris from 1928 to 1932, is the biggest and the most significant written legacy of the Lithuanian actress and director, Unė Babickaitė Graičiūnienė-Baye. Nevertheless, it has received very little attention, with the majority of the studies limited to depictions of the artist's colorful and adventurous life and her charismatic personality. Babickaitė-Graičiūnienė-Baye's diary could be classified as both a *journal intime* and a type of testimony of her epoch. In her diary, she captured an exceptional phase of her life as she sought to establish herself on the Parisian theater stage, painting a picture of the Parisian world of artists and the high society of the time.

The author of the diary is a woman in her thirties on a professional and personal quest. Babickaitė-Graičiūnienė-Baye's diary is a woman's conversation with her light and dark versions of self, constantly oscillating between domesticity, the world's insignificance and ugliness, her own inferiority and the desire for a meaningful existence, between the soul's disability and its daring aspirations in search of the "mythological Troy." The author, who was unconventional and at the same time, surprisingly conventional, even puritan and often categorical in her attempts to understand and explain herself, delved into her inner self, identifying her weaknesses and traits that needed to be corrected, as well as into her surroundings and the role and place of women in twentieth-century society. This egodocument attests to Babickaitė-Graičiūnienė-Baye's evolution, progress, and constant desire to educate and improve herself.

Keywords: Unė Babickaitė-Graičiūnienė, Une Baye, diary, egodocument, women's self-perception

JŪRATĖ PETRONIENĖ

Representation of Historical Women by Nineteenth-Century Lithuanian Female Writers (Sophie de Tisenhaus de Choiseul- Gouffier and Gabrielė Giunterytė-Puzinienė)

Summary: The article analyzes the works on historical themes of Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier and Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, two of the first Lithuanian women writers of the nineteenth century, and presents an in-depth study of the images of historical women (Barbora Radvilaitė and Queen Jadwiga) that emerge in them. The author of the article aims to examine the links between those images and the historical source material available to the authors at the time, the historical context of the time, and the specifics of authorship of the nineteenth-century Lithuanian women. The theoretical approach to the

question of memory is used: Pierre Nora's *sites of memory* and Aleida and Jan Assmann's research on collective cultural memory.

Both de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier and Giunterytė-Puzinienė use historical plots involving prominent women from the joint history of Lithuania and Poland. They interpret historical sources in line with the prevailing Romantic tendencies in literature, creating a romanticized image of a courageous, yet highly sensitive and emotionally vulnerable female ruler. Such representation allows us to better understand the specificity of women's authorship at the time—the need to find historical or mythological women to compare and identify with. Moreover, the analysis shows that women's literature of the time was also closely linked to women's private space and the expectations placed on them to educate the younger generation and to maintain its morality. Such approach to the historical source material highlights the synthesis between the disciplines of history and literature and their modernization, leading to new forms of expression. The fact that women took up the genres of historical literature also meant that the opportunities for new characters to enter this synthesis had been widened.

Keywords: Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, nineteenth-century Lithuanian women's literature, Barbora Radvilaitė, Queen Jadwiga, historical drama, historical novel

EGLĖ KAČKUTĖ AND EGLĖ VISKANTAITĖ

The Interplay between Gender and Disability in Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's Short Story "Vilkienė"

Summary: Based on the feminist approach of interaction theory, the authors of the article examine the interplay between two social categories—gender and disability—in Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's short story "Vilkienė." Gender and ill health are fundamental paradigms of Petkevičaitė-Bitė's identity, life, and creativity. Ramunė Bleizgienė and Aistė Birgerytė have noted the evident interrelation of gender and disability in Bitė's life and creative imagination; however, they analyze these two categories as acting separately. Both scholars reveal the negative impact of the patriarchal and positivist values of Bitė's father on writer's life and self-perception, but they do not articulate the broader system of power relations within which Bitė constructed her life, her autobiographical and fictional texts.

The article explores the mechanisms of oppression that condemn a widow of many children to a life of poverty and the forms of resilience that help her to overcome exclusion in the short story "Vilkienė." The analysis of the text shows that in nineteenth-century Lithuania, the discriminatory social categories of the female gender, disability and widowhood work hand in hand, pushing Vilkienė

and her family to the margins of society. However, the short story reveals not only the interactive effect of discriminated identities, but also the modes of overcoming it. Vilkienė is empowered by the solidarity of the community and other vulnerable women, and by her motherly power to act.

Keywords: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, interaction theory, intersectional theory, Kimberlé Williams Crenshaw, discrimination, oppression, social categories, gender, woman, disability, empowerment

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Šatrija Ragana's "Viktutė"—A Female Version of the Bildungsroman

Summary: The author of the article poses a question whether the short story "Viktutė" can be considered a bildungsroman. She argues that the most important feature of a bildungsroman is the story of the spiritual and psychological maturation of the hero or heroine. The form of the short story "Viktutė," a diary, corresponds to the aim of the work and allows focusing on the inner experiences of a woman, presenting the story of her maturity from the perspective of the narrator herself. Although the narrative revolves around the everyday life of a young noblewoman, the reflection of the events and the description of their impact on the young woman's self-perception and not the events themselves are the most important in this work. The men the young woman meets embody two different life programs, based on positivist and Catholic ideologies. By choosing one of them, the young woman also chooses the direction of her life. The finale of the short story, the planned wedding, can be seen as an acceptance of the existing social order. The protagonist chooses the socially acceptable way of life for a woman, where marriage enables all other public forms of female agency. This finale can be seen as a traditional solution to the question of women's place in society: marriage is the only way of integrating into the new society.

Like other Victorian women's Bildungsroman novels, "Viktutė" presents those stages of women's development which represent important steps towards independence, emancipation, and intellectual equality. Viktutė, the heroine of the story, shapes her own image, choosing to describe those events and people to the reader that most help to reveal her personality. The writing of the diary is a sign of a woman's autonomy, a sign of her ability to reflect on her experience and evaluate it according to her own internal standards. Moreover, the diary, which reveals one woman's fateful choices—the endorsement of modern Lithuanian national ideology—emerges as a role model worthy of repetition.

Keywords: Bildungsroman, Šatrijos Ragana, women's novels

Thresholds of Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė's Feminine Self-Perception

Summary: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė (1886–1958) returned to Lithuania in 1907, after her studies in Kraków, where she became acquainted with the ideas of liberal feminism. She participated in many women's organizations, and raised the issue of their moral equality in interpersonal relations with men. In her fiction, memoirs and private correspondence, Kymantaitė-Čiurlionienė dealt with more subtle issues related to the liberalising self-awareness of women. She was concerned with aspects of female identity, the awareness of sexuality, the factors that make motherhood meaningful and the things that complicate it, such as pregnancy after a forcible sexual intercourse, the existential loneliness of women, premature widowhood, and lust. The latter is repressed by the wish for non-existence, which was a consequence of the dominant discourse of the time, which brought out the contradictions between the sexes (Otto Weininger, Nikolai Berdyaev, etc.). In analyzing the artistic work of Kymantaitė-Čiurlionienė, the article draws on Michel Foucault's insight about the set of strategies that have historically emerged in modernity, the so-called "hysterization" of women, which highlighted sexual attractiveness, the role of the womb and childbirth in the assessment of the female body (*The History of Sexuality*), while treating it as an anatomical and psychic "anomaly," which discriminated against women up to the beginning the 20th century. Kymantaitė-Čiurlionienė sought a way to overcome this predisposition, proposing the path of mystical motherhood in her short story "Joana Vaidilaitė." She argued that the only form of freedom for her childless character, who is being treated for "hysteria" in a psychiatric hospital, is her will to create. By detaching motherhood from physical giving birth and showing that maternity can work through texts, the writer sought to inscribe her female character—and women in general—in the paradigm of cultural "immortality."

Keywords: women's emancipation, body, sexuality, eros, hysteria, womb, motherhood

The Search for Retribution and Repentance: Negotiations over Salomėja Nėris

Summary: The Law on the Prohibition of Propagation of Totalitarian and Authoritarian Regimes and Their Ideologies (also known as the Law on Desovietization), which entered into force in Lithuania in 2023, has renewed the debate about the writers who contributed to the symbolic consolidation of Lithuania's annexation in 1940. The renaming of spaces (schools and streets) named after writers was one of the consequences. The debate also led to the reform of memorial museums (The Memorial Flat-House Museum of Vincas Krėvė-Mickevičius and The Venclova House-Museum). However, the case of the poet Salomėja Nėris (Salomėja Bačinskaitė-Bučienė), whose reception of texts has been constantly accompanied by the question of the link between the political and the literary planes, has attracted the most attention.

This article proposes to add to the decades-long debate a topic that arrives late in Lithuanian culture due to historical circumstances: the need for retribution and the Christian paradigm opposing it. Using the analogy of the trials of writers in postwar France, the author of the article asks what similar problems those who today are considering the choices made by Salomėja Nėris face. Historical circumstances did not allow us to hold the poet accountable, as well as others who decided to take part in the actions that signified the loss of Lithuanian independence. However, symbolic trials keep recurring: sometimes they take a literary form (in plays or novels by contemporary authors), and sometimes they are used as legal instruments that have an impact on the cultural present.

In the article, the position that opposes this quest for retribution is called the archaeology of repentance. This is a fairly established way of talking about the poetics and biographical contexts of Salomėja Nėris, in which the attempt to reconstruct the writer's antemortem state of mind and thoughts plays a significant role. The conclusion is drawn that Salomėja Nėris can be seen as a figure representing Lithuanian historical trauma, a kind of marker of the unreachable historical justice. One of her functions is to remind us of the injustice we have suffered and the impossibility of atonement for it, and instead, to offer a rather problematic form of cultural reconciliation as a solution, where forgiveness for the injustice suffered is only possible after repentance has (or has not) taken place.

Keywords: Salomėja Nėris, archaeology of repentance, postwar France, atonement

BIRUTĖ AVIŽINIENĖ

Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė's Memories about Childhood and School Years in Mintauja

Summary: Fragments of the memoirs of the writer and artist Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė (1888–1968) are presented for the first time to the public. They recall the writer's childhood in her parents' Liudvika Didžiulienė (Žmona) and Stanislovas Didžiulis manor in Griežionėliai, and her school years in Mintauja (now Jelgava, Latvia). At the suggestion of Jonas Jablonskis and Motiejus Čepas, Liudvika Didžiulienė and all her children moved to this town in the Courland Governorate, where she ran a dormitory for schoolchildren from 1896 to 1907, thus enabling her children to complete their secondary education and creating a Lithuanian cultural center around which the Lithuanians who were then studying in Mintauja were willingly congregating. The first part of the memoirs tells about the activities of Lithuanian intellectuals at that time, the preparations for family's departure, the train journey to Mintauja and the settlement in the new town. The second fragment recalls education in a private girls' boarding school: the entrance exams, the school procedures, and the curriculum. A large part of the memoirs is devoted to the cultural entertainment in Didžiulienė's dormitory (secret plays and other Lithuanian gatherings) and to Aldona Didžiulytė's first artistic attempts.

The memoirs reveal the atmosphere of activity and communication between intellectuals at the turn of the century, the pursuit of a common goal, the democratic views of the Didžiulis family and the pedagogical talent of Didžiulienė. The document shows the opportunities for girls of that period to be educated. It also presents valuable data about the circumstances of the creation of Žmona's plays (comedies "Lietuvaitės" [Lithuanian Girls] and "Saldi meilė" [Sweet Love]). Finally, the text presents the everyday life of the noble family of Litvomans at the turn of the century: their work, studies, and communication with the educated circles of the time.

Keywords: Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė, memoirs, Mintauja (Jelgava), Litvomans

Translated by Dalia Cidzikaitė